

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Doktori Iskola

RADIX OMNIUM MALORUM?

A PÉNZZEL ÖSSZEFÜGGŐ EGYES RÓMAI DOLOGI JOGI KÉRDÉSEKRŐL

dr. Erdődy János

– doktori értekezés –

Témavezető:

Dr. El Beheiri Nadja

tanszékvezető egyetemi docens

Budapest, 2012

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK.....	1
ELŐSZÓ ÉS KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	4
PECUNIA – RADIX OMNIUM MALORUM?.....	8
I. Bevezető gondolatok.....	8
II. Problémafelvetés.....	12
III. A pénz mibenléte: lényeg és funkciók.	16
1. A pénzre vonatkozó köznapi állítások.....	16
2. A pénz fogalma, jellemzői.....	17
3. Pénzfunkciók.	19
IV. Részösszegzés: a pénzről általában.....	27
A PÉNZRE VONATKOZÓ ROMANISTA <i>COMMUNIS OPINIO</i>	29
I. Bevezetés, problémafelvetés	29
II. A pénz mibenlétének komplexitása a források alapján	38
1. A forrásokból kiolvasható kategóriák – <i>res „fungibilis”</i>	42
2. A pénz mint <i>res incorporalis</i> ?	46
3. A pénz mint önálló kategória a Digestában?	50
4. <i>Certa res</i> és <i>certi nummi</i>	53
5. A tradicionális osztályozási keretbe nem illeszkedő források.....	54
II. Részösszegzés – megállapítások.....	56
1. A pénz mint jogi kategória helye a római jogászok gondolkodásában.	56
2. A római jogászok gondolkodásmódjának egyes sajátosságai.	60
A <i>RERUM NATURA</i> KIFEJEZÉS MEGJELENÉSE ÉS MIBENLÉTE A DIGESTÁBAN ...	64
I. Bevezetés	64
II. A szekunder irodalomról	70
III. A <i>rerum naturára</i> vonatkozó elemzés általános hozadékai	74
1. Az irodalomban vizsgált, és az önálló forráskutatás nyomán adódó források összevetése általában: számszerűség, eltérések, az eltérések lehetséges okai.....	74
2. A szekunder irodalomban fellelhető kategorizálás.....	75
IV. A <i>rerum natura</i> önálló vizsgálata	76
1. A konkrét források és az irodalomban használt kategóriák egymásnak való megfeleléséről.....	76

2. Az egyes kategóriákon belüli lehetséges alcsoportok kérdéséhez.....	79
2. 1. <i>Rerum natura</i> mint a tényleges létezés kifejezője	79
2. 1. 1. A <i>rerum natura</i> kifejezés emberek létezése vonatkozásában.....	79
2. 1. 2. A <i>rerum natura</i> egyes dolgok létezése vonatkozásában.....	89
2. 2. Az objektív valóság leképezése	94
2. 3. <i>Rerum natura</i> mint specifikus jellemző.....	99
2. 4. A vitatható besorolású forráshelyek	100
2. 4. 1. Az első és a második csoport közötti lehetséges konkurencia	100
2. 4. 2. Az első és a harmadik csoport közötti lehetséges konkurencia.....	101
2. 4. 3. A második és a harmadik csoport közötti lehetséges konkurencia.....	103
3. A kimaradó szöveghelyek.....	106
V. Következtetések.....	108
1. A <i>rerum natura</i> kérdését feldolgozó munkákról, és az ez alapján alkalmazott módszerről	108
2. A szekunder irodalomról	109
3. A <i>rerum natura</i> fogalmáról	111
A RES MEGJELENÉSE ÉS JELENTÉSE A RÓMAI JOG FORRÁSAIBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A RES, QUAE PONDERE NUMERO MENSURA CONSTANT ÉS A RES INCORPORALES KATEGÓRIÁIRA	115
I. Bevezető gondolatok: a 'res' kifejezés értelmezéséről	115
II. A 'res' kifejezés jelentéséhez általában.....	121
III. A 'res' szó jelentése a jogi források, különösen a Digesta alapján	125
IV. A res, quae pondere numero mensura constant mibenléte a források és a szekunder irodalom tükrében.....	137
1. A kifejezések eredete.....	139
2. A forrásszövegek tartalma.	140
3. A vizsgálódás alapja és lehetséges irányai – csoportok.....	143
4. A példák vizsgálata, esetleges csoportosítás ebben a körben.	144
5. <i>Pecunia</i> és <i>pecunia numerata</i>	151
V. Excursus – A pecunia kifejezés jelentésének egy gyakorlati esetköre: a kincstalálás problémája.....	159
VI. Az eiusdem naturae reddantur jelentősége Gaiusnál.	166
VII. A res incorporales kategóriájának jelentéséről és jelentőségéről	167
1. <i>Res incorporales</i> a romanisztikában.....	167
2. A <i>res incorporales</i> eredete és gondolati háttere	173

3. <i>Res incorporales</i> a forrásokban	176
3. 1. A <i>res incorporalis</i> kifejezés előfordulása a Digestában	176
3. 2. A <i>res incorporalis</i> kifejezés Gaius Institúcióiban és Iustinianusnál	180
4. Megállapítások a pénz <i>res incorporalis</i> mivoltára vonatkozóan	183
VIII. Részösszegzés: a <i>res</i>, a <i>res</i>, <i>quae pondere numero mensura constant</i> és a <i>res incorporales</i> vizsgálatának hozadékai	185
A IACTUS MISSILIIUM PROBLÉMÁJA	191
I. Bevezető gondolatok.....	191
II. Az <i>occupatio</i> mibenléte, helye a forrásokban.....	201
1. Az <i>occupatio</i> fogalma.....	204
2. Az <i>occupatio</i> feltételei, joghatása általában.	206
III. A <i>derelictio</i> a Digestában, a források szerkezete.	209
1. A ' <i>derelictio</i> ' előfordulása a Digesta szövegeiben.....	219
2. A <i>derelictio</i> fogalmi elemei (D. 41, 7 és a <i>iactus merciumra</i> vonatkozó egyes szövegek alapján).....	221
3. A <i>derelictio</i> problémakörének összefoglalása, a <i>derelictio</i> joghatásai.....	241
4. A <i>derelictio</i> speciális esetei.	246
IV. A <i>iactus missilium</i> tényállása	250
1. A primer források vizsgálata	251
2. Problémafelvetés: a szövegben nyitva maradó kérdések.....	254
2. 1. A szövegek terminológiája	254
2. 2. A <i>traditio in incertam personam</i> kérdése a szövegekben.....	255
2. 3. A Pomponius-szöveg indokolásának problémái.....	256
3. A források elsődleges értékelése	257
3. 1. A szövegekben közös állítás	257
3. 2. Hipotézis: <i>derelictio</i> és <i>occupatio</i> egysége.....	258
4. A <i>iactus missilium</i> irodalma.	259
5. Saját koncepció.....	264
ÖSSZEGZÉS	269

ELŐSZÓ ÉS KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Az olvasó előtt fekvő dolgozat a „*Radix omnium malorum – A pénzzel összefüggő egyes római dologi jogi kérdésekről*” címet viseli. Mint minden cím, ez is részben megtévesztő: többet és kevesebbet kínál az olvasó számára annál, mint amit csak maga a cím sejtet. Ennek megértéséhez érdemes pár szót szólni arra, miként jutott jelen dolgozat szerzője ehhez a témához.

Amikor az 1997-1998. tanévben római jogot hallgattam Zlinszky János professzor előadásában, sok más mellett különös érdeklődéssel töltött el a tulajdon és birtok fogalmainak elválasztása, a római tulajdon kezdeteire vonatkozó eszmefuttatások, valamint a *familia pecuniaque* fogalom értelmezése, a források professzor úr általi bemutatása, és az ezekből levonható következtetések. Talán ez volt az első olyan pont, amikor elsős hallgatóként évfolyamtársaimmal megérezhettünk valamit azokból a távlatokból, amelyek a római jogban mint diszciplínában, nem pedig mint tantárgyban rejlenek. A pénzre vonatkozó szabályok, a vele összefüggő intézmények valamilyen okból már hallgatóként is mindig jobban vonzottak, mint más területek. Az érdeklődés nem múlt el, mi több, még inkább lehetővé vált az ismeretek elmélyítése, amikor másodéves koromtól kezdve részt vehettem a tanszék munkájában. Adott volt a lehetőség, hogy a római joggal való, az eddigieknél magasabb, de még közel sem tudományos szintű foglalatosság vehesse kezdetét, irányított önképzés formájában. Ez volt a professzor úr módszere; sokszor mondta Jézus szavaival, hogy sokan vannak a meghívottak, kevesen a kiválasztottak. Azok, akik abban a munkában, közös gondolkodásban részt vehettünk, talán nem is igazán értettük még ezeknek a szavaknak a súlyát, elegendő volt mindössze a lehetőség, hogy egy műhelyhez tartozhatunk, és az előny, amit a római jogi ismeretek frissen, naprakészen tartása jelentett a polgári jog tanulása során. Éppen ennek során merült fel bennem a Ptk. 94. §-ban írott szabályokból kiindulva, hogy vajon milyen is lehetett a pénz jogászai megközelítése Rómában. A hivatkozott szakasz szerint minden birtokba vehető dolog tulajdonjog tárgya lehet, továbbá – törvényi kivétel híján – a tulajdonjog szabályait megfelelően alkalmazni kell a pénzre és az értékpapírokra, valamint a dolog módjára hasznosítható természeti erőkre. Az alapkérdés tehát adott volt: vajon vannak-e római jogi gyökerei annak a szabálynak, amely szerint a magyar Ptk. eltérést engedő módon ugyan, de dologként kezeli a pénzt?

Mindez azonban kérdés maradt az egyetemi évek alatt; magyar jogtörténeti érdeklődésem eltérített a római jogtól: graduális hallgatóként a koncepciók perke kérdésével foglalkoztam inkább. Az egyetemi tanulmányok befejeztét követően elvégeztem egy banki szakjogász képzést, és talán éppen ez fordított vissza a korábban már felmerült római jogi kérdés felé: az elektronikus jelként létező pénzkövetelés, a dematerializált értékpapírok ismét felébresztették a régi kíváncsiságot, hogy vajon van-e ennek a modern gyakorlatnak ókori háttere. Ekkor kezdtem a doktori képzést, és kerültem napi kapcsolatba az új tanszékvezetővel, El Beheiri Nadja docens asszonnyal. Nem tagadom, hogy az a felfogás, amit ő képviselt, elsőre szokatlan volt, de semmiképpen sem idegen! Idővel rá kellett döbbernem, hogy az a szemléletmód, az az irány, ahonnét megközelíti a római jogot, mindenképpen járható útja a római joggal való foglalkozásnak és a római jog oktatásának is. A szakmai beszélgetésből alapkérdések jól megfogható köre rajzolódott ki, jelesül, hogy mi is áll az egyes szabályok, elvek, jogászai döntések hátterében; mi jellemzi a jogászok gondolkodásmódját? Mi az oka annak, hogy – amint azt Paul Koschaker, Theodor Heuss és Peter Stein is megállapítják – a görög filozófia és színház, a római jog és a keresztény eszmerendszer mind a mai napig meghatározó kulturális öröksége Európának? Ezek a gondolatok vitték el a kezdetben meglehetősen egyszerűnek tűnő alapkérdést elvontabb irányokba. Az ugyanis nem volt kétséges, hogy – a német terminológiára utalva – az a *Sonderstellung*, amely a pénzt jellemzi, magában a pénzben rejlik. Kérdés maradt azonban, hogy miként és miért. Ez vezetett a *rerum natura* vizsgálatának kérdéséhez, a pénz dologisága, valamint ezzel összefüggésben a „helyettesíthető” és a „testetlen” dolgok mibenlétének vizsgálata mellett. Adott volt mindezekon túl még egy kérdéskör, amit szintén még graduális hallgató koromból „hoztam magammal” a tulajdonszerzéssel kapcsolatban. Ez pedig ismét egy *Sonderstellung* a tulajdonjog megszerzése körében: a *iactus missilium*, a pénz és más ajándéktárgyak nép közé szórásának problémája volt. Soha nem volt teljesen világos, miért is kezelte a pandektisztika *traditio in incertam personam*ként ezt a tényállást, ekként úgy gondoltam, érdemes részletesebben foglalkozni ezzel a résztemával is. Röviden ez annak a kutatásnak a háttere, amelyből a jelen dolgozat született.

Ami miatt a címhez képest több és kevesebb is ez a dolgozat tartalmát tekintve, az részben a választott témákkal, részben a mértékadó irodalommal áll összefüggésben. A nemzetközi porondon egyebek közt Theodor Mommsen, Johannes Georg Fuchs, vagy éppen Max Kaser említhető azok közül, akik feldolgozták a pénz történetét, illetve a pénzzel összefüggő jogi problémákat. Magyarországon szigorúan véve a pénz kérdésével

a 2007-ben elhunyt Benedek Ferenc professzor, valamint Bessenyő András tanár úr foglalkoztak-foglalkoznak, azzal a megjegyzéssel, hogy egy-más rész kérdés több hazai romanista munkájában is megjelenik. Bessenyő tanár úrnak a tárgykörben született kandidátusi értekezése részletességével és alaposágával egyszerre inspiráló egy kezdő számára, ugyanakkor alkalmas arra is, hogy némiképp elkedvtelenítsen: nyilvánvaló, hogy ilyen szintű munkát megírni nem mindenki képes. Nem kizárt, hogy a pénz római jogi helyét feldolgozó munkák vizsgálódási irányai bizonyos elvárásokat szülnek az olvasóban, mondván, hogy ettől a dolgozattól is hasonló kérdések feldolgozását várhatja. Ez pedig az a pont, ahol a jelen dolgozat címe megtévesztő. Ez a dolgozat ugyanis nem minden kérdést fed le azok közül, amelyekre más romanisták vállalkoztak a pénz mibenlétének kutatása során. Jelen dolgozat elkészítésekor adottak voltak a résztémák, és ezek között a kapcsolatot a gondolati háttér, az értékrend teremti meg. A cél ugyanis az volt, hogy az egyes résztémák exponálása során ne azt próbáljam bemutatni, hogy „minek kellene lennie”, hanem azt, hogy „mi van”. A „minden” háttérben meghúzódó objektív valóságot igyekeztem tehát alapul venni, és arra a kérdésre próbáltam választ adni az egyes résztémák körében, hogy mi a lényege, milyen a természete annak az intézménynek, kérdésnek, amit éppen vizsgállok. Ez az a vonatkozás, amiben – legalábbis reményeim szerint – többet nyújt a dolgozat annál, mint amit a cím sejtetni enged.

Amikor az ember végére ér valamilyen nagy vállalkozásnak, az nem csak, és nem elsősorban a vállalkozás végét jelenti. Senki, főként pedig a jogász nem mondhatja, hogy a gépezet forog, az alkotó pihen. Soha nincs itt az ideje a pihenésnek, mivel a jogász az igazságosságot műveli, amely állandó és örök igyekezetet kíván meg művelőjétől. Sokkal inkább van itt az ideje a számvetésnek. Számvetésnek azzal, hogy honnét indultunk és hová jutottunk, milyen úton haladva, és kik segítettek ezen az úton. Előként köszönettel tartozom témavezetőmnek, El Beheiri Nadja docens asszonynak, aki új távlatokat és új irányt adott a római joggal való foglalkozásnak. Jobb témavezetőt senkinek sem lehetne kívánni: mindig kellő szabadságot hagyott arra, hogy egy adott kérdést feldolgozzak, valamint hogy úgy próbáljam feldolgozni, ahogy azt jónak látom. Ha elakadtam, akkor viszont segített, de éppen csak annyit, amennyi a továbbhaladáshoz szükséges volt: egy-egy szó, egy-egy mondat, egy elképzelés vagy meglátás. Emellett és ezzel együtt pedig, minden esetben ott volt, és van is a szakmai és emberi támogatás egyaránt. Hasonló köszönettel említem Frivaldszky János tanár urat, a Doktori Iskola Koordinátorát, akinek folyamatos érdeklődése, baráti sürgetése nagyon is szükséges volt ahhoz, hogy ez a dolgozat elkészüljön. Ki kell emelni azt is, hogy hozzá is bármikor fordulhattam, ha

valamilyen kérdésben elakadtam, iránymutatásra, segítségre szorultam! Külön köszönettel tartozom Zlinszky János professzor úrnak, hogy annak idején meghívott, megadva ezzel a lehetőséget arra, hogy elindulhassak a kiválasztottá válás hosszú és rögös útján. Kitüntetett köszönet illeti Földi András professzor urat, akitől folyamatos támogatást, iránymutatást, nem egy alkalommal pedig kézzelfogható, gyakorlati segítséget kaptam, éppen úgy, mintha ő lenne a témavezetőm. A vele folytatott szakmai beszélgetések is nagyban hozzájárultak eme dolgozat megszületéséhez. Hálával tartozom Péteri Zoltán professzor úrnak, aki már nagyon régtől kezdve ösztönzött; neki is köszönhető, hogy tudományos pályára léptem. Köszönhetem neki azt is, hogy a tananyagon kívül olyan tudást is átadott, amit könyvből nem lehet elsajátítani. Köszönet illeti pályatársaimat, Siklósi Iván és Deli Gergely tanár urakat, aki maguk is szolgáltak olyan ötletekkel, szempontokkal, amelyek nagyban előmozdították a továbbhaladást. Sokat köszönhetek családomnak is, akik elviseltek ama hosszú idő alatt, amíg ez a dolgozat elkészült, különösen pedig édesanyámnak, aki nem csak folyamatosan segített és támogatott, hanem egy jóval hosszabb úton indított el, kellő iránymutatást nyújtva – nélküle egészen biztosan nem írhatnám most e sorokat. Végül, de nem utolsó sorban köszönet illeti egykori tanítványomat, Gönczi Mariettát, akivel sokszor beszélgettem az egyes részkérdésekről, és nem egyszer fontos szempontokra hívta fel a figyelmemet. Nem utolsó sorban ő vállalta a dolgozat átolvasásának fáradtságos munkáját is – külön köszönet érte!

Számtalan embernek fejezhetném ki hálámat, mondhatnék még köszönetet: ebben az esetben a jelen sorok minden bizonnyal többszöröseire dagadnának. Sokan vannak, akiket nem említettem név szerint, a fejből elvégzett számvetés során azonban mind-mind felsoroltattak.

Eme gondolatok mellett bocsátom útjára ezt a munkát!

Budapest, 2011 Húsvétján

A szerző

A kutatóhelyi vitán elhangzott észrevételek alapján a dolgozat szövegén kiegészítéseket és módosításokat hajtottam végre.

Budapest, 2012. március 1.

PECUNIA – RADIX OMNIUM MALORUM?

I. Bevezető gondolatok

Szent Pál apostol a Timóteushoz írt első levelében az alábbiakat írja:

1Tim. 6, 10:

„radix enim omnium malorum est cupiditas quam quidam appetentes erraverunt a fide et inseruerunt se doloribus multis.”¹

Főleg angol nyelvterületen gyakorta lehet találkozni ennek a gondolatnak olyan félrefordításával, amely szerint minden rossznak a gyökere a pénz. A félreértés oka minden bizonnyal a latin szövegben szereplő *cupiditas* szó lehet, mivel a görög eredetiben szereplő φιλαργυρία jelentése mohóság vagy kapzsiság, tehát a pénz szeretete.² A latin kifejezés elsősorban szenvedélyt, szenvedélyes vágyat jelent, ugyanakkor – hasonlóan a göröghöz – használatos a kapzsiság, pénzsóvárság kifejezésére is.³ Ebben az értelemben nem csak a Vulgata, hanem Cicero is használja.⁴ A különféle nyelveken megjelenő fordítások alapján is állítható, hogy a szöveg a pénz utáni túlzott sóvárgást tekinti a rossz eredőjének (*radix, ῥίζα*)⁵: az angol a „the love of money”, az olasz a „l’attaccamento al denaro” fordulattal adja vissza az eredeti szöveg jelentését.⁶ A magyar nyelvű szövegek is a *cupiditas* szó kapzsiság értelmét adják vissza a „pénz

¹ A szöveg forrása jelenleg használatos kritikai kiadás. *Nova Vulgata Bibliorum Sacrorum editio: Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II ratione habita iussu Pauli PP. VI cognita auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgata.* Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1998. A levél görög szövege: ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστὶν ἡ φιλαργυρία, ἧς τινὲς ὀρεγόμενοι ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδύνας πολλαῖς. Vö. WESTCOTT – HORT *New Testament*.

² Vö. LIDDELL – SCOTT s. v. φιλαργυρία.

³ Ld. FINÁLY s. v. 'cupiditas'; *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'cupiditas'.

⁴ Előfordul nála akár *cupiditas pecuniae* formájában (vö. Cic. de Inv. 1, 95: „*Malum est avaritia; multos enim magnis incommodis affectit pecuniae cupiditas*”), akár önállóan (vö. Cic. Agr. 2, 25: „*cum ad omnia vestra pauci homines cupiditatis oculos adiecissent*”).

⁵ Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'radix'; LIDDELL – SCOTT s. v. ῥίζα.

⁶ Az angol szöveg szerint: „For the love of money is the root of all evils, and some people in their desire for it have strayed from the faith and have pierced themselves with many pains.” – ld. http://www.vatican.va/archive/ENG0839/_P114.HTM. Hasonlóan az olasz szövegben: „L’attaccamento al denaro infatti è la radice di tutti i mali; per il suo sfrenato desiderio alcuni hanno deviato dalla fede e si sono da se stessi tormentati con molti dolori.” – ld. http://www.vatican.va/archive/ITA0001/_PZ4.HTM.

vágya”, illetőleg a sokkal briliánsabb, egyszersmind képszerűbb „pénz szerelme” kifejezés.⁷

Mindezekén túlmenően azonban fontos látni, hogy – mint arra fentebb, a *cupiditas* Cicero általi használata kapcsán is utaltunk – nem csupán a Szentírás idézett szövegét lehet segítségül hívni annak alátámasztására, hogy a pénz önmagában még nem a rossz forrása, hanem akkor válik azzá, ha az embert a pénz mint a gazdagság megtestesülése iránti vágy kezdi hajtani. Az ókori Spártáról szólva eszünkbe juthat Lükurgosz, aki – az arany és az ezüst helyett – bevezette a vas pénzként történő használatát.⁸ Ez a rudakba öntött, ecettel edzett vaspénz nagyon nehéz volt, és értékkel sem bírt, ekként a felhalmozása, ellopása felesleges volt. Mint arra Plutarkhosz rámutat, az intézkedés célja a kapzsiság (*πλεονεξία*) leküzdése volt. Mindebből kitűnik, hogy a fentebb idézett Timóteus-levélben a rossz forrásának mondott pénzsóvárság az arany, illetve az ezüst utáni vágyban testesült meg: megállapítható, hogy az arany és az ezüst lényegében a pénz utáni vágy metaforája.⁹ Eme metafora szép példáival a római irodalomban is találkozhatunk, utalva itt elsősorban az aranykor elégiairodalmában Tibullus és Ovidius munkáira.

Tibull. 1, 1

Divitias alius fulvo sibi congerat auro

Et teneat culti iugera multa soli, [...]

Ovid. Ars amatoria 2, 277-278.

Aurea sunt vere nunc saecula: plurimus auro

Venit honos: auro conciliatur amor.

⁷ „Minden baj gyökere ugyanis a pénz vágya. Néhányan török magukat utána, ezért a hittől elpártoltak és sok bajba keveredtek.” (P. Békés Gellért és P. Dalos Patrik fordítása. Szent Gellért Egyházi Kiadó, Budapest – Szent Gellért Hittudományi Főiskola, Pannonhalma – Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest, 1990). „Mert minden rossznak gyökere a pénz szerelme: mely után sóvárogván némelyek eltévelyedtek a hittől, és magokat általszegeztek sok fájdalommal.” (Károli Gáspár fordítása.)

⁸ Ehhez ld. a Lükurgoszról írottakat Plutarkhosz „Párhuzamos életrajzok” című munkájában (Lükurgosz 9): „πρωτον μὲν γὰρ ἀκυρώσας πᾶν νόμισμα χρυσοῦν καὶ ἀργυροῦν μόνῳ χρῆσθαι τῷ σιδηρῷ προσέταξε – Először is minden arany- és ezüstpénzt kivont a forgalomból, és elrendelte, hogy fizetési eszközüül csak vasat szabad használni”. A görög szöveg az alábbi kiadásból származik: PLUTARCH: *Plutarch's Lives*. With an English translation by BERNADOTTE PERRIN. London: William Heinemann Ltd., 1914. A magyar fordítást az alábbi kiadásból idézzük: PLUTARKHOSZ: *Párhuzamos életrajzok I-II*. Fordította: MÁTHÉ ELEK. Budapest: Osiris Kiadó, 2005.

⁹ Ezen a ponton külön köszönet illeti Földi András professzor urat, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara tanszékvezető egyetemi tanárát, aki a kutatóhelyi vitán mondott opponensi beszédében felhívta a figyelmet erre a metaforára, valamint a görög és római irodalomban fellelhető további példákra.

A szövegekből jól látszik a szerzők által megfogalmazott korkritika: Tibullus a *vivere parvo contentum* ideálját hangsúlyozva elutasítja a gazdagság hajszolását, és a kapzsiságot.¹⁰ Ehhez képest Ovidius még tovább megy, amikor az Augustus által teremtett aranykor negatívumait emeli ki – amíg Vergiliusnál¹¹ ez egyértelműen pozitív kicsengésű, addig Ovidius arra figyelmeztet, hogy végülis az arany az, ami minden rossz forrása.¹²

A fenti példák elegendőek annak szemléltetésére, hogy nem a pénz az, ami önmagában rossz; csak akkor válik a rossz forrásává, ha a pénz utáni sóvárgás túlzott hangsúlyt kap az egyes ember életében, ekként törekedni kell arra, hogy a pénz ne cél, hanem eszköz legyen. Mégis, a Szentírásban megfogalmazott intelem ellenére sem tagadható, hogy mainapság a pénz – éppen úgy, ahogy ezt Ovidius panaszában is megfogalmazza – teljes egészében átszövi az emberek mindennapi életét, olyannyira természetes velejárója, részese, mi több, néha főszereplője hétköznapijainknak, hogy bele sem gondolunk: honnét ered, és mi is valójában a pénz. A pénzzel kapcsolatos jogászai megállapítások a legtöbb esetben kimerülnek abban, hogy a pénz ingó dolog, emellett elhasználható és helyettesíthető dolog is, amely utóbbi két csoportba történő sorolásnak római jogi gyökerei vannak. Sokszor és sokan hivatkoznak római jogi előképekre és mintákra, azonban ezeknek a jelenségeknek a tényleges megértése ritkán teljes. Eme állítások nem alaptalanok ugyan, azonban joggal adódik a kérdés, vajon miként gondolkodhattak a pénzről a rómaiak. A jogász szempontjából mit jelenthetett a pénz? Létezett-e általában érvényes kategorizálás a pénzre nézve? Hogyan lehetett megszerezni azt? Adódnak-e eltérések a többi, más dolog megszerzéséhez képest? Ha igen, akkor ennek mi lehet az oka? Mindezek a kérdések olyan területre viszik a vizsgálódást, amelynek normái a dinamikus szabályok alapját képezik – Jókai regénycímével élve az „enyém – tied – övé” rendszerében, a dologi jog terrénumában kell először elhelyezni a pénz – a dinamika, a normák mozgásba lendülése csak ezután következhet.¹³

¹⁰ VON ALBRECHT *Római irodalom* 567.

¹¹ Vö. pl. „Verg. *Eclog.* 4, 4-10: *Ultima Cumaevi venit iam carminis aetas; / magnus ab integro saeculorum nascitur ordo. / iam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna, / iam nova progenies caelo demittitur alto. / tu modo nascenti puero, quo ferrea primum / desinet ac toto surget gens aurea mundo, / casta fave Lucina; tuus iam regnat Apollo*”.

¹² ADAMIK *Római irodalom* 382. Kétségtelen, hogy magánál Ovidiusnál is találhatunk utalást az aranykorra, ezzel a fordulattal azonban a világ első korszakát jellemzi. Vö. *Ovid. Metamorph.* 1, 89-90: „*Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo, / sponte sua, sine lege fidem rectumque colebat*”.

¹³ Ehhez ld. LÁBADY *Magyar magánjog* 152.

Összefoglalva tehát a kérdések, amelyek megválaszolására a jelen dolgozat vállalkozni próbál, elsősorban az alábbiak:

- Dolognak tekintették-e a rómaiak a pénzt, illetve minden esetben dolognak tekintették-e a pénzt? Egyáltalán a jog terrénumában hogyan jelent meg a pénz? Hogyan értékelte a római jog a pénz értékmérő mivoltát?
- A kategorizálás kapcsán a dolog természete, illetőleg az egyes dolgok természete miként jön figyelembe? Mit jelentett a *rerum natura* kifejezés a római jogászok számára, és mi ennek a jelentősége a véleményalkotás során?
- Mit jelent egyáltalán jogi szempontból a 'dolog' kifejezés, illetőleg milyen tartalommal bírnak az egyes, releváns dologosztályozások, különös tekintettel a *res „fungibiles”* és a *res incorporales* kategóriáira?
- Hogyan történik a pénz tulajdonának megszerzése a *iactus missilium* keretében? Ennek előkérdéseként vizsgálandó, miként tekintenek mind a források, mind a szekunder irodalom az *occupatio*, a *derelictio*, valamint érintőlegesen a *commixtio* kérdéseire.

Ehelyütt rögtön hangsúlyoznunk kell, hogy nyilvánvalóan nem vállalkozhatunk – már csak terjedelmi okokból sem – minden, a pénzzel kapcsolatos kérdés megválaszolására. Jelen dolgozatban nem foglalkozunk átfogó jelleggel a *mutuum* és a *depositum irregulare* konkurenciájával, jóllehet a kérdés sokban kapcsolódik a pénz mikénti felfogásához. Hasonlóképpen eltekintünk a pénz adásvétel körében játszott szerepének részletes, magához az adásvételhez kapcsolódó vizsgálatától. Azonban már ezen a ponton szükséges leszögezni, hogy mindez távolról sem jelenti azt, hogy az adott kérdésekhez kapcsolódó források vizsgálatát teljes mértékben ignorálnánk. Ahol szükséges, az említett témákhoz kapcsolódó szövegekkel is foglalkozunk, anélkül azonban, hogy az említett témákat teljes egészében feldolgoznánk – erre érthető okokból nem nyílik mód, hiszen mindkét említett témakör a maga komplexitásában önálló dolgozatot igényelne. Meglátásunk szerint a pénz dolog mivoltának kérdése, illetőleg helye a dologi jog rendszerében alapkérdés, ekként ennek elemzésétől semmiképpen sem lehet eltekinteni. Ennek előkérdése általában a dolog jogi fogalmának jelentése, és mibenléte, valamint a helyettesíthető és a testetlen dolgok mibenlétének feltárása. Ezen túlmenően jelen dolgozat célja egyfelől a római jogászai gondolkodásmód bizonyos aspektusainak feltárása és bemutatása, továbbá egyes, a pénzre vonatkozó, illetőleg a pénzzel összefüggő kérdések elemzése, amelyeket a szekunder irodalom – véleményünk szerint –

méltatlanul szorított háttérbe. Eme megfontolások nyomán adódik egyrészt a jogászi gondolkodás kazuisztikus és bináris jellegének a *rerum natura* fogalmához kötődő bemutatása, valamint a *iactus missilium*, ehhez kapcsolódóan pedig a *derelictio* és az *occupatio* kérdéseinek részletes vizsgálata.

II. Problémafelvetés

Jelen dolgozat mottója egy, Marcus Aurelius „Elmélkedések” című munkájából származó intellem lehet:

„...minden dolgot, ami eszedbe jut, határozz meg, és írd le pontosan, hogy világosan lásd, milyen *az lényegében*, a maga mezítelen valóságában, *egészeben*, *minden szempontból*, hogy beszámolj magadnak róla, mi a neve, hogy hívják alkatrészeit, melyekből összeállt, melyekre majdan széthullik”.¹⁴

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy milyen célból szerepelnek itt Marcus Aurelius gondolatai. Ennek háttérében a gondolkodás mint folyamat áll. Az érzékelés során egy, a külvilágban létező dologról elménk egy képet alkot; ez a φαντασία¹⁵, amelynek funkciója kettős: egyfelől helyettesíti elménkben az adott külvilági létezőt, másfelől saját magát azonosítja is ezzel a külvilágban meglévő dologgal. Az így kialakult kép egy belső diskurzust generál – lényegében ez az arról való gondolkodás (διάνοια)¹⁶, hogy mi keletkezett az egyénben a φαντασία nyomán, valamint hogy mi hozta létre ezt a képet az egyénben. Az ember tehát – az állatokkal egyébként közös – érzékelési folyamatban (αἴσθησις) megfogalmazza a külvilágban létező tárgyának a természetét, minőségét és

¹⁴ *Elmélkedések* 3, 11. A továbbiakban minden esetben Huszti József fordítását idézzük, az egyes töredékek általa használt számozását követve. A magyar cím vonatkozásában is a kiváló klasszika-filológusra hagyatkozunk, hiszen az írás tényleges címe nem ismert. A vatikáni kézirat τὰ κατ' ἐαυτόν címmel, az *editio princeps* τὰ εἰς ἐαυτόν címmel illetik. A különböző nyelveken megjelent fordítások címei is Huszti József felfogását erősítik meg (ld. latin: „De vita sua”, „De seipso et ad seipsum”; angol: „Meditations concerning himself”, „Meditations, Thoughts”, „To himself”; francia: „Pensées”, „À moi même”; német: „Betrachtungen über sich selbst”, „Selbstbetrachtungen”, „Wege zu sich selbst”). Vö. részletesebben HADOT *Citadelle intérieure* 38-39.

¹⁵ Vö. LIDDELL – SCOTT s.v. φαντασία.; PETERS *Greek Philosophical Terms* 126 (s. v. noésis).

¹⁶ Vö. LIDDELL – SCOTT s.v. διάνοια.

értékét.¹⁷ Vagyis az említett belső diskurzus lényege az alapul szolgáló tárgynak elménkben való leképezése, ábrázolása, méghozzá – ahogy a fentebb idézett szövegből is kitűnik – a maga meztelen valóságában, egyszerűségében (γυμνόν), mivel csak ez vezethet el az objektív, adekvát leképezéshez. Ennek jelentősége abban áll, hogy csak egy ilyen objektív leképezés által válik lehetővé pusztán a valóság figyelembe vétele, hiszen ezzel a módszerrel minden egyéb, a valóságra rakódó tényezőt kizárunk.¹⁸ Logikus kérdés lehet, hogy milyen tényezők rakódhatnak a valóságra? Elsősorban értékítéletek lehetnek ilyenek, amelyeket vagy valamely társadalmi előítélet, vagy a vágy szül.¹⁹ Amennyiben pontos, tudományos igényű ábrázolásra törekszünk, akkor a definíciók illetően lecsupaszítása²⁰ annál is inkább elengedhetetlen, mivel így bármiféle szubjektivitásnak eleve elejét vehetjük, elkerülve ezáltal a hagyományos értékek helytelen megítélését.²¹ Úgy kell szemlélnünk minden dolgot, hogy meglássuk „silányságukat”, a „ragyogó köntöst, melyben büszkélkednek”, így megfoszthatjuk a dolgokat a hozzájuk tapadó vagy tapadható hamis nézetektől és értékelésektől.²² Amikor a császár az emberre vonatkoztatja ezt a módszert, annak célja, hogy saját személyes létünk értékének kicsinységét hangsúlyozza.²³ Különösen érdekes lehet ebben a vonatkozásban a halál mikénti megközelítése, amelyet – a fogalom lecsupaszítása nyomán (2, 12) – akként fog fel, mint az őselemek bomlását (2, 17). Meglehet, hogy mindez számunkra visszataszító, ugyanakkor, ha így van, az csupán annak bizonyítéka, hogy valamilyen előítélet csapdájába estünk, ebből következően a vizsgált jelenségeket képtelenek vagyunk elhelyezni a mindent felölelő közös természetben. Ha mégis képesek vagyunk a jelenségeket, dolgokat elhelyezni a közös természetben, akkor ez azt jelenti, hogy tisztában vagyunk azzal, hogy ugyanabból a forrásból erednek, mint mi magunk és ugyanannak a világnak a részei, mint mi magunk.²⁴ Ezen a ponton érhető tetten a császár

¹⁷ Vö. LIDDELL – SCOTT s.v. αἴσθησις.; PETERS *Greek Philosophical Terms* 8 skk. (s. v. aisthesis), és 86 (s. v. holon). Ld. részletesen HADOT *Citadelle intérieure* 119-120; WALDSTEIN *Topik und Intuition* 250. WALDSTEIN *Teoria generale* 33-41.

¹⁸ HADOT *Citadelle intérieure* 123.

¹⁹ Vö. HADOT *Citadelle intérieure* 123: „[...] séparant des jugements de valeur que les hommes, par habitude, sous l'influence des préjugés sociaux, ou par passion, se croient obligés d'y ajouter”. Hasonló gondolattal Cicerónál is találkozhatunk (Cic. de Sen. 42: „*Impedit enim consilium voluptas, rationi inimica est, mentis, ut ita dicam, praestringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium*”). Ehhez ld. EL BEHEIRI *Lex Claudia* 60-61.

²⁰ Ld. még *Elmélkedések* 6, 13.

²¹ HADOT *Citadelle intérieure* 123 és 181. Vö. az *Elmélkedések* ama gondolatát, amely az élet dolgait pontosan és természettudományi alapon megfigyelő értelmet helyezi a középpontba (10, 31).

²² *Elmélkedések* 6, 13. Ld. HADOT *Citadelle intérieure* 181-182.

²³ Vö. pl. 2, 2; 2, 17; 3, 10. Ld. részletesen HADOT *Citadelle intérieure* 182.

²⁴ Ld. *Elmélkedések* 9, 1; vö. HADOT *Citadelle intérieure* 184 és 187.

nézetrendszerében a sztoikus gondolkodás magja: létezik egy magasabb értelem, amely az anyagot²⁵ kormányozza, és amely értelem áthatja a mindenség anyagát is²⁶, és a szubsztancia segítségével létezőket alkot.²⁷ Ez a teremtésre, alkotásra irányuló erő pedig, amelyet tiszteletben kell tartani, minden természetes létezőben megvan.²⁸ Kérdés lehet most már, hogy az eddig kifejtetteknek mi az értelme? Milyen jelentősége van mindennek? Valamely dolog pontos értékének felismerése nagyon is fontos, ha nem elsődleges feladat, mivel ez a felismerés is részét képezi az ítéletalkotásnak. Nem pusztán arról van tehát szó, hogy az egyes dolgokat a maguk valóságában, pőrén kell szemlélni, hanem szükséges az is, hogy – éppen az előbb mondottak által – a mindenségben elfoglalt helyüket is meghatározzuk.²⁹ Ekként válik lehetővé az egyes ember számára, hogy azt mondhassa: minden egyes dolgot akként veszek szemügyre, ahogy azok vannak, és értéküknek megfelelően (κατ' ἀξίαν) élek velük.³⁰

²⁵ Vö. *Elmélkedések* 6, 1: „A világanyag engedelmesen simulékony. Irányító értelmének semmi belső oka nincs rá, hogy rosszat tegyen. Mivel nincs benne semmi ártó szándék, nem is tesz semmi rosszat, nem is árt semminek”. Megjegyzendő, hogy az eredeti görög szöveg szerint az első mondat így szól: „Ἡ τῶν ὄλων οὐσία εὐπειθής καὶ εὐτρεπής [...]”. Azzal együtt, hogy a fordítás jól adja vissza a jelentést, szükséges kiemelni, hogy az οὐσία 'anyag', illetve 'világanyag' értelemben való használata meglehetősen szűkítő értelemben szerepel itt, mivel a szó elsődleges értelme a latin *substantia* jelentésével esik egybe, ami éppen valaminek a lényegét van hivatva kifejezni. Ehhez ld. még LIDDELL – SCOTT s.v. οὐσία; *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'substantia', azzal együtt, hogy a szónak kétségtelenül materiális értelme is van; ehhez ld. még SCHERMAIER *Materia* 104; BRETONE *Fondamenti* 72-73. A fordítás egyéb vonatkozásokban való helyességének és értő voltának alátámasztásához ld. LIDDELL – SCOTT s. vv. εὐπειθής és εὐτρεπής.

²⁶ *Elmélkedések* 5, 32: „Milyen a finom, kiművelt lélek? Ismeri a kezdetet és a véget, a mindenség anyagát átható értelmet...” – ebben a szövegben az 'anyagát' a görög eredeti szerint ismét οὐσίας, vagyis az előző jegyzetben mondottakra reflektálva megállapítható, hogy ebben a vonatkozásban a fordító egyedi értelmezéséről van szó!

²⁷ Ld. *Elmélkedések* 7, 23: „A mindenség természete a mindenség anyagából, akár viaszból, íme lovat formált...”. Vö. HADOT *Citadelle intérieure* 183. Ez tehát egy arról szóló állítás, hogy a mindenséget irányító értelem kormányozása jó. Hasonló állítással kezdi Arisztotelész is a Nikomakhoszi Etikát. Vö. Nic. Eth. 1094a: Minden mesterség (τέχνη) és minden vizsgálódás (μέθοδος), de éppúgy minden cselekvés (προᾶξις) és elhatározás (προαίρεσις) is, nyilván valami jóra (ἀγαθοῦ) irányul; tehát helyes az a megállapítás, hogy „jó (καλῶς) az, amire minden irányul”. (Szabó Miklós fordítása, Európa Kiadó, Budapest, 1997.)

²⁸ Ld. *Elmélkedések* 6, 40: „Minden gép, szerszám, edény, ha rendeltetésének eleget tesz, jó, még ha készítője nincs is jelen. A természet átfogta alkotásokban azonban bennük is marad az őket létrehozó erő. Tehát annál inkább tisztelned kell a természetet, abban a meggyőződésben, hogy ha következetesen akarata szerint élsz, minden szándékod szerint igazodik. Éppen így a mindenségben is minden a világértelem szándéka szerint történik.” Vö. részletesen HADOT *Citadelle intérieure* 183. Ugyanezt állítja Pizzorni is a sztoikusok jogfelfogása kapcsán: minden jog alapja a természet mint mindenek közös anyja; csak ebben és ez által létezhet az értelem mint immanens és egyetemes törvény – ez mint abszolút princípium kelti életre a mindenséget, és ez az emberi lélek esszenciája is. Következésképpen a természet szerint élni annyit tesz, mint erényesen élni. Vö. PIZZORNI *Diritto naturale* 80-81. Lényegében hasonlóan LONG *Hellenistic Philosophy* 144, 151.

²⁹ Ld. *Elmélkedések* 3, 11: „Mert semmi nem teszi nemesebbé a lelket, mint ha valaki az élet jelenségeit módszeresen és tárgyilagosan tudja vizsgálni, és mindig úgy tudja szemügyre venni őket, hogy világosan látja: a dolgok melyik rendjéhez tartoznak, mire használhatók, mi az értékük az összesség, mi az egyes ember szempontjából...”. Vö. HADOT *Citadelle intérieure* 231.

³⁰ Ld. *Elmélkedések* 8, 29. Vö. HADOT *Citadelle intérieure* 231; LIDDELL – SCOTT s.v. ἀξία.

Amikor tehát a pénzzel mint értékmérővel foglalkozunk – hasonlóan a császári gondolatmenethez – ezt a kérdést kell elsősorban megválaszolni: Mi az előttem fekvő dolog valójában, vagyis mi a helye, rendeltetése és célja a természetben?³¹ A magánjog szemszögéből két kérdés számít alapvetőnek: a „Mi?” és a „Hogyan?” kérdése. Az előbbi a statikára kérdez rá – mi az, ami a szemünk elé került? Mi a helye ennek a jog rendszerében? Az utóbbi kérdés a dinamikával foglalkozik – hogyan lehet hozzájutni ahhoz, amit a „Mi?” kérdéssel egyszer már igyekeztünk azonosítani. A császári intelem nyomán megfogalmazott kérdésekkel összhangban, arra kell tehát választ keresni a pénz mint értékmérő kapcsán, hogy jogi szempontból mi a pénz, illetőleg hogy miként szerezhettük tulajdont rajta. Két, első tekintetre egyszerű kérdéstről van szó, amelyek azonban nem válaszolhatók meg röviden. Az alapkérdéseket eleve több szempontból, eltérő kiindulási alapokról lehet vizsgálni, és jóllehet a kiindulás alapjai különbözőek, a gondolati gyökerek közösek; ez a tény pedig az adható válaszok milyenségét is meghatározza. Mi több, az alapkérdések további részkérdéseket szülnek, amelyek vizsgálata a jobb érthetőség kedvéért mindenképpen szükséges. Ekként látható, hogy a pénzzel, különösen a pénznek a római dologi jogban betöltött szerepével kapcsolatos vizsgálódás több lábon áll.

A pénz sokféle vizsgálódás tárgyaként szolgálhat – és szolgált is – mind a közgazdászok, mind a jogászok számára. Egy jogi dolgozat keretében a célunk elsődlegesen a pénz jogi szempontból történő bemutatása. Ez a célkitűzés érthető módon nem valósítható meg anélkül, hogy bizonyos, közgazdaságtani kategóriákat ne használnánk, mindezek ellenére azonban őrizkednünk kell attól, hogy a pénzre vonatkozó közgazdaságtani elméleteknek akár csak az ismertetésére is vállalkozzunk. Az elemzés jogi vetülete is számos lehetőséget kínál: vizsgálható lenne a pénz a pénzügyi jog, illetve a bankjog körében, és ugyanígy lenne lehetőség egy tágabb, összehasonlító magánjogi megközelítésre is, mi több, a magánjogon belül is lehetőség lenne mind a dologi, mind a kötelmi jogi vonatkozások bemutatására. Mindezek kapcsán vezérelvünk – éppen Marcus Aurelius intelmei nyomán – az egyszerűség és a módszeresség, ezek jegyében pedig az említett tárgykörökön belüli ismertetéstől eltekintünk. Mivel a dolgozat a pénz római jogi szerepének a jogászi gondolkodásmódba ágyazott, és egyes, konkrét intézményekhez kötődő feltárására tesz kísérletet, ekként úgy véljük, hogy eme célkitűzések megvalósítása körében a kevesebb, több: sokkal célravezetőbb a téma főként primer

³¹ *Elmélkedések* 8, 11: „Mi ez, mi előttem van, önmagában véve, sajátos alkatát tekintve? Mi a lényege, mi az anyaga? Mi a formáló oka? Mi a feladata a világrendben? Meddig tart?”

forrásokon alapuló megközelítése, amelynek keretében elsődlegesen annak megállapítására kell törekedni, hogy az adott jogászai vélemények milyen konkrét esethez kapcsolódnak. Ebből eredően mindig a konkrét gyakorlati probléma oldaláról kell megközelíteni az egyes forrásokat, hiszen az elméleti fejtegetések is többnyire ezekhez társulnak. Ebben a vonatkozásban feltétlenül szükséges kiemelni, hogy az elemzett források kapcsán mindig az interpolációmentesség feltevéséből indulunk ki.³² Emellett szükséges ugyanakkor az adott téma szekunder irodalmának bemutatása is, ehelyütt azzal a megjegyzéssel, hogy a fő cél a szigorúan a témához kötődő szekunder munkák szisztematikus és – lehetőség szerint – részletes elemzése, továbbá – szintén a lehetőségekhez mérten – ezek egymással való ütköztetése. Mindezek során törekeny egyensúly fenntartására is törekszünk: a szekunder irodalommal való foglalatosság semmiképp sem mehet a primer forrásokra összpontosító elemzés rovására, hiszen a római jog elsősorban a római jogászok munkáiból ismerhető meg. Eme megállapítással nem kívánjuk csökkenteni vagy elvitatni a szekunder szerzőknek a római jogászok véleményeinek megértésében és megértetésében elért eredményeit, ugyanakkor szilárd meggyőződésünk, hogy a római jogászok felfogását a római jogászok egyes véleményeiből lehet visszafejteni.

III. A pénz mibenléte: lényeg és funkciók.

1. A pénzre vonatkozó köznapi állítások.

Elsőként érdemes néhány gondolattal utalni arra, hogy mit is értünk 'pénz' alatt köznapi értelemben. Ebben a körben olyan mindennapi állításokkal lehet találkozni, mint hogy „XY-nak sok pénze van”, vagy „XY-nak van ugyan telke, de építkezésre, felújításra már nincsen pénze”. Az előbbi állítás esetében a pénzre történő utalás igazából helytelen: aki ezt az állítást teszi minden valószínűség szerint a pénzt a vagyonnal azonosítja, vagyis

³² Az interpolációkritika bemutatása és értékelése szempontjából alapvető jelentőségűek Kaser és Wieacker munkái. Ld. KASER *Methodologie*, különös tekintettel 80 skk. és 94 skk.; WIEACKER *Textkritik* 1-40. A kérdéshez ld. még áttekintő jelleggel a szövegkritikai nézetekről SCHILLER *Roman law* 62-72, különösen pedig 67-70; a iustinianusi kodifikációról KASER *RPR* II. 32-40, különösen pedig az interpolációról 35-36. Az interpolációs kutatómódszerről ld. pl. KUNKEL – SCHERMAIER *Römische Rechtsgeschichte* 218-221; FÖLDI – HAMZA 138-139; BESSENYŐ *Római magánjog* 109-111; STEIN *A római jog* 170. Emellett az egyes részművek kutatása során többen is utalnak az interpolációkritikai nézet bírálatára, így különösen WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 93; FÖLDI *Kereskedelmi jogintézmények* 28; KNÜTEL *ZSS RA CXV* (1998). 33 skk.; SIKLÓSI *Custodia* 7-8, további irodalommal.

arról közöl információt, hogy XY-nak jelentős vagyona van, amely testet ölthet ingatlanok, műtárgyak, értékpapírok, valamint természetesen számla- és készpénz formájában is. Az utóbbi állítás esetében ugyanakkor már különbséget teszünk a vagyon, ebből adódóan pedig a gazdagság két formája között. Az egyik a nagy mennyiségű tényleges pénz – nem jogi értelemben vett – birtoklását jelenti, a másik pedig a vagyonnak olyan szegmentuma, amely nem közvetlenül pénzben áll a rendelkezésünkre, de pénzben mindenképpen kifejezhető. A két hivatkozott állításból jól látható, hogy köznapi értelemben a 'pénz' kifejezésnek – annak szótári értelméhez képest – jóval tágabb jelentést tulajdonítunk.³³

2. A pénz fogalma, jellemzői.

A pénz mibenlétének megértéséhez szükséges megvizsgálni, hogy megadható-e, vagy legalábbis körülírható-e a pénz fogalma. Már kiindulásként le kell szögezni, hogy a pénzfogalom keresése körében értelmetlen tankönyvszerű definíciót keresni.³⁴ A legtöbb, ami a pénz fogalmának keresése kapcsán elvégezhető, azoknak a jellemzőknek, fogalmi elemeknek a számbavétele, amelyek összességüként a pénz mint sajátos jellegű létező a szemünk elé kerül.³⁵ Ezen a ponton viszont azonnal le kell szögezni: a pénz némiképp mást jelent jogi és közgazdaságtani kategóriaként. Helyesebben más lényegi jellemzőket hangsúlyoz a jogtudomány és a közgazdaságtudomány. Megjegyzendő, hogy a jog álláspontja ebben a kérdésben igen sarkos: a jog, legalábbis a pozitív, tételes jog, azt a tárgyat tekinti pénznek, amelyet pénz gyanánt alkalmaznak. Ez a felfogás pedig nyilvánvalóan előfeltételezné annak ismeretét, hogy mit is értünk pénz alatt.³⁶ Kérdés

³³ Megjegyzendő, hogy hasonlóan tág értelmű nyelvhasználattal nem kizárólag a köznapi beszédben találkozhatunk. Ha egy pénzügyi szakember szájából elhangzik az a mondat, hogy a „múlt héten a pénzkínálat szűkös volt a tőzsdén”, akkor nyilvánvaló, hogy ebben az esetben sem csak a készpénzre vonatkozik az állítás, sokkal inkább a rendelkezésre álló kölcsöntőke-kínálat egészére. Vö. BÁCSKAI – HUSZTI – SIMONNÉ *A pénz* 15-16.

³⁴ Hasonlóan vélekedik Mickwitz: „Es gibt unzählige Definitionen des Begriffes Geld, aber keine ist allgemein anerkannt worden”. Vö. MICKWITZ *Geld und Wirtschaft* 10. Ezzel lényegében egyezően foglal állást Heermann: „Versucht man aber all das zu berücksichtigen, was Geld in seiner herausgehobenen Bedeutung ausmacht, so kommt man zu dem Schluß, daß eine einheitliche Definition schwerlich aufzustellen ist”. HEERMANN *Geld* 12.

³⁵ Lényegében hasonlóan foglal állást Bessenýó András, amikor nagyformátumú kandidátusi értekezésében rámutat, hogy a pénz fogalmának meghatározására kizárólag annak funkcióin keresztül kerülhet sor. Hivatkozik az angolszász irodalomból eredő, de a német irodalomban is elterjedt megállapításra: Money is what money does. Vö. BESSENÝÓ *A pénz* 76 (irodalommal). Ezzel egyezően BÁCSKAI – HUSZTI – SIMONNÉ *A pénz* 20-21; MICKWITZ *Geld und Wirtschaft* 12.

³⁶ Vö. HEERMANN *Geld* 12.

azonban, hogy mindenképpen meg kell-e elégedni ezzel a meglehetősen leegyszerűsítő pozitív jogi megközelítéssel. A válasz az, hogy nyilvánvalóan nem, mert könnyen belátható, hogy a minket körülvevő világban nem minden egyes létező nyeri a maga létezését valamely jogi – és főként nem pozitív jogi – norma tételezésétől. Érzésünk szerint ez a pénz esetében is így van, és ennek alátámasztása céljából érdemes részletesebb vizsgálódást folytatni.

A pénzzel kapcsolatosan felsorolhatók egyfelől olyan jellemzők, amelyek segítségével a pénz hozzávetőleg jól leírható, másfelől pedig az úgynevezett pénzfunkciók, amelyek által a pénz fogalma megadható.³⁷ Előbbi a pénz statikája, vagyis azt mutatja meg, hogy miként jelenhet meg a pénz a külső szemlélő számára, utóbbi pedig a dinamika mint a pénz „mozgásformái”.³⁸ A statika körében hivatkozható jellemzők a helyettesíthetőség, vagyis az a tény, hogy minden egyes pénzdarab homogén tulajdonságokkal rendelkezik, valamint a tetszés szerinti oszthatóság, a tartósság illetve eltarthatóság, végül a ritkaság.³⁹ Ezeknek a jellemzőknek a felsorolása nem önmagáért való: meglétük nyomán valamely áru társadalmi vagy akár jog általi elismerésre tehet szert; lényegében tehát pénzzé válik.⁴⁰ Az egyik ilyen tényező, a tartósság vagy eltarthatóság jelentősége abban áll, hogy ennek révén a pénz a későbbi gazdasági forgalomban is igénybe vehető lehet. Emellett igen jelentős a könnyű szállíthatóság, mivel ebből eredően bárhol, különösebb nehézség nélkül felhasználható lesz. Ezzel egyenértékű talán a veszteség nélküli oszthatóság követelménye, hiszen ennek révén többféle címlet előállítására nyílik mód. Végül, de nem utolsó sorban szükséges, hogy az értéke könnyen meghatározható legyen.⁴¹ Ezek azok a jellemzők, amelyek megléte esetén bármilyen dolog megfelelő közvetítő eszköz (Zwischenware, intermediate commodity, numéraire, pénzáru) lehet: az illet egyre inkább csak csereeszközként fogják használni, amely folyamat végén kiemelkedik az áruk hagyományos csoportjainak köréből, és pénzzé válik.⁴² A ritkaság követelményét

³⁷ HEERMANN *Geld* 12-13; MICKWITZ *Geld und Wirtschaft* 10; BÁCSKAI – HUSZTI – SIMONNÉ *A pénz* 20.

³⁸ Vö. BÁCSKAI – HUSZTI – SIMONNÉ *A pénz* 20-21. A szerzők véleménye szerint valamely pénzáru akkor válik pénzzé, amennyiben a hagyományosan felfogott pénzfunkciók közül legalább kettő érvényesül valamely pénzáru vonatkozásában.

³⁹ Vö. MOMMSEN *Geschichte* VI; BORCHERT *Geld und Kredit* 1. Hasonlóan DOBECK – ELLIOTT *Money* 2.

⁴⁰ Vö. HEERMANN *Geld* 16.

⁴¹ Vö. MICKWITZ *Geld und Wirtschaft* 11.

⁴² Schermaier egy Paulus-véleménnyel összefüggésben (Paul. D. 18, 1, 1 pr. [33 ad ed.]), éppen a szövegből vonja le azt a következtetést, hogy a pénzgazdálkodás kialakulásában elengedhetetlen lépés ugyan valamely dolog érték mérő céljára való kiválasztása, ebből pénz azonban akkor lesz, ha ez *forma publicá*vá válik, tekintet nélkül a hordozó anyag tényleges értékétől. Vö. SCHERMAIER *Materia* 26-27. Kérdéses marad ugyanakkor, hogy a *forma publica* kapcsán mit is értünk *publica* alatt, hiszen más-más következtetésekre juthatunk, ha *publicát* az állammal azonosítjuk, illetőleg ha *publica* alatt azt értjük, ahogy Cicero megközelíti a *res publicát* (Cic. re p. 1, 39).

véleményünk szerint inkább 'korlátosság' értelemben kell felfogni. Igaz, hogy a pénzként használt áru ritka kell, hogy legyen, ugyanakkor a forgalomban kellő mennyiség kell, hogy rendelkezésre álljon belőle. Ekként a ritkaság helyett a korlátosságot jelen esetben akként kell érteni, hogy a rendelkezésre álló pénzárú mennyisége éppen kellő mértékben ritka, ezáltal egyensúlyi helyzet alakul ki az adott pénzárura vonatkozó kereslet és kínálat között. Ha túlzottan ritka az adott pénzárú, akkor más pénzárut keresnek helyette, mivel az elérhetősége korlátozott, következésképpen nem könnyíti a forgalmat, hanem további bonyodalmakat szül. Ha ugyanakkor túlzott mennyiség van jelen a gazdaságban, akkor nagyon felhígul a pénzárú, és nem lesz képes általános egyenértékesként, illetőleg csereeszközként funkcionálni.⁴³ Feltűnhet, hogy a felsorolásból hiányzik a helyettesíthetőség. A jellemzők körében azért nem ejtettünk szót róla részletesebben, mert – mint azt később látni fogjuk – éppen a helyettesíthetőség a mérleg nyelve: a helyettesíthetőségből mint jellemzőből adódik a pénz csereeszközként való használata, ami viszont már a pénzfunkciók kérdéséhez vezet: a pénz értékmérő, csere- és forgalmi eszköz, fizetési eszköz, megtakarítási (kincsképző) eszköz funkciójának mikénti értelmezéséhez.⁴⁴

3. Pénzfunkciók.

Ami most már a fentebb említett pénzfunkciókat illeti, amikor a pénznek az ilyen funkciók által meghatározott fogalmi megragadására teszünk kísérletet, első lépésként kiindulhatunk abból a materiális értelemben vett áruból, amely egy adott közösségben (társadalomban) csereeszközként szolgál, és ezt az árut kell megközelítenünk a pénz által betöltött funkciókon keresztül. Ha ugyanis eme funkciók tükrében vizsgáljuk a pénzt, rá kell jönnünk, hogy a csereeszközként használt áru ebbéli minősége, ha nem is lényegtelen, de legalábbis másodlagos: a középpontban az áll, hogy a pénz áruk és szolgáltatások csereértékeként, ellenértékeként szolgál, vagyis bármilyen, adásvétel

⁴³ Hasonlóan MOMMSEN *Geschichte* VI.

⁴⁴ A helyettesíthetőség Mommsennél is inkább jellemzőként jelenik meg; ld. MOMMSEN *Geschichte* VII. Bessenýó – joggal – élesen kritizálja a kincsképző funkciónak a hagyományos közgazdaságtan általi hangsúlyozását, mivel egyfelől bármilyen értékálló vagyontárgy alkalmas lehet a kincsképzésre, másfelől pedig egy súlyos gazdasági válság idején éppen a pénz lesz az, ami a lehető legkevésbé alkalmas a kincsképzésre. Ld. részletesen BESSENYÓ *A pénz* 122-123.

tárgyát képezhető árura, illetőleg szolgáltatásra elcserélhető.⁴⁵ Kétségtelenül helytálló ezzel kapcsolatosan Bessenýő azon megállapítása, hogy a pénz csereeszközként való felfogása egyértelműen a közgazdaságtan terrénumába tartozik.⁴⁶ Amikor ugyanis a pénzt csereeszközként fogjuk fel, akkor azokban a vagyonomozgásokban, amelyeket a jog jogokat és kötelezettségeket keletkeztető, módosító vagy megszüntető ügyletekként kezel, a közgazdaságtan egységesen cserefolyamatokat lát. Ekként tehát közgazdasági szempontból a pénz ugyanolyan áru, mint bármely másik, ami viszont az összes többi áru közül kiemeli az éppen az általános csereeszköz volta.⁴⁷ Kaser nem a pénz fungibilis voltát hangsúlyozza elsődlegesen, hanem azt a tényt, hogy a pénznek értéke van, amely értéket egy bizonyos pénznemben szokás meghatározni.⁴⁸ Ez utóbbi elgondolás a modern magánjogi irodalomban is megjelenik: Kolosváry Bálint az értékkel bíró dolgok kategóriáján belül külön kiemeli a pénzt, amely csereviszonyokban, csereérték gyanánt szerepel, jóllehet Lenkovics rámutat arra, hogy csereértékként elvben bármely más dolog is alkalmazható.⁴⁹ Jól látható, hogy mind Kolosváry, mind Lenkovics egyenlőségjelet tesz a csereeszköz és az értékmérő funkciók közé, mindazonáltal Lenkovics teszi ezt azzal a megállapítással, hogy a pénz ebbéli – tudniillik csereeszközként való – alkalmasságát éppen az értékmérő funkciója adja, mivel a pénz „sajátságainál fogva minden dologért aequivalensként elfogadható, mert használhatósága mindenkire nézve teljesen egyforma”.⁵⁰ Megállapítható tehát, hogy a pénz közgazdaságtani szemléletének egyes elemei jogi szempontból is relevánsak, mivel még ha a pénzt a lehető legszűkebb, pozitív jogi értelemben akként fogjuk is fel, mint a forgalomban az állam által elismert

⁴⁵ Ezzel egyezően ld. KASER *Das Geld* 169; MICKWITZ *Geld und Wirtschaft* 10. Más kérdés persze, hogy ebben az állításban a pénz jellemzői és funkciói egybeesnek, hiszen egy ilyenformán megfogalmazott állítás keretében a pénz helyettesíthetősége mint jellemző következményként vonja maga után, hogy a pénzt csereeszközként fogják felhasználni.

⁴⁶ Vö. BESSENYŐ *A pénz* 119.

⁴⁷ BESSENYŐ *A pénz* 119-120. Megállapítása szerint a pénz fizetési eszközként való, valamint csereeszközként való felfogása lényegében ugyanazt a pénzfunkciót jelenítik meg, csupán az egyik jogi, a másik közgazdaságtani megközelítésből. Következésképpen a két funkció egymástól való elkülönítése teljességgel indokolatlan és szükségtelen is. Vö. BESSENYŐ *A pénz* 121-122.

⁴⁸ KASER *Das Geld* 169.

⁴⁹ KOLOSVÁRY 23; LENKOVICS *Dologi jog* 44.

⁵⁰ KOLOSVÁRY 23. Ezzel egyezően foglal állást Heermann is, aki a pénznek eme csereeszköz funkciójából, vagyis abból a jellemzőből, hogy a pénz áruk ekvivalenseként szolgál („... Geld ist Äquivalent von Gütern...”), vonja le azt a következtetést, hogy a pénz nem egyedi áru, sokkal inkább egy előlött álló csereeszköznek tekintendő („...es ist zugleich auch als überindividuelles Tauschmittel anzusehen”). Éppen ebből adódóan válik lehetővé, hogy a cserét mint reálaktust – jogi szempontból – két önálló típusra osszuk fel. Az egyik a hagyományos értelemben vett csere, amelynek során a vagyontárgyak csereértékének meghatározása, majd pedig a vagyontárgyak átadása kerül sor; a másik pedig az indirekt csere: amikor áru és pénz cserélnek gazdát, ami nem más, mint az adásvétel. Vö. HEERMANN *Geld* 13-14. Már ehelyütt utalni kell rá, hogy hasonló felfogással a római jogászok munkáiban is találkozhatunk – ld. pl. Gai. 3, 141; Paul. D. 18, 1, 1 pr. (33 ad ed.), amint Nerva és Proculus véleményét idézi. Ezzel egyezően WALKER *Money* 2; BESSENYŐ *A pénz* 122.

pénzjelet, akkor is szükség van a pénzfunkciók illetően meghatározására, annál is inkább, hiszen maga az állam is csak ezek által képes az említett pénzjel tulajdonságait meghatározni. Heermann akként kritizálja ezt a szűk értelemben vett pénzfelfogást, hogy azon túlmenően, hogy ez a szűkítés egy összetettebb elgondolás megalapozását eleve kizárja, immanens hibát is tartalmaz, jelesül olyan eszközként kezeli a pénzt, amelynek egyedüli célja és lényege tartozások kiegyenlítése és követelések érvényesítése. Ugyanakkor éppen ennek a kettőnek a tényleges tartalmáról, tehát magáról a pénzről ez a megközelítés semmit sem mond.⁵¹ Ezen a ponton szükséges részletesebben utalni Bessenýó András nézetére, aki szerint a pénz nem más, mint likvid értékjog.⁵² Ez annyit

⁵¹ Vö. HEERMANN *Geld* 13: „... über den Inhalt von Schuld und Zahlung, also über das Geld an sich, wird dagegen keine Aussage getroffen”. Már ezen a ponton jelezni kell, hogy a Heermann által használt 'Geld an sich' kifejezés nagyfokú hasonlóságot mutat a filozófiában Kant által használt 'Ding an sich' kategóriájával, ami joggal nevezhető az idealista filozófia egyik sarokkövének. A továbbiakban, a dolog mibenlétének tárgyalása során éppen ettől a kanti értelemben vett dologtól (Ding) elválasztva szeretnénk arra választ találni, hogy a római jogászok számára mit jelentett a dolog a maga valóságában. Ezen túlmenően, az a nézet, amely a pénzt Geldschuld formájában állítja a középpontba, Savigny nevéhez fűződik, aki a pénz fogalmát eredendően a vagyon fogalmához köti. Az elmélet jelentősége abban áll, hogy a XIX. századi magánjogtudományban a pénzre, illetőleg annak kötelmi jogi vonatkozásaira vonatkozó doktrína megfogalmazása egyértelműen Savigny nevéhez köthető, aki a korábban említett vagyon fogalmát akként írja le, mint olyan magánjogi hatalmat, amely az egyes személyeket a külvilág bizonyos tárgyai felett megilleti. (Vö. SAVIGNY *System* I. 339-340.) Ehhez a vagyonfogalomhoz kötődik, Savigny nézete szerint, a pénz mint értékmérő, amely kettős funkcióval bír: egyfelől az egyes vagyonalkatrészek értékének mérésére szolgáló eszköz, másfelől pedig – éppen az előbbi funkcióból eredően – bármely vagyonalkatrész értékének megjelenítésére is képes. Mindebből adódik egy magánjogi képesség, egy hatalom arra nézve, hogy egy adott személy valamely dolgot megszerezhesen. Ezt a magánjogi hatalmat nevezi Savigny pénznek. Ld. SAVIGNY *Obligationenrecht* I. 404-406. Áttekintő jelleggel említi: HEERMANN *Geld* 14. Megjegyzendő, hogy Savigny a pénz kapcsán a második funkciót tartotta lényegesebbnek; értékmérőként azonban a pénz egy tekintet alá esik más mérési eszközökkel, mint amilyen például a rőf vagy a font. Utóbbiak relatív értékmérő jellege abban áll, hogy ugyanazon dolog eltérő mennyiségeinek összehasonlítása minden további nélkül lehetséges általuk. A pénz ezzel szemben abszolút értékmérő, mivel alkalmas különféle tárgyak értékének összehasonlítására is. (Vö. SAVIGNY *Obligationenrecht* 405.) Érdekes, hogy egyéb, tradicionálisan a pénzt azonosító jellemzőket, mint például a csereeszköz funkció, Savigny egyáltalán nem is említi. Savigny elméletéhez részletesen ld. KIEFNER *Geld und Geldschuld* 27-54.

⁵² Bessenýó az 'értékjog' kifejezést a Kaser által egy tanulmányában használt 'Wertrecht' megfelelőjeként használja. (Vö. MAX KASER: Das Geld im Sachenrecht. In: *AcP* 143 [1937]. 8. Hivatkozva BESSENYŐ *A pénz* 67.) Kaser azonban akként közelíti meg a Wertrecht fogalmát, hogy minden olyan jogot ebbe a körbe utal, aminek a lényege meghatározott értékmennyiség átruházása, vagyis lényegében fizetési jogként fogja fel az értékjogokat, aminek következtében a pénz feletti tulajdonjog éppúgy a Wertrecht fogalma alá tartozik, mint a pénzre irányuló követelési jog. Bessenýó ezzel szemben a jogosult javára vagyoni pozíciót biztosító jogok (vagyoni jogok) közül csak azokat tekinti értékjognak, amelyek immateriális vagyoni előnyt biztosítanak a jogosult számára, tehát névlegesen meghatározott értékmennyiségeket utalnak a jogosult vagyonába. Következésképpen nem tekinti értékjognak azokat a vagyoni jogokat, amelyek valamely dolog feletti, magánjogi értelemben vett hatalom gyakorlására, vagy szolgáltatás teljesítésének követelésére irányulnak, hiszen – indokolása szerint – az érték ezekben az esetekben mindössze folyománya a jog tartalmának. Részletesen ld. BESSENYŐ *A pénz* 65-67. Megjegyzendő, hogy a magyar magánjogi terminológiában az értékjog kifejezés használata némiképp zavaró lehet, ugyanis az értékjog kategóriáját általában az idegen dologbeli jogokon belül szokás használni akként, hogy ez utóbbi körben léteznek állagjogok és értékjogok. Az állagjogok jogosultja egy más tulajdonában álló dolog használatára jogosult, amely használatot a tulajdonos köteles tőnni. Ehhez képest az értékjog lényege abban áll, hogy „a jog valamely vagyonértéknek a jog tárgyából leendő megszerzésére és biztosítására irányul”. Vö. LÁBADY *Magyar magánjog* 33, 269. Ezért különösen fontos annak hangsúlyozása, hogy Bessenýó az értékjog kifejezést Kaser munkássága nyomán használja.

tesz, hogy egyfelől a pénz jogosultja valamely névleges értéket a vagyonába számíthat, másfelől pedig bármely, vele elszámolási viszonyban álló személytől követelheti, hogy az adott elszámolási viszony keretében a pénzt mint likvid értékjogot erre a személyre átruházhassa, vagyis fizessen vele.⁵³ Követelésének alapja az a tényező lesz, amit általában a 'törvényes fizetőeszköz' kategóriájával szokás visszaadni: aki a fizetés címzettje, nem utasítja vissza a fizetést, valamint nem is győződik meg előzetesen a fizetési eszközként felkínált jószág piaci értékéről.⁵⁴ Mindennek a következménye az lesz, hogy a hivatkozott viszonyban magát a likvid értékjogot éppen az azt átruházó személy javára kell beszámítani, mégpedig a likvid értékjog névleges értékének megfelelően.⁵⁵ Márpedig a névérték meghatározása a pénz vonatkozásában kizárólag jogi momentum: a jog keletkezteti a névértéket, mint ahogy az értékjogot magát is, hiszen itt nem egy objektíve létező tulajdonság (súly, térfogat) mérés által történő deklarálásáról van szó. Az értékjog a jog konstitutív aktusa révén jön létre, meghatározva azt a konkrét értékmennyiséget, amelyet a jogosult a vagyonába tartozónak számíthat.⁵⁶ Mindössze egyetlen kérdés marad nyitva ebben a gondolatmenetben, mégpedig az, hogy milyen jog, melyik jog hozza létre az értéket? Vajon az érték kizárólag az ember alkotta, pozitív jog szüleménye? Létezik-e érték már az ember alkotta jog előtt is?⁵⁷ Bessenýó is éppen erről az oldalról közelíti meg a pénzt: a pénz mint értékmérő az első megjelenési formája annak az értékskálának, amelyen a jogosult számára immateriális vagyoni előnyt biztosító értékjog értékének mérése megtörténik.⁵⁸ Ami mindenesetre meglátása szerint a pénz mint értékmérő specialitását adja, az éppen az a tény, hogy a pénzösszezből még nem vonható le következtetés a képviselt vásárlóerőre nézve, ugyanis a pénzösszeg csupán egy nominális értéket jelenít meg, vagyis az értékjog azáltal keletkezik, hogy a jog meghatározza azt. Az egyéb vagyoni jogok pedig az értékelés nyomán pénzben

⁵³ Ld. BESSENYŐ *A pénz* 73.

⁵⁴ Vö. BÁCSEKAI – HUSZTI – SIMONNÉ *A pénz* 17.

⁵⁵ Ld. BESSENYŐ *A pénz* 73-74.

⁵⁶ Vö. BESSENYŐ *A pénz* 68-69. Végül maga Heermann is lényegileg hasonló következtetésre jut, amikor a pénzhez kötődő társadalmi, illetőleg állami elismertséget hasonlítja össze. Az egybevetés eredményeként rámutat, hogy a két nézet eléggé hasonló egymáshoz: az előbbi szerint az a pénz, amit a társadalom, az utóbbi szerint pedig, amit az állam pénznek ismer el. Vagyis mindkét nézet az elismertséget tekinti a pénz mivoltát meghatározó sarokkönek, ám nem szabad elfelejteni, hogy a pénz értékjellel történő ellátása, tehát az egyes pénzdarabok névértékének meghatározása az állam privilégiuma. Vö. HEERMANN *Geld* 16. Hasonlóan MOMMSEN *Geschichte* VI-VII.

⁵⁷ Ez a kérdés lényegében Mommsen megközelítéséből is következik. Részletesen ld. MOMMSEN *Geschichte* VII. Más kérdés, hogy ebben a vonatkozásban Mommsen is azt az álláspontot képviseli, hogy az érték kifejezés minden kétséget kizáróan jogalkotói aktus eredménye kell, hogy legyen. Ld. MOMMSEN *Geschichte* VII. Ugyanakkor nem tagadja a természeti törvény szerepét sem az értékviszonyokkal összefüggésben. Vö. MOMMSEN *Geschichte* VIII-IX.

⁵⁸ BESSENYŐ *A pénz* 67-68.

kifejezhetővé válnak. Lényegében tehát a pénz, értékmérő funkciója körében, egy, a jog által létesített mennyiség.⁵⁹ Azonban az értékmérő funkció a metallista felfogású⁶⁰ Rómában kicsit másképp érvényesült, mivel a pénzt meghatározott fémmennyiséggel azonosították. Rómában a Kr.e. IV. század végét megelőzően egyáltalán nem létezett vert pénz, és „külföldi” eredetű pénzek sem voltak forgalomban: a római gazdaság ebben az állapotában tehát nem pénzalapú, hanem naturális gazdaság volt.⁶¹ Bronz- és ezüstpénz a Kr.e. III. század elejétől fogva létezett Rómában: Kr.e. 269-268-ban kerültek bevezetésre.⁶² Mindez azonban távolról sem jelenti azt, hogy Rómában ne lett volna jelen a pénz már korábban is: az *aes rude* volt forgalomban, amelyen mindössze az eredetére vonatkozó jelölés, tehát nem névértékjel volt megtalálható.⁶³ Később, a pénzgazdálkodásra való áttérés gazdasági szerkezetváltással járt együtt, amely pénzgazdálkodás azonban egyáltalán nem volt stabil.⁶⁴ Mint arra maga Winkel is rámutat, a gazdasági válságoknak nagy valószínűséggel komoly hatása lehetett erre a pénzgazdálkodásra.⁶⁵ Talán ez magyarázhatja azt a tényt is, hogy a szabiniánus és prokuliánus iskolák között – mint arról Gaius beszámol (Gai. 3, 139-141) – véleménykülönbség volt az adásvétel és a csere egymástól való elhatárolása tekintetében. Jóllehet ekkorra már kialakult a pénzgazdálkodás, mégis az előbb említett források

⁵⁹ Vö. BESSENYŐ *A pénz* 68-69. Ezzel egyező nézetet fejt ki Walker is, aki rámutat, hogy mérés esetén az összehasonlíthatóság alapja éppen az, hogy amit mérünk, és az, amivel megmérjük, azonos fajtájú legyen – ahhoz, hogy valaminek a súlyát megmérjük, szükséges, hogy legyen valami olyan, aminek súlya van. Ld. WALKER *Money* 8.

⁶⁰ BESSENYŐ *A pénz* 74.

⁶¹ Vö. CRAWFORD *Coinage* 17; CRAWFORD *Geld* III A; WINKEL *Das Geld* 282.

⁶² CRAWFORD *Coinage* 19 skk.; WINKEL *Das Geld* 283.

⁶³ CRAWFORD *Coinage* 17 skk.; WINKEL *Das Geld* 283. Ehhez még BÜRGE *Geld* 130 skk.; FÖLDI *Kereskedelmi jogintézmények* 225¹⁵¹.

⁶⁴ Jól példázzák ezt a *mancipatio* körében lezajlott változások is. Ez a *res Mancipi* átruházására használatos *per aes et libram* ügylet külsőleg – mint azt Gaius (Gai. 1, 119) írja – színleges adásvétel (*imaginaira quaedam venditio*) volt, vagyis a tulajdon átszállását eredményezte a vételár megfizetése mellett. Az ügylet *per aes et libram* mivolta azért különösen jelentős, mivel eredetileg csak a bronz volt használatban (Gai. 1, 122: „[...] *olim aereis tantum nummis utebantur* [...]”), amelyet leszámlálás helyett lemértek (Gai. 1, 122: „[...] *qui dabat alicui pecuniam, non numerabat eam, sed appendebat* [...]”). Utóbb azonban fokozatosan átvette a helyét a *mancipatio nummo uno*, amelynek során elegendő volt a mérleget egyetlen bronzdarabbal megpendíteni, majd ezt a bronzdarabot átadni az eladónak (Gai. 1, 119: „[...] *deinde aere percutit libram idque aes dat ei, a quo Mancipio accipit, quasi pretii loco* [...]”). Ebből kitűnik tehát, hogy a pénzgazdálkodásra való áttéréssel, vagyis az érmepénz megjelenésével a bronz lemérése feleslegessé vált. Ehhez ld. még WINKEL *Das Geld* 284-285.

⁶⁵ WINKEL *Das Geld* 286. Ennek példaként szolgálhat Cicero tudósítása. Vö. *Cic. de off.* 3, 80: „*Gratidianus [...] cum praetor esset, collegiumque praetorium tribuni plebi adhibuissent, ut res nummaria de communi sententia constitueretur; iactabatur enim temporibus illis nummus sic, ut nemo posset scire, quid haberet*”. Ehhez ld. CRAWFORD *Coinage* 187 sk. Hasonló olvasható Caesar „*De bello civili*” című munkájában is. Ld. *Caes. De bello civ.* 3, 1, 2: „[...] *cum fides tota Italia esset angustior neque creditae pecuniae solverentur, constituit, ut arbitri darentur; per eos fierent aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque earum ante bellum fuisset, atque eae creditoribus traderentur*”. Ehhez ld. még BÜRGE *Geld* 142; CRAWFORD *Coinage* 189-193.

tanúsága alapján látható, hogy a társadalmilag bizonytalanabb időszakok a kezdeti természetes gazdálkodás szintjére vetették vissza a római gazdaságot.⁶⁶ Winkel meglátása szerint az előbbi példához hasonlóan, a *vindicatio nummorum* kérdését középpontba állító *consumptio* és *commixtio nummorum* problémájának háttere is jól magyarázható ezzel a gondolatmenettel.⁶⁷ Ebben a vonatkozásban utalni kell arra, hogy eme *vindicatio* hátterében a nagyobb pénzösszegek fizetésére vonatkozó gyakorlat áll, jelesül a *nummulariusok* azon szokása, hogy a pénzösszegeket kisebb zacskókban vették át, az átvételről pedig *tesserát* állítottak ki.⁶⁸ Ekként tehát lehetővé vált a pénzürmék egyedi azonosítása. Ebben a vonatkozásban Winkel felhívja a figyelmet arra, hogy ilyen szempontból a római gazdaság mindig is természetes gazdaság volt, hiszen a pénznek elsődlegesen a testi jellegét hangsúlyozták.⁶⁹ Ami most már Bessenýó gondolatmenetét illeti, ténykérdés ugyan, hogy a vagyontárgyak értéke – a pénzen kívül – egyéb vagyontárgyakban is kifejezhető, azonban az értékegyenlőség ezekben az esetekben kizárólag attól függ, hogy a felek a konkrét ügylet körében egyenértékűnek tekintik-e a cserélendő vagyontárgyakat.⁷⁰ Mindazonáltal az ilyen érték-összehasonlítás során szükséges, hogy létezzen egy *tertium comparationis*: valamely olyan áru, amely alkalmas mindkét, a csereügyletben részeltetett vagyontárgy értékének kifejezésére. Tehát a rómaiak pénzfelfogása körében az értékmérő funkció a pénzáruhoz (*Zwischenware*, *intermediate commodity*, *numéraire*) tapad: a pénz az lesz, amit a közösség általánosan ismer, elfogad és alkalmaz érték kifejezésre és csereeszköz gyanánt.⁷¹ Mindeme megfontolások alapján a korábban feltett kérdésre, jelesül, hogy milyen jog konstituálja az értéket, az alábbi válasz adható. Bizonyított, hogy a pénzgazdálkodás megjelenése előtt, a természetes árucseré időszakában is releváns volt a csereügyletben részeltetett dolgok értéke, hiszen – mint az a korábbiakból kiderült – a csereügylet lebonyolítására akkor került sor, ha a résztvevő felek úgy vélték, hogy cserélni kívánt dolgok értéke

⁶⁶ BÜRGE *Geld* 142; CRAWFORD *Coinage* 193; WINKEL *Das Geld* 285-286.

⁶⁷ WINKEL *Das Geld* 287. Ehhez ld. még KASER *Das Geld* 181 skk.; WACKE *Zahlung* 89 skk.

⁶⁸ Ehhez ld. különösen BERGER *Encyclopedic Dictionary* s. v. 'tessera nummularia'. A *nummulariusok* kérdéshez ld. még PETRUCCI *Mensam exercere* 253 skk.; FÖLDI *Kereskedelmi jogintézmények* 226-227.

⁶⁹ WINKEL *Das Geld* 287.

⁷⁰ BESSENYŐ *A pénz* 70.

⁷¹ BESSENYŐ *A pénz* 71. Bessenýó az értékmérő funkcióhoz kapcsolja a likviditás kategóriáját is, mivel a meghatározott névértéket képviselő értékjog csak akkor bír tényleges jelentőséggel, amennyiben a jogosult másra ruházhatja ezt az értékjogot, a kötelezett személyében pedig elfogadási kötelezettség áll fenn. Vö. BESSENYŐ *A pénz* 72-73. Ezzel lényegében egyezően foglalnak állást a közgazdászok is, amikor a pénz értékmérő funkciója kapcsán arra hívják fel a figyelmet, hogy a pénz az ár kifejezéséhez belső értékkel kell, hogy rendelkezzen. Vö. BÁCSKAI – HUSZTI – SIMONNÉ *A pénz* 21; WALKER *Money* 5 és 8. Véleményünk szerint ez a felfogás megegyezik a pénzjellemzők között említett nagyfokú helyettesíthetőség kritériumával. Vö. MICKWITZ *Geld und Wirtschaft* 10-11.

megegyezik. A naturális árucseré viszont már az ember alkotta jog idősza előtt is használatban volt, vagyis az a felvetés, amely szerint a jog keletkezeti az értéket, úgy értelmezhető, ha azt állítjuk, hogy az értéktételezés legalábbis a *ius gentium* sajátossága. Nem kizárt persze, hogy az ember alkotta jog is éljen az értéktételezés lehetőségével, ennek azonban akkor van létjogosultsága, ha a *ius gentium* szerinti értéktételezéssel egybeváág.⁷² Minthogy a *ius gentium* forrása a *ius naturale*, ekként elvitathatatlan, hogy az érték minden létező immanens része, amelyet az ember felismerni képes.

Visszakanyarodva a pénz funkcióinak kérdéséhez, minden egybevetve helytállóan minősíthető Kaser ama meglátása, hogy a pénz testi megjelenésében, különleges jellegű: olyan sajátosságokkal bír, amelyek speciális helyzetbe hozzák magát a pénzt.⁷³ Kaser tehát – Mickwitz felfogásával ellentétben – nem a helyettesíthetőségben látja a pénz fő sajátosságát, hanem abban a tényezőben, hogy a pénz értékkel bír, ekként áruk és szolgáltatások ellenértékeként jön figyelembe. Véleménye szerint a fokozott helyettesíthetőség ennek csupán folyománya: ez annyit tesz, hogy a felcserélhetőség, helyettesíthetőség nem kizárólag a fajtához tartozó egyes egyedekre vonatkozik, hanem egyfelől bármely más pénznem pénzdarabjai is alkalmasak ugyanannak az értéknek a kifejezésére, másfelől pedig a meghatározott értéket képviselő egyes pénzdarabok alkalmasak áruk, szolgáltatások értékének kifejezésére is, vagyis a pénz a forgalomban általános értékmérőként is részt vesz.⁷⁴ Ami Mickwitz nézetét illeti, tüzetesebb vizsgálat után nyilvánvalóvá válhat, hogy a helyettesíthetőség Mickwitz nézete szerint sem elsődleges, de legalábbis semmiképpen sem kizárólagos jellemzője a pénznek, főként azért, mivel meglátása szerint pusztán a helyettesíthetőség által valami még nem válik pénzzé; az általa használt plasztikus kifejezéssel élve mindössze egy Zwischenware (intermediate commodity) lesz: ez még nem pénz, de funkciói alapján nagyon közel áll a

⁷² A *ius gentium* kapcsán legyen elég annyit jelezni, hogy ezt a rómaiak is akként értelmezték, mint *quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit*, ekként *quo gentes humanae utuntur* (vö. Gai. 1, 1; Inst. 1, 2, 1; Ulp. D. 1, 1, 1, 4 [1 inst.]). Egyfajta természetes rendnek az értelmén keresztül (*naturalis ratio*) megnyilvánulása ez az emberben (ld. Elmékedések 5, 32; 6, 1), amelynek végső eredője azonban maga a természet (*natura*). Ehhez ld. Cic. de inv. 2, 65: „*Ac naturae quidem ius esse, quod nobis non opinio, sed quaedam innata vis adferat, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem*”; ld. KASER *Ius gentium* 55, és különösen 210 sz. jegyzet. Ezzel a renddel, értelemmel való kapcsolódásunkat csak ennek hiányakor ismerjük fel igazán; ld. erről Cic. de leg. 1, 47; vö. WALDSTEIN «*Ius naturale*» 227.

⁷³ Vö. „Das Geld in seinen körperlichen Erscheinungsformen [...] ist eine Sache von besonderer Art.” KASER *Das Geld* 169.

⁷⁴ Vö. KASER *Das Geld* 169. Más kérdés ugyanakkor, hogy a helyettesíthetőség Kaser szerint sem elhanyagolható, hiszen egy bizonyos mennyiség felett az egyes pénzdarabok egyedisége teljes egészében másodlagossá válik. Érdemes figyelni továbbá arra a momentumra is, hogy Kaser nem általában a pénz, hanem az egyes pénzdarabok helyettesíthetőségéről beszél, amely megközelítés értő módon tükrözi a rómaiak pénzfelfogását. Vö. KASER *Das Geld* 170.

pénzhez.⁷⁵ Ha egyidejűleg több ilyen is forgalomban van, ez annak a mutatója, hogy egyik sem tett szert általános társadalmi elismertségre. Amikor azonban ezek közül egy megkapja a kellő társadalmi elismertséget, kiemelkedve a többi közül pénzzé válik, és a többit visszaszorítja.⁷⁶

Az eddigi megfontolások körében a pénz mint értékmérő, illetve mint fizetési- / csereeszköz jelent meg. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni Savigny azon megállapítását, hogy – más értékmérőkkel ellentétben – pénz vonatkozásában az abszolút értékmérő jelleg is egy jelentős sajátosság: bármely áru, szolgáltatás értékének kifejezése is lehetséges általa.⁷⁷ Mickwitz ezen túlmenően még a pénz értékmegőrző funkcióját is hangsúlyozza, és eme két funkcióból vezeti le a pénz értékállóságának követelményét, mondván, hogy az értékállóság hiánya az azt felhasználó alanyokban komoly bizonytalanságokat szülhet.⁷⁸

Kaser rámutat arra, hogy a pénz addig tölt be tényleges szerepet a forgalomban, amíg annak a részét képezi, vagyis a pénz célja éppen az elvileg korlátlanul gyakori és végtelen hosszan folytatható tulajdonváltásban érhető tetten.⁷⁹ Az egyes pénzdarabokon az érték is feltüntetésre kerül, azaz már az egyes darabok is eleve megnevezik a pénzértéket, ekként valamely más pénznem pénzdarabjai pénzben kifejezhető értékkel bírnak.⁸⁰ Ezzel Kaser lényegében tovább finomítja a Savigny által megfogalmazott abszolút értékmérő jelleget: a pénz nem csak bármely áru, vagy szolgáltatás értékének kifejezésére alkalmas, hanem ezen túlmenően, egy adott pénznem valamekkora egysége egyéb pénznem(ek)ben is megadható. Ennek a kaseri gondolatmenetnek azonban további következménye is van. Amikor Kaser azt állítja, hogy az egyes pénzdarabok eleve megnevezik értéküket („... die Geldstücke von vornherein ihren Geldwert nennen...”)⁸¹, akkor ezzel implicite maga is elismeri, hogy az érték létrehozása meghatározott jogi aktus eredménye, vagyis a pénz értékét a jog hozza létre, tehát a pénz ilyen értéke: névérték. Ehhez képest, Savigny abból, hogy a pénz

⁷⁵ A jelzett kifejezésekhez ld. MICKWITZ *Geld und Wirtschaft* 11, valamint 15. Ezzel lényegében egyezően BESSENYŐ *A pénz* 71; LENKOVICS *Dologi jog* 44.

⁷⁶ MICKWITZ *Geld und Wirtschaft* 11.

⁷⁷ Ld. SAVIGNY *Obligationenrecht* I. 405. Ezzel egyezően MICKWITZ *Geld und Wirtschaft* 15.

⁷⁸ MICKWITZ *Geld und Wirtschaft* 16-17. Az értékmegőrző funkció kritikájához ld. fentebb Bessenő gondolatmenetét (19. sz. jegyzet).

⁷⁹ „... erschöpft sich die Bestimmung des Geldes in dem theoretisch unbegrenzt häufigen und unendlich lange fortsetzbaren Eigentumswechsel”. KASER *Das Geld* 170.

⁸⁰ Vö. KASER *Das Geld* 170.

⁸¹ KASER *Das Geld* 170.

abszolút értékmérő mivoltát hangsúlyozza⁸², vezeti le ama állítását, hogy a pénz feletti tulajdonjog valamely vagyontárgy megszerzésére irányuló magánjogi hatalmat jelent.⁸³ Ekként – mint arra Bessenýő is rámutat⁸⁴ – Savigny a pénz lényegének a vásárlóerőt tekinti.⁸⁵ Ezt Bessenýő azért tekinti hibás szemléletnek, mert a vásárlóerő arra a kérdésre adott válasz, hogy a pénz adott mennyisége milyen árukra cserélhető, vagyis, hogy mekkora a pénz gazdasági értéke – a fentebb mondottak alapján tehát mekkora értékkel bír csereeszközként. Ehhez képest a pénz mint értékmérő egy nominális, konstituált értéket jelenít meg – fizetési eszközként.⁸⁶ Mindebből levonható az a következtetés is, hogy a pénz vásárlóereje szintén tisztán közgazdaságtani kategória.

IV. Részösszegzés: a pénzről általában.

Összegezve a fenti megfontolásokat elmondható, hogy a pénz egyetlen tankönyvi fogalommal nem írható körül megnyugtatóan. Ekként elmondható, hogy olyan megközelítést kell, hogy alapul vegyünk, amelynek keretében lehetőség nyílik arra, hogy a pénzt jellemzői és funkciói oldaláról közelítsük meg.

Ami a pénz jellemzőit illeti, ezek elsősorban a pénzzel kapcsolatos társadalmi elvárások szisztematizált felsorolásaként foghatók fel: lényegében arról szólnak, hogy a külső szemlélő milyen elvárásokat támaszt a pénzzel szemben annak működése, a forgalomban való részvétele során, egyszersmind pedig arról is, hogy az ilyen szemlélő számára miként tűnik fel a pénz.

A pénzfunkciók olyan, a pénz pénz-mivoltához kötődő „mozgásformák”, amelyek azt mutatják, hogy a pénz miként működik ténylegesen a forgalomban. Eme funkciók felsorolása azonban elsődlegesen attól függ, hogy milyen diszciplína alapján állva kérdezzük rá a pénz konkrét gazdasági mozgásformáira – más válaszokat kapunk ugyanis a jog, ismét más válaszokat a közgazdaságtan talajáról indulva. Ennek az

⁸² SAVIGNY *Obligationenrecht* I. 405: „...das Geld als absoluter Werthmesser dient, also zur Vergleichung des Werthes der verschiedensten Gegenstände geeignet ist...”

⁸³ Vö. SAVIGNY *Obligationenrecht* I. 406: „Das Geld [...] gewährt seinem Eigenthümer eine allgemeine, auf alle Gegenstände des freien privatrechtlichen Verkehrs anwendbare, Vermögensmacht, und es erscheint [...] als selbstständiger Träger dieser Macht, allen besonderen Bestandtheilen des Vermögens zur Seite stehend, und mit denselben gleich berechtigt und gleich wirksam.”; valamint 454: „Das allgemeine Wesen des Geldes wurde oben darin gesetzt [...], daß es seinem Eigenthümer eine Macht verleiht, die sich auf alle verschiedenen Bestandtheile des Vermögens erstreckt, und diese Macht wird begründet durch die allgemeine Anerkennung.”

⁸⁴ BESSENYŐ *A pénz* 76.

⁸⁵ SAVIGNY *Obligationenrecht* I. 454.

⁸⁶ Ezzel egyezően BESSENYŐ *A pénz* 123-124.

eltérésnek legjobb példája az értékmérő- és a csereeszköz-funkció fentebb bemutatott egymáshoz való viszonya, jelesül, hogy két diszciplína által ugyanarra a kérdésre adott válaszként értékelhetők. Megjegyzendő, hogy a kezdetben felsorolt pénzfunkciók (értékmérő-, csere- és forgalmi eszköz, fizetési eszköz, megtakarítási, másként kincsképző-eszköz funkciók) közül csak az értékmérő- és csereeszköz-, valamint a fizetési eszköz-funkcióval foglalkoztunk részletesebben. Ennek oka abban keresendő, hogy a jogász számára a pénz leginkább markáns jellemzője a helyettesíthetőség, lényegi funkciói pedig az értékmérő- és a fizetési eszköz-funkció.⁸⁷ Egyes pénzfunkcióknak (kincsképző funkció) egyáltalán a létalapja is kétségbe vonható, a fizetési eszköz funkció pedig véleményünk szerint pusztán az értékmérő funkció folyamánya, amely ekként alkotja a pénz lényegét.⁸⁸

Ezek a sajátosságok római jogban csak részben érvényesülnek: jóllehet a pénz lényegét és funkcióit ugyanabban látták régen is, mint mainapság, a pénzt dologi jogi szempontból összességében mégis másként kezelték. Jobban ragaszkodtak például az egyes pénzdarabok dologi önállóságához, mint a modern jogokban, valamint a fokozott helyettesíthetőségből sem vontak le olyan messzemenő következtetéseket, mint ma, illetőleg részben más következtetéseket vontak le.⁸⁹ Kétségtelen tény, hogy Rómában a pénzérték sokkal inkább fémmértéken nyugodott, vagyis a fémtől elváló pénzértéket nem, vagy csak kevésbé ismerték.⁹⁰ Ebből adódik a következtetés, hogy Rómában a pénz – összehasonlítva a mai felfogással – közelebb állt a többi ingó dologhoz, így joggal várhatná bárki, hogy a pénzre vonatkozó római jogi szabályok kevesebb eltérést mutassanak az egyéb dolgokra vonatkozó szabályoktól. Ehhez képest azonban a valóság az, hogy római jogban éppúgy találkozunk a pénzre vonatkozó speciális szabályokkal, mint bármely modern jogrendszerben.⁹¹

Mindezen megfontolások nyomán adódik a kérdés, hogy a rómaiak pénzre vonatkozó felfogása miként foglalható össze.

⁸⁷ Ehhez ld. SCOTT *Money* 1-2; BESSENYŐ *A pénz* 77.

⁸⁸ Vö. a korábban idézett (44 sz. j.), Heermann nevéhez fűződő gondolatot, aki szerint a fizetés (Zahlung) a pénznek magának (Geld an sich) egyik alkotóeleme.

⁸⁹ Vö. KASER *Das Geld* 171; WINKEL *Das Geld* 287.

⁹⁰ Vö. KASER *Das Geld* 171; CRAWFORD *Geld* III A; BESSENYŐ *A pénz* 74.

⁹¹ Vö. KASER *Das Geld* 172.

A PÉNZRE VONATKOZÓ ROMANISTA *COMMUNIS OPINIO*

I. Bevezetés, problémafelvetés

A pénzzel kapcsolatos vizsgálódások során a következő logikus lépés annak a kérdésnek a megválaszolására tett kísérlet lehet, hogy vajon minek tekintették a rómaiak a pénzt. Jogi értelemben vett dolog volt, vagy jogi szempontból egészen más jellegűnek gondolták? Amennyiben dolog volt, úgy a dolgok mely kategóriájába sorolták? Vajon igazolható-e egy olyan feltevés, amely szerint *pecunia* és *res* egymástól némiképpen különbözőek a rómaiak gondolkodása szerint? Ennek a feltevésnek a háttérében megbúvó elgondolást az alábbiak szerint lehet körvonalazni. Nyilvánvaló, hogy száz sestertius más megítélés alá esik, mint egy attikai váza. Mi több, száz sestertius és száz mérő búza között is fedezhetünk fel különbségeket – jogi és köznapi értelemben véve egyaránt.

Mindenek előtt azonban mi az, amit a pénzről, illetőleg a pénzhez kapcsolódó római jogi felfogásról általában tudunk? A romanisztikában elfogadott általános nézet szerint a pénz *res fungibilis* és *res consumptibilis*.⁹² Amint Bessenýó András arra rámutat, „[e]nnek forrásbeli alapja vitathatatlan”.⁹³ A helyettesíthető dolgok (nem forrásszerű elnevezéssel *res fungibiles*) a forrásokban *res, quae pondere, numero, mensura constant* formában jelennek meg. Ebben a vonatkozásban általában Gaius institúcióinak két töredékére (Gai. 2, 196 és Gai. 3, 90), valamint Ulpianus egy Digesta-beli véleményére történik

⁹² Ehhez ld. a teljesség igénye nélkül BONFANTE *Proprietà* I. 107 és 111; MARTON *Római magánjog* 137; KASER *RPR* I. 382; GUARINO *Diritto romano* 337 és 339; TALAMANCA *Istituzioni* 384-385; BENEDEK *Dologi jog* 9-10; BESSENYŐ *A pénz* 3; SANFILIPPO *Istituzioni* 75; FÖLDI – HAMZA 280. Már ezen a ponton kiemelendő, hogy a helyettesíthető dolgok körében Földi – Hamza egyértelműen, és nagyon helyesen készpénzről beszél, ellentétben más szerzőkkel, akik mindössze példaként felsorolják a helyettesíthető dolgok körében a pénzt általában. Vö. FÖLDI – HAMZA 280. Emellett szintén fontos rámutatni, hogy a pénz helyettesíthetősége vonatkozásában Bonfante és Marton a gazdasági értelemben vett elhasználhatóságot tartja a pénz sajátos jellemzőjének, ebből adódóan a pénz küldönbözik a többi elhasználható-elfogyasztható dologtól. Ehhez képest Bessenýó András a pénz elhasználható mivolta kapcsán azt a nézetet vallja, hogy fizikai értelemben vett elhasználódásról, tehát elkopásról van szó. Részletesen ld. BONFANTE *Proprietà* I. 111; MARTON *Római magánjog* 137; BESSENYŐ *A pénz* 4. Utóbbi szerző nézetének kritikájaként ld. FÖLDI – HAMZA 280⁷.

⁹³ Ld. BESSENYŐ *A pénz* 3. Egyezően BRETONE *Fondamenti* 128. A pénz a forrásokban gyakran jelenik meg *pecunia numerata* formájában, mivel a készpénzt a forgalmi életben az érmék darabszáma alapján határozzák meg, erre pedig okszerűen az érmék darabszámának leszámolása útján kerülhet sor. BESSENYŐ 3; BENEDEK *Pénztulajdon* 254.

hivatkozás (Ulp. D. 13, 3, 1 pr. [27 ad ed.]⁹⁴; valamennyi említett szöveg részletesebb elemzésére a későbbiekben sor kerül. Az mindenesetre bizonyosan megállapítható, hogy a helyettesíthető dologra nézve teljesítendő szolgáltatás generikus: egy meghatározott fajta lemérés, számlálás vagy más mérték által meghatározott mennyiségét kell adni, és ugyanabból a fajtából ugyanannyit kell visszaadni. Eme kategória párja (és semmiképpen sem ellentéte!) a helyettesíthetetlen dolgok köre, amelynek vonatkozásában gyakorta idéznek szintén egy Ulpianus-véleményt.

Ulp. D. 45, 1, 29 pr. (ad Sab.)

Scire debemus in stipulationibus tot esse stipulationes, quot summae sunt, totque esse stipulationes, quot species sunt. Secundum quod evenit, ut mixta una summa vel specie, quae non fuit in praecedenti stipulatione, non fiat novatio, sed efficit duas esse stipulationes. Quamvis autem placuerit tot esse stipulationes, quot summae, totque esse stipulationes quot res: tamen si pecuniam quis, quae in conspectu est, stipulatus sit, vel acervum pecuniae, non tot sunt stipulationes, quot nummorum corpora, sed una stipulatio: nam per singulos denarios singulas esse stipulationes absurdum est. Stipulationem quoque legatorum constat unam esse, quamvis plura corpora sint vel plura legata. Sed et familiae vel omnium servorum stipulatio una est. Itemque quadrigae aut lecticariorum stipulatio una est. At si quis illud et illud stipulatus sit, tot stipulationes sunt, quot corpora.

A szöveg elsődleges állítása, hogy a *stipulatio* során a lebonyolítandó ügyletek száma az ügyletben szereplő összegek (*summae*), illetve egyedi tárgyak (*species*, később *res*) számához igazodik⁹⁵: *tot stipulationes quot res*⁹⁶; *quot corpora tot stipulationes*⁹⁷; *tot stipulationes, quot summae*.⁹⁸ A szövegben Ulpianus két lehetőséget állít szembe egymással. Az egyik szerint, ha valaki egy halom pénzt (*acervum pecuniae*), vagy a szeme előtt lévő pénzt (*pecuniam, quae in conspectu est*) stipulál, akkor egyetlen

⁹⁴ Vö. BESSENYŐ *A pénz* 3-4.

⁹⁵ Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'species'¹². A szöveg második mondatában szereplő „*mixta una summa vel specie, quae non fuit in praecedenti stipulatione*” arra utalhat, hogy ugyanazon felek között több *stipulatio* jön létre. Ekként a *novatio* hiányára hivatkozás (*non fiat novatio*) azt jelenti, hogy a több, ugyanazon felek között létrejött *stipulatio* alapján külön-külön követelhető a teljesítés. Köszönet illeti Bessenýó András tanár urat, aki – sok egyéb mellett – a kutatóhelyi vitán felhívta a figyelmet eme szövegrész helyes értelmezésére.

⁹⁶ KNÜTEL *Kautionen* 135.

⁹⁷ BACKHAUS *Maiore* 161, valamint 135. és 136. sz. jegyzetek.

⁹⁸ SACCONI *Pluris petitio* 93-94. Hasonlóan FÖLDI – HAMZA 280.

stipulatio történik (*una stipulatio*), vagyis nem attól függ a *stipulatio*ók száma, hogy ténylegesen hány pénzdarab jeleníti meg a pénzértéket (*non tot sunt stipulationes, quot nummorum corpora*). Ennek oka, hogy a darabonkénti *stipulatio* teljességgel abszurd lenne (*per singulos denarios singulas esse stipulationes absurdum est*). Ehhez az esethez hasonlóan, csupán egyetlen *stipulatio* történik, ha *legatum*, vagy az összes rabszolga, vagy egy négyes fogat lovai, illetve a hordszékvivők stipulálására kerül sor: ezek esetében elegendő egyetlen *stipulatio*: a pénzösszeg, a háztartáshoz tartozó összes rabszolga, egy fogat lovai, a hordszékvivők.⁹⁹ Ezek együtt szerepelnek egy *stipulatio*ban, mert együtt kell, hogy szerepeljenek, hiszen másként stipulálni őket abszurd lenne. Nem kizárt persze egy négyes fogat lovai tekintetében négy külön részletben véghezvinni ezt, ám ennek nem sok értelme lenne. Nem lehetetlen a hordszékvivőket egyenként stipulálni, csak amíg nem szereztük be valamennyit, addig nem tudjuk rendeltetésének megfelelően használni a hordszéket. A másik esetkör, ha valaki egy bizonyos dolgot (*illud et illud* – ezt meg ezt) stipulál, annyi *stipulatio* történik, ahány dolog szerepel az ügyletben. Szemléletesen mutatja be tehát a szöveg a különbséget a helyettesíthető és a helyettesíthetetlen dolgok között, amely előbbi körébe tartozik a pénz is.¹⁰⁰ Első tekintetre felmerülhetne kérdésként, hogy mi a különbség egy halom pénz, és más, a források által a dologösszesség körében említett dolgok között.¹⁰¹ A dologösszesség körében való értelmezés ellen szól, hogy valamely pénzösszeg esetében az összeget

⁹⁹ Ezzel egyezően ld. SACCONI *Pluris petitio* 93-94.

¹⁰⁰ Ld. pl. KASER *RPR* I. 538⁴; SACCONI *Pluris petitio* 94; FÖLDI – HAMZA 280, azzal, hogy – mint azt már jeleztük – a helyettesíthetőséget csak a készpénz vonatkozásában említik. Hasonlóan fogalmaz még BRETONE *Fondamenti* 128, azzal, hogy nála éppen eme forráshely kapcsán megjelenik *corpus* és *pecunia* egymással való szembeállítás is.

¹⁰¹ Nem beszélhetünk dologösszességről a pénz esetében: az *universitas rerum* (Pomp. D. 41, 1, 30 pr. [30 ad Sab.]: „[...] *συννημέων* [...] *quod ex distantibus constat* [...]”) bár több, önálló dologból jön létre, ezek soha nem helyettesíthetőek: egyazon fajtába tartozó dolgok egyes egyedeiből szokott létrejönni. Vö. FÖLDI – HAMZA 281-282; BESSENYŐ *Római magánjog* 261. A dologösszesség kérdésével is foglalkozó *Digesta-textus* (Pomp. D. 41, 3, 30 pr. [30 ad Sab.]) ebben a körben a *populus*, a *grex* és a *legio* példáit említi. Vö. BONFANTE *Proprietà* I. 149; KASER *RPR* I. 383; BENEDEK *Dologi jog* 3-4; FÖLDI – HAMZA 281-282. A dologösszesség esetén a közös név alatti említésnek vagy gazdasági, vagy jogi okai vannak, ezek azonban főként praktikussági szempontokon nyugszanak (könnyebb eladhatóság, magasabb vételár, egyszerűbb perelhetőség): ebben a körben a rendeltetészerű használhatóságot tartjuk szem előtt, vagyis arra törekszünk, hogy a közös név alá sorolt dolgok betölthessék a céljukat, amely cél – v. élményünk szerint – nem lehet kizárólag emberi tételezés eredménye. Ebben az esetben ugyanis forgalmi kényelmetlenségek okán is meg lehetne változtatni ezt a tételezést, erre azonban nem került sor: az ember a gazdasági forgalomban és a jogi gondolkodásban is alkalmazkodott ehhez a célhoz, aminek csak egy oka lehetséges. A cél magából a dologból adódik, vagyis a dolog jellege, természete teszi szükségessé a közös név alatt említést. Vö. *Elmélkedések* 3, 11: „...mi a neve, hogy hívják alkatrészeit...”. Ezt erősíti Kaser meglátása is: „...die sachenrechtlich stets ein einheitliches Schicksal haben...”; vö. KASER *RPR* I. 383. Mindezek mellett nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt a ténytet, hogy az *universitas rerum* körébe sorolt iskolapéldák esetében az összességet alkotó egyes egyedek akként részei a forgalomnak, hogy értékük az összesség értékének tört részét teszik ki, ugyanakkor az összesség értéke nem feltétlenül egyenlő az egyedek értékének összegével.

alkotó pénzdarabok egyedi értékének összege minden esetben egyenlő lesz a pénzösszeg értékével. Ezen túlmenően, a pénzösszeg mint összesség esetében nem csupán arról van szó, hogy az egyes pénzdarabok gazdasági megfontolások nyomán szerepelnek együtt a forgalomban: az egyedek, vagy akár az adott pénzösszegnél kisebb értéket képviselő összesség, bár a forgalomban való részvételre objektíve alkalmas, mégis egyszerűen alkalmatlan a konkrét ügyletben való részvételre, minthogy az adott értékű pénzösszeg követelésének valamilyen, az ügyleti céllal összefüggő oka volt.

Az elhasználhatóság körében az Intitúcióknak a *quasi ususfructus* kérdésével foglalkozó textusára lehet hivatkozni (Inst. 2, 4, 2)¹⁰².

Inst. 2, 4, 2

Constituitor autem usus fructus non tantum in fundo et aedibus, verum etiam in servis et iumentis ceterisque rebus, exceptis his quae ipso usu consumuntur: nam eae neque naturali ratione neque civili recipiunt usum fructum. quo numero sunt vinum, oleum, frumentum, vestimenta. quibus proxima est pecunia numerata: namque in ipso usu adsidua permutatione quodammodo extinguitur. sed utilitatis causa senatus censuit, posse etiam earum rerum usum fructum constitui, ut tamen eo nomine heredi utiliter caveatur. itaque si pecuniae usus fructus legatus sit, ita datur legatario ut eius fiat, et legatarius satisdat heredi de tanta pecunia restituenda, si morietur aut capite minuetur. ceterae quoque res ita traduntur legatario ut eius fiant: sed aestimatis his satisdatur, ut, si morietur aut capite minuetur, tanta pecunia restituatur quanti eae fuerint aestimatae. ergo senatus non fecit quidem earum rerum usum fructum (nec enim poterat), sed per cautionem quasi usum fructum constituit.

Ehelyütt a császár arról számol be, hogy civiljog szerint nem lehetett haszonélvezetet alapítani azokon a dolgokon, amelyek használat által felemésztetnek (*quae ipso usu consumuntur*)¹⁰³, mivel ezeken a haszonélvezet sem a *naturalis ratio*, sem a *civilis ratio* alapján nem állhat fenn.¹⁰⁴ Példája szerint ilyen a gabona, a bor, az olaj, majd megjegyzi,

¹⁰² BESSENYŐ A pénz 4.

¹⁰³ Ehhez ld. PUGLIESE *Ususfructus* 417.

¹⁰⁴ Adott tehát ehelyütt a rendre, és annak az értelem által felismerhető leképeződésére (*ratio*) utalás, amelynek kapcsán azt érdemes kiemelni, hogy a szöveg sorrendje szerint első a *naturalis*, és csak ezt követi a *civilis ratio*, amely megfogalmazás nagyfokú hasonlóságot mutat más szövegekkel, amelyek a *naturalis ratio*, illetőleg általában a *natura* elsődlegességét hangsúlyozzák, szemben az ember alkotta (*civilis*) szabállyal. Ilyen tipikusan Gai. D. 4, 5, 8 (4 ad ed. provinc.); Cels. D. 50, 17, 188, 1 (17 dig.).

hogy közel áll ezekhez a készpénz is (*quibus proxima est pecunia numerata*), ám a senatus mégis úgy határozott, hogy erre lehet haszonélvezetet alapítani annak érdekében, hogy adott esetben például az örökös megfelelő biztosítékot kapjon a hagyományostól.¹⁰⁵ Külön kiemelendő, hogy valamennyi szövegben az állítás tartalma nem az, hogy a pénz elfogyasztható dolog lenne; a szövegből csak az a következtetés vonható le, hogy a fogyasztás által elenyésző, a szövegben néhány példával is illusztrált dolgokhoz közel áll a készpénz (*quibus proxima est pecunia numerata*). Ennek – az első tekintetre apróságnak – az elhanyagolása vezet oda, hogy a szekunder irodalomban különböző nézetek látnak napvilágot a pénz *consumptió*jával kapcsolatosan.¹⁰⁶ Mind az előbbi, mind pedig az utóbbi szövegben tehát a pénz és az egyéb vagyontárgyak bizonyos kategorizálás szempontjából való együttes említése csak annak megállapítására ad alapot,

Megjegyzendő, hogy a *ratio* igen sok értelemmel bír a latinban! Erről részletesen ld. HAMZA *Ius Naturale* 22. Waldstein a maga részéről – éppen a Hamza által is vizsgált szöveg kapcsán (Cic. de re publ. 3, 33) – azt a nézetet képviseli, hogy a *ratio* 'rend' jelentéssel bír („In base a numerosi luoghi [...] è possibile dimostrare come il termine ratio [...] assuma il significato di «ordinamento»”). Vö. WALDSTEIN *Diritto naturale* 75. A *natura, naturalis ratio* és a *ius naturale* kapcsolatához ld. WALDSTEIN «*Ius naturale*» 275-276. Ezzel egyezően KASER *Ius gentium* 61.

¹⁰⁵ Ehhez kapcsolódóan ld. még Ulpianus egy, és Gaius két véleményét. Ulp. D. 7, 5, 1 (18 ad Sab.): *Senatus censuit, ut omnium rerum, quas in cuiusque patrimonio esse constaret, usus fructus legari possit: quo senatus consulto inductum videtur, ut earum rerum, quae usu tolluntur vel minuuntur, possit usus fructus legari. Gai. D. 7, 5, 2 pr – 1 (7 ad ed. provinc.):* [pr.] *Sed de pecunia recte caveri oportet his, a quibus eius pecuniae usus fructus legatus erit. [1] Quo senatus consulto non id effectum est, ut pecuniae usus fructus proprie esset (nec enim naturalis ratio auctoritate senatus commutari potuit), sed remedio introducto coepit quasi usus fructus haberi.* Ehhez érdemes idézni Waldstein álláspontját, aki rámutat arra, hogy a *naturára* utalás olyan alapvető törvényszerűségeket jelenít meg, amelyeken a törvényhozói akarat nem képes változtatni. Ennek szép példáját látja a hivatkozott Gaius-véleményben, ahol *expressis verbis* kerül kimondásra, hogy a *naturalis ratio*t senatusi döntéssel nem lehet felülírni. Részletesen ld. WALDSTEIN *Elementi «pre-positivi»* 27. Hasonlóan ld. CUENA BOY *Rerum natura* 237-238, aki ebben a szövegben annak bizonyítékát látja, hogy létezik egy olyan rend, amely a pozitív normák által nem lerontható. Pugliese a Kr.e. I. században keletkezett *senatus consultum* kapcsán rámutat arra, hogy a senatus döntésének alapja éppen az, a szabály lehetett, amelyet Paulus a haszonélvezet kapcsán a *salva rerum substantia* fordulattal ad vissza (vö. Paul. D. 7, 1, 1 [3 ad Vitell.]), ennek következtében ugyanis a haszonélvező az elfogyasztható dolog vonatkozásában is tartózkodni volt köteles a dolog elidegenítésétől, átalakításától, illetőleg elpusztításától. Véleménye szerint a gyakorlatban ez a szabály nagy valószínűséggel kedvezőtlen helyzetet is eredményezhetett abban az esetben például, ha a haszonélvezet alapítása a feleség javára történt a férj bizonyos vagyontárgyai felett. Ilyenkor ugyanis – minthogy a vagyontárgyak értéke változhat – jelentős vagyoni előnytől eshetett el a feleség abban az esetben, ha a férj elhasználható vagyontárgyait a fentiek okán kizárták ebből a körből. Ekként született meg az említett *senatus consultum*, amely arról rendelkezett, hogy bármely tulajdonba vehető dologon lehessen haszonélvezet alapítani (vö. a hivatkozott Ulpianus-hely fordulatával: *ut omnium rerum, quas in cuiusque patrimonio esse constaret*), amely persze implicit módon az elhasználható dolgokat is magában foglalja. Ezek szerint a haszonélvező tulajdonba kapta a dolgot, hiszen a dolog rendeltetésének megfelelő elhasználásra, elpusztításra csak tulajdonosként nyert felhatalmazást. A haszonélvezet megszüntekor – mivel a források (Paul. D. 7, 5, 9 [1 ad Nerat.]; Ulp. D. eod. 10 [79 ad ed.]) tanúsága szerint ez a fajta haszonélvezet kizárólag a haszonélvező halálával, valamint *capitis deminutio*jával szűnhetett meg – az örökösök ugyanabból a dologfajtából ugyanazt a mennyiséget és minőséget voltak kötelesek visszaadni. Vö. PUGLIESE *Ususfruct* 417-419.

¹⁰⁶ Ehhez ld. BESSENYŐ *A pénz* 8-28. Ezen a helyen Bessenő részletesen bemutatja, és behatóan elemzi a szekunder irodalomban a kérdésre vonatkozó nézeteket.

hogy a kategorizálás szempontjából az említett vagyontárgyakhoz hasonló a készpénz; a kategóriába való maradéktalan beletartozás azonban legalábbis kétséges!

Mindenesetre alappal vonja le Bessenýő azt a logikus következtetést eme szövegekből, hogy a pénz *res corporalis* kell, hogy legyen, amelynek szintén létezik forrásbizonyítéka (Inst. 2, 2, 2; Pomp. D. 34, 2, 1, 1 [6 ad Sab.]).¹⁰⁷ A pénz jellegével, jogi megítélésével, illetőleg az ezekhez kapcsolódó problémákkal kapcsolatosan kiemelendő a pénz esetén bekövetkező *commixtio*, az ún. *commixtio nummorum*. A *commixtio* általában egyenrangú, azonban más-más személyek tulajdonában álló dolgok keveredését jelenti, amely esetben szabály szerint nem változik meg a tulajdoni helyzet; gyakorlatilag azonban a tulajdonosok között „arányosan” szét kell választani a dolgokat, mégpedig *vindicatio pro parte* révén.¹⁰⁸ Pénz összekeveredése esetén azonban az összekeverő tulajdont szerez a pénzen, az eredeti tulajdonos pedig mindössze kötelmi keresettel élhet¹⁰⁹; erről a Digestában Iavolenus emlékezik meg.

Iav. D. 46, 3, 78 (11 ex Cass.)

Si alieni nummi inscio vel invito domino soluti sunt, manent eius cuius fuerunt: si mixti essent, ita ut discerni non possent, eius fieri qui accepit in libris Gaii scriptum est, ita ut actio domino cum eo, qui dedisset, furti competeret.

A Iavolenus által hivatkozott eset szerint **A** kifizetést teljesít **C** részére **B** pénzből, méghozzá **B** tudtán kívül (*inscio*), vagy éppen akarata ellenére (*invito domino*). Ebben az esetben a pénz az eredeti tulajdonosé, tehát **B**-é marad. Akkor azonban, ha a pénzfizetést elfogadó **C**-nél lévő pénzzel összekeveredik **B** pénze, mégpedig olyan módon, hogy már nem lehet felismerni (*discerni non possent*), melyik összeg (vagy talán az egyes pénzdarabok), kié volt, a teljes összeg tulajdonjoga azt illeti, aki a *commixtiót* végrehajtotta (*eius fieri qui accepit*), vagyis jelen példában **C**-t. Az eredeti tulajdonos **B**

¹⁰⁷ Vö. BESSENYŐ *A pénz* 5. Ezzel egyezően BENEDEK *Pénztulajdon* 251. Eme a forrásokon túlmenően még hivatkozik Ulp. D. 24, 1, 3, 11 (32 ad Sab.); Procul. D. 23, 3, 67 (7 epist.) szövegeire is. Ld. BESSENYŐ *A pénz* 5. Mindezek után komplexitásában is bemutatja a pénz római jogi megítélésével kapcsolatos problémát, jelezve, hogy ettől, a hagyományosnak mondott nézetrendszerrel eltérő következtetésekre vezető véleményekkel is lehet találkozni a Digestában. BESSENYŐ *A pénz* 6-8. Ezeknek a forrásoknak a vizsgálatával a későbbiekben foglalkozunk.

¹⁰⁸ Vö. KASER *RPR* I. 139, és különösen 6. sz. jegyzet, valamint 430; BENEDEK *Dologi jog* 55; FÖLDI – HAMZA 339. Ellentétesen BESSENYŐ *Római magánjog* 326, aki kifejezetten a közös tulajdon körében említi ezt a keresetet. Megjegyzendő, hogy a vonatkozó Digesta-szövegre (Paul. D. 6, 1, 8 [12 ad ed.]) Kaser is hivatkozik a közös tulajdon kapcsán. Vö. KASER *RPR* I. 411.

¹⁰⁹ Ehhez ld. KASER *Das Geld* 186; FÖLDI – HAMZA 339.

ilyenkor *actio furtiva* perelheti a kifizetést teljesítő személyt, azaz A-t.¹¹⁰ Látható tehát, hogy pénz összekeveredése esetén – a „hagyományos” értelemben vett *commixtio*hoz képest – speciális szabály kerül alkalmazásra: dologi kereset nem, csak kötelmi alapú lopási kereset illeti meg. Ennek a különbségtételnek nem lenne semmi értelme, ha az nem a pénz és az egyéb dolgok eltérő jellegéből, természetéből eredne.¹¹¹

Hasonlóan – szintén Iavolenustól – érdemes idézni a pénzzel kapcsolatos tulajdonváltásra vonatkozó *Digesta*-helyet.

Iav. D. 46, 3, 79 (10 epist.)

Pecuniam, quam mihi debes, aut aliam rem si in conspectu meo ponere te iubeam, efficitur, ut et tu statim libereris et mea esse incipiat: nam tum, quod a nullo corporaliter eius rei possessio detinetur, acquisita mihi et quodammodo manu longa tradita existimanda est.

A szövegbeli esetben két személy szerepel; 'ego' és 'tu'; erre a Iavolenus által használt személyragokból lehet következtetni. 'Tu' pénzösszeget, vagy valamely más dolgot köteles adni 'ego' részére. A magatartás tanúsítása nyomán beálló jogi helyzetet két kifejezés jellemzi a szövegben: 'tu' viszonylatában a 'libereris', 'ego' vonatkozásában pedig az 'acquisita mihi', vagyis *liberatio* és *acquisitio* állnak szemben egymással. A szöveg érdekessége az, hogy az *acquisitio* megtörténtéhez nincs szükség 'ego' általi fizikai birtokbavételre, elegendő, ha 'tu' – mint ahogy bárki más is – fizikailag ne tartsa a birtokában az adott dolgot vagy pénzösszeget. Ezt Iavolenus akként jellemzi, hogy ilyenkor úgy kell tekinteni, mintha *manu longa* történe meg az átadás (*quodammodo manu longa tradita existimanda est*). Lényegében arról van szó, hogy a pénz esetében is főszabály szerint a kézből kézbe átadással valósul meg a pénz birtokba adása, amelyet a források a *numeratio pecuniae* fordulattal említenek, arra utalva, hogy nem csupán a pénzürmék átadására kerül sor, hanem azok megszámlálására is.¹¹² Előfordulnak azonban

¹¹⁰ Egyezően KASER *Das Geld* 184.

¹¹¹ Vö. KASER *Das Geld* 185-186. Hasonlóan SCHERMAIER *Teilvindikation* 149 és 150, ahol rámutat, hogy általában elfogadott nézet, hogy a pénz keveredésére vonatkozóan létezett egy *lex specialis* a keveredésre vonatkozó általános szabályokhoz képest. Teljesen más aspektusból, a *locatio conductio irregularis* oldaláról vizsgálja a jelen szöveget BENKE *Eigentumserwerb* 223²³⁷, aki egy olyan esetet vizsgál, amikor az *aurifex* tört aranyat vesz át, és azt a saját felesleges aranyához hozzáadja. Ennek következtében a résztvevő személyek között tulajdonközösség keletkezik, vagyis nem egy kivételszabályról van szó, mint a pénz keveredése esetén, amikor az összekevert érmék a címzett tulajdonába kerülnek. Ehhez ld. még Ulp. D. 6, 1, 3, 2 (16 ad ed.); Ulp. D. eod. 5 pr. (16 ad ed.).

¹¹² BENEDEK *Dologi jog* 20; BESSENYŐ *Római magánjog* 280.

olyan esetek, amikor a kézről-kézre történő átadás valamely oknál fogva kizárt – erre mondja Iavolenus, hogy a címzett *longa manu* kapja meg a pénzt, illetőleg más dolgot. Vagyis, a hitelező utasításának megfelelően, az adós látható helyre teszi a szolgáltatás tárgyát (pénz, egyéb dolog).¹¹³ Első tekintetre azért lehet különösen érdekes a *longa manu traditio*ra utalás, mert ez hagyományosan a birtokszerzési módok között szokott szerepelni.¹¹⁴ Ténykérdés, hogy a pénz és más helyettesíthető dolgok esetében nem lehet különbséget tenni birtok- és tulajdon*traditio* között: vélelmezhetjük, hogy azé a pénz, akinél adott esetben van. Ha valaki úgy gondolja, hogy ez nincs így, neki kell bizonyítania állítását – ez pedig szintén egybevág azzal az elvvel, amely szerint az ellenkező bizonyításáig a fennálló helyzetet kell jogosnak vélelmezni. Kaser ugyanakkor állítja, hogy a szekunder irodalomban *traditio nummorum*nak nevezett tényállás a pénzre vonatkozó külön szabályok harmadik köre – a *vindicatio nummorum*, és a *commixtio*, illetőleg *consumptio nummorum* tényállásai mellett.¹¹⁵ Kiinduló állítása, hogy a címzett akkor is megszerzi a pénzdarabok (Geldstücke) tulajdonát, ha a fizetésre érvényes jogcím nélkül (ohne gültigen Rechtsgrund) került sor.¹¹⁶ Ekként, a források alapján, a fizetést teljesítő személy csak *condictio*val perelhet („[...] die Quellen [...] verweisen den Zahler auf die *condictio*”).¹¹⁷ Rámutat ugyanakkor arra is, hogy egyfelől a klasszikus jogászok sem egységesen követelték meg egy érvényes *causa* meglétét, másfelől pedig, hogy különösen a pénzfizetés esetében sem bizonyítható egyértelműen ez a követelmény. Így tehát lényegében vizsgálatának tárgya az, hogy a pénztől különböző dolgok esetében mennyiben érvényesült ez a követelmény, ekként igyekezve állást foglalni a *traditio nummorum* „Sonderregel” jellegéről.¹¹⁸ Elemzése nyomán megállapítja, hogy nem áll rendelkezésre elegendő forrásbizonyíték sem amellett, hogy kijelentsük, *traditio* révén a pénz tulajdona érvényes jogcím hiányában is átszáll a címzetre; ugyanakkor ennek ellenkezőjére nézve sem.¹¹⁹ Mindezen megfontolások mellett Kaser – és vele együtt

¹¹³ Ld. BESSENYŐ *Római magánjog* 281.

¹¹⁴ Vö. KASER *RPR* I. 391 és 15. sz. jegyzet.

¹¹⁵ Vö. KASER *Das Geld* 216-217: „Eine dritte Sonderregel für die sachenrechtliche Behandlung des Geldes könnte die *traditio* betroffen haben”. FUCHS *Iusta causa* 167.

¹¹⁶ Lényegében így Fuchs is, Ehrhardt nézetére utalva: „Wird Geld bezahlt, so rechtfertigt dessen Uebergabe allein schon den Eigentumsübergang, mag auch das Grundgeschäft ungültig sein”. Vö.

¹¹⁷ KASER *Das Geld* 217.

¹¹⁸ Vö. KASER *Das Geld* 217.

¹¹⁹ KASER *Das Geld* 223. Ebben a vonatkozásban elegendő lehet a *dissensus in causa* kapcsán gyakran hivatkozott véleményeket citálni. Az egyik szöveg (Ulp. D. 12, 1, 18 pr. [7 disp.]) szerint, ha a pénz átadása körében az átadó ajándékozás, a címzett kölcsön címén adja, illetve veszi át a pénzüsszeget, Iulianus szerint az nem valósít meg ajándékozást (*Iulianus scribit donationem non esse*), Ulpianus szerint pedig kölcsönt sem, mi több a tulajdon átszállását is tagadja (*et puto nec mutuam esse magisque nummos accipientis non fieri*). Ehhez képest egy másik textusban maga Iulianus (Iul. D. 41, 1, 36 [13 dig.]) állítja,

lényegében Fuchs is – elképzelhetőnek tartja („halten es aber für denkbar”), hogy nem minden esetben követelték meg a pénzfizetés körében az érvényes jogcím meglétét, hozzátéve, hogy erre feltehetően azért kerülhetett sor, hogy a pénzforgalmat jogi eszközökkel ne akadályozzák („den Geldverkehr nicht durch rechtliche Schranke zu hemmen”).¹²⁰

A fentiek alapján úgy véljük, hogy ezzel a néhány példával is kellő mértékben sikerült érzékeltetnünk a pénz jellegéhez kapcsolódó bizonytalanságokat, amelyek egyes részterületekhez kötődő bizonyos részkérdések körében jelentkeztek. Távrolról sem szeretnénk olyan látszatot kelteni, mintha ezeknek a kérdéseknek a részletes elemzése másodlagos lenne, mindazonáltal úgy véljük, hogy eme kérdések vizsgálatára akként kell sort keríteni, ha a pénz római jogászok általi jogi megítélésére realista alapon, tehát a „Mi van?” kérdéséből kiindulva igyekszünk választ adni. A realizmust mint a vizsgálódások alapállását a relativista, másként szubjektív idealista felfogással ellentétben tartjuk fontosnak hangsúlyozni. Nem abból kívánunk tehát kiindulni, ami a tudat működéséből ered, különösen nem az emberi elme alkotta ideákból (szubjektív idealizmus), hanem a gondolkodási sémáktól független valóságból.¹²¹

hogy pénzfizetés esetén (*pecuniam numeratam*), ha az átadó ajándék címén (*tibi tradam donandi gratia*) ad pénzt a címzettnek, aki ezt kölcsönként (*quasi creditam*) veszi át, akkor átszáll a tulajdonjog a címzetre (*constat proprietatem ad te transire*). Nem jelent tehát akadályt az átadás jogcímében való egyetértés hiánya (*nec. impedimento esse, quod circa causam dandi atque accipiendi dissentiamus*). Vö. KASER *Das Geld* 225-227

¹²⁰ Vö. KASER *Das Geld* 228; lényegében egyezően FUCHS *Iusta causa* 166-167.

¹²¹ A 2005. április 18-án, a Missa pro eligendo Romano pontifice keretében mondott szentbeszédében az akkor még kardinális Joseph Ratzinger is felhívta erre a kérdésre a figyelmet: „Mentre il relativismo, cioè il lasciarsi portare “qua e là da qualsiasi vento di dottrina”, appare come l’unico atteggiamento all’altezza dei tempi odierni. Si va costituendo una dittatura del relativismo che non riconosce nulla come definitivo e che lascia come ultima misura solo il proprio io e le sue voglie.” – ld. http://www.vatican.va/gpII/documents/homily-pro-eligendo-pontifice_20050418_it.html. Hasonló felfogással találkozhatunk II. János Pál pápa két enciklikájában is (Veritatis Splendor 1: „Atque ita, relativismo se dedens et dubitationi (cfr. Io. 18, 38), fallacem libertatem quaerit ipsi veritati extrinsecam.”; Evangelium Vitae 20: „Exitibilis est exitus relativismi cuiusdam, qui aperte dominatur: “ius” desinit esse tale, quandoquidem in dignitate personae inviolabili iam non solide fundatur, sed valentioris voluntati subicitur.” Megjegyzendő, hogy Ratzinger bíboros más munkáiban is utalt a relativizmussal összefüggő kérdésekre és problémákra. Elsősorban arra mutat rá, hogy a relativista álláspont veszélye nem csupán abban érhető tetten, hogy belenyugszunk a valóság nem mérhető voltába, sokkal inkább abban, hogy sok esetben a demokrácia elvi-filozófiai alapvetéseként szolgál. Ehhez részletesen ld. RATZINGER *Glaube* 94-95. A legnagyobb probléma ebben a vonatkozásban az lehet, hogy a tartalom nélküli egyéni szabadság saját magát számolja fel, minthogy egyéni szabadságot egyébként csak a szabadságok rendszerében lehet elképzelni: a szabadság lényegéhez tartozik tehát, hogy tartalommal bír. Részletesen ld. RATZINGER *Werte* 50.

II. A pénz mibenlétének komplexitása a források alapján

Alapvetően elmondható, hogy a pénzre a római jogászok több kifejezést használtak egyszerre, illetőleg több különböző kategóriába sorolták azt.¹²² Bessenýó ugyanakkor rámutat arra is, hogy a forrásokból nyerhető kép közel sem ennyire egységes: bemutat néhány olyan textust, amelyben a jogász nem a fentieknek megfelelő, „hagyományos” párosításban elemzi a pénz mibenlétét.¹²³ Állításának alapja az, hogy az általa hivatkozott szövegek alapján nem lehet teljesen egyértelműen eldönteni, hogy szerzőjük igazából minek is tekinti a pénzt. Így tehát az előzetes állítás – egyfelől a különböző kategóriák, másfelől pedig a kétértelmű források alapján – az lehet, hogy a jogászok által használt fogalomrendszer nem volt egységes, ebből eredően a pénz valamely kategóriába való besorolása sem lehet egyértelmű. Ennek nyomán viszont adódik a kérdés, hogy vajon mi ennek az oka.

A *pecunia* kifejezés kapcsán Ulpianus megállapítja, hogy '*pecunia*' nem csak a *numerata pecuniára*, hanem minden testi vagyontárgyra egyaránt vonatkozik.

Ulp. D. 50, 16, 178 pr. (49 ad Sab.):

*'Pecuniae' verbum non solum numeratam pecuniam complectitur, verum omnem omnino pecuniam, hoc est omnia corpora: nam corpora quoque pecuniae appellatione contineri nemo est qui ambiget.*¹²⁴

Ez a szöveghely komoly fejtörést okozhat, minthogy Ulpianus a *pecunia* kifejezés jelentéskörébe vonja („*pecuniae*” *verbum [...] complectitur [...] omnem omnino pecuniam*) általában a testi dolgokat (*hoc est omnia corpora*) mint vagyontárgyakat. Ezen a ponton joggal adódik egy olyan következtetés lehetősége, hogy a jogászok valószínűleg különbséget tettek *pecunia numerata* mint készpénz, tehát materiálisan valaki rendelkezésére álló, meghatározott számú érmék tömegéből összeálló pénzüsszeg, és a pénz mint absztrakt létező között, amely utóbbi gyakorlati szerepe az, hogy az egyes,

¹²² A forrásokban előfordulnak a *pecunia*, *pecunia numerata*, *corpora pecunia*, valamint a *nummi* (néhol kifejezetten: *nummi consumpti*) kifejezések. Vö. BESSENYŐ *A pénz* 3-8. BENEDEK *Pénztulajdon* 251.

¹²³ BESSENYŐ *A pénz* 6-8.

¹²⁴ Ezen a helyen Ulpianus a *pecunia* és a *hereditas* kifejezések értelmét, illetve egymáshoz való viszonyát határozza meg. Lenel szerint a textus principiuma és az első töredék Ulpianus eredeti munkájában is egymást követték, nem csak a Digestában. Vö. LENEL *Palingenesia* II. 1189-1190.

testi vagyontárgyak értékének mérésére alkalmas.¹²⁵ Felmerülhet a kérdés, hogy mi állhat ennek a nézetnek a háttérében. A *pecunia* kifejezéssel már az ősi jogban is találkozhatunk, főként a *familia pecuniaque* fordulat körében.¹²⁶ A szekunder irodalomban egyetértés uralkodik a kifejezés-elemek eredete tekintetében, továbbá ama vonatkozásban, hogy a kifejezéspár a vagyon megjelölésére szolgált.¹²⁷ Abban a tekintetben azonban már eltérők a vélemények, hogy mit is takarnak pontosan az egyes kifejezés-elemek, valamint hogy mi az oka ezek kapcsolt használatának.¹²⁸ A hazai szakirodalomból Diódsi György és Zlinszky János nézetét szükséges megemlíteni. Mindketten abból indulnak ki, hogy a *familia pecuniaque* kapcsolt fogalom használatának gyökere az ősi társadalomban-gazdaságban keresendő: nomád pásztorkodó és letelepedett paraszti gazdálkodás állhat a kifejezés háttérében. Amíg azonban Diódsi azt feltételezi, hogy a két kifejezés – akárcsak a két életforma – egymást követte¹²⁹, addig Zlinszky meglátása szerint ezek a kifejezések már eredetileg is együtt fordultak elő, mivel az ősi római társadalom mesterséges volt: egyszerre volt paraszti és pásztorkodó életmódot folytató népelemek olvasztótégelye. Ekként érthető, hogy a törvény kardinális helyein kapcsolt formában található meg a vagyonra utaló kifejezések, hiszen ezáltal mindenki számára egyértelmű volt, hogy mire vonatkozik a törvény adott rendelkezése.¹³⁰ Ezen túlmenően ez a magyarázat érthetővé teszi azt is, hogy a különböző szöveg hagyományok miért eltérő formában citálják a törvény szövegét: a hivatkozások

¹²⁵ Minden bizonnyal ebből a megkülönböztetésből adódóan szokás a *pecunia* szónak metonimikus értelmet is tulajdonítani. Vö. BESSENYŐ *A pénz* 7. Érdekes, hogy több helyen ezzel a metonimikus jelentéssel lehet elsőként találkozni. Ld. pl. *Oxford Latin Dictionary* s. v. '*pecunia*', FINÁLY s. v. '*pecunia*'.

¹²⁶ A XII t.t. öröklési joggal foglalkozó textusának (5, 3) szöveg hagyományaihoz ld. különösen DIÓDSI *Familia pecuniaque* 93-94; DIÓDSI *Ownership* 23; ZLINSZKY *Állam és jog* 101-102; BRETONE *Fondamenti* 26; WINKEL *Das Geld* 281-282. A töredék öröklési jogi vonatkozásaihoz a teljesség igénye nélkül ld. GAUDEMET *Uti legassit* 109-115; MAGDELAIN *Legare et heres* 659-677; ZLINSZKY *Actes à cause de mort* 123-129; LONGCHAMPS DE BÉRIER *Rispetto per la volontà* 479-480; GERKENS – VIGNERON *Emancipation of Women* 109.

¹²⁷ A *familia pecuniaque* kifejezés korai irodalmához ld. DIÓDSI *Familia pecuniaque* 87-89; DIÓDSI *Ownership*. 19-20; ZLINSZKY *Állam és jog* 100. A *pecunia* szó etimológiájához ld. ERNOUT – MEILLET s. v. '*pecus*'; DIÓDSI *Familia pecuniaque* 92-93; DIÓDSI *Ownership* 23; ZLINSZKY *Familia pecuniaque* 400-401; ZLINSZKY *Állam és jog* 103; BESSENYŐ *Római magánjog* 549.

¹²⁸ Mommsen úgy vélte, hogy *familia* és *pecunia* eredetileg jószágot és szolgát jelent; a törvény jelentésbeli megkülönböztetés nélkül használja őket. Ld. MOMMSEN *Römisches Staatsrecht* 3. 22-23. Jheering elképzelése szerint a két kifejezés együtt olyan tautológia, amely egyáltalán nem jellemző az ősi jogi nyelvre. Értelme csak akkor van, ha a *familia* a *res mancipit*, *pecunia* pedig a *res nec mancipit* jelöli. Vö. JHEERING *Entwicklungsgeschichte* 86-87. Lényegében hasonlóan vélekedik Bonfante is, aki szerint azonban a *familia* családi, szerzeményi vagyon; *pecunia* minden, ami a családi vagyon körén kívüli. BONFANTE *Proprietà I* 253-254. Wlassak szerint *pecunia* a *paterfamilias* különvagyont jelöli. MORIZ WLASSAK: *Studien zum altrömischen Erb- und Vermächtnisrecht I*. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-Historische Klasse, Bd. 215, Abh. 2. Hivatkozva DIÓDSI *Familia pecuniaque* 88⁷, 89⁸; DIÓDSI *Ownership*. 20^{7, 8}.

¹²⁹ DIÓDSI *Familia pecuniaque* 99-101; DIÓDSI *Ownership* 29-30.

¹³⁰ ZLINSZKY *Familia pecuniaque* 398; ZLINSZKY *Állam és jog* 103 és 195-196.

olyan korban keletkeztek, amikor mind a *familia pecuniaque* kifejezés eredeti tartalma, mind pedig az adott formában történő használat célja már feledésbe mentek.¹³¹ Egyebek mellett ebből is adódhat, hogy utóbb a *pecunia* kifejezés nem csak a pénz, hanem tágabban a vagyon megjelölésére is szolgált.¹³² Az előbbi textushoz tartalmában hasonló, jelentésében azonban kissé tágabb a következő, Hermogenianustól származó hely.

Herm. D. 50, 16, 222 (2 iuris epitom.):

„*Pecuniae*” nomine non solum numerata pecunia, sed omnes res tam soli quam mobiles et tam corpora quam iura continentur.¹³³

A szövegből az tűnik ki, hogy a jogász felfogása szerint a *pecunia* elnevezés nem csak készpénzt (*numerata pecunia*) jelöl, hanem minden dolgot (*res*) is, legyen az akár ingatlan (*soli*), akár ingó (*mobiles*); akár testi (*corpora*), akár követelés (*iura*). Mind Benedek Ferenc, mind Bessenýő András a *pecunia* metonimikus értelmének jeleként értékeli a fenti két forrást, és tartalmuk vonatkozásában mindketten lényegileg egyenlőségjelet tesznek a szövegek közé.¹³⁴ Jóllehet meglátásuk összességében helytálló, véleményünk szerint nem szabad elsiklani egy fontos, bár apró, különbség felett. Az Ulpianus-szövegben az értelmezett kifejezés értelmezésére a *pecunia* szót használja („*pecuniae*” *verbum* [...] *complectitur* [...] *omnem omnino pecuniam*), tehát lényegében Ulpianus *expressis verbis* megkülönbözteti a *pecunia* szó két jelentésárnyalatát – pénz és vagyon. Hermogenianus ugyanakkor a *pecunia* szó értelmezésére – a *numerata pecunia* mellett – a *res* kifejezést használja („*pecuniae*” *nomine* [...] *omnes res* [...] *continentur*). Ez utóbbi vélemény tehát az említett szónak önállóan 'vagyon' értelmet tulajdonít, és ennek különbözteti meg két formáját: a készpénzt, illetőleg a bármilyen más dolgot, ahol a *res* kifejezés nagy valószínűséggel jogi *terminus technicus*ként szerepel, nem pedig köznapi értelemben.¹³⁵ Eme két vélemény mellett a teljesség kedvéért megemlítendő még egy harmadik is.

¹³¹ Vö. ZLINSZKY *Állam és jog* 195.

¹³² Ehhez ld. HEUMANN – SECKEL s. v. 'pecunia', és különösen 2. és 3. pont; ERNOUT – MEILLET s. v. 'pecus'. Ezzel egyezően, és éppen erre az Ulpianus-textusra hivatkozva ld. BÜRGE *Geld* 156.

¹³³ Lenel rekonstrukciója szerint a jelen szöveget a D. 18, 4, 23 pr – 1 előzi meg az eredeti *Iuris Epitomarum Libriben*, amelynek témája a *venditio actionis* kérdése. Vö. LENEL *Palingenesia* I. 269-270. Ekként válik érthetővé a *pecunia* kifejezés kiterjesztő értelmezése, minthogy a *venditio actionis* során lényegében kereseti jogot adunk el.

¹³⁴ BESSENYŐ *A pénz* 7; BENEDEK *Pénztulajdon* 251.

¹³⁵ Ezzel egyezően SCHERMAIER *Materia* 139.

Paul. D. 50, 16, 5 pr. (2 ad ed.):

'Rei' appellatio latior est quam 'pecuniae', quia etiam ea, quae extra computationem patrimonii nostri sunt, continet, cum pecuniae significatio ad ea referatur, quae in patrimonio sunt.

Paulus ezen a helyen a *res* és a *pecunia* kifejezések egymáshoz való viszonyát vizsgálja. Megállapítja, hogy a *res* jelentésköre tágabb, mint *pecuniáé*, mivel utóbbi csak azt jelöli, ami *in patrimonio* megvan; a *res* pedig magában foglalja azt is, ami nem számít bele a *patrimoniumba* (*quae extra computationem patrimonii nostri sunt*). Ez a szöveg tehát a *pecuniát* a *res* körébe vonja, vagyis az itt tetten érhető felfogás első tekintetre ellentétes Hermogenianus nézetével.¹³⁶ Az ellentét csak úgy oldható fel, ha akár a *res*, akár a *pecunia* szónak, akár mindkét kifejezésnek a korábbiaktól eltérő jelentésárnyalatot tulajdonítunk: a *res* a Paulus-szövegben a vagyont mint jogi értelemben vett dolgok összességét testesíti meg, *pecunia* pedig általában a pénz megjelölésére szolgál.

A fentiekből látható, hogy a használt kifejezések jelentése, illetőleg ezek egymáshoz való viszonya vonatkozásában nincs maradéktalan egyetértés a jogászok között – még a mai fogalmaink szerinti közgazdaságtan és jogtudomány határai is elmosódnak látszanak ezekben a véleményekben. Logikus kérdés tehát, hogy szigorúan jogi szempontból minek tekintették a pénzt a rómaiak. Ezzel kapcsolatosan Bessenýó András Proculus egyik esetét idézi¹³⁷, amelyben a jogtudós egy rabszolganó „házasságáról”, és ennek lehetséges következményeiről mond véleményt.¹³⁸ A hely maga a hozományokról szóló vélemények között helyezkedik el; gyakorlati hozadéka a jelen kérdés vonatkozásában pedig mindössze annyi lehet, hogy a pénzt el lehet birtokolni (*vir eam pecuniam pro suo possidendo usucepit*). Márpedig a pénz elbirtokolható voltának állítása egyszersmind implicite magában hordja azt is, hogy a pénz dolog, mi több, testi dolog, hiszen az elbirtoklás szempontjából a *res habilis* követelménye azt jelentette, hogy az elbirtoklás

¹³⁶ Lenel ebben a körben akként fogja fel a '*res*' kifejezést, mint amely valamely igényre utal. Vö. LENEL *Palingenesia* I. 968; LENEL *Edictcommentare* 43.

¹³⁷ Proc. D. 23, 3, 67 (7 epist.): *Proculus nepoti suo salutem. ancilla quae nupsit dotisque nomine pecuniam viro tradidit, sive sciat se ancillam esse sive ignoret, non poterit eam pecuniam viri facere eaque nihilo minus mansit eius cuius fuerat antequam eo nomine viro traderetur, nisi forte usucapta est. nec postea quam apud eundem virum libera facta est, eius pecuniae causam mutare potuit. Itaque nec facto quidem divortio aut dotis iure aut per conditionem repetere recte potest, sed is cuius pecunia est recte vindicat eam. quod si vir eam pecuniam pro suo possidendo usucepit, scilicet quia existimavit mulierem liberam esse, propius est, ut existimem eum lucrifecisse, utique si, antequam matrimonium esse inciperet, usucepit. et in eadem opinione sum, si quid ex ea pecunia paravit, antequam ea dos fieret, ita, ut nec possideat eam nec dolo fecerit, quo minus eam possideret.*

¹³⁸ Ld. BESSENYÓ A pénz 5-6, részletes elemzéssel az elbirtoklás specialitásaira tekintettel. Ehhez még ld. KASER *Das Geld* 202.

tárgya valamely birtokba vehető dolog kellett, hogy legyen; ez pedig a testi dolgokra igaz. A jogtudós által használt igealak (*usucepit* = praesens perfectum) befejezettségre utal, tehát az esetnek ez a része nem vitatott: bekövetkezett az elbirtoklás. Látható tehát, hogy ez a textus nem a pénz kategorizálása szempontjából jelentős, mindössze annak elbirtokolható voltáról tájékoztat, amely információból logikus következtetésként vonható le az a megállapítás, hogy a dolgokkal (*res*) általában egy tekintet alá esőnek gondolták a pénzt, vagy legalábbis dologi jellegűnek.

1. A forrásokból kiolvasható kategóriák – *res „fungibilis”*.

Bessenyő András korábban már hivatkozott utalása, amely szerint a pénzre vonatkozó római jogi felfogás összetettebb a vonatkozó *communis opinio*nál, felvethet egy újabb kérdést. Jelesül van-e lehetőség arra, hogy a pénznek a forrásokban felfedezhető előfordulásai alapján csoportokat képezzünk, ezzel próbálva meg nyomon követni a római jogászok pénzre vonatkozó gondolkodásmódját? Már előzetesen megállapítható, hogy a jogászok gondolkodásmódjának első lépésben semmiképp sem juthatunk megnyugtató eredményre, sokkal inkább bizonyos, hogy a vizsgálódás eme iránya további megválaszolandó kérdéseket fog felvetni. Ami most már a kezdetben említett kategóriákat illeti, az első ilyen a pénz *res „fungibilis”*-ként történő felfogása. Ennek kapcsán Gaius tankönyvében a következőket találjuk.

Gai. 3, 90.

Re contrahitur obligatio velut mutui datione; mutui autem datio proprie in his fere rebus contingit, quae res pondere, numero, mensura constant, qualis est pecunia numerata, vinum, oleum, frumentum, aes, argentum, aurum; quas res aut numerando aut metiendo aut pendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non eadem, sed aliae eiusdem naturae reddantur. unde etiam mutuum appellatum est, quia quod ita tibi a me datum est, ex meo tuum fit.

Az idézett szövegben Gaius azt állítja, hogy dolog átadása révén jön létre a kötelelem, például a kölcsönnél (kölcsönbe adásnál – *mutui datio*). A kölcsön jellemzően (ld. *proprie, fere*) olyan dolgokra vonatkozik, amelyeket megmérve, megszámlálva adunk át, vagy amelyeket valamilyen mértékegységgel fejezünk ki (*quae res pondere, numero,*

mensura constant).¹³⁹ Említ példákat is: ilyenek a készpénz (*pecunia numerata*), a bor, az olaj, a gabona, az ezüst, az arany. Ezután bemutatja magát a kölcsönt, leírva, hogy mit is jelent valamit kölcsönbe adni. Rámutat, hogy ilyenkor a kölcsön tárgyát úgy adjuk át, hogy az a megszerző dolga lesz (*ut accipientium fiant*); amikor pedig majd neki vissza kell adnia azt, akkor nem ugyanazt a dolgot, illetőleg ugyanazokat a dolgokat kell visszaadnia, hanem az ugyanolyan természetű dolgok közül ugyanannyit (*non eaedem, sed aliae eiusdem naturae reddantur*).¹⁴⁰ Vagyis leírja, hogy miben áll a generikus szolgáltatás: ugyanabból a fajtából ugyanannyit kell visszaadni. Ennek az a jelentősége, hogy visszaadáskor más gabonaszemekkel, vagy más pénzdarabokkal is lehet teljesíteni, a lényeg, hogy a teljesítéskor adott dolog a kölcsönbe adotthoz viszonyítva *eiusdem naturae* legyen: főszabály szerint pénz helyett nem adhatok gabonát és fordítva.¹⁴¹ A bemutatott forráshellyel kapcsolatban arra érdemes külön felhívni a figyelmet, hogy egyfelől Gaius közlése szerint nem a pénz általában, hanem a készpénz (*pecunia numerata*) minősül helyettesíthető dolognak, másfelől pedig a helyettesíthető dolog kategóriáját ebben a formában a rómaiak nem ismerték, helyette inkább – az idézett helyen is látott – körülíró formát (*res, quae pondere, numero, mensura constant*) alkalmazták. Ami azonban a helyettesíthető és helyettesíthetetlen dolgok kategóriájának párba állítását illeti, e két kategória a *quantitas* és a *qualitas* kettősségét jeleníti meg. A helyettesíthetetlen dolgok esetében a *qualitas*, a minőség, a milyenség a döntő tényező, hiszen ennek révén van lehetőség arra, hogy a többi dologtól megkülönböztessük, tehát helyettesíthetetlen mivolta tulajdonképpen ebben rejlik. A helyettesíthető dolgok esetében ugyanakkor a *quantitas*, a mennyiség, mégpedig egy dologfajta meghatározott mennyisége bír jelentőséggel, mivel az ebbe a körbe tartozó dolgok egyes „darabjai” minőségileg azonos természetűek; *qualitas* alapján tehát az egyes egyedeket nem lehet

¹³⁹ Ehhez hasonlóan ld. Gai. 2, 196: *Eae autem solae res per vindicationem legantur recte, quae ex iure Quiritium ipsius testatoris sunt; sed eas quidem res, quae pondere, numero, mensura constant, placuit sufficere, si mortis tempore sint ex iure Quiritium testatoris, veluti vinum, oleum, frumentum, pecuniam numeratam; ceteras res vero placuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium esse debere, id est, et quo faceret testamentum, et quo moreretur; alioquin inutile est legatum*. Ebben a vonatkozásban ld. még BENEDEK *Pénztulajdon* 252, további forrásokkal.

¹⁴⁰ A fragmentum végén szereplő mondat a *mutuum* kifejezés – egyébként hamis – etimológiáját tartalmazza (*ex meo tuum fit*). Ld. SCHULZ CIRL 508; *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'mutuus'; ERNOUT – MEILLET s. v. 'muto'. Mindazonáltal nem szükséges teljesen elvetni az 'ex meo tuum fit' fordulatot, mivel ha nem is nyelvi, de logikailag mindenképpen jól mutatja a *mutuum* kifejezés kialakulását, amely logika véleményünk szerint összhangban áll a *mutuum* kifejezés tényleges etimológiájával, mivel az alapul szolgáló ige valaminek a ki- vagy felcserélését, megváltozását jelöli. Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'muto'¹.

¹⁴¹ Ebben a témakörben érdekes probléma lehet az az eset, amikor a kölcsönbe vevő pénzt kér, ehelyett viszont csak valamely egyedi tárgyat tudok neki átadni azzal, hogy értékesítse, és az így befolyt vételárat tartsa meg kölcsön gyanánt. Ehhez ld. KASER *Contractus mohatrae* 75. ZIMMERMANN *Obligations* 162.

megkülönböztetni egymástól. Az idézett szöveghelyen további kérdéseket vehet fel az *aliae eiusdem naturae reddantur* fordulat pontos mibenléte, ezen belül is különösen az *eiusdem naturae* kifejezés jelentése. Véleményünk szerint az utóbbi kifejezésből jól megfoghatóan rajzolódik ki egy olyan felfogás, amely szerint minden dolognak, minden létezőnek van egy sajátos jellege, amely természeténél fogva adott számára. A dolgoknak ez a természete adott, függetlenül attól, hogy egyediek, helyettesíthetetlenek, vagy éppen szám, súly, mérték szerint meghatározottak. Mi több, egyedi vagy fajta szerint meghatározott mivoltuk is éppen ilyen természet szülte jellegzetesség – az emberi értelem ezt képes felfogni, és a dolgokra vonatkozó jogi normákat is eme jellegzetességek mentén határozza meg.¹⁴² Hiszen amikor az ember kapcsolatba kerül valamilyen dologgal, azt a kérdést teszi fel, hogy annak az adott dolognak milyen a természete, honnét ered, milyen célra rendelt. Optimális esetben az egyén képes arra, hogy a dologgal történő kapcsolatba kerülése alkalmával a nevezett kérdéseket előítéletektől mentesen válaszolja meg. Az egyedi dolgok esetében a *qualitas*; a szám, súly, mérték szerint meghatározottak esetében a *quantitas* az a tényező, amely által meghatározható az ilyen vagy olyan dolgok helye a minket körülvevő világban.¹⁴³

Mindent egybevetve tehát Gaius a készpénzt olyan létezőnek gondolja, amely jellege, természete alapján helyettesíthető: szám, súly, mérték szerint határozható meg – legalábbis eme hely alapján erre a következtetésre juthatunk. Ugyanakkor érdemes felfigyelni arra is, hogy a helyettesíthető és helyettesíthetetlen mivolt ismételten csak a jogi értelemben vett dolgok sajátja, következésképpen Gaius felfogása szerint is dolognak lehet tekinteni a készpénzt.

Létezik további forrás is a Digestában, amely szintén helyettesíthetőnek ítéli a pénzt.

Ulp. D. 30, 34, 3 - 4 (21 ad Sab.)

(3) Sed si non corpus sit legatum, sed quantitas eadem in eodem testamento saepius, divus Pius rescripsit tunc saepius praestandum summam, si evidentissimis probationibus ostendatur testatorem multiplicasse legatum voluisse: idemque et in fideicommisso constituit. Eiusque rei ratio evidens est,

¹⁴² A minket körülvevő fizikai világnak eme, természetnek megfelelő vagy a természettel összeegyeztethető adottságai jelennek meg szabályosként, helyesként. Ez azonban távolról sem a megfigyelő pusztán szubjektív értékelése, hanem egy pre-pozitív adottságnak, a 'dolog természetének' megnyilvánulása. Vö. KASER *Ius gentium* 59.

¹⁴³ Vö. *Elmélkedések* 3, 11 és 8, 29.

quod eadem res saepius praestari non potest, eadem summa volente testatore multiplicari potest.

(4) Sed hoc ita erit accipiendum, si non certum corpus nummorum saepius sit relictum, ut puta centum, quae in arca habet, saepius legavit: tunc enim fundo legato esse comparandum credo.

A hivatkozott szövegek a többszöri hagyományrendelés kérdését taglalják. A legelső, itt nem hozott §-ban arról esik szó, hogy mi történik egy olyan esetben, amikor ugyanazt a vagyontárgyat ugyanabban a végrendeletben többször rendeli hagyományul az örökhagyó (*eadem res saepius legetur in eodem testamento*). Ilyenkor a hagyomány csak egyszer követelhető, és az örökös eleget tesz kötelezettségének akár magát a vagyontárgyat, akár annak pénzbeli értékét szolgáltatja ki (*sufficitque vel rem consequi vel rei aestimationem*). A második § szerint két személy külön-külön végrendeletben ugyanazt a vagyontárgyat hagyományozza ugyanarra a személyre (*duorum testamentis mihi eadem res legata sit*): ilyenkor mindkét végrendeletből eredően lehet követelni a hagyomány szolgáltatását akként, hogy az egyik végrendeletből maga a dolog, a másiktól pedig annak pénzértéke követelhető (*ex altero testamento rem consequar, ex altero aestimationem*).¹⁴⁴ Ezt követi az idézett harmadik §, amely szerint nem meghatározott testi tárgyat (*corpus*), hanem ugyanazt a mennyiséget ugyanabban a végrendeletben (*quantitas eadem in eodem testamento*) hagyományoz az örökhagyó. Ilyen esetben – hivatkozással Antoninus Pius egy *rescriptum*ára – többször kell helytállni ugyanazzal az összeggel (*saepius praestandam summam*), feltéve, hogy a végrendeletből minden kétséget kizáróan kitűnik, hogy az örökhagyó többször akarta ugyanazt az összeget hagyományul rendelni (*si evidentissimis probationibus ostendatur testatorem multiplicasse legatum voluisse*).¹⁴⁵ Ulpianus magyarázatként hozzáfűzi, hogy ugyanazzal a vagyontárggyal kétszer nem lehet teljesíteni, amíg ugyanazt az összeget többször is lehet teljesíteni, ha az örökhagyó valóban így akarta (*eadem res saepius praestari non potest, eadem summa volente testatore multiplicari potest*). Így tehát nyilvánvaló a szövegből, hogy a pénzösszeg (*summa*) mennyiségként (*quantitas*) kezelendő. Ezt Ulpianus tovább finomítja, amikor a negyedik §-ban rámutat arra, hogy ez a szabály szűken értelmezendő, nem vonatkozik ugyanis arra az esetre, amikor valaki egyedileg meghatározott értéket hagyományoz többször (*hoc ita erit accipiendum, si non certum*

¹⁴⁴ Ehhez ld. WACKE *Beweislast* 426³¹.

¹⁴⁵ Vö. WACKE *Beweislast* 425.

corpus nummorum saepius sit relictum). Amennyiben ugyanis úgy szól a többszöri hagyományrendelés, hogy 'azt a százat, ami a ládában van' (*centum, quae in arca habet, saepius legavit*), akkor ez az eset Ulpianus szerint már egy telek hagyományul rendelésével esik egy tekintet alá. Ennek a véleménynek az indoka nyilvánvaló, ugyanis, ha a ládában csak száz arany volt, a többszöri hagyományrendelés teljesítése érthető okból lehetetlen. Ha egybevetjük ezt a szöveget az előző, gaiusi textussal, látható, hogy a *quantitas* mint a hagyományozott összeg pre-pozitív sajátossága az a tényező, ami megalapozza a pénzösszeg helyettesíthetőségét.¹⁴⁶ Ismételten érdemes figyelni arra, hogy a bemutatott szövegekben a készpénz (*pecunia numerata*), továbbá valamely pénzösszeg (*summa*) minősültek helyettesíthetőnek, nem pedig a pénz általában. Kiemelendő továbbá, hogy Ulpianus az idézett helyeken elkülöníti a *summa* és a *certum corpus nummorum* kategóriáit: előbbi egy *qualitas* (*pondus, mensura, numerus*) által meghatározott összeg¹⁴⁷, utóbbi pedig nem más, mint meghatározott érmedarabok valamely módon elkülönített csoportja, amely érmehalmaz ugyanakkor bizonyos összeget is képes megjeleníteni.¹⁴⁸

2. A pénz mint *res incorporalis*?

Iav. D. 12, 6, 46 (4 ex Plaut.)

Qui heredis nomine legata non debita ex nummis ipsius heredis solvit, ipse quidem repetere non potest: sed si ignorante herede nummos eius tradidit, dominus, ait, eos recte vindicabit. eadem causa rerum corporalium est.

A *condictio indebiti* kérdéséhez kapcsolódó vélemény három eset-variációt mutat be. Az elsőben Iavolenus egy olyan esetet ír le, amikor **A** az örökös nevében és annak pénzéből teljesít hagyományokat, nem tér ki azonban arra, hogy a fizetést teljesítő **A**, akire a szövegben a *quis* szó utal, milyen minőségben jár el (*heredis nomine legata non debita*

¹⁴⁶ Ezzel egyezően fogalmaz egy másik vélemény is. Ulp. D. 30, 34, 6 (21 ad Sab.): *Proinde et si quid aliud est quod pondere numero mensura continetur saepius relictum, idem erit dicendum, id est saepius deberi, si hoc testator voluerit.*

¹⁴⁷ Ezt erősíti Papinianus véleménye, amelyről Ulpianus tájékoztat (Ulp. D. 30, 34, 5 [21 ad Sab.]).

¹⁴⁸ *Corpus, qualitas* és *substantia* fogalomtörténetét elemezve Schermaier rámutat, hogy a *corpus* kifejezés mind a köznapi használatban, mind a jogi nyelvben valamely, a külvilágban materiálisan megjelenő tárgyat jelent („... die äußere Beschaffenheit einer Sache, ihr stoffliches Substrat...”); *qualitas* pedig – főként Seneca munkásságától kezdődően – egy dolog sajátosságát, jellemzőjét (Eigenart), természetét (Natur) vagy lényegét (Wesen) fejezi ki. Vö. SCHERMAIER *Materia* 138-141.

ex nummis ipsius heredis solvit).¹⁴⁹ Ilyenkor az örökös nevében eljáró **A** nem követelheti vissza (*ipse [...] repetere non potest*) a teljesített összeget tartozatlan fizetés címén. A szövegben szereplő *heredis nomine* fordulat véleményünk szerint arra utal, hogy az örökös és **A** között valamilyen jogviszony kell, hogy legyen, amely megalapozza **A** eljárását. Ténykérdés azonban, hogy helytálló Apathy fentebb idézett azon meglátása, amely szerint a jogász eme jogviszony pontos körülírásával adós marad. A második tényállás-variáció szerint a teljesítés az örökös pénzéből, ám annak tudta nélkül történik (*ignorante herede nummos eius tradidit*) – itt tehát az örökös és **A** között nem áll fenn olyan jogi kötelék, amelyből eredően **A** az örökös ügyében eljárhatna. Apathy ebben a vonatkozásban megjegyzi, hogy nem lehet következtetést levonni arra nézve, hogy az első mondatban írott esetben az örökös hozzájárult volna a fizetéshez: ehhez ismerni kellene az első esetben fennálló jogviszony tartalmát.¹⁵⁰ Ennek következménye Iavolenus szerint az, hogy ekkor a tulajdonos (*dominus*), akire a jogász eddig *heresként* utalt (vö. *heredis nomine, ignorante herede*), *vindicatio*val perelheti vissza a teljesített pénzösszeget. Megállapítható tehát, hogy még az örökös általi felkérés hiánya sem ad alapot arra, hogy az örökösnek az összeg visszaperlésére irányuló jogát meg lehessen tagadni.¹⁵¹ Különösen érdekes a fragmentum utolsó mondata, amely – véleményünk szerint – lényegében a harmadik esetnek felel meg. Ebben a jogász a korábban mondottakhoz hozzáteszi: ugyanez a megoldás adódik *res corporales* esetében is (*eadem causa rerum corporalium est*).¹⁵² A szöveg alapján tehát azt lehet állítani, hogy Iavolenus először a *nummi* kifejezést használva ismertet két tényállás-változatot, majd az utolsó mondatban röviden utal a *res corporales* kategóriájára. Adódik tehát a kérdés, hogy Iavolenus vajon úgy vélte-e, hogy *nummi* a *res incorporales* kategóriájába tartozik? Ebben a vonatkozásban elengedhetetlen Puchta nézetére utalni, aki hangsúlyozta, hogy a pénz egyszerre dolog és értékmérő.¹⁵³ Ehhez járulhat még az a tény is, hogy a '*nummi*' (tehát *pluralis!*) kifejezés nem kizárólag pénzdarabokat, hanem pénzösszeget is jelent¹⁵⁴, méghozzá abban az értelemben, mint amely meghatározott értékösszeget megjelenítő

¹⁴⁹ Vö. APATHY *Procurator* 71.

¹⁵⁰ APATHY *Procurator* 71.

¹⁵¹ Ezzel egyezően APATHY *Procurator* 73.

¹⁵² Vö. FUCHS *Iusta causa* 168; KASER *Das Geld* 195⁸³.

¹⁵³ PUCHTA *Cursus* II. (§. 242) 581: „Geldstücke sind 1) Sachen wie andere, als solche sind sie Gegenstände der Vindication, 2) Repräsentanten eines Werths, indem sie eine Geldsumme darstellen, die keinen Gegenstand der Vindication bildet”.

¹⁵⁴ Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'nummus'; FINÁLY s. v. 'numus'. Ehhez ld. még HEUMANN – SECKEL s. v. 'nummus', ahol viszont a szó pénzdarab, érme jelentésben lelhető fel.

érmék tetszőleges összetételű halmaza.¹⁵⁵ A Gaiusnak tulajdonítható, iskolateremtő¹⁵⁶ párosítás szerint *res corporales* – *res incorporales*; testi és testetlen dolgok léteznek.¹⁵⁷ Innentől gondolatkísérletként két elgondolás vehető fel: az egyik, hogy ha Iavolenusnál *nummi* és *res corporales* szerepel a szövegben, akkor a jogász úgy vélhette, hogy *nummi* a *res incorporales* körébe tartozik.¹⁵⁸ A másik lehetőség, hogy a Iavolenus által ehelyütt használt párosítás nem felel meg a fentebb látott, gaiusi csoportosításnak. Kaser – amellet, hogy Gaius érdemeit nem kisebbíti a *res corporales* és *incorporales* kategóriáinak kimunkálása körében – rámutat arra, hogy a felosztás egyrészt iskolafüggő is volt¹⁵⁹, másfelől a kései klasszikusok más értelemben használták a *res corporales* kategóriáját, mint Gaius: ebben a szövegben, valamint további két szöveghelyen a *res corporales* kifejezés a pénztől különböző minden más dologra utal.¹⁶⁰ Fuchs kiemeli, hogy nincs arra forrásbizonyíték, hogy a rómaiak a pénzt kizárólagosan *incorporalis* resnek tekintették volna, testi mivoltára vonatkozóan azonban hozható fel szöveg.¹⁶¹ Emellett ugyanakkor hangsúlyozza, hogy éppen a bemutatott szöveghelyen a pénz értéksajátossága kerül előtérbe – kérdés, hogy Fuchs állításával összhangban, ilyen értelemben felfogható-e a pénz mint *res incorporalis*, szembeállítva más testi tárgyakkal.¹⁶² Mindenesetre, ha nem vetjük el első tekintetre Fuch nézetét, akkor azt

¹⁵⁵ Érdemes utalni arra is, hogy az idézett hely a tartozatlan hagyományszolgáltatással, illetőleg annak tartozatlan fizetés címén történő visszakövetelhetőségével foglalkozik, ekként hasznos lehet a hagyomány tárgyára is figyelmet fordítani. Magát a *legatumot* a források több aspektusból közelítik meg. Így ld. különösen Flor. D. 30, 116 pr. (11 inst.); Mod. D. 31, 36 (3 pand.); Ulp. 24, 1; Inst. 2, 20, 1. Ami a *legatum* tárgyát illeti, az lehet egy vagy több meghatározott dolog juttatása, dologi jogi jogosultság juttatása vagy alapítása, illetőleg tágabban bármely megengedett vagyoni előny juttatása, így különösen kötelelem alapítása, követelés átruházása, adósság elengedése, vagy akár tartás juttatása, illetve saját tartozásnak a hitelezőre történő hagyományozása. Vö. KASER *RPR* I. 742; MAYER-MALY *Römisches Recht* 203; SANFILIPPO *Istituzioni* 392; FÖLDI – HAMZA 657.

¹⁵⁶ Vö. KASER *Gaius* 143: „Immerhin hat diese logisch bedenkliche Scheidung in Sachen und Rechte Schule gemacht und herrscht noch in der heutigen Gesetzgebung”.

¹⁵⁷ Vö. *Gai. 2, 13: Corporales hae sunt, quae tangi possunt [...]*; *Inst. 2, 2, 1: Corporales eae sunt quae sui natura tangi possunt [...]*, továbbá *Gai. 2, 12; Inst. 2, 2 pr.* A *res incorporales* körébe jogok, követelések, illetőleg a hagyaték tartoznak; ehhez ld. *Gai. 2, 14* és *Inst. 2, 2, 2*. Megjegyzendő, hogy Waldstein szerint Gaius abban az esetben beszél *res incorporales*ről mint követelésről, jogról, ha a jogosultság valamilyen *res corporalis*ra vonatkozik. Következésképpen a *res incorporales* kifejezés egyszerű metafora, amelynek közvetlen célja a szemléltetés. Vagyis amit a fogalom jelöl, az a valóságban nem létezik, ekként pusztán a jogász fogalomrendszer részét képező kifejezésről van szó. Részletesen ld. WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 55. Kérdésként merülhet fel ugyanakkor eme elgondolás kapcsán, hogy létezik-e olyan *res incorporalis*, amelynek nincsen a kívülvilágban megjelenő, tehát *corporalis* tárgya.

¹⁵⁸ Ebbe az irányba mutat BENEDEK *Pénztulajdon* 251.

¹⁵⁹ Vö. KASER *Gaius* 143.

¹⁶⁰ Vö. KASER *Gaius* 144, a Kaser által még hivatkozott helyek: *Maec. D. 32, 95* (2 fideicomm.); *Ven. D. 34, 2, 32 pr.* (10 act.). Ezzel egyezően, különösen pedig a Maecianus-hellyel kapcsolatban ld. még DAJCSAK *Res incorporalis* 107.

¹⁶¹ FUCHS *Iusta causa* 176.

¹⁶² Ld. FUCHS *Iusta causa* 175, további forrásokkal is. Utal ugyanakkor a Iavolenus-szöveg utolsó mondatával kapcsolatos interpoláció-gyanúra is.

tapasztaljuk, hogy a pénz a jelen szöveg alapján lényegében mint bizonyos értéket képviselő követelés jelenik meg, amely értéket az adott esetben meghatározott számú pénzdarabok összessége tesz ki.¹⁶³

Első tekintetre hasonló tartalmú véleménnyel találkozhatunk Venuleius egyik döntésében.

Ven. D. 34, 4, 32 pr. (10 act.)

Detrahere legatis vel adicere, si nihil praeter pecuniam numeratam legatum sit, promptum est: cum vero res corporales intervenient, et scriptura difficilior fit et obscura portio.

A jogtudós véleménye szerint, ha a hagyomány tárgyát kizárólag készpénz képezi (*nihil praeter pecuniam numeratam legatum sit*), akkor minden nehézség nélkül lehet ahhoz hozzátenni, illetőleg abból elvenni (*Detrahere legatis vel adicere [...] promptum est*). Ha azonban a hagyomány tárgyát *res corporales* képezi, ebben az esetben egyfelől a végrendelet szövege nehezen érthető (*scriptura difficilior fit*), és nem lehet megállapítani a hozzátétel, vagy elvétel pontos arányát (*et obscura portio*). Minthogy a szövegben *pecunia numerata* és *res corporales* szembeállításával találkozunk, adódhat a feltételezés, hogy a *pecunia numerata* ebben a véleményben implicite a *res incorporales* kategóriájába tartozik – a fentebb bemutatott forráshoz hasonlóan. Jobban belegondolva azonban rájöhetünk, hogy a kizárólag készpénzből álló hagyomány csökkentése vagy növelése azért lehetséges különösebb nehézség nélkül, mert a készpénz – és tegyük hozzá: más helyettesíthető dolgok is – könnyen oszthatók, amíg a többi testi dolog esetében ez nem feltétlenül van így. Az oszthatóság lehetősége tehát mindig a konkrét esettől függ, pontosabban attól, hogy az általában említett *res corporales* mit takar ténylegesen az adott esetben.¹⁶⁴ A kérdés azonban ezen a ponton az lehet, hogy ebből a

¹⁶³ Ehelyütt megemlíthető még egy szöveg Tryphoninus (Tryph. D. 23, 3, 76 [9 disp.]) véleményei közül, amely azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy ha az apa a lányának *mortis suae causa* ígért hozományt, ám utóbb felépült betegségéből (*convaluerit*), akkor az ígért hozomány visszakövetelhető-e *condictio* útján. Benedek úgy véli, hogy eme szöveg alapján is a *res incorporales* kategóriájába sorolható a pénz. Vö. BENEDEK *Pénztulajdon* 251. Bessenýó szerint ugyanakkor ebben a szövegben a testi dolgok és a pusztá mennyiségek egybevetéséről esik szó. Vö. BESSENYŐ *A pénz* 6. Ennek némiképp ellentmondani látszik, hogy amikor kifejezetten mennyiségként fogja fel a jogász a pénzt, arra *expressis verbis* utal a *quantitas* szóval. Vö. a már idézett Ulpianus-hellyel (Ulp. D. 30, 34, 3 [21 ad Sab.]): „... non corpus sit legatum, sed quantitas...”. Ehhez ld. KASER *Das Geld* 174¹⁴.

¹⁶⁴ Érdemes megjegyezni, hogy a dolgoknak *res divisibiles* és *indivisibiles* körére történő kifejezett felosztása nem a római jogtudósok munkásságának eredménye, csak a későbbi fejlődés hozta magával eme két kifejezés kialakulását. Ugyanakkor ami a *res divisibiles* oszthatóságát illeti, már a posztklasszikusok is

szövegből biztonsággal levonható-e olyan következtetés, hogy a *pecunia numerata* a *res incorporales* körébe tartozik. Bár logikailag hibátlan lenne a következtetés, mégsem szabad figyelmen kívül hagyni egyfelől azt a tényt, hogy Venuleius a *pecunia numerata* és a *res corporales* kategóriáit vetette egybe ebben a textusban. Másfelől újfent utalni kell Kaser korábban is idézett nézetére, amely szerint a *res corporalisra* hivatkozás ezekben az esetekben nem feleltethető meg egyértelműen a *gaiusi res corporalis – incorporalis* felosztásnak.¹⁶⁵ Puctha korábban már hivatkozott meglátásából eredően azt sem szabad szem elől tévesztetni, hogy a pénzdarabokból összeálló pénzüsszeg értéket jelenít meg, ekként igaz lehet Fuchs ama megjegyzése, hogy a bemutatott szövegekből nem következik kizárólagosan a pénz testetlen mivolta.¹⁶⁶ Az eddigi gondolatmenetből ugyanakkor körvonalazható egy olyan elgondolás is, hogy a *pecunia numerata* önálló kategóriaként jelenik meg bizonyos jogászai véleményekben, amely kategória bár sok közösséget mutat a *res „fungibiles”* és a *res incorporales* körébe sorolható dolgokkal, valamely oknál fogva mégis célszerűbb ezek önálló említése. Az mindenesetre semmiképpen sem vitatható a szöveg alapján, hogy a készpénz más minőséget képvisel, mint bármely más *res corporales*. Ezen a ponton érdemes lehet ugyanakkor azt megvizsgálni, hogy van-e további forrásbizonyíték a pénz önálló kategóriaként történő kezelésére.

3. A pénz mint önálló kategória a Digestában?

Ulp. D. 13, 3, 1 pr. (27 ad ed.)

Qui certam pecuniam numeratam petit, illa actione utitur 'si certum petetur': qui autem alias res, per triticariam conditionem petit. et generaliter dicendum est

megjegyezték, hogy oszthatóságról csak ott lehet beszélni, ahol ez *sine damno* megtörténhet. Ebben az értelemben tipikusan Pomp. D. 30, 26, 2 (5 ad Sab.). emellett megemlíthetők még olyan forráshelyek is, ahol a *res, quae sine interitu dividi non possunt* kategóriája fordul elő (ld. Paul. D. 6, 1, 35, 3 [21 ad ed.]; Gai. D. 35, 2, 80, 1 [3 leg. ad ed. praet.]). Ehhez ld. részletesen BRÓSZ *Osztható és oszthatatlan dolgok* 4-8. Különösen érdekes lehet ebben a vonatkozásban Pomp. D. 41, 3, 30 pr. (30 ad Sab.), amelyben a jogász a *corpus* körén belül három kategóriát különít el – jóllehet ez a textus főként a *res simplex* és *composita* témakörében szokott előfordulni. A hivatkozott szövegben különösen érdekes az *ex contingentibus* és az *ex distantibus* egybevetése, amelyre a görögök a ἥνωμένον és a συνημένον elnevezéseket használták. Az előbbi körébe tartozó dolgok értékvesztés nélkül nem oszthatóak, míg az utóbbiak egymással valamilyen kapcsolatban álló dolgokból jönnek létre. Ehhez ld. SOKOLOWSKI *Philosophie* 332; BONFANTE *Proprietà* I. 122-123; KASER *RPR* I. 382; SANFILIPPO *Istituzioni* 76; FÖLDI – HAMZA 281; HONSELL *Römisches Recht* 51. Ha már most a hagyományozott pénzüsszeget vesszük alapul, amely meghatározott értéket jelenít meg, ennek *sine damno* történő megosztása kétségkívül megtörténhet.

¹⁶⁵ KASER *Gaius* 144.

¹⁶⁶ FUCHS *Iusta causa* 176.

eas res per hanc actionem peti, si quae sint praeter pecuniam numeratam, sive in pondere sive in mensura constant, sive mobiles sint sive soli. quare fundum quoque per hanc actionem petimus et si vectigalis sit sive ius stipulatus quis sit, veluti usum fructum vel servitutem utrorumque praediorum.

A forráshely a *condictio triticaria* problémájával foglalkozik: aki meghatározott készpénzösszeget követel, azt a keresetet kell, hogy indítsa, amely az edictumban a „*si certum petetur*” rubrika alatt szerepel¹⁶⁷; míg aki egyéb dolgot, az *condictio triticaria*val perelhet. A szöveg alapján állítható, hogy Ulpianus a pénz dologi mivoltából indul ki – a szöveg *pecunia numeratam* és *aliae res* említ. Ezt követően hozzáteszi, hogy a készpénzen kívül (*praeter pecuniam numeratam*) minden olyan dolgot ezzel az utóbbi keresettel lehet perelni, amelyeknek lényege súlyukban vagy mértékükben van (*sive in pondere sive in mensura constant*), illetőleg hogy ingók vagy ingatlanok (*sive mobiles sint sive soli*). Az ingó – ingatlan párosítás további értelmezéseként Ulpianus az utóbbi kereset körébe utalja a *fundus vectigalist*, valamint az ingatlanra vonatkozó bármilyen dologi jogi jogosultságot, így különösen (*veluti*) a haszonélvezeti, vagy bármiféle szolgálmi jogot is. Mindezek alapján megállapítható, hogy elkülöníti a készpénzt (*pecunia numerata*), és minden más dolgot (*aliae res*), utóbbi körébe utalva mindazokat a dolgokat is, amelyek *in pondere, in mensura constant*, továbbá a telekkel kapcsolatban a haszonélvezetet, vagy a szolgálmat: amelyeket *condictio triticaria* igénybevételével lehetett perelni. Megjegyzendő, hogy az utóbbi két példa – figyelemmel a gaiusi megközelítésre – a *res incorporales* kategóriájába tartozik. Vagyis a perlés szempontjából Ulpianus szerint létezett pénz, illetve létezett „minden más dolog”, külön kiemelve, hogy a *pecunia numeratam* kívül minden más, helyettesíthető dolog is a *condictio triticaria* körébe tartozik (*sint praeter pecuniam numeratam, sive in pondere sive in mensura constant*). A kérdés az, hogy a pénz elválasztása más dolgoktól, különösen pedig a többi, ún. helyettesíthető dologtól – legalábbis perjogi szempontból – milyen alapon nyugszik. A *certa res* és *certa pecunia* elválasztásával először Az ősi, *legis actio*s perrendben¹⁶⁸ találkozhatunk, a *legis actio per conditionem* elnevezésű performa körében, amelynek alkalmazását a *lex Silia* vezette be határozott pénzösszege,

¹⁶⁷ Vö. LENEL *EP XVIII*, 232.

¹⁶⁸ A *legis actio*ók más vonatkozásában ld. ZLINSZKY *Állam és jog* 146-175; a *festuca* kérdéséhez különösen NÓTÁRI *Festuca* 134-141.

a *lex Calpurnia* pedig határozott dologra nézve.¹⁶⁹ Az elválasztás oka valószínűleg a *mutuumban* keresendő, amely létezett ugyan a XII tt. idején is, azonban ekkor még csak deliktuális alapon lehetett peresíteni.¹⁷⁰ A *legis actio per conditionem* lehetett az a *performa*, amely által lehetővé vált az akár *certa pecuniára*, akár *certa resre* vonatkozó igények érdemi elbírására, anélkül, hogy – szemben a *legis actio per iudicis postulationem*mel – az *in iure* szakaszban formális *causát* kellett volna megjelölni.¹⁷¹ Mindez azonban nem jelentette azt, hogy az *apud iudicem* szakaszban ne került volna sor az igény alapjául szolgáló tényleges ügyleti *causa* vizsgálatára.¹⁷² A szekunder irodalom álláspontja alapján eme *legis actio* vonatkozásában nem a *res* és *pecunia* elválasztásának van jelentősége, hanem annak, hogy ennek keretében bármely, *certumra* vonatkozó igény érvényesíthető volt.¹⁷³ Mindezek alapján azonban továbbra is kérdés marad, hogy mi alapján került sor *pecunia numerata* és *aliae res* elválasztására. Hiszen a formuláris perben is megmarad ez az elválasztás az *actio certae creditae pecuniae* és a *condictio triticaria* körében. Gaius ennek kapcsán rámutat arra, hogy az előbbi kereset körében az *intentio* és a *condemnatio* is ugyanazt a pénzüsszeget tartalmazta, míg az utóbbi esetében az *intentio* a határozott dologra szólt, a marasztalás pedig ennek a pénzértékére (Gai. 4, 41 és 43). Kérdés, hogy ezek alapján mi a pénznek az a sajátos természete, ami alapján állítható, hogy a *pecunia numerata* eltér *aliae res*től.¹⁷⁴ Ez nem más, mint a pénz értéksajátossága, amint arra – mint azt fentebb láthattuk – Puchta és Fuchs is utalt.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Ehhez a teljesség igénye nélkül ld. pl. KASER *Zivilprozessrecht* 111; FÖLDI – HAMZA 171, FÖLDI *Legis actiók* 52, további irodalommal; NICOSIA *Legis actio per conditionem* 63. A két törvény datálása vitatott; ehhez ld. KASER *Zivilprozessrecht* 111⁴; FÖLDI *Legis actiók* 52 és 55, utóbbi a *lex Pinaria* és a *lex Silia* egymáshoz való viszonya tekintetében; ezzel ellentétesen KASER *Zivilprozessrecht* 114, és különösen 5. sz. jegyzet. A datálási kérdésekhez újabban ld. NICOSIA *Legis actio per conditionem* 64-67.

¹⁷⁰ Vö. KASER *RPR* I. 170.

¹⁷¹ KASER *Zivilprozessrecht* 112; NICOSIA *Legis actio per conditionem* 62.

¹⁷² Ez magyarázatul szolgálhat arra a kétkedésre, amiről Gaius is tudósít. Vö. Gai. 4, 20: *Quare autem haec actio desiderata sit, cum de eo, quod nobis dari oportet, potuerit aut sacramento aut per iudicis postulationem agi, valde quaeritur*. Ehhez ld. FÖLDI *Legis actiók* 53; NICOSIA *Legis actio per conditionem* 63-64.

¹⁷³ Vö. KASER *Zivilprozessrecht* 112; FÖLDI *Legis actiók* 53.

¹⁷⁴ Bessenýő András elsődlegesen arra mutat rá ezzel a szöveggel kapcsolatban, hogy – bár a *textus* véleménye szerint nagy valószínűséggel interpolált – a pénz helyettesíthetősége olvasható ki belőle. Vö. BESSENYŐ *A pénz* 3-4. Ugyanígy interpoláltak véli a helyet GENZMER *Pondere* 473. A szöveg értelmezésére vonatkozóan ld. még SACCOCCIO *Si certum petetur* 27-29, aki a maga részéről összességében szintén osztja a szöveg interpolált voltára vonatkozó feltevéseket, jóllehet a szöveg némely részei vonatkozásában semmiféle okot nem tud felhozni az interpoláció gyanújának alátámasztására. SACCOCCIO *Si certum petetur* 29.

¹⁷⁵ Ehhez ld. még FUCHS *Iusta causa* 177, a pénz *condictió*járól, amely meglátása szerint minden esetben érték*condictió*t jelent.

4. *Certa res és certi nummi.*

Paul. D. 45, 1, 37 (12 ad Sab.)

Si certos nummos, puta qui in arca sint, stipulatus sim et hi sine culpa promissoris perierint, nihil nobis debetur.

Ha valaki meghatározott pénzdarabokat (*certos nummos*) – például azokat, amelyek egy ládikában találhatók (*qui in arca sint*) – stipulációban ígér nekünk, utóbb azonban azok elvesznek, az ígéretet tevő – amennyiben a pénzdarabok nem az ő *culpája* folytán pusztultak vagy vesztek el – semmivel sem tartozik. Lényegében tehát arról van szó, hogy a szolgáltatás ilyen esetben lehetetlenül, következésképpen az ilyen pénzszolgáltatás specifikus. Az eddigiekhez képest eltérő a szöveg megfogalmazása, ugyanis itt már nem *pecunia numerata* szerepel az esetben, hanem *certi nummi*. Minthogy Paulus példával is illusztrálja a *certi nummi* kifejezés értelmét, így látható, hogy itt *nummi* nem általában pénz, hanem egyes pénzdarabok értelemben szerepel. Ebből pedig az következik, hogy Paulus nem összességként fogja fel a láda tartalmát, hanem az egyes érméket külön-külön önálló testi dolgoknak tekinti. Ennek indoka az lehet, hogy az esetben szereplő feleknek minden bizonnyal érdekük fűződött a stipulált érmék egyedi azonosításához, amely elképzelhető muzeális értékű régi érmék esetében, ugyaneígy pedig a zárt pénzletét esetén. Ennek következménye az érmegyűjtemény esetében, hogy a *nummi* alakjában megjelenő pénz nem értékmérő, hanem egyszerű dolog – ilyenkor a külvilágban is érzékelhető tárgyi mivoltán túl nem hordoz semmilyen tartalmat, mint történik ez akkor, amikor a pénzdarabok összessége által megjelenített és képviselt érték is tapad egy érmehalmazhoz.¹⁷⁶ A zárt pénzletét esetében a letéteményes arra vállal kötelezettséget, hogy ugyanazokat a pénzdarabokat adja vissza, amelyeket a letévő nála elhelyezett.¹⁷⁷ Ennek a következtetésnek további jelentősége, hogy ezen a ponton markánsan rajzolódik ki a jogtudósi döntések háttérében meghúzódó

¹⁷⁶ Ezt fejezi ki Bessenýó azzal az – egyébként helytálló – állítással, hogy „[a]lkalmasint a pénzérmék mint fémanyagkvantumok jönnek tekintetbe”. Vö. BESSENYŐ *A pénz* 5. Ehhez annyi megjegyzés fűzhető, hogy a vizsgált forrás körében az érmék kizárólag mint fémdarabok jelennek meg, létezésükhöz egyéb tartalom nem tapad. Nem példa nélküli ez a szöveg; ehhez hasonlóan még a már idézett Ulp. D. 30, 34, 4 (21 ad Sab.), továbbá például Ulp. D. 30, 30, 6 (19 ad Sab.); Pap. D. eod. 51 (4 quaest.); Afr. D. eod. 108, 10 (5 quaest.).

¹⁷⁷ Ld. pl. KASER *RPR* I. 536; ZIMMERMANN *Obligations* 215-219.

szempontoknak a konkrét esethez kötöttsége, valamint az a tény is, hogy az ilyen esetekben szereplő összes létező nem pusztán 'van', hanem valamilyen célra irányul a létezésük.

5. A tradicionális osztályozási keretbe nem illeszkedő források.

Az alábbiakban két olyan forráshellyel érdemes foglalkozni, amelyekre általában jellemző, hogy a pénz besorolása vonatkozásában más-más irányba mutatnak a szövegben használt kifejezések, és a szöveg jelentése.

Iul. D. 23, 4, 21 (17 dig.)

Si mulier dotis causa promiserit certam summam et pro ea mancipia in dotem dederit ea condicione, ut periculo eius essent et si quid ex his natum esset ad eam pertineat, stari pacto convento oportebit: nam constat posse inter uxorem et virum conveniri, ut dos, quae in pecunia numerata esset, permutaretur et transferatur in corpora, cum mulieri prodest.

Egy asszony hozomány címén (*dotis causa*) bizonyos pénzösszeget (*certam summam*) ígért férjének, utóbb a pénzösszeg helyett mégis rabszolgákat (*mancipia*) adott neki azzal, hogy a nő viseli a veszélyt (*periculo eius essent*), ugyanakkor őt illetik a rabszolgák majdan születendő gyermekei (*quid ex his natum esset ad eam pertineat*). Így tehát a készpénzben (*pecunia numerata*) ígért hozomány megváltozik (*permutaretur*), testi dolgokká (*in corpora*) alakul át (*transferatur*)¹⁷⁸, amennyiben ez a megoldás a nőnek kedvező (*mulieri prodest*). Érdekes lehet megfigyelni, hogy ebben a szövegben nem valamely határozott dologra irányuló szolgáltatás változik pénzszolgáltatássá, hanem éppen fordítva: jól látható, hogy a kezdetben készpénz szolgáltatására irányuló hozományígéret (*dos, quae in pecunia numerata esset*) utóbb testi dolgok (*corpora*), rabszolgák (*mancipia*) tényleges hozományba adásává változik át (*transferatur*). A jogász absztrakció ehelyütt abban érhető tetten, hogy a rabszolgákat Iulianus *corpora* körében értelmezi, a *certa summam* pedig *pecunia numerata*-val azonosítja. Első tekintetre azt lehetne mondani, hogy a *dos*, ami korábban *pecunia* volt, mostantól *corporalis* lesz, tehát testi, vagy inkább testi dolgokból álló. Ebből adódhatna egy olyan következtetés,

¹⁷⁸ Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'transfero'⁸, éppen ezzel a Iulianus-hellyel példaként.

hogy a *pecunia numerata* nem *corporalis*. Ekkor logikusan csak egy lehetőség képzelhető el: *pecunia numerata* nyilván *incorporalis*, vagyis Iulianus azt állítja, hogy a pénz a követelés tárgya. Észre kell azonban venni, hogy a *certa summá*hoz (így tehát a *pecunia numeratá*hoz) csupán ígéret kötődik (*promiserit*), amíg a rabszolgákhoz mint testi dolgokhoz (*mancipia, corpora*) a tényleges hozományba adás (*in dotem dederit*). Ami meglepő lehet, az éppen az a tény, hogy ehelyütt az ígért pénzszolgáltatás fordul át testi dolog tényleges szolgáltatásába. Azaz a pénz értékmérő jellege itt éppen fordítva működik, mint az általában szokásos, azzal, hogy egyfelől az átadott rabszolgák, és az ígért pénzösszeg közötti értékegyenlőségről a jogtudós nem szól, másfelől pedig erre az áttérésre abban az esetben nyílik mód, ha ez a megoldás a nő érdekét szolgálja. Nem kérdéses, hogy erre van lehetőség: Iulianus kifejezetten rámutat, hogy az ilyen tartalmú megállapodáshoz a feleknek tartaniuk kell magukat (*stari pacto convento oportebit*). Vagyis a szövegből kitűnik, hogy a határozott pénzösszeg szolgáltatására irányuló ígéret *res incorporalis*, a ténylegesen hozományba adott rabszolgák *res corporales*. Az a szolgáltatás, amely kezdetben *pecunia numerata* átadására irányult átfordulhat *res corporales* szolgáltatásába. Véleményünk szerint Iulianus ebben a véleményben önálló kategóriaként kezeli a készpénzt, amely helyett utóbb más testi dolgot is adhat: ilyenkor az erre vonatkozó *pactum*nak jogi kötőerővel bír.

Ulp. D. 30, 30 pr. (32 ad Sab.)

Talis scriptura: 'quas pecunias legavi, quibus dies adpositus non est, eas heres meus annua, bima, trima die dato', ad corpora legata non pertinet, sed ad ea quae pondere, numero, mensura continentur.

Ulpianus egy hagyományrendelést idéz itt, amelyben pénzt hagyományoznak, és azt mondja, hogy az ilyen rendelkezés kizárólag azokra a hagyományokra vonatkozik, amelyek lényege súlyukban, számukban, mértékükben áll. Ehelyütt tehát a szembeállítás *corpora legata* és *ea quae pondere, numero, mensura continentur*. A hagyományos felfogás szerint – összhangban a gaiusi dologosztályozásokkal – adódhat a feltételezés, hogy az utóbbi kör *incorporalia legata* lenne. A szöveg alapján ténylegesen adódó párosítás viszont az előbb már említett *corpora* és *ea quae pondere, numero, mensura continentur*. Ennek nyomán adódhat egy olyan kérdés, hogy vajon Ulpianus azonosítja-e ebben a véleményben a *res incorporales* és a *res, quae pondere, numero mensura constant* kategóriáit? Meglátásunk szerint nem szabad többet látni ezekben a forrásokba,

mint amennyi valójában bennük rejlik: a szöveg a – mai fogalmaink szerint – testi és helyettesíthető dolgokat állítja párba.¹⁷⁹

II. Részösszegzés – megállapítások.

1. A pénz mint jogi kategória helye a római jogászok gondolkodásában.

Mindeme megfontolások nyomán vissza kell utalni a kezdetekkor felvetett problémára: miben tér el egymástól egy attikai váza, 100 mérő búza és 100 sestertius? Világos, hogy egy attikai váza egy, meghatározott, egyedi dolog: teljesen más a természete, mint 100 mérő búzának. Előbbi esetben, ha a váza valamely kötelemben szerepel, szabály szerint csak azzal lehet teljesíteni; utóbbi esetében a búzával mint fajttal, a lényeg, hogy a mennyiség ugyanannyi legyen.¹⁸⁰ Mi a különbség most már 100 mérő búza és 100 sestertius között? Első tekintetre látható, hogy a 100 mérő búzán belül az egyes búzaszemek nem bírnak olyan értékkel, amely a mindennapi forgalomban különös jelentőséggel ruházná fel őket. Ezzel szemben a pénz esetében az egyes pénzdarabok is önálló értékkel bírnak, ha azonban egységbe foglaljuk ezeket a darabokat (tehát pénzösszeget „képezünk belőlük”), új értéket jelenítenek meg: az egyes darabok összegét. A búza esetében az egyes szemeknek nincs jelentős értékük, csak az összességnek: tehát tényleg helyettesíthetőek; csak mértékegységgel van értelme a dologként történő meghatározásnak. A pénz esetében viszont lehet szó összességről és egyes darabokról is, mindkét esetben olyan értékkel fogunk szemben állni, ami a forgalom számára is releváns lesz. Ezen kívül a pénz esetén nincs minőségi megkötés, mivel nem az egyes pénzdarabok lesznek érdekesek, hanem az egyes darabok értéke. Ha elfogadjuk a pénz helyettesíthető mivoltára vonatkozó feltevéseket, azt kizárólag a Kaser által jelzett értelemben tehetjük.¹⁸¹ A kiváló romanista által használt *gesteigerte*

¹⁷⁹ A pénz ókori és mai felfogása közötti különbségre Savigny is felhívja a figyelmet, amikor rámutat, hogy a rómaiak számára a pénz nem ugyanabban a gazdasági-társadalmi környezetben jelent meg, mint mainapság, ekként előfordulhat, hogy mai viszonyaink között a források értelmezése során olyan mondanivalót is „belelátunk” az egyes szövegekbe, amely a szövegből eredetileg nem következik. Vö. SAVIGNY *Obligationenrecht* I. 469-470; hivatkozik rá BESSENYŐ *A pénz* 221. A fenti állítással egyet kell érteni, azzal a megjegyzéssel, hogy az ókori Rómának nem csupán a gazdasági-társadalmi viszonyai voltak a maihoz képest eltérőek, hanem az a gondolkodási-filozófiai keret is más volt, amelybe mindezek a viszonyok illeszkedtek.

¹⁸⁰ Jelen esetben a minőségre vonatkozó előírásoktól tekintünk el.

¹⁸¹ Vö. KASER *Das Geld* 169.

Vertretbarkeit fogalma egyszerre jelenti a pénz felcserélhetőségét és helyettesíthetőségét. Ennek a megkülönböztetésnek a jelentősége meglátásunk szerint abban áll, hogy a felcserélhetőség mindenképpen csak a „fajtán” belül képzelhető el, azaz egyfelől az azonos „névértékű”, tehát az azonos értéket megjelenítő darabok mindenképpen felcserélhetők egymással, másfelől ugyanakkor a pénzegyedek felválthatóak kisebb és nagyobb címletekre, valamint más pénznemre is. Ez utóbbi vezet a helyettesíthetőség kategóriájához, amely a pénz általános egyenértékes funkciójához kötődik: amint azt a forrásokban is láttuk, pénz és valamely áru egymással helyettesíthetők, feltéve, hogy a szolgáltatni kívánt pénzmennyiség értéke az adott dologgal egyező értékű; ezt nevezhetjük az *eadem aestimatio* követelményének. Ez utóbbi követelmény lényegében a pénzegyedek pénznemek közötti felcserélése során is érvényesül, még hozzá árfolyam formájában. Összességében az látható, hogy a pénzhez fogjuk mérni utóbb minden árunkat, és ebben fogjuk kifejezni a minket körülvevő dolgok értékét. Gyakorlatilag tehát arról van szó, hogy van egy elvont értékben kifejezett követelésünk a másik féllel szemben, amely materiálisan pénzürmék követelésében és szolgáltatásában jelenik meg. Éppen ez a momentum az, ami a pénz különleges jellegét, és gyakran a többi dologtól, vagy inkább általában a jogi értelemben vett dolgoktól eltérő megítélést eredményezi. A forrásokból látható, hogy maguk a jogtudósok is nagyon különbözőképpen ítélték meg a pénz mivoltát; mi több, előfordul, hogy ugyanazon jogtudós másként vélekedett a pénzről az egyik és a másik esetben. Mindez persze nem véletlen: a jogi probléma konkrét esetből származik, ahol az első kérdés az esetben szereplő személyek, és dolgok céljára vonatkozik, a célt pedig a külvilágból nyerhető tapasztalatok formálják. A jog tételes szabályát tehát össze kell egyeztetni a *naturával*, máskülönben könnyen értelmetlen, a valóságtól távol álló megoldásra jutunk.¹⁸²

A forrásokból a fentiekén túlmenően leszűrhető az is, hogy a római jogtudósok vélekedése a pénzről nem volt egységes. Egyes helyeken helyettesíthető dolognak mondják, másutt követelésnek, megint másutt darabonként önálló testi dolgoknak, mi több, van, ahol lényegében önálló kategóriaként értékelik. Megjegyzendő azonban, hogy ez nem a jogászok közötti véleménykülönbségből adódik, hanem abból a tényből, hogy a

¹⁸² Nagyon jól szemlélteti ezt a gondolkodásmódot Celsus tétele: „*Scire leges non hoc est, verba earum tenere, sed vim ac potestatem*” (Cels. D. 1, 3, 17 [26 dig.]). A definíciók „veszélyessége” innentől abban áll, hogy nem szabad túlzottan ragaszkodni hozzájuk: az adott eset konkrét igazságosságát csak akkor lehetett megtalálni, ha az – egyébként kellően tág – definíciókat úgy sikerül értelmezni, hogy ne, illetve ne kizárólag *verba earum* derüljön ki belőlük, hanem *vim ac potestatem* is; ez utóbbinak pedig szükségképpen „rímelnie” kell a *rerum naturára*. Ez az oka annak, hogy az esetekből nem tudunk egységes képet rajzolni a pénz megítéléséről.

pénz egyfelől érme, vagy – ma már – papír formájában jelenik meg, másfelől pedig mint fizetési eszköz, csereeszköz, értékmérő. Tehát az eltérő nézetek oka magában a pénzben keresendő. A responsumokban a jogászok jellemzően arra mutatnak rá, hogy a pénz melyik kategóriába nem tartozik bele, azt viszont *expressis verbis* nem mondják meg, hogy melyik kategóriába tartozik.¹⁸³ Talán nem légből kapott az a feltételezés, hogy maguk a jogászok is érzékelték a pénznek az előbb jelzett különleges, a többi dologfajtatól eltérő jellegét. Önálló kategóriát azonban nem alkottak számára, talán azért, mert jogérzékük, vagy a hagyományokból rájuk maradt kultúra tiltakozott ez ellen; talán azért, mert úgy gondolták, van egynémely különbség, amelyek jóllehet külön-külön jelentősek lehetnek, mégsem indokolják az önálló kategorizálást: összességében elmondható, hogy a kategorizálás elmaradása összefüggésbe hozható a híres, „*omnis definitio in iure civili periculosa est*” regulájával (Iav. D. 50, 17, 202 [11 epist.]). A kérdés ezen a ponton az lehet, miben is állhat ez az egyéb ok. Ha visszautalunk az előbbi gondolatra, jelesül, hogy a római jogtudósok egyfelől nem jeleskedtek az osztályozásban, másfelől pedig, hogy az általuk elvégzett esetleges kategorizálás sem volt mindenre kiterjedő, vagyis nem a teljesség, a „Minden” lefedésének igényével készültek ezek, hanem sokkal inkább az eléjük került eset megoldását célozták, máris adódik egy feltételezés. Gondoljunk csak a korábban már bemutatott, Gaius tankönyvéből származó helyre (Gai. 2, 196 és 3, 90), amelyből kitűnik a *qualitas* és *quantitas* közötti különbség a helyettesíthető és helyettesíthetetlen dolgok vonatkozásában. A külvilágban az látszik, hogy az egyik körben a minőség, a másikban a mennyiség játszik döntő szerepet. Erre a tapasztalatra alapítottnak alakul ki egyfelől római jogban a *res, quae pondere numero mensura constant* csoportja, valamint másfelől a mai jogászai fogalomrendszerben a „helyettesíthető” és „helyettesíthetetlen” kategóriái. Vagyis mind az ókori, mind a mai jogban, a külvilágban érzékelhető különbségek szolgálnak a jogászai fogalomképzés alapjául, római jogban azonban ez a fogalomképzés egy esethez kötődik, és abból jutnak el egy bizonyos absztrakciós fokra – ha eljutnak egyáltalán. A mai jogban ugyanakkor – sok esetben római jogi példákra hivatkozással – a fogalomképzés az első, és a konkrét esetnek be kell férnie az előre megalkotott kategóriába. A római jogászok fogalomképzése tehát tisztán célszerűségi szempontokat követett, ám ez a célszerűség

¹⁸³ Ez alól talán egyetlen kivételként említhető Gaiusnál a *res, quae pondere numero mensura constant* körében a készpénz példálózó felsorolása (vö. Gai. 3, 90: „[...] *qualis est pecunia numerata* [...]”). Ehhez hasonló még a iustinianusi Institúciók kódös fordulata a *quasi ususfructus* körébe tartozható dolgokról (vö. Inst. 2, 4, 2: „[...] *quibus proxima est pecunia numerata* [...]”), jóllehet az utóbbi szöveg nem azonosságot, vagy valamely kategóriába tartozást, mindössze hasonlóságot állít!

nem önmagáért való, nem csak emberi alkotás eredménye! A *qualitas* és *quantitas* külvilágban megnyilvánuló különbsége a kétféle kategóriába tartozható dolgok eltérő jellegéből, természetéből mint azok pre-pozitív adottságából ered, amelyen változtatni nincs mód: ezek a jellegzetességek, adottságok nem tartanak számot emberi elismerésre, elegendő ezek felismerése, és – ennek nyomán – az ilyen adottságokkal összhangban való eljárás.

Ez a két csomópont, vagyis a cél, illetőleg a dolgok jellege, természete több forrásban is megjelenik.¹⁸⁴ Papinianus egy esetben például szembeállítja a *certi nummi* és a *pecunia numerata* kategóriáit: ezek szerint *certi nummi* – tehát például ama pénzösszeg, amely az örökgyő ládájában található – hagyományozása olyan, mintha meghatározott testi tárgyakat hagyományoznánk.¹⁸⁵ Egy hasonló esetben Pomponius szerint¹⁸⁶ van arra lehetőség, hogy az örökös meghatározott súlynyi ezüst kiszolgáltatása helyett annak pénzértékével teljesítsen. Más szóval ez is *liberatio*t eredményez, ilyen módon is lehet teljesíteni a kötelmet. Kizárólag az *eadem aestimatio* követelménye jelenik meg a textusban *expressis verbis*: az ezüst helyett adott készpénzösszeg ugyanolyan értékű legyen (*si in ea pecunia numerata eadem aestimatio fuerit*). Mondhatjuk persze, hogy ez az a pont, ahol megjelenik a pénz általános egyenértékes mivolta. Ha a dolog becsértéke és a tényleges pénzérték megegyezik, el kell fogadni a pénzbeli teljesítést. A kérdés ehelyütt ismét az: miért lehet egyenértékesnek használni a pénzt az egyik esetben, és miért nem a másikban? A válasz a pénz eseti rendeltetésében rejlik, tehát abban a tényben, hogy az örökgyőnek még életében mi volt a célja vele, illetőleg halála esetére mire is szánta azt. A dolog célja persze nagyban függ attól, milyen jellegű az a dolog, vagyis mit lehetséges megtenni vele, és mit nem. Erről tájékoztat Africanus egyik véleménye,¹⁸⁷ amelyben kifejti, hogy ha valaki 10-et ígér, noha csak 5 van a ládájában,

¹⁸⁴ Hervada úgy véli, hogy a *rerum natura* nem pusztán a dolgok természetét, vagy lényegét jelenti, sokkal inkább a dolgok létét, amiben beletartozik a cél, a mennyiség, a minőség, az idő és a viszony. Ezek közül éppen a cél az, amitől egy dolog tökéletes lesz, vagyis amitől például egy tollat meg lehet különböztetni egy tollformájú aranytárgytól. Ráadásul a célhoz kötött szemlélet képes megváltoztatni az egyes dolgok értékét is. Részletesen ld. HERVADA *Természetjog* 92-94.

¹⁸⁵ Pap. D. 30, 51 (4 quaest.): *Sed si certos nummos, veluti quos in arca habet, aut certam lancem legavit, non numerata pecunia, sed ipsa corpora nummorum vel rei legatae continentur neque permutationem recipiunt et exemplo cuiuslibet corporis aestimanda sunt.*

¹⁸⁶ Pomp. D. 34, 2, 1, 1 (6 ad Sab.): *Cui certum pondus argenti dare heres iussus sit, ei pecuniam numeratam dando iure ipso liberatur, si in ea pecunia eadem aestimatio fuerit: quod ita verum est, si non certum genus argenti legatum sit.*

¹⁸⁷ Afr. D. 30, 108, 10 (5 quaest.): *Qui quinque in arca habebat ita legavit vel stipulanti promisit 'decem quae in arca habeo': et legatum et stipulatio valebit, ita tamen, ut sola quinque vel ex stipulatione vel ex testamento debeantur. Ut vero quinque quae deerunt ex testamento peti possint, vix ratio patietur: nam quodammodo certum corpus, quod in rerum natura non sit, legatum videtur. Quod si mortis tempore plena summa fuerat et postea aliquod ex ea deperierit, sine dubio soli heredi deperit.*

mindössze 5-tel fog tartozni, mert – mint mondja – túrhetetlen lenne, hogy *actio ex testamentóval* követelni lehessen mindazt, ami a valóságban nincs is, lévén a *ratióval* nehezen egyeztethető össze, hogy a nem létezőt (*quod in rerum natura non sit*) is a *legatum* körébe tartozónak tekintsük. A jogász itt egy olyan fogalmat használ, amely a forrásokban több helyen és többféle értelemben fordul elő, jóllehet az értelmi különbségek mindössze árnyalatnyiak, és minden esetben ugyanaz a gondolati tartalom áll mögötte. Ez pedig a *rerum naturán* való megfelelés követelménye. Innentől a kérdés akként fogalmazódik meg, mit értettek a jogászok *rerum naturán*?

2. A római jogászok gondolkodásmódjának egyes sajátosságai.

A *rerum natura* kifejezésre magyarul a 'dolgok természete', németül a 'Natur der Sache', olaszul a 'natura delle cose' formában szokás hivatkozni. Ezek a fordítások bár összességében jól adják vissza a kifejezés primer jelentését, mégsem tükrözik maradéktalanul a latin kifejezés teljességét. Ezen túlmenően egy pozitivistá gondolkodó számára a 'dolgok természete' lényegében megfoghatatlan, csaknem tartalom nélküli, vagy súlyát vesztett, ekként haszontalan τόπος. A lehetséges fordításokat félretéve, a kifejezés használatából eredő jelentések vizsgálata alapján állítható, hogy a fordításokhoz képest *rerum natura* értelme tágabb: igazából a dolgok rendjére, a világ történéseinek normális folyására, illetőleg magára a világmindenségre utal. Ennek kapcsán mindig az a kérdés fogalmazódhat meg az emberben: „Mi is a vizsgált dolog valójában? Milyen annak a jellege? Mik a jellemzői?” Az embert körülvevő külvilág dolgaira és történéseire hivatkozik, mégpedig úgy, ahogy azoknak lenniük kell, ahogy azoknak meg kell történniük anélkül, hogy az ember beavatkozna a folyamatba. Ezzel kapcsolatosan nagyon szemléletes a közös birtok kérdésével foglalkozó, Paulustól származó hely.¹⁸⁸ Ebben a szövegben Paulus azt állítja, hogy ugyanannak a dolognak több személy általi *in solidum* birtoklása *contra naturam est*; álláspontját pedig egy kézzelfogható példával támasztja alá: ha adott időpillanatban egy adott helyen **A** van, ugyanabban az

¹⁸⁸ Paul. D. 41, 2, 3, 5 (54 ad ed.): *Ex contrario plures eandem rem in solidum possidere non possunt: contra naturam quippe est, ut, cum ego aliquid teneam, tu quoque id tenere videaris. Sabinus tamen scribit eum qui precario dederit et ipsum possidere et eum qui precario acceperit. idem Trebatius probabat existimans posse alium iuste, alium iniuste possidere, duos iniuste vel duos iuste non posse. quem Labeo reprehendit, quoniam in summa possessionis non multum interest, iuste quis an iniuste possideat: quod est verius. non magis enim eadem possessio apud duos esse potest, quam ut tu stare videaris in eo loco, in quo ego sto, vel in quo ego sedeo, tu sedere videaris.*

időpillanatban **B** nem lehet ugyanazon a helyen. A példa nyilvánvalóan a minket körülvevő világ megfigyelésén alapul, így ehelyütt a *naturára* történő hivatkozás határfogalmat jelenít meg. Amit ugyanis a természeti megfigyelések igazolnak, normálisnak tekinthetők, míg mindaz, ami ezen túl van, *contra naturam est*. A minket körülvevő világra vonatkoztatva tehát *natura* az *absurdum* ellentéte, vagyis mindent jelöl, ami nem képtelen, nem lehetetlen. Ha egy lépéssel továbbvisszük ezt a gondolatmenetet, rádöbbenhetünk, hogy a *natura* az *absurdum* ellentétéként nem más, mint egy univerzális rendező elv, vagyis értelmes jogi rend is csak a *natura* rendjén belül képzelhető el.¹⁸⁹ Éppen ennek az univerzális rendező elvnek a konkretizálására szolgál a *rerum natura* fogalma. Minthogy az értelmes jogi rend *naturán* belül létezhet, ez utóbbinak kell, hogy legyen normatív tartalma is, amelynek szintén létezik forrásbizonyítéka.¹⁹⁰ Lényegében mindkét szövegből kitűnik, hogy a *rerum natura* jelenti a határt a *lex* tartalmának meghatározása körében. Másként megfogalmazva, csak az lehet egy *lex* tartalma, amely *in rerum natura est*. Emellett Celsus véleménye egyszersmind a *ius naturale* fogalmára is emlékeztet, hiszen ha a *lex* tartalma körében határfogalomnak tekintjük a *rerum naturát*, úgy felmerül a kérdés, mi az, ami *in rerum natura est*. Ez azonban pusztán költői kérdés, mivel a forrásokból tudjuk, hogy van olyan jog, amelyre a *natura* tanított meg minden lélekkel bíró lényt.¹⁹¹ Ekként ez a jog magukban az élőlényekben él, akik ezt automatikusan követik. Persze bárki kérdezheti, hogy akkor miért vannak például színlelt szerződések, vagy miért válhatott egyes időkben a törvény a hatalmi önkény eszközévé, egyáltalán: miért is van jog. Ehelyütt csak utalni lehet arra, hogy a jog jóval kevesebbet vár el az embertől, mint más, a társadalomban vele párhuzamosan létező normarendszerek. Jogalkotásra tehát csak ott kerül sor, ahol a többi normarendszer már hatástalan. Így a jog a könnyen csábuló emberi lélek megzabolázásának eszközévé lesz, mivel állami kényszer áll mögötte.

Első tekintetre tehát megállapítható, hogy a *rerum natura* kifejezés fogalmába gyakorlatilag mindaz beletartozik, ami az egyes embert körülvevő világot alakítja, illetve amely révén az egyes ember is képes formálni maga körül a világot: a történelem, a

¹⁸⁹ Hasonló következtetésre juthatunk egy másik, Iavolenustól származó vélemény elemzése kapcsán is (Iav. D. 41, 2, 23, 2 [1 epist.]).

¹⁹⁰ Ld. Paul. D. 49, 8, 3, 1 (16 resp.): *Idem respondit ab ea sententia, cui pareri rerum natura non potuit, sine causa appellari*. Hasonlóan Cels. D. 50, 17, 188, 1 (12 dig.): *Quae rerum natura prohibentur, nulla lege confirmata sunt*.

¹⁹¹ Vö. *Inst.* 2, 1: „[...] *natura omnia animalia docuit*”. Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. vv. 'animal' és 'animans', különös tekintettel az előbbi szócikkhez fűzött etimológiai megjegyzésre, valamint ERNOUT – MEILLET s. v. 'anima'.

hagyományok, a kultúra, a nyelv és a szokások, továbbá az ezekhez tapadó, vagy éppen ezekből eredő cselekvések formái és szabályai is. Wolfgang Waldstein, akinek munkássága a *rerum natura* jelentésének és jelentőségének megfejtésében és megértésében mérföldkönek számít, rámutatott arra, hogy a római jogtudósok körében is vitatott volt ennek a kifejezésnek a pontos mibenléte, mindazonáltal az ennek alapján álló döntések, vélemények mégsem esetlegesek, vagy tetszés szerintiék. Szerinte a fogalom használatának célja a természet jogi leképezése, háttérben pedig a természet valamely célra irányuló adottságainak mind jobb megismerése áll. Megjegyzendő, hogy ezzel egyező tartalmú nézetet fogalmaz meg Cuena Boy is a *rerum natura* és a szolgáltatások fizikai lehetetlenségének kapcsolatát elemző dolgozatában.¹⁹² Az eddig elmondottakból kitűnik, hogy Waldstein – és vele lényegében egyezően Cuena Boy is – olyan természetes, vagy természeti adottságokat látnak a fogalom mögött, amelyek egyáltalán nem függetlenek az embertől, így eme adottságok felismerése állandó feladatot jelent számunkra. Joggal merül fel azonban a kérdés, hogy a pénz mibenlétével összefüggésben miért szükséges a *rerum natura* fogalmának részletes bemutatása. Max Kaser a pénz dologi jogi helyzetével foglalkozó tanulmányában abból indul ki, hogy éppen sajátosságaiból adódóan a jogászok a pénzre nézve kivételszabályokat állítottak fel, vagyis – mint arra már korábban is hivatkoztunk – a pénz egy különleges testi dolog.¹⁹³ Meglátásunk szerint ez a Sonderstellung nem önmagában való: a speciális szabályok kialakulásának kell, hogy legyen valamilyen praktikus indoka. A klasszikus jogászok – a filozófia és a retorika közvetítésének köszönhetően – egyfelől használtak bizonyos vándormotívum-jellegű kifejezéseket és fogalmakat¹⁹⁴, másfelől pedig maga a filozófia is alakította *responsum*aikat. Márpedig a *vera philosophia*¹⁹⁵ számukra nem csupán filozófia elvek általános foglalatát jelentette, hanem életelvek komplex rendjét, amelyet jogászai tevékenységük mindennapjai során, azaz a gyakorlatban is alkalmaztak.¹⁹⁶ Ezt támasztják alá a későbbiekben bemutatásra kerülő *natura rei*, *natura loci*, *natura hominis* vagy *natura humanae conditionis* kifejezések is.¹⁹⁷ Az egyes esetekben használt eme

¹⁹² Ld. CUENA BOY *Rerum natura* 234: „[...] la naturaleza de las cosas se configura aquí como una barrera infranqueable, una barrera que ni la norma jurídica ni la voluntad de los particulares pueden traspasar por tratarse de una base de configuración jurídica preordenada al *ius civile*”.

¹⁹³ Vö. KASER *Das Geld* 169 és 172.

¹⁹⁴ Ennek háttéréhez, különösen pedig az ἀκριβεία fogalmához ld. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 29-30.

¹⁹⁵ A *vera philosophia* kérdéséhez ld. különösen PIZZORNI *Diritto naturale* 138-139; FRIVALDSZKY *Természetjog* 70-71.

¹⁹⁶ Ehhez ld. pl. PÓLAY *Római jogászok* 146, további irodalommal; FRIVALDSZKY *Eszmetörténet* 46.

¹⁹⁷ Ehhez ld. pl. WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 42-51; WALDSTEIN *Elementi «pre-positivi»* 22; FRIVALDSZKY *Eszmetörténet* 46.

kifejezések az eset sajátosságaira tekintettel fordulnak elő a *responsum*okban, és a dolgok normális rendjére utalnak. Így érthető, hogy miért alakultak ki a pénzre nézve speciális szabályok, amelyek Kaser – nagyon helyesen – a *Sonderstellung* kifejezéssel illet. Ezek a szabályok azonban nem előzmény nélküli emberi alkotás eredményei voltak, hanem ama benyomásokból adódtak, amelyeket a pénz mint különleges jellegű dolog gyakorlati „működése” során tapasztaltak. Ezen a ponton tehát adódik a feladat, hogy a *rerum natura* kérdésével közvetlenül összefüggő forrásokat összegyűjtsük, és azok értelmezése által megpróbáljuk egységes keretbe foglalni ennek, a római jogászok döntései körében meghatározó τόπος-nak a mibenlétét.

A RERUM NATURA KIFEJEZÉS MEGJELENÉSE ÉS MIBENLÉTE A DIGESTÁBAN

I. Bevezetés

A klasszikus jogászok helyes döntéseihez vezető elvek mibenlétével foglalkozó tanulmányában Wolfgang Waldstein – a *fides*, az igazságosság, a *ius naturale* és bizonyos jogintézmények természetének vizsgálata mellett – egy teljes fejezetet szentel a *rerum natura* témakörének.¹⁹⁸ Ennek kapcsán a források tükrében arra keres választ, hogy mit is értettek pontosan a klasszikus jogászok *rerum natura* alatt, valamint milyen értelemben szolgált ez az egyes döntéseik alapjául. Waldstein kiindulópontját egy, a forrásokon alapuló, árnyalt elemzés elvégzésének szükségessége képezi, mivel – állítása szerint – a kérdés tárgyalására a romanisztikában már sokféleképpen sor került.¹⁹⁹ Minden idevonatkozó szöveg vizsgálatát tűzi ki célul, főként azokét, amelyek akár a *rerum naturát*, akár az emberek, illetve állatok fizikai természetét valamilyen értelemben nevesítik. Tekintve, hogy az egyes dolgok természete a döntéshozatal körében játszhat valamiféle – gyakorta burkolt – szerepet, Waldstein praktikusán ezek esetről esetre történő megvitatására vállalkozik. Ebből következően csak egyes eseteket vizsgál meg, amelyekben a *rerum naturára*, *hominumra* vagy *animaliumra* történő hivatkozás fizikai-faktikus értelemben történik. Ettől elkülönítve vizsgálja azokat a szövegeket, amelyekben a jogintézmények természetéről, illetve a természetről normatív értelemben esik szó.²⁰⁰ Hasonlóképpen említést érdemel a kiváló spanyol professzor, Francisco Cuenca Boy tanulmánya, amely a *rerum natura* fogalmával a fizikailag lehetetlen szolgáltatással kapcsolatban foglalkozik részletekbe menően.²⁰¹ Kiindulópontja az *impossibilium nulla obligatio* elve²⁰², amelyet a források alapján összefüggésbe hoz az *in rerum natura esse* kifejezéssel. A fizikailag, vagy természetüknél fogva lehetetlen szolgáltatások tárgya ugyanis valami olyan, ami *in rerum natura* nem létezik. Ennek oka lehet, hogy a szolgáltatás tárgya egyáltalán nem létezhet, vagy mindössze az adott pillanatban nem

¹⁹⁸ WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 3-99.

¹⁹⁹ WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 29-30.

²⁰⁰ WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 30.

²⁰¹ Vö. CUENA BOY *Rerum natura* 227-262.

²⁰² Ld. főként Cels. D. 50, 17, 185 (8 dig.).

létezik.²⁰³ A *rerum natura* jelentése körében utal arra, hogy fordulat alkalmas egyfelől a létezés kifejezésére, másfelől pedig az objektív valóság megjelenítésére – ez utóbbi kapcsán mutat rá arra, hogy a klasszikus jogászok ezt a természettel, illetőleg a dolgok természetével hozták összefüggésbe.²⁰⁴ Ekként – megállapítása szerint – az objektív valóságot megjelenítő *rerum natura* fordulat ugyan nem bír közvetlenül jogi (legalábbis pozitív jogi) jelleggel, mégis a pozitív jog számára is megkerülhetetlenül, áthághatatlanul jelöli ki a pozitív normák tartalmának határait.²⁰⁵ Cuena Boy tanulmánya abból a szempontból is jelentős, hogy a *rerum natura* kifejezés jogi forrásokban való előfordulásán túlmenően, a kifejezés nem jogi forrásokban való előfordulását és jelentését is bemutatja.²⁰⁶ A jogi források vizsgálatát a fizikai lehetetlenséggel összefüggésben végzi el, ekként dolgozata gyakorlati szempontból vizsgálja a *rerum natura* jelentését.

Mindezek alapján a *rerum natura* fogalma kapcsán – az irodalommal összhangban – már előljáróban annyi megállapítható, hogy az *in rerum natura esse* kifejezéshez olyan jelentés bizonyosan társítható, amellyel a közlés feladója elsődlegesen valaminek vagy valakinek a létezésére reflektál. Ebben a vonatkozásban Titius Lucretius Carus *De rerum natura* című munkájára érdemes hivatkozni: tankölteménye az epikureus filozófia latin nyelvű foglalata, amelynek jelentősége egyfelől a görög filozófiai fogalmak latinra való átültetésében, másfelől pedig abban áll, hogy római filozófia addig hagyományosnak mondható témáihoz, a – jellemzően gyakorlati – etikához, ritkábban a teológiához képest, ontológiát tartalmaz.²⁰⁷ Lucretius művének említése azért szükséges, mert nála jelenik meg a kentaur²⁰⁸, mint a nem létező archetípusa, még hozzá nem egy alkalommal.²⁰⁹ Eme

²⁰³ Részletesen ld. CUENA BOY *Rerum natura* 227-229, forrásokkal.

²⁰⁴ Ld. CUENA BOY *Rerum natura* 234-235.

²⁰⁵ CUENA BOY *Rerum natura* 236.

²⁰⁶ Vö. CUENA BOY *Rerum natura* 239-242.

²⁰⁷ ADAMIK *Római irodalom* 229, 233. Titius Lucretius Carus életéhez és a „*De rerum natura*” című munkájához, valamint a rá jellemző filozófiai irányzathoz ld. LONG *Hellenistic Philosophy* 18-19; ADAMIK *Római irodalom* 229-236; VON ALBRECHT *Római irodalom* 214-219; SMITH *Nature of Things* vii-xxxiv; PIZZORNI *Diritto naturale* 113-114; FRIVALDSZKY *Eszmetörténet* 45; *Oxford Companion* s. v. 'Lucretius'.

²⁰⁸ Ehelyütt köszönöm meg Földi András professzor úrnak, az ELTE ÁJK tanszékvezető egyetemi tanárának, hogy a dolgozat kutatóhelyi vitára elkészült változata kapcsán felhívta a figyelmemet mind a kentaur problémájára, mind pedig az irodalmi források jelentőségére. A kentaur problémájával Cuena Boy is behatóan foglalkozik; ld. CUENA BOY *Rerum natura* 229.

²⁰⁹ Így említhető különösen Lucr. 4, 722-734: „*Nunc age, quae moveant animum res accipe, et unde / quae veniunt veniant in mentem percipe paucis. / principio hoc dico, rerum simulacra vagari / multa modis multis in cunctas undique partis / tenvia, quae facile inter se iunguntur in auris, / obvia cum veniunt, ut aranea bratteaque auri. / quippe etenim multo magis haec sunt tenvia textu / quam quae percipiuntur oculis visumque lacessunt, / corporis haec quoniam penetrant per rara cientque / tenvem animi naturam intus sensumque lacessunt. / Centauros itaque et Scyllarum membra videmus / Cerbereasque canum facies simulacraque eorum / quorum morte obita tellus amplectitur ossa [...]*”. Ezen a helyen Lucretius arról értekezik, hogy miként juthatnak elménkbe a kívülről jövő dolgok. Meglátása szerint a dolgok képei össze-

textusok közül – meglátásunk szerint – részletesebb bemutatást igényel egy, az ötödik könyvben található szövegrész, amelyben a *centaurus* többször is említetik, még hozzá egy olyan kontextusban, ahol Lucretius egyenesen azt fejtí ki, hogy miért lehetetlen a kentaur léte.

Lucr. 5, 878-891.

*Sed neque Centauri fuerunt nec tempore in ullo
esse queunt duplici natura et corpore bino
ex alienigenis membris compacta, potestas
hinc illinc partis ut sat par esse potissit.
id licet hinc quamvis hebeti cognoscere corde.
principio circum tribus actis impiger annis
floret equus, puer haut quaquam; nam saepe etiam nunc
ubera mammaram in somnis lactantia quaeret.
post ubi equum validae vires aetate senecta
membraque deficiunt fugienti languida vita,
tum demum puerili aevo florenta iuventus
officit et molli vestit lanugine malas;
ne forte ex homine et veterino semine equorum
confieri credas Centauros posse neque esse, [...]*

Ebben a textusban Lucretius azt mutatja be, hogy miért kizárt kettős természetű (*duplici natura*), kettős testű, idegen nemű tagokból álló (*ex alienigenis membris compacta*) lények léte. Kiindulópontja, hogy a két tag nem egyforma – hároméves korában a ló már felnőtt, míg az ember még csecsszopó gyermeknek számít (*ubera mammaram in somnis lactantia quaeret*); amikor pedig a gyermek férfikorba lép (*molli vestit lanugine malas*), addigra a ló már megvénül, tagjaiban lankad az erő (*equum validae vires aetate senecta membraque deficiunt fugienti languida vita*). Mindebből adódóan látható, hogy a *centaurus*, vagy *hippocentaurus*²¹⁰ az *absurdum*, az abszolút lehetetlen, mert nem létező

vissza repkednek, majd szemünkhöz érve a látás érzetét keltik, és az emberben „visszképpé” alakulnak, így keltve az érzést. Ekként láthatjuk a Scyllák, kentaurok és a Cerberus testét. A jelen Lucretius-idézet, valamint az összes többi, Lucretiustól idézett szöveg az alábbi kiadásból származik: *Lucreti de rerum natura libri sex. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Cyrillus Bailey. Oxford Classical Texts, Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis, Oxford University Press, 1922.*

²¹⁰ Mindkét elnevezés előfordul a forrásokban, jelentésbeli különbség nélkül. Ehhez ld. pl. *Oxford Latin Dictionary* s. h. vv.

archetípusa. A *hippocentaurus* minden valószínűség szerint – mitológiai eredetén túlmenően – a filozófia és a retorika körében használt fogalom lehetett, amint azt Seneca egyik levele (Sen. Ep. ad Luc. 6, 58, 15) is jól mutatja.²¹¹ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy nem Seneca az egyetlen, akinél a kifejezés előfordul; a szépirodalmi forrásokban másutt is megtalálható ez a példa – legyen elég ehelyütt Plinius vagy Quintilianus munkáira utalni.²¹² Ami az előbb említett Seneca-példát illeti, a kiindulópont Senecánál – mint az később is látható lesz – a *'quod est'* kategóriája. Ezen belül különbséget tesz a *genus* és a *species* fogalmai között.²¹³ A kettő közötti összefüggést Arisztotelészre hivatkozva magyarázza: az ember, a kutya, a ló mind-mind *speciēs*ek (*homo speciēs est, ut Aristoteles ait; equus speciēs est; canis speciēs est*); a felettük álló *genus* pedig az *animal* (*genus esse coepit horum omnium quae modo rettuli – hominis, equi, canis – animal*). Ehhez képest – bár nem tartoznak az *animal* körébe – egy tágabb kategóriát képviselnek a növények (*satum, arbustum*), amelyek az élők közé tartoznak (*animam inesse*), ekként élőlénynek tekintendők (*itaque et vivere illa et mori dicimus*). Így tehát adott egy felsőbb fogalom, az *animantia*, amely mind az *animalia*, mind a *sata* kategóriáit magában foglalja (*animantia superiorem tenebunt locum, quia et animalia in hac forma sunt et sata*).²¹⁴ Ezen túlmenően azonban léteznek olyan dolgok is, amelyek nem élők, mint amilyenek például a sziklák (*quaedam anima carent, ut saxa*). Ebből eredően kell, hogy legyen egy olyan fogalom, amely az *animantia* felett áll, ez pedig a *corpus*, amelyen belül az egyik kategória az *animantia* lesz, ennek párja pedig

²¹¹ Seneca és a természetjog kapcsolatához, különösen pedig a *secundum naturam vivere* ideájához ld. PIZZORNI *Diritto naturale* 115-121. Seneca és a kereszténység kapcsolatához ld. PIZZORNI *Diritto naturale* 122-127; FRIVALDSZKY *Természetjog* 71. A filozófia, a retorika és a jogi fogalomképzés kapcsolatához ld. GENZMER *Pondere* 483⁴⁸; RÜFNER *Vertretbare Sachen* 29-30.

²¹² Ehhez ld. Plin. N. H. 7, 35: „*Claudius Caesar scribit hippocentaurum in Thessalia natum eodem die interisse, et nos principatu eius adlatum illi ex Aegypto in melle vidimus*”. A szöveg forrása: *Naturalis historiae libri XXXVII*. Post L. Iani obitum recognovit et scripturae discrepantia adiecta edidit CAROLUS MAYHOFF, vol. VI, Teubner, Lipsiae 1892-1909. Hasonlóképpen Quint. Inst. orat. 6, 3, 90: „*Alienam finxit Iuba, qui querenti quod ab equo suo esset adpersus 'quid? Tu' inquit 'me Hippocentaurum putas?' suam C. Cassius, qui militi sine gladio decurrenti 'heus, commilito, pugno bene uteris' inquit, et Gabba de piscibus, qui, cum pridie ex parte adesi et versati postera die positi essent, 'festinemus, alii subcenant' inquit. Tertium illud Cicero, ut dixi, adversus curium; fieri enim certe non poterat ut cum declamaret natus non esset*”. A szöveg az alábbi kiadásból származik: *M. Fabi Quintiliani Institutionis oratoriae libri duodecim*, vols. 1 et 2, recogn. brevisque adnot. critica instruxit MICHAEL WINTERBOTTOM, Oxonii: Clarendon 1970. Nem kifejezetten a *hippocentaurus* kérdésével összefüggésben ugyan, de a *rerum natura* kifejezésnek az irodalmi forrásokban való előfordulása kapcsán ld. CUENA BOY *Rerum natura* 239-242.

²¹³ Sen. Ep. ad Luc. 6, 58, 8: „[...] *Omnes tibi exponam, si ante indicavero esse aliquid genus, esse et speciēs. Nunc autem primum illud genus quaerimus ex quo ceterae speciēs suspensae sunt, a quo nascitur omnis divisio, quo univarsa comprehensa sunt. Invenietur autem si coeperimus singula retro legere; sic enim perducemur ad primum*”.

²¹⁴ Részletesen ld. Sen. Ep. ad Luc. 6, 58, 9-10. A szövegre történő hivatkozások az alábbi kiadást veszik alapul: FRIEDRICH HAASE: *L. Annaei Senecae opera quae supersunt*. Vol. III. Lipsiae: Teubner, 1858.

inanima.²¹⁵ Viszont létezik olyan kategória, amely a *corpus* felett áll (*est aliquid superius quam corpus*) – ez a '*quod est*', amelyen belül létezhet *corporalia* és *incorporalia*.²¹⁶ Ebben a vonatkozásban Seneca a sztoikus filozófiára hivatkozik, amely szerint, ami van (*quod est*), az lehet *corporalia* és *incorporalia*. *Corporalia* lehetnek *animantia* és *inanima*. *Animantia* körében vannak olyan létezők, amelyek *animusszal* bírnak, míg másoknak csak *animájuk* van, azaz egyesek akarattal, értelemmel bírnak, míg mások pusztán élnek – *animalia* az előbbi körébe tartoznak, amelyet azután *mortalia* és *immortalia* csoportjaira lehet felosztani. Ezt követően – egyes sztoikusokra hivatkozással – vezeti be a *rerum natura* fogalmát, arra hívva fel a figyelmet, hogy vannak, amelyek a külvilágban, a valóságban léteznek (*in rerum natura sunt*), míg mások nem (*non sunt*). Mindazonáltal azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy amelyek a külvilágban nem léteznek (*non sunt*), azok is a *rerum naturához* tartoznak (*rerum natura complectitur*). Példaként hivatkozik a kentaurokra vagy az óriásokra, amelyek tévképzetből adódóan valamilyen formával bírnak, jóllehet *corpusuk* nincsen (*falsa cogitatione formatum habere aliquam imaginem coepit, quamvis non habeat substantiam*).²¹⁷ Ebben a Seneca-szövegben tehát jól megmutatkozik a *rerum natura* fogalmának „többfedeles” jelentése. Kétségtelen, hogy az *in rerum natura (non) est* fordulat valaminek vagy valakinek a létezésére, illetőleg a létezés hiányára utal, azonban a bemutatott szöveg utolsó mondatából látható, hogy a *rerum natura* kifejezésnek van egy olyan jelentése is, amely az objektív valósággal²¹⁸ áll összefüggésben: ezek alapján a 'dolgok természete' kiterjed a kentaúra is, jóllehet ilyen lény testi valójában nem létezik.²¹⁹

Mindeme filozófia és retorikai előzmények után érdemes azt megvizsgálni, hogy a kentaur példája hol jelenik meg a jogi forrásokban mint valami olyannak a példája, ami *non in rerum natura est*. Ezek a forráspéldák igazolni látszanak azt a Genzmer és Rűfner nevéhez köthető feltevést, hogy a jogi szaknyelvre jelentős hatást gyakorolt a filozófia és

²¹⁵ Vö. Sen. Ep. ad Luc.6, 58, 10 és 14.

²¹⁶ Vö. Sen. Ep. ad Luc. 6, 58, 11 és 14.

²¹⁷ Ezzel egyezően ld. CUENA BOY *Rerum natura* 241-242. Ebben a vonatkozásban érdemes arra utalni, hogy a *corpus* kifejezés némelykor *substantia* értelemben is előfordul. Ehhez ld. SCHERMAIER *Materia* 138-141.

²¹⁸ Ezzel egyező értelemben fordul elő Cuena Boynál is, aki kifejezetten kiemeli, hogy a *rerum natura* objektív valóság értelemben a dolgok megkerülhetetlen és szükségszerű rendje, amely bármiféle jogi szabályozás előtt való, és amelynek minden jogi szabályozás szükségképpen alávetett. Vö. CUENA BOY *Rerum natura* 235-236: „[...] la *rerum natura* es la realidad objectiva, ineludible y necesaria de las cosas, el mundo corporal (físico) preexistente a cualquier regulación jurídica y que a toda regulación jurídica se impone de modo necesario”. Ld. még továbbá CUENA BOY *Rerum natura* 239 skk.

²¹⁹ Ehhez a Seneca-szöveghez ld. még CUENA BOY *Rerum natura* 241-242.

a retorika terminológiája. Ami a kentaurt megemlítő jogi forrásokat illeti, Gaius a maga institúcióiban az érvénytelen *stipulatio*król szólva említi a *hippocentaurus* példáját.

Gai. 3, 97a

Item si quis rem, quae in rerum natura esse non potest, velut hippocentaurum, stipuletur, aequae inutilis est stipulatio.

Ezzel egyező tartalmú szöveggel találkozhatunk Iustinianus institúcióiban is.

Inst. 3, 19, 1

At si quis rem, quae in rerum natura non est aut esse non potest, dari stipulatus fuerit, veluti Stichum, qui mortuus sit, quem vivere credebat, aut hippocentaurum, qui esse non possit, inutilis erit stipulatio.

A két szöveget összehasonlítva megállapítható, hogy a Gaius-szövegben az 'aequae' szócska a megelőző fragmentum állítására vonatkozik, amelyben Gaius rámutat, hogy *inutilis* a *stipulatio* abban az esetben, ha az adni szándékozott vagyontárgy átadása nem lehetséges (*ut dari non possit*).²²⁰ Ennek példája, ha a *stipulatio* tárgya tévedésből szabad ember, akit rabszolgának, elhalt, akit élőnek, illetőleg szent vagy temetkezési hely, amelyet emberi jog alá tartozónak vélt a stipuláló. Ennek folytatásaként mutat rá Gaius, hogy – a korábbiakhoz hasonlóan – *inutilis* a *stipulatio* olyankor is, amikor olyat ígér valaki átadni, amely a valóságban nem létezhet (*in rerum natura esse non potest*). A iustinianusi szöveg mindössze annyiban különbözik a gaiusitól, hogy az élőnek vélt halott rabszolga *in rerum natura non est*, amíg a *hippocentaurus in rerum natura esse non potest*. Tartalmi különbség azonban nincs a szövegek között: ami Gaiusnál akként nyilvánul meg, hogy *dari non possit*, azt Iustinianus elvontabban, az *in rerum natura esse non potest* fordulattal jellemzi.²²¹ Abban azonban mindkét szöveg teljességgel

²²⁰ Az *inutilis stipulatio* kérdéséhez ld. a hazai szakirodalomban legújabbban SIKLÓSI *Érvénytelenség* 214-216, aki a *hippocentaurus* kérdését is érinti.

²²¹ Megjegyzendő, hogy a kentaurra vonatkozó utalás a Digestában is megtalálható egy helyen (Cels. D. 45, 1, 97 pr. [26 dig.]), anélkül azonban, hogy ez a locus a *hippocentaurus*t kapcsolatba hozná a *rerum natura* fogalmával. Ehhez ld. még CUENA BOY *Rerum natura* 229, aki egy további Digesta-szövegre (Gai. D. 44, 7, 1, 9 [2 aur.]) is hivatkozik. Ez utóbbi szöveg ugyan a kentaurt nem említi, abból a szempontból azonban mégis jelentős, hogy a gaiusi institúciókban is szereplő *ut dari non possit* fordulat ebben a textusban is megjelenik, az erre adott példák pedig a iustinianusi institúciókban szereplő példákkal mutatnak részleges egyezést: közös példa a *homo iam mortuus*, további, csak a Digestában szereplő pedig az *aedes deusta*.

megegyezik, hogy a *hippocentaurus* olyan, ami *in rerum natura esse non potest*. Ennek egy lehetséges magyarázata olvasható Cicero *De natura deorum*²²² című munkájában, amikor arról ír, hogy egyes, képzelt és haszontalan nézetek, hiedelmek (*opinionēs fictas atque vanas*) pusztán az idő múlásából eredően elenyésznek (*diuturnitate extabuisse*); példaként említi, hogy ki is hinne a *hippocentaurus* vagy a *chimaera* létezésében. A filozófiai, retorikai és a jogi források alapján tehát igazolható, hogy a *rerum natura* kifejezés elsősorban valaminek vagy valakinek a létezését van hivatva kifejezni. A vonatkozó szekunder irodalom rövid áttekintése után azt a kérdést érdemes részletesen megvizsgálni, hogy az *in rerum natura esse* kifejezés Digestában megtalálható előfordulásaihoz milyen jelentések kapcsolódnak.

II. A szekunder irodalomról

A kérdéssel foglalkozó római jogi irodalomra általában jellemző, hogy kifejezetten a *rerum naturát* taglaló, illetőleg azt középpontba állító munka szinte nem is létezik. Ez alól még magának Waldsteinnek, illetve Cuena Boynak a kiváló dolgozata sem kivétel, hiszen előbbi elsődlegesen a klasszikus jogászok döntéshozatalának meghatározó elemeit igyekszik feltárni, utóbbi pedig a fizikai lehetetlenség kérdésével összefüggésben vizsgálja a fogalmat, és mindketten adott vizsgálódásuk keretében, vagyis más intézmények taglalása mellett elemzik a *rerum natura* fogalmát.²²³ A megválaszolandó kérdéseik kapcsán akkurátus precizitással elemzik a forrásokat, átfogó képet kívánva rajzolni a *rerum natura* fogalmának konkrét jelentéséről és szerepéről is. Megjegyzendő, hogy a *rerum natura* fogalmának elvont elemzése minden bizonnyal azért hiányzik a romanista irodalomból, mert az alapul szolgáló források gyakorlati esetekre adott *responsumok*, ekként ezek elemzése során sem lehet teljességgel elszakadni attól a kontextustól, amelyben a vizsgált kifejezés megjelenik.

A Waldstein által is hivatkozott Herbert Schambeck írásának címe azt sejteti, hogy a szerző érdemben foglalkozik a *rerum natura* kérdésével, utóbb azonban ezzel lényegében

²²² Cic. N. D. 2, 5: „[...] Quod nisi cognitum comprehensumque animis haberemus, non tam stabilis opinio permaneret nec confirmaretur diuturnitate temporis nec una cum saeculis aetatibusque hominum inveterare potuisset. Etenim videmus ceteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extabuisse. Quis enim hippocentaurum fuisse aut Chimaeram putat [...]”. A szöveg az alábbi kiadásból származik: M. Tullius Ciceronis De Natura Deorum. Libri primus et secundus usque ad c. 41. Edidit D. FRIDERICUS AST. Mionachii, impensis A. Weberi, 1829.

²²³ WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 29-68; CUENA BOY *Rerum natura* 242-262.

adós marad: a természeti törvény körében Cicero által hivatkozott értelmet alapítja a *rerum naturára*, vagyis a jog alapja is ehhez kell, hogy kötődjön; ezen túlmenően azonban lényegi megállapításai inkább a *ius naturalé*ra vonatkoznak.²²⁴ Waldstein munkájához szerkezetében hasonló Franz Horak írása, amelyben a szerző – akárcsak Waldstein – a jogászai döntések eredőit kutatja: ebben a munkában is mindössze *per tangentem* kerül bemutatásra a *rerum natura* problémája. Amíg azonban Waldstein egy teljes fejezetben szigorúan csak a *rerum natura* mibenlétével foglalkozik, addig Horak a jogintézmények természetének és a természetből eredő adottságokon alapuló szabályosságok (Natur der Rechtsinstitute – Naturgegebenheiten) összehasonlításának keretében tanulmányozza a témát: főként annak feltárására törekszik, hogy milyen szerepük van ezeknek a természetből eredő adottságoknak a döntéshozatal körében.²²⁵ Hangvételét összességében egyfajta pozitivista szkepticizmus jellemzi. A *rerum natura* fogalma Horak gondolatrendszerében összességében háttérbe szorul: pusztán logikai alapon vizsgálja a jogászok elé került eseteket. Ahol a *rerum natura* forrásszerűen előkerül, ott is tisztán normatív alapon, az entiméma fogalmának segítségével hívásával igyekszik megoldani a felmerülő problémát.²²⁶ A *rerum natura* kérdésével legújabbban Paolo Ferretti monográfiája foglalkozik, amely a méhmagzat helyzetét elemzi a források tükrében. Ebben a munkájában Ferretti az *in rerum natura esse* és az *in rebus humanis nondum esse* kifejezések értelmezése kapcsán foglalkozik a *rerum natura* mibenlétével. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a *rerum natura* kifejezésnek csak egy olyan, szűkítő jelentést tulajdonít, amely szerint a jogászok ezzel a fordulattal mindössze valakinek vagy valaminek a létezésére utaltak.²²⁷ Mint az a jelen fejezetből is kitűnik, a források alapján állítható, hogy a *rerum natura* kifejezés jelentése ennél tágabb.

Ezen túlmenően azonban a kortárs irodalom azt a tágabb kérdéskört, amelybe a *rerum natura* fogalma is illeszkedik, vagy a *natura* vagy a *ius naturale* oldaláról vizsgálja.²²⁸ Ebben a körben tehát a *rerum natura* mint fogalom a *natura* vagy a *ius naturale* jobb megértését szolgálja, kevés szó esik azonban magáról a *rerum naturáról*, annak

²²⁴ SCHAMBECK *Natur der Sache* 13 és skk.

²²⁵ Ezzel egyezően ld. GROSSO *Rationes decidendi* 119-120, aki arra mutat rá, hogy Horak elemzése a *rerum natura* kérdését mint természeti tényezőket taglalja, vagy szigorúan a kelsenii Sein-Sollen kategóriáival egybevetve, illetve ezekből kiindulva, vagy pedig a *rerum naturát* egy jogászai közhelyként felfogva.

²²⁶ HORAK *Rationes decidendi* 277.

²²⁷ Vö. FERRETTI *Rerum natura* 77-80.

²²⁸ A *natura* oldaláról vizsgálja Waldstein, Horak, Kaser, Cuenca Boy, Bretone; a *ius naturale (gentium)* oldaláról Winkel, Schambeck és Maren Guimarães Taborda. Elsősorban a *natura*, *naturalis ratio* és *ius naturale* valamint az egyes tárgyi jogforrások egymáshoz való viszonyát vizsgálja Archi és Mayer-Maly, előbbi szerző azonban főként Gaius Intitúciói kapcsán folytatja le vizsgálatát.

karakteréről és jelentéséről a jogászi terminológiában. A szerzők között abban a tekintetben egyetértés van, hogy a kiindulópont a *natura* vizsgálata lehet.²²⁹ Némi pátozzsal állapítja meg Bretone, hogy az önmagában értelmes rendet létrehozó, örök és elpusztíthatatlan természettel szembekerülve az ókori ember okvetlenül tudatában kellett legyen a saját, világban elfoglalt helyének.²³⁰ Pátosza abból ered, hogy miután ebbéli nézeteit kifejti, rámutat, hogy a természetre jellemző a szokatlan, a szabályostól eltérő létrehozása is, mint amilyen például egy földrengés, vagy akár egy torzszülött gyermeknek a világra jövele.²³¹ Mi több, vizsgálódását a modern ember felfogásának irányából indítja, amely eszmeiségében éppen egy, a természettől a tudomány által függetlenített, attól egyszersmind elrugaskodott emberképet idealizál.²³² Ugyanakkor elismeri a természetben benne rejlő rend létét, ám azt is állítja egyszersmind, hogy az egyéni emberi döntés függvénye, hogy ennek alávetjük magunkat, vagy éppen kivonjuk magunkat a hatóköréből.²³³ Erre pedig – mint azt maga írja – a tudomány tenne minket képessé, ha mégoly múlandó módon is.²³⁴ Mindebből következik, hogy jóllehet megállapításait egyenként helyesléssel lehet fogadni, azonban szavai mögül teljesen másfajta felfogás látszik kirajzolódni: a természetet, és ennek normatív leképezését, a *ius naturalét* másodlagosnak ítéli.²³⁵

Ezen a ponton érdemes egy rövid megjegyzést szentelni a *ius naturale* és *ius gentium* irodalomban elfoglalt helyének. Gyakorta előfordul ugyanis a két kategória ködös mitizálása, nehezen megfogható viszonyrendszerbe állítása, valamint a *ius civile*vel való szembeállítása.²³⁶ Tipikus mitizálás figyelhető meg abban az állításban, hogy a *ius*

²²⁹ SCHAMBECK *Natur der Sache* 12-16; KASER *Ius gentium* 58-59; WINKEL *Ius naturale* 443-449; TABORDA *Jurisprudence classique* 180-181; BRETONE *Fondamenti* 113-121.

²³⁰ BRETONE *Fondamenti* 114-115.

²³¹ BRETONE *Fondamenti* 116.

²³² BRETONE *Fondamenti* 113.

²³³ BRETONE *Fondamenti* 120.

²³⁴ BRETONE *Fondamenti* 114.

²³⁵ Más összefüggésben vö. BRETONE *Tecniche* 32.

²³⁶ Van olyan szerző is, aki szerint már a római jogászok is – főként pedig Gaius – egyenlőségjelet tettek a két normarendszer közé. Ld. COLISH *Stoic Tradition* 359. Mindazonáltal a hivatkozott források az állítást nem támasztják alá. Gai. 1, 1 (és az ezzel teljesen egyező Gai. D. 1, 1, 9 [1 inst.]) szövegében a *ius gentium* kapcsán az szerepel, hogy *'quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit'*. Ennek lényegét akkor lehet tetten érni, ha figyelemmel vagyunk arra, hogy ugyanez a szöveg a *ius civile* kapcsán azt hangsúlyozza, hogy ezt *populus ipse sibi constituit*. A közös pont tehát *constituere*, amelynek eredője a *ius civile* kapcsán a *populus*, a *ius gentium* kapcsán a *naturalis ratio*. A másik hivatkozott szöveg (Paul. D. 1, 1, 11 [14 ad Sab.]) vonatkozásában érdemes látni, hogy a *ius naturale* vonatkozásában felsorolt jellemzők a *semper aequum* és (*semper*) *bonum*, a *ius civile* mellett említett jellemző pedig az *omnibus aut pluribus in quaque civitate utile*. Ebben az esetben tehát ismét a vonatkoztatási pont helyes megválasztásától függ a szöveg megértése. Mindezek ellenére a *ius gentium* kapcsán tett megállapítása összességében helyesnek mondható („All laws in the *ius gentium* [...] were institutions actually embodied *de iure* into the positive law

gentium és *naturale* kapcsán kétféle hagyomány összekapcsolásából eredő fogalmi zavarral állunk szemben.²³⁷ Eme állítás annál kevésbé érthető, mivel a *ius gentium* és a *ius naturale* elhatárolása kapcsán abban a kérdésben általános az egyetértés, hogy utóbbi eredője a *natura*, míg előbbi a *naturalis ratió*ból származik, valamint hogy a *ius naturale* minden élőlényre irányadó, amíg a *ius gentium* csak az emberekre.²³⁸ A két kategória közötti különbség első tekintetre ennyi, és nem több. A *natura* – ahogy arra Breton is rámutat – magában hordoz egy rendet, amely bizonyos cél felé mutat. Amikor az ember törekvése (*voluntas* – vö.: Ulp. D. 1, 1, 10 pr. [1 reg.]: *constans et perpetua voluntas*), hogy összhangban éljen a természettel, realizálódik, onnantól beszélhetünk erényes életről.²³⁹ A kérdés az, hogy ez a törekvés, készítés honnét kell, hogy származzon. Csak a természetből magából eredhet, és figyelembe véve az ember képességét a megismerésre (azzal együtt, hogy a természet maradéktalan megismerése nehézségekbe ütközik), a *naturából* az ember számára leszűrt közös ismeret a *naturalis ratio* által kerül közvetítésre.

Ami a *ius naturale*, vagy akár a *ius gentium* és a *ius civile* egymással való szembeállítását illeti, jóllehet az egy helyes megállapítás, hogy a három normarendszer azonos szinten helyezkedik el, ekként adódhatna a feltételezés, hogy akkor ezek egymással nyilván konkuráltak is.²⁴⁰ Kaser ugyanakkor felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy eme normarendszerek egymás melletti megjelenítése Ulpianus munkásságának köszönhető,

of all known peoples, which happen to agree with each other”), még akkor is, ha – mint azt maga is elismeri – megfogalmazása anakronisztikus. Vö. COLISH *Stoic Tradition* 360.

²³⁷ „La conjugaison de la tradition philosophique grecque avec la tradition juridico-positive romaine explique cette confusion.” Vö.: TABORDA *Jurisprudence classique* 181.

²³⁸ Eme felismerés hiánya vezet oda, hogy Pólay egyszerűen filozófiai kategóriának tekinti mind a *ius gentiumot*, mind a *ius naturalét*. Bár a két normarendszer egymáshoz való viszonya tekintetében megállapításai adekvátnak mondhatók, a *ius gentiumot* azért számúzi a jog világából, és minősíti pusztán filozófiai kategóriának, mivel a források tanulsága szerint a *ius gentium* a *ius naturalén* alapuló fogalom, márpedig nincs olyan államok feletti szevezet, amely ennek érvényesülését kikényszeríthetné, így (pozitív) jognak nem tekinthető. Részletesen ld. PÓLAY *Római jogászok* 106-108. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy első tekintetre Pólay gondolatrendszerében csak pozitív jog és filozófiai kategória létezik, ugyanakkor kétségtelen, hogy Schulz nézetével ellentétesen rámutat arra is, hogy – mivel a jogászok respondeáló tevékenységük során aktívan hivatkoztak mind a *ius naturaléra*, mind a *ius gentiumra* – semmiképp sem tekinthető a jogtudományon kívüli kategóriának. Ld. részletesen PÓLAY *Római jogászok* 145-146. Ami a filozófiai kategóriaként való minősítést illeti, ezzel kapcsolatosan megjegyzendő azonban, hogy nem feltétlenül szerencsés az a nézete, amely a jogot a kényszer lehetőségével azonosítja, jóllehet érvelése teljes egészében konzisztens. Ld. PÓLAY *Római jogászok* 108. Ennek kapcsán érdemes még utalni a diocletianusi ármáximáló rendelet *animorum caecitate* fordulatára. Ehhez ld. WALDSTEIN «*Ius naturale*» 227-228. Colish – fentebb bemutatott vonatkozó nézete ellenére – a *ius gentiumot* azonosítja a *ius naturaléval*. Ld. COLISH *Stoic Tradition* 360: „The Roman jurists [...] identify natural law or natural reason as the underlying principle which establishes the commonly shared civil laws which make up the *ius gentium*”. Ez csak akkor lenne igaz, ha a *ius naturale* a *naturalis ratió*ból eredne, azonban a forrás ebben a vonatkozásban egyértelmű: *natura omnia animalia docuit*.

²³⁹ Vö. HERVADA *Természetjog* 18-19.

²⁴⁰ Vö. pl. WINKEL *Ius naturale* 444. Ezzel lényegében ellentétesen pl. PÓLAY *Római jogászok* 108.

így nem lát alapot annak feltételezésére, hogy ezek egymás ellentétpárjai lettek volna.²⁴¹ Ugyanakkor Kaser is elismeri, hogy elsődleges fontosságú, hogy valamennyi, a *naturához* kapcsolódó fogalom vizsgálata a konkrét természeti jelenségek összefüggésében kivitelezhető.²⁴²

III. A *rerum naturára* vonatkozó elemzés általános hozadékai

1. Az irodalomban vizsgált, és az önálló forráskutatás nyomán adódó források összevetése általában: számszerűség, eltérések, az eltérések lehetséges okai

Waldstein abból indul ki, hogy a *natura* kifejezés 128 helyen fordul elő a jogászok írásaiban – az alapul vett szövegek merítési köre tehát nem korlátozódik kizárólag a Digestára.²⁴³ Ehhez képest a jelen írás alapját – az IntraText Digital Library adatbázisára támaszkodva – 51 olyan, csak a Digestából származó vélemény képezi, ahol kizárólag a *rerum natura* kifejezés fordul elő.²⁴⁴ Waldstein írása kapcsán ezzel szemben, csak a *rerum naturával* foglalkozó részekből 82 szöveghivatkozás emelhető ki, ugyanakkor van 11 olyan szöveg is, amelyet Waldstein egyáltalán nem említ, jóllehet a *rerum natura* kifejezés fellelhető bennük.²⁴⁵ A waldsteini szövegek tüzetesebb átvizsgálása nyomán megállapítható, hogy a 31 szövegből *expressis verbis* egyetlenben sem fordul elő *rerum natura* kifejezés. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy pusztán nyelvi-formai alapon ezek a szövegek nem rekeszthetők ki: már a szövegek elsődleges olvasata is egyértelműen abba

²⁴¹ Vö. KASER *Ius gentium* 58.

²⁴² KASER *Ius gentium* 58.

²⁴³ A szövegek utólagos módosításával kapcsolatosan rámutat arra, hogy igen sok jogász munkájában, számtalan alkalommal fordulnak elő ilyen hivatkozások, és ez a tény eleve lehetetlenné teszi, hogy minden egyes helyen interpolációra gyanakodhassunk. Ugyanakkor nem zárja ki, hogy egyik-másik hely tekintetében helytálló lehet a szövegmódosítás feltételezése. Részletesen vö. WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 30.

²⁴⁴ Az IntraText Digital Library egy digitális könyvtár, amely több mint 40 nyelven tartalmaz irodalmi, filozófiai, tudományos és vallási tárgyú szövegeket. A szakértőkből álló szerkesztőbizottság tudományos igényességre és pontosságra törekedve állította össze, és bővíti a portál tartalmát. A portál több szempontot figyelembe vevő saját keresőmotorral rendelkezik; a szövegek hypertext formátumúak, vagyis lehetőség van egy adott szó, illetve kifejezés előfordulásainak keresésére is. A portál elérhető a www.intratext.com címen; a latin nyelvű alportál a www.intratext.com/LAT/ címről érhető el közvetlenül. Megjegyzendő, hogy ez a portál mindössze megkönnyíti a forráskutatást, a romanisztikában elfogadott alpművek használatát azonban nem helyettesíti!

²⁴⁵ Ezek a Waldsteinnél nem szereplő szövegek az alábbiak: Iul. D. 1, 5, 26 (69 dig.); Ulp. D. 13, 5, 16, 3 (27 ad ed.); Ulp. D. 19, 5, 4 (30 ad Sab.); Gai. D. 22, 1, 28, 1 (2 rer. cott.); Mod. D. 38, 10, 4 pr. (12 pand.); Iav. D. 41, 2, 23, 2 (1 epist.); Paul. D. 45, 1, 73pr. (24 ad ed.); Alf. D. 48, 22, 3 (1 epit.); Paul. D. 49, 8, 3, 1 (16 resp.); Cels. D. 50, 17, 186 (12 dig.); Cels. D. 50, 17, 188, 1 (17 dig.).

az irányba mutat, hogy tartalmilag kapcsolódnak a dolog természetének témaköréhez, azonban a részletes elemzéstől – nehogy a *rerum natura*val való foglalatalkodás parttalanná válják – jelenleg el kell tekinteni.

Cuena Boy a *rerum natura* és a fizikai lehetetlenség kapcsolatának problémakörét körüljáró tanulmányában összesen 57 szöveget vizsgál a Digestából, ezek közül 21-ben szerepel kifejezetten a *rerum natura* fordulat; a fennmaradó szövegek vagy a *natura*, illetve a *naturalis ratio* témájához kötődnek közvetlenül, vagy a lehetetlenségre vonatkozó utalás jelenik meg bennük, vagy pedig az *operae libertorum* kérdésre vonatkoznak. Mint arra már korábban is utaltunk, írása abból a szempontból is külön figyelmet érdemel, hogy az irodalmi forrásokat is számba veszi. Megjegyzendő, hogy a jogi források köréből Gaius és Iustinianus Institúcióira, valamint Paulus Sententiáira is hivatkozik.

2. A szekunder irodalomban fellelhető kategorizálás

Waldstein legelőször az *in rerum natura esse* kifejezéssel foglalkozik, amely dolgok, *operae*, valamint emberi személyek tényleges létezésére utal az egyes szövegekben. Ebben a körben kiindulópontul szolgál, hogy birtok csak olyan dolgon állhat fenn, amely létezik.²⁴⁶ Ebből következik, hogy annyiban a dolgok felett fennállható dologi jogi jogosultságok is osztják a dolog sorsát, amennyiben annak elpusztulása esetén a jogosultság is elenyészik.²⁴⁷ A dolog pusztulásáért, elhasználásért való felelősség léphet ennek a helyébe, illetőleg – ezzel párhuzamosan, vagy emellett – a szerződésből vagy végrendeletből eredő deliktualis felelősség, amely szintén csak korábban létező dolgokra vonatkozhat.²⁴⁸ *Operae* alatt olyan emberi cselekvéseket értünk, amelyek nem tekinthetők általánosan létezőnek, csak akkortól, amikor az emberi cselekvés elvégzése (a szolgáltatás nyújtása) esedékessé válik.²⁴⁹ Megjelenik még ez a kifejezés az ember létezésével kapcsolatban is, valamint egy esetben a *conceptus* is úgy tekintendő, mint aki *in rerum natura est*.²⁵⁰ Ez utóbbi esetkörből, amely már az *in rerum natura esse* fordulat tágabb, az objektív létezés kifejezésének irányába mutat, okszerűen következnek azok az

²⁴⁶ WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 31.

²⁴⁷ WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 31.

²⁴⁸ WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 31-32.

²⁴⁹ WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 32-33.

²⁵⁰ WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 34.

esetek, ahol az *in rerum natura esse* az objektív valóságra utal. Az ide sorolható tényállások objektív valóságát nem rontja le az a tény, hogy az emberi tudat nem minden esetben képes átfogni ezeket.²⁵¹ Ezt követően a *rerum natura* olyan értelmét vizsgálja, amellyel kapcsolatban a vonatkozó szövegek egy bizonyos dolog sajátos jellegét, vagy specifikus természetét hangsúlyozzák. Ezen belül említésre kerül a kölcsön, amelynek keretében az adós ugyanabból a dologfajtából – tehát ugyanolyan nemű és természetű dologból – ugyanannyit köteles visszaadni. Hasonlóképpen jelentős lehet az esetekben szereplő konkrét dolgok specifikus jellege egy hagyaték tartalmának meghatározásakor, vagy összekeveredett, egyesült, illetve feldolgozás révén egyesített dolgok tulajdoni viszonyainak rendezésekor.²⁵² Végezetül foglalkozik a természetes gyümölcsök, a természetes dologpusztulás kérdéseivel; a *natura humanae condicionis* eseteivel, mint amilyen például a betegség, a jellem, a valamire való hajlam vagy hajlandóság, a rokonság egyes kérdéseivel, valamint a már teleologikus és normatív adottságokat megjelenítő *natura rei* témájával is.²⁵³

Cuena Boy tanulmányában a központi kérdés a szolgáltatás fizikai lehetetlensége, ekként a forrásokat is ebből a szempontból vizsgálja. A *rerum natura* fordulat jelentése körében logikai kapcsolatot tételez fel a létezés kifejezése és az objektív valóság leképezése között. A fizikai lehetetlenség körében különbséget tesz az objektíve lehetetlen²⁵⁴, illetőleg az időszakosan lehetetlen szolgáltatások között.²⁵⁵ Külön témaként foglalkozik az *operae libertorum* kérdésével.²⁵⁶

IV. A *rerum natura* önálló vizsgálata

1. A konkrét források és az irodalomban használt kategóriák egymásnak való megfeleléséről.

Jelen írás keretében csak a Digesta forrásainak vizsgálatára került sor, Waldstein ennél tágabb körből merített: számos helyen hivatkozik a Digestán kívüli egyéb forrásokra is

²⁵¹ WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 34-37.

²⁵² WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 37-42.

²⁵³ WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 42-51.

²⁵⁴ CUENA BOY *Rerum natura* 242-252.

²⁵⁵ CUENA BOY *Rerum natura* 253-254.

²⁵⁶ CUENA BOY *Rerum natura* 255-262.

(Gaius Institúciói, Iustinianus Institúciói, Paulus Sententiái). Ezen túlmenően kiemelendő, hogy első lépésként kizárólag nyelvi-formai alapon történt a releváns forrásszövegek kiválasztása, vagyis a vizsgálat tárgya az volt, hogy a *rerum natura* kifejezés hol fordul elő a Digesta szövegeiben. Kezdetben eme kérdés tisztázása elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy később – mint ahogy azt Waldstein is tette – egy ennél tágabb körből is lehessen forrásokat meríteni, megvizsgálva azokat a szövegeket, ahol a *natura* önmagában és más összetételekben, vagy a *naturaliter* kifejezések fordulnak elő. Mindez azért szükséges, mert a *rerum natura* forrásbeli használatának megértésével, és a kifejezésnek tulajdonított jelentés vagy jelentések feltérképezésével a tágabb körből származó szövegek értelmezése is könnyebbé válik. Harmadik lépésként pedig lehetővé válhat a normatív keret (*ius naturale* és *ius gentium*) mibenlétének, valamint az igazságosság kérdésének elemző vizsgálata is.

A fentiekből nyilvánvalóan kitűnik, hogy a waldsteini csoportosításból három kategória foglalkozik közvetlenül a *rerum natura* kérdéssel: (1) az *in rerum natura esse* kifejezés mint a létezés²⁵⁷, illetve (2) mint az objektív valóság kifejezése, valamint (3) a *rerum natura* mint az egyes dolgok különleges jellegének vagy specifikus természetének mutatója. Ezen a ponton logikusan adódik néhány további kérdés, jelesül, hogy Waldstein hogyan sorolja be az egyes szövegeket ezekbe a kategóriákba, ez a besorolás minden esetben elfogadható-e, illetőleg hogy mindezek fényében a kimaradó 11 szöveg egyáltalán kategorizálható-e; ha nem, akkor ennek mi az oka, illetve ha igen, akkor hova tartozhatnak. A feltett kérdések megválaszolását legalább részben megkönnyítendő, álljon itt egy összefoglaló táblázat a vizsgáldóság körébe vont 51 szöveggel.

A félkövéren és dőlten szedett forráshivatkozások a Waldsteinnél nem szereplő szövegek; ezek esetében maguk a sorok is szürkén jelennek meg a könnyebb átláthatóság kedvéért. Mindhárom kategórián belül két-két oszlop található: az egyikben „W”-vel

²⁵⁷ Ebben a felosztási körben érdemes utalni Ferretti véleményére, aki egyetért abban a tekintetben, hogy a jogászok munkáiban az *in rerum natura esse* és *non esse* fordulat a létezésre, illetve a létezés hiányára utal. Azonban elvégez egy további felosztást is, mondván, hogy a kifejezések olyan esetekben jelentkeznek, amikor egyrészt egyének létezését akarják kifejezni, vagy azért, mert megfogantak, vagy azért, mert megszülettek. Ugyanígy jelentheti a kifejezés egyének vagy dolgok nem létezését, abból eredően, hogy a személyek meghaltak, a dolgok elpusztultak. Utalhat továbbá a kifejezés egyének vagy dolgok nem létezésére abból következően, hogy azok jövőbeliek; valamint jelölhet olyan dolgokat, javakat is, amelyek nem jöhetnek létre, mert irreálisak. Részletesen ld. FERRETTI *Rerum natura* 76-77. A Ferretti-féle felosztás nagyban-egészben elfogadható, még akkor is, ha egyébként fennáll annak a veszélye, hogy a források kazuisztikáját megjeleníteni akaró alcsoportok nagy száma miatt végül követhetlenné válik a rendszer. Ennek legjobb példája az utolsó kategória, amelyet kifejezetten helytelennek tartunk: az irrealitás kérdése ugyanis nem közvetlenül a létezés és nem létezés problémájával függ össze. Az ebbe a csoportba sorolható esetek azért nem létezhetnek, mert nem feleltethetők meg az objektív valóságnak, így ez a csoport lényegében a jelen dolgozatban használt felosztás harmadik, a létezés kifejezésének kategóriájához képest teljesen más minőséget megjelenítő csoportjába tartozik!

jelölve a waldsteini beosztást, a másiban „X”-szel a saját elemzés nyomán kialakult meggyőződést. Az „X” jel utáni esetleges „?” (kérdőjel) a beosztás vitatható voltát jelöli; az ezekre vonatkozó elgondolások utóbb kifejtésre kerülnek. A forráslistában aláhúzott szöveghelyek azok, amelyeket tanulmányában Cuena Boy is megvizsgál.

	In <i>rerum natura</i> esse – a tényleges létezés kifejeződése	In <i>rerum natura</i> esse – az objektív valóság kifejeződése	Dolgok különleges jellege / specifikus természete
1. <i>Iul. D. 1, 5, 26 (69 dig.)</i>		X	
2. Afric. D. 3, 5, 48 (8 quaest.)	W	X	
3. Paul. D. 5, 1, 28, 5 (17 ad Plaut.)			W X
4. Gai. D. 5, 3, 21 (6 ad ed. provinc.)	W	X	
5. <u>Paul. D. 7, 7, 1 (2 ad ed.)</u>	W	X?	X?
6. <u>Paul. D. 12, 2, 30, 1 (18 ad ed.)</u>	W	X	
7. <u>Iul. D. 12, 6, 32pr. (10 dig.)</u>	W	X	
8. <i>Ulp. D. 13, 5, 16, 3 (27 ad ed.)</i>			X?
9. Pomp. D. 15, 2, 3 (4 ad Q. Muc.)	W	X	
10. Paul. D. 15, 3, 19 (4 quaest.)	W	X	
11. <u>Paul. D. 18, 1, 15pr. (5 ad Sab.)</u>	W	X	
12. <u>Pomp. D. 18, 4, 1 (9 ad Sab.)</u>	W	X	
13. <i>Ulp. D. 19, 5, 4 (30 ad Sab.)</i>			X
14. Marci. D. 20, 1, 13, 5 (l. s. ad form. hypoth.)	W	X	
15. <i>Gai. D. 22,1, 28, 1 (2 rer. cott.)</i>			X
16. Ulp. D. 23, 3, 14 (34 ad ed.)	W	X	
17. Iav. D. 24, 1, 50, 1 (13 epist.)	W	X	
18. Ulp. D. 25, 2, 17, 2 (30 ad ed.)	W	X	
19. Pomp. D. 26, 7, 61 (20 epist.)	W	X	
20. Cels. D. 28, 5, 60, 6 (16 dig.)	W	X	
21. Pomp. D. 30, 16pr. (5 ad Sab.)	W	X	
22. <u>Pomp. D. 30, 24pr. (5 ad Sab.)</u>	W	X	
23. <u>Pomp. D. 30, 48, 1 (6 ad Sab.)</u>	W	X	
24. <u>Gai. D. 30, 69, 5 (2 de legatis ad ed. pr.)</u>	W	X	
25. Iul. D. 30, 84, 7 (33 dig.)	W	X	
26. <u>Afric. D. 30, 108, 10 (5 quaest.)</u>	W	X	
27. Scaev. D. 32, 37, 3 (18 dig.)	W	X	
28. <u>Pomp. D. 33, 2, 6 (15 ad Sab.)</u>	W	X	
29. <u>Iav. D. 33, 6, 7, 1 (2 ex post. Lab.)</u>	W	X?	X?
30. Iav. D. 35, 1, 40, 4 (2 ex post. Lab.)	W	X	
31. Pomp. D. 36, 2, 22 pr. (5 ad Q. Muc.)	W	X	
32. Paul. D. 37, 6, 2 pr. (41 ad ed.)	W	X	
33. <u>Ulp. D. 38, 1, 9 pr. (34 ad Sab.)</u>	W	X?	X?
34. <u>Paul. D. 38, 1, 20 pr. (40 ad ed.)</u>	W	X	
35. <i>Mod. D. 38, 10, 4 pr. (12 pand.)</i>			X
36. Ulp. D. 38, 16, 3, 10 (14 ad Sab.)			W X
37. Iul. D. 38, 16, 6 (59 dig.)	W	X	
38. Cels. D. 38, 16, 7 (28 dig.)	W	X	
39. Maec. D. 40, 5, 54 (16 fideic.)	W	X	
40. Paul. D. 41, 2, 3, 21 (54 ad ed.)	W	X	
41. <i>Iav. D. 41, 2, 23, 2 (1 epist.)</i>			X?
42. <u>Paul. D. 42, 2, 3 (9 ad Plaut.)</u>	W	X	
43. Paul. D. 42, 2, 8 (4 ad Sab.)	W	X	
44. <i>Paul. D. 45, 1, 73pr. (24 ad ed.)</i>			X
45. Iul. D. 46, 3, 36 (1 ad Urs. Ferozem)			W X
46. <u>Paul. D. 46, 3, 98, 8 (15 quaest.)</u>	W	X	

47. <u>Alf. D. 48, 22, 3 (I epit.)</u>			X?	X?
48. <u>Paul. D. 49, 8, 3, 1 (16 resp.)</u>			X	
49. <u>Ulp. D. 50, 17, 135 (23 ad ed.)</u>	W	X?	X?	
50. <u>Cels. D. 50, 17, 186 (12 dig.)</u>			X	
51. <u>Cels. D. 50, 17, 188, 1 (17 dig.)</u>			X	

2. Az egyes kategóriákon belüli lehetséges alcsoportok kérdéséhez.

Az *in rerum natura esse* fordulat a forrásokban legtöbbször (38 szövegben) a tényleges létezésre utal; erre már Waldstein is rámutatott.²⁵⁸ Az eme témával foglalkozó szövegek részben meghatározott dolgok létezésével vagy nem létezésével, részben pedig emberek élő vagy halott voltával foglalkoznak. Összesen 14 olyan szöveggel találkozhatunk, amelyek emberekkel kapcsolatosan használják az *in rerum natura esse* kifejezést. Megjegyzendő, hogy nem csupán szabad személyek, hanem rabszolgák vonatkozásában is megjelenik ez a kifejezés. Ezek közül a szövegek közül mindössze egynek a besorolása vitatható.

2. 1. *Rerum natura* mint a tényleges létezés kifejezője

2. 1. 1. A *rerum natura* kifejezés emberek létezése vonatkozásában

A szabad személyekre vonatkozó szövegek öröklési jogi témájúak: a tényállásokban az örökös vagy a hagyományos halálának tényéből ered a konkrét jogi kérdés, a jogászok pedig az indokolásban hivatkoznak arra, hogy a tényállásban szereplő személy *in rerum natura non est*. Magára a halál tényére *decedere* igét, valamint a *mors* főnevet használják. Ezekhez képest az *in rerum natura non esse*, vagy az *in rerum natura esse desinere* fordulatok absztraktabbak, technikusabbak a köznapi értelemben is használt kifejezéseknél.

Jó példája a fentieknek Pomponius egyik véleménye:

Pomp. D. 36, 2, 22 pr. (5 ad Q. Muc.)

²⁵⁸ WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 29.

Si Titio, 'cum is annorum quattuordecim esset factus', legatum fuerit et is ante quartum decimum annum decesserit, verum est ad heredem eius legatum non transire, quoniam non solum diem, sed et condicionem hoc legatum in se continet 'si effectus esset annorum quattuordecim', qui autem in rerum natura non esset, annorum quattuordecim esse non intellexeretur. nec interest, utrum scribatur 'si annorum quattuordecim factus erit' an ita cum priore scriptura per condicionem tempus demonstratur, sequenti per tempus condicio, utrobique tamen eadem condicio est.

Egy végrendeletben Titius javára akként rendel hagyományt az örökhagyó, hogy kiköti: akkor kaphatja meg, mihelyt betölti tizennegyedik életévét. A vita abból adódik, hogy Titius a tizennegyedik születésnapja előtt meghal (*ante quartum decimum annum decesserit*); Titius örököse és a végrendeleti örökös perre mennek, vajon ki kell-e adni a hagyományt Titius örökösének is. Pomponius úgy foglal állást, hogy Titius örököse nem jogosult a hagyomány kiadásának követelésére, mivel a hagyományrendelés csak formailag tartalmaz időtűzést, értelme szerint azonban ez feltételnek tekintendő, mintha azt írták volna, hogy „ha betölti a tizennégyet”. Aki pedig meghalt (*qui autem in rerum natura non esset*), az nem tekinthető tizennégy évesnek. Mi több, Pomponius szerint nem számít, hogy a juttatást feltételhez, vagy időtűzéshez kötik: ha az nem következik be, a megszerzésre sem kerülhet sor.²⁵⁹ Az örökösök vonatkozásában Iulianus egy szövege hozható példának:

Iul. D. 38, 16, 6 (59 dig.)

Titius exheredato filio extraneum heredem sub condicione instituit: quaesitum est, si post mortem patris pendente condicione filius uxorem duxisset et filium procreasset et decessisset, deinde condicio instituti heredis defecisset, an ad hunc postumum nepotem legitima hereditas avi pertineret. respondit: qui post mortem avi sui concipitur, is neque legitimam hereditatem eius tamquam suus heres neque bonorum possessionem tamquam cognatus accipere potest, quia lex duodecim tabularum eum vocat ad hereditatem, qui moriente eo, de cuius bonis quaeritur, in rerum natura fuerit.

²⁵⁹ Hasonló témájú az a szöveg, amely szerint abban az esetben, amikor két személynek együttesen hagyományozták ugyanazt a dolgot, és az egyikük meghal, Pomponius szerint úgy helyes, ha a másik ugyanúgy csak a felerészt kapja meg (Pomp. D. 30, 16pr. [5 ad Sab.]: *Si duobus res coniunctim legata sit, quamvis alter in rerum natura non fuerit, alteri solam partem deberi puto verum esse.*)

Az eset szerint Titius kitagadta fiát, majd egy házon kívüli személyt nevezett örökösének, feltétel tűzése mellett. A jogásznak feltett kérdés szerint, amennyiben az apa halála után, de még a feltétel teljesülése előtt a fiú megházasodik, gyermeke születik, majd a fiú meghal, a feltétel pedig a kinevezett örökös vonatkozásában utóbb nem teljesül, vajon a *postumus* unoka lehet-e a nagyapa törvényes örököse. Iulianus rámutat, hogy a gyermek, aki a nagyapja halála után fogant, nem lehet sem *suus* mint *legitimus heres*, és nem jogosult a praetori *bonorum possessióra* sem mint kognát rokon, mivel a XII táblás törvény szerint az a személy hívható meg örökösként, aki az örökhagyó halála idején már létezik (*qui moriente eo, de cuius bonis quaeritur, in rerum natura fuerit*).²⁶⁰ A hivatkozott szövegekből egyértelműen kiviláglik, hogy a *rerum natura* kifejezés valamely szabad személy élő vagy holt voltára utal, és – párhuzamba állítva a *decedere* ige és a *mors* főnév köznapi jelentésével – abban az értelemben tekinthető lényegében egyfajta szakkifejezésnek, hogy a normatív rendet kifejező *ius* és az objektív valóságot megjelenítő *natura* közötti viszonyra is utal implicite: a jogi normák csak az objektív valóságon belül értelmezhetők. Ez azt jelenti, hogy például logikai szükségszerűség okán nem lehet szembehelyezkedni az objektív valósággal; az ilyen próbálkozások hatalmi szóval nem szentesíthetők, sem általános, sem pedig eseti jelleggel, hiszen az ilyen jóváhagyás nyomán a konkrét esetben az embernek éppen esszenciális jellemzője veszne el, vagyis, hogy az ember akkor ember, ha él.²⁶¹ További kérdés persze ezen a ponton, hogy mikortól él az ember, mivel az elemzett szövegben Iulianus a *rerum natura* kifejezéssel arra utal, hogy az unoka a külvilágban létezik, tehát már megszületett.²⁶²

²⁶⁰ Ezzel egyezően FERRETTI *Rerum natura* 67, és 137. sz. jegyzet; 70. Ehhez hasonlóan ld. még Maec. D. 40, 5, 54 (16 fideic.), illetve Paul. D. 37, 6, 2 pr. (41 ad ed.). Ez utóbbi szövegben azonban a *nondum in rerum natura erat* kifejezés magyarázatul szolgál: az osztályra bocsátásra vonatkozó kötelezettség azt a leszármazottat is terheli, aki az örökhagyó halálakor még nem létezett.

²⁶¹ Vö. HUMBERT *Équité* 461-462. Ezen a ponton célszerű utalni Kaser megállapítására, amely szerint a rómaiak *persona*, valamint a modern jog jogképesség, személyiség felfogása sokban különbözik egymástól, legfőképpen abban, hogy a rómaiak általános jelleggel nem ismerték, ekként nem is használták a jogképesség fogalmát, következésképpen a római jogi *persona* soha sem technikus értelemben fordul elő. Ld. KASER *RPR* I. 271. Ezzel lényegében egyezően fogalmaz Földi – Hamza is, amikor megállapítják, hogy a rómaiak explicit módon nem definiálták sem a jogképesség, sem a cselekvőképesség fogalmát. Vö. FÖLDI – HAMZA 206. A *persona* jelentése kapcsán különösen fel kell hívni a figyelmet Bessenýó András értő interpretációjára a latin *persona* és a görög *πρόσωπον* kifejezések értelmi ekvivalenciája vonatkozásában. Ld. BESSENYŐ *Római magánjog* 536-537.

²⁶² Ennek kapcsán a teljesség igénye nélkül érdemes utalni arra, hogy ezt a kérdést a szekunder irodalomban is az egyes szerzők némiképp eltérő alapállásból vizsgálják. Így egyesek az emberi mivolttól indítják a kérdés vizsgálatát; ehhez ld. MARTON *Római magánjog* 50; KASER *RPR* I. 272; BESSENYŐ *Római magánjog* 211. Más szerzők jellemzően a személy, személyiség vagy a jogalanyiség fogalmait választják kiindulópontul; ide sorolhatók például SZEMÉLYI *Római jog* 115; SCHULZ *CIRL* 74; SANFILIPPO *Istituzioni* 51; FÖLDI – HAMZA 200. Érdekes, hogy Schulz közvetlen megközelítése a személy fogalmából

Ehhez képest más értelemben jelenik meg az *in rerum natura esse* fordulat az előbbi Iulianus-szöveg folytatásában: itt már a méhmagzattal kapcsolatban fordul elő, azt állítva tehát, hogy a méhmagzat is része az objektív valóságnak! A Iulianus-hely csak annyit állít: aki az örökhatározó halálakor már létezett; ebből vonható le az a következtetés, hogy Iulianus – a XII táblás törvény szellemében – kizárólag a már megszületett gyerekre vonatkoztatja a véleményét, vagyis olyanra, aki a jog számára is személyként jelenhet meg. Ennek a véleménynek a kiterjesztése olvasható Celsus tollából:

Cels. D. 38, 16, 7 (28 dig.)

Vel si vivo eo conceptus est, quia conceptus quodammodo in rerum natura esse existimatur.

A szöveg szerint akkor is meghívható valaki örökösnek, ha már az örökhatározó életében megfogant, mivel aki már megfogant valamiként létezőnek tekintendő²⁶³; azonban ez a vélemény még csak a civiljognak a közjó érdekében történő kiegészítése vagy kiegészítése irányába mutat.²⁶⁴ Kétségtelen ugyanakkor, hogy utóbb a praetori gyakorlat is nagyban hozzájárult ahhoz a tendenciához, hogy a még meg nem született gyermek érdekeit mind

indul ki, amelyet azonban visszavezet egy korábbi körülírásra, amely szerint minden emberi lényt – Gaius Intitúcióival összhangban (Gai. 1, 121) még a rabszolgák is – lényegében személynek tekintettek, legalábbis erre a következtetésre jut a *persona servilis* kifejezés értelmezéséből. Vö. SCHULZ *CIRL* 71. A hazai irodalomban a méhmagzat és a *rerum natura* összefüggéséről áttekintő jelleggel ld. PÉTER *Magzati élet* 363-364. Megemlítené, hogy Guarino és Talamanca egyaránt abból az alapállásból vizsgálják a kérdést, hogy a magzat a születés által válik önálló létezővé, vagyis a születés követelménye ezeknél a szerzőknél a létezésre, nem pedig a személyiségre mutat, ekként a képviselt nézet lényegében Marton, Kaser és Bessenýó felfogásával közös. Részletesen ld. GUARINO *Diritto romano* 292; TALAMANCA *Istituzioni* 74. Külön kiemelendő Albanese felfogása, aki hangsúlyozza a *nasciturus* helyzetének kettősségét, jelesen, hogy a fogantatás és a születés közötti időszakban *in rerum natura est*, azonban *in rebus humanis nondum est*. Vö. „il nascituro è in qualche modo in rerum natura esse, ma non è in rebus humanis”; ALBANESE *Persone* 12.

²⁶³ Ezzel egyezően MEINHART *Intestaterbrecht* 203, aki ehelyütt csak konstatálja, hogy a gyermek az örökhatározó halálát megelőzően már *in rerum natura* kellett, hogy legyen, ugyanakkor a fogalom értelmezésével részletesen nem foglalkozik. Bessenýó ugyanabban a vonatkozásban a születendő gyermek függő jogi helyzetét helyezi a középpontba. Ld. BESSENYÓ *Római magánjog* 211-212.

²⁶⁴ Vö. *Pap. D. 1, 1, 7, 1 (2 def.)*; „... *adiuvandi [...] vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam.*” Érdekes ennek kapcsán Ferretti meglátása, aki maga is felhívja a figyelmet arra, hogy a iustinianusi kodifikációban a jelen fragmentum az előzőleg vizsgált Iulianus-szöveg pontosítására szolgál. Annak okáról azonban csak találgatni lehet, hogy a kodifikáció jogászai miért érezték szükségét annak, hogy rögtön a Iulianus-véleményt követően beillesssék a Celsus nézetét tükröző passzust. Amennyiben a 'vel' kifejezésnek értelmező jelentést tulajdonítunk, akkor logikusnak látszik a feltételezés, hogy a kompilátorok a megelőző fragmentumban előforduló konkrét esetet szándékoztak pontosítani. Más szóval, mivel a megelőző fragmentum olyan személynek a törvényes öröklési jogáról szól, aki a nagypa halála után fogant, ekként meglehet, hogy a kompilátorok eme vélemény betoldása révén próbálták pontosítani, hogy csak olyan valaki tarthat igényt a hagyatéokra, aki még az örökhatározó életében fogant. Vö. FERRETTI *Rerum natura* 67.

jobban igyekeztek védelemben részesíteni az öröklési jogi kérdések körében.²⁶⁵ Ezen a ponton érdemes még egy szempontra felhívni a figyelmet. Bretone hangsúlyozza, hogy mindkét vélemény közös premisszája a *postumus suus heresi* minőségének feltételezése.²⁶⁶ Ezt az álláspontot szembe lehet állítani egy Paulus véleménnyel, amely szerint adott egy nagyapa, aki felszabadít egy rabszolgát, aki ezután valamikor meghal. A nagyapa túlélve felszabadítottját végrendelkezik, ezt követően valamikor ő is meghal. Halála után fogant unokájának a jogász véleménye szerint joga van *bonorum possessio contra tabulas* keretében követelni a hagyatékot. Paulus ehelyütt utal is a Iulianus és közte fennálló véleménykülönbségre, amikor rámutat, hogy Iulianus véleménye (ekként Celsusé is) csak a törvényes öröklés esetkörüire vonatkozott, valamint ebben az esetben csak a hagyaték praetori birtoka volt kérdéses.²⁶⁷ A Digesta elején, a személyállapotokkal foglalkozó titulusban Iulianus sokkal inkább egyértelműen fogalmaz:

Iul. D. 1, 5, 26 (69 dig.)

Qui in utero sunt, in toto paene iure civili intelleguntur in rerum natura esse. nam et legitimae hereditates his restituuntur: et si praegnas mulier ab hostibus capta sit, id quod natum erit postliminium habet, item patris vel matris condicionem sequitur: praeterea si ancilla praegnas subrepta fuerit, quamvis apud bonae fidei emptorem pepererit, id quod natum erit tamquam furtivum usu non capitur: his consequens est, ut libertus quoque, quamdiu patroni filius nasci possit, eo iure sit, quo sunt qui patronos habent.

²⁶⁵ MEINHART *Intestaterbrecht* 209.

²⁶⁶ Ezzel, legalábbis a Celsus-szöveg vonatkozásában expressis verbis ellentétesen MEINHART *Intestaterbrecht* 209.

²⁶⁷ Paul. D. 38, 2, 47, 3 (11 resp.): *Paulus respondit nepotem etiam post mortem avi conceptum superstite liberto bonorum possessionem contra tabulas liberti aviti petere posse et ad hereditatem legitimam eius admitti: responsum enim iuliani tantum ad hereditatem legitimam, item bonorum possessionem avi petendam pertinere.* Vö. BREONE *Fondamenti* 31. és 120. Paulus egy másik textusa (Paul. D. 50, 16, 231 [1 ad SC Tertull.]) is hivatkozható ebben az összefüggésben, amely a *pro superstite* kifejezés értelmezésével foglalkozik. A *locus* lényege, hogy valaki egy gyermek várt születésére tekintettel a maga számára szeretne valamely előnyt biztosítani. Paulus erre azt hangsúlyozza, hogy a magzatot csak akkor lehet már megszületettnek tekinteni, ha az ő érdekeinek védelméről van szó, márpedig ebben az esetben nem ez a helyzet. Vö. MEINHART *Intestaterbrecht* 189. A szövegből kitűnik, hogy Paulus felfogása szerint a gyermek, *qui nasci speratur*, már élőnek volt tekintendő („als bereits lebend zu gelten habe”), amikor saját érdekeinek védelmében a szükség ezt megkívánta. Részletesen ld. MEINHART *Intestaterbrecht* 197-198.

A jogász véleménye szerint a még az anyaméhben lévő gyermeket már a civiljog szabályai szerint is csaknem teljesen létezőnek kell tekinteni.²⁶⁸ A szöveg további részében számos példát hoz fel a jogász véleménye alátámasztására, abból az irányból közelítve meg a kérdést, hogy a méhmagzat – ha feltételes jelleggel is – szerezhete jogokat. Ilyen példák, hogy az öröksége átszáll a még meg nem született magzatra; vagy ha a várandósan, ellenség által elfogott anya a fogságban megszüli gyermekét, annak *postliminium* lesz, ekként az apja vagy az anyja jogállását követi; ugyanígy, ha az ellopott várandós rabszolganő a jóhiszemű vevőnél szüli meg gyermekét, akkor a gyermeket nem lehet elbirtokolni, mivel az lopottnak tekintendő.²⁶⁹ Közös ezekben a véleményekben, hogy elismerik a méhmagzatot mint élőlényt, azzal együtt, hogy a megfogalmazásokból valamiféle árnyalt utalás is kiolvasható a már megszületett személy és a „megszületni készülő” helyzetének különbségére. Megalapozott tehát az szekunder irodalomban a méhmagzat függő jogi helyzetére vonatkozó megállapítás, amelynek a forrásokban több bizonyítéka is megtalálható.²⁷⁰

Ennek a Iulianus-szövegnek egy fordulata további figyelmet érdemel: az ellopott várandós rabszolganő kapcsán (*ancilla praegnas subrepta*) a jogász – némi

²⁶⁸ Ferretti egy különös, a jelen fragmentum és a korábban vizsgált Celsus-vélemény közötti nyelvi-kifejezésbeli párhuzamot emel ki: a Iulianus-textus az *in toto paene iure civili intelleguntur in rerum natura esse* fordulatot, Celsus pedig a *quodammodo in rerum natura esse* kifejezést használja, amelyben egyfelől kétségtelenül közös a létezésre utalás, ugyanakkor a megszorító értelmű kifejezések a magzat kettős helyzetére is utalhatnak. Részletesen ld. FERRETTI *Rerum natura* 68-69.

²⁶⁹ Ezzel egyezően ld. BESSENYŐ *Római magánjog* 212. A méhmagzatra vonatkozóan még egy forráshely említhető: Cels. D. 28, 5, 60, 6 (16 dig.). Az örökösnevezés szerint Titius és Maevius egyaránt a hagyaték egyharmad-egyharmad részére lesznek jogosultak, akként, hogy ha egy bizonyos hajó megjön Ázsiából, Titius kapja meg a maradék egyharmadot is. Innentől a kérdés az, hogy Titius azonnal a hagyaték felének lesz-e az örököse vagy csak az egyharmadnak, ám két örökös kinevezése történt meg, akként, hogy Titius vagy a felét, vagy a kétharmadát fogja kapni, tehát csak egyhatod sorsa kérdéses: ha a feltétel bekövetkezik, Titius kétharmadot kap, ha nem következik be, az egyhatod Maevius örökrészéhez nő hozzá. Ha Titius a feltétel bekövetkezése előtt meghal, azután a feltétel teljesül, az egyhatodot mégsem Titius örökösének részéhez, hanem Maevius örökrészéhez fog hozzájárni, mivel Titius akkor halt meg, amikor még kérdéses volt, melyikük kapja az egyhatodot, és nem lehet annak átadni valamit, aki az átadás pillanatában nem létezik. Jóllehet a vélemény látszólag éppen a korábban mondottakat rontja le, a valóságban azonban arról van szó, hogy a hagyaték átadása a fizikai értelemben vett átadást jelenti: arra, ami még maga sem biztos, nem lehet a növedékjog szabályait alkalmazni, mert ez csak növelné az eset körüli bizonytalanságot.

²⁷⁰ Ld. pl. Paul. D. 1, 5, 7 [1 de port.]; Mod. D. 27, 1, 2, 6 [2 excus.]; Paul. D. 50, 16, 231 [1 ad SC Tertull.]. Ehhez ld. FÖLDI – HAMZA 204; PLESCIA *Boni mores* 292. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a Plescia által levont következtetés, amely szerint a római jogászok a magzatot általában úgy tekintették volna, mint *mulieris portio vel viscerum*, nincs összhangban a forrásokkal. Meglátásunk szerint az a nézete, hogy a magzatot nem tekintették jogi entitásnak, tehát nem volt *homo* szintén nem állja meg a helyét. Ebben a vonatkozásban elegendő csupán a *persona*, *caput* és a *homo* kifejezések közötti különbségekre utalni, másfelől a *mulieris portio vel viscerum* kapcsán arra utalni, hogy a kifejezés egyetlen helyen fordul elő a Digestában (Ulp. D. 25, 4, 1, 1 [24 ad ed.]), ezen túlmenően pedig a *SC de ventris inspiciendo* alkalmazhatósága körében egyszerű retorikai fordulat csupán az *antequam edatur* kifejezéshez kapcsolódóan. Ugyanakkor sietve hozzá kell tenni mindehhez, hogy utóbb maga Plescia is árnyalja nézetét, és a magzat helyzetére vonatkozó forrásokat inkább a *nondum homo est* kérdésével hozza összefüggésbe. Vö. PLESCIA *Boni mores* 293.

„távolságtartással” – azt állítja, hogy a gyermek felett a jóhiszemű vevőnek nem keletkezik hatalma, hiszen mintegy lopottnak minősül (*tamquam furtivum*). Az említett „távolságtartásra” a gyermek vonatkozásában használt névmás (*id* – semleges alak!), és a vonatkozó névmás is utal: ezáltal Iulianus nem foglal állást abban a kérdésben, hogy embernek vagy tárgynak tekinti a rabszolgát, tehát annak gyermekét is.²⁷¹ Az előbbi szöveghez nagyon hasonló megfogalmazással találkozhatunk Pomponius egyik, a hagyományrendeléssel összefüggő véleményében is:

Pomp. D. 30, 24 pr. (5 ad Sab.)

Quod in rerum natura adhuc non sit, legari posse, veluti 'quidquid illa ancilla peperisset', constitit: vel ita 'ex vino quod in fundo meo natum est' vel 'fetus tantum dato'.

Eme textusnak a szekunder irodalomban létezik olyan értelmezése, amely szerint a magzat *in rerum natura non est*.²⁷² A szövegből kitűnik, hogy a jogász elvi élel hangsúlyozza, hogy olyan dolog is hagyomány tárgyává tehető, amely a hagyományrendelés pillanatában még nem létezik (*quod in rerum natura adhuc non sit*).²⁷³ A szöveg azután példákat is felsorol eme nézet alátámasztására, mint amilyen az, amikor valaki úgy rendelkezik, hogy „ami ettől és ettől a rabszolganőtől születik”, vagy „a földemen megtermő borból”, vagy „a termésből ennyi adassék”.²⁷⁴ Lényegében tehát

²⁷¹ Logikus érv lehet ebben a körben, hogy a semleges alak használata élettelen esetében indokolt, érdemes azonban a mindennapi nyelvhasználatban fellelhető hanyag fogalmazásra gondolni (pl. a magyarban, az angolban a mutató névmások használata személyek esetében a franciában a *présentatif* szerkezetre, amely mára egy önálló nyelvi jelenséggé vált). Sokkal realitásos azonban az a magyarázat a semleges névmás használatára, hogy a születés előtt még nem tudható biztosan a gyermek neme, ekként sem a hímnemű, sem pedig a nőnemű névmás használata nem indokolt.

²⁷² Ld. pl. ALBANESE *Persone* 12, és különösen 20. sz. jegyzet. Ezzel ellentétesen FERRETTI *Rerum natura* 75, és különösen 177. sz. jegyzet, aki szerint a hivatkozott szövegekben az *in rerum natura non esse* kifejezés valójában a még meg nem fogantra vonatkozik.

²⁷³ Ehhez ld. még Gai. 2, 203: *Ea quoque res, quae in rerum natura non est, si modo futura est, per damnationem legari potest, velut fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit*. Ez utóbbi textus tehát kifejezetten a jövőbeli dolgokat említi olyanként, mint amelyek *legatum per damnationem* tárgyai lehetnek. Ld. FERRETTI *Rerum natura* 75. Rá kell mutatni ugyanakkor arra, hogy a Gaius-szövegben láthatóan nem *expressis verbis* fordul elő a *res futurae* kifejezés. A szöveg pontosan arról számol be, hogy olyan dolgot is, amely még nem létezik (*quae in rerum natura non est*) lehet *legatum per damnationem* formájában hagyományként rendelni, ennek azonban feltétele, hogy a dolog a jövőben létrejöjjön (*si modo futura est*)!

²⁷⁴ Kifejezetten dologként kezeli a rabszolgát Pomp. D. 30, 48, 1 (6 ad Sab.), amely szerint, ha az örökösök közül az egyik a hagyománynak szánt rabszolgát megöli, ebben az esetben az az örököstárs, akinek a cselekmény, és a dolog elpusztulása nem róható fel, nem tehető felelőssé. Ezzel ellentétesen Gai. D. 30, 69, 5 (2 de legatis ad ed. pr.): „*Si res quae legata est an in rerum natura sit dubitetur, forte si dubium sit, an homo legatus vivat...*”. Kaser is utal rá, hogy a rabszolga mikénti megítélése vitatott volt; emberi

– mint arra Cuen Boy is rámutat – a hagyomány szolgáltatására irányuló kötelezettség érvényesen fennáll, jóllehet a hagyomány tárgya pillanatnyilag nem létezik²⁷⁵ – tegyük hozzá: a külvilágban nem létezik. Bár az eddigi logikát némiképp megbontja, mégsem kerülhető el ehelyütt egy Gaius-véleményre történő hivatkozás. Ez a szöveg a korábban már vázolt csoportosításban az objektív valóság leképezésének kategóriájába tartozik, mégis itt szükséges bemutatni, mivel éles a kontraszt Iulianus és Gaius véleménye között.

Gai. D. 22, 1, 28, 1 (2 rer. cott.)

Partus vero ancillae in fructu non est itaque ad dominum proprietatis pertinet: absurdum enim videbatur hominem in fructu esse, cum omnes fructus rerum natura hominum gratia comparaverit.

A gaiusi állítás szerint a rabszolganő gyermeke (*partus ancillae*) nem számít gyümölcsnek, ekként az úr tulajdonába tartozik.²⁷⁶ Ezen a ponton már az is figyelmet érdemel, hogy Gaius a *parere* ige *supinum*ából főnévvé vált *partus* szót használja a gyermekre, utód értelemben, amíg Iulianus inkább körülíráshoz folyamodik (*id quod natum erit* – az, ami születni fog). Gaius érvelése akként folytatódik, hogy nem gyümölcs a gyermek, mivel képtelenség, hogy az embert gyümölcsnek tekintsük, hiszen a *rerum natura* minden gyümölcsöt az ember érdekében, az ember hasznára hoz létre.²⁷⁷ Annak a kérdésnek a nemleges megválaszolása, hogy a rabszolganő gyermeke gyümölcsnek tekintendő-e, Ulpianus tanúsága szerint Brutusra vezethető vissza, akinek a véleményét Scaevola és Manius Manilius ellenezte.²⁷⁸ Brutus eme tagadó válaszát két textus is rögzíti (Ulp. D. 7, 1, 68 pr.; Ulp. D. 5, 3, 27 pr.).²⁷⁹ Kaser meglátása szerint a

mivoltának filozófiai alapokon nyugvó elismerése a köztársaság kor jogászainak érdeme. Ld. KASER *Ius gentium* 79. Ezzel ellentétesen pl. THIELMANN *Fruchterwerb* 98.

²⁷⁵ CUENA BOY *Rerum natura* 253. Az idézett Digesta-szöveghez hasonló tartalmú még Paul. D. 45, 1, 73 pr. (24 ad ed.) Ehhez a szöveghez ld. még CUENA BOY *Rerum natura* 238, 256 és 259.

²⁷⁶ Vö. KASER *Partus ancillae* 156; STURM *Actio Publiciana* 405; THIELMANN *Fruchterwerb* 76-77 és 98.

²⁷⁷ A gaiusi szöveg utolsó fordulata (*omnes fructus rerum natura hominum gratia comparaverit*) egybevág a sztoikusok által képviselt antropocentrikus nézettel, amely szerint az univerzumban minden létező vonatkoztatási pontja az ember. Ehhez ld. még SOKOLOWSKI *Philosophie* 446-447; KASER *Partus ancillae* 158-159; MAYER-MALY *Natur der Sache* 118. Iavolenus interpretálásában a Digesta más helyén is megjelenik egy hasonló érvelés (Iav. D. 33, 2, 42 [2 ex post. Lab.]: *In fructu id esse intellegitur, quod ad usum hominis inductum est* [...]), amely argumentum abból az alapvetésből táplálkozik, hogy abszurd lenne az embert gyümölcsnek vagy haszonnak tekinteni, valamint eme haszon jogosultjának is egyszere. Vö. MANTOVANI *Giuristi* 358.

²⁷⁸ KASER *Partus ancillae* 156. Az utóbbi állítás vonatkozásában hivatkozható Cicero *De finibus* című munkája is (vö. Cic. de fin. 1, 4, 12). Ehhez ld. még STURM *Actio Publiciana* 404. Egyezően ld. PÓLAY *Római jogászok* 99.

²⁷⁹ Vö. STURM *Actio Publiciana* 404, aki a Kaser által is hivatkozott Ciceró-szöveg alapján megjegyzi, hogy Brutus véleménye – legalábbis a maga korában – nem került általános elfogadásra, tehát kisebbségi

szövegekből tükröződő felfogás egy olyan gyümölcsfogalmat előfeltételez, amely alapján nem kizárt, hogy a gyümölcs és annak hordozója ugyanabból a fajtából kerüljön ki.²⁸⁰ Ezen az alapon ugyanakkor az állat kölykét sem lehetne gyümölcsnek tekinteni, Ulpianus azonban kifejezetten utal rá, hogy Brutus szerint az állat kölyke a haszonélvezet vonatkozásában már gyümölcsnek minősítendő.²⁸¹ A gyümölcs egyébként ki nem mondott fogalma a dolog céljához kötődik.²⁸² Ehhez képest teljesen más alpra helyeződik a Gaius-vélemény, amely szerint a *rerum natura* minden gyümölcsöt az ember javára hozott létre.²⁸³ Gaius tehát nem a gazdasági célban látja eme szabály indokát, hanem abban a tényben, hogy az ember az őt körülvevő világ minden hasznát élvezheti. Ennek a gondolatnak Ciceróra és Arisztotelészre visszavezethető gyökerei egyaránt vannak.²⁸⁴ Ennek hátterében Kaser szerint az áll, hogy Gaius, aki a filozófia hatásának jobban ki volt téve, mint az érett klasszikusok.²⁸⁵ A gaiusi szövegből – összehasonlítva a másik két, Ulpianustól származó textussal – tisztán látható, hogy Gaius egyedülként hívja segítségül a *rerum natura* fogalmát a rabszolganő gyermekének jogi helyzetét megvilágító érvelése kapcsán. A *rerum naturát* Gaius annak, a külvilágban tapasztalható objektív valóságnak a nyelvi leképezésére használja, amelyben léteznek egyfelől az emberek, másfelől pedig léteznek gyümölcsök, amely utóbbiak célja és

véleménnyel van dolgunk. Nézeténe alapja a Cicerónál megjelenő „*ab iisque M. Brutum dissentiet*” fordulat, amelyből levonható az általa megfogalmazott következtetés.

²⁸⁰ KASER *Partus ancillae* 156-157. A gyümölcs fogalmának ellentmondásos voltára utal Stein is, aki azonban ebben a vonatkozásban kizárólag ez egyik Ulpianus-szövegre (Ulp. D. 7, 1, 68 pr.) utal. Vö. STEIN *Regulae iuris* 28.

²⁸¹ Eme különbségtétel magyarázatát Wieacker abban látja, hogy az emberi méltóságból adódóan nem lehet egyenlőségjelet tenni a rabszolganő gyermeke és az állatok kölyke közé. Vö. WIEACKER *Offene Wertungen* 21.

²⁸² KASER *Partus ancillae* 157.

²⁸³ KASER *Partus ancillae* 158. Ehhez ld. még Arist. Pol. 1256b: „εἰ οὖν ἡ φύσις μηθὲν μήτε ἀτελὲς ποιεῖ μήτε μάτην, ἀναγκαῖον τῶν ἀνθρώπων ἕνεκεν αὐτὰ πάντα πεποιθῆναι τὴν φύσιν – Ha tehát a természet se tökéletlenül, se hebehurgyán semmit nem alkot, ebből szükségképp az következik, hogy mindezen teremtményt az ember használatára hozta létre”. A görög szöveg az alábbi kiadásból származik: Aristotle. ed. W. D. ROSS, *Aristotle's Politica*. Oxford: Clarendon Press. 1957. A magyar szöveg Szabó Miklós (Budapest, 1997) fordítása.

²⁸⁴ Ld. fentebb Cic. de fin. 1, 4, 14, és az előző jegyzetben Arist. Pol. 1256b; KASER *Partus ancillae* 158.

²⁸⁵ KASER *Partus ancillae* 159; egyezően WIEACKER *Offene Wertungen* 21, aki kifejezetten sztoikus hatást lát Gaius véleményében. Thielmann a Gaius-véleményt álszentnek (scheinheilig) tartja, megközelítését moralizáló, elsősorban a filozófusokra jellemző hozzáállásként jellemzi, ami – szerinte – nem méltó egy jogászhoz. Vö. THIELMANN *Fruchterwerb* 98. Hasonlóan kritikus a két, hivatkozott Ulpianus-szöveggel szemben is: az ötödik könyvben található textust szintén moralizálóknak tekinti, a hetedik könyvben található szöveghelyet puszta fogalmi játszadozásként értékeli. A rabszolganő gyermekére vonatkozó kivétel szabály jogpolitikai indokát abban látja, hogy – akár humanitárius, akár gazdasági alapon – a gyermek és az anya jogi sorsa azonos kellett, hogy legyen. Vö. THIELMANN *Fruchterwerb* 99. Wieacker ez utóbbi nézetet a maga részéről tarthatatlannak véli. Ld. WIEACKER *Offene Wertungen* 21.

lényege éppen abban áll, hogy az embernek tessenek, hasznára váljanak.²⁸⁶ Az egyéb szöveghelyeken többnyire a rabszolga halálának ténye magának a tényállásnak képezi olyan releváns elemét, amelytől az eset konkrét jogi minősítése függ. Mint ahogy azt Iulianusnál olvashatjuk:

Iul. D. 12, 6, 32 pr. (10 dig.)

Cum is qui Pamphilum aut Stichum debet simul utrumque solverit, si, posteaquam utrumque solverit, aut uterque aut alter ex his desiit in rerum natura esse, nihil repetet: id enim remanebit in soluto quod superest.

A *condictio indebiti* körébe tartozó eset szerint a kötelem tárgya Pamphilus vagy Stichus szolgáltatása. Az adós egyszerre mindkettővel teljesít, ám ennek megtörténte után, akár mindkét rabszolga, akár csak az egyikük meghal (*desiit in rerum natura esse*), semmi sem jár neki vissza, mivel a túlélő rabszolgával tekintendő teljesítettnek kötelem.²⁸⁷ Ehelyütt tehát a rabszolgák legalább egyikének halála nyomán vetődik fel a kérdés, hogy az alternatív szolgáltatás főszabályát, amely szerint ellenkező kikötés hiányában az adós jogosult a teljesítés tárgyát megválasztani, felülírja-e akár az egyik potenciális tárgy nem az adósnak felróható okból történő elenyészése, ekként a kötelemnek ebben az irányban való lehetetlenülése. A Iulianus által adott válasz egybevág egy másik véleménnyel is, jelesül ilyen esetekben a fennmaradó tárggyal kell teljesíteni.²⁸⁸ Létezik még három további vélemény is, amelyekben az *in rerum natura esse* egy rabszolga létezésére, vagy ennek hiányára vonatkozott, méghozzá akként, hogy az egyik időpillanatban létező rabszolga egy másik, későbbi időpillanatban már nem létezik, és ennek a létezés körében bekövetkezett változásnak van hatása az eset jogi minősítésére.²⁸⁹

²⁸⁶ Ezzel lényegében egyezően KASER *Ius gentium* 79-80. A gondolat sztoikus eredetét, amely szerint az ember emberi mivolta születéséből eredő természetén alapul, Kaser ehelyütt is hangsúlyozza. Ehhez ld. még Cuena Boy véleményét is, aki szerint egyes szövegekben a *naturára*, illetve a *rerum naturára* hivatkozás nem szükségképpen áll közvetlen kapcsolatban az objektív valósággal; a hivatkozás mindössze a jogászai vélemény alátámasztására szolgál. Részletesen ld. CUENA BOY *Rerum natura* 232, és 13. sz. jegyzet. E nézetekkel ellentétesen MAYER-MALY *Natur der Sache* 119, aki szerint itt egy prepozitív Sollen és egy valós Sollen találkozásáról lehet beszélni, ekként az eset semmilyen faktikus elemet sem hordoz magában.

²⁸⁷ Egyezően ld. CUENA BOY *Rerum natura* 243³⁹ és 251.

²⁸⁸ Vö. Paul. D. 18, 1, 34, 6 (33 ad ed.)

²⁸⁹ Ezek az esetek: Paul D. 12, 2, 30, 1 (18 ad ed.); Pomp. D. 15, 2, 3 (4 ad Q. Muc.); Iav. D. 24, 1, 50, 1 (13 epist.).

2. 1. 2. A *rerum natura* egyes dolgok létezése vonatkozásában

Dolgok létezése, vagy ennek hiánya általában: közérthető – egybevág azzal, amit a mindennapokban valaminek a létén vagy nemlétén értünk. Végző soron ennek kifejeződése olvasható ki Paulus egyik véleményéből.

Paul. D. 41, 2, 3, 21 (54 ad ed.)

Genera possessionum tot sunt, quot et causae acquirendi eius quod nostrum non sit, velut pro emptore: pro donato: pro legato: pro dote: pro herede: pro noxae dedito: pro suo, sicut in his, quae terra marique vel ex hostibus capimus vel quae ipsi, ut in rerum natura essent, fecimus. et in summa magis unum genus est possidendi, species infinitae.

A birtok megszerzéséről és megszűnéséről szóló titulusban szereplő szöveg a *genera possessionum* τόπος-ával foglalkozik.²⁹⁰ Ez az elv a *civilis possessió*val áll összefüggésben, amely azt a birtokot jelenti, amely valamilyen, *iusta causa* alapján került a birtokoshoz, ekként a tulajdonszerzés alapja lehet.²⁹¹ Jobban megvizsgálva a szöveget látható, hogy a *causae possessionis* körében Paulus olyan *causákat* említ, amelyek jellemzően az *usucapio* körében fordulnak elő.²⁹² A *genera possessionum* fordulat a *genus* és a *species* egymáshoz való viszonyával áll összefüggésben: a *genus* mint magasabb rendű, és a *species* mint alacsonyabb rendű kategóriák szembeállítása említhető.²⁹³ Vizsgálódásunk szempontjából különösen érdekes a *sicut* után szereplő rész: itt a földben és tengerben talált, vagy az ellenségtől foglalt dologról van szó, valamint arról az esetről, amikor mi magunk hozunk létre valamit. Minden példában

²⁹⁰ Ekként tekint erre a locusra pl. GÓMEZ-ROYO *Usucapio* 176.

²⁹¹ KASER *RPR* I. 386; MACCORMACK *Naturalis possessio* 47; KASER *Detention* 263 = *Ausgew. Schriften* 9.

²⁹² Ehhez ld. még KASER *RPR* I. 386, ahol rámutat arra is, hogy bár a *traditio* is kauzális szerzősmód, ennek körében a *causa* funkciója más, mint az elbirtoklás esetében. Ehhez ld. még KASER *RPR* I. 420-421; ezzel egyezően BENEDEK *Dologi jog* 68-69 és 81-82.

²⁹³ Vö. TALAMANCA *Genus – species* 271. Kétségtelen ugyanakkor, hogy Talamanca rámutat arra is, hogy a kérdéses szövegben Paulus a *possessio* körében a *genus* és *species* fogalmait a *totum* és *pars* szinonimájaként használja. TALAMANCA *Genus – species* 192-193. Ehhez ld. még BUND 612. Megjegyzendő még, hogy a *genus* és a *species* kérdése összefüggésbe hozható a *ius in artem redigendo* kérdésével is. Vö. NÖRR *Spruchregel* 84, aki ennek kapcsán a *genera perpauca* kategóriájára és a definíciókra hivatkozik; ehhez ld. még PÓLAY *Római jogászok* 96-98. A definíciók vonatkozásában Nörr a *divisio* és a *partitio* kérdésére utal, arra a problémára, hogy a *genus* és *differentia specifica* alapján adott definíció nem könnyen választható el a *divisiótól*; ugyanez áll a *divisio* és a *partitio* vonatkozásában is, amelynek egyik példáját látja a hivatkozott Paulus-textusban. Részletesen ld. NÖRR *Spruchregel* 85. A definíciók vonatkozásában a hazai irodalomból ld. PÓLAY *Római jogászok* 94-95.

közös egyfelől, hogy a dolgok, amelyek birtokba vehetőségéről a szöveg szól, a minket körülvevő világban létező dolgok, ezért lehet birtokba venni ezeket.²⁹⁴ Másfelől pedig – mint arra Kaser rámutat – közös az említett példákban, hogy *pro suo* címen kerül sor a birtok megszerzésére, amely elbirtoklási cím egyes véleményekben a putatív titulus kapcsán jön figyelembe²⁹⁵, más *responsum*okban pedig – mint amilyen az idézett textus is – egyfajta általános kiegészítő jogcímként szerepel, vagyis azért, mert egyéb jogcím nem alkalmazható.²⁹⁶

Mint az korábban már említésre került, 38 olyan szöveg található a Digestában, ahol az *in rerum natura esse* fordulat a tényleges létezés kifejezésére szolgál; ebből 14 szöveg vonatkozott emberek létezésére, a fennmaradó 24 szöveg túlnyomó részben pedig valamely – tág értelemben vett – dolog létezését vagy nemlétét jelöli. Ez a kiterjesztő értelmezés – összhangban az éppen előbb elemzett szöveggel – ehelyütt azért szükséges, mert a rendelkezésre álló szövegek nem egységesek: néhol egyáltalán nem dolog jelenik meg a szövegekben (ld. pl.: *operae* esete), néhol pedig a dolog nem *res* formában, hanem tágabb, vagy más elnevezéssel kerül említésre (pl. *hereditas* – *legatum*). Ezen az alapon tehát a szövegek tartalmi csoportosítása nem végezhető el, mivel mindig maradna olyan szöveg, amely valamilyen szempontból nem illene egy adott csoportba.²⁹⁷ Ezen a ponton érdemes figyelemmel lenni arra a logikára, ami alapján Waldstein foglalkozik a dolgok létezésének kérdésével. Abból indul ki, hogy ha a birtoklás kapcsán első lépésben az említett Paulus-szöveg szerint szükséges a dolgok létezése, akkor a dolog felett fennállható dologi jogi jogosultság is a dolgok létezéséhez kötődik. Ebből első tekintetre azt a következtetést lehet levonni, hogy a dolog pusztulásával megszűnik a dologi jogi

²⁹⁴ Ezzel egyezően WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 31. Némiképp ellentétes, egyszersmind kissé szkeptikus hangvételű Nörr, aki a hivatkozott Paulus-szöveget a *natura* egyik, Paulus által lehetségesnek tartott jelentéskörébe sorolja. Véleménye szerint a *naturára* hivatkozás pusztán retorikai fordulat, amelynek célja valamely diskurzus lezárása azon az alapon, hogy nem kívánatos valami olyan mellett érvelni, ami *contra naturam est*. Részletesebben ld. NÖRR *Vera filosofia* 539-540.

²⁹⁵ Ld. pl. Paul. D. 41, 2, 3, 4 (54 ad ed.), ahol a *pro emptore* és a *pro suo* jogcíme konkurenciája figyelhető meg; hasonlóan Ulp. D. 41, 10, 1 pr. (15 ad ed.).

²⁹⁶ Vö. KASER *RPR* I. 422; BENEDEK *Dologi jog* 82. Egyezően ld. MACCORMACK *Naturalis possessio* 53, a *naturalis possessióra* utalással.

²⁹⁷ A szövegek hozzávetőleges csoportosítása alapján az alábbi kép nyerhető. Az *operae* esetére vonatkoznak – Paul. D. 7, 7, 1 (2 ad ed.) és Ulp. D. 38, 1, 9 pr. (34 ad Sab.), Paul. D. 38, 1, 20 pr. (40 ad ed.). A dolog *hereditas* értelemben – Pomp. D. 26, 7, 61 (20 epist.), Scaev. D. 32, 37, 3 (18 dig.); *legatum*ként – Pomp. D. 30, 48, 1 (6 ad Sab.), Gai. D. 30, 69, 5 (2 de legatis ad ed. pr.), Pomp. D. 33, 2, 6 (15 ad Sab.), Iav. D. 33, 6, 7, 1 (2 ex post. Lab.), Iav. D. 35, 1, 40, 4 (2 ex post. Lab.), Pomp. D. 36, 2, 22 pr. (5 ad Q. Muc.), Paul. D. 42, 2, 3 (9 ad Plaut.); a *legatumot* tartalmazó táblák esetében – Iul. D. 30, 84, 7 (33 dig.); pénzről vagy egyes pénzdarabokról szólva – Afric. D. 30, 108, 10 (5 quaest.); a dolog mint a *possessio* tárgya – Paul. D. 41, 2, 3, 21 (54 ad ed.); tartozás értelemben – Paul. D. 42, 2, 8 (4 ad Sab.); telekre vonatkozóan – Paul. D. 46, 3, 98, 8 (15 quaest.); szolgáltatásra vonatkozóan – Cels. D. 50, 17, 186 (12 dig.).

jogosultság is. Logikus kérdésként merül fel ugyanakkor, hogy létezik-e olyan eset, amikor a jogosultság a dolog pusztulására tekintet nélkül megmarad. Ehhez hasonló kérdés azonban, hogy elképzelhető-e olyan esetkör, ahol valamely dolog pusztulása keletkeztet egy jogosultságot. Waldstein válasza kézenfekvő: a dolog pusztulásáért való helytállás éppen a dolog elpusztulására tekintet nélkül fennmarad. Az ilyen helytállás kategóriája – Waldstein helyes meglátása szerint – a dologi jogi jogosultságok létezéséből levezetett, ám attól teljes egészében különböző a helytállás azért, ami egy dolog elpusztulásának az eredménye.²⁹⁸

Ulp. D. 25, 2, 17, 2 (30 ad ed.)

Non solum eas res, quae exstant, in rerum amotarum iudicium venire Iulianus ait, verum etiam eas, quae in rerum natura esse desierunt: simili modo etiam certi condici eas posse ait.

A hivatkozott szöveg az *actio rerum amotarum* intézményével függ össze, amely keresetet a volt férj indíthatott az elvált felesége ellen, ha az asszony, vagy az ő rabszolgája a házasság alatt, vagy a válás során bizonyos dolgokat az egykori közös háztartásból elvitt.²⁹⁹ Ugyanígy a volt feleség is megindíthatta a keresetet egykori férje ellen, amelynek keretében a volt feleség a volt férjjel szemben fennálló követeléseinek beszámítását kérhette.³⁰⁰ A kereset lényege az volt, hogy házastársak között lopási kereset indítására nem volt lehetőség, mivel ez *infamiát* eredményezett volna.³⁰¹ Így a házaspár között csak a nem infamáló *actio rerum amotarum* volt megindítható.³⁰² A hivatkozott forráshely a *concupina* által elvitt dolgok esetkörével áll kapcsolatban: az ágyas ilyenkor lopásért felel, mivel az *actio rerum amotarum* csak akkor van helye, ha a dologelvétele *divortii causa* történt.³⁰³ Ennek folyományaként mutat rá Ulpianus – Iulianus véleményét idézve –, hogy az említett kereset körében nem csupán azokat a dolgokat lehet követelni, amelyek megvannak, hanem azokat is, amelyek már nincsenek

²⁹⁸ WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 31-32.

²⁹⁹ Paul. D. 25, 2, 1 (7 ad Sab.): Rerum amotarum iudicium [...] introductum est adversus eam quae uxor fuit [...]; Paul. D. 25, 2, 3, 1 (7 ad Sab.): Item si servus eius furtum fecerit [...]; Paul. D. 25, 2, 3, 3 (7 ad Sab.): [...]. *etiam eas res, quas divortii tempore mulier comederit vendiderit donaverit qualibet ratione consumpserit, rerum amotarum iudicio contineri.*

³⁰⁰ Paul. D. 25, 2, 6, 2 (7 ad Sab.): Item cum rerum amotarum etiam in virum datur iudicium [...]; Ulp. D. 25, 2, 7 (36 ad Sab.): Mulier habebit rerum amotarum actionem adversus virum et compensare potest mulier cum actione, qua maritus agere vult ob res amotas.

³⁰¹ Vö. Gai. D. 25, 2, 2 (ad ed. praet. tit. de re iud.)

³⁰² KASER *RPR* I. 323, 618-619; LIEBS *Klagenkonkurrenz* 146-147.

³⁰³ Marcell. D. 25, 2, 20 (7 dig.); Ulp. D. 25, 2, 17, 1 (30 ad ed.). Vö. KASER *RPR* I. 619.

meg. Vagyis összességében minden olyan dolog perelhető volt az *actio rerum amotarum* körében, amelyet a feleség a válást tervezve elvett a férjtől, valamint azok a dolgok is, amelyeket a váláskor eltitkolt.³⁰⁴ Ugyanígy perelhetők az asszonynál lévő dolgokon túl azok is, amelyek valamilyen okból már nincsenek meg.³⁰⁵ Mindezen fejtegetések nyomán az látszik kirajzolódni a szövegekből, hogy az *in rerum natura desinere* kifejezés ebben a körben arra utal, hogy az *actio rerum amotarummal* érintett dolgok köre már nem létezik: az elidegenített dolgokat ténylegesen elhasználta, elfogyasztotta ezeket, ekként ezek a dolgok a külvilágban is megszűntek létezni. Erre utalnak az idézett Paulus-véleményben (Paul. D. 25, 2, 3, 3 [7 ad Sab.]) a *comedere* és a *consumere* kifejezések. Ettől minőségileg különbözőek azok az esetek, amikor az asszony túladott az említett dolgokon. Ez utóbbi esetben, jóllehet az eladott dolog a külvilágban valahol létezik, a volt feleség szempontjából mégsem tekinthető létezőnek, mivel az asszony nincs abban a helyzetben, hogy a dologra bármiféle ráhatást gyakorolhasson. Mindazonáltal, ez az eset azért nem tartozik az *in rerum natura desinere* körébe, mivel az idézett Ulpianus-szövegben a kifejezés párja *exstare*, ami valaminek a létezését, objektív értelemben vett meglétét fejezi ki.³⁰⁶ Az ok, ami miatt a két eset együttes említése lehetséges, az éppen az eltérő esetekhez fűzött azonos joghatásban keresendő, jelesül mindkét esetben a dologra vonatkozó jogosultság helyébe az *actio rerum amotarummal* érvényesíteni kívánt igény lép.

Az *in rerum natura esse*, illetve *desinere* kifejezések fentebb vázolt, objektív felfogását támasztja alá egy másik szöveg is, amelyben egy örökhagyó hagyomány címén rabszolgát juttatna valakinek, azonban örökösei közül az egyik megöli a rabszolgát.

Pomp. D. 30, 48, 1 (6 ad Sab.)

Si unus ex heredibus servum legatum occidisset, omnino mihi non placet coheredem teneri, cuius culpa factum non sit, ne res in rerum natura sit.

Pomponius akként foglal állást, hogy ilyenkor – bár az örököstársak egyetemleges kötelezettek lennének a hagyományossal szemben – nem helyes a rabszolga megöléséből eredő kárral azt az örököstársat is megterhelni, akinek az ölési cselekmény, és ebből

³⁰⁴ A hivatkozott szövegen kívül ld. még: Ulp. D. 25, 2, 17, 1 (30 ad ed.), valamint Paul. D. 25, 2, 3, 3 (7 ad Sab). Az utóbbi szövegben különösen jelentősek a *mulier vendiderit* és *consumserit* kifejezések.

³⁰⁵ WACKE *Rerum amotarum* 60, aki kifejti azt is, hogy a szöveg – különösen pedig annak *certi* fordulata – nem enged arra következtetni, hogy a *condictio* és az *actio rerum amotarum* egymás alternatívái lettek volna.

³⁰⁶ Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'exsto'; ERNOUT-MEILLET s. v. 'sto'.

eredően a rabszolga halála nem róható fel, így a vétklen örökösárs vonatkozásában lényegében lehetetlenül a szolgáltatás.³⁰⁷

Az eddigiekben olyan esetekről volt szó, amelyekben a dolog felett fennállt dologi jogi jogosultság a dolog megsemmisüléséből eredően átfordul a megsemmisülésért való, vagy a megsemmisüléssel összefüggő helytállási kötelezettséggé, mintegy a megsemmisült dolog evilági lenyomataként. Mindezek mellett feltehető az is, hogy valaki szerződésben vagy végrendeletben valamely dolog jövőbeni szolgáltatásáról rendelkezik, mint például egy, Africanus által ismertett esetben.

Afric. D. 30, 108, 10 (5 quaest.)

Qui quinque in arca habebat ita legavit vel stipulanti promisit 'decem quae in arca habeo': et legatum et stipulatio valebit, ita tamen, ut sola quinque vel ex stipulatione vel ex testamento debeantur. ut vero quinque quae deerunt ex testamento peti possint, vix ratio patietur: nam quodammodo certum corpus, quod in rerum natura non sit, legatum videtur. quod si mortis tempore plena summa fuerat et postea aliquod ex ea deperierit, sine dubio soli heredi deperit.

A vélemény kiindulópontja, hogy valaki élők közötti *stipulatio*ban, vagy végrendeletben arra vállal kötelezettséget, hogy a ládájában található tíz aranyat szolgáltatja, jóllehet az említett ládában valójában csak öt arany található. Africanusnak eme, a *falsa demonstratio* esetére vonatkozó véleménye szerint mind a hagyományrendelés, mind a *stipulatio*s kötelezettségvállalás érvényes lesz, azonban a kötelezettől csak öt aranyat lehet követelni.³⁰⁸ Amennyiben ugyanis a kötelezettségvállalás idején a kötelezett nem rendelkezett tíz, csupán öt arannyal, úgy értelmetlen olyan összeget követelni tőle, amely valójában nem létezik.³⁰⁹ Némiképp más a helyzet akkor, ha a kötelezettségvállalás hagyományrendelés formájában történt, és a végrendelet tételekor tíz arany állt az örökhagyó rendelkezésére, azonban utóbb, az örökhagyó halálát követően valamely okból csak öt arany marad meg. Ebben az esetben minden bizonnyal az örökösnek

³⁰⁷ Ezzel egyezően ld. pl. a *factum alterius* „ártalmassága” kapcsán KNÜTEL *Haftung* 377, 405²⁶²; a lehetetlenüléssel összefüggésben CUENA BOY *Rerum natura* 251. A dologpusztulás és valamely kötelezettség további sorsa áll a középpontban a következő szövegekben is: Afric. D. 3, 5, 48 (8 quaest.); Paul. D. 15, 3, 19 (4 quaest.); Pomp. D. 26, 7, 61 (20 epist.); Scaev. D. 32, 37, 3 (18 dig.). Az utolsóként említett forráshelyen ismét megjelenik az *exstare* és az *in rerum natura desinere* kifejezések egymással való párba állítása.

³⁰⁸ Ezzel egyezően ld. még CUENA BOY *Rerum natura* 250 és 53. sz. jegyzet további irodalommal.

³⁰⁹ A szövegben szereplő *in rerum natura esse* kifejezés kérdéséhez elsősorban Iavolenus kapcsán ld. pl. MISERA *Javoleni* 463, aki megemlíti, hogy a kifejezés mester és tanítvány között hagyományozódhatott.

tudható be az összeg csökkenése, ekként az eme tényből eredő veszteséget is ő köteles viselni. Kétségtelenül van igazsága Horak állításának, amikor egy másik, lényegét tekintve hasonló irányba mutató Iavolenus-hely³¹⁰ kapcsán entimematikus érvelésre hivatkozik, amelynek keretében a hiányzó premissza teljességgel nyilvánvaló.³¹¹ A Iavolenustól származó példában a hiányzó premissza a Digesta egy másik szöveghelyéből vezethető le, amely szerint a lehetetlenre irányuló szolgáltatás nem képezheti kötelelem tárgyát.³¹² Horak azonban nem viszi végig érvelését, és nem igyekszik megválaszolni azt a kérdést, hogy miért tekinthető nyilvánvalónak Celsustól származó állítás. A természetnek van egy, az embertől független rendje, amely egyetemesen és szükségképpen érvényre jut, és amelynek felismerésére az ember képes.³¹³ A természetnek ezen szükségszerű és univerzális rendjéből ered, hogy létezik lehetséges és lehetetlen; ezt a tényt az ember – miután felismerte – némely esetben jogi norma tartalmává teszi. Ekkor a *naturából* adódó rend egyszersmind a *ius* határáként szolgál – nem korlátozva, hanem éppen kiteljesítve azt.³¹⁴ A *rerum naturára* utalás az egyes esetekben a lehetséges és lehetetlen közötti, a *naturából* eredő határvonal meghúzásának leképeződése, amelynek folyamányaként bizonyos problémákra csak szükségszerűen és elkerülhetetlenül csak egyetlen válasz adható.³¹⁵

2. 2. Az objektív valóság leképezése

Abban a szövegcsoporthoz, ahol az *in rerum natura esse* fordulat az objektív valóság kifejezésére szolgál, éppen az objektív valóság az, amely bizonyos szabályok alkalmazhatóságát megteremti. Ekként a valóság olyan, előzetesen már adott keretét képezi a majdan meghozandó döntéseknek, amely magát a döntési szabadságot tartja kordában. Nem a szabadság korlátozásáról van szó, hiszen ez a keret teremti meg annak lehetőségét, hogy egyfelől ne esetleges döntések szülessenek, másfelől pedig, hogy az

³¹⁰ *Iav. D. 33, 6, 7, 1 (2 ex post. Lab.): "Lucio Titio tritici modios centum, qui singuli pondo centum pendeant, heres dato". Ofilius nihil legatum esse, quod et Labeo probat, quoniam eiusmodi triticum in rerum natura non esset: quod verum puto.*

³¹¹ HORAK *Rationes decidendi* 277.

³¹² *Cels. D. 50, 17, 185 (8 dig.): Impossibilium nulla obligatio est.* Ehhez ld. CUENA BOY *Rerum natura* 227-229.

³¹³ Vö. BRETOE *Fundamenti* 115.

³¹⁴ Korlátozást éppen az jelentene, ha a *natura* ilyen funkciója vagy jellege hiányozna, hiszen ilyen esetben abszurd tartalmú tételek is a *ius* elemeivé válhatnának, amely abszurd tartalmú tételek éppen a *ius* célja szerinti realizálódását gátolnák!

³¹⁵ Vö. MAYER-MALY *Ius* 11.

így meghozott döntések ne rugaszkodjanak el a mindennapi élettől. Azért lesz ez egy szilárd kerete a döntéshozatalnak, mert az objektív valóság független attól, hogy az egyes ember tud-e róla, valamint attól is, hogy erről mi a véleménye, ekként figyelmen kívül hagyása fogalmilag kizárt. Egy elhalt *pater familias* után marad egy fiú és egy várandós feleség. Ebben az esetben a *filius* nem perelheti a *pater familias* adósaitól a kintlevőségek felét, akkor sem, ha később egyetlen fiú születik, mivel születhetett volna több is, jóllehet a *rerum naturából* eredően annyi biztos volt, hogy egy gyerek születni fog. Ezzel szemben Sabinus és Cassius véleménye az, hogy a fiú a kintlevőségek negyedét perelheti, mivel akár az is meglehet, hogy három gyerek születik majd. Nem alap nélküli az a meglátás, hogy mind Paulus, mind pedig Sabinus és Cassius egyaránt a saját konkrét tapasztalataikra alapították véleményüket, éppúgy, mint Iulianus egy másik esetben. Az ő elképzelése szerint a születésig csak akkora hányadot lehet követelni a kintlevőségekből, amekkora hányadra feltehetően örökös lesz a fiú: vagy az egész tatózás negyedét kísérelheti meg behajtani, mert a tapasztalat szerint három gyerek születhet egyszerre, vagy a hatodát, mert öt születhet. Ez utóbbi kapcsán Iulianus utal Arisztotelészre, aki beszámol egy esetről, amikor egy alexandriai nőnek egyszerre öt gyereke született, és a jogász – mint írja – ennek az esetnek a valóságtartalmáról személyesen győződött meg Egyiptomban.³¹⁶ Mindebből látható, hogy megoldhatatlan problémát jelent az egyes jövőbeli események előre látása, amivel a római jogászok is tisztában voltak.³¹⁷ Ezekben az esetekben azonban sokkal inkább arról van szó, hogy amikor a jogász véleményt mond, akkor a jogászi véleményét valamilyen, a külvilágból származó tapasztalati megfigyeléssel támasztja alá. Ekként nem fogadható el maradéktalanul Bretoné azon meglátása, hogy amint bizonyos események, mint amilyen például egy földrengés, nem jelezhetők előre, ugyanígy lehetetlen teljes bizonyossággal előzetesen megállapítani, hogy egy gyerek fog-e születni, vagy egynél több.³¹⁸ Igaz az, hogy a természetre, amely egyébként önmagában értelmes rendet hoz létre, jellemző valamiféle kiszámíthatatlanság

³¹⁶ Paul. D. 5, 1, 28, 5 (17 ad Plaut.) és Iul. D. 46, 3, 36 (1 ad Urs. Ferocem). Vö. WALDSTEIN *Elementi «pre-positivi»* 24; BRETONÉ *Fondamenti* 119.

³¹⁷ A fentiekhez hasonló esetet mutat be Ulpianus (Ulp. D. 38, 16, 3, 9-10 [14 ad Sab.]): ha egy gyerek az apa halálakor még nem született meg, akkor a XII táblás törvény szerint az agnát rokonoknak meg kell várniuk a születés idejét; mi több, a vele azonos fokon álló rokonok osztoznak vele az örökségben. A konkrét esetben felmerült kérdés az volt, hogy hogyan kell számítani az örökség egy főre eső hányadát. A probléma – a fentiekhez hasonlóan – abból adódik, hogy egyetlen szülésből akár több gyermek is születhet. Ulpianus akként foglal állást, hogy ha egy nő biztosan állította, hogy várandós, jóllehet nem volt az, akkor a már megszületett gyermek lesz az egész hagyaték örököse, hiszen tudta nélkül is örökössé válik. Ebből pedig az következik, hogy ha időközben a már megszületett gyerek meghal, a teljes hagyaték az ő örökösére vagy örökösire száll át. Létezik ugyanakkor lényegileg ellentétes állásfoglalás is az osztályra bocsátással kapcsolatban (Paul. D. 37, 6, 2 pr. [41 ad ed.]); vö. BRETONÉ *Fondamenti* 119-120.

³¹⁸ BRETONÉ *Fondamenti* 119.

is.³¹⁹ Ám ebben az esetben nem az a helyzet, hogy a természet – az immanens rend mellett – kiszámíthatatlan, sokkal inkább arról, hogy az emberi megismerés véges, illetve tökéletlen; a megismerés, amelyhez éppen az ember ösztönös értelmén keresztül vezet az út.³²⁰ Ehhez képest tehát Bretone azon elgondolása, hogy természet egy immanens tervet hordoz magában, amelyet folyamatosan érvényre juttatva tesz nyilvánvalóvá, és csak rajtunk áll, hogy a konkrét esetben figyelmen kívül hagyjuk-e, valamely más megítélésre vagy feltevésre hagyatkozva, egyáltalán nem fogadható el.³²¹ Hiszen saját maga is elismeri, hogy az egyetemes természetben van egy soha át nem hágható törvény (*recta ratio*), vagyis a természet szerinti élet egyszersmind az erényes életet is jelenti,³²² akkor a minduntalan érvényre juttatott és nyilvánvalóvá tett tervet, amely a *recta ratió*n alapul, vagy felismerjük, vagy sem. Ennyiben áll egyszersmind a természet kiszámíthatatlansága is. Más formában használja Ulpianus a *rerum natura* fogalmát az objektív valóság leképezésére.

Ulp. D. 13, 5, 16, 3 (27 ad ed.)

Ergo si non stetit per actorem, tenet actio, etiamsi per rerum naturam stetit: sed magis dicendum est subveniri reo debere.

A praetori *edictum* rendelkezése szerint keresetet ad a praetor, amennyiben nyilvánvaló az, hogy aki pénzfizetésre szóló kötelezettséget vállalt, e kötelezettséget nem teljesítette, és a felperesnek sem róható fel a vállalt kötelezettség teljesítésének elmaradása.³²³ Ehhez kapcsolódik Ulpianus megjegyzése, amely szerint, ha nem a felperesen múltott a teljesítés sikere, a praetor megadja neki a keresetet, még abban az esetben is, ha a teljesítés lemaradása a *rerum naturának* tudható be, vagyis abban az esetben is perelhet a felperes, ha a másik felet a körülmények akadályozták abban, hogy teljesítsen. Ehelyütt tehát a *rerum natura* olyan objektív körülményeket jelöl, amelyekre az adósnak nincs ráhatása. Ulpianus azonban hozzáteszi mindehhez, hogy véleménye szerint kimentési lehetőséget

³¹⁹ BRETONE *Fondamenti* 115-116.

³²⁰ Ehhez ld. WALDSTEIN *Teoria generale* 33-41.

³²¹ Vö. BRETONE *Fondamenti* 120: „La natura [...] reca un progetto dentro di sé, e lo rende chiaro attuandolo. Siamo noi a ignorarlo nel caso concreto, e perciò ricorriamo a qualche calcolo o ipotesi.”

³²² BRETONE *Fondamenti* 117.

³²³ Vö. Ulp. D. 13, 5, 16, 2 (27 ad ed.). A szövegrekonstrukció vonatkozásában ld. LENEL *EP* 247-252. Lenel úgy véli, hogy a *neque solvere neque fecisse* fordulat egy, az *edictum* másolása során keletkezett hiba eredménye. Részletesen LENEL *EP* 250.

kell biztosítani az adós számára.³²⁴ A jogászi vélemény alapja nagy valószínűséggel éppen az a felismerés lehetett, hogy nem az adós gondosságának hiánya, vagy esetleg szándékos magatartása idézte elő a teljesítés elmaradását, sokkal inkább egy embertől független külső körülmény, amely külső voltától függetlenül alkalmas a felek közötti jogviszony módosítására, hiszen a hitelező követelési joga a teljesítés ilyen, külső körülmény miatti elmaradásából eredően fordul igénybe (*tenet actio*).³²⁵

Paul. D. 45, 1, 73 pr. (24 ad ed.)

Interdum pura stipulatio ex re ipsa dilationem capit, veluti si id quod in utero sit aut fructus futuros aut domum aedificari stipulatus sit: tunc enim incipit actio, cum ea per rerum naturam praestari potest. sic qui carthagini dari stipulatur, cum romae sit, tacite tempus complecti videtur, quo perveniri carthaginem potest. item si operas a liberto quis stipulatus sit, non ante dies earum cedit, quam indictae fuerint nec sint praestitae.

A Paulus által bemutatott példa szerint előfordulhatnak olyan esetek, amikor maga a *stipulatio*, illetőleg annak teljesítése késedelmet szenved.³²⁶ Ilyen lehet, amikor valaki méhmagzatra tekintettel, vagy jövőbeni gyümölcsre, vagy megépítendő épületre stipulál. Ilyen esetekben a követelhetőség akkor keletkezik, amikor *rerum natura* szerint mód nyílik a teljesítésre.³²⁷ Ennek a véleménynek a körében jól látható, hogy az *in rerum natura esse* kifejezés nem csupán valaminek a létezését jelöli: nem arról van szó, hogy az említett *stipulatio*ók létrejöttek-e, vagy sem, hanem arról, hogy a *stipulatio*ba foglalt normatív kötelezettségvállaláshoz képest mikor válik lehetővé ennek materiális teljesíthetősége.³²⁸ Ez a materiális teljesíthetőség viszont attól függ, hogy a külvilágban

³²⁴ Ulrike Babusiaux a hivatkozott Ulpinus-helyet az *aequitas naturalis*, illetőleg a *fides* kérdéssel kapcsolja össze. Vö. BABUSIAUX *Aequitas naturalis* 633-634. Elgondolása figyelemre méltó, mivel Ulpianus hangsúlyozza, hogy a körülmények akadályozták az alperest a teljesítésben, ekként – véleménye szerint – kimentési lehetőséget kell biztosítani az alperes számára. Markánsan jelenik meg tehát eme véleményben az egyensúly fenntartására irányuló törekvés, mégpedig – mint azt Földi András a jóhiszeműség és tisztesség elvével foglalkozó tanulmányában kimutatja – a felek helyzetének egyensúlyba hozása révén. A bírói döntésnek ugyanis ebben a konkrét esetben figyelembe kell vennie az eset egyedi körülményeit is, a törvényi szabály túlzottan általános jellegét ellensúlyozandó. Részletesen ld. FÖLDI *Jóhiszeműség* 19 és 21. irodalommal.

³²⁵ Ezzel egyezően ld. LÁBADY *Magyar magánjog* 280 és 314.

³²⁶ Vö. CUENA BOY *Rerum natura* 253.

³²⁷ Ezzel egyezően ld. CUENA BOY *Rerum natura* 238: „[...] esa misma idea de la realidad hace que una prestación no pueda ser exigida antes de que su cumplimiento sea posible conforme a la *rerum natura*”.

³²⁸ Hasonló értelemben fogja fel Mayer-Maly is a *rerum natura* jelentését egy, a hetvenes évek elején megjelent tanulmányában, amikor egyenlőségjelet tesz a *natura rerum* és a *necessitas (rerum)* kifejezései közé, amelyek közül az utóbbi is forrásszerű kifejezés (vö. pl. Paul. D. 4, 6, 16 [12 ad ed.]; Paul. D. 23, 4, 8

milyen konkrét helyzettel állunk szemben. Ha tehát valaki azt vállalja, hogy Karthagóban lesz köteles fizetni, jöllehet ő Rómában van, akkor okszerű, hogy az ekként vállalt kötelezettség akkor teljesíthető, ha a kötelezettséget vállaló személy valamilyen módon eljut Karthagóba. Következésképpen a *per rerum naturam praestari potest* fordulat a konkrét helyzet objektív valóságát jeleníti meg: aki nincs Karthagóban, annak el kell utaznia oda, annak érdekében, hogy a vállalt kötelezettsége normatív szempontból egyáltalán kérdezhetővé váljék. Lényegileg ugyanebbe a körbe tartozik a lehetetlenre kötelező bírói ítélet, a lehetetlenre vonatkozó kötelezettségvállalás, valamint egy időtűzéshez kötött szolgáltatás idő előtti követelése is.³²⁹ A hivatkozott esetekben az objektív valóság meghatározottsága vagy materiális alapú (lehetetlen szolgáltatás), vagy normatív kötődésű (bírói ítélet, kötelezettségvállalás időtűzéssel).³³⁰ Összességében elfogadható egy olyan állítás, hogy minden ilyen esetben szükséges felismerni azt, ami természeténél fogva lehetetlen.³³¹ Nem mindegy azonban, hogy az alapul szolgáló objektív valóság – amelyhez mérten állítható valamiről, hogy lehetséges, vagy lehetetlen – az embert körülvevő világ valósága, vagyis „a halak úsznak, a madarak repülnek” igazsága, vagy a normatív rend, azaz az „*uti lingua nuncupassit*”, valósága. Az utóbbi esetben ugyanis nem arról van szó, hogy a minket körülvevő világ rendjén lehetetlen a vállalt szolgáltatás idő előtti követelése, hiszen az ilyen kötelezettségvállalások – persze a felek konszenzusán nyugodva – módosíthatók, ennek hiányában a normatív rendet sérti minden olyan követelés, amely határidő előtt fogalmazódik meg.³³²

[7 ad Sab.]; Paul. D. 40, 7, 20, 5 [16 ad Plaut.]). Ld. MAYER-MALY *Natur der Sache* 122. Nem minden alap nélküli azonban ezeken a helyeken a necessitasra utalás. A rerum natura kifejezést tartalmazó szöveghelyek több, mint egyötöde Paulustól származik (ld. táblázat fentebb), ekként feltehető, hogy a hivatkozott esetekben is ezt a kifejezést használta volna, ha ennek ténylegesen lett volna alapja, vagyis minden bizonnyal többről van szó egyszerű stiláris kérdésnél.

³²⁹ Vö. Paul. D. 49, 8, 3 pr – 1 (16 resp.), Ulp. D. 50, 17, 135 (23 ad ed.), Cels. D. 50, 17, 186 (12 dig.). Mindez azzal együtt igaz, hogy az Ulpianus-hely egyfelől a konkrét dolog létezésének hiányáról szól, és csak ennek figyelembe vételével együtt értelmezhető a teljes szöveg akként, mint amely az objektív valóságot tükrözi.

³³⁰ Nörr is úgy véli, hogy az előbbi esetben a *natura* kifejezés használata materiális, vagy inkább kollokvialis jellegű, azt hangsúlyozza azonban, hogy Paulus ehelyütt csupán egy kivételt akar igazolni, jogászai érvekkel alátámasztani, mégpedig annak a szabálynak a kivételét, hogy a stipulatio előfeltételezi az ígért dolog létét. Csakhogy itt éppen nem kivételről van szó, hanem ennek a szabálynak a megerősítéséről: ahogy a *stipulatio* természetéből, jellegéből adódik, hogy az ígért dolognak léteznie kell az ígért megtételének pillanatában, úgy az egyes dolgok hasznainak jellegéből adódik, hogy nem mindig a dologgal együtt léteznek, van olyan időszak, amikor még csak várható ezek léte. Vö. NÖRR *Vera philosophia* 554.

³³¹ Vö. BRETONE *Fundamenti* 267.

³³² Látni kell ugyanakkor, hogy a normatív rend megsértése okán lehetetlen vállalás példájában nem másodrendű csak más jellegű lehetetlenségről van szó. Ekként tehát Bretone alapvetően sarkos meglátása elfogadható, jöllehet a konkrét helyzetek ennél árnyaltabbak is lehetnek.

2. 3. *Rerum natura* mint specifikus jellemző

Az utolsó szövegcsoporthoz a *rerum natura* (illetve a *natura rei*) az egyes dolgok különleges jellemzőjét, speciális természetét írja le. Ennek a csoportnak közös jellemzője – figyelembe véve a jelen írás elején szereplő összesítő táblázatot is – az, hogy egyetlen olyan szöveget sem lehet itt elemezni, amely tisztán(!) ebbe a csoportba tartozhatna. A csoporttal kapcsolatos ilyen problémát a kategorizálás során maga Waldstein is érezhette, hiszen többször hivatkozott munkájában az ezzel a témával foglalkozó rész címében ugyan a *rerum natura* fordulatra utal, a hivatkozott és elemzett forrásokban azonban már nem általánosan szerepel ez a kategória, hanem „aprópénzre váltva”, vagyis a kifejezés ’*res*’ tagját a hivatkozott esetek konkretizálják. Ennek legjobb példája az egyik idézett Paulus-szöveg princípiuma, amely szerint három indoka lehet annak, hogy egy alacsonyabban fekvő telek alárendelt egy magasabban fekvő teleknek.³³³ Ezek pedig a törvény, az ingatlan természete, valamint nagy múlttal rendelkező, éppen ezért törvény erejével bíró szokás vagy gyakorlat. Waldstein szerint érdekes a *natura loci* fordulat mikénti elhelyezése, ami arra enged következtetni, hogy az ingatlan természetes fekvése törvény, illetve az időmúlással megalapozott jogállapot hiányában veendő figyelembe. Ekkor is azonban csak akként, hogy mi az a mérték, amelyet az alacsonyabban fekvő telek a magasabban fekvő telekről lefolyó vízből „kezelni” tud anélkül, hogy emberi beavatkozásra lenne szükség, vagyis annak mutatója, hogy hol húzódik a természetes vízátfolyás határa, amelynek elviselésére az alacsonyabban fekvő ingatlan tulajdonosa köteles.³³⁴

Eltekintve azonban ezektől a szövegektől, az említett táblázat is jól példázza, hogy a harmadik kategóriának legfeljebb csak a vitatható besorolású helyek esetében lehet jelentősége, akként, hogy más csoportokba sorolással versengő minősítést is lehetővé tesz. Egyszersmind az is látható, hogy a *rerum natura* ilyen értelmezése már túlmutat a nyelvi-formai alapon álló elemzés határain, ez azonban magát a csoportosítást nem teszi megalapozatlanná.

³³³ Paul. D. 39, 3, 2 pr. (49 ad ed.): *In summa tria sunt, per quae inferior locus superiori servit, lex, natura loci, vetustas: quae semper pro lege habetur, minuendarum scilicet litium causa.*

³³⁴ Részletesen ld. WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 37 és 39. Ellentétes nézetet képvisel HORÁK *Rationes decidendi* 280.

2. 4. A vitatható besorolású forráshelyek

Az ebben a körben említésre kerülő szövegekben közös, hogy bár a *rerum natura* ezeken a helyeken határozottan fejezi ki valaminek a létezését, vagy a létezés hiányát, esetleg az objektív valóságra is láthatóan utal, mégis tulajdonítható az egyes szövegeknek olyan, másodlagos – nem belemagyarázott – értelem is, amely alapján elgondolkodtató lehet, hogy ezek a szövegek a jelzetteken túl egy másik szövegkategorióba is soroltassanak. Ezt számításba véve a feltételezett konkurencia az alábbi összeállításban fordulhat elő: az első és a második csoport (létezés – objektív valóság kifejezése), az első és a harmadik csoport (létezés – speciális jellemző), valamint a második és harmadik csoport (objektív valóság kifejezése – speciális jellemző) közötti besorolás lehet kérdéses.

2. 4. 1. Az első és a második csoport közötti lehetséges konkurencia

A vitatható besorolású forráshelyek között ebben a csoportban első helyen szerepeltethető Iavolenus egy véleménye.

Iav. D. 33, 6, 7, 1 (2 ex post. Lab.)

'Lucio Titio tritici modios centum, qui singuli pondo centum pendeant, heres dato'. Ofilius nihil legatum esse, quod et Labeo probat, quoniam eiusmodi triticum in rerum natura non esset: quod verum puto.

Az esetben szereplő hagyományrendelet értelmében az örökhagyó örököse köteles Lucius Titius részére 100 *modius* gabonát adni, amelynek mindegyike, tehát minden egyes *modius*, egyenként 100 *pondus* nyom. A jogász Ofilius, és a vele azonos álláspontot képviselő Labeo nézetére hivatkozik, akik szerint ilyen *legatum* nem képzelhető el, mivel ilyesfajta gabona nem létezik – ekként a hagyományrendelet érvénytelen.³³⁵ Egy véka gabonába ugyanis 100 *pondus* nem fér bele – ez a konkrét esettől függetlenül igaz: az objektív valóság az, hogy ezek a mértékek a hagyományrendeletben írottakkal egyezően nem feleltethetők meg egymásnak.³³⁶ Vagyis

³³⁵ GROSSO *Raciones decidendi* 120.

³³⁶ Ld. CUENA BOY *Rerum natura* 249, különösen pedig az alábbi: „Es éste un dato del mundo corporal, de la realidad física, que representa un límite insuperable para la libertad de disposición del testador [...]”. A

ehelyütt a *rerum natura* korreál az általános nyelvhasználattal, abból kiindulva jeleníti meg a ténylegességet, képezi le a valóságot.³³⁷ Ekként a *rerum natura non esset* nem csupán azt jelenti, hogy nem létezik, hanem egyszersmind azt is, hogy a kikötés abszurd, és nemléte éppen az abszurditásból következik. Ehhez a kérdéshez hasonló Ulpianus egy általánosabb megfogalmazású kijelentése, amely szerint mindaz, aminek vagy lehetetlen a szolgáltatása, vagy amely nem létezik, az a szerződésben nem írottak tekintendő.³³⁸ A szöveg kategorizálása távolról sem egyszerű: egyfelől igaz, hogy utal a szöveg a tényleges létezés hiányára (*ea [...] quae in rerum natura non sunt*), ebből a szempontból tehát a waldsteini elhelyezés érthető. Azonban a szöveg másik fordulata (*quae dari impossibilia sunt*) az átadás lehetetlenségére mutat, amelynek végeredménye ismét az, hogy *ea in rerum natura non sunt*, vagyis a kikötés abszurditása okozza a létezés hiányát. Vagyis az Ulpianus által említett kötelezettség, illetőleg a Iavolenusnál megjelenő súlymértékek természete, jellege alapvető vonatkoztatási pontul szolgálnak a létezés meghatározásának körében is.³³⁹ Az eddig mondottakból következően a Iavolenus-szöveg a kategorizálás során akár két csoportba is kerülhetett volna, hiszen a létezésre utalás mellett az objektív valóságot leíró tartalma mellett is alappal lehet érvelni.

2. 4. 2. Az első és a harmadik csoport közötti lehetséges konkurencia

Az *operae* kérdése kapcsán főként Ulpianus egy rövid megállapítására szokás hivatkozni, azonban ehhez elengedhetetlenül kapcsolódik egy másik, ezzel lényegében egyező tartalmú szöveg Paulustól.

Ulp. D. 38, 1, 9 pr. (34 ad Sab.)

*Operae in rerum natura non sunt.*³⁴⁰

jelen textus és Celsus egy véleménye (Cels. D. 50, 17, 185 [8 dig.]) közötti párhuzamra nézve ld. HORÁK *Rationes decidendi* 277-278.

³³⁷ Ehhez ld. MANTELLO *Natura e diritto* 208.

³³⁸ Ulp. D. 50, 17, 135 (23 ad ed.): *Ea, quae dari impossibilia sunt vel quae in rerum natura non sunt, pro non adiectis habentur.*

³³⁹ Ezzel egyezően MANTELLO *Natura e diritto* 209; CUENA BOY *Rerum natura* 234-235, 249.

³⁴⁰ Ehhez a rövid állításhoz ld. Bessený András értő megjegyzését, amely szerint *operae* alatt a rómaiak olyan, gazdaságilag nélkülözhetetlen tényezőket értettek, amelyek csupán átmenetileg léteznek; ennek kapcsán egy Paulus-textusra hivatkozik. Vö. Paul. D. 50, 16, 5, 1 (2 ad ed.): *'Opere locato conducto': his verbis Labeo significari ait id opus, quod Graeci ἀποτέλεσμα vocant, non ἔργον, id est ex opere facto corpus aliquod perfectum.* Ehhez ld. még LIDDELL – SCOTT s. vv. ἀποτέλεσμα és ἔργον. Ekként a lényeg nem valamilyen fizikai értelemben vett cselekvésben, tettben áll, hanem valaminek az alapos teljesítésében. Ld. BESSENYŐ *Római magánjog* 500. Már ezek a megfontolások is abba az irányba

Paul. D. 7, 7, 1 (2 ad ed.)

Opera in actu consistit nec ante in rerum natura est, quam si dies venit, quo praestanda est, quemadmodum cum stipulamur 'quod ex arethusa natum erit'.

A szövegek szerint *operae* alatt valamilyen emberi cselekvéseket kell érteni,³⁴¹ azonban ez nem bármiféle cselekvést, tevést jelent: *opera* csak akkor lesz egy cselekvés, ha annak teljesítési ideje eljött; ezt megelőzően azonban nem létezik mint *opera*: a teljesítési idő eljötté avatja az egyszerű emberi cselekvést számon kérhető kötelezettséggé.³⁴² Paulus hozzáteszi, hogy ez hasonló azokhoz az esetekhez, amikor valaki *res futurára* nézve stipulál.³⁴³ Ekként a teljesítési idő eljöttével válik az egyszerű cselekvés jogi szempontból létezővé (*in rerum natura est*), tehát követelhetővé is, ez avatja tehát a cselekvést meghatározott jellegűvé, amely különleges, jogi szempontból is releváns jellemzőkkel bír.³⁴⁴ Ekként az emberi cselekvés speciális minőségét írja le itt az *in rerum natura esse* kifejezés, ebből adódóan mindkét szöveg – bár kétségtelen, hogy első tekintetre az első csoportba tartozónak tekinthetők – nem minden alap nélkül veti fel

mutatnak, hogy *operae* vonatkozásában a *rerum natura* kifejezés nem pusztán a létezésre utal, hanem egy bizonyos időhöz, vagy konkrét feladathoz kötődő teljesítési kötelezettséget jelenít meg. Ehhez képest külön említést érdemel Pescani nézete, amelyet Visky Károly is ismertet Pescani monográfiájáról írott recenziójában. Ezek szerint nem az *opera*, hanem ennek eredménye, az *opus* az, ami a külvilágban létezik. Ehhez ld. VISKY *Opere* 225. Kétséges ugyanakkor, hogy az *operát* általában úgy tekintették volna, mint ami *non in rerum natura est*. Ehhez ld. Sen. Ep. ad Luc. 6, 58, 15: „*Primum genus Stoicis quibusdam videtur 'quid'; quare videatur subicium. 'In rerum' inquit 'natura quaedam sunt, quaedam non sunt, et haec autem quae non sunt rerum natura complectitur [...]*”. Megjegyzendő, hogy az *operae in rerum natura non sunt* kijelentés értelmezése igen vitatott; vö. CUENA BOY *Rerum natura* 254. Ehhez ld. pl. ALBANESE *Persone* 78²³⁷, aki az *in rerum natura non sunt* fordulatot az *indictióval* hozza kapcsolatba. Hasonlóan ld. WACKE *Arbeitsverhältnisse* 151, aki szerint ezen a helyen Ulpianus arra utal, hogy az *opera* mint tevékenység nem minden esetben jár együtt valamely, pénzben kifejezhető eredménnyel.

³⁴¹ *Operae* alatt olyan, egy napi tartamú munkavégzést kell érteni, amelynek ilyen napi jellegéből adódóan a kötelezettség teljes mértékét a napok számával kellett megadni, meghatározva, hogy hány napi *operae* teljesítésére köteles valaki. Vö. Paul. D. 38, 1, 1 pr. (1 de var. lect.); Pomp. D. 38, 1, 3, 1 (6 ad Sab.); Paul. D. 40, 7, 20, 5 (16 ad Plaut.); WALDSTEIN *Operae libertorum* 209-211; CUENA BOY *Rerum natura* 257, és különösen 65. sz. jegyzet.

³⁴² Ehhez hasonlóan ld. Cels. D. 50, 17, 186 (12 dig.).

³⁴³ Vö. CUENA BOY *Rerum natura* 254-255. A *res futurára* vonatkozó *stipulatio* és az *operae libertorum* közötti különbségre nézve ld. CUENA BOY *Rerum natura* 256.

³⁴⁴ Ezt állítja Waldstein is, az irodalom alapján azzal magyarázva mindezt, hogy *operae* mint cselekvés, munka a külvilágban csak ennek eredménye oldaláról volt megfogható: a munka, különösen pedig a szellemi munka valamely kézzel fogható eredményre kellett, hogy vezessen ahhoz, hogy a rómaiak kezdeni tudjanak vele valamit. Ekként – mint önmagában nem fizikai létező – csak a követelhetőség napjától tekinthető létezőnek. Ld. részletesen irodalommal WALDSTEIN *Operae libertorum* 218. Waldstein lényegében ezt az álláspontot fogalmazta meg tíz évvel korábbi munkájában is, azzal, hogy ebben a körben rámutatott arra is, hogy az *operae* megjelöléssel illetett cselekvések létezése attól függ, hogy maga a cselekvések az ezekre vonatkozó jogi kötelezettség tartalmi szempontból egymásnak megfelelnek-e. Vö. WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 33 és sk. Ezzel ellentétesen Pescani alapján VISKY *Opere* 226; BREONE *Fondamenti* 271.

annak lehetőségét, hogy a harmadik kategóriába soroltassanak. Hiszen a szövegek ilyen értelme szerint a cselekvés már megvan, csak idő előtt nem minősül az *operae* körébe tartozónak.³⁴⁵

2. 4. 3. A második és a harmadik csoport közötti lehetséges konkurencia

Már korábban, az *in rerum natura* kifejezés rabszolgákhoz kötődő előfordulásának vizsgálata során szükséges volt idézni egy Gaius-helyet, amely szerint a rabszolganő gyermeke nem minősül gyümölcsnek. Ehhez némiképp hasonló érvelést követ Iavolenus véleménye, amelyben a kérdés az, hogy amennyiben valaki bilincsbe ver egy szabad embert akként, hogy őt birtokolja, vajon ezáltal birtokolni fog-e mindent, amit a bilincsbe vert ember a birtokában tart.

Iav. D. 41, 2, 23, 2 (1 epist.)

Item quaero, si vinxero liberum hominem ita, ut eum possideam, an omnia, quae is possidebat, ego possideam per illum. respondit: si vinxeris hominem liberum, eum te possidere non puto: quod cum ita se habeat, multo minus per illum res eius a te possidebuntur: neque enim rerum natura recipit, ut per eum aliquid possidere possimus, quem civiliter in mea potestate non habeo.

A jogász rámutat arra, hogy szabad embert nem lehet birtokolni, ebből adódóan az sem kerül az őt megbéklyózó birtokába, ami a szabad emberé, mivel a *rerum natura* szerint olyan személy által, aki felett nem áll fenn civiliter hatalom, semmit sem lehet birtokolni. Mint ismeretes, klasszikus jog szerint főszabály szerint akkor beszélhetünk birtokról, ha a birtokos *corpore et animo* hatalmában tartja az adott dolgot. Előfordulhat ugyanakkor, hogy a hatalomgyakorló nevében hatalomalatti birtokol – ilyenkor is megvan azonban a corpus és az animus is, olyan formában azonban, hogy a birtoklásra *animus domini*,

³⁴⁵ Létezik egy harmadik, az *operae* kérdésével foglalkozó szöveg is (Paul. D. 38, 1, 20 pr. [40 ad ed.]), amelyben a *rerum naturára* hivatkozás az *operae* esedékességének kérdéséhez képest eltérő tartalommal jelenik meg. Paulus ezen a helyen visszautal Sabinusnak a *praetor urbanus edictumához* írt kommentárjából származó véleményére (vö. Paul. D. 38, 1, 18 [40 ad ed.]), amely szerint az *operae* teljesítésére a *libertinus* a sajátjából is köteles, ha azonban saját létfenntartási szükségleteit maga nem képes kielégíteni, a *patronus* kell, hogy élelmezést nyújtson számára. Vagyis a *rerum naturára* utalás helyütt sokkal inkább az *operae* fizikai teljesíthetőségére utal. Vö. WALDSTEIN *Operae libertorum* 221²¹.

ugyanakkor *corpore filii* vagy *servi* kerül sor.³⁴⁶ Ezt az esetkört egyes források – így a vizsgált Iavolenus-textus is – a *potestas* kérdésével társítják, és kitűnik belőlük, hogy ezekben az esetekben a *potestas* a birtoklásnak előfeltétele.³⁴⁷ Ennek indoka, hogy a vizsgált szöveg kifejezetten tagadja a hatalomgyakorló általi birtokszerzés lehetőségét azon az alapon, hogy a hatalomalatti személyt a hatalomgyakorló nem birtokolja.³⁴⁸ Összességében ebből a szövegből is egy olyan elgondolás érződik ki, amely azt hangsúlyozza, hogy nem pusztán a szabad ember feletti birtok nem létezik, hanem azért nem állhat szabad ember egy másik személy birtokában, mert ez abszurd; nem felel meg az objektív valóság követelményének. Cuena Boy még ennél is többet állít, amikor arra hívja fel a figyelmet, hogy ebben a szövegben a *rerum natura* egyenesen a *lex naturae*, vagy a *ius naturale* szinonimájaként értékelhető.³⁴⁹ Ez a felfogás pedig már a korábban idézett Gaius-szöveg záró fordulatát idézi. Ott Gaius akként foglalt állást az ember és a gyümölcs elválasztásának kérdésében, hogy a gyümölcs célja, hogy az emberek hasznára váljék. Vagyis Gaius gondolatban két csoportra bontja az esetében szereplő releváns elemeket: emberek és gyümölcsök, és mindkettő célja és szerepe az objektív valóságot tükrözni szándékozó világban attól függ, hogy a természet milyen attribútumokkal ruházta fel ezeket egyenként – így érthető Cuena Boynál a *ius naturalé*re utalás. Hangsúlyozni kell, hogy a gondolati elválasztás megtétele nem különleges jogász bravúr, sem pedig jogász csúrcsavar: olyan alapvető gondolati sémáról van szó, amely az ember gondolkodásának természetes velejárója.³⁵⁰

Hasonló a helyzet azon gyermekek öröklése kérdésében is, akiknek apja elveszítette a polgárjogát.

³⁴⁶ Vö. pl. Paul. D. 41, 2, 1, 5 (54 ad ed.); Paul. D. eod. 44, 1 (23 quaest.)

³⁴⁷ Ehhez ld. MISERA *Besitzerwerb* 444. A *potestas* és a *ius* kapcsolatához ld. CAIAZZO *Furiosus* 565. A szöveg tartalmára és jelentőségére nézve ellentétes álláspontot képvisel Gordon, aki szerint ez a *locus* egyáltalán nem a *per alios* birtokszerzés kérdésével foglalkozik. A nagy valószínűséggel egy *pupillus* által Iavolenusnak feltett kérdés Gordon szerint az lehetett, hogy egy szabad ember bilincsbe verése, ezzel birtokba vétele azt eredményezi-e, hogy a bilincsbe verő a szabad embernek a bilincsbe verésig a birtokába került vagyontárgyak felett birtokot szerez. Ekként meglátása szerint ez a szöveg nem a bilincsbe verést követően szerzett vagyontárgyak birtokának megszerzésére vonatkozik. Részletesen ld. GORDON *Possession* 290.

³⁴⁸ Vö. MISERA *Besitzerwerb* 447-448. Ilyen tartalmú, további források még pl. Pomp. D. 41, 1, 21 pr. (11 ad Sab.); Mod. D. 41, 1, 54, 4 (31 ad Quint. Muc.). Létezik ugyanakkor olyan responsum is, amely elismeri a birtoklás lehetőségét, vö. Paul. D. 41, 2, 1, 22 (54 ad ed.). Külön hangsúlyozza, hogy Iavolenus a *possessio* és *potestas* kifejezéseket szinonimaként használja: minkét kifejezés a hatalom hatókörének kifejezésére szolgál, amelybe a hatalomalatti beletartozik. Vö. MISERA *Besitzerwerb* 449.

³⁴⁹ Ld. CUENA BOY *Rerum natura* 233¹⁵: "[...] *rerum natura* se considera equivalente a *lex naturae* [*ius naturale*] [...]"

³⁵⁰ Vö. ismételten *Elmélkedések* 3, 11.

Alf. D. 48, 22, 3 (1 epit.)

Eum, qui civitatem amitteret, nihil aliud iuris adimere liberis, nisi quod ab ipso perventurum esset ad eos, si intestatus in civitate moreretur: hoc est hereditatem eius et liberos et si quid aliud in hoc genere repperiri potest. quae vero non a patre, sed a genere, a civitate, a rerum natura tribuerentur, ea manere eis incolumia. itaque et fratres fratribus fore legitimos heredes et adgnatorum tutelas et hereditates habituros: non enim haec patrem, sed maiores eius eis dedisse.

Olyan jogot öröklés által egyik gyermek sem szerezhet, amely jogosultság átháramlásának az lett volna a feltétele, hogy az apa polgárként haljon meg. Minden más azonban, amely az apa polgárjogának lététől vagy nemlététől függetlenül objektíve megmarad (nemzetségben meglévő hely, lakóhely), illetőleg ami a *rerum natura* okán háramlik rájuk, az teljes egészében az övék marad, hiszen mindez az őseiktől háramlott rájuk.³⁵¹ A szöveg problémás jellegére Hanard és Mantello is felhívják a figyelmet.³⁵² Hanard éppen a szöveg kétértelmősége miatt ügyetlennek tartja a „*non a patre [...] tribuerentur*” kifejezést: a szöveg szó szerinti értelmezése véleménye szerint arra enged következtetni, hogy a fiú nem agnát rokona az apának – ez pedig nyilvánvalóan helytelen.³⁵³ A *rerum natura* kapcsán utal arra, hogy a törvényes gyermekek apa utáni törvényes örökléshez, illetve az agnát rokonok általi gyámsághoz való joga a körülvevő világ megfigyelésében, az ősi szokásokban, valamint a polgárok mindennapi, spontán gyakorlatában lelik alapjukat.³⁵⁴ Mantello szerint, a *rerum natura* Alfenuis általi hivatkozása nem illik bele abba a körbe, ahol a *rerum natura* a ’dolgozók természet adta rendjét’, vagy ha úgy tetszik, a ’valóság immanens és ésszerű rendjét’ jelölte. Sokkal inkább objektív rendet, elrendezettséget jelent ebben a textusban, összhangban a *gens* és a *civitas* kategóriáival.³⁵⁵ Ekként az objektív valóság leképezésén túl az ’*a genere, a*

³⁵¹ Ehhez ld. WATSON *Persons* 120-121. Bretone a konkrét esetben az etikai-jogi naturalizmus megjelenését látja; az esetben említett jogosultságok között – eredetükből adódóan – hierarchikus viszonyt tételez fel. Bemutat olyan esetet is (Mod. D. 38, 10, 4 pr. [12 pand.], amikor a vérrokonság foka, illetőleg maga a vérrokonság függ a *rerum natura*tól; vö. BREONE *Fondamenti* 120. Ugyanígy BREONE *Ordine della natura* 267.

³⁵² HANARD *Adgnatio* 176-177; MANTELLO *Natura e diritto* 231.

³⁵³ HANARD *Adgnatio* 176.

³⁵⁴ HANARD *Adgnatio* 177.

³⁵⁵ Vö. MANTELLO *Natura e diritto* 231, és különösen 68. sz. jegyzet. Cuena Boy ezt a szöveget is a *ius naturalé*val hozza összefüggésbe. Vö. CUENA BOY *Rerum natura* 233¹⁵. Eme véleményekkel némiképp ellentétesen ld. MAYER-MALY *Natur der Sache* 115, aki azt hangsúlyozza, hogy a *natura rei* körében említett *res* – az objektív valósághoz, vagy a *ius naturalé*hoz képest – sokkal inkább társadalmi viszonyok

civitate, a rerum natura tribuerentur' fordulat arra utalhat, hogy az öröklés által megszerzett jogosultságok specifikus jellegűek; éppen eredetükből adódóan kerülhet sor ezek körében öröklésre, tehát attól függetlenül, hogy az apa a polgárjogát elveszítette. Waldstein egy másik szöveg (Paul. D. 39, 3, 2 pr. [49 ad ed.]) kapcsán rámutat, hogy a textusban a *lex*, a *natura loci*, valamint a *vetustas* kifejezések nem véletlenül ebben a sorrendben szerepelnek.³⁵⁶ Ez az észrevétel ehelyütt is hivatkozható: a *gensre*, a *civitasra*, végső soron pedig a *rerum naturára* hivatkozás mindannak a konkretizálása, amit az ősök hagytak hátra. Egyszersmind ezek – három, koncentrikus körhöz hasonlóan – fokozatokat is megjelenítenek, és közös bennük az a tényező, hogy nem attól a ténytől függnnek, hogy az apa római polgár volt-e halála pillanatában, vagy sem. Ekként a hagyatéknak az ilyen, csak az ősökre visszavezethető része, éppen a kizárólag az apától származó hagyatéki résztől eltérő, speciális jellege miatt szállhat át az örökösökre.

3. A kimaradó szöveghelyek

Léteznek még olyan szövegek, amelyek eddig nem kerültek említésre, jóllehet csoportba osztásukra sor került. Ennek oka pedig az, hogy ezek a szövegek – az eddigiektől eltérően – nem a tényálláshoz kötődnek, hanem annál tágabb normatív keretet jelentenek. A legjobb, a Digestában szereplő példa ehelyütt Celsus egy sommás megállapítása:

Cels. D. 50, 17, 188, 1 (17 dig.)

Quae rerum natura prohibentur, nulla lege confirmata sunt.

Lényegében arról van szó, hogy ami a dolgok természeténél fogva tilos, arra törvény nem hatalmazhat fel. A *principium* szerint az olyan esetekben, amikor a végrendelet két, egymással ellentétes rendelkezést is tartalmaz, mindkét rendelkezés érvénytelennek tekintendő.³⁵⁷ Az idézett mondat ennek a *principiumnak* a folytatása, mintegy

által jön létre. A *natura rei* a helyesnek vélt megoldás szükségességének értelmét csak akkor veszi fel, amikor a társadalom jogi rendjének egy olyan fontos elemét előfeltételezzük, mint amilyen a *patria potestas*. Ezen a ponton tehát Mayer-Maly szerint a *iuris constitutio* és a *natura rei* összeütközése tapasztalható.

³⁵⁶ WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 39.

³⁵⁷ Cels. D. 50, 17, 188 pr. (17 dig.): *Ubi pugnantia inter se in testamento iuberentur, neutrum ratum est.* Mayer-Maly korai írásában ezt a szöveghelyet akként értelmezi, mint ami alapján állítható, hogy a Seinből levezethető valamely Sollen. Ld. MAYER-MALY *Natur der Sache* 122. Ennek némiképp ellentmond, hogy a Sein és Sollen fogalmait a római jogászok nem ismerték.

megokolása is egyben. A *lex* ebben a szövegben tehát nem (feltétlenül) olyan, a nép közreműködésével megalkotott szabályt takar, amely mindenkire érvényes, csupán olyat, amely *legem facit inter partes* – ám ha konkrét, kisszámú felek között van mód ilyen rendezésre, akkor bízvást állítható, hogy az sem jelentene tévedést, ha valaki a *lex publica* esetére vetítené ezt a szöveget. Mayer-Maly rámutat, hogy ebben az esetben nem arról van szó, hogy a *ius naturale*, vagy akár *gentium* és a pozitív jog közötti kollíziót feloldandó született ez a Celsus-vélemény. A hivatkozott forráshellyel kapcsolatban Vander Waerdt álláspontja az, hogy amikor a római jogászok a *natura* vagy a *ius naturale* kifejezéseket használják, olyan valamire hivatkoznak, amely egybevág, megfelel a dolgok látható sajátosságainak, fizikai állapotának, vagy a szokásos emberi viselkedésnek. Ekként hivatkozásuk háttérében nem húzódik meg egy kimunkált eszmerendszer az emberi természetről: a két kifejezés a római jogászok olvasatában az egyes esetek ténybeli alapját jelöli, amelytől a jog mikénti alkalmazása is függ.³⁵⁸ Mayer-Maly azt hangsúlyozza, hogy az említett forráshelyen a *rerum natura* kifejezés az objektív valóságot képezi le, azonban akként, hogy az abszurditásra figyelmet irányító jellege itt már normatív színezetet is kap.³⁵⁹ Hasonlóan fogalmaz Cuená Boy is, amikor rámutat, hogy a *rerum natura* kifejezéssel a jogászok az objektív valóságra utaltak, méghozzá a dolgok megkerülhetetlen és szükségszerű rendje értelmében. Ebből adódóan mindaz, ami a *rerum natura* körébe tartozik, az bármiféle jogi szabályozás előtt való; annak minden jogi szabályozás szükségképpen alávetett.³⁶⁰ A Mayer-Maly által említett normatív színezet Cuená Boynál akként jelenik meg, hogy az objektív valóságot megjelenítő *rerum natura* fordulatnak ugyan nincs közvetlen, pozitív jogi jellege, ennek ellenére a pozitív jog számára is kikerülhetetlen tartalmi határokat jelöl ki.³⁶¹ Ezt a normatív ízt Waldstein is komolyan tekintetbe veszi: írása a faktikus irányából

³⁵⁸ VANDER WAERDT *Philosophical Influence* 4884. Lévy megfogalmazására hivatkozik: „not only what followed from physical qualities of men or things, but also what, within the framework of that system, seemed to square with the normal and reasonable order of human interests and, for this reason, not to be in need of any further evidence”. Vö. LÉVY *Natural Law* 7. Vizsgálódásából Vander Waerdt ugyanakkor éppen azt igyekszik kimutatni, hogy a római jogászokat nem befolyásolta a sztoicizmus, jóllehet nem állítja, hogy ne lettek volna verzátsak a sztoikus gondolkodásban. Vö. VANDER WAERDT *Philosophical Influence* 4893. Mindez annyiban némiképp érdekes állítás, hogy a sztoikus gondolkodásban való jártasságból eredően az egyes jogászok gondolkodásmódját befolyásolhatja maga a sztoicizmus, nem pedig a jogtudományt általában. Vander Waerdt véleményével ellentétesen COLISH *Stoic Tradition* 356-364.

³⁵⁹ Vö. MAYER-MALY *Ius* 11. Ehhez hasonlóan ld. WILLVONSEDER 453, aki könyvismertetőjében rámutat arra, hogy a recenzeált munka szerzője, Vincenzo Scarano Ussani, *rerum natura* alatt – és különösen eme szöveg kapcsán – a dolgok természetes rendjét érti; ezzel hangsúlyozva az emberi kultúra és a kozmikus természet egységét. Celsus kijelentésének magja, hogy a jogértelmezés során erre a kapcsolódásra figyelemmel kell lenni, ugyanakkor ezzel a jogász nem kívánja olyanként feltüntetni a jogot, mint ami megváltoztathatatlan lenne.

³⁶⁰ Vö. CUENA BOY *Rerum natura* 235-236, továbbá 239 skk.

³⁶¹ Vö. CUENA BOY *Rerum natura* 236.

fokozatosan halad a normatív irányába, amelynek betetőzése – önálló fejezetben – a *ius naturale* elemzése.³⁶²

V. Következtetések.

1. A *rerum natura* kérdését feldolgozó munkákról, és az ez alapján alkalmazott módszerről

Az összes, a kérdéssel foglalkozó munka közül Waldstein az egyetlen, aki tüzetesen, lépcsőről lépésre elemzi az egyes szövegeket általában. Ehhez hasonló Cuená Boy tanulmánya – a két munka közötti különbség a szerzők által kitűzött célból ered, minthogy ez a források merítési körét is jelentősen befolyásolja. Olyan kifejezett kategorizálással egyik szerző sem él, mint amelyet jelen írás elvégez, nem vitatható azonban, hogy az ötlet Waldstein gondolatvezetésének köszönhető – ebben a vonatkozásban Cuená Boy írása kevésbé inspiráló, hiszen ő részleteiben a kötelmi jog egyetlen szegmentumához, a fizikailag lehetetlen szolgáltatáshoz kötődően hivatkozik a *rerum natura* fogalmára. Nem vitatható ugyanakkor, hogy mind a *rerum natura* fogalmának értelmezése, mind pedig az irodalmi források bemutatása kapcsán is Cuená Boy munkája mérföldkőnek számít. Ami a jelen írást illeti, nem állítható, hogy az alkalmazott kategorizálás tökéletes lenne; ez – ismerve a római jogászok gondolkodásmódját – nem is tűzhető ki célul. Ugyanakkor az állítható, hogy ennek a – modern emberi, különösen jogászai elme számára szinte elengedhetetlen – csoportosításnak az elvégzése nem haszontalan, még akkor is, ha egyes szövegcsoportokról utóbb kiderült, hogy önállóan nem állják meg a helyüket – legalábbis a dolgozat kijelölte nyelvi-formai keretek között nem. Eme utóbbi keretek kijelölésének is volt célja, jelesül a parttalanság elkerülése. Ami pedig a harmadik csoport önálló „életképtelenségének” kérdését illeti: a negatív eredmény is eredmény, főként akkor, ha ez a negatív eredmény egy határ meghúzásának tudható be. Mindezek mellett pedig, ennek a negatív eredménynek is van pozitív hozadéka: a *rerum natura* körében a 'res'

³⁶² Vö. pl. „Die Natur juristischer Gebilde” alcímet; WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 51.

fordulat konkretizálható, mi több, konkretizálendő, ha az adott tényállás ezt kívánja meg.³⁶³

2. A szekunder irodalomról

Valahányszor a *rerum natura* említésre kerül a hivatkozott irodalomban, az ezzel kapcsolatos fejtegetések nagyon szűkre szabottak. Abban egyetértés van a szerzők között, hogy a fogalom a ténylegességgel, a minket körülvevő világ konkrét jelenségeivel, illetőleg ezek lefolyásával áll kapcsolatban. Az egyes szerzők munkái azonban abban a tekintetben már alapvető eltéréseket mutatnak, hogy a fogalomnak ki milyen aspektusát hangsúlyozza, vagy tartja elsődleges fontosságúnak. Kaser szerint a *rerum natura* főként dolgok tényleges létezését fejezi ki, tekintet nélkül arra, hogy az adott dolog létezése kötődik-e a jogi kérdéshez, vagy attól független.³⁶⁴ Ezen túlmenően, Bretonne – aki megállapítja, hogy a *rerum natura* kifejezés számos alkalommal fordul elő a forrásokban, jóllehet mindannyiszor változó jelentéssel – abban látja a jelentőségét, hogy eme fogalomra hivatkozás által válik lehetővé annak felismerése, ha valami természeténél fogva lehetetlen.³⁶⁵ Ezekhez képest Mayer-Maly – miközben a *ius naturalét* és a *rerum naturát* elemzi – élesen elválasztja a két fogalmat egymástól: a *ius naturalé*ra akkor hivatkoztak, amikor a törvénybe foglalt, vagy a gyakorlat útján érvényesülő jog által felállított maximákra, kizárólag az értelemből kikövetkeztethető szabályokra, vagy alapvető igazságossági kritériumokra gondoltak. A *rerum naturára* ellenben akkor hivatkoztak, amikor egy adott problémára valamilyen oknál fogva csupán egy lehetséges megoldás volt elképzelhető.³⁶⁶ Önmagában minden meglátás igazolható; számos forrással támaszthatók alá ezek a vélemények. Egyszersmind az is látszik, hogy a *rerum naturának* a primer forrásokból leszűrhető jelentésárnyalataiból az egyes szerzők csupán egy-egy aspektust emelnek ki. Ennek legjobb példája Kaser megállapítása, aki szerint, amikor a jogászok a *rerum natura* körébe utalt, vagy éppen abból kirekesztett

³⁶³ Mayer-Maly például rámutat arra is, hogy a *res* kifejezés alatt a rómaiak nem egy esetben *causát* is értettek. Vö. MAYER-MALY *Natur der Sache* 113.

³⁶⁴ KASER *Ius gentium* 59.

³⁶⁵ BRETONNE *Fondamenti* 267.

³⁶⁶ Vö. MAYER-MALY *Ius* 11. Már korábbi írásában is érzékelhetők ennek a gondolatnak a gyökerei, azonban eltérő hangsúllyal, ugyanis az Edoardo Volterra professzor tiszteletére megjelent tanulmánykötetben a szükségszerűség és a lehetőség – lényegében relatív – fogalmaira vezeti vissza a *rerum natura* kifejezés használatát, amíg a 2000-ben megjelent írásában objektív értelemet tulajdonít a *rerum natura* fordulatnak. Ehhez ld. MAYER-MALY *Natur der Sache* 122-123.

jelenségekhez szubjektív értékelést társítanak, akkor a *rerum natura* körébe tartozás, illetőleg az eme körből való kirekesztettség mint objektív tényező meghatározza magának az értékelésnek az irányát is, a jogász tehát ettől szabadulni nem tud.³⁶⁷ Ennek azonban csak akkor van értelme, ha a *rerum naturát* akként fogjuk fel, mint a fizikai létezés nyelvi kifejeződését. Ha azonban a kifejezés arra vonatkozik egy konkrét forráshelyen, hogy valami természeténél fogva lehetséges, avagy lehetetlen, akkor – jóllehet a források alapján látható, hogy van ilyen jelentése is a *rerum natura* kifejezésnek – magához a lehetségesség vagy a lehetetlenség tényéhez nem kapcsolható értékítélet. Mindez érthető, és nem is okoz semmiféle problémát, hiszen a hivatkozott munkák célja és elsődleges témája nem a *rerum natura* mibenlétének feltárása. Cuenca Boy elvi élel hangsúlyozza a *rerum natura* fogalmának és az objektív valóságnak a kapcsolatát, ezen túlmenően kiemelendő, hogy – Waldstein mellett szinte egyedüliként – ő hangsúlyozza a *ius naturalé*hoz való kapcsolódást is. Waldstein közelítette meg akként a *rerum natura* kérdését – bár témáját tekintve az ő írása sem közvetlenül, és nem csak a *rerum natura* kérdéssel foglalkozik –, hogy forrásról forrásra haladva, szisztematikus elemzést folytasson le, amelynek eredményeképpen egy teljesnek mondható, vagy legalábbis abba az irányba mutató képet tud az érdeklődő elé tárni, és ebből von le bizonyos következtetéseket. Az igazság kedvéért rá kell mutatni, hogy Cuenca Boy is ezt a módszert követi, az általa vizsgált forrás-keresztmetszet azonban – tekintettel témájára – jóval szűkebb. Teszi mindezt úgy, hogy az ekként levont következtetések mindössze egy jóval nagyobb gondolati rendszer részei csupán. Mi több, a *rerum natura* waldsteini megközelítése fokozatos: a faktikus szintjéről indul, és lépésenként közelít a pusztán normatív felé, felölelve a más szerzők által a *rerum naturának* egyenként tulajdonított jelentésárnyalatokat. Lehetne azt mondani, hogy akkor nincs is semmi probléma, mert Waldstein összességében ugyanúgy értelmezi a *rerum naturát*, ahogyan más szerzők tették, csak amíg Waldsteinnél minden aspektus megjelenik, addig más szerzőknél csak egy-egy. Összességében szemlélve a kérdést, a vázolt szituáció nyomán ténylegesen nem merül fel probléma. Mindössze annyi, hogy egy kérdés komplexitása az irodalomban másodlagossá válik. Nem állítható, hogy a *rerum natura* kérdése kardinális jelentőségű lenne: ténykérdés, hogy ennél jóval jelentősebb problémák is léteznek a római jogon belül. Az viszont jól látható Waldstein munkájából, hogy egy alapjában véve marginális kérdés teljességre törekvő vizsgálata hozhat olyan eredményt, amely alapján önmagában

³⁶⁷ KASER *Ius gentium* 58.

a fogalom jelentésének sokfélesége révén maga a fogalom nagyobb jelentőségre tarthat számot.

3. A *rerum natura* fogalmáról

A fogalom vizsgálata során minduntalan adódik a kísértés, hogy a római jogászok által hivatkozott *rerum natura* fogalma és a modern jogban gyakorta használt jogi tények között párhuzamot vonjunk. Elegendő ehelyütt csupán a vizsgált forrásokból egy-két esetre gondolni (szabad vagy rabszolga anyától születés ténye, a birtok ténye, a férj vagyonából egyes vagyontárgyak elvitelének ténye, a hagyományul rendelt rabszolga megölésének ténye, stb.) ahhoz, hogy belátható legyen, első tekintetre jelentős a hasonlóság. Éppen ebből eredően szükséges felvetni a kérdést: hogyan kapcsolódik, illetve kapcsolódik-e egyáltalán egymáshoz az *in rerum natura esse* kifejezés és a hatályos jogban használt 'jogi tények' kérdésköre? Wolfgang Waldstein egy személyes beszélgetés során akként foglalt állást, hogy közvetlen kapcsolat a két koncepció között nem áll fenn, még a kétségtelen hasonlóság ellenére sem: a *rerum natura* ókori fogalmának a jogi tények mai felfogásához való közelítése is nehézségekbe ütközik, méghozzá éppen a döntéshozatal régen és ma követett módszere okán.

A jogi tényeket olyan, jogilag releváns tényekként szokás kezelni, amelyek joghatást váltanak ki: jogviszonyt keletkeztetnek, módosítanak vagy megszüntetnek.³⁶⁸ Jellegzetesen pandektista fogalomról van tehát szó, amelyet a mai, pozitivistá jogi gondolkodás előszeretettel alkalmaz.³⁶⁹ Szladits megfogalmazása szerint: „Az összetett

³⁶⁸ Vö. a teljesség igénye nélkül SAVIGNY *System* III. 3: „Ich nenne die Ereignisse, wodurch der Anfang oder das Ende der Rechtsverhältnisse bewirkt wird, juristische Thatsachen. Alle juristische Thatsachen also kommen darin mit einander überein, daß durch sie an den Rechtsverhältnissen bestimmter Personen irgend eine Veränderung in der Zeit hervorgebracht wird. Innerhalb dieser ihnen gemeinsamen Natur aber zeigen sich in ihnen große Verschiedenheiten”. Hasonlóan PUCHTA *Pandekten* 69: „Die Thatsachen, mit denen das Recht die Wirkung des Erwerbs oder Verlustes von Rechten verknüpft, sind für die verschiedenen Classen von Rechten verschieden bestimmt”; 70: „Die wichtigsten der Thatsachen, welche als Entstehungs- und Endigungsgründe von Rechten vorkommen, sind Handlung und Zeit”. Ehhez ld. még FÖLDI – HAMZA 69.

³⁶⁹ Elegendő csupán a hatályos magyar jogból néhány példát említeni ennek alátámasztására. Ilyen példa lehet a Ptk-ban a gondnokság kapcsán a halál tényére utalás (19/C.§), az egyes jogi személyek vállalatai és leányvállalati kapcsán a jogszabály által előírt tényekre hivatkozás (29, 71, 78. §§), az üzleti titok fogalma (81.§); az építési szerződés körében a vállalkozót megillető jelzálogjog bejegyzésének feltételei között szereplő szerződéskötés ténye (402.§); valamint a hitel- és kölcsönszerződés szabályozása körében a valóltan tény, adat közlése, ami azonnali felmondási ok (525. §). Hasonlóan, az ingatlanvilvántartási törvény (Inyvtv 17. §), valamint a cégeljárásról szóló törvény (Ct. 25-26. §§) is felsorolják az ingatlanvilvántartásba feljegyezhető, illetve a cégjegyzékbe bejegyezhető tényeket.

tényállás elemeit egyenkint jogi tényeknek nevezzük”.³⁷⁰ Rámutat, hogy a tételes jog elsődleges feladata a jogszabályokkal való foglalkozás, ekként a jogi tények körébe csak az olyan elvont jogi tények tartozhatnak; amelyek valamely konkrét jogszabály tényállási elemeként fordulnak elő, ekként ezeknek joghatása lehet, ám szép számmal fordulnak elő jogi szempontból közömbös tények is.³⁷¹ Állítható tehát, hogy éles határvonalat húz a ’jogi tények’ és a ’konkrét tények’ között azon az alapon, hogy a ’konkrét tények’ mikénti megítélése a jogalkalmazás feladatát képezi, a jogtudomány csak a jogi tényekkel foglalkozik. Lényegében hasonlóan foglal állást Lábady Tamás is, aki azonban abból az irányból vizsgálja a kérdést, hogy az emberek életének, különféle interakcióinak keletkezésére, változására és megszűnésére bizonyos állapotok, körülmények, események, és cselekmények – összefoglalóan tények – függvényében kerülhet sor. Ami a jogi tényeket illeti, ennek kapcsán megjegyzi, hogy az ilyen, jogilag jelentős tények köre elvben végtelen, hiszen alig képzelhető el olyan helyzet, körülmény, állapot, esemény vagy cselekvés, amely valamely konkrét esetben ne válhatna a jogi szabályozás tárgyává.³⁷² Ami a ’konkrét’ és ’jogi tények’ Szladits általi elválasztását illeti, az ebben a vonatkozásban a jogalkalmazói tevékenységre tett utalása távolról sem csekély felelősségét rója minden jogalkalmazóra. Felfogása szerint ugyanis a ’konkrét tények’ csak bizonyos körülmények között válnak jogilag jelentőssé. Ha ezt jogi norma tulajdonítja valamely ténynek, a jogalkalmazó feladata egyszerűbb; ha a ’konkrét tény’ (élethelyzet, körülmény, esemény, stb.) utólagos bírói elismerés által válik az adott időpontban és más tényekkel összefüggésben jogi tényé, ott már a jogalkalmazói *iudicium*nak komoly szerep jut. Annál is inkább így van ez, mivel az esetek többségében a jogalkalmazói megnyilatkozás hordozza Lábady szavával a „jogiság mozzanatát”, amely által az „egyszerű tények” jogi tényekké „minősítetnek fel”.³⁷³

Mindezek alapján egyértelműen megállapítható, hogy a jogi tények, illetőleg ezeknek a mindennapi alkalmazása a gyakorlatban egyértelműen a Savigny – Puchta nevével fémjelezhető sémát követi; lényegében mind Szladits, mind Lábady gondolatmenetében

³⁷⁰ SZLADITS *Általános rész* 258.

³⁷¹ SZLADITS *Általános rész* 258.

³⁷² Ebből eredően jogi tényeknek minősülnek az emberi magatartások, legyenek akár jogos, jogellenes vagy csökkent védelmű magatartások, mint amilyenek az utaló magatartás, az önhiba vagy a *naturalis obligatio*. Ugyanígy a jogi tények körébe tartoznak bizonyos egyéb, objektív (születés, halál, kor, nem, testi-lelki állapot, lakóhely, távollét, hozzátartozói minőség) vagy szubjektív (az ember bizonyos lelki állapotai) emberi körülmények; a konstitutív és deklaratív, de akár még a hibás közhatalmi aktusok; valamint az embertől független körülmények, amelyek között a leginkább tipikus az időmúlás. Vö. SZLADITS *Általános rész* 258-263; LÁBADY *Magyar magánjog* 299-319.

³⁷³ LÁBADY *Magyar magánjog* 297-298.

is ez érhető tetten. Római jogban ugyanakkor a jogtudós – jogalkalmazói mivolta mellett – jogalkotó tényező is volt, részben szaktanácsadóként, részben bíróként.³⁷⁴ Ennek felismerése pedig azért különösen fontos, mivel a római jog fejlődése szempontjából igen nagy jelentőséggel bír, hogy nem a jogalkotó volt ennek a fejlődésnek a döntő mozgatója, sokkal inkább a jogtudomány.³⁷⁵ Ebből adódóan számos olyan kifejezéssel lehet találkozni, amelyek a pozitív jog érdeklődési körén kívül esnek; ilyenek például a *natura*, *natura aequum*, *iustum*, *iustitia*, *rerum natura*, és a sort még lehetne folytatni. Ez utóbbival kapcsolatban azonban le kell szögezni, hogy az elsősorban az egyes dolgok, személyek természetére utal, abban az értelemben, hogy a döntéshozatalban betöltött elsődleges szerepe abban áll, hogy a konkrét eset specialitásait rendezze, amely sajátosságok figyelembe vételéből erednek azután az egyes jogintézmények alapvető struktúrái (ennek legjobb példája lehet a *natura contractus* kifejezés).

Waldstein megközelítése – egyebek mellett – éppen azért jelentős, mert faktikus oldalról közelíti meg a *rerum natura* kérdését, ezzel pedig a romanisztikában teljességgel egyedülálló megközelítést adja a témának. Mások, elsősorban Mayer-Maly és Kaser, normatív alapállásból indulva vizsgálják a kérdést, éppen a celsusi megfogalmazás alapján (vö. Cels. D. 50, 17, 188, 1 [17 dig.]: „*Quae rerum natura prohibentur, nulla lege confirmata sunt*”). Ezen a ponton érthető tehát, ha Mayer-Maly egyszer a Sollen körébe tartozónak minősíti a *rerum natura* fogalmát³⁷⁶, máskor pedig – egyébként helyesen – határfogalmat lát benne.³⁷⁷ Mindeme megfontolások alapján látható a lényeges különbség a *rerum natura* fogalma és a jogi tények között: amíg a jogi tények felsorolására – ha példálózó jelleggel is – a modern magánjog minduntalan kísérletet tesz, addig az *in rerum natura esse* kifejezés változatlan formában szerepel a különböző esetekben, amelyekben akár eltérő jelentéseket is hordozhat, mégis mindig a *naturával* való végső összeegyeztethetőség keretein belül.

Az elemzett forrásokból és a szekunder irodalom értékeléséből kitűnik, hogy a *rerum natura* komplex fogalom volt, még akkor is, ha csak általános használata kerül górcső alá – az egyes esetekben speciálisan megjelenő formáinak vizsgálata szétfeszítene, egyszersmind parttalanná tenne bármilyen, a kérdéssel foglalkozó vizsgálódást. Összességében megalapozott a Mayer-Malytól kölcsönözhető határfogalom kifejezés,

³⁷⁴ Vö. PÓLAY *Római jogászok* 7-9, 128.

³⁷⁵ Ld. WALDSTEIN *Elementi «pre-positivi»* 17.

³⁷⁶ Vö. MAYER-MALY *Natur der Sache* 115-116. A másik, általa javasolt megoldás a *rerum natura* fogalmának teljes elvetése lenne.

³⁷⁷ Vö. MAYER-MALY *Natur der Sache* 120-122; MAYER-MALY *Ius* 11.

azzal, hogy ő maga ezt a *natura* és a *ius* vonatkozásában állítja csupán.³⁷⁸ Ez azonban a *rerum naturára* is igaz akként, hogy ez a lét-nemlét, a lehetséges-abszurd és az általános-speciális határait jelöli, némely esetben a történeti tényállás keretében, néhol azonban már ezen túlmutatva, normatív erővel. Ahhoz, hogy ez a fogalom nagy biztonsággal legyen használható, szükséges a háttérben meghúzódó sztoikus és epikureánus gondolkodás és tanok részletekbe menő ismerete, nem egy esetben azok legalább bizonyos szintű megélése. A mai jogász pozitivista, dogmatikus gondolkodásmódja életlen pengeként pattan le egy mára már letűnt világ távolról sem letűnt kulturális kincsének egyik eleméről.

³⁷⁸ „Bei den römischen Juristen wird die Natur auffallend oft als Grenze des *ius* gesehen.” MAYER-MALY *Ius* 11.

A RES MEGJELENÉSE ÉS JELENTÉSE A RÓMAI JOG FORRÁSAIBAN,
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A RES, QUAE PONDERE NUMERO MENSURA
CONSTANT ÉS A RES INCORPORALES KATEGÓRIÁIRA

I. Bevezető gondolatok: a 'res' kifejezés értelmezéséről

Az eddigiekből kitűnik, hogy mind a pénz jogi értelemben vett lényegének, mind a *rerum natura* fogalmának és a döntéshozatal körében játszott szerepének a vizsgálata során a 'res' kifejezés központi jelentőséggel bír. Amikor arra a kérdésre keresünk választ, hogy minek tekintették a római jogászok a pénzt, azzal szembesülünk, hogy vagy valamilyen dologosztályba sorolták (*res, quae pondere numero mensura constant; res incorporalis*), vagy éppen egybevetették a dolgok csoportját más kategóriákkal (*res* és *pecunia*, *res* és *corpus*). A *rerum natura* fogalmának tisztázása során azzal találjuk szemben magunkat, hogy sok esetben olyankor is *rerum naturáról* beszélnek a jogászok, amikor a konkrét esetben nem valamely dolog mint testi tárgy szerepel. Így tehát joggal merül fel annak az igénye, hogy végiggondoljuk a 'res' kifejezés mibenlétét, valamint a *res, quae pondere numero mensura constant* és a *res incorporalis* kategóriáinak jelentését.

Jóllehet első tekintetre meglehetősen egyszerűnek tűnik, mégis hosszabb át gondolás után nyilvánvaló, hogy a 'dolog' jogi értelemben vett fogalmának meghatározása komoly nehézségekbe ütközik. Elsőre azért tűnhet egyszerűnek a fogalom meghatározásának feladata, mert gondolkodásunkat jelentős mértékben befolyásolja a modern polgári törvénykönyvek megközelítése, amelyek a 'dolog' fogalma vonatkozásában vagy általánosító, vagy szűkítő értelemben adják meg, hogy mit kell 'dolog' alatt érteni. Az osztrák Polgári Törvénykönyv híres 285. §-ában írott szabály szerint jogi értelemben dolognak (Sache) minősül mindaz, amely a személytől különböző és emberi használatra szolgál.³⁷⁹ Sokak véleménye szerint ez a felfogás túlzottan általános dologfogalmat tükröz: ennek jó példája Kolosváry Bálint nézete a „Nagy Szladits” ötödik kötetében, aki abból indul ki, hogy a dolog fogalma köznap értelemben jóval tágabb, mint jogi

³⁷⁹ ABGB 285. §: *Alles, was von der Person unterschieden ist, und zum Gebrauche der Menschen dient, wird im rechtlichen Sinne eine Sache genannt.* A szöveg ilyen tartalmához ld. lentebb *Sache* és *Ding* kapcsolatánál.

szakkifejezésként, és éppen az ABGB említett szakaszát kritizálja, mondván, hogy ez használja a legtágabb dologfogalmat.³⁸⁰ Másutt – mint például a német BGB-ben – a dolog (*Sache*) fogalma szűkítő értelemben fordul elő.³⁸¹ Érdeemes megjegyezni, hogy a francia, olasz vagy a spanyol polgári törvénykönyvek egyfajta „elkerülő” álláspontra helyezkednek, és inkább javakról, vagyontárgyakról (*biens, beni, bienes*) tesznek említést.³⁸² Márpedig a kérdés annál nagyobb jelentőségű, mivel a modern magánjog számára a dolog mint a vagyoni viszonyok egyik lehetséges tárgya, kiemelt fontossággal bír.³⁸³

A fentiekben mind az ABGB, mind a BGB hivatkozott szakaszai kapcsán kiemeltük, hogy a törvényekben használt kifejezés a *Sache*. Ennek hangsúlyozása abból a szempontból lehet érdekes, hogy ha megnézzük az ABGB rendszerét, azt láthatjuk, hogy a törvény második része a „*Von dem Sachenrechte*” címet viseli, amelyen belül elsőként a dolgok (*Sachen*) osztályozásáról esik szó, ezt követően viszont az első szakasz a „*Von den dinglichen Rechten*”, a második pedig „*Von den persönlichen Sachenrechten*” címet viseli.³⁸⁴ Ezen a ponton tehát azt láthatjuk, hogy a német terminológiában adott két elnevezés, *Ding* és *Sache*, és az ezekre vonatkozó, illetve ezekkel összefüggő jogosultságok eltérő szempontokat jelenítenek meg, főként pandektista alapokon

³⁸⁰ KOLOSVÁRY 6.

³⁸¹ BGB 90. §: *Sachen im Sinne des Gesetzes sind nur körperliche Gegenstände.*

³⁸² Vö. Code civil art. 516 skk; Codice civile art. 810. A Código civil kezdetben ugyan használja a *cosa* kifejezést, ám utóbb ezeket ingó és ingatlan javakként közelíti meg, és utóbb következetesen ez fordul elő a törvényben. (Vö. art. 333: *Todas las cosas que son o pueden ser objeto de apropiación se consideran como bienes muebles o inmuebles.*) Ezekből a példákban jól látható tehát egy olyan törekvés, amely a 'dolog' köznap értelemben vett fogalmát igyekszik elkülöníteni a jogi értelemben használt kifejezésektől.

³⁸³ Vö. LÁBADY *Magyar magánjog* 288.

³⁸⁴ Lényegében hasonló megközelítéssel a BGB-ben is találkozhatunk, hiszen az általános rész második fejezete a „*Sachen und Tiere*” címet viseli, valamint a harmadik könyv címe is „*Sachenrecht*”, ugyanakkor éppen eme könyvben több helyen fordul elő valamilyen formában a „*dingliches Recht*” kifejezés, még akkor is, ha elvontan és önmagában ezt a fogalmat a BGB nem használja. Az előbbiekre jó példaként szolgálhatnak az alábbi szakaszok: § 1094 *Gesetzlicher Inhalt des dinglichen Vorkaufsrechts*; § 1103 *Subjektiv-dingliches und subjektiv-persönliches Vorkaufsrecht*; § 1110 *Subjektiv-dingliche Reallast*. *Sachenrecht* és *dingliches Recht* kettőssége körében az előbbi kifejezés mindazon normák összefoglaló elnevezéseként szolgál, amelyeknek tárgya valamely dologra vonatkozó jogosultság, ebből következően ezek a normák egy személy és valamely testi tárgy közötti kapcsolatot szabályozzák. Vö. BREHM – BERGER *Sachenrecht* 1; WIELING *Sachenrecht* 4. Ehhez képest a *dingliches Recht* kifejezés – jóllehet szintén egy dologra vonatkozó közvetlen jogosultságot jelenít meg. Vö. BREHM – BERGER *Sachenrecht* 6. ezen a ponton figyelembe jöhet a kötelmi és dologi jogi jogosultság szembeállítás, méghozzá akként, ahogy a *ius commune* különbséget tett *ius in re* és *ius ad rem* között. Ennek római jogi gyökere a két alapvető *actio*-fajtaiban érhető tetten: *actiones in rem* és *in personam*. Ld. WIELING *Sachenrecht* 11-12; FÖLDI – HAMZA *Római jog* 175-176 és 275, azzal a megjegyzéssel, hogy a rómaiakat ebben a körben nem a szisztematizálás iránti igény vezette; ők lényegében annyit láttak eme párosítás mögött, hogy az egyik fajta keresettel dolgot, míg a másikkal személyt üldözhet a felperes. A kérdéshez ld. még különösen MARTON *Római magánjog* 139; KASER *RPR* I. 224-225 irodalommal; BESSENYŐ *Római magánjog* 277-278; FÖLDI *Institutio-hagyomány* 551-552.

nyugodva. Ennek kapcsán már Bessenýő András is utal Wolf és Kant szerepére³⁸⁵, ugyanakkor véleményünk szerint arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a *Ding* mint műkifejezés – igaz nem jogi értelemben – szintén Kantnál fordul elő, mégpedig *Ding an sich* formában.³⁸⁶

Kant „Az erkölcsök metafizikája” című munkájában a *Sache* kategóriáját azonosítja a *Ding* fogalmával.³⁸⁷ Ekként a *Sache* jogi szempontból is értelmet nyer; mindazonáltal ez a megközelítés lényegében azt a középkori felfogást tükrözi, amely a dolgokat a jogok tárgyainak tekinti, amíg a személyek a jogok alanyai. Ezt a felfogást tükrözi az ABGB már hivatkozott 285. §-a is, a törvény eredeti szövege azokat a tárgyakat (*Dinge*) tekinti jogi értelemben dolgoknak (*werden im rechtlichen Sinne Sachen genannt*), amelyek a személytől különbözőek, és amelyek rendeltetése az ember általi használatban érhető tetten.³⁸⁸ A törvénytöveget kialakító bizottság munkájának jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a *Sache* és a *Ding* kategóriái azonosak, ezért az egyszerűség kedvéért azt a szövegváltozatot fogadták el, ami a törvény jelenleg hatályos változatában is szerepel.³⁸⁹ A magánjogtudomány csak később szűkíti a dolog fogalmát a testi, azaz a teret kitöltő tárgyak körére.³⁹⁰ Kiemelendő, hogy a fenti, a *Sache* és a *Ding* kategóriái közé egyenlőségjelet tevő felfogás – véleményünk szerint egyértelműen Kant hatására – több szerző munkájában is megjelenik. Puchta a dolog jogi fogalmával kapcsolatosan egyfelől azt hangsúlyozza, hogy ennek egyik elengedhetetlen eleme a testi megjelenés (*Körperlichkeit*), a másik pedig az emberi uralomnak való feltétlen alávetettség (*unbedingte Hingabe unter die menschliche Herrschaft*).³⁹¹ Az előbbi körében mutat rá arra, hogy a rómaiak által használt *res* kifejezés *Ding*, *Gegenstand* értelemben jelenik meg a forrásokban.³⁹² Különösen érdekes ugyanakkor, hogy Puchta eme, a testi mivoltot előtérbe helyező állítását közvetlenül a *res corporalis* és *incorporalis* kategóriáival hozza összefüggésbe. Véleménye szerint a cicerói felosztás, amely szerint létezik *res quae sunt*

³⁸⁵ BESSENYŐ *Római magánjog* 277.

³⁸⁶ Kant munkásságának a dologfogalomra gyakorolt hatásához ld. még KANT *Metaphysik* 79. Erről részletesen MAYER *Die Rechte* 130.

³⁸⁷ Vö. KANT *Metaphysik* XXIII. Einleitung IV.: „Sache ist ein Ding, was keiner Zurechnung fähig ist. Ein jedes Object der freien Willkür, welches selbst der Freiheit ermangelt, heißt daher Sache (res corporalis).”

³⁸⁸ OFNER *Ur-Entwurf* XXX.

³⁸⁹ „[...] weil die Wörter 'Dinge' und 'Sachen' gleichlautend seien, man kürzer sagen könnte: 'Alles was von der Person unterschieden ist, und zu der Menschen Gebrauche dient, wird im rechtlichen Sinne eine Sache genannt'.” Vö. OFNER *Ur-Entwurf* 214.

³⁹⁰ Ehhez ld. SAVIGNY *System* I. 338: „Die unfreye Natur kann von uns beherrscht werden nicht als Ganzes, sondern nur in bestimmter räumlicher Begrenzung; ein so begränztes Stück derselben nennen wir Sache, und auf diese bezieht sich daher die erste Art möglicher Rechte: das Recht an einer Sache, welches in seiner reinsten und vollständigsten Gestalt Eigenthum heist.”

³⁹¹ Vö. PUCHTA *Vorlesungen* 76-80; PUCHTA *Cursus* 436.

³⁹² PUCHTA *Vorlesungen* 76-77.

és *res quae intelliguntur*, ahol az előbbi a fizikai értelemben vett dolgokat, az utóbbi pedig a fogalmakat jelenti.³⁹³ Más, korábbi munkájában úgy foglal állást, hogy a jogi értelemben vett dolog egy olyan testi tárgy (*körperlicher Gegenstand*), amely a személytől külsőleg különbözik, azonban a személy akaratának teljességgel alávetett.³⁹⁴ Kiemeli ugyanakkor, hogy eme dologfogalom kiterjesztése érhető tetten a *res corporalis* és *incorporalis* kettősségében, amelynek kapcsán rögtön hangsúlyozza, hogy ez a felosztás távolról sem tekinthető a dolgok felosztásának; ez alapján a létezők úgy foghatók fel, mint egyfelől „*Sachen*”, másfelől „*Dinge und Gegenstände*”.³⁹⁵ Meglátásunk szerint az eddigiekből kitűnik, hogy a *Sache* főként a jogi értelemben vett dologfogalmat jelöli, ekként a *Ding* kategóriájához képest elvontabb. Ugyanakkor az utóbbi, a *Ding* és *Gegenstand* fogalmait egymás mellé állító elgondolás arra enged következtetni, hogy a *Ding* körében nem csupán a minket körülvevő világban megjelenő létezők értelmezhetők, hanem ez utóbbi fogalom absztrakt jelentéssel is bír, amely esetben viszont nem jogi absztrakcióról van szó.³⁹⁶ Ennek legjobb bizonyítéka éppen a Puchta által használt fordulat, hiszen a dolgokról (*von den Sachen*) való értekezést ekként kezdi:

Puchta Cursus der Institutionen CCXXII.

„Die Dinge der äußeren Natur sind dem Menschen gegeben, daß sie ihm dienen, daß er sie sich unterwerfe. Ein solcher Gegenstand, der auf der einen Seite ein körperlich selbständiges Dasein, eine von dem Menschen äußerlich unabhängige Existenz, auf der anderen Seite aber die Bestimmung hat, dem Menschen unterworfen zu sein, heißt Sache. So bildet der Begriff der Sache, des rein Gegenständlichen, den Gegensatz zu dem Begriff der Person, die zwar auch als Gegenstand eines rechtlichen Willens, aber doch nur so zu denken ist, daß damit

³⁹³ PUCHTA *Vorlesungen* 76¹; PUCHTA *Cursus* 436-437. Ennek jelentőségét hangsúlyozza még TALAMANCA *Istituzioni* 383-384.

³⁹⁴ Ld. PUCHTA *Pandekten* 50.

³⁹⁵ Ld. PUCHTA *Pandekten* 51. Rámutat arra is, hogy a tulajdont leszámítva minden dolog feletti jog az *incorporalia* körébe tartozik, azzal az értelmezéssel, hogy bizonyos esetekben dolgok meghatározott összességét egyetlen dolognak kell tekinteni. Vö. PUCHTA *Pandekten* 51.

³⁹⁶ Lényegében ilyen értelemben fogja fel a két fogalmat Windscheid is, amikor *Sache* vonatkozásában annak testi mivoltát hangsúlyozza („Unter Sachen werden hier verstanden die einzelnen Stücke der vernunftlosen Natur. Indem der Begriff der Sache in dieser Weise bestimmt wird, ist schon gesagt, daß zu demselben das Moment der realen Existenz, der Körperlichkeit, gehört”). Az unkörperliche *Sache* körében viszont azt emeli ki, hogy a jog pusztán elképzelt létezőket (bloß gedachte Dinge) emel a *Sache* körébe. Részletesen ld. WINDSCHEID *Lehrbuch* 376.

*immer noch eine Anerkennung ihrer Eigenschaft als Subject eines solchen verbunden bleibt.*³⁹⁷

Mindebből következik, hogy a *Ding* kategóriája jóval tágabb, mint azt maga Puchta a vizsgálódása körében meghatározza: az ő elemzésének középpontjában csak a külvilág dolgai, a természet külsődleges megnyilvánulásai állnak (*Dinge der äußeren Natur*). Ezek vonatkozásában lesz igaz egyfelől az embernek alávetettség, ebből adódóan pedig a személytől való megkülönböztethetőség, másfelől pedig a testi mivolt (*von dem Menschen äußerlich unabhängige Existenz*). Mindez azonban nem zárja ki, mi több, meglátásunk szerint éppenséggel kifejezetten alátámasztja azt a tényt, hogy *Dinge* körében lehet olyan, ami nem csak *Ding der äußeren Natur*, és ekként egy *körperlich selbständiges Dasein*, ami azért lesz *Sache*, mert ekként nevezzük el.³⁹⁸ *Dinge* körén belül tehát ez, a Puchta által bemutatott és vizsgált szegmentuma mindössze az egész egy szelete, ennek alapján ugyanakkor kell, hogy létezzen *Dinge* kategóriájának egy olyan része, amely nem testi valójában létezik a természetben, a külvilágban, azaz kell, hogy legyen egy absztrakt szintje a *Ding* fogalmának.

Ennek az absztrakt jelentésnek a megértésében jelenthet komoly segítséget a *Ding an sich* fogalma, amely markánsan Kantnál jelenik meg, még hozzá számos értelemben, amelyek között a kifejezés egészen köznapi jelentésárnyalata is szerepel.³⁹⁹ Alapvető állítása, hogy a külvilágban létező tárgyak nem tartoznak a *Ding an sich* kategóriájába, mivel ezek a külvilági létezők nem függetlenek a megismerés kritériumaitól (*Bedingungen der Erkenntnis*). Ebből az következik, hogy valamely jelenlévő dolog (*gegenwärtige Sache*) megjelenése, képe (*Anschauung*) által nem válik megismerhetővé maga a dolog, tehát az, amilyen ez a dolog magában, minthogy a kép nem lesz része az emberi megismerési készségnek (*Vorstellungskraft*).⁴⁰⁰ Következésképpen a *Ding an sich* kifejezés egy olyan létezőt jelöl, amely tárgyától (*Ding*) függetlenül létezik, ebből eredően, ha a tárgyat megfosztanánk tulajdonságaitól (*Eigenschaften*), akkor csupán a *Ding an sich* maradna.⁴⁰¹ Mindebből adódóan Kant fogalmai szerint a *Ding an sich* egy felismerhetetlen és leírhatatlan valóság, amely valamilyen módon a megfigyelt

³⁹⁷ Vö. PUCHTA *Cursus* 436.

³⁹⁸ Ennek alátámasztására ld. a szövegben: „*die Bestimmung hat, dem Menschen unterworfen zu sein, heißt Sache*”.

³⁹⁹ Ehhez ld. részletesen RATKE *Handlexikon zu Kant* s. h. v.; PATT *Idealismus* 9.

⁴⁰⁰ Ld. Proleg. §9. Vö. Kritik der reinen Vernunft A 129: „*Wären die Gegenstände, womit unsere Erkenntnis zu tun hat, Dinge an sich selbst, so würden wir von diesen gar keine Begriffe a priori haben können.*”

⁴⁰¹ Vö. APEL - LUDZ s. v. 'Ding an sich'; *Oxford Companion* s. v. 'thing-in-itself'.

jelenségek alapjául szolgál: nincs arra mód, hogy az ember közvetlenül megismerje, felfogja azokat a dolgokat, amelyek a természetes világnak tényleges tárgyai.⁴⁰²

Proleg. §13 Anm. II.

„Ich dagegen sage: es sind uns Dinge als außer uns befindliche Gegenstände unserer Sinne gegeben, allein von dem, was sie an sich selbst sein mögen, wissen wir nichts, sondern kennen nur ihre Erscheinungen, d. i. die Vorstellungen, die sie in uns wirken, indem sie unsere Sinne affizieren. Demnach gestehe ich allerdings, daß es außer uns Körper gebe, d. i. Dinge, die, obzwar nach dem, was sie an sich selbst sein mögen, uns gänzlich unbekannt, wir durch die Vorstellungen kennen, welche ihr Einfluß auf unsre Sinnlichkeit uns verschafft, und denen wir die Benennung eines Körpers geben, welches Wort also bloß die Erscheinung jenes uns unbekanntes, aber nichtsdestoweniger wirklichen Gegenstandes bedeutet. Kann man dieses wohl Idealismus nennen? Es ist ja gerade das Gegenteil davon.“⁴⁰³

Kant alapvető állítása tehát, hogy adottak dolgok, amelyek rajtunk kívül álló létezők, és érzékeinkkel felfoghatók. Mégis, semmit sem tudhatunk meg ezekről önmagukban (*an sich selbst*), leszámítva ezek megjelenési formáit (*Erscheinungen*). A megjelenési formákat akként értelmezi, mint bennünk jelentkező képzeteket, amelyek érzékeinket befolyásolják. Ekként léteznek olyan dolgok, amelyek számunkra teljességgel megismerhetetlenek (*gänzlich unbekannt*) – ezeknek kizárólag megjelenési formáit ismerjük. Ezen túlmenően hangsúlyozza, hogy ezeknek a testi létezőknek (*Körper*) a megnevezése során lényegében a képzeteket nevezük el, illetve nevezük meg, nem pedig magukat a tárgyakat. Véleménye szerint pedig ez az alapállás éppen nem nevezhető idealizmusnak.⁴⁰⁴ Annyit mindenesetre ellene lehet szegezni Kant megállapításának, hogy felfogása éppen azért nevezhető idealistának, mivel a testi

⁴⁰² Vö. CAYGILL s. v. 'thing-in-itself'. Ugyanígy, kritikusan RATZINGER *Glaube* 96-97.

⁴⁰³ KANT *Prolegomena* 69.

⁴⁰⁴ Megjegyzendő ezen a ponton, hogy a *Ding an sich* fogalma kapcsán sokszor felmerül ennek a görög eredetű νοούμενον fogalmával való kapcsolat is. (Ezzel egyezően RATZINGER *Glaube* 96. Az utóbbi kifejezésre nézve ld. LIDDELL – SCOTT s. v. 'νοέω'.) Ebből a szempontból megemlíthető, hogy a görög fogalom elválaszthatatlanul kötődik Platón ideatánához, valamint nemkevésbé Aquinói Szent Tamás *res*-felfogásához is. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy ebben a vonatkozásban Platón csak magukban lévő dolgokról beszél, Aquinói Szent Tamásnál a dolog fogalmához kapcsolódik a megismerő lélekre való irányultság is. Vö. *LThK* s. h. v.; *Oxford Companion* s. v. 'phenomena and noumena', *MKatLex* s. v. 'Ding an sich'. Ténykérdés ugyanakkor, hogy a *Ding an sich* a νοούμενον fogalmánál lényegesen tágabb. Ehhez ld. részletesen PATT *Idealismus* 9.

létezők vonatkozásában is láthatóan az elnevezésre helyezi a hangsúlyt, holott eme testi létezők nem csak abból eredően és onnantól léteznek, hogy az ember elnevezi őket! Ez pedig a puchtai megközelítésből egyértelműen levezethető: *Ding* attól függetlenül létezik, hogy az ember felismerné, elismerné, nevet adna neki.

II. A 'res' kifejezés jelentéséhez általában

Mint ahogy a dolog szónak magyarul számtalan jelentése ismeretes⁴⁰⁵, úgy a latin 'res' is igen széles körben került alkalmazásra⁴⁰⁶, mi több, a kifejezés a jogi forrásokban is meglehetősen tág értelemben fordul elő.⁴⁰⁷ A tényleges jelentésekből, valamint az egyes jelentéskörök számából adódóan talán nem merészség levonni azt a következtetést, hogy a latin 'res' szó köznyelvi és technikus értelemben vett használata lényegében egybeesik.⁴⁰⁸ Ez a kijelentés abból a szempontból nem jelent újdonságot, hogy az irodalomban több helyen is lehet találkozni azzal a megállapítással, hogy a 'res' egyszerre szűkebb és tágabb értelemben van jelen általában a nyelvhasználatban.⁴⁰⁹ A szerzők ebben a körben vagy azt hangsúlyozzák, hogy 'res' használatára más kifejezésekhez képest szélesebb körben került sor⁴¹⁰, vagy a kifejezés mindent átfogni szándékozó tág jelentését hangsúlyozzák a minket körülvevő világra vetítve.⁴¹¹

⁴⁰⁵ Vö. CZUCZOR – FOGARASI s. v. 'dolog'. A szó jelentéskörében nyolc különböző jelentésárnyalatot sorol fel, mint például tárgy, ügy, foglalatosság, állapot, határozatlan tárgy. Külön kiemelendő az a jelentés, amely szerint dolog minden, ami a személytől különböző; ebben a körben kifejezetten hivatkozik a latin 'res' szóra.

⁴⁰⁶ Ld. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'res'. Dajczak kifejezetten említi, hogy a jelzett helyen a 'res' szó több, mint másfél tucat jelentése fordul elő, amelyek mindent egybevetve fedésben vannak a magyar jelentésekkel. Részletesen: DAJZAK *Res incorporalis* 98.

⁴⁰⁷ Ld. HEUMANN – SECKEL s. v. 'res', ahol nyolc nagy jelentéskört különít el; az első jelentésen (dolog, tárgy) belül további nyolc alkategóriát különít el. Így lényegében összesen 16 jelentéskört kapunk, ami nem áll messze az *Oxford Latin Dictionary* által megadott 19 jelentéstől. Ehhez ld. még Benedek Ferenc megjegyzését a res kifejezés sokrétőségéről. BENEDEK *Iusta causa* 4. Ugyanígy foglalt állást már Savigny is: „Es giebt wenige Ausdrücke in der Römischen Sprache, die so viele Bedeutungen anzunehmen fähig sind, wie das Wort res [...]”. Vö. SAVIGNY *System* V. 441.

⁴⁰⁸ Ezzel egyezően GROSSO *Cose* 3, aki még ennél is tovább megy, amikor azt állítja, hogy még a jogi forrásokban is elsődlegesen a 'res' szó köznapi jelentése fordul elő.

⁴⁰⁹ GROSSO *Cose* 4; BONFANTE *Proprietà* I. 5-6; MARTON *Római magánjog* 133; KASER *RPR* I. 376; NADJO *L'argent et les affaires* 169; BRETONE *Fondamenti* 16 és 63-64; DAJZAK *Res incorporalis* 98. Az állításnak a köznyelvi és technikus értelemben vett helytállósága *expressis verbis* csak egy helyen jelenik meg, vö. BRETONE *Fondamenti* 64.

⁴¹⁰ Tipikusan ilyen megközelítéssel lehet találkozni Marton és Nadjo munkájában.

⁴¹¹ Grosso, Bonfante, Dajczak és lényegében Kaser sorolható ide.

Egyes szerzők szerint a 'dolog' fogalmával a külvilág egy bizonyos szeletét határoljuk el; olyat, amely Kolosváry Bálint kifejezésével élve „a térben valósággal helyt foglaló”.⁴¹² Sokolowski szerint 'res' megjelöléssel illethető minden, ami a jogképes alanyak alávetett, feltéve, hogy az meghatározott, minthogy az emberi uralom tárgya egyfelől valamely materiális-fizikai, másfelől valamely fogalmi létező lehet. Ez utóbbi – Sokolowski meglátása szerint – csak azért szerepelhet ebben a felsorolásban, mert az emberi akarat egy bizonyos fokig a fogalmakat is uralja, hiszen az egyén képzelete teremti meg ezeket a fogalmakat, illetőleg jelöli ki ennek határait.⁴¹³ Grosso eme állítás kiterjesztéseként azt hangsúlyozza, hogy a dolog egyszerre társadalmi és gazdasági jelenség is: gazdasági abból a szempontból, hogy az ember céljainak elérésére rendelt, társadalmi pedig abból az aspektusból, hogy az egyes korszakokban a társadalom fejlettségétől függően kerül meghatározásra, hogy mi minősül dolognak.⁴¹⁴ Bonfante és Talamanca azt helyezik előtérbe, hogy a külvilág fentebb nevezett meghatározott részei dologi jogi jogosultságok tárgyai lehetnek.⁴¹⁵ Kis eltéréssel ezt a szemléletet vallja magáénak Kaser és Mayer-Maly is. Mayer-Maly rámutat, hogy a 'res' néhol jelenti a per tárgyát (*res de qua agitur*), ugyanakkor szolgálhat általában a teljes vagyon megjelölésére is.⁴¹⁶ Kaser megközelítése abból a szempontból érdekes, hogy véleménye szerint a jogi nyelvben a 'res' szó háromféle értelemben használható: szűkebb értelemben jelenti az egyedi, körülhatárolt, jogi értelemben önálló testi dolgot, ideértve a rabszolgákat is, akik emberek, és egyúttal a jog tárgyai is. További értelemben jelent mindent, ami egy magánjogi jogosultság, vagy magánjogi per tárgya lehet, vagyis jogtárgy; ebben az értelemben ide tartozhat akár a családgyermek, vagy a *manus* feleség is. Végül némely esetben magát az egész vagyont jelöli. Meglátása szerint a dologi jog körében főként a 'res' legelső értelmével kell foglalkozni: tulajdon tárgyai

⁴¹² Vö. GROSSO *Cose* 5; BONFANTE *Proprietà* I. 6; KOLOSVÁRY 6; TALAMANCA *Istituzioni* 379. Ezzel egyezően Menyhárd, aki „dologtárgyiságot” említ mint a jogi értelemben vett dolog legalapvetőbb jellemzőjét. Ld. MENYHÁRD *Dologi jog* 43.

⁴¹³ SOKOLOWSKI *Philosophie* 28. Nem kétséges, hogy a fogalmak kizárólag emberi alkotás eredményeként léteznek. A fogalomalkotás a szerző egész gondolatmenetén végigvonul, ugyanakkor úgy véljük, hogy Sokolowski túl nagy jelentőséget tulajdonít a fogalmaknak – ebben a mértékben ez a rómaiakra nem volt jellemző, minthogy a gyakorlati esetek körében tapasztalható, a fogalomhasználathoz kötődő ingadozások oka is éppen a kazuisztikában keresendő, hiszen a dolog fogalma puszta absztrakció. Ugyanakkor minden esetben, amikor Sokolowski fogalmakról beszél, véleményünk szerint sokkal inkább a dolgok Marcus Aurelius által említett elnevezéséről van szó (Elmélkedések 3, 11; 8, 29). Ld. még SOKOLOWSKI *Philosophie* 39-40 és 42.

⁴¹⁴ GROSSO *Cose* 5-6.

⁴¹⁵ A gazdasági használhatóság kritériumának Bonfante szerint is van létjogosultsága, amikor azt mondja, hogy végeredményben csak az tekinthető dolognak, ami gazdasági használatra alkalmas, ez pedig nyilvánvalóan nem esik egybe a külvilág összes körülhatárolt részével. Vö. BONFANTE *Proprietà* I. 7-8.

⁴¹⁶ MAYER-MALY *Römisches Recht* 53. Megjegyzi még, hogy jóllehet a rómaiak a dologra általában a 'res' kifejezést használták, olykor 'corpus' megjelöléssel is illették.

csak az egyedi, önálló testi dolgok lehetnek, valamint a rabszolgák.⁴¹⁷ Más, korábbi munkájában Kaser azt hangsúlyozza, hogy a *res*-fogalom nyilvánvalóan nem bír gyakorlati értékkel.⁴¹⁸ Ugyanakkor ennek kapcsán arra is rámutat, hogy Gaius Institúcióiban a *res* – a jogalanynak számító *personae* párjaként – tipikus jogtárgyként jelenik meg, ám annak érdekében, hogy a fogalom gyakorlati szempontból is hasznosítható legyen, azonmód különbséget tesz *res corporales* és *incorporales* között.⁴¹⁹ Marton különbséget tesz dolog és vagyon között: véleménye szerint jogi szempontból elsődlegesen a vagyon bírt jelentőséggel; a dolog csak mint vagyonalkatrész jöhetett figyelembe.⁴²⁰ Benedek is lényegében vagyonalkatrészt lát a 'res' kifejezés mögött, amely ekként csak szűkebb értelemben jelent dolgot. Ez utóbbi vonatkozásában kiemeli, hogy dolog mindenképpen csak a külvilág valamely önálló része lehet, amely állandó tulajdonságokkal bír. Ez utóbbi jellemző fontossága abban áll, hogy egy adott dolog ennek révén különböztethető meg bármely más testi tárgytól. Nem utolsó sorban Benedek azt is hangsúlyozza, hogy a dolog jogi értelemben vett érdekessége, hogy jogviszonyok önálló tárgya lehet.⁴²¹ Érdekessége folytán külön kiemelő Bretoné felfogása. Maga is abból indul ki, hogy a világban az embert fizikai értelemben vett dolgok veszik körül, amelyek vagy a természetből erednek, vagy emberi alkotás eredményei, ekként nézete végeredményben rokon Bonfante felfogásával⁴²², mindezek mellett azonban a 'res' tág jelentésének egyszerre két aspektusát is hangsúlyozza. Egyfelől azt, hogy a kifejezés általánosít, ekként – jóllehet bármely egyedi dolog megjelölésére is alkalmas – gyűjtőfőnévként funkcionál, mivel dolgok olyan összességének jelölésére is használható, amely dolgok nem szükségképpen tartoznak egy csoportba.⁴²³ Másfelől azonban felhívja arra is a figyelmet, hogy a 'res' *nomen generale*: az általánosítás nyomán nem kizárólag gyűjtőfőnévi karakterrel bír, hanem általában használható bármely, specifikus jelentésű főnév helyettesítésére is, mégpedig mind a köznapi nyelvhasználatban, mind pedig a jogi nyelvben egyaránt.⁴²⁴ Ami a *res*

⁴¹⁷ KASER *RPR* I. 376.

⁴¹⁸ KASER *Gaius* 143.

⁴¹⁹ KASER *Gaius* 142.

⁴²⁰ MARTON *Római magánjog* 132-133.

⁴²¹ Vö. BENEDEK *Dologi jog* 2-3.

⁴²² „Essa sta infatti ad indicare ogni entità obbiettiva, che il nostro pensiero isola nell'universo o nel mondo delle idee fuori del nostro «io» [...]” – BONFANTE *Proprietà* I. 5.

⁴²³ BRETONÉ *Fondamenti* 16.

⁴²⁴ BRETONÉ *Fondamenti* 63-64. Ezzel egyezően ld. ERNOUT – MEILLET s. v. 'res': „... en raison de son sens vague, a pu ainsi devenir un substitut poli...”. Erre lényegében Rűfner is utal, amikor a 'res, quae pondere numero mensura constant' kifejezés előfordulási változatait tárja fel. Megállapítása szerint a 'res' szón kívül még egyéb, hasonlóan általános kifejezések is megjelennek a hivatkozott kifejezés egyes

gyűjtőfőnévként való használatát illeti, ebben a körben Bretone kiemeli, hogy a szó ilyen jellegéből adódóan vagyont, javak összességét jelenti. Ennek egyik bizonyítékeként értékeli azt a tényt, hogy a XII táblás törvényben, az öröklési viszonyok kapcsán a *familia pecuniaque* fordulat több szövegváltozatban maradt ránk.⁴²⁵ Eme szövegváltozatok között olyan is szerepel, amely a törvény szövegét ekként idézi: „*lex XII tabularum permitttere videbatur, qua cavetur, ut quod quisque de re sua testatus esset, id ratum haberetur, his verbis: 'UTI LEGASSIT SUAE REI, ITA IUS ESTO'*”.⁴²⁶

Nadjo nyelvészeti elemzésében rámutat arra, hogy a 'res' szó megjelenése a latin nyelvben igen korai időkre tehető, jöllehet a szó eredete máig homályos.⁴²⁷ Megerősíti más szerzők nézetét, amely szerint kezdeti, 'vagyon', 'vagyontárgyak', 'javak' értelmében már igen korán tetten érhető a kifejezés gazdasági szemléletű jelentésárnyalata.⁴²⁸ Eme általános, kollektív értelme mellett azonban létezett a szónak olyan, konkrét értelme is, amely használatát a mai értelemben vett 'dolog' kifejezéssel

változataiban (haec, quid, id, ea, omne). Logikusan adódó kérdése, hogy a vonatkozó mellékmondat előtt álló utalószó változása vajon nem változtatja-e meg a teljes fordulat jelentését. Következtetése szerint erről nincs szó, minthogy maga a 'res' szó is olyannyira általános, hogy a névmással való helyettesítés nem eredményezi sem a jelentéskör tágítását, sem pedig megváltoztatását. Vö. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 28.

⁴²⁵ Vö. 5, 3: „*Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto*”.

⁴²⁶ Vö. Gai. 2, 224; Inst. 2, 22 pr; Paul. D. 50, 16, 120 (5 ad Q. Muc.). Az egyéb szöveghagyományok: *familia pecuniaque sua* – Rhet. ad Herren. 1, 23; Cic. de inv. 2, 50, 148; *pecunia tutelave suae rei* – Ulp. 11, 14; Paul. D. 50, 16, 53 pr. (59 ad ed.). A forrásokhoz az irodalomban ld. DIÓSDI *Ownership* 23; ZLINSZKY *Állam és jog* 100-104 és 195-197. Diódsi meglátása szerint a *familia* és a *pecunia* kifejezések eredetileg mindazokat a termelőeszközöket (means of production) jelentette, amelyek elsőként váltak magántulajdon tárgyává, majd a kifejezések tartalma és jelentése lassacskán megváltozott egyfelől abból adódóan, hogy utóbb a föld is a magántulajdon része lett, másfelől pedig az állattenyésztésről a mezőgazdálkodásra való áttérés jeleként. Ld. DIÓSDI *Ownership* 30. Zlinszky a maga részéről az *uti legassit super familia pecunia tutelaque suae rei* megfogalmazást tartja a leginkább valószínűnek, jöllehet elismeri, hogy a törvény eredeti szövegének megállapítása jelentős nehézségekbe ütközik. A hivatkozott, Gaius és Pomponius által ránk hagyományozott szövegek kapcsán ő is rámutat arra, hogy a szöveghagyományok közös jellemzője, hogy a *suae rei* fordulat elöl törlik a *familiára* és *pecuniára* történő utalást, amiből logikusan az következik, hogy a *suae rei* mindkettő jelentését visszaadja. ZLINSZKY *Állam és jog* 101 és 195. Bretone a törvény említett töredéke vonatkozásában háromszor két, azaz összesen hat szövegváltozatot rekonstruál. Lényegében nála is három csoport szerepel, azzal azonban, hogy az egyes szövegváltozatokon belül alcsoportokat hoz létre. Ld. BRETONE *Fondamenti* 26. Ami a törvény szövegét illeti, Bretone a hivatkozott Pomponius-helyen található „*uti legassit suae rei*” formát tekinti a törvény eredeti szövegének: úgy véli, hogy ha a *familia* és a *pecunia* eredetileg is szerepeltek volna a törvényben, akkor utóbb ezt a szövegezést nem váltotta volna fel a Pomponius által használt kifejezés. Az ulpianusi „*pecunia tutelave suae rei*” formát egyáltalán nem tartja elfogadhatónak. Ld. részletesen BRETONE *Fondamenti* 24-36.

⁴²⁷ NADJO *L'argent et les affaires* 167.

⁴²⁸ Vö. ERNOUT – MEILLET s. v. 'res', valamint NADJO *L'argent et les affaires* 168. Ernout – Meillet szerint az olyan kifejezések, mint *res familiaris*, vagy *res publica*, az ősi jogban kialakult, és a későbbiekben meggyökeresedett kifejezéseként éppen a szó 'javak' értelmét támasztják alá. Nadjo, aki egyetért az előbbi megállapítással, azt hangsúlyozza, hogy a szóhoz tapadó, főnévi vagy melléknévi determinánsok (*res familiaris*, *res paterna*, *res patria*, ugyanígy *res meum parentum*, *res patris*) elsődlegesen családi kapcsolatokra utalnak, ekként a kifejezések összességében szülői vagy családi vagyonra, örökségre utalnak. Ezzel egyezően KASER *RPR* I. 377.

rokon vonásokat.⁴²⁹ Éppen ez a konkrét értelme tette alkalmassá a 'res' kifejezést minden létezőnek, a valóságnak a megjelölésére is.⁴³⁰ Joggal merül fel ezen a ponton az igény annak tisztázására, hogy a jogi források körében milyen értelemben fordul elő a 'res' kifejezés.

III. A 'res' szó jelentése a jogi források, különösen a Digesta alapján

Már Grosso is rámutatott arra, hogy a Digestában nem találunk olyan forrást, amely a dolog fogalmának meghatározását tartalmazná, ekként ebben a vonatkozásban kénytelenek vagyunk olyan forrásokra hagyatkozni, amelyek egy konkrét esethez kapcsolódva határozzák meg, hogy adott körben mit kell dolog alatt érteni, jóllehet ezek a szövegek többnyire meglehetősen általánosító jellegűek.⁴³¹ Maga a dolog – főként pedig annak jogi – fogalma viszont nem más, mint absztrakció.⁴³² A kifejezés a minket körülvevő világból mindent magában foglal – összhangban Bonfante és Bretoné állításával – legyen az akár természetesen létrejövő, akár emberi alkotás eredménye.⁴³³ Célja lényegében tehát az, hogy átfogjon mindent, amit mi valóságként ismerünk.⁴³⁴ A 'res' szó különféle jelentései jogi terminusként is szétválaszthatók attól függően, hogy általános vagy konkrét értelemben le lehet-e fel a forrásokban. Konkrét értelemben a 'res' jelölhet valamilyen dolgot vagy tárgyat, amely jelentéshez olyan további források kapcsolhatók, ahol a kifejezés tény, illetőleg cselekvés értelemben fordul elő. Általános értelemben a terminus a vagyon mint egyes vagyontárgyak összességének megtestesítője a jogi forrásokban is. Külön vizsgálható a 'res' fordulat 'viszonyok' értelemben, amelyet mainapság jobbra valamilyen ügyként szokás felfogni. Mindezek mellett léteznek a

⁴²⁹ Ilyen értelemben szerepel például a XII t.t.-ben a *res mancipi* kifejezés (5, 2), amely az ősi római társadalom patriarchális gazdálkodó jellegét tükrözi. Hasonlóan konkrét értelemben fordul elő például Iavolenusnál (Iav. D. 41, 3, 23 pr. és eod. 2 [9 epist.]), ahol elsősorban *res mobiles* formában, a *res immobiles*, illetőleg a *res soli* párjaként jelenik meg. Részletesen ld. NADJO *L'argent et les affaires* 171-173.

⁴³⁰ Vö. ERNOUT – MEILLET s. v. 'res': „... désignant des biens concrets, a pu servir à exprimer ce qui existe, la chose, «la réalité»...”

⁴³¹ Vö. GROSSO *Cose* 3.

⁴³² SOKOLOWSKI *Philosophie* 39.

⁴³³ THOMAS *La valeur* 1449; BONFANTE *Proprietà I.* 5, BRETONÉ *Fondamenti* 16.

⁴³⁴ THOMAS *La valeur* 1449. Véleménye szerint ugyanakkor a dolog absztrakt felfogásának útját állja az ontológiai megközelítés, mert ha csak ontológiai alapállásból vizsgálódunk, akkor figyelmen kívül hagyjuk azt aényt, hogy a dologra vonatkozó egyes szabályok éppen a dolog értékétől függenek. Ekként Sokolowski és Schermaier megközelítését alapvetően hibásnak tartja. Ténykérdés ugyanakkor, hogy – mint arra a későbbiekben kifejezetten utalni is fogunk – ő maga is a dolog identitásához tartozónak véli a dolog értékét. Ebből következően pedig az ontológiai alapállású vizsgálódás éppen nem hibás; az szükséges a dolog absztrakt mibenlétének feltárásához.

szónak további, lényegében marginális jelentésárnyalatai is, mint amilyen például a kötelmek körében a szolgáltatás és ellenszolgáltatás kifejezése, de megjelenik néhol hatás, illetőleg eredmény értelemben is, kifejezhet továbbá valamilyen kapcsolatot, összefüggést is.⁴³⁵

Visszaulva Bretone megállapítására, amely szerint a 'res' kifejezés *nomen generale*, megállapítható, hogy ennek a nézetnek létezik forrásbizonyítéka. A 'res' a forrásokban ténylegesen előfordul ebben az értelemben, egyfajta „*copulaként*” jelölve mindazt, ami a minket körülvevő világban létezik.⁴³⁶ Ennek jó példája lehet Paulus egyik kijelentése.

Paul. D. 50, 17, 106 (2 ad ed.)

Libertas inaestimabilis res est.

A szövegből első tekintetre kitűnik, hogy a jogász ehelyütt a 'res' fordulatot nem dolog értelemben használja. A kifejezés használata véleményünk szerint ahhoz hasonló, mint amikor valaki azt állítja, hogy 'a barátság szent dolog'.⁴³⁷ Nem arról van szó tehát, hogy a *libertas*, vagy a barátság tárgyasult formában megjelenjenek, hanem sokkal inkább az említett, bretoni értelemben vett *nomen generale*.⁴³⁸ Megjegyzendő emellett az is, hogy

⁴³⁵ Ehhez ld. a források megjelölésével HEUMANN – SECKEL s. h. v.

⁴³⁶ Megjegyzendő, hogy ehelyütt nem a nyelvészetben megszokott értelemben használjuk a *copula* kifejezést, vagyis semmiképpen sem „kapcsolóige” értelemben. Ugyanakkor úgy véljük, hogy a szó eredeti értelméből kiindulva, a kifejezés jelen kontextusban való használata érthető és védhető lehet. Egyfelől ezt támasztja alá a *res* kifejezés általános jellege, másfelől pedig a Paulus-szöveg megfogalmazása is. A Digesta idézett textusa helyes lenne ebben a formában is: *Libertas inaestimabilis est*. Ebben a formában annyit jelentene, hogy a szabadság felbecsülhetetlen. Ebben az állításban – a magyarban egyébként hiányzó – 'van' lenne a szigorúan nyelvészeti értelemben vett kopula, vagyis hiányos névszói igei állítmánnyal lenne dolgunk: felbecsülhetetlen <van>. Ez a latinban ugyanakkor minden esetben szükségképpen névszói-igei állítmány formájában jelenik meg: *inaestimabilis est*. A Digestában ténylegesen szereplő állítás ugyanakkor logikailag így rekonstruálható: a szabadság <olyan valami, ami> felbecsülhetetlen. Ekként ebben a szövegben az állítmány: *res est*, vagyis valamilyen létező. Nem a felbecsülhetetlenség mint tulajdonság kerül tehát előtérbe, hanem elsődlegesen a *libertas* létező mivolta, amelynek jellemzője a vélemény szerint az, hogy felbecsülhetetlen.

⁴³⁷ Összhangban Rüfner már idézett észrevételével, amely szerint a *res, quae pondere numero mensura constant* fordulatban a 'res' kifejezés annyira általános értelmű, hogy valamely névmással való helyettesítése egyáltalán nem változtatja meg a források értelmét, megkockáztatható egy olyan állítás is, hogy a 'res' szó maga is szinte névmási jellegű: minden olyan esetben használható, amikor valamely konkrét értelmű főnév használatát akarjuk elkerülni.

⁴³⁸ A 'res' általánosító jellegén túlmenően sokféle jelentéssel bír a jogi forrásokban is. Nem egy esetben jelenik meg *personae* ellenpólusaként valamely összehasonlításban (Ulp. D. 6, 1, 1, 1 [16 ad ed.]; Marci. D. 8, 1, 1 [3 reg.]; Ulp. D. 44, 7, 25 pr. [1 reg.]; Paul. D. 50, 16, 188, 1 [33 ad ed.]; Pomp. D. 50, 17, 25 [11 ad Sab.]). Minden valószínűség szerint a 'res' ilyen értelmű felfogása köszön vissza az ABGB már említett dologfogalmában is. Ehhez a kérdéskörhöz érdekes adalék Földi András meglátása, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy a Gaius nevéhez kötődő institúció-rendszer *personae* és *res* elemeinek gyökerei a keresetek *in personam* és *in rem* felosztására vezethető vissza. Ld. részletesen FÖLDI *Institutio-hagyomány* 551-552. Gyakran fordul elő olyan értelemben, amely valamely jogvita tárgyát, valamilyen igényt jelenít meg (Paul. D. 50, 16, 5 pr. [2 ad ed.]; Ulp. D. eod. 179 [51 ad Sab.]; Ulp. D. eod. 193 [38 ad ed.]; Pomp. D. 50, 16, 246, 1 [16 epist.]).

jól érzékelhető ebben a rövid szövegben az egyes létezők egymáshoz való viszonya, amely viszony ezeknek a létezőknek az objektív valóságban elfoglalt helyükből adódik.⁴³⁹ Ehhez képest, még mindig tárgy értelemben, de jóval konkrétabban, és jogi terminusként fordul elő, például Ulpianusnál.

Ulp. D. 50, 16, 23 (14 ad ed.)

'Rei' appellatione et causae et iura continentur.

A *'res'* kifejezés ebben a szövegben egyértelműen egyes számban fordul elő, ami alátámasztani látszik azt az elgondolást, hogy a szó ehelyütt konkrét értelemben fordul elő.⁴⁴⁰ A szöveg szerint a *'res'* kifejezés két másik fordulatot foglal magában: *causae* és *iura*. *Iura* alatt lehet érteni mindent, ami alapján a tulajdonos bármit megtehet a dologával, vagyis *iura* arra utal, hogy a dolog őt megilleti. *Causae* jelentése első tekintetre kétféle lehet. Egyfelől jelenthet pert, illetve peres ügyet, másfelől pedig utalhat egy konkrét helyzetre, esetleg tényállásra.⁴⁴¹ Az előbbi jelentés elfogadása nagyon csábító ebben a szövegkörnyezetben, hiszen innét csak egy lépés eljutni odáig, hogy akkor *iura* a dologhoz való alanyi jogot jelenti, *causae* pedig ennek perbeli érvényesíthetőségét helyezi a középpontba.⁴⁴² Jobban végiggondolva azonban megalapozottabbnak tűnhet az a következtetés, hogy *causae* ehelyütt inkább a dologgal összefüggő konkrét körülményeket jelenti.⁴⁴³

Mint arra már utaltunk, Bretoné felhívja a figyelmet arra is, hogy a külvilágban létező, illetőleg szűkebben a tulajdon tárgyaként fungáló dolgokat *'javaknak'* is szokás nevezni,

⁴³⁹ Érdekes, hogy az apróságokra máskor nagyon jó érzékkel felfigyelő Bretoné is csak annyit állapít meg erről a szövegről, hogy a *libertast* implicit, de nagyon is nyilvánvaló módon a *res* körébe utalja Paulus. Vö. BRETONÉ *Fondamenti* 154. A létezők objektív valóságban elfoglalt helyéből adódó viszonyrendszerét nagyon jól példázza a Digesta egyik híres esete is (Paul. D. 40, 1, 23 [15 resp.]), ahol a rabszolga felszabadítása és a *dominus* ilyen minősége, tehát tulajdonjoga áll egymással szemben, mégis a libertas győzedelmeskedik.

⁴⁴⁰ Ezzel egyezően BRETONÉ *Fondamenti* 249.

⁴⁴¹ Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. *'causa'*, ERNOUT – MEILLET s. v. *'causa'*.

⁴⁴² Ehhez ld. Thomas gondolatmenetét, aki szerint egy dolog *'dolog'* mivolta eljárásjogi kérdés, hiszen ebben a körben határozzák meg a rómaiak esetről esetre, perről perre, hogy mit értenek dolog alatt, éppen azért, hogy a dolog értéke meghatározásra kerül. Ekként tehát a per a *'res'* kifejezés kialakulásának valódi terrénuma. Részletesen ld. THOMAS *La valeur* 1431-1432.

⁴⁴³ Lényegében Bretoné is ekként értelmezi a szövegnek ezen részét. Ld. BRETONÉ *Fondamenti* 55. Ehhez az állításhoz ld. még pl. *Cic. Clu.* 139: „*nam si causae ipsae pro se loqui possent, nemo adhiberet oratorem. nunc adhibemur ut ea dicamus, non quae auctoritate nostra constituantur sed quae ex re ipsa causaque ducantur*”. Ehelyütt Cicero éppen arra mutat rá, hogy senki sem fordulna oratorhoz, ha a körülmények beszélni tudnának. Mivel azonban ez nincs így, ezért az oratort éppen azért kéri fel, hogy a dolgokat, eseményeket a körülményeknek megfelelően bemutassák, vagyis akként, ahogy a dolgok a körülményekből következnek.

minthogy ezek célja az emberi igények kielégítésében érhető tetten. Éppen ez, az igények kielégítésére irányuló cél serkenti ezeknek a javaknak az egyre nagyobb mértékű, és mind gyorsabb ütemben megvalósuló termelését, és cseréjét; mi több, ezek elfogyasztása, illetőleg akár azonnali, akár későbbi megsemmisítése is szükségessé válhat az igények kielégítése érdekében.⁴⁴⁴ Ezek a javak, vagy dolgok egy, az egyén vágyától, érdekeitől független értékkel bírnak.⁴⁴⁵ Hasonlóan vélekedik Thomas is, aki a dolgot vagyoni értékkel bírónak és forgalomképesnek gondolja.⁴⁴⁶ Rámutat arra is, hogy amikor ebben a vonatkozásban *pecunia*, illetőleg *pretium* megjelenik a forrásokban, akkor a jogászok akként gondolták el ezeket, mint egyfelől valamely dolog pénzértékét (*pecunia*), illetve árat (*pretium*) mint dolgok értékének mérőjét, amely egy dolog pénzre történő cseréje során megjelenik. Véleménye szerint ezzel egyszersmind azt is gondolták, hogy a dolog a saját maga árára, pénzértékére redukálódik, azaz az érték magának a dolognak az identitásához tartozik.⁴⁴⁷ Hasonló gondolatmenettel a forrásokban is találkozhatunk.⁴⁴⁸

Paul. D. 9, 2, 33 pr. (2 ad Plaut.)

Si servum meum occidisti, non affectiones aestimandas esse puto, veluti si filium tuum naturalem quis occiderit quem tu magno emptum velles, sed quanti omnibus valeret. Sextus quoque Pedius ait pretia rerum non ex affectione nec utilitate singulorum, sed communiter fungi [...]

Vizsgálódásunk szempontjából a szövegnek éppen a Sextus és Pedius nevéhez kapcsolt megállapítás bír jelentőséggel, amelyet a Digestában másutt is megtalálhatunk (vö. Paul. D. 35, 2, 63 pr. [2 ad legem Iul. et Pap.]): *pretia rerum non ex affectu nec utilitate singulorum, sed communiter funguntur*. Már ezen a ponton megállapítható, hogy a 'dolog' tehát akkor válik vagyontárggyá, ha *pretium* társul hozzá. Nem egyedülálló ez az

⁴⁴⁴ Lényegében hasonló gondolatmenet jelenik meg Grosso munkájában is, aki azt hangsúlyozza, hogy a 'res' szó egy független entitásokból álló instrumentális jogi valóság nyelvi kifejeződése, amely entitások ugyanakkor egy társadalmi-gazdasági valóságba illeszkednek azáltal, hogy az egyes egyének számára ezek az entitások eltérő használhatósággal bírnak, következésképpen az egyes egyének hozzájuk fűződő érdeke is eltérő lehet. Vö. GROSSO *Cose* 4. Ez a felfogás szintén megjeleníti tehát a 'javak' kategóriáját, jól látható ugyanakkor, hogy Grosso – Bretonéval ellentétben – eme kategória kapcsán nem emeli ki a *communiter funguntur* fordulatot, mint lényegi jellemzőt.

⁴⁴⁵ BRETONE *Fondamenti* 11.

⁴⁴⁶ Vö. THOMAS *La valeur* 1431.

⁴⁴⁷ Vö. „[...] la valeur était alors l'identité de la chose même.”, THOMAS *La valeur* 1450. A szerző ilyen tartalmú felfogása ellen fel lehet hozni, hogy maga a jel, és az, amit jelöl, nem lehetnek azonosak egymással! Ehhez hasonló, bár más tárgyú érveléssel találkozhatunk még BESSENYŐ *A pénz* 137.

⁴⁴⁸ Ehhez hasonló jellegű szövegek még Iul. D. 29, 2, 45, 4 (1 ad Urs. Ferocem); Paul. D. 46, 3, 63 (9 ad Plaut.); Paul. D. 46, 4, 11 pr. (12 ad Sab.).

elgondolás a forrásokban; erre nézve a továbbiakban még láthatunk utalásokat. A 'tárgy' jelentéskörön belül még szűkebb értelemben fordul elő a 'res' szó, amikor a tulajdon tárgyaként jelenik meg.⁴⁴⁹

Az eddigiek alapján látható tehát, hogy a számos jelentéssel bíró 'res' szó dolog értelemben nehezen megfogható, éppen amiatt, hogy a dolog ebben a formában absztrakció. Ennek nyomán szükségképpen más irányból kell megközelíteni, hogy mit is érthetünk 'dolog' alatt. Ezen a ponton pedig ismét a már többször hivatkozott, Marcus Aurelius nevéhez fűződő intellem (Elmélkedések 3, 11) útmutatásaihoz fordulunk. Ebben a filozófus császár azt a tanácsot adja, hogy minden dolgot határozzunk meg a maga egészében. Erre azért van szükség, hogy megtudhassuk, miként hívják azokat az alkotóelemeket, amelyekből összeállt, és amelyekre majd széthullik. Ennek nyomán tehát a dolog mibenlétének megértéséhez az szükséges, hogy megvizsgáljuk, mitől egyedi egy dolog, és meddig tekinthető dolognak, továbbá vizsgálandó az is, hogy milyen célja van a dolog létének. Ebben a megközelítésben első helyen egy Alfenus-véleményt érdemes idézni.

Alf. D. 5, 1, 76 (6 dig.)

Proponebatur ex his iudicibus, qui in eandem rem dati essent, nonullos causa audita excusatos esse inque eorum locum alios esse sumptos, et quaerebatur, singulorum iudicum mutatio eandem rem an aliud iudicium fecisset. Respondi, non modo si unus aut alter, sed et si omnes iudices mutati essent, tamen et rem eandem et iudicium idem quod antea fuisset permanere: neque in hoc solum evenire, ut partibus commutatis eadem res esse existimaretur, sed et in multis ceteris rebus: nam et legionem eandem haberi, ex qua multi decessissent, quorum in locum alii subiecti essent: et populum eundem hoc tempore putari qui abhinc centum annis fuissent, cum ex illis nemo nunc viveret: itemque navem, si adeo saepe refecta esset, ut nulla tabula eadem permaneret quae non nova fuisset, nihilo minus eandem navem esse existimari. Quod si quis putaret partibus commutatis aliam rem fieri, fore ut ex eius ratione nos ipsi non idem essemus qui abhinc anno fuisset, propterea quod, ut philosophi dicerent, ex quibus

⁴⁴⁹ Ld. HEUMANN-SECKEL s. v. 'res', ahol ebben a jelentéskörben a dolgot csak mint testi tárgyat veszik alapul. Ennek ellenében már ehelyütt fel kell hívni a figyelmet arra a tényre, hogy a római jogászok nem egy helyen utaltak „testetlen dolgokra”, vagyis a *res incorporalis* kategóriáját is használták a tulajdon tárgyai körében. Vö. Gai. D. 1, 8, 1, 1 (2 inst.); Paul. D. 8, 1, 14 pr. (15 ad Sab.); Gai. D. 41, 1, 43, 1 (7 ad ed. provinc.); Paul. D. 41, 3, 4, 26 (54 ad ed.); Gai. 2, 12; 2, 14; 2, 17; 2, 28; 3, 83; Ulp. 19, 11; Inst. 2, 2, 1-2.

*particulis minimis constiteremus, hae cottidie ex nostro corpore decederent aliaeque extrinsecus in earum locum accederent. Quapropter cuius rei species eadem consisteret, rem quoque eandem esse existimari.*⁴⁵⁰

A szöveg központi témáját képező, a jogásznak feltett kérdés szerint vajon ugyanaz marad-e a peres ügy abban az esetben, ha az adott ügy eldöntésére rendelt bírák közül egyeseket az eset meghallgatása után elbocsátottak, míg mások helyükön maradtak. Alfenus nézete szerint a bírák személye nem befolyásolja az ügy – legalábbis ontológiai értelemben vett – érintetlenségét, ennek következtében még abban az esetben is ugyanaz marad a peres ügy, ha az összes bírót lecserélik. Nézetét alátámasztandó, a jogász rámutat, hogy az egyes részek megváltozásával a dolog (*res*) mindig ugyanaz marad: egy légió is, amelyből sokan meghaltak és helyükre mások kerültek, a változások ellenére ugyanaz a légió, mint ami kezdetben volt. A nép is ugyanaz ma, mint száz évvel ezelőtt, még akkor is, ha a száz évvel ezelőtti közösség tagjai közül senki sem él már. Ezekhez hasonlóan, egy hajó, amelyet eleddig olyan sokszor javítottak, hogy már egyetlen deszkája sem egyezik meg az építéskori anyagokkal, ugyanannak a hajónak tekintendő, mint ami megépítésekor volt. Ezek a példák azt a célt szolgálják, hogy józan ésszel is felfogható legyen a jogászi vélemény gondolati magja.⁴⁵¹ Ezt követően mutat rá Alfenus az ellenkező tartalmú elgondolás logikai tarthatatlanságára: ha a részek megváltozásával a dolog is mássá lenne, ez oda vezetne, hogy *ad absurdum* az egyes ember sem lenne ugyanaz, ahogy kora előrehaladtával minduntalan változik. Hiszen ha ez az elgondolás igaz lenne, akkor ma egy adott személy más ember lenne egy évvel ezelőtti valójához képest, mert azokból a részecskékből, amelyek testünket alkotják, némelyek naponta kiválnak, helyükre pedig kívülről mások kerülnek be, így lényegében testünk alkotóelemei időről időre teljes egészében lecserélődnek. Ekként, az a dolog (*res*), amelynek külső megjelenése (*species*) nem változik, az ugyanannak a dolognak tekintendő.

⁴⁵⁰ Az idézett szöveghez nagyban hasonló még Paul. D. 32, 88 pr – 3 (5 ad legem Iul. et Pap.): „(pr) Lana legata vestem, quae ex ea facta sit, deberi non placet. (1) Sed et materia legata navis armariumve ex ea factum non vindicetur. (2) Nave autem legata dissoluta neque materia neque navis debetur. (3) Massa autem legata Scyphi ex ea facti exigi possunt.”

⁴⁵¹ A jogászi vélemények és a filozófia közötti nyilvánvaló kapcsolathoz ld. SOKOLOWSKI *Philosophie* 36, aki szerint peripatetikus vagy sztoikus eredetre vezethető vissza ez a felfogás. Hasonlóan SCHERMAIER *Materia* 215-216, aki kifejezetten sztoikus hatást társít – egyebek mellett – ehhez a textushoz is. Sokolowski feldolgozással kapcsolatos felfogását egyébként elhibázottnak tartja. Részletesen ld. SCHERMAIER *Materia* 211-213.

Az elemzett szöveg logikája nem kifogástalan, mindazonáltal a dolog lényegének megragadása szempontjából ez a forráshely többszörösen is igen hasznosnak bizonyul.⁴⁵² Egyfelől kiváló bizonyítékát adja a *res* szó tág jelentésének, amelyről Bretone – és vele lényegében egyezően Rűfner is – megállapítja, hogy *nomen generale*, hiszen a forráshely a peres ügyet éppúgy a *res* körébe sorolja, mint az emberekből álló légiót, vagy *populust*, ugyanakkor a *res* kifejezést teljesen általánosan is használja. Az előbbieken a besorolásra történő utalás további magyarázatra szorul. Eme kifejezést ugyanis nem akként kell érteni, mintha a forráshely valamely szigorú logika vagy rendszer mentén kategorizálni igyekezne a létezőket – maga a szöveg sem ezzel kapcsolatos lényegileg. Mindössze az tűnik ki a textusból, hogy az Alfenus általi szóhasználat teljességgel köznyelvi, mondhatni a jogász mintegy „öntudatlanul”, automatikusan használja a *res* szót. Mindebből már önmagában is jól kitűnik, hogy annak vizsgálata, hogy a jogi forrásokban milyen jelentésekben fordul elő ez a szó, nem vezetne messzire. Mindezekon túlmenően további haszna is van a jelen szövegnek, hiszen világosan látszik belőle az is, hogy a *legio* *legio* mivolta, a *populus* *populus* mivolta, a *navis* *navis* mivolta nem ezek külső megjelenésétől függ. Következésképpen nem az számít, hogy mely személyeket és azok közül hányat, illetőleg milyen anyagot raktak be, vagy cseréltek ki a *legio*, *populus*, *navis* körébe. Mihelyt azonban a *legio*, a *populus* vagy a hajó alkotóelemeire bomlik szét, akkor már megszűnik *legio*, *populus* vagy hajó lenni: lényegében állítható, hogy kívül kerül a *rerum natura* világán.⁴⁵³ Ez az állítás egy újabb szempont vizsgálatára ad lehetőséget: mikor pusztul el egy dolog, mikor mondható, hogy *res abesse videtur*?

⁴⁵² Kritikus alapállásból már HORAK *Rationes decidendi* 232. Nyilvánvaló, hogy a szövegben példaként szerepeltetett dolgok nem képeznek homogén csoportot. A hajó modern fogalmaink szerint egyszerű dolognak minősül, míg a *legio* és a *populus* esetében ezek dologként kezelése is aggályos, nem kevésbé a *iudicium* esetében. Nem kétséges ugyanakkor, hogy a *legio* és a *populus* legalábbis jellegét tekintve párhuzamba állítható a *grex* fogalmával, mégpedig abban a vonatkozásban, hogy miként a nyájat a nyáj szempontjából bizonyos számú állat alkotja, úgy a *legio* bizonyos számú katonából, a *populus* pedig bizonyos számú polgárból áll, és amikor ezt az összességet *legió*ként vagy *populus*ként közelítjük meg, nem az egyes egyénekre koncentrálnak. Márpedig – mint arra Bretone is rámutat – a nyáj összetett dolog! Részletesen ld. BRETONE *Fondamenti* 79. Ezen a ponton látható tehát, hogy a modern, sokszor általánosító és szigorúan kategorizáló gondolkodás megbicsaklik az ókori jogászok gondolatvezetésén: gyakorta hívjuk fel olyan problémákra, logikai „következtelenségekre” a figyelmet egyes szövegek kapcsán, amely problémák és következtelenségek nagy valószínűséggel csak nekünk, modern gondolkodóknak jelentenek fejtörést.

⁴⁵³ Ezzel lényegében egyezően SOKOLOWSKI *Philosophie* 36-37, azzal, hogy ő egyébként a szövegben az „*ut philosophi dicerent*” fordulatot szükségtelennek tartja.

Ulp. D. 50, 16, 13, 1 (7 ad ed.)

Res 'abesse' videntur (ut Sabinus ait et Pedius probat) etiam hae, quarum corpus manet, forma mutata est: et ideo si corruptae redditae sint vel transfiguratae, videri abesse, quoniam plerumque plus est in manus pretio, quam in re.

A szöveg középpontjában a 'res abesse' kifejezés értelmezése áll, vagyis Ulpianus ebben a fragmentumban azt igyekszik körülírni, hogy mit is jelent az, hogy egy dolog elenyészik, illetőleg mikor tekinthető valami a jogosult számára elveszettnek. Sabinus és Pedius véleményeire is hivatkozik Ulpianus, amikor azt mondja, hogy a *forma* megváltozásával a dolog már nem lesz ugyanaz. A *forma*, vagyis a dolog külalakja, kívülvilágban tapasztalható megjelenése akkor változik meg a szöveg alapján, ha a dolog károsodott, megrongálódott (*corrupta*), illetőleg ha azt átalakították (*transfigurata*).⁴⁵⁴ Éppen ezért, ha valamit megrongálva, vagy megváltozott formában adnak vissza, azt a dolgot lényegében elveszettnek tekinthetjük: többé már nem az a dolog, ami korábban volt, hanem egy teljesen új dolog.⁴⁵⁵ A szövegből tehát arra nézve vonható le következtetés, hogy mi jellemez egy dolgot mint fizikai létezőt. Ulpianus tudósítása szerint Sabinus és Pedius egyaránt úgy vélik, hogy egy materiális értelemben vett dolog *corpus* és *forma* egységeként léteznek. A *corpus* a dolog esszenciája abban az értelemben, hogy *corpus* révén a dolog meghatározott fizikai tulajdonságokkal rendelkezik; ez teszi a többi dologtól jól elkülöníthetővé.⁴⁵⁶ A *forma* valamely dolog (tágabban: létező) külső megjelenése: mindaz, ami a kívülvilágban tapasztalható, tehát az a mód, forma vagy állapot, amelyben egy adott dolog konkrétan létezhet.⁴⁵⁷ Ezt a gondolatot viszi tovább Paulus, amikor Labeo és Sabinus álláspontját idézve a következőket írja:

Paul. D. 50, 16, 14 pr – 1 (7 ad ed.)

(pr.) Labeo et Sabinus existimant, si vestimentum scissum reddatur vel res corrupta reddita sit, veluti scyphi collisi aut tabula rasa pictura, videri rem

⁴⁵⁴ SCHERMAIER *Materia* 194-196.

⁴⁵⁵ BRETONE *Fondamenti* 74. Éppen Bretoné veti össze az *abesse*, valamint a *deminutum* és *deperditum* fogalmait a forrásokban. Vö. BRETONE *Fondamenti* 75¹².

⁴⁵⁶ Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'corpus', FINÁLY s. v. 'corpus'; SCHERMAIER *Materia* 139.

⁴⁵⁷ Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'forma'; BRETONE *Fondamenti* 254. Bretoné ehelyütt rámutat arra is, hogy *forma* ebben az értelemben gyakran egybecseng a *species* fordulattal, máskor pedig a *quantitas* kifejezéssel mutat rokon értelmet.

'abesse', *quoniam earum rerum pretium non in substantia, sed in arte sit positum. Item si dominus rem, quae furto sibi aberat, ignorans emerit, recte dicitur res abesse, etiamsi postea id ita esse scierit, quia videtur res ei abesse, cui pretium abest. (1) 'Rem amisisse' videtur, qui adversus nullum eius persequendae actionem habet.*

A szöveg lényegében két kérdéskörrel foglalkozik: egyfelől azt igyekszik tisztázni, hogy mikor tekintünk valamit objektíve elenyészettnek, másfelől pedig, hogy egy adott személy mikor tekintheti úgy valamilyen dolgát, hogy az számára elveszett. Az előbbi kérdéskörben hasonló nézetet ismerhetünk meg, mint amiről Ulpianus a fentebb ismertetett szöveghelyen beszámol, ami nem is meglepő, hiszen mind Ulpianus, mind Paulus egyaránt Sabinus véleményét idézi. A '*res abesse*' jelentése tehát ehelyütt is *res corrupta reddita*, amelyet Paulus példákkal is alátámaszt: ha egy ruhát szakadtan, egy serleget törötten adnak vissza, vagy egy festményt akként, hogy a festék lepattogzott róla, akkor a dolog elenyészettnek, elpusztultnak tekintendő. A materiális értelemben vett dolgok vonatkozásában a *forma* az, amely által ezek egyedileg azonosíthatók. A dolgok egymástól való megkülönböztetésének kritériuma tehát a *forma*, vagyis valamely dolog külső megjelenése.⁴⁵⁸ Ebből adódóan, mivel a dolgok *pretium* és *qualitas* alapján is jellemezhetők, a *pretium* itt nem a *substantiától* függ, hanem az *arson* alapul.⁴⁵⁹ A *res*hez szükségszerűen kötődő *pretium* markánsan megjelenik a szöveg második felében, amikor

⁴⁵⁸ BREONE *Fondamenti* 71, SCHERMAIER *Materia* 102.

⁴⁵⁹ Ezzel egyezően BREONE *Fondamenti* 71. Ebben a körben érdekes lehet röviden kitekinteni *substantia* és *ars* egymáshoz viszonyított jelentésére. Schermaier – Ernout – Meillet véleményével egyezően – akként foglal állást, hogy a *substantia* fogalma görög gyökerekre megy vissza, azonban Ernout és Meillet felfogásától némiképp eltérően nem állítja határozottan, hogy a *substantia* és a görög ὑπόστασις között egyértelmű megfelelés lenne. Véleménye szerint a *substantia* akár az előbb említett kifejezés, akár a ὑποκειμενον latin megfelelője is lehet, amely kifejezéseket Arisztotelész például szinonimaként használt. Ezzel egyezően ld. LIDDELL – SCOTT s. v. „ὑποκειμαι”. Seneca és Quintilianus nyomán olyan jelentést tulajdonít a fordulatnak, amely valaminek a fizikai értelemben vett létezésére, a valóságban való meglétére helyezi a hangsúlyt. Ehhez ld. SCHERMAIER *Materia* 141-142; ERNOUT-MEILLET s. v. 'sto'. Kétségtelen helytálló Schermaier ama megállapítása, hogy a *substantia* egyik értelme szerint az anyag, amelyből egy dolog – függetlenül annak testi vagy testetlen mivoltára – létrejön, ekként lényegében *materia* szinonimája is lehet. SCHERMAIER *Materia* 144 skk. Schermaier eme állítását éppen a hivatkozott forrás támasztja alá. Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'substantia'. Rá kell mutatni ugyanakkor, hogy *substantia* jelentése és alkalmazási köre ennél jóval tágabb is lehet – ennek jó példája a Schermaier által is hivatkozott forráshely az *actio ad exhibendum* kapcsán (Ulp. D. 10, 4, 9, 3 [24 ad ed.]), amely az *actio ad exhibendum* kiterjesztő alkalmazásáról szól: a *res deterior* és a *res in aliud corpus dolo mala translata* eseteivel egészíti ki a kereset alapján való felelősség szabályait. Utóbbi esetkörben az *in aliud corpus translata* Ulpianus által adott értelmezése szerint *mutata forma prope interemit substantiam rei*, vagyis éppen ez alapoza meg az *actio ad exhibendum* alkalmazhatóságát. Egyfelől tehát a *corpus* – *forma* kifejezések között párhuzamot állít fel, másfelől pedig ezeket szembe állítja a *substantia* fogalmával, ami itt egy dolog lényegét, lényegi jellemzőjét van hivatva megjeleníteni. Vö. SCHERMAIER *Materia* 144.

Paulus, a lopott dolog tulajdonos által visszavásárlása kapcsán arról ír, hogy az a dolog tekinthető elveszettnek, amelynek értéke csökkent (*videtur res ei abesse, cui pretium abest*).⁴⁶⁰ Eme vélemény szerint tehát a dolgokhoz (*res*) tartozik valamely érték (*pretium*), ahol ez utóbbi nem kizárólag vételárát jelent, hanem tágabban a forgalomképes dolog értékét, hiszen a dolog esetleges vételárát is eme gyakorta pénzben kifejezhető érték alapján lehet meghatározni.⁴⁶¹ A szöveg által taglalt másik kérdéskör, a szubjektum szempontjából vett elpusztulás körében Paulus azt hangsúlyozza, hogy egy adott személy abban az esetben tekintheti valamely dolgát elveszettnek, elpusztultnak, ha a dolog visszaszerzése céljából egyetlen konkrét személlyel szemben sem léphet fel keresettel.⁴⁶²

Mindezen megfontolások nyomán még egy szempontra érdemes felhívni a figyelmet, jelesül arra, hogy mindeme példákban a *res* jogi értelemben testi létezőként jelent meg. Ennek háttéréről szól az alábbi, Lucretius-szöveg:

Lucr. 1, 302-304.

[...] *quae tamen omnia corporea constare necessessest
natura, quoniam sensus inpellere possunt;
tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res.*

Lucretius a *corpora caeca*⁴⁶³ kérdéséről értekezik, példája szerint ilyenek a különféle szagok és illatok (*odores*), ugyanígy a hő, a hideg (*calidos aestus, frigora*), vagy akár a

⁴⁶⁰ A *pretium* kérdésében mindezzel lényegében ellentétesen MALENICA *Notion de res*

⁴⁶¹ Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'pretium', illetőleg ERNOUT-MEILLET s. v. 'pretium': „...monnaie versée contre une chose ou un service...”.

⁴⁶² Ennek az elgondolásnak egy gyakorlati megjelenési formája a *derelictio* körében gyakran hivatkozott *animus derelinquendi* vagy *animus derelinquentis* olyan értelmezése, amely nem egyszerűen elhagyási szándékként fogja fel az *animus derelinquendit*, hanem olyan szubjektív tudati viszonyulásként, amelynek keretében a tulajdonos tudata átfogja azt a ténytet, hogy a dolog a számára végérvényesen, vagyis a visszaszerzés legcsekélyebb reménye nélkül elveszett. Ehelyütt nem arról van szó, hogy a dolog követelhetősége enyészik el, hanem a dologra vonatkozó jog perrel való érvényesíthetősége (vö. Cels. D. 44, 7, 51 [3 dig.]: „est actio ... ius ... iudicio persequendi”), hiszen igaz ugyan, hogy az *in rem actio* elvben bárki ellen megindítható, gyakorlatilag azonban a tényleges perindításhoz konkrét ellenérdekű félre van szükség, akitől a jogosult követelheti a dolog kiadását. Mivel a *derelictio* és a *iactus mercium* eseteiben a derelinkváló személy, illetőleg a tulajdonos sok esetben nem is tudja, hogy kinél van ténylegesen a dolga, ekként a vaktában perlés igen kockázatos megoldás lenne. Az *animus derelinquendi* ilyen értelmezéséhez ld. részletesen VACCA *Derelictio* 120-121.

⁴⁶³ Ebben a vonatkozásban utalni kell arra, hogy Lucretius eme megközelítése, és alkalmazott módszere jellegzetesen epikureus, ez pedig az indirekt bizonyítás módszere. Lucretius több esetben arra hivatkozással vet el valamilyen állítást, hogy abból kell kiindulni, amit látunk és tapasztalunk. A *corpora caeca* kérdésköre jó példája annak, hogy a láthatóból von le következtetéseket valamely láthatatlan létére, amely szintén jellegzetesen epikureus módszer volt. Ehhez részletesen ld. LONG *Hellenistic Philosophy* 28-29.

hangok (*voces*), minthogy ezeket nem látjuk, ekként felfogni sem vagyunk képesek. Következésképpen ezeknek is bírniuk kell valamilyen testi jelleggel (*omnia corporea constare necessesse / natura*), mivel hatást gyakorolnak érzékeinkre (*sensus inpellere possunt*). Márpedig csak a testi létezők jellemzője, hogy megérinthetők és megérinthetnek más létezőket (*tangere et tangi*).⁴⁶⁴ Ha mindezek fényében megnézzük a Digesta vonatkozó titulusát (D. 1, 8: *De divisione rerum et qualitate*), azt láthatjuk, hogy – Gaius Institúcióival egyébként egyezően – a *summa divisio* középpontjában a *res divini* és *humani iuris* állnak, és csak ezt követően esik szó egyetlen fragmentum erejéig a testi és testetlen dolgokról.⁴⁶⁵ Ezt követően mindössze egyetlen olyan létezőről esik szó, amelynek kézzelfoghatósága, illetőleg megérinthetősége megkérdőjelezhető, ez pedig a levegő, ugyanakkor a lucretiusi nézettel összhangban a levegő is testi alkotóelemekből tevődik össze, még akkor is, ha ezek szabad szemmel nem láthatók.⁴⁶⁶ Az összes többi, a titulusban említett dolog megérinthető. Mindebből kitűnik, hogy bár a vonatkozó Digesta-titulus főként a testi dolgok felosztásával foglalkozik, a szövegek között, még ha egyetlen fragmentum erejéig is, de igen előkelő helyen kerül említésre a *res corporales* és *incorporales* felosztás.⁴⁶⁷ Mindebből látható, hogy a római jogászoknak a dolog mibenlétére vonatkozó felfogása nem egyezik azzal, ahogyan a pandektisták közelítették meg a dolog fogalmát, ahol *Ding* és *Sache* fogalmainak segítségével hívása nyomán lehet csak *res incorporales*ről beszélni.⁴⁶⁸

Ezen túlmenően, véleményünk szerint arra is érdemes felfigyelni, hogy a jogi értelemben vett *res* kifejezés konkrétan milyen formában, összefüggésben jelenik meg az egyes forrásszövegekben. Meglátásunk szerint a római jogászok megközelítésében nem az volt elsődlegesen érdekes, hogy a *res* önállóan mit jelent. Kétségtelen, hogy léteznek olyan források, amelyek a *res* kategóriáját más létezőktől igyekeznek elhatárolni, illetőleg a

⁴⁶⁴ Ehhez ld. BONFANTE *Proprietà* I. 8; KASER *Gaius* 142. Némiképp más vonatkozásban, de ezzel egyezően BRETONE *Fondamenti* 126.

⁴⁶⁵ Vö. Gai. D. 1, 8, 1 pr – 1 (2 inst.).

⁴⁶⁶ Marci. D. 1, 8, 2, 1 (3 inst.): *aer*.

⁴⁶⁷ Marci. D. 1, 8, 2, 1 (3 inst.): *aqua profluens, mare, litora maris*; Flor. D. 1, 8, 3 (6 inst.): *lapilli, gemmae*; Marci. D. 1, 8, 4 pr. (3 inst.): *aedificiis, monumentis*; Marci. D. 1, 8, 4, 1 (3 inst.): *flumina*; Gai. D. 1, 8, 5 pr. (2 rer. cott.) *ripa, naves, funes, retia, onus, praedium*; Gai. D. 1, 8, 5, 1 (2 rer. cott.): *casa in litore*; Marci. D. 1, 8, 6, 1 (3 inst.): *theatra, stadia, servus communis*; Marci. D. 1, 8, 6, 2 (3 inst.) – fin: *res sacrae, religiosae, sanctae*.

⁴⁶⁸ Ezzel egyezően ld. ARNOLD *Cultur* 144. Ehhez ld. PUCHTA *Cursus* 436: „Die philosophische Eintheilung der Dinge (nicht der Sachen in sinnlich wahrnehmbare und intelligible, körperliche und unkörperliche, res corporales et incorporales) wendeten die römischen Juristen auch auf die rechtlich in Betracht kommenden Gegenstände an.”

kifejezésnek más kategóriákhoz való viszonyát tisztáznia.⁴⁶⁹ Ehhez képest viszont sokkal többször jelenik meg a *res* kategóriája valamilyen, jogi szempontból releváns minőséggel felruházva: lényegében ez képezi a dologosztályozások alapját. Nyelvi szempontból ez valamely jelzőnek a *res* szóhoz kapcsolása által jeleníthető meg, amelynek lényege éppen az, hogy az embertől különböző külvilági létezőket valamely homogén tulajdonságok mentén egymástól megkülönböztesse. Ennek jó példái lehetnek a korábban már említett Digesta-titulus (D. 1, 8: *De divisione rerum et qualitate*), továbbá Gaius institúcióiban a dologosztályozásokkal foglalkozó töredékek (Gai. 2, 2 – 22), valamint ezekhez hasonlóan a iustinianusi institúciók vonatkozó töredékei (Inst. 2, 1 pr – 10; 2, 2).⁴⁷⁰ Ez a szemléletmód is megerősíteni látszik azt a többször hangsúlyozott állítást, hogy a jogászai gondolkodás középpontjában a praktikusság, az eset-központúság állt. Feltehető tehát, hogy a forrásokban megjelenő dologosztályok gyakorlati problémákhoz, ténylegesen a jogásznak feltett kérdésekhez kötődtek.⁴⁷¹ Így logikusnak tűnhet egy olyan következtetés is, hogy a forrásokban azokkal a dologosztályokkal kapcsolatosan találkozhatunk többször, amelyek gyakorlati relevanciája jelentősebb volt; kevesebb figyelmet fordítottak ugyanakkor a gyakorlati szempontból számukra kevésbé problémás kérdésekre.

A pénzre vonatkozó *communis opinio*ból eredően két szempont további vizsgálata tűnik szükségesnek. Egyrészt a *res, quae pondere numero mensura constant* kategóriájának elemzése, amelynek körében elsődleges kérdés egyfelől, hogy a forrásokban ezzel a dologosztállyal kapcsolatosan hivatkozott tárgyak kimerítő, vagy inkább példálózó jellegűek-e, illetőleg honnét eredhetnek. Ezen túlmenően érdekes kérdés lehet az fajtán belüli egyed-azonosság kérdése is. A másik vizsgálandó kérdéskör a *res incorporalis* mibenléte, minthogy a pénzzel, illetve a pénzköveteléssel kapcsolatosan nagyon gyakran történik hivatkozás erre a dologosztályra is.

⁴⁶⁹ Ebben a körben példaként szolgálhatnak a teljesség igénye nélkül az alábbi források. A *res* és valamely más létező (*res – causae* és *iura, actio – res, res – pecunia*) közötti különbségtételre ld. Ulp. D. 50, 16, 23 (14 ad ed.); Pomp. D. 50, 17, 204 (28 ad Q. Muc.); Paul. D. 50, 16, 5 pr. (2 ad ed.). Kifejezetten *persona* párjaként szerepel pl. az alábbi helyeken: Ulp. D. 6, 1, 1, 1 (16 ad ed.); Marci. D. 8, 1, 1 (3 reg.); Ulp. D. 44, 7, 25 pr. (1 reg.); Paul. D. 50, 16, 188, 1 (33 ad ed.); Pomp. D. 50, 17, 25 (11 ad Sab.).

⁴⁷⁰ Hasonlóan, Ulpianusnál is találkozhatunk néhány dologosztállyal (Ulp. 19, 1; 19, 6; 19, 15).

⁴⁷¹ Ennek a feltevésnek a létalapját nem kisebbíti az a tény, hogy az ebben a körben hivatkozott források jórészt tankönyv-jellegű szövegek, hiszen mainapság is az oktatás során azokat a szempontokat igyekszünk hangsúlyozni, amelyek vagy komoly gyakorlati jelentőséggel bírnak, vagy amelyek megértése, ekként más intézményektől való elhatárolása is, nehézségeket okozhat.

IV. A *res, quae pondere numero mensura constant* mibenléte a források és a szekunder irodalom tükrében

A *res, quae pondere numero mensura constant* kategóriája – amelyet Ulrich Zasius (Udalricus Zasius) megfogalmazása nyomán *res fungibiles*⁴⁷² formában is szokás emelgetni⁴⁷³ – a forrásokban egyfelől előfordul Gaius institúcióiban (Gai. 2, 196; 3, 90), valamint az utóbbival lényegében egyezően Iustinianus institúcióiban is (Inst. 3, 14 pr.).⁴⁷⁴ Másfelől a *res, quae pondere numero mensura constant* kifejezés ebben a formában 12 helyen található meg a Digesta szövegeiben is.⁴⁷⁵ Ezen felül létezik még egy olyan textus is a Digestában, amely eltérő formában ugyan, de lényegét tekintve ugyanezzel a kategóriával foglalkozik.⁴⁷⁶ Ennek kapcsán Rűfner rámutat arra, hogy az

⁴⁷² A *fungibilis* kifejezést Genzmer etimológiailag a *fungor* igére, valamint a *functio* főnévre vezeti vissza: valamilyen szolgáltatást teljesíteni, kötelezettségnek eleget tenni, hivatalt betölteni. Az ebből származtatott *functio* szó egyebek mellett még értéket, érvényességet, valamint – marginálisan ugyan – célt is jelent. Vö. GENZMER *Pondere* 472. Ehhez még ld. HEUMANN – SECKEL s. v. '*functio*', '*fungi*'; ERNOUT – MEILLET s. v. '*fungor*'. Ehhez képest szűkebb értelemben ld. *Oxford Latin Dictionary* s. v. '*functio*', '*fungi*', ahol mindkét szócikk csak valaminek a végrehajtását, kivitelezését, teljesítését hangsúlyozza.

⁴⁷³ A kifejezés lényegében a paulusi *suo functionem recipiunt* (vö. Paul. D. 12, 1, 2, 1 [28 ad ed.]) fordulatból ered, amely által az ilyen dolgok egymással való felcserélhetősége, illetőleg a fajtán belüli egyediség hiánya kerül hangsúlyozásra. Ehhez ld. ERMANN *D. 18, 1, 1 pr.* 167¹; GROSSO *Cose* 80; BESSENYŐ *A pénz* 3¹; RÜFNER *Vertretbare Sachen* 93. Ennek nyomán alakul ki a helyettesíthető – helyettesíthetetlen dolgok (*res fungibiles* – *res non fungibiles*) kategóriapárja, amelyek kapcsán a helyettesíthető dolgok vonatkozásában általános az a felfogás, hogy ebbe a csoportba olyan dolgok tartoznak, amelyeket súly, szám, mérték szerint szokás meghatározni. Ld. pl. MARTON *Római magánjog* 137; BESSENYŐ *Római magánjog* 264; FÖLDI – HAMZA 280; TALAMANCA *Istituzioni* 384-385; KOLOSVÁRY 20; ALMÁSI *Dologi jog* I. 63-64. Megemlítendő, hogy Almási egyrészt azt hangsúlyozza, hogy a helyettesíthetőség kizárólag az ingó dolgok sajátossága – ekként nem lesz helyettesíthető a lábön álló termés. Másfelől kiemelendő, hogy a helyettesíthetőséget szubjektív értelemben fogja fel, amikor rámutat, hogy nem kizárt, hogy szerződő felek adott esetben az egyébként helyettesíthető ingókat nem helyettesíthetőnek, vagy éppen fordítva: a nem helyettesíthetőket helyettesíthetőnek nyilvánítsák. Lényegében hasonlóan még BONFANTE *Proprietà* I. 107.

⁴⁷⁴ A két lényegileg egyező szöveg egyaránt a *mutuum* kérdésével foglalkozó nagyobb szerkezeti egységben található mind Gaius, mind Iustinianus institúcióiban. Ezekkel egyező tartalmú még a Digestában az alábbi szöveg: Gai. D. 44, 7, 1, 2 (2 aur.).

⁴⁷⁵ Vö. Licin. D. 5, 1, 38 (4 regul.); Paul. D. 12, 1, 2, 1 (28 ad ed.); Paul. D. eod. 2, 3 (28 ad ed.); Gai. D. 18, 1, 35, 5 (10 ad ed. provinc.); Gai. D. 23, 3, 42 (11 ad ed. provinc.); Ulp. D. 30, 30 pr. (19 ad Sab.); Ulp. D. 30, 34, 6 (21 ad Sab.); Ulp. D. 30, 47, 1 (22 ad Sab.); Paul. D. 35, 2, 1, 7 (sing. ad legem Falc.); Maec. D. 35, 2, 30, 3 (8 fideicomm.); Gai. D. 44, 7, 1, 2 (2 aur.); Pap. D. 45, 1, 115 pr. (2 quaest.). Ezeneken felül megemlítendő még, hogy Ulpianusnál is előfordul a triász (Ulp. 6, 8 és 24, 7).

⁴⁷⁶ Ulp. D. 13, 3, 1pr. (27 ad ed.): „... *res [...] quae [...] in pondere sive in mensura constant...*”. Megjegyzendő, hogy Rűfner ebbe a csoportba sorolja még Paul. D. 6, 1, 6 (6 ad ed.) szövegét is, továbbá Gai. 3, 175 töredékét is, amelyek bár lényegileg igen hasonló tartalmúak az eddigiekhez, véleményünk szerint ugyanakkor mégsem sorolhatók maradéktalanul ebbe a csoportba, mivel a *pondere – numero – mensura* triászából eme szövegekben *expressis verbis* csak a *mensura* fordul elő. Megjegyzendő, hogy legalábbis a Paulus-hely kapcsán Rűfner besorolása és érvelése mellett szól az a tény, hogy számos egyéb fordulat (*genus – species, qualitas*) is megjelenik ebben a szövegben; ezek a fordulatok pedig más szövegekben (vö. pl. Ulp. D. 7, 1, 15, 4 [18 ad Sab.]; Paul. D. 12, 1, 6 [28 ad ed.]; Ulp. D. 30, 34, 3 [21 ad Sab.]; Pap. D. 46, 3, 94, 1 [8 quaet.]) a triászsal fémjelzett kategória értelmezésével függnek össze. Ezen túlmenően utalni kell arra is, hogy maga a szerző is jelzi, hogy a kérdéses textusok fogalmazása az eddig említett szövegektől eltér. Részletesen ld. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 25.

utóbb hivatkozott szövegekben közös kifejezésként jelenik meg a *quantitas*, amely főleg a pandektista irodalomban a *res, quae pondere numero mensura constant* kategóriájának szinonimájaként fordul elő.⁴⁷⁷ Rűfner ezzel kapcsolatosan – Kaser meglátásával összhangban⁴⁷⁸ – a *certum dare* értelmezését helyezi a középpontba, Paulus véleményének elemzése alapján.⁴⁷⁹ Feltételezi, hogy római jog szerint egy kötelmet annak tartalma szempontjából akkor tekintettek *certumnak*, ha a kötelelem tárgyaként vagy egyedileg meghatározott dolog szerepelt, vagy *res, quae pondere numero mensura constant*, amely utóbbi esetben a fajta éppen a mennyiség megjelölése által válik meghatározottá. Következésképpen a *res, quae pondere numero mensura constant* arra használható, hogy tárgyak olyan körét határozzuk meg általa, ahol a mennyiség megadása elegendő a *certum datio* megvalósulásához. Ehhez képest a *quantitas* kifejezés ehelyütt inkább a dolgok valamely sajátosságát jelöli. Mindezek alapján Rűfner arra a következtetésre jut, hogy nincs egyértelmű forrásbizonyíték arra nézve, hogy a *res, quae pondere numero mensura constant* és a *quantitas* egymás szinonimái lennének, ugyanakkor meglátása szerint az is kétségtelen, hogy ilyen forrásbizonyíték hiányában kizárni sem lehet, hogy némely esetekben a két kategória egymást átfedné. Vélekedését azzal indokolja, hogy a *quantitas* mennyiséget jelent, a *res quae pondere numero mensura constant* pedig bizonyos dolgok súly, szám, mérték szerint körülhatárolt, tehát meghatározott mennyiségét jelöli.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ Vö. BONFANTE *Proprietà* I. 108; RÜFNER *Vertretbare Sachen* 25-26. Ehhez ld. még HEUMANN – SECKEL s. v. '*quantitas*', ahol a szám, súly, mérték szerint meghatározott dolgok körében a *quantitas* szó *corpus* vagy *species* ellentétéként jelenik meg, különösen pedig egy meghatározott pénzösszegre használatos ez a kifejezés. Ezzel lényegében egyező felfogást képvisel Savigny is, amikor azt hangsúlyozza, hogy a *qualitas* egy dolog valamilyen általános tulajdonságára vonatkozik, mint amilyen például a terjedelem, a mérték, így érthető módon a forrásokban ez azokra a dolgokra vonatkozik, amelyeket a fajtán belül szám, súly vagy mérték alapján szokás meghatározni. Vö. SAVIGNY *System* VI. 123 és különösen b) jegyzet.

⁴⁷⁸ Vö. KASER *RPR* I. 492. Ami a *res, quae pondere numero mensura constant* kategóriáját mint önálló dologosztályt illeti, ennek kapcsán Kaser a *genus* és a *species* egymással való szembenállását hangsúlyozza. Véleményének alapja, hogy ebbe a kategóriába olyan dolgok tartoznak, amelyek vonatkozásában az egy adott fajtához tartozás számít döntőnek a forgalom szempontjából, nem pedig a dolgok egyedisége („[...] es im Verkehr [...] auf die Gattungszugehörigkeit (*genus*), nicht auf das individuelle Stück (*species*) ankommt [...]). Ld. KASER *RPR* I. 382.

⁴⁷⁹ Paul. D. 12, 1, 6 (28 ad ed.): *Certum est, cuius species vel quantitas, quae in obligatione versatur, aut nomine suo aut ea demonstratione quae nominis vice fungitur qualis quantaque sit ostenditur. Nam et Pedius libro primo de stipulationibus nihil referre ait, proprio nomine res appelletur an digito ostendatur an vocabulis quibusdam demonstratur: quatenus mutua vice fungantur, quae tantundem praestent.*

⁴⁸⁰ RÜFNER *Vertretbare Sachen* 26-27.

1. A kifejezések eredete.

Ami a kifejezésben szereplő triász (*pondere, numero, mensura*; μέτρον, ἀριθμός, σταθμός) eredetét illeti, már az Ószövetségben is előfordul a súly, szám, mérték szerinti rendezésre hivatkozás:⁴⁸¹ a triász feltehetően görög eredetre vezethető vissza, használatának háttérében pedig egyfajta technikus értelemben vett pontosság iránti igény érhető tetten.⁴⁸² A latin irodalomban elsőként Varro *De lingua latina* című munkájában jelenik meg, a jogi irodalomban pedig minden valószínűség szerint Octavenus lehetett az első, aki mintegy jogi szakkifejezésként használta.⁴⁸³ Ugyanakkor érdemes arra is rámutatni, hogy ha a kifejezés *terminus technicus* volt is, pontos, kidolgozott jelentéssel semmiképpen sem bírt.⁴⁸⁴ Mindent egybevetve, kétségtelen, hogy a triásznak a római jog forrásaiban való pontos megjelenését és eredetét lehetetlen megállapítani. Jelezni kell ugyanakkor, hogy Genzmer feltételezése szerint a kifejezés átvétele legkorábban a köztársaság utolsó százada során történhetett.⁴⁸⁵ Erre az időre tehető ugyanis, amikor a rómaiak – görög hatásra – létre kívánták hozni a római jogtudományt (*science de la jurisprudence romaine*).⁴⁸⁶ A magunk részéről helyesebbnek tartjuk Rűfner megállapítását, aki szerint a triász római jogban való megjelenésének inspirációját a fentebb említett technikus pontosság adta.⁴⁸⁷

⁴⁸¹ Vö. Sap. 11, 20: „*Sed et sine his uno spiritu poterant occidi, / persecutionem passi a iustitia, / et dispersi per spiritum virtutis tuae. / Sed omnia in mensura et numero et pondere disposuisti.*”

⁴⁸² Vö. GENZMER *Pondere* 478-482; RÜFNER *Vertretbare Sachen* 29, és különösen 53. sz. jegyzet. Genzmer a hivatkozott helyen részletesen kitér arra is, hogy Platón mely munkáiban hol, és milyen kontextusban fordul elő az adott triász.

⁴⁸³ Vö. GENZMER *Pondere* 474; RÜFNER *Vertretbare Sachen* 29. A feltevés alátámasztására ld. Paul. D. 6, 1, 6 (6 ad ed.).

⁴⁸⁴ Ezzel egyezően RÜFNER *Vertretbare Sachen* 71. Meglátása szerint ennek legjobb bizonyítéka, hogy az iustinianusi Institúciókban, valamint a Digestában szereplő dologosztályozások körében ez a fogalom egyáltalán nem kerül említésre.

⁴⁸⁵ GENZMER *Pondere* 483.

⁴⁸⁶ Vö. GENZMER *Pondere* 483.

⁴⁸⁷ Vö. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 30.

2. A forrásszövegek tartalma.

Azok a fentebb hivatkozott szövegek, amelyekben a *res, quae pondere numero mensura constant* fordulat megtalálható, tárgykörüket tekintve főként vagy a *mutuum*,⁴⁸⁸ vagy a *legatumok* kérdését érintik,⁴⁸⁹ vagy a *dos* problémakörét⁴⁹⁰ taglalják. Ezen túlmenően létezik két szöveg, amely más tárgykörök kapcsán említi a triászt: egyszer előfordul a *stipulatio*val⁴⁹¹ összefüggésben, egy alkalommal pedig az adásvétel kapcsán.⁴⁹²

Ezen a ponton érdemes áttekinteni a *res, quae pondere numero mensura constant* kifejezés előfordulás-változatait a jelzett szövegekben, amely variánsok vizsgálatát Rűfner alapos tanulmányában maga is elvégzi.⁴⁹³ Ebben a vonatkozásban a kifejezés-variánsok elemzésének három lépése képzelhető el. Az első lépésben azt kell megvizsgálni, hogy a 'dolog' jelölésére milyen fordulatokat használnak a jogászok az egyes szövegekben. A leginkább kézenfekvő a *res* szó használata lenne, azonban mégsem minden szövegben találkozhatunk ezzel a szóval, jóllehet a textusok túlnyomó többségében ez jelenik meg.⁴⁹⁴ Mindezek kapcsán érdemes felfigyelni arra, hogy Gai. 3, 90; Inst. 3, 14 pr.; Gai. D. 23, 3, 42 (11 ad ed. provinc.) és Ulp. 24, 7 szövegeiben a *res* szó a kifejezés többi elemétől egy vagy több szó távolságban, de lényegileg egy gondolati egységben fordul elő. Minden esetre igaz, hogy az általános értelmű *res* szó után egy *quae* vonatkozó névmás áll, ami a *res* pontosítására szolgáló triászt bevezeti. A többi szövegben valamely névmás önállóan vezeti be a már említett triász tagjait.⁴⁹⁵ Egyetlen szöveg van csupán, amelyben az *id* névmás megtalálható⁴⁹⁶, illetve egy,

⁴⁸⁸ Gai. 3, 90; Inst. 3, 14 pr.; Gai. D. 44, 7, 1, 2 (2 aur.); Paul. D. 12, 1, 2, 1 (28 ad ed.) és Paul. D. eod. 3 (28 ad ed.), azzal, hogy az utóbbi két szöveg inkább a *creditum* kérdését érinti.

⁴⁸⁹ Gai. 2, 196; Licin. D. 5, 1, 38 (4 regul.); Ulp. D. 30, 30 pr. (19 ad Sab.); Ulp. D. 30, 34, 6 (21 ad Sab.); Paul. D. 35, 2, 1, 7 (sing. ad legem Falc.); Maec. D. 35, 2, 30, 3 (8 fideicomm.); Ulp. 24, 7.

⁴⁹⁰ Gai. D. 23, 3, 42 (11 ad ed. provinc.); Ulp. 6, 8.

⁴⁹¹ Pap. D. 45, 1, 115 pr. (2 quaest.)

⁴⁹² Gai. D. 18, 1, 35, 5 (10 ad ed. provinc.)

⁴⁹³ RÜFNER *Vertretbare Sachen* 27-31.

⁴⁹⁴ Így tipikusan a *res* szó, illetve ennek ragozott alakja fordul elő az alábbi szövegekben: Gai. 2, 196; Gai. 3, 90; Inst. 3, 14 pr.; Paul. D. 12, 1, 2, 1 (28 ad ed.) és Paul. D. eod. 3 (28 ad ed.); Gai. D. 23, 3, 42 (11 ad ed. provinc.); Gai. D. 44, 7, 1, 2 (2 aur.); Ulp. 24, 7.

⁴⁹⁵ Így *quod* szerepel Licin. D. 5, 1, 38 (4 regul.); Ulp. D. 30, 34, 6 (21 ad Sab.) és Pap. D. 45, 1, 115 pr. (2 quaest.) szövegeiben. In, illetve *de his quae* szerepel Gai. D. 18, 1, 35, 5 (10 ad ed. provinc.) és Maec. D. 35, 2, 30, 3 (8 fideicomm.) textusaiban – utóbbiban csak a *haec* névmás fordul elő; *ea quae* Ulp. D. 30, 30 pr. (19 ad Sab.) szövegében.

⁴⁹⁶ Vö. Ulp. D. 30, 47, 1 (22 ad Sab.).

amelyben a triász előtt *omne* áll.⁴⁹⁷ Végezetül egyetlen szöveg van, amelyben a triászt tartalmazó mellékmondatot a *dos* szó előzi meg.⁴⁹⁸ Mindezekkel összefüggésben egyet lehet érteni Rűfner ama megállapításával, hogy ezek az utalószók – bár igen kisszámú szövegben meglehetősen változatosan fordulnak elő – a külvilági létezőknek mind ugyanazt a szegmentumát határolják körül, vagyis jelentésbeli különbséget nem tapasztalhatunk ebben a körben: még az egyes, illetve többes számú alakok váltakozásának sem lehet jelentőséget tulajdonítani.⁴⁹⁹ Ennek oka abban a tényben keresendő, hogy maga a *res* szó is általános jelentésű: olyan gyűjtőfőnévről van szó, amely jelentésének általános voltánál fogva alkalmas bármely más, hasonló, ám speciálisabb jelentésű főnév helyettesítésére.⁵⁰⁰

A második lépés a kifejezés elemzése során a triász magját képező *pondus*, *numerus*, *mensura* főnevek görcső alá vétele, amelyek kivétel nélkül *ablativusban* szerepelnek a szövegben, legtöbbször bármiféle kötőszó nélkül. Mindössze négy kivétel fordul elő a forrásokban: ezekben a szövegekben vagy a *-ve coniunctio* kapcsolódik a triász utolsó eleméhez,⁵⁰¹ vagy az *aut* kötőszó ékelődik az egyes elemek közé.⁵⁰² Rűfner is rámutat arra, ami a forrásokból első tekintetre is kitűnik, jelesül, hogy a kifejezésben szinte minden elem változik az egyes feltalálási helyeken, ugyanakkor a triász tagjainak nyelvi megjelenítése lényegileg ugyanaz marad.⁵⁰³ Ennek háttérében feltehetően az áll, hogy *pondere numero mensura* kifejezés egy *τόπος* volt: minden bizonnyal a terminológiai pontosság és egységesség jegyében került be a latinba, feltehetően a köztársaságkor végén, majd innét kerülhetett át a jogi nyelvbe mintegy egy évszázaddal később,⁵⁰⁴ feltehető ugyanakkor, hogy a triással eredetileg jelezni akart cél lényege addigra már elhalványult.⁵⁰⁵

A kifejezés elemzése körében a harmadik lépést a vonatkozó mellékmondat állítmányául szolgáló igék vizsgálata jelenti. Véleményünk szerint ezek mutatják a legnagyobb változatosságot, nem elsősorban az előforduló alakok száma miatt, hanem sokkal inkább az állítmányként használt igék jelentéseiből adódóan. *Constare*, *consistere*, *continere* és

⁴⁹⁷ Vö. Paul. D. 35, 2, 1, 7 (sing. ad legem Falc.).

⁴⁹⁸ Ld. Ulp. 6, 8.

⁴⁹⁹ RÜFNER *Vertretbare Sachen* 28.

⁵⁰⁰ Vö. ezzel egyezően BRETONE *Fondamenti* 16 és 63-64, valamint ERNOUT – MEILLET s. v. 'res'.

⁵⁰¹ Inst. 3, 14 pr.; Gai. D. 18, 1, 35, 5 (10 ad ed. provinc.); Gai. D. 44, 7, 1, 2 (2 aur.).

⁵⁰² Licin. D. 5, 1, 38 (4 regul.).

⁵⁰³ Vö. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 29.

⁵⁰⁴ Ld. GENZMER *Pondere* 483⁴⁸; RÜFNER *Vertretbare Sachen* 29.

⁵⁰⁵ Vö. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 29. A kifejezés *τόπος* mivoltával kapcsolatban jegyzi meg Rűfner, hogy a klasszikus jogászok egy kedvelt fordulatáról van szó ebben az esetben, amely különféle szövegösszefüggésekben, különféle tartalmakkal volt megtölthető. Vö. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 71.

valere az a négy ige⁵⁰⁶, amely a forrásokban megjelenik. Ezek közül kettő (*constare* és *continere*) frekvencián fordul elő a forrásokban,⁵⁰⁷ a másik két ige (*consistere* és *valere*) megjelenésére csak egy-egy példa hozható.⁵⁰⁸ A *constare* ige jelentése ebben a körben: áll valamiből (főként valamilyen anyagból) vagy valamiben, alapul valamin, valami valaminek a körébe beszámít, illetve ahhoz a körhöz hozzászámítandó.⁵⁰⁹ Ezek alapján az ige a triász elemeivel együtt olyan dolgokat jelöl, amelyek számból, súlyból, mértékből állnak, illetőleg ezeken alapulnak. Helyes Rűfner azon meglátása, hogy a súly, a szám, a mérték nem fizikai értelemben vett létezők, ekként a *pondere numero mensura constant* kifejezésnek csak abban az esetben van értelme, ha feltesszük, hogy ezeket a dolgokat a szám, a súly, a mérték alá történő besorolás alapján lehet egyedileg meghatározni, tehát a dolog lényege a súly, szám, mérték szerint kifejezett mennyiségtől függ.⁵¹⁰ A *continere* ige – hasonlóan az előbb bemutatott társához – számos jelentéssel bír, amelyek közül jelen esetben a 'nyugszik vagy alapul valamin', illetve az 'áll valamiből', 'magában foglal, átfog valamit' jelentések bírnak relevanciával, mivel – mint azt már fentebb jeleztük – a forrásokban megtalálható igealakok kivétel nélkül passzívok.⁵¹¹ A passzív alak szerepe itt abban érhető tetten, hogy a szövegben ezzel kerül kihangsúlyozásra az a tény, hogy a *res* vonatkozásában ezeknek a dolgoknak a szám, súly, mérték szerinti figyelembe vétele áll a középpontban: ezek a dolgok szám, súly, mérték szerint határozhatók meg.⁵¹² A fennmaradó két igealak, *consistere* és *valere*, nem jelentenek különösebb problémát: jelentésük és alkalmazási körük lényegében egybe esik *constare* jelentésével. *Valere* vonatkozásában megjegyzendő, hogy a triász ezzel az igével együtt azt van hivatva megjeleníteni, hogy az említett dolgok szám, súly, mérték alapján érvényesülnek, vagyis lényegük a nevezett tulajdonságok révén érvényesül.⁵¹³

⁵⁰⁶ Ezzel egyezően GROSSO *Cose* 80.

⁵⁰⁷ *Constare* szerepel az alábbi helyeken: Gai. 2, 196; Gai. 3, 90; Inst. 3, 14 pr.; Gai. D. 18, 1, 35, 5 (10 ad ed. provinc.); Gai. D. 23, 3, 42 (11 ad ed. provinc.); Maec. D. 35, 2, 30, 3 (8 fideicomm.); Gai. D. 44, 7, 1, 2 (2 aur.). A *continere* ige passzív alakjaival találkozhatunk az alábbi textusokban: Licin. D. 5, 1, 38 (4 regul.); Paul. D. 12, 1, 2, 3 (28 ad ed.); Ulp. D. 30, 30 pr. (19 ad Sab.); Ulp. D. 30, 34, 6 (21 ad Sab.); Ulp. D. 30, 47, 1 (22 ad Sab.); Pap. D. 45, 1, 115 pr. (2 quaest.); Ulp. 6, 8; Ulp. 24, 7.

⁵⁰⁸ A *consistere* Paul. D. 12, 1, 2, 1 (28 ad ed.) szöveghelyen, a *valere* pedig Paul. D. 35, 2, 1, 7 (sing. ad legem Falc.) textusában olvasható.

⁵⁰⁹ Vö. FINÁLY s. v. 'consto'; *Oxford Latin Dictionary* s. h. v.^{3b}; HEUMANN – SECKEL s. v. 'constare'; ERNOUT – MEILLET s. v. 'sto'.

⁵¹⁰ Vö. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 30.

⁵¹¹ Vö. FINÁLY s. v. 'contineo'; HEUMANN – SECKEL s. v. 'continere'; ERNOUT – MEILLET s. v. 'teneo'.

⁵¹² Ebben az értelemben *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'contineo'^{12c}. Ezzel egyezően RÜFNER *Vertretbare Sachen* 31.

⁵¹³ Vö. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 31.

3. A vizsgálódás alapja és lehetséges irányai – csoportok.

Thomas Rűfner a helyettesíthető dolgokról szóló monográfiájában⁵¹⁴ a római jogi forrásokat két csoportba sorolja: az egyikbe tartoznak azok a szövegek, amelyekben a *res, quae pondere numero mensura constant* kifejezés objektív értelemben fordul elő.⁵¹⁵ Véleménye szerint a döntő szempont minden vélemény vonatkozásában a tárgyak fajtán belüli felcserélhetősége; ebből adódóan a *res, quae pondere numero mensura constant* kifejezés lényegében a hatályos jogi felfogással egyező értelemben fordul elő ezekben a forrásokban. Mivel a gaiusi szövegek túlnyomó többségében a *mutuum*ról esik szó, ekként úgy véli, hogy Gaius számára a *mutuum* egyfajta modellként szolgált, és a kifejezésnek az összes többi intézmény körében fellelhető előfordulása is ebből a modellből indult ki.⁵¹⁶ Külön csoportot képeznek Rűfner vizsgálódásában azok a szövegek⁵¹⁷, amelyekben az említett kifejezés vegyes, objektív-szubjektív értelemben jelenik meg. Rűfner meglátása szerint ebben a vonatkozásban a jogászok – főként Ulpianus – azt hangsúlyozzák, hogy a *res, quae pondere numero mensura constant* körébe olyan dolgok tartoznak, amelyek egy konkrét jogviszonyban kizárólag a fajta szerint kerülnek meghatározásra. Az objektív elemet az a tényező hordozza, hogy az egyes szövegekben alkalmanként előforduló példák mind-mind Gaius szövegeire vezethetők vissza.⁵¹⁸ Rűfner vizsgálódásáról összességében elmondható, hogy középpontjában a felcserélhetőség áll. Ebből kiindulva megállapítja, hogy a *res, quae pondere numero mensura constant* kategóriájának objektív értelméből következik, hogy az ebbe a csoportba sorolt dolgok rendszerint a fajta szerinti meghatározás által válnak jogviszonyok tárgyaivá. A fogalom szubjektív értelmezése körében csak azok a dolgok veendőek figyelembe, amelyeket objektív értelemben súly, szám, mérték szerint szokás

⁵¹⁴ Rűfner egyik célja annak bizonyítása, hogy a klasszikus jogászok munkáiban a *res, quae pondere numero mensura constant* kifejezés csak az objektíve felcserélhető dolgokat jelenti. Ezt a széles körben elterjedt nézetet a források alapján sikerül cáfolnia, még akkor is, ha vizsgálódása lényegében felemás eredménnyel zárul, mert bár bizonyítja egy szubjektív értelmezés létét is a klasszikus jogászok munkáiban, azonban ez lényegileg összefügg a fogalom objektív értelmezésével is. Vö. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 20 és 71.

⁵¹⁵ Ebbe a csoportba sorolja Rűfner a már vizsgált szövegek közül az alábbiakat: Gai. 2, 196; Gai. 3, 90; Paul. D. 12, 1, 2 pr. – 3 (28 ad ed.); Gai. D. 18, 1, 35, 5 (10 ad ed. provinc.); Gai. D. 23, 3, 42 (11 ad ed. provinc.). Ezen túlmenően megvizsgálja még az adásvétel kapcsán a hivatkozott szöveg folytatását (Gai. D. 18, 1, 35, 6 [10 ad ed. provinc.], valamint a C. 4, 18, 2, 1 szövegét is.

⁵¹⁶ Vö. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 55.

⁵¹⁷ Maec. D. 35, 2, 30, 3 (8 fideicom.); Pap. D. 45, 1, 115 pr. (2 quaest.); Ulp. D. 30, 30 pr. (19 ad Sab.); Ulp. D. 30, 34, 6 (21 ad Sab.); Ulp. D. 30, 47, 1 (22 ad Sab.).

⁵¹⁸ Vö. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 69.

meghatározni.⁵¹⁹ A klasszikus jogászok pontosságával első tekintetre összeegyeztethetetlennek tűnhet ugyan a *res, quae pondere numero mensura constant* kategóriájának kétféle értelmezése, azonban Rűfner nagyon helyesen rámutat arra, hogy végső soron mindkét értelmezés gondolati magja a fogalom természetes, nyelvi értelmében érhető tetten: olyan külvilági létezők megjelölésére szolgál, amelyek körében a szám, súly, mérték szerinti meghatározás döntő jelentőséggel bír. Ebből adódóan a fogalom objektív és szubjektív értelme között nincs lényegi különbség, hiszen az objektív értelmezés keretén belül ezek a dolgok a forgalomban éppen a felcserélhetőség miatt mennyiségként, ha úgy tetszik „ömlesztve” jelennek meg; a szubjektív értelmezés körében pedig – a fajta meghatározása mellett – éppen ennek az említett mennyiségnek az átadása révén kerülhet sor a jogviszony tárgyának meghatározására.⁵²⁰

4. A példák vizsgálata, esetleges csoportosítás ebben a körben.

Meglátásunk szerint érdemes lehet a vonatkozó forrásoknak egy olyan jellegű vizsgálatát is elvégezni, amelynek keretében arra összpontosítunk, hogy mely szövegekben fordul elő a triász önállóan, és melyek azok a szövegek, ahol a *res, quae pondere numero mensura constant* kifejezéshez konkrét példák is társulnak.

<i>A res, quae pondere numero mensura constant</i> kifejezés <u>példákkal</u> fordul elő:	<i>A res, quae pondere numero mensura constant</i> kifejezés <u>önállóan</u> fordul elő:
Gai. 2, 196	Paul. D. 12, 1, 2, 1 (28 ad ed.)
Gai. 3, 90	Paul. D. eod. 3 (28 ad ed.)
Inst. 3, 14 pr.	Gai. D. 23, 3, 42 (11 ad ed. provinc.)
Gai. D. 18, 1, 35, 5 (10 ad ed. provinc.)	Paul. D. 35, 2, 1, 7 (sing. ad legem Falc.)
Gai. D. 44, 7, 1, 2 (2 aur.)	Maec. D. 35, 2, 30, 3 (8 fideicomm.)
	Ulp. 6, 8
	Ulp. 24, 7

⁵¹⁹ Vö. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 70.

⁵²⁰ Vö. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 70-71.

Három szöveg maradt ki ebből a csoportosításból, amelyeket „köztes eseteknek” tekinthetünk, az alábbiak miatt.⁵²¹ A Licinius-szövegben szerepel ugyan két példa, azonban ezek szerződési kikötések, amelyek ebben a formában azt a célt szolgálják, hogy a véleményben megfogalmazott „főszabály” alól (*quod pondere aut numero aut mensura continetur, ibi dari debet ubi petitur*) kivételt szolgáltatassanak (*nisi si adiectum fuerit „centum modios ex illo horreo” aut „vini amphoras ex illo dolio”*). Látható, hogy a kivételek nem is konkrét dologfajtákat, hanem mennyiségeket neveznek meg. Ulpianus és Papinianus textusaiban pénzről esik szó: az előbbi szövegben mint hagyomány (*quas pecunias legavi*), az utóbbiban mint *stipulatio*s lekötés (*quingenta aureos dari spondes*) tárgya jelenik meg. Az utóbbi szövegekben közös tehát, hogy a példaként szereplő egy-egy dolog valamely konkrét esetben szerepelt; összességében akként foghatók fel itt a példák, mint a *res, quae pondere numero mensura constant* fordulat gyakorlati alkalmazásai, tehát nem a kifejezés tartalmát magyarázandó szerepel a szövegekben *pecunia* és *aurei*.

Ezen a ponton szükségesnek mutatkozik, hogy azokat a szövegeket, amelyek a *res, quae pondere numero mensura constant* kategóriájára példákat hoznak, részletesebben is megvizsgáljuk. Az elemzés első pillérét a szövegekben felsorolt példák képezhetik.

Gai. 2, 196

„[...] *sed eas quidem res, quae pondere, numero, proprie in his fere rebus mensura constant, [...] contingit, quae res pondere, veluti vinum, oleum, frumentum, pecuniam qualis est pecunia vino, oleo, frumento, numeratam; [...]*”

Gai. 3, 90

„[...] *mutui autem datio in his rebus consistit quae pondere, numero, mensura constant, mensurave constant, veluti vinum, oleum, pecunia numerata, aere, frumentum, aes, argentum, argento, auro, [...]*”
aurum; [...]”

Inst. 3, 14 pr.

„[...] *mutui autem obligatio in his rebus consistit quae pondere, numero, mensura constant, mensurave constant, veluti vino oleo frumento pecunia numerata, [...]*”

Gai. D. 18, 1, 35, 5 (10 ad ed. provinc.)

„*In his quae pondere numero mensurave constant, veluti frumento vino oleo argento, [...]*”

Gai. D. 44, 7, 1, 2 (2 aur.)

„[...] *Mutui autem datio consistit in his rebus, quae pondere numero mensurave constant, veluti vino oleo frumento pecunia numerata, [...]*”

⁵²¹ Licin. D. 5, 1, 38 (4 regul.); Ulp. D. 30, 30 pr. (19 ad Sab.); Pap. D. 45, 1, 115 pr. (2 quaest.).

A forrásokban elfoglalt helyük alapján három szöveg (Gai. 3, 90; Inst. 3, 14 pr.; Gai. D. 44, 7, 1, 2 [2 aur.]) képezhet egy alcsoportot, mivel mindhárom a *mutuum* kérdéskörével foglalkozik. A fennmaradó szövegek egyike (Gai. 2, 196) a *legatum per vindicationem* témakörébe sorolható, a másik (Gai. D. 18, 1, 35, 5 [10 ad ed. provinc.]) pedig az adásvételt érinti. A szövegek mindegyikében megjelenik példaként a bor (*vinum*), az olaj (*oleum*) és a gabona (*frumentum*). Négy szöveg említi példaként a készpénzt (*pecunia numerata*), három az ezüstöt (*argentum*), kettő pedig a rezet (*aes*), az aranyat (*aurum*). Talán nem véletlen, hogy a példákat is hozó szövegek Gaius tollából származnak – legalábbis az ötből négy, ugyanakkor ismeretes, hogy a iustinianusi Intitúciók szerkesztése során Tribonianus, Theophilus és Dorotheus jelentős mértékben támaszkodott Gaius két munkájára (*Institutiones, Res cotidianae sive aurea*), amelyeket a császár kifejezetten meg is említ.⁵²²

Ami most már a szövegek által említett példákat illeti, meglátásunk szerint ezek három, nagyban-egészben jól elkülöníthető csoportra oszthatók:⁵²³

- (a) *pecunia numerata*: csoportbeli különállását az indokolja, hogy egyedül ennek az esetben találkozhatunk kettős természettel, amennyiben a pénz értéke elválik a hordozó anyag értékétől, és lényegében magától a hordozó anyagtól is;⁵²⁴
- (b) *vinum, oleum, frumentum*: a mindennapi szükségletek kielégítésére alkalmas vagyontárgyak, vagyonalatrészek, amelyek esetében a lemérés, a súly, illetve az űrmérték meghatározása céljából elengedhetetlen;⁵²⁵
- (c) *aes, argentum, aurum*: az *aes* kivételével nemesfémek; ritkaságuk, szépségük és tartósságuk folytán alkalmasak arra, hogy az egyén gazdagságának fokmérőjeként szolgáljanak.⁵²⁶

⁵²² Vö. Prooem. 6: *Quas ex omnibus antiquorum institutionibus et praecipue ex commentariis Gaii nostri tam institutionum quam rerum cottidianarum aliisque multis commentariis compositas cum tres praedicti viri prudentes nobis optulerunt, et legimus et cognovimus et plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodavimus.* Ezzel egyezően RÜFNER *Vertretbare Sachen* 55.

⁵²³ Ehhez lényegileg hasonló csoportosítással él Rűfner is; ld. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 33.

⁵²⁴ A pénz kettős természetére, jelesül, hogy egyfelől olyan dolog, mint bármely más (Sache wie anderen), másfelől pedig valamely érték megjelenítője (Repräsentanten eines Werths) ld. különösen PUCHTA *Cursus* 223 b) jegyzet; BENEDEK *Pénztulajdon* 251; BESSENYŐ *A pénz* 7, további irodalommal.

⁵²⁵ Ebből a körből említi példát Paulus is: gabona, illetőleg bor átadásáról van szó; vö. Paul. D. 12, 1, 2 pr. (28 ad ed.). Jelezni kell ugyanakkor, hogy itt is konkrét esetekben előforduló példák kerülnek említésre!

⁵²⁶ Kivételként talán egyedül az *aes* említhető, amelyből akár fegyvert is kovácsoltak, lévén már a kezdeti időkben elegendő mennyiségben állt rendelkezésre. Ehelyütt érdemes utalni rá, hogy az *aes* kifejezés (görög megfelelője: χαλκός) egyaránt jelölheti a rezet és ennek leggyakrabban ón hozzáadásával keletkező ötvözetét, a bronzot. Vö. Plin. Nat. Hist. 34, 1-2; SMITH *Antiquities* s. v. 'aes'; *Oxford Latin Dictionary* s. h. v.; FINÁLY s. h. v. Valószínű, hogy az ezüsthöz és az aranyhoz viszonyított relatív gyakoriságából eredően használatos ez a kifejezés a pénz szinonimájaként is. Nem szabad ugyanakkor

Ha összehasonlítjuk az öt forrásszövegben szereplő példák közvetlen szöveggörnyezetét, látható, hogy az öt szövegből csak egyben (Gai. 3, 90) szerepel a *qualis est* fordulat a példák előtt, az összes többiben viszont a *veluti* előzi meg a példákat, ami arra utal, hogy nem kimerítő jellegű felsorolásról van szó: meglehet, hogy eme példák csupán a mindennapi életben leggyakrabban előforduló esetekre akarnak utalni. Ennek további bizonyítékként szolgálhat az a tény, hogy a bor, a gabona és az olaj – mint mindennapos használatra szánt dolgok – azok, amelyek mind az öt szövegben felsoroltatnak.

A soron következő logikus kérdés az lehet, hogy milyen tágabb szöveggörnyezetben jelenik meg az egyes, fentebb felsorolt forrásszövegekben a *res, quae pondere numero mensura constant* példákkal illusztrált kategóriája. Mint jeleztük, az egyik Gaius-szöveg (Gai. 2, 196) a *legatum per vindicationem* kérdésével foglalkozik. Kiindulópontul az az állítás szolgál, hogy csak olyan vagyonalatrészek lehetnek a *legatum per vindicationem* tárgyai, amelyek a végrendelkező civiljogi tulajdonában vannak (*quae ex iure Quiritium ipsius testatoris sunt*). A súly, szám, mérték szerint meghatározott dolgok vonatkozásában elegendő, ha ezek felett a végrendelkezőnek halála pillanatában áll fenn civiljogi tulajdona (*placuit sufficere, si mortis tempore sint ex iure Quiritium testatoris*), minden más vagyonalatrésznek azonban mind a végrendelkezés, mind a végrendelkező halála pillanatában fent kell, hogy álljon a civiljogi tulajdon (*ceteras res vero placuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium esse debere*). Ennek a szabálynak a hátterét világítják meg a *mutuum* témakörével foglalkozó töredékek (Gai. 3, 90; Inst. 3, 14 pr.; Gai. D. 44, 7, 1, 2 [2 aur.]), ezekből a szövegekből ugyanis arra nézve nyerhető információ, hogy a *res, quae pondere numero mensura constant* körébe tartozó vagyonalatrészekre milyen szabályok érvényesülnek. Mindhárom szövegben közös a *res, quae pondere numero mensura constant* átadásának indoka: erre azért kerül sor, hogy ezek a vagyonalatrészek az átvevő tulajdonába kerüljenek (*in hoc damus, ut accipientium fiant*).⁵²⁷ Gaius és Iustinianus institúcióiban szerepel még egy fordulat, ami az átadás módját írja le, jelesül ezeket a vagyontárgyakat megszámlálva, megmérve vagy mérlegelve adjuk át (*aut numerando aut metiendo aut pendendo*). Ennek folyományaként

megfelelkezni arról sem, hogy Rómában a kezdeti időkben rézpénz volt használatban, ez azonban – érzésünk szerint – éppen az *aes* relatív gyakoriságának köszönhető. Vö. ezzel egyezően Ulp. D. 50 16, 159 (1 ad Sab.): *Etiam aureos nummos „aes” dicimus*. *Oxford Latin Dictionary* uo.; FINÁLY uo. Érdemes arra is figyelemmel lenni, hogy némely esetben az *aes* szót 'érc' jelentéssel szokás visszaadni magyarul, amely véleményünk szerint abból a szempontból nem teljesen helytálló, hogy az érc egy ásvány, méghozzá olyan, amely kellő mennyiségben tartalmaz valamely fém, vagy fémvegyületet ahhoz, hogy annak kitermelése gazdaságos legyen.

⁵²⁷ Ebben a formában szerepel Gaius és Iustinianus institúcióiban, a Digestában viszont „*in hoc damus, ut fiant accipientis*” szerepel, amelynek jelentése megegyezik a másik két szövegben írottakkal.

az adós lejáratkor nem ugyanazokat a vagyontárgyakat (*nobis non eaedem [res]*), hanem ugyanabból a fajtából ugyanazt a számlálás, megmérés vagy mérlegelés alapján adódó mennyiséget köteles visszaszolgáltatni. Ebben a vonatkozásban a három szöveg eltérő kifejezéseket használ. Gaius institúcióiban azt olvashatjuk, hogy „*sed aliae eiusdem naturae reddantur*”. Pusztán csak névmással utal a dologra, ami azt fejezi ki, hogy az egyediség irreleváns, a lényeg, hogy amit az adós visszaad, az ugyanolyan természetű (*eiusdem naturae*) legyen; ennek mibenlétét azonban közelebbről nem határozza meg. A iustinianusi institúciókban az áll, hogy a visszaadandó dolog (itt már kifejezetten szerepel a *res*) „*aliae eiusdem naturae et qualitatis reddantur*”: az egyedek lehetnek eltérőek, feltéve, hogy természetük (*natura*) és jellemzőik, tulajdonságaik (*qualitas*) megegyeznek. A *qualitas* jelentéséből adódóan nagy valószínűséggel *natura* pontosításaként szerepel a szövegben, hiszen az előbbi kifejezés valaminek az alapvető tulajdonságára, jellemzőjére, természetére utal.⁵²⁸ Lényegében tehát a szövegben szereplő *natura* azt fejezi ki, hogy a *res, quae pondere numero mensura constant* a megszámlálás, lemérés, mérlegelés által töltik be a rendeltetésüket, és ennek pontosítása, jobb érthetősége kedvéért kerülhetett be a szövegbe a *qualitas* szó.⁵²⁹ A harmadik, a Digestából származó szöveg (Gai. D. 44, 7, 1, 2 [2 aur.]) úgy fogalmaz, hogy „*alias recepturi eiusdem generis et qualitatis*”: a *genus* és a *qualitas* együtt akként fogható fel, mint *natura* értelmezése, konkrét tartalommal való megtöltése.

A helyettesíthető és helyettesíthetetlen dolgok kategóriái nem elsősorban dologi jogi szempontból, tehát ha úgy tetszik nem „önmagukban” bírnak jelentőséggel; a két dologosztály közötti különbségnek a kötelmi jogban a szolgáltatások, illetőleg egyes szerződések viszonylatában van komoly hozadéka.⁵³⁰ Ez a szoros összefüggés egészen odáig megy, hogy egyes szerzők⁵³¹ a dologi jog körében is „generikus” és „specifikus” dolgokat említenek. Jóllehet első tekintetre nem helytálló ezeknek a kifejezéseknek a használata, abból a szempontból azonban mégsem minden alap nélküli fordulatok ezek, hogy a „generikus dolog” kifejezés olyan dolgokra utal, amelyek vonatkozásában

⁵²⁸ Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'qualitas'; ERNOUT – MEILLET s. v. 'qualis'; LIDDELL – SCOTT s. v. „ποιότης”.

⁵²⁹ Ezzel lényegében egyezően RÜFNER *Vertretbare Sachen* 33, azzal, hogy a szerző a maga részéről a textus értelmezését problémásnak tartja. Összességében ezt a felfogást tükrözi az adásvétellel foglalkozó Gaius-szöveg is (Gai. D. 18, 1, 35, 5 [10 ad ed. provinc.]), hiszen ehelyütt az olvasható, hogy a *res, quae pondere numero mensura constant* esetében akkor beszélhetünk *perfecta emptiőről*, mihelyt azokat leszámították, lemérték, mérlegelték (*cum adnumerata admensa adpensave sint*), minthogy ezekben az esetekben úgy kell tekinteni, mintha az adásvételhez a lemérésre, megszámlálásra vonatkozó feltételt tűztek volna.

⁵³⁰ Ld. pl. BERGER *Encyclopedic Dictionary* s. v. 'genus'; KASER *RPR* I. 495.

⁵³¹ Vö. SANFILIPPO *Istituzioni* 74-75; BENEDEK *Pénztulajdon* 252, a *legatum per vindicationem* kapcsán.

korlátlan helyettesítési lehetőség áll fenn egy bizonyos fajtán, azaz *genuson* belül.⁵³² Erre olyan módon kerülhet sor, hogy az adott *genushoz* tartozó meghatározott mennyiség ugyanabba a *genusba* tartozó, ám más egyedekből álló ugyanakkora mennyiséggel minden további nélkül helyettesíthető.⁵³³ Ehhez képest a „specifikus dolgok” vonatkozásában eme helyettesítési lehetőség kizárt, minthogy az ebbe a körbe tartozó minden egyes dolog egyedi.⁵³⁴ Ezen a ponton első tekintetre látszólag szükségesnek mutatkozik a *genus* – *species* kategóriáinak vizsgálata. Mindazonáltal azért hangsúlyozzuk, hogy a vizsgálódás szükségessége mindössze látszólagos, mert egyfelől a *res, quae pondere numero mensura constant* körében az említett fogalmak teljes tartalmának csupán egy apró szegmentuma bír relevanciával, másfelől pedig különösen a pénz helyettesíthető volta szempontjából nincs primer jelentősége a *genus* – *species* kérdésének, ekként *genus* és *species* fogalmainak teljes körű vizsgálata jó eséllyel eltérítené a vizsgálódást eredeti irányától. Emellett fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy egy, a közelmúltban született doktori értekezés szerzője önálló fejezetet szentelt munkájában a *genus* – *species* problémájának, amelynek körében értő áttekintést nyújt a kérdéskör egészéről.⁵³⁵ A téma mind a mai napig mértékadó feldolgozását Mario Talamanca római professzor 1977-es munkája kínálja.⁵³⁶ A *genus* – *species* kifejezések a filozófiában külvilági létezők nem és fajta szerinti osztályozására szolgálnak: a *genus* tágabb kategóriát képvisel, mint a *species*, amely logikailag csak valamely *genuson* belül képzelhető el.⁵³⁷ A római jogászok munkáiban a két fogalom⁵³⁸ nem minden esetben azonos tartalommal, és nem is mindenkor a fentiekben jelzett viszonyrendszerben fordul el.⁵³⁹ Nem egy esetben lehet találkozni eme fogalmak felcserélésével⁵⁴⁰, illetőleg más

⁵³² Vö. SANFILIPPO *Istituzioni* 74: „[...] presentano quindi un’illimitata possibilità di sostituzione nell’ambito del *genus* [...]”.

⁵³³ Vö. SANFILIPPO *Istituzioni* uo: „[...] ogni quantità di esse è sostituibile con altrettanta quantità («tantundem») prelevata dallo stesso genere [...]”.

⁵³⁴ Vö. SANFILIPPO *Istituzioni* 75: „[...] costituendo ciascuna un *unicum* [...]”.

⁵³⁵ Részletesen ld. DELI *Generális klauzulák* 44-53.

⁵³⁶ TALAMANCA *Genus – species*. Figyelemmel arra, amit fentebb az egyes szerzők által használt „generikus dolog”, illetve „specifikus dolog” kifejezésekkel kapcsolatosan jeleztünk, megjegyzendő, hogy a nemrégiben elhunyt romanista „generikus” és „specifikus kötelmek” között tesz különbséget, amely kifejezés használhatósága mellett szintén lehet érveket felhozni. Vö. pl. TALAMANCA *Genus – species* 279: „Nella contrapposizione fra obbligazioni di genere ed obbligazioni di specie [...]”.

⁵³⁷ Vö. *Oxford Companion* s. v. ‘genus and species’; RÜFNER *Vertretbare Sachen* 76; DELI *Generális klauzulák* 45.

⁵³⁸ Ezek a fogalmak görög eredetre vezethetők vissza: mindkettő a dialektikából származtatható. Ehhez ld. részletesen SOKOLOWSKI *Philosophie* 291 és 469; TALAMANCA *Genus – species* 20 skk; SCHERMAIER *Materia* 278.

⁵³⁹ Ezzel egyezően MARTINI «*Genus*» e «*species*» 462. DELI *Generális klauzulák* 45. megemlítendő, hogy Berger is kiemeli ebben a vonatkozásban, hogy a *genus* kifejezés alkalmazására sor kerül keresetek (*genus actionis*), szerződések, vagy akár a birtok (*genera possessionum*) vonatkozásában is. Ld. BERGER *Encyclopedic Dictionary* s. v. ‘genus’.

viszonyrendszerbe helyezésével.⁵⁴¹ Helytálló tehát Talamanca megállapítása, amely szerint egyfajta terminológiai sokféleséggel állunk szemben: egyfelől adott a *genus* kifejezésnek egy olyan értelmezése, amely valamely osztályozás eredményeként áll elő, másfelől pedig *genus* felfogható olyan értelemben is, mint amely valamilyen egészet jelöl, amelynek egyedei közös jellemzővel rendelkeznek.⁵⁴²

Ami miatt szükséges lehet a *genus* és *species* fogalmainak *per tangentem* említése, az Paulus egyik, Rűfner által behatónak és tanulságosnak nevezett⁵⁴³ véleménye (Paul. D. 12, 1, 2, 1 – 3 [28 ad ed.]), amelyben központi helyen szerepel a *quia in genere suo functionem recipiunt per solutionem quam specie* fordulat, amelynek nyomán egy dolog helyettesíthetőségének közkeletű felfogása kialakult.⁵⁴⁴ A múltban a vizsgálódás tárgyát képező szöveget általánosságban interpoláltak tartották, amely nézetre Rűfner is utal, amikor rámutat a szöveg nyelvi-szemantikai hibáira, jelesen a hiányzó hasonlító szerkezetre, valamint a *functio* szó tisztázatlan jelentésére.⁵⁴⁵

⁵⁴⁰ Így például egy, a generikus szolgáltatások kérdésköréhez kapcsolódó Ulpianus-véleményben (Ulp. D. 46, 3, 29 [38 ad ed.]) is, ahol a remekjogász a pénzt, az olajat, illetve a gabonát *species communis*ként jeleníti meg, amely a létezők egy meghatározott osztályát, egy *ultima speciest* képviselnek. Vö. TALAMANCA *Genus – species* 281, még további példákkal is.

⁵⁴¹ Erre jó példaként szolgálhat Marcianus azon véleménye (vö. Marci. D. 19, 5, 25 [3 reg.]: „[...] *quod autem indebitum datur, aut ipsum repeti debet aut tantundem ex eodem genere [...]*”), amelyben a *genus* ellenpárja *ipsum*. Más véleményben (Iul. D. 45, 1, 54 pr. [22 dig.]) bár *genus* ellenpárja ténylegesen *species*, azonban ez utóbbi fogalom mégis valamely *individuumot* jelöl. Ld. részletesen TALAMANCA *Genus – species* 282, és különösen 762. sz. jegyzet. Ugyanígy megemlítendő Paul. D. 6, 1, 6 (6 ad ed.) textusa, amelyben az első mondat *genus* és *species* fogalmait veti egybe („[...] *appellatio enim rei non genus, sed speciem significat*”). Ezt követően azonban Octavenusra hivatkozva már *materia* és *species* áll egymással szemben („[...] *quod infectae quidem materiae pondus, signatae vero numerum, factae autem speciem dici oportet [...]*”), így tehát a *species* teszi egyedivé a dolgot, vagyis olyanná, amely jellemzőktől mentes *materia* kontrapozíciójaként szolgálhat. Következésképpen a *speciesre* hivatkozás az *appellatio rei* körében arra utal, hogy egy dolog megnevezése nem a fajta, hanem a faj megnevezését, azonosítását jelenti. Vö. SOKOLOWSKI *Philosophie* 52; SCHERMAIER *Materia* 278. Megjegyzendő, hogy léteznek olyan szövegek is (Pomp. D. 34, 2, 1, 1 [6 ad Sab.]; Mod. D. 34, 2, 9 [9 reg.]), amelyek egymással való összehasonlítása nyomán arra a megállapításra lehet jutni, hogy a *genus* kifejezés az egyikben, valamint a *species* fordulat a másikban közel ugyanazt a jelentést hordozza. Ennek oka a konkrét szövegek kapcsán az, hogy a végrendeleti juttatás körében különbséget kell tenni *argentum* és *certum genus argentum* között. Az előbbi esetében van lehetőség arra, hogy *eadem aestimatio* esetén az örökös pénzben adja ki a hagyományt, ám *certum genus argentum* esetén ez a lehetőség nem adott, ekkor ugyanis *materia* is számításba veendő. Ebből következik, hogy *materia* az örökagyó által hátrahagyott nyersanyag fajta és mennyiség megjelölésére szolgál, amelynek ellentétéként szerepel ezeken a helyeken *genus*, illetve *species*. Ehhez ld. TALAMANCA *Genus – species* 280; SCHERMAIER *Materia* 284-287.

⁵⁴² TALAMANCA *Genus – species* 280.

⁵⁴³ „Der [...] Text [...] ist ebenso ausführlich wie aufschlußreich [...]”. Vö. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 34.

⁵⁴⁴ Ld. KASER *RPR* I. 382⁷. Ezzel egyezően RÜFNER *Vertretbare Sachen* 37-38. Az eme elnevezéssel kapcsolatos probléma abban érhető tetten, hogy nem lehet éles határvonalat húzni valamely, lényegében szubjektív alapon álló fajtagjelölés, illetőleg egyes dolgok objektív felcserélhetősége közé. Vö. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 78.

⁵⁴⁵ Vö. RÜFNER *Vertretbare Sachen* 37, további irodalommal.

5. *Pecunia* és *pecunia numerata*.

A pénz helyettesíthető dolog voltára vonatkozóan megállapítást nyert, hogy a vonatkozó szövegekben a *res, quae pondere numero mensura constant* példajaként *pecunia numerata* szerepel, nem pedig csak *pecunia* általában. Ez talán éppen a pénz fentebb is említett kettős természetéből adódóan bírhat jelentőséggel, vagyis, hogy a pénz elnevezése (*pecunia*) a forrásokban egyszerre utal az értékmérőre, és az érték mérésére használt eszközre.⁵⁴⁶ Lényegében ez a jellegzetesség az, amit a kifejezés metonimikus értelmeként említ a szekunder irodalom: a *pecus*ből eredeztetett szó⁵⁴⁷ felveszi a pénz, utóbb pedig a vagyon mint pénzben kifejezhető értékösszeség jelentését.⁵⁴⁸ A *numerus* szóból származó⁵⁴⁹ *numerare* ige, valamint a *numeratio* főnév egyfelől előfordul a Digestában *computatio* értelemben.⁵⁵⁰ Másfelől megtalálható ez a kifejezés a forrásokban leszámlálás, megszámlálás, ki-, illetve megfizetés, valamint általánosságban bármiféle fizetés⁵⁵¹ jelentésben.⁵⁵² Ebben a vonatkozásban szükséges lehet kiemelni Hermogenianus egyik véleményét, amely – más forráshelyek mellett – nagyon szemléletesen érzékeltetni, hogy a *numeratio* a fentebb nevezett jelentésben annak a

⁵⁴⁶ Nem példa nélküli ez a forrásokban, ehhez ld. HEUMANN – SECKEL s. v. 'pecunia^{2,3}'. A *pecunia* szó a források alapján ténylegesen jelöl mindent, ami tulajdon tárgya lehet; vö. Paul. D. 50, 16, 5, 1 (2 ad ed.): „[...] *pecuniae significatio ad ea referatur, quae in patrimonio sunt*”. Ugyanígy létezik forrásbizonyíték, amely a *pecunia* szó 'vagyon' jelentése mellett szól. Ehhez ld. pl. Paul. D. 50, 16, 53 pr. (59 ad ed.): „[...] *cum dicitur 'super pecuniae tutelaeve suae', tutor separatim sine pecunia dari non potest [...]*”.

⁵⁴⁷ Ehhez ld. Fest. p. 260: „...sed inductum est a pecore ut pecunia quoque ipsa...”; Varr. l. l. 5, 17, 92: *Pecuniosus a pecunia magna, pecunia a pecu: a pastoribus enim horum vocabularum origo*. Vö. DIÓSDI *Familia pecuniaque* 91, és különösen 21. és 22. sz. jegyzetek; DIÓSDI: *Ownership* 23; BENEDEK *Dologi jog* 9; ZLINSZKY *Állam és jog* 103.

⁵⁴⁸ Ld. pl. MARTON *Római magánjog* 138; KASER *Das Geld* 169; BENEDEK *Pénztulajdon* 251; BESSNYŐ *A pénz* 7; BESSNYŐ *Római magánjog* 259; ZLINSZKY *Állam és jog* 109; BRETONE *Fondamenti* 126; BÁCSKAI – HUSZTI – SIMONNÉ *A pénz* 20-21.

⁵⁴⁹ Vö. ERNOUT – MEILLET s. v. *numerus*; *Oxford Latin Dictionary* s. v. *numero*.

⁵⁵⁰ Ennek jó példája olvasható Ulpianus egyik *responsum*ában. Ulp. D. 38, 15, 2, 3 (49 ad ed.): „*Si praeses provinciae in proxima fuit civitate, accedere debet ad utilitatem temporis ratio itineris, scilicet numeratione viginti milium passuum facta: nec enim expectare debemus, ut praeses provinciae veniat ad eum, qui bonorum possessionem petiturus est*”. Az idézett fragmentum előtt álló principium azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a *bonorum possessio* körében hogyan történik pontosan a *dies utiles* számítása. A jelen szövegből kiderül, hogy például a szomszédos városban tartózkodó provinciái helytartó utazására szánt időt is figyelembe kellett venni a *dies utiles* számítása során, méghozzá úgy, hogy húszezer lépést kell számítani az útra (*numeratione viginti milium passuum facta*) – feltehetően egy napi időszakra vetítve.

⁵⁵¹ Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. h. vv.; HEUMANN – SECKEL s. v. *numerare*; BENEDEK *Pénztulajdon* 254. Ebben az értelemben még, a kifejezés ilyen értelmének magyarázatával együtt ld. GUARINO *Diritto privato romano* 805.

⁵⁵² Ezzel kapcsolatban megfelelő példa lehet tágabb értelemben egy Gaius-*responsum* (Gai. D. 16, 1, 5 [9 ad ed. provinc.]) a *SC Velleianum (Velleianum)* kapcsán. A szövegben foglalt problémához ld. egyebek mellett KASER *RPR* I. 667, irodalommal; APATHY *Animus novandi* 92. A *SC Velleianum* kérdéséhez áttekintő jelleggel ld. pl. ARJAVA *Women and Law* 238 skk.

cselekvésnek, tehát reálaktusnak a leírására szolgál, amely által a pénzteljesítésre sor kerül.

Herm. D. 39, 5, 33, 1 (6 iuris epit.)

Ea lege donationis causa pecunia titio numerata, ut statim donatori mutuo detur, non impeditur dominii translatio: ac propterea isdem nummis donatori creditis novum dominium in his quaeritur.

Ha valaki ajándékozási céllal pénzt ad Titiusnak, olyan feltétellel⁵⁵³, hogy ő azt rögtön adja kölcsön az ajándékozónak, a tulajdonjog mindkét esetben átszáll. Először az ajándékozóról Titiusra száll a pénz tulajdonjoga, még hozzá az átadás pillanatában, amely átadás *numeratio* által valósul meg (*pecunia titio numerata*). Következésképpen a pénzösszeg vonatkozásában megvalósuló *dare* szolgáltatás formailag *numeratio* útján megy végbe. Titius a *mutuumba* adás alkalmával szintén tulajdonjogot ruház az ajándékozóra, amely már új tulajdonjog lesz (*novum dominium*).⁵⁵⁴

Ezt a felfogást erősíti egy Marcianus-responsum, amelyben párhuzamot lehet vonni *soluta pecunia* és *pecunia numerata* között.

Marci. D. 46, 3, 49 (1 ad hypothec. form.)

Solutam pecuniam intellegimus utique naturaliter, si numerata sit creditori. Sed et si iussu eius alii solvatur, vel creditori eius vel futuro debitori vel etiam ei cui donaturus erat, absolvi debet. Ratam quoque solutionem si creditor habuerit, idem erit. Tutori quoque si soluta sit pecunia vel curatoris vel procuratoris vel cuilibet successoris vel servo actoris, proficiet ei solutio. Quod si acceptum latum

⁵⁵³ Albanese szerint lényegében *traditio sub condicione* valósul meg. Vö. ALBANESE *Atti negoziali* 270

⁵⁵⁴ A forráshoz ld. ALBANESE *Atti negoziali* 335³⁵⁹. Egy másik, összességében hasonló kiindulási pontú forrás (Iul. D. 12, 1, 20 [18 dig.]) kapcsán egyáltalán kérdésként merülhet fel, hogy ténylegesen beszélhetünk-e ilyen esetben ajándékozásról. A jogász véleménye szerint nem lesz ajándékozás (*donationem non esse*), minthogy az átadás nem azzal a szándékkal történik (*non ea mente pecunia daretur*), hogy mindenképpen a megszerzőnél maradjon (*ut omnimodo penes accipientem maneret*). Ehhez ld. BACKHAUS *Casus perplexus* 109-110. SACCOCCIO *Si certum petetur* 359-360. Ehhez képest a jelen esetben Hermogenianus nem látja akadályát sem az első esetben az ajándékozás létrejöttének, hiszen azt állítja, hogy *non impediuntur dominii translatio*, sem pedig utóbb a „vissza-kölcsönzésnek” (*novum dominium in his quaeritur*). Backhaus úgy véli, hogy a 'non' áthelyezése által a két forrásszöveg összhangba hozható lenne, mindazonáltal kiemeli azt is, hogy a jelen szöveg egyszersmind kiváló mutatója a Iulianus és Hermogenianus gondolkodása közötti különbségekre, mivel utóbbi – posztklasszikus lévén – nem feltétlenül volt képes egyes jogi fogalmak lényegének gondolati megragadására. Részletesen ld. BACKHAUS *Casus perplexus* 119-120.

sit, quod stipulationis nomine hypotheca erat obligata vel sine stipulatione accepta sit, solutionis quidem verbum non proficiet, sed satisfactionis sufficit.

A jelen szövegből mindent egybevetve számunkra a legelső mondat bír különös jelentőséggel: a *pecunia* éppen azáltal nyeri el *soluta* minőségét, hogy leszámllálják (*numerata sit*) a hitelező részére. Külön hangsúlyozandó a szövegben szereplő *intelleguntur utique naturaliter* fordulat, amely végeredményben a *ius naturale* szabályosságával való összhangra utal, vagyis a pénzteljesítés természetéhez tartozik a leszámllálás aktusa.⁵⁵⁵

Megemlítendő még, hogy nem *pecunia*, hanem kifejezetten *pretium* fordul elő a *numerare* ige tárgyaként három helyen a Digestában⁵⁵⁶, amelyek nyomán azonban az ige jelentése ugyanaz marad, mintha *pecunia* lenne a tárgya.⁵⁵⁷ Ezek közül az egyik Ulpianus-véleményt abból a szempontból is érdemes lehet idézni, hogy ebből a textusból is jól kitűnik a már többször hangoztatott tétel, jelesül, hogy a pénzdarabok és az ezek által megtestesített érték egymástól eltérő létezők.

Ulp. D. 24, 1, 7, 4 (31 ad Sab.)

Eleganter tractabitur, si mulier quindecim praedia emerit et maritus non totum pretium numeraverit, sed duas partes pretii, hoc est decem, uxor de suo quinque, deinde haec praedia valeant nunc decem, maritus quantum consequatur. Et magis est, ut consequi debeat duas partes decem, ut quod periit ex pretio, utriusque perierit et marito et uxori.

Az eset szerint egy feleség (vevő) egy harmadik személytől (eladó) megvesz egy ingatlan tizenöt aranyért. A férj azonban csak a vételár kétharmadát számolja le (*numeravit [...] duas partes pretii*), vagyis annyi pénzdarabot ad át a leszámllálás révén, amelyek összege csak tíz aranyat tesz ki. A fennmaradó öt aranyat a feleség a saját vagyonából pótolja

⁵⁵⁵ A *naturaliter* kérdéséhez ld. még WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* 43-44. A fragmentum fennmaradó részében a hitelező rendelkezése szerint más személy számára történő fizetésről esik szó, így különösen, amikor a hitelező hitelezőjének, jövőbeli adósának vagy annak a személynek a javára történik a teljesítés, akit a hitelező megajándékozott, valamint a teljesítéssel összefüggő kifejezések alkalmazási köréről szól még a szöveg.

⁵⁵⁶ Ld. Ulp. D. 7, 1, 25, 1 (18 ad Sab.); Ulp. D. 21, 1, 27 (1 ad ed. aed. cur.); Ulp. D. 24, 1, 7, 4 (31 ad Sab.).

⁵⁵⁷ Ez a jelentésbeli egyezés jól érthető, ha tekintetbe vesszük az adásvétel vonatkozásában a források által is említett kitétel, amely szerint a *pretium* elsősorban *numerata pecunia* kell, hogy legyen. Ehhez ld. Gai. 3, 141; Inst. 3, 23, 2; Paul. D. 18, 1, 1 pr. (33 ad ed.); Paul. D. 19, 4, 1 pr. (32 ad ed.), valamint ehhez részletesen ARANGIO-RUIZ *Compravendita* 134-138; ZIMMERMANN *Obligations* 250-252.

(*uxor de suo quinque*). A vételár megfizetését követően kiderül, hogy a telek összértéke tíz arany volt. A jogászi döntés értelmében mind a férj, mind pedig a feleség az általa teljesített tíz, illetve öt arany arányos részét, tehát kétharmadát elveszíti (*duas partes [...] utriusque perierit et marito et uxori*).⁵⁵⁸ Jól látszik, hogy a szolgáltatott tíz, illetve öt arany mint pénzürték kétharmadának elvesztéséről esik szó, vagyis másodlagos az a tény, hogy a nevezett értékösszegeket az egyes pénzdarabok milyen konkrét együttese adja ki.

Ezeken túlmenően a *pecunia* mellett előforduló *numerata* melléknévi igenév jelent kifejezetten „készpénzt” (ld. Bargeld, danaro contante, cash, stb.), ami a pénzszolgáltatás likvid teljesíthetőségére utal, vagyis arra a tényre, hogy a szolgáltatás tárgyául szolgáló pénzösszeg azonnal rendelkezésre áll.⁵⁵⁹

Ebben a vonatkozásban a leginkább ellentmondásos textus Ulpianus egyik véleménye a Digestának a *condictio triticaria* kérdésével foglalkozó titulusában.

Ulp. D. 13, 3, 1 pr. (27 ad ed.)

Qui certam pecuniam numeratam petit, illa actione utitur 'si certum petetur': qui autem alias res, per triticariam conductionem petit. et generaliter dicendum est eas res per hanc actionem peti, si quae sint praeter pecuniam numeratam, sive in pondere sive in mensura constant, sive mobiles sint sive soli. quare fundum quoque per hanc actionem petimus et si vectigalis sit sive ius stipulatus quis sit, veluti usum fructum vel servitutum utrorumque praediorum.

Mint arra már korábban utaltunk, a szövegből tényszerűen kiolvasható utalás a pénz helyettesíthető voltára: erre egyértelműen utal a *praeter pecuniam numeratam* és a *sive in pondere sive in mensura constant* fordulatok közötti összefüggés. Kell, hogy legyen ugyanakkor valamilyen ok arra is, hogy a helyettesíthető dolgok kategóriájába sorolás ellenére Ulpianus fontosnak tartja már a *responsum* elején kiemelni, hogy két külön kereset szolgál a *pecunia numerata* és *aliae res* perlésére, elkülönítve ezáltal a *condictio*

⁵⁵⁸ Érdemes figyelemmel lenni arra, hogy egyfelől mennyire világos, ugyanakkor egyszersmind „takarékos” is a jogász által javasolt megoldás: nem keletkeztet szükségtelen elszámolási viszonyokat a felek között, nem szaporítani akarja a viták számát (különösen nem házasségek között), hanem azok megoldása a célja.

⁵⁵⁹ Vö. CZUCZOR – FOGARASI s. v. 'készpénz': „Pénz, mely készen áll, (pl. a pénztárban, szekrényben, erszényben stb.) melyet legott használni, valamire fordítani lehet.” Az ebbe a körbe sorolható források: Gai. 2, 196; Gai. 3, 90; Ulp. D. 13, 3, 1 pr. (27 ad ed.); Ulp. D. 14, 6, 7, 3 (29 ad ed.); Ulp. D. 17, 1, 29, 5 (7 disp.) [itp?]; Gai. D. 19, 2, 25, 6 (10 ad ed. provinc.); Iav. D. 24, 3, 66 pr. (6 ex post. Lab.); Gai. D. 28, 8, 6 (23 ad ed. provinc.); Pomp. D. 34, 2, 1, 1 (6 ad Sab.); Ven. D. 34, 4, 32 pr. (10 act.); Cels. D. 42, 1, 13, 1 (6 dig.); Ulp. D. 50, 16, 178 pr. (49 ad Sab.); Herm. D. 50, 16, 222 (2 iuris epit.). Ezzel egyezően HOLLANDER *Money* 7.

triticariát és az *actio certae creditae pecuniaet*.⁵⁶⁰ Kétségtelen, hogy – éppen az idézett Gaius-szöveg alapján – ez lehet, ha úgy tetszik, pusztán hagyománytiszteleten alapuló distinkció,⁵⁶¹ azonban nem elképzelhetetlen, hogy a gaiusi különbségtétel is már a keresett okon alapult. Minden bizonnyal nem járunk messze a valóságtól, ha Kaserrel egyezően azt állítjuk, hogy a helyettesíthető dolgok körén belül is a *pecunia numerata* önálló említése éppen a fokozott helyettesíthetőségnek tudható be.⁵⁶² Ez jelenti egyrészt az egyes pénzdarabok egymással való felcserélhetőségét, valamint azt is, hogy egy adott pénznemben kifejezett, meghatározott pénzérték más pénznem pénzdarabjaiból is összeállítható. Véleményünk szerint a pénzdarabok egymással való felcserélhetősége szintén kettős, minthogy egy „2” névértékkel ellátott pénzdarabot felcserélhetek egy másik, „2” névértékkel ellátott pénzdarabra, de adott emellett a két, „1” névértékkel jelölt pénzdarabbal történő helyettesítés lehetősége is. A gabona, bor, olaj esetében – tekintettel egyfelől a minőségi megszorításokra, másfelől pedig a névérték társításának hiányára – ez a lehetőség már nem jöhet figyelembe.

A *pecunia* és *numerata pecunia* közötti különbséget jól szemléltetik az alábbi fragmentumok is.

Ulp. D. 14, 6, 7, 3 (29 ad ed.)

Mutui dationem non solum numeratae pecuniae, verum omnium, quae mutua dari possunt, an accipere debeamus, videndum. Sed verba videntur mihi ad numeratam pecuniam referri: ait enim senatus 'mutuam pecuniam dedisset'. Sed si fraus sit senatus consulto adhibita, puta frumento vel vino vel oleo mutuo dato, ut his distractis fructibus uteretur pecunia, subveniendum est filio familias.

A SC Macedonianum kérdésre vonatkozó titulusban található szöveg középpontjában az a probléma áll, hogy vajon a *senatus consultum* szövegében a kölcsönbe adás (*mutui datio*) kizárólag *numerata pecuniára* vonatkozhat, vagy bármely dologra, amely egyébként *mutuum* tárgya lehet. Ulpianus megszorítóan értelmezi a szöveget: abban *mutuam pecuniam dedisset* szerepel, ekként csak *pecunia numerata* érthető ebben a

⁵⁶⁰ Nem példa nélküli ez az elválasztás; ld. pl. Gai. 4, 19: *Haec autem legis actio constituta est per legem Siliam et Calpurniam, lege quidem Silia certae pecuniae, lege vero Calpurnia de omni certa re*. Vö. ezzel egyezően SACCOCCIO *Si certum petetur* 24.

⁵⁶¹ Ekként vélekedik SACCOCCIO *Si certum petetur* 29.

⁵⁶² Vö. KASER *Das Geld* 169: „[...] genießt das Geld eine gesteigerte Vertretbarkeit [...]”. Hasonlóan BENEDEK *Pénztulajdon* 251-252.

körben. Ugyanakkor kétségtelenül a szabály megkerülését jelenti,⁵⁶³ ha a hatalomalatti fiú gabonát, bort vagy olajat kapott *mutuumba*, és az ezek eladásából (*distractis fructibus*) származó *pecuniát* felhasználta.⁵⁶⁴ *Pecunia* és *pecunia numerata* együtt fordul elő a bemutatott szövegben: amíg *pecunia numerata* egyértelműen készpénzt jelöl, addig a *pecunia* kifejezés a gabona, bor, olaj értékén szerzett vagyontárgyak megjelölésére használatos, amely vagyongyarapodás a gabona, bor, olaj eladása révén keletkezhet. Ebben a véleményben tehát a *pecunia* kifejezés metonimikus értelme kerül előtérbe azáltal, hogy elsősorban vagyontárgy értékén szerzett vagyont jelöl. Mivel a vagyont pénzben kifejezhető, ekként érthető a *pecunia* kifejezés használata, a 'pénz' jelentéshez képest azonban jóval tágabb kört ölel fel, hiszen akár a 'vagyont', akár az általában vett 'pénz' jelentések *pecuniának* tulajdonítása az értéknek a *pecunia* fogalmához való társításából eredően képzelhető el. A *pecunia numerata* fordulat körében ugyanakkor ennek a metonimikus értelemnek nyoma sincs, kizárólag azt a pénzt jelenti, amely bármikor felhasználható fizetésre. Hasonló következtetés vonható le egy Gaius-responsumból, amely a *locatio-conductio* kapcsán a felelősség, illetve a veszélyviselés kérdéseit vizsgálja közelebbről.

Gai. D. 19, 2, 25, 6 (10 ad ed. provinc.)

Vis maior, quam Graeci θεοῦ βίαν appellant, non debet conductori damnosa esse, si plus, quam tolerabile est, laesi fuerint fructus: alioquin modicum damnum aequo animo ferre debet colonus, cui immodicum lucrum non aufertur. Apparet autem de eo nos colono dicere, qui ad pecuniam numeratam conduxit: alioquin partiarius colonus quasi societatis iure et damnum et lucrum cum domino fundi partitur.

Az alapul fekvő szöveg a bérlő vonatkozásában a *vis maior* kérdéssel foglalkozik: a görögök által isteni erőhatalomnak (θεοῦ βίαν) is nevezett *vis maior* nem terheli a bérlőt

⁵⁶³ A szövegben szereplő *fraus sit senatus consulto adhibita* fordulat kapcsán meg kell jegyezni, hogy a *fraus* objektív és szubjektív értelmével is foglalkozik az eredetileg Krüger által megkezdett, később Kaser által befejezett, a témát igen nagy alapossgal feldolgozó tanulmány, amelyben ez az értelem a *fraus legi facta* kérdéskörében jelenik meg. Ez utóbbi fordulat jelent egyfelől valamely jogsértést, magában foglalhatta továbbá a szabály megkerülésének a gondolatát is. Az idézett forráshely kapcsán Krüger kiemeli, hogy a jelen esetben a *fraus* csak a *senatus consultum* tudatos megkerülésére vonatkozhat. Vö. KRÜGER – KASER *Fraus* 145-146. Helyesen mutat rá Apathy, hogy a *senatus consultum* rendelkezéseinek szó szerinti értelmezése által igyekeztek elejét venni eme rendelkezések megkerülésének, ekként kerülve el a *senatus consultum* teljes mértékű kiüresítését.. Vö. APATHY *Animus novandi* 178.

⁵⁶⁴ Vö. ZIMMERMANN *Obligations* 705.

(*conductor, colonus*) abban az esetben, ha ez *plus, quam tolerabile*. Az egyéb, a *modicum damnum* körébe eső, tehát csekély károkért való helytállás viszont már a bérlőt terheli. Ezen a ponton Gaius különbséget tesz kétféle bérlő között. Az egyik megjelölésére a *conductor*, illetve a *colonus* szavakat használja, amíg a másikra a *partarius colonus* kifejezést alkalmazza. Az előbbi vonatkozásában azt emeli ki, hogy készpénzfizetésre kötelezett (*pecuniam numeratam conduxit*), amíg a *partarius colonus* az ingatlan tulajdonosával osztozik mind a hasznokban, mind a károokban, lényegében tehát ebben az esetben az ingatlan tulajdonosának követelése azáltal nyer kielégítést, hogy tulajdonjogot kap az ingatlanból származó javak felett.⁵⁶⁵ Bár ez utóbbi szövegben kizárólag a *pecunia numerata* fordulat szerepel, mégis határozottan erősíti azt az elgondolást, amely a SC Macedonianummal foglalkozó Ulpianus-vélemény alapján körvonalazódott: a bérlő bérfizetési kötelezettségét készpénzben (*pecunia numerata*) kell, hogy teljesítse, amit ha másból nem is, de már a bérlet és az adásvétel közötti nagyfokú hasonlóságból eredően is bizonyossággal lehet állítani, azonban az idézett forráshely ezt a határozottan megerősíti.⁵⁶⁶

A készpénzt jelentő *pecunia numerata* kifejezés mindezekből eredően az azonnal rendelkezésre álló, közgazdasági fordulattal élve „folyékony”, likvid pénzt jelöli inkább, vagyis ez utóbbi kifejezés szűkebb értelmű a *pecuniához* képest.⁵⁶⁷ Ezen túlmenően a *numeratio* révén igen valószínű, hogy a római felfogás szerint inkább az értékmérő testi mivolta került előtérbe, illetőleg ez a testi mivolt gyakrabban jelent meg a tényállásokban és nagyobb jelentőséggel bírt.⁵⁶⁸

A fentiekben ismertetett különbségtétel szemléletesen jelenik meg két olyan véleményben, amely bizonyos kifejezések jelentéskörének magyarázatát tartalmazza.

⁵⁶⁵ A szekunder irodalomban ehhez a textushoz általában ld. MOLNÁR *Haftungsordnung* 171-172; ZIMMERMANN *Obligations* 370; SIKLÓSI *Theou bia* 189-190. Kifejezetten a bér megfizetése alóli mentesülés vonatkozásában ERNST *Nutzungsrisiko* 545-546. A *colonus partarius* kérdéséhez ld. pl. WATSON *Obligations* 104-105.

⁵⁶⁶ Vö. Gai. 3, 145: „*Adeo autem emptio et venditio et locatio et conductio familiaritatem aliquam inter se habere videntur, ut in quibusdam causis quaeri soleat, utrum emptio et venditio contrahatur an locatio et conductio [...]*”. Éppen kivett a pénzbeli teljesítés köréből a *colonus partarius*; ehhez ld. WATSON *Obligations* 101-102; KASER *RPR* I. 566, irodalommal; ZIMMERMANN *Obligations* 355.

⁵⁶⁷ Az eddig vizsgált és bemutatott forrásokon túlmenően megemlíthetők még a következő szövegek: Gai. 2, 196; Gai. 3, 90; Iav. D. 24, 3, 66 pr. (6 ex post. Lab.); Gai. D. 28, 8, 6 (23 ad ed. provinc.); Ven. D. 34, 4, 32 pr. (10 act.); Cels. D. 42, 1, 13, 1 (6 dig.); Ulp. D. 17, 1, 29, 5 (7 disp.).

⁵⁶⁸ Ehhez ld. KASER *RPR* I. 382, és KASER *Das Geld* 169.

Ulp. D. 50, 16, 178 pr. (49 ad Sab.)

'Pecuniae' verbum non solum numeratam pecuniam complectitur, verum omnem omnino pecuniam, hoc est omnia corpora: nam corpora quoque pecuniae appellatione contineri nemo est qui ambiget.

Herm. D. 50, 16, 222 (2 iuris epit.)

'Pecuniae' nomine non solum numerata pecunia, sed omnes res tam soli quam mobiles et tam corpora quam iura continentur.

Az Ulpianus-fragmentum szerint a *pecunia* szó magában foglalja *pecunia numeratát*, valamint *omnia corpora pecuniát*. Ebben az összefüggésben egyértelműen kitűnik, hogy a *pecunia* általában – egyezően az ősi jogban kialakult jelentésével – vagyont mint vagyontárgyak összességét jelenti; ezt a jelentés azonban – mint arra már utaltunk – a hozzá szükségképpen kapcsolódó érték miatt lehet a szónak tulajdonítani. Az a tény tehát, hogy a vagyon (mint értékösszeség) pénzben (mint értékmérőben) kifejezhető, adhatott alapot arra, hogy a vagyontárgyak összességének eme elnevezése utóbb felvegye a 'pénz' jelentést, méghozzá a leginkább általános értelemben, éppen mint a gazdagság fokmérőjének mutatója.⁵⁶⁹

Lényegében ugyanez az állítás fogalmazódik meg a másik, Hermogenianus nevéhez fűződő szövegben is, aki azonban azt állítja, hogy a *pecunia* elnevezés a *numerata pecunián* túlmenően magában foglal minden dolgot (*omnes res*), függetlenül attól, hogy ingók vagy ingatlanok, testiek vagy testetlenek. Az *omnes res* fordulat tartalmilag egyező az *omnia pecunia* jelentésével, mindössze a felfogás, a megközelítés tér el némiképp: Hermogenianus materiális értelemben ugyan, mégis a lehető legtágabban igyekszik körülírni a vagyont mint vagyontárgyak összességét.⁵⁷⁰ Ulpianus ugyanakkor megelégszik a *corpora* kifejezés használatával, amelyből azonban – sajnálatos módon – *iura* kimaradnak.⁵⁷¹

⁵⁶⁹ Vö. HOLLANDER *Money* 5.

⁵⁷⁰ Vö. HOLLANDER *Money* 6.

⁵⁷¹ A *corpus iurát* kizáró értelméhez ld. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'corpus'¹¹; FINÁLY s. h. v.; SOKOLOWSKI *Philosophie* 48-68; SCHERMAIER *Materia* 139; DAJCZAK *Natur des corpus* 119-125; BREONE *Fondamenti* 255, irodalommal.

V. *Excursus* – A *pecunia* kifejezés jelentésének egy gyakorlati esetköre: a kincstalálás problémája.

Meglátásunk szerint érdekes lehet a *pecunia* kifejezés metonimikus értelmével összefüggésben a kincstalálásra vonatkozó egyes textusok vizsgálata is.⁵⁷² A szekunder irodalomban általánosnak nevezhető nézet szerint kincs a római felfogás szerint régen elrejtett, értékes dolog lehetett.⁵⁷³ Ez a szemlélet tükröződik a modern polgári törvénykönyvek kincstalálásra vonatkozó szabályozásában is.⁵⁷⁴ Az ugyanakkor a modern szabályozások szövegeiből is kitűnik, hogy a kincs tárgyának mibenléte távolról sem egységes; ebben a vonatkozásban legalább három szempont köré csoportosíthatók a konkrét szabályok. A legtágabb, pusztán dologként való felfogással a BGB (Sache) és a Code civil (toute chose) rendszere operál. Ennél némiképp szűkebb megközelítéssel lehet találkozni a svájci (Wertgegenstand) és a magyar törvényben (értékes dolog), ahol elengedhetetlen kitétel a kincssé nyilvánításhoz, hogy a dolog értékkel rendelkezzen. Ennél még egy lépéssel továbbmegy az olasz polgári törvénykönyv, amikor értékes, ingó dolgot említ a kincs körében (qualunque cosa mobile di pregio). A leginkább szűk felfogást az ABGB képviseli, amikor a kincs körébe tartozható dolgot konkrét példákkal írja körül: kincs lehet pénz, ékszer vagy más értéktárgy (Geld, Schmuck oder andern Kostbarkeiten).⁵⁷⁵ Ami ezen a ponton a római kincsfelfogást illeti, kiindulási pontként a híres Paulus-definíció szolgálhat.

⁵⁷² A kincsré és kincstalálásra vonatkozó szekunder irodalomból ld. különösen SCHULZ *Schatzerwerb* 94-112; KOLOSVÁRY 242-243; VISKY *Kincstalálás* 125-129; MAYER-MALY *Thesaurus meus* 283-289; KNÜTEL *Arbres errants* 187-214. *Thesaurus* és *fortuna* kapcsolatához ld. MAYER-MALY *Ducente fortuna* 141-146.

⁵⁷³ Vö. a teljesség igénye nélkül HEUMANN – SECKEL s. v. 'thesaurus'; BONFANTE *Proprietà* II. 95; KOLOSVÁRY 242; KASER *RPR* I. 426; VISKY *Kincstalálás* 125; MAYER-MALY *Thesaurus meus* 283, 284, 287; HONSELL *Römisches Recht* 66; FÖLDI – HAMZA 334; BESSENYŐ *Római magánjog* 331.

⁵⁷⁴ Vö. pl. ABGB § 398. Bestehen die entdeckten Sachen in Geld, Schmuck oder andern Kostbarkeiten, die so lange im Verborgenen gelegen haben, daß man ihren vorigen Eigentümer nicht mehr erfahren kann, dann heißen sie ein Schatz. BGB § 984. Wird eine Sache, die so lange verborgen gelegen hat, dass der Eigentümer nicht mehr zu ermitteln ist (Schatz) [...]. Code civil Art. 716. Le trésor est toute chose cachée ou enfouie sur laquelle personne ne peut justifier sa propriété, et qui est découverte par le pur effet du hasard. Codice civile Art. 932. Tesoro è qualunque cosa mobile di pregio, nascosta o sotterrata, di cui nessuno può provare d'essere proprietario. Ptk. 132. § (1) Ha valaki olyan értékes dolgot talált, amelyet ismeretlen személyek elrejtettek, vagy amelynek tulajdonjoga egyébként is feledésbe ment, köteles azt az államnak felajánlani. ZGB Art. 723. 1. Wird ein Wertgegenstand aufgefunden, von dem nach den Umständen mit Sicherheit anzunehmen ist, dass er seit langer Zeit vergraben oder verborgen war und keinen Eigentümer mehr hat, so wird er als Schatz angesehen.

⁵⁷⁵ Az osztrák törvényben használt utóbbi kifejezés magyarításával lehet találkozni ALMÁSI *Dologi jog* I. 250: „Kincs az elásott, befalazott vagy más módon elrejtett drágaság, régiség vagy egyéb értéktárgy, amely oly hosszú idő óta volt elrejtve, hogy emiatt tulajdonosát nem lehet többé kipuhatolni.”

Paul. D. 41, 1, 31, 1 (31 ad ed.)

Thensaurus est vetus quaedam depositio pecuniae, cuius non exstat memoria, ut iam dominum non habeat: sic enim fit eius qui invenerit, quod non alterius sit. alioquin si quis aliquid vel lucri causa vel metus vel custodiae condiderit sub terra, non est thensaurus: cuius etiam furtum fit.

A kincs mibenlétét az első mondat első fordulata adja meg, bizonyos fogalmi elemek felsorolásával. Ezek szerint a kincs (*thensaurus*)⁵⁷⁶ pénz, vagyontárgy, vagyon, értéktárgy elhelyezése, letétele, vagy félre tétele (*quaedam depositio pecuniae*), amely elhelyezésre régen került sor (*vetus*), amelynél fogva már nem emlékeznek az elhelyezés tényére (*cui non exstat memoria*), ekként már tulajdonosa sincsen (*ut iam dominum non habeat*).⁵⁷⁷ A vonatkozó Digesta-szöveggel kapcsolatos kétely alapja Schulz egyik megállapítása, amely szerint a Paulus-definíció posztklasszikus eredetű, és semmiképpen sem használható a kincssel kapcsolatos vizsgálódások kiindulópontjaként. Állítása szerint a *depositio* kifejezés használata meglehetősen ügyetlen, mivel a kincs nem 'pénz letétele', hanem 'letett pénz', ekként a *depositio pecuniae* helyébe a *pecunia deposita* kifejezést javasolja.⁵⁷⁸ Ezen túlmenően kiemeli azt is, hogy a *pecunia* fordulat használata ehelyütt mindenképpen helytelen, mivel kincs nem csupán pénz lehet, hanem bármely értéktárgy, így például ékszer is.⁵⁷⁹ A felmerült kételyek közül legalábbis az utóbbi

⁵⁷⁶ A latinban használt *thesaurus*, illetve *thensaurus* alakok a görög θησαυρός szóból származnak, azonban a görög eredeti jelentése nem teljesen egyezik a latinnal. Ehhez ld. LIDDELL – SCOTT s. v. θησαυρός. Ezzel egyezően VISKY *Kincstalálás* 125.

⁵⁷⁷ Jelen vonatkozásban eltekintünk a kincsről, illetőleg a kincstalálásra vonatkozó forráshelyek teljeskörű elemzésétől, így nem ejtünk szót részletesen a kincsről vonatkozó birtok- és tulajdoni helyzet kérdéseivel kapcsolatos textusokról (Paul. D. 41, 2, 3, 3 [54 ad ed.] és eod. 44 pr. [23 quaest.]; Scaev. D. 6, 1, 67 [1 resp.]; Ulp. D. 10, 2, 22 pr. [19 ad ed.]; Pomp. D. 10, 4, 15 [18 ad Sab.]; Tryph. D. 41, 1, 63 pr. [7 disp.] és eod. 3 [7 disp.]). Ugyanígy mellőzzük a kincssel érintett ingatlan helyzetének (Marc. D. 48, 13, 5, 3 [14 inst.]), a kincssel kapcsolatos házassági vagyoni jogi és öröklési jogi kérdéseknek (Ulp. D. 24, 3, 7, 12 [31 ad Sab.]; Iav. D. 34, 2, 39, 1 [2 ex post. Lab.]), valamint a *fiscus* kincsről vonatkozó jogosultságait elemző vélemények (Call. D. 49, 14, 1 pr. [1 de iure fisci.] és eod. 10-11 [3 de iure fisci.]) részletes taglalását. Éppen a kincs vonatkozásában az *ut iam dominum non habeat* fordulathoz ld. VOCI *Proprietà* 24.

⁵⁷⁸ Schulz a *depositio* szóval kapcsolatos aggályai ellen felhozható, hogy a *pono* ige főnévi alakja (*positio*) császárkori, ami nem kizárólag a posztklasszikus kort fed le. Ezen túlmenően a *depositio* főnév a Digestában összesen 16 helyen fordul elő valamilyen alakban, a vizsgált Paulus-fragmentummal együtt (vö. Pomp. apud Ulp. D. 4, 2, 9, 2 [11 ad ed.]; Labeo apud Ulp. D. 4, 3, 9, 3 [11 ad ed.]; Ulp. D. 16, 3, 1, 2 [30 ad ed.]; Ulp. D. eod. 1, 22 [30 ad ed.]; Ulp. D. eod. 5, 2 [30 ad ed.]; Flor. D. eod. 17, 1 [7 inst.]; Ulp. D. 26, 7, 5 pr. [35 ad ed.]; Ulp. D. eod. 7, 3 [35 ad ed.]; Ulp. D. eod. 7, 7 [35 ad ed.]; Ulp. D. eod. 7, 10 [35 ad ed.]; Ulp. D. 33, 1, 3, 2 [24 ad Sab.]; Scaev. D. 36, 3, 18, 1 [29 dig.]; Paul. D. 41, 1, 31, 1 [31 ad ed.]; Ulp. D. 46, 5, 7 [14 ad ed.]; Ulp. D. 47, 8, 2, 23 [56 ad ed.]; Ulp. D. 48, 19, 8 pr. [9 de off. procons.]). Ennyi és ilyen változatos előfordulása egy szónak, mi több, olyan jogászok szóhasználatában is, mint Scaevola vagy Labeo, ha nem is zárja ki egyértelműen, de legalábbis kétségesé teszi Schulz posztklasszikus betoldására vonatkozó elgondolását. Ehhez ld. még ERNOUT – MEILLET s. v. 'pono'; HEUMANN – SECKEL s. v. 'deponere'; *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'depositio'.

⁵⁷⁹ Vö. SCHULZ *CRL* 362.

vonatkozásban Schulz nézete nem nélkülöz minden valóság alapot; azt több tényező is alátámasztja. Mint arra már fentebb utaltunk, a kincs fogalma körében általánosan elterjedt felfogás a *thesaurus* értéktárgyként, értékes dologként való értelmezése. Némely szerzők ugyanakkor megjegyzik, hogy ebben a körben főként ténylegesen pénz jöhetett szó.⁵⁸⁰ Külön kiemelendő ebben a vonatkozásban Pietro Bonfante és Rolf Knütel álláspontja. Bonfante különbséget tesz a kincs – ha úgy tetszik – két fajtája között: ezek a *thesaurus* és a *monilia*. Meglátása szerint a használt kifejezések kettős volta kincs, illetve a kincstalálás vonatkozásában az ősi, „primitív” és a fejlettebb társadalom közötti különbségeket mutatja.⁵⁸¹ A maga részéről csak egy bizonyos elrejtett pénzüsszeget tekint valójában kincsnek, amely egy olyan ősi, mondhatni primitív társadalom képét hozza elénk, amelyben az ellenség dolga azé lett, aki elsőként okkupálta azt, valamint amelyben a bank- és hitelezési rendszer hiánya az értékek hagyományostól eltérő módon történő megóvását tették szükségessé, praktikusán az értékek elrejtése által. Jogi szempontból akkor válik érdekessé az elrejtés ténye, amikor a tulajdonosnak sikerült ugyan elrejtetnie, és ezáltal megmentenie értékeit, azonban ő maga nem élte túl a veszélyt, illetve a vészterhes időszakot, az utána maradók pedig nem tudják, hová rejtette értékeit⁵⁸² – vagy tegyük hozzá: egyáltalán az elrejtés tényéről sem tudnak, úgy kezelve az értékeket, mint amelyek a fosztogatók martalékává váltak. Összességében Bonfante a kincstre úgy tekint, mint ami a *res nullius* egy speciális esete, mi több, úgy véli, hogy

⁵⁸⁰ Ld. pl. BERGER *Encyclopedic Dictionary* s. v. 'thesaurus'; MAYER-MALY *Römisches Recht* 68. Kifejezetten 'pénné' értelmet tulajdonít a *pecunia* szónak VISKY *Kincstalálás* 125; HÖCKER *Thesaurus*.

⁵⁸¹ BONFANTE *Proprietà* II. 129.

⁵⁸² BONFANTE *Proprietà* II. 129-130. Hasonló gondolatmenetet követ Visky is, aki azt hangsúlyozza, hogy időről időre adódhatnak olyan zűrzavaros történelmi időszakok (pl. háború), amikor az egyének értékeiket „a viszontagságoktól megóvás végett” rejtik el. Vö. VISKY *Kincstalálás* 129. Ennek a gondolatmenetnek ugyanakkor némiképp ellentmondani látszik az idézett Paulus-szöveg, amely kifejezetten rámutat, hogy ha az értéktárgyak elrejtésére haszonszerzési célból (*lucris causa*), félelemből (*metus*) vagy a megőrzés érdekében (*custodiae*) került elrejtésre, az nem minősül kincsnek (*non est thesaurus*), aki tehát elveszi az ilyen értékeket, lopást követ el (*furtum fit*). Ennek indoka nyilvánvalóan az, hogy ilyen esetben nem szűnik meg a tulajdonjog, ekként a más általi elvétel *invito domino* történik. Ezzel egyezően Voci, amikor kifejezetten hangsúlyozza, hogy a találishoz a véletlen kell, hogy vezessen. Vö. VOCI *Proprietà* 25. Más kérdés persze, hogy hiába rejt el valaki értékeit azok megőrzése céljából, ha az elrejtésre alapot adó eseményeknek ő maga is áldozata lesz – ilyenkor okszerűen megszűnik az elrejtő tulajdonos tulajdonjoga. Kérdéses ugyanakkor, hogy az ilyen értékek megtalálójá minden esetben a kincstalálás szabályai szerint szerez-e tulajdont az értéktárgyak felett, hiszen mi a helyzet abban az esetben, ha a tulajdonos örökösei találják meg az elrejtett értékeket? Ez utóbbi problémát megoldani látszik Bonfante ama nézete, amely szerint a *vetus*, illetve *tempore vetustiore* fordulatok a kincs olyan régiségére utalnak, amelynek távlatából nem csupán a kincs tulajdonosa, hanem annak örökösei is feledésbe mentek, ezzel mintegy alá is támasztva ama elgondolását, hogy a kincs *res nullius*. Vö. BONFANTE *Proprietà* II. 129. Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy a kincstalálás körében a források többször említik az *inventio* tényét, amely a kincs megszerzésének előfeltétele (ld. pl. Paul. D. 41, 1, 31, 1 [31 ad ed.]; Marci. D. 48, 13, 5, 3 [14 inst.]; Call. D. 49, 14, 3, 11 [3 d. i. fisci]; Inst. 2, 1, 39). Ehhez képest a *res nullius* esetében a tulajdonszerzési szándékkal történő birtokba vétel elegendő a tulajdon megszerzéséhez. Vö. FÖLDI – HAMZA 334, a *res nullius*tól való további eltéréseket is említve.

igazából a kincset kell *res nullius*nak tekinteni, mivel az ebbe a körbe tartozó tárgyak egy letűnt társadalom hagyatékának tekinthetők.⁵⁸³ Bonfante nézetének ellene lehet szegezni, hogy a Római Birodalom közbiztonsági viszonyai soha nem voltak olyan kimagaslóan jók, ami a kincs tárgya körében említett különbségtételét megalapozná.⁵⁸⁴ A másik hivatkozott szerző, Knütel – Bonfante nézetéhez hasonló módon – arra mutat rá, hogy a *thesaurus* kifejezés a forrásokban kétféle értelmet vesz fel. Véleménye szerint egyfelől köznyelvi, másfelől technikus értelemben egyaránt használatos – látható tehát, hogy nézete ezen a ponton eltér Bonfante elgondolásától. Előbbi értelemben ez a szó mindenféle ingóságot jelölhet, amelyet valaki eltitkolás céljából elásott vagy bármely más módon elrejtett. Ehhez képest az utóbbi értelemben egy olyan ingó dolgot, vagy ingó dolgok olyan összességét jelöli, amelyet annak ismeretlen tulajdonosa régen a földbe rejtett.⁵⁸⁵

A Digesta jelen szövege mellett további meghatározásokkal találkozhatunk a Codex Theodosianus és a Codex Iustinianus egy-egy szövegében, amelyek megfogalmazására Bonfante gondolatmenete is épül.

CTh. 10, 18, 2pr.:

Quisquis thesauros et condita ab ignotis dominis tempore vetustiore monilia quolibet casu repererit, suae vindicet potestati, neque calumniae formidinem fiscali aut privato nomine ullis deferentibus pertimescat; non metalli qualitas, non reperti modus sub aliquod periculum quaestionis incurrat.

C. 10, 15, 1, 1:

Nam in suis quidem locis unicuique, dummodo sine sceleratis ac puniendis sacrificiis aut alia qualibet arte legibus odiosa, thesaurum (id est condita ab ignotis dominis tempore vetustiore mobilia) quaerere et invento uti liberam tribuimus facultatem, ne ulterius dei beneficium invidiosa calumnia persequatur, ut superfluum sit hoc precibus postulare, quod iam lege permissum est, et imperatoriae magnanimitatis videatur praevenire liberalitas postulanda.

⁵⁸³ BONFANTE *Proprietà* II. 130.

⁵⁸⁴ VISKY *Kincstalálás* 126.

⁵⁸⁵ Ld. KNÜTEL *Arbres errants* 209.

Az idézett császári rendeletek mindössze egyetlen szempontból relevánsak a jelen vizsgálódás számára. Első tekintetre úgy tűnhet, hogy a Codex Theodosianusban szereplő rendelet a *thesaurust* mint *moniliát* határozza meg, amely – különösen többes számban – mindenféle ékszer gyűjtőneveként használatos.⁵⁸⁶ Valójában azonban a *reperio* igének kettős tárgya van: egyfelől *thesaurus*, másfelől *monilia*, amelyre vonatkozóan – akárcsak *thesaurus* esetében – feltétel, hogy egyrészt *ab ignotis dominis condita*, másrészt *tempore vetustiore condita* legyen. *Monilia* ilyen értelmű meghatározásával tehát a rendelet *thesaurust* és *moniliát* egy tekintet alá veszi a szabályozás szempontjából. A Codex Iustinianusban szereplő, Leo és Zeno császároktól származó rendelet ugyanakkor *thesaurust mobiliával* azonosítja, amely minden bizonnyal a kincs ingó voltára utal.⁵⁸⁷ Jóllehet *thesaurus* és *pecunia* egymáshoz való viszonyának, illetve a *pecunia* kifejezés ebben a körben releváns jelentésének szempontjából nem bír elsődleges jelentőséggel, mégis utalni kell rá, hogy a kincstalálás körében egyes szerzők azt hangsúlyozzák, hogy a kincs lényegében *res nullius*, amely abból a szempontból mégis különleges, hogy nem *occupatio*val, vagyis nem reálaktussal történik a tulajdon megszerzése, hanem elegendő a megtalálás ténye (*inventio*).⁵⁸⁸

Ami most már a jelen *excursus* középpontjában álló kérdést illeti, igazolható-e a források alapján az a nézet, amelyet mind a római jogi tankönyvek, mind pedig a modern polgári törvénykönyvek megfogalmaznak a kincs kapcsán, jelesül, hogy a kincs értékes dolog? Mennyiben áll ez összhangban a kincs paulusi, *vetus quaedam depositio pecuniaeként* történő meghatározásával?

Mint az fentebb, Ulpianus és Hermogenianus egy-egy véleményének (Ulp. D. 50, 16, 178 pr. [49 ad Sab.]; Herm. D. 50, 16, 222 [2 iuris epit.]) elemzése során bemutatásra került, létezett a *pecunia* szónak olyan értelme, amely mind az ingó, mind az ingatlan,

⁵⁸⁶ Az egyesszámú alak nyakláncot jelent; vö. FINÁLY s. v. 'monile'; ERNOUT – MEILLET s. h. v.; *Oxford Latin Dictionary* s. h. v.

⁵⁸⁷ Vö. Gai. 4, 16: „Si in rem agebatur, mobilia quidem et moventia [...]”; *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'mobilis'. A használt kifejezésekhez ld. még VOCI *Proprietà* 21.

⁵⁸⁸ BONFANTE *Proprietà* II. 129-130; KOLOSVÁRY 242-243; BESSENYŐ *Római magánjog* 331. Árnáltabban fogalmaz VISKY *Kincstalálás* 126, aki szerint a kincs utóbb *res nullius*sá válhatott. Knüttel is úgy fogja fel, hogy a Paulus-textus alapján a kincs *res nullius*nak tekintendő; ld. KNÜTEL *Arbres errants* 209. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a kincs és a *res nullius* közötti különbségek római jogászok általi felismerésének bizonyítékát éppen a kincstre vonatkozó *media sententia* képezi. Ld. KNÜTEL *Arbres errants* 206. Ezekkel a nézetekkel ellenkező felfogást képvisel Voci, aki szerint – összhangban egy Paulus-véleménnyel (Paul. D. 41, 2, 3, 3 [54 ad ed.]) – kifejezetten azt állítja, hogy a kincsen való tulajdonszerzéshez szükséges a találó általi birtokbavétel is. Abban a kérdésben ugyanakkor már nem foglal határozottan állást, hogy ez *corpore et animo* birtokbavételt jelent-e, vagy elegendő csupán az *animo* birtokbavétel. Részletesen ld. VOCI *Proprietà* 25. Más kérdés, hogy ugyanó az *occupatio* és az *inventio* kapcsán már némiképp másként fogalmaz, amikor rámutat, hogy a két kifejezés között tartalmi szempontból éppen az a különbség, hogy az előbbi *corpore et animo* birtokbavétel által, az utóbbi csak *animus possidendi* révén valósul meg. Vö. VOCI *Proprietà* 11-19.

corporales és *incorporales res* összességét magában foglalta (Hermogenianus), ekként minden vagyontárgyat (*omnia omnino pecunia* – Ulpianus), azaz értékkel, méghozzá pénzben kifejezhető értékkel bíró tárgyat jelölt. Ez a szemlélet más textusokból is kiolvasható: a *pecunia* szóval vagy valamely dolog pénzértékét fejezik ki, vagy kifejezetten a vagyonra utalnak.⁵⁸⁹ Ezen túlmenően éppen a kincstalálással összefüggő Digesta-szövegek körében lehet találni olyan további eseteket, amelyek a fenti nézetet erősítik, azzal összhangban állnak.

Pap. D. 41, 2, 44 pr. (23 quaest.)

Peregre profecturus pecuniam in terra custodiae causa condiderat: cum reversus locum thesauri memoria non repeteret, an desisset pecuniam possidere, vel, si postea recognovisset locum, an confestim possidere inciperet, quaesitum est. dixi, quoniam custodiae causa pecunia condita proponeretur, ius possessionis ei, qui condidisset, non videri peremptum, nec infirmitatem memoriae damnum adferre possessionis, quam alius non invasit: alioquin responsuros per momenta servorum, quos non viderimus, interire possessionem. et nihil interest, pecuniam in meo an in alieno condidissem, cum, si alius in meo condidisset, non alias possiderem, quam si ipsius rei possessionem supra terram adeptus fuisset. itaque nec alienus locus meam propriam aufert possessionem, cum, supra terram an infra terram possideam, nihil intersit.

Egy külföldi útra készülő személy *pecuniát* – pénzt vagy értéktárgyakat? – rejtett a földre annak megőrzése céljából, visszatértekor azonban már nem emlékszik az elrejtetés helyére. Kérdés, hogy vajon ebben az esetben kiesik-e a *pecunia* birtokából, illetve ha később mégis eszébe jut, hová rejtette azt, nyomban visszaszerzi-e annak birtokát? Papinianus szerint a *pecuniát* elrejtő személy megőrzési célból cselekedett, ami azért bír jelentőséggel, mert ekként a *ius possessionis* nem enyészik el a rejtékhely hollétének elfelejtése miatt, hiszen az emlékezet gyengesége „nem tesz kárt” a birtoklásban, feltéve, hogy *pecunia* birtokát más személy nem szerezte meg. A szöveg utolsó részében Papinianus kitér arra is, hogy a birtoklás fennmaradása szempontjából az sem számít, hogy a dolog elrejtése saját vagy más földjébe történt-e: az utóbbi eset sem szünteti meg

⁵⁸⁹ Vö. Paul. D. 47, 9, 4, 1 – 2 (54 ad ed.); Paul. D. 50, 16, 5 pr. (2 ad Sab.); Pomp. D. 18, 1, 6 pr. (9 ad Sab.); Cels. D. 31, 30 (37 dig.); Pap. D. 31, 77, 24 (8 resp.); Paul. D. 50, 16, 53 pr. (59 ad ed.). Ehhez ld. még HEUMANN – SECKEL s. v. 'pecunia'.

a dolog birtokát, mivel nem számít, hogy a birtoklás a felszínen, vagy alatta történik – hiszen a más földjébe elrejtett dolog birtokát az ingatlan birtokosa ugyanúgy szerezhethetné meg, mintha a dolog egyébként nem lenne elrejtve.

Elsőként arra érdemes figyelni, hogy Papinianus megközelítése egybeesik a *thesaurus* Paulus által adott körülírásával, aki a *thesaurus depositio pecuniae* formájában írta le. Ehhez képest Papinianus *pecunia in terra condita*t említ, amelynek helyére utóbb, az elrejtő visszatérte alkalmával *locus thesauri* formájában hivatkozik. Ebből kitűnik, hogy Papinianus szerint is a *thesaurus pecunia* kellett, hogy legyen. A szövegben viszont a továbbiakban nem merül fel olyan részlet vagy momentum, amely szükségessé tenné a *pecunia* szűk, kizárólag pénzként való értelmezését. Éppen ellenkezőleg: mindaz, amit Papinianus leír, a *pecunia* 'vagyon', 'vagyontárgy' értelmével harmonizál, márpedig ebben az értelemben a kifejezés *omnem omnino pecuniam* jelöl, *tam soli quam mobiles, tam corpora quam iura*.

A másik, jelentős eset Quintus Mucius Scaevola tollából származik.

Scaev. D. 6, 1, 67 (1 resp.)

A tutore pupilli domum mercatus ad eius refectioem fabrum induxit: is pecuniam invenit: quaeritur ad quem pertineat. respondi, si non thesauri fuerunt, sed pecunia forte perditata vel per errorem ab eo ad quem pertinebat non ablata, nihilo minus eius eam esse, cuius fuerat.

Valaki házat vesz egy *pupillus* gyámjától, majd – mint új tulajdonos – ácsot küld az épületet felújítandó. Az ács a munkálatok során *pecuniát* talál, ekként felmerül a kérdés: kié az így talált *pecunia*? Scaevola két lehetséges esetet vázol fel. Az egyik szerint *thesaurus*ról van szó, amíg a másik szerint, amit az ács talál, az *pecunia perditata*, illetve *per errorem non ablata*. Nyilvánvaló, hogy az előbbi esetben a kincstalálásra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni, az utóbbi esetben azonban *pecunia* – akár azt valaki elveszítette, vagy csupán tévedésből nem vitte magával – azé marad, akié eredetileg is volt.

Itt is jól érzékelhető a *thesaurus* és a *pecunia* közötti, szinte magától értődő kapcsolat. A kérdés ismét az, hogy szerepel-e olyan momentum az esetben, amely alapján csak pénzről lehetne szó. A fentiekben már kimutatásra került, hogy a pénz helyettesíthetősége a készpénzösszeget kitevő érmék egymással való fokozott felcserélhetőségét jelenti. Ebből eredően nehezen lenne védhető Scaevola kifinomult

disztinkciója, minthogy az egyes érmék egyedi azonosíthatósága legalábbis kétséges lenne, ekként az elrejtő tulajdonos *vindicatio* helyett inkább *condictio*val élhetne.⁵⁹⁰ Mindebből következően életszerűbbnek tűnik *pecunia* 'vagyon' értelmű felfogása, nem csak ebben a konkrét esetben, hanem a kincstalálás kapcsán általában. A Codex Theodosianusban szereplő *monilia* fordulat minden bizonnyal a jobb érthetőség érdekében került bele a rendelet szövegébe, amelyet a *monilia* előtt szereplő behatárolás is alátámaszt, lévén ez megegyezik a kincssel szemben támasztott feltételekkel.

VI. Az *eiusdem naturae reddantur* jelentősége Gaiusnál.

Mint arra már fentebb, a *genus* és *species* fogalmainak érintőleges vizsgálatát megelőzően, utaltunk, a *mutuum* kapcsán a *res, quae pondere numero mensura constant* lényegéhez tartozó visszaszolgáltatási kötelezettség leírásánál három, első tekintetre eltérő fordulatot olvashatunk. Gaius institúcióiban a visszaszolgáltatandó dolgok vonatkozásában az *aliae eiusdem naturae reddantur*⁵⁹¹ – ha úgy tetszik – elvének kell érvényesülnie, amely a iustinianusi institúciókban *eiusdem naturae et qualitatis reddantur*, a Digestából származó Gaius-szövegben (Gai. D. 44, 7, 1, 2 [2 aur.]) pedig *alias recepturi eiusdem generis et qualitatis* formában jelenik meg. Meglátásunk szerint a *mutuum* kérdéséből kiindulva jó esély mutatkozik arra, hogy az említett fogalom lényegét megragadjuk. Jól látható a szövegekből, hogy a visszaszolgáltatási kötelezettség gócpontja a visszaszolgáltatandó dolog *eadem natura*-jellege. Ennek az *eadem natura* kifejezésnek egyfelől pontosítását szolgálja Iustinianusnál az *eadem natura* mellett az *eadem qualitas* említése, másfelől kibontását, értelmezését vannak hivatva elősegíteni a Digestában olvasható *idem genus* és *eadem qualitas* kifejezések. Az *eadem natura* követelménye annak szabatos kifejezéseként szerepel Gaiusnál, hogy miként kell egy jogviszonyban olyan módon eljárni, hogy utóbb egyik fél se állíthassa, hogy neki nem azt adták meg, ami jog szerint járt volna. Ekként ha úgy tetszik az *eadem natura* követelménye a *ius suum cuique tribuendi*⁵⁹¹ gyakorlati érvényesülésének záloga, hiszen

⁵⁹⁰ Vö. KASER *Das Geld* 173-178; BESSENYŐ *A pénz*.

⁵⁹¹ Vö. Ulp. D. 1, 1, 10 pr. (1 reg.): *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi. Inst. 1, 1 pr.: Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuens.* Vö. ezzel Cic. de inv. 2, 160: *Iustitia est habitus animi communi utilitate conservata suam cuique tribuens dignitatem.* A *suam cuique dignitatem*, illetve a *ius suum cuique* fordulat a görög *κατ' ἀξίαν ἐκάστω* latin megfelelőjeként arra utal, hogy mindenkinek egyenként, érdemének megfelelően kell megadni azt, ami neki jár. Vö. LIDDELL – SCOTT s.vv. *ἀξία* és *ἐκάστος*; WALDSTEIN *Giustizia* 97.

ennek révén valósulhat meg a mások jogának tiszteletben tartása.⁵⁹² Azok a dolgok, amelyek a *mutuum* keretében átadásra és visszaadásra kerülnek, egyenlők kell, hogy legyenek: csak ilyenkor nem vitathatja egyik fél sem, hogy számára mit kellett (volna) megadni.⁵⁹³ Ez az egyenlőség azonban azonosság, illetve egyenértékűség formájában ölthet testet.⁵⁹⁴ A *mutuum* keretében pedig az utóbbi, az egyenértékűség alapján álló egyenlőség követelményével állunk szemben: olyan dolgot kell visszaadni, amely azonos mennyiségű, minőségű, értékű azzal a dologgal, amit a kölcsönbe adó eredetileg átadott, minthogy az egyenlőséget a *rerum natura* szerint kell mérni.⁵⁹⁵ A *rerum natura*, amely – mint láttuk – egyebek mellett elsődlegesen a létezését jelöli, magában foglal egy célt – amire az adott dolog rendeltetett.⁵⁹⁶ Ez tehát a dolgokat mindig önmagukban méri. Emellett a *rerum natura* vonatkozik még mennyiségre (*quantitas*), illetve minőségre (*qualitas*) – ekkor azonban az adott dolgot már valamilyen más dologhoz mérjük: *qualitas*, illetve *quantitas* által válik lehetővé a dolgok egyenlőségének értelmezése.⁵⁹⁷

VII. A *res incorporales* kategóriájának jelentéséről és jelentőségéről

1. *Res incorporales* a romanisztikában

A fentiekben már látható volt Ulpianus és Hermogenianus véleményeiben egy olyan nézet, amely a *pecunia* körébe utalt minden ingó és ingatlan, testi és testetlen dolgot. Elsődlegesen ennek kapcsán válik ezen a ponton szükségessé a *res incorporales* kategóriájának vizsgálata, legalábbis a pénz szempontjából. A „testetlen dolgok” csoportja talán joggal nevezhető a modern magánjogtudomány nagy száműzöttjének,

⁵⁹² Vö. PIZZORNI *Giustizia* 11. Ehhez ld. még *Cic. de off. 3, 21: Detrahere igitur alteri aliquid et hominem hominis incommodo suum commodum augere magis est contra naturam quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quae possunt aut corpori accidere aut rebus externis*. Jól kitűnik a szövegből, hogy Cicero felfogása szerint még a halálnál, szegénységénél, fájdalomnál is jobban a természet ellen való (*est contra naturam*), ha valaki valamit a másiktól elvesz (*detrahere alteri aliquid*), vagy más kárára (*hominis incommodo*) igyekszik saját hasznát növelni (*suum commodum augere*).

⁵⁹³ Véleményünk szerint ebből is látható, hogy nem alapozhatók meg olyan nézetek, amelyek szerint az igazságosság fogalma pusztán „Leerformel” lenne, mint ahogy azt eredetileg Kelsen állította, valamint hozzá hasonlóan például Lévy, vagy akár Ulrich von Lübtow, aki az tartalmsleeres Prinzip kifejezést használja ebben a vonatkozásban. Vö. VON LÜBTOW *Iustitia* 515; LÉVY *Natural Law* 16. Ezzel ellentétesen WALDSTEIN *Gerechtigkeits* 225-231; WINKEL *Gerechtigkeits* 669.

⁵⁹⁴ Vö. HERVADA *Természetjog* 45-46.

⁵⁹⁵ Vö. ZIMMERMANN *Obligations* 153; HERVADA *Természetjog* 46 és 89.

⁵⁹⁶ Vö. WALDSTEIN *Elementi «pre-positivi»* 19²⁷ és 22; HERVADA *Természetjog* 93.

⁵⁹⁷ Vö. HERVADA *Természetjog* 94.

hiszen a magánjogi irodalom nem tekinti ezt a fogalmat jelentékenynek, mi több, már-már csaknem „intellektuális kaland”-nak minősíti egyáltalán a fogalom bárminemű említését is. Ebben a vonatkozásban elegendő lehet Kolosváry Bálint nézetére utalni, aki egyfelől az ABGB korábban már idézett 285. §-át élesen kritizálja, mondván, hogy a törvény az adott megfogalmazással túlon túl tágan határozza meg a dolog jogi értelemben vett mibenlétét, amelynek – véleménye szerint – egyenes következménye a testi és tetetlen dolgok közötti különbségtétel a törvény szövegében.⁵⁹⁸ Almási Antal egyáltalán nem is foglalkozik a tetetlen dolgok kategóriájával.⁵⁹⁹ Általában elmondható a magyar irodalomról⁶⁰⁰, hogy a szerzők többségében értéktelen dologosztályozásnak tekintik a tetetlen dolgok kategóriáját.⁶⁰¹ Ebben a vonatkozásban ugyanakkor Kolosváry meglátása ismét igen érdekesnek mondható. A BGB 90. §-ában írt körperliche Gegenstände kapcsán összehasonlítja a modern értelemben vett testi dolgok és a gausi *res corporales* fogalmait. Ennek nyomán megállapítja, hogy a két fogalom jelentésköre nem esik egybe, ugyanis a Gaiusnál szereplő *quae tangi possunt* fordulat csak az

⁵⁹⁸ Vö. KOLOSVÁRY 6-7. Ehhez ld. ABGB § 292. Körperliche Sachen sind diejenigen, welche in die Sinne fallen; sonst heißen sie unkörperliche; z. B. das Recht zu jagen, zu fischen und alle anderen Rechte. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy azt a nézetet sem tartja szerencsésnek, amely a dolog jogi fogalmát a jogok tárgyával azonosítja. Úgy látja, hogy a leghelyesebb megközelítés ebben a vonatkozásban, ha azt tekintjük dolognak, ami „emberi uralom alá hajtható, és kihasználható, azaz a vagyon része”. Ld. KOLOSVÁRY 7-8. Ezzel kapcsolatban azonban rögvést rá kell mutatni arra, hogy nézete furcsa kettősségről árulkodik. Az ehelyütt kifejtettek ugyanis egyértelműen nem abba az irányba mutatnak, amely a testi dolgok főségét, és a magánjogi vizsgálódások szempontjából való kizárólagosságát helyeznék a középpontba. Hiszen könnyen belátható, hogy például az ABGB-ben, a tetetlen dolgok körében említett különféle jogok éppen gyakorlásuk által hajtának emberi uralom alá, viszont abban az esetben is a vagyon része lesz, ha a jogosult nem gyakorolja a jogot, ugyanis a jog biztosítása által potenciális vagyoni előny biztosítatik a számára, amely a gyakorlás által képes tényleges vagyoni előnybe fordulni. Emellett kiemelendő, hogy a szerző korábban utal arra is, hogy például az idegen dologbeli jogok nem csupán dolgokon állhatnak fenn, hanem van lehetőség arra, hogy „vagyontárgyakra, nevezetesen jogokra nézve” keletkezzenek. Részletesen ld. KOLOSVÁRY 5. Röviden szükséges utalni arra is, hogy a jogtárgy és dolog különválasztására a romanista irodalomban is találhatunk példát. Vö. pl. KASER *Gaius* 142; GUARINO *Diritto romano* 329-334; SANFILIPPO *Istituzioni* 67.

⁵⁹⁹ Vö. ALMÁSI *Dologi jog* I. 40-63, ahol a vonatkozó osztályozás hiányzik.

⁶⁰⁰ Ehhez ld. KOLOSVÁRY 7; LÁBADY *Magyar magánjog* 288, aki szerint azért is szükségtelen külön dologosztályként kezelni a tetetlen dolgokat, mivel a jogokra és a követelésekre speciális szabályok vonatkoznak.

⁶⁰¹ Ennek kapcsán érdemes arra is utalni, hogy a hatályos polgári törvénykönyveknek a 'dologra' mint jogi fogalomra vonatkozó megközelítése sem egységes, ebből adódóan pedig a tetetlen dolgokra vonatkozó felfogások is szerteágazóak. Pichonna három csoportba sorolja az általa vizsgált polgári törvénykönyvek szabályozását. Az első csoportot a svájci és a német törvény alkotja, amelyekben közös pont, hogy a *res incorporalis* fogalma mindkét rendszerben jogi nonszensz, minthogy a dolog mindkét polgári törvénykönyv szerint csak valamely, materiális értelemben vett létező lehet, vagyis a fizikai világ egy, a személytől elhatárolt szegmentuma. A második csoportba a francia és az olasz törvény tartozik, amelyekben közös egyfelől az, hogy mindkettő a vagyontárgyak, illetve javak fogalmát helyezi a szabályozás középpontjába. Másfelől ugyanakkor a tulajdon fogalma körében mindkét törvény a testi tárgyakat veszi alapul, ugyanakkor kétségtelen tény, hogy mindkét szabályozás körében külön kerülnek említésre a keresetek, kötelmek és egyéb immateriális javak. A harmadik csoportba kizárólag az osztrák polgári törvénykönyv tartozik, amely a szabályozás körében kifejezetten elismeri a tetetlen dolgok létezését. Részletesen ld. PICHONNAZ *Res incorporalis* 106-108.

érintésre, a tapintásra helyezi a hangsúlyt, ami a testi „halmazállapot” felfogásának kezdetleges voltára utal. Rámutat ugyanakkor, hogy valamely légnemű dolgot is fel lehet azonban fogni, ha megfelelő eszközök birtokában próbálkozunk, vagy mérésekkel igazolhatjuk létezésüket, illetőleg külső behatásra még fizikai változások is előidézhetők, ekként emberi uralom alá hajthatóak.⁶⁰² Mindebből levonja a következtetést: mégiscsak van létjogosultsága a testetlen dolog kifejezésnek, mindössze azonban egyetlen vonatkozásban, méghozzá a vagyon, a javak említése esetében. A vagyon ugyanis – mint mondja – dolgok, jogok és kötelezettségek összessége, ekként testi és testetlen alkotóelemei egyaránt vannak. Következésképpen Kolosváry nem veti el teljesen a testetlen dolgot, csak azt kifogásolja, hogy önálló, jogi szempontból releváns dologosztályként kezeljük azt. Eme, a *res incorporales* kategóriáját háttérbe szorító felfogás eredője a pandektisztikának a jogi értelemben vett 'dolog' értelmezésében keresendő. Mint az már a korábbiakban is látható volt, Puchta elvi élel hangsúlyozza, hogy a dolog testi tárgy, amely egyfelől az embertől külsőleg független létező, egyszersmind az embernek alávetett is.⁶⁰³ Emellett kétségtelenül elismeri ugyan az *incorporalia* kategóriájának létezését, azonban ezt nem tekinti dologosztályozásnak,⁶⁰⁴ helyesebben olyan, alapvetően filozófiai osztályozásnak tekinti, amely *Dinge*, és nem *Sachen* körében értelmezhető.⁶⁰⁵ Lényegében hasonlóan foglal állást más munkájában is, ahol azonban utal arra, hogy a rómaiak *res corporales* és *incorporales* felosztása minden bizonnyal azon alapult, hogy az *in rem actió*kat egyfelől dologra, másfelől valamely jogra nézve is lehetett indítani.⁶⁰⁶ Némiképp sarkosabb felfogást képviselt ebben a vonatkozásban Savigny, aki a szolgalmakat és a hagyatékot is magában foglaló *res incorporales* kategóriáját egyenesen nélkülözhetőnek tekintette.⁶⁰⁷ Windscheid a testetlen dolog kifejezés eredetének magyarázata körében azt hangsúlyozza, hogy a köznapi

⁶⁰² Ennek a nézetnek létezik ókori megfelelője is, hiszen Lucretius (*De rerum natura* 1, 302-304) akként közelített meg egyes létezőket (szagok, hangok, hideg, meleg), hogy bár azok nem láthatók, valamilyen testi jelleggel mégis rendelkezniük kell, minthogy csak a testi létezők sajátossága, hogy más testi dolgokra is képesek hatást gyakorolni. Ebből következően megállapítható, hogy Lucretius nem ismeri el az *incorporalia* kategóriáját: az epikureánus filozófia nézetével összhangban minden létezőnek testi mivoltot tulajdonít. A Lucretius által a *corpora* körébe sorolt létezőket azonban a jogászok nem, illetőleg nem minden esetben ismerik el testinek. Ehhez ld. részletesen MONIER *Dominium* 360-361.

⁶⁰³ Vö. PUCHTA *Pandekten* 52: „Sache ist ein von der Person äußerlich unabhängiger, aber gänzlich der Unterwerfung unter ihren Willen bestimmter körperlicher Gegenstand”. Ugyanígy PUCHTA *Cursus* 436.

⁶⁰⁴ Vö. PUCHTA *Pandekten* uo.: „[...] unter den incorporalia die Rechte außer dem Eigenthum verstanden werden [...]”

⁶⁰⁵ Ld. PUCHTA *Cursus* 436.

⁶⁰⁶ PUCHTA *Cursus* 436-437.

⁶⁰⁷ Vö. SAVIGNY *System* V. 32: „Als Vermittlung diente dabey der unbehilfliche, an sich ganz entbehrlliche, Ausdruck *res incorporalis*; denn indem man die Servituten und Erbschaften als solche *res incorporales* bezeichnete [...]”

nyelvben a tulajdont annak tárgyával azonosítjuk. Ennek folyománya, hogy általában vagyoni jogosultságokról szoktunk említést tenni, mint amilyenek például a más dolgán fennálló jogok, vagy a követelési jogok. Ebben a vonatkozásban ezek is vagyonalatrészeknek minősülnek, így „dologiasítjuk” ezeket, azonban – minthogy nem testi létezők, csupán a képzelet termékei – testetlen dolgoknak nevezzük ezeket.⁶⁰⁸ Ekként előfordul, hogy pusztán képzeletbeli létezőket, bizonyos vonatkozásban dolognak tekintünk, vagyis a testi dolgok mintájára jogviszonyok tárgyává tesszük ezeket.⁶⁰⁹ Lényegében ugyanezt a felfogást képviseli Grosso is, aki szintén rámutat arra, hogy a gaiusi felosztás alapján a *res incorporales* körébe soroltattak a *hereditas*, az *ususfructus*, a szerződéssel létrehozott kötelmek, valamint a szolgalmak is, ugyanakkor a tulajdon nem szerepel ebben a felsorolásban, amire csak egyetlen magyarázat adható, mégpedig az, hogy a tulajdon a *res corporales* körébe tartozott. Erre viszont csak akkor nyílik mód, ha a tulajdont gondolatilag annak tárgyával azonosítjuk – ez pedig jogi szempontból egy logikai hibának tekinthető, legalábbis a pandektista álláspont szerint.⁶¹⁰ Századunkban Pflüger jellemezte akként a *res incorporales* kategóriájának háttérében álló csoportosítást mint logikai baklövést (*logischer Schnitzer*).⁶¹¹ Értő módon foglalja össze a vonatkozó nézeteket Bessenyő András, amikor – Grossoval⁶¹² egyezően – rámutat arra, hogy a *res corporales – incorporales* felosztás háttérében a vagyoni fogalma áll, amely nem más, mint vagyoni értékű alanyi magánjogok⁶¹³, azaz olyan jogosultságok és kötelezettségek, amelyek – vagyoni jellegükből eredően – egytől egyig pénzben kifejezhetőek. Az ilyen, a vagyont alkotó vagyonalatrészek mind testetlenek, vagyis nem lehet őket megérinteni, tehát a többek által említett logikai hiba éppen ebben érhető tetten. Amit nem lehet

⁶⁰⁸ Vö. WINDSCHEID *Lehrbuch* 93: „Ein sehr gewöhnlicher, im Leben entstandener, aber vom Rechte festgehaltener Sprachgebrauch nennt statt des Eigentumsrechts die Sache, an welcher es stattfindet. Auf diesem Wege weiter gehend denkt man sich nun auch die übrigen Vermögensrechte, d. h. die Rechte an fremden Sachen und die Forderungsrechte, insofern auch sie Vermögensbestandtheile sind, als Sachen, und nennt sie, da sie nur in der Vorstellung, nicht in körperlicher Wirklichkeit existieren, gegenüber den körperlichen Sachen unkörperliche Sachen.”

⁶⁰⁹ Vö. WINDSCHEID *Lehrbuch* 376: „[...]es kommt vor, daß das Recht bloß gedachte Dinge, wenn auch nicht durchweg, doch in einzelnen Beziehungen, als Gegenstände von Rechtsverhältnissen behandelt, wie körperliche.”

⁶¹⁰ GROSSO *Cose* 13. Első tekintete Grosso a pandektista felfogás ellen érvel, azonban a források vizsgálata nyomán ő maga is a fentebb említett következtetésre jut. Részletesen ld. GROSSO *Cose* 14-15.

⁶¹¹ PFLÜGER *Sachen* 340. Állítását azzal magyarázza, hogy a rómaiak számára dolgok és személyek léteztek, amit pedig jogként fogtak fel, az minden esetben az objektív értelemben vett jog volt, vagyis a szubjektív, személyhez fűződő jogok kategóriáját nem ismerték. Az egyetlen hiba, amit ebben a körben elkövettek, az nem más, mint hogy a testetlen dolgokat is a *iura* elnevezéssel illették. Elismeri ugyanakkor ama nyelvi sajátosság létét, amely szerint köznapi értelemben is valaki jogáról beszélünk akkor, amikor például az illető valamit követelhet egy másik személytől. Vö. PFLÜGER *Sachen* 340-341.

⁶¹² GROSSO *Cose* 13.

⁶¹³ Ugyanígy FÖLDI – HAMZA 278.

megfogni, azt értelmetlen 'dolog'-nak nevezni, minthogy a 'dolog' fogalma kapcsán elsődleges annak testi mivolta, vagyis a megfoghatóság.⁶¹⁴ Pascal Pichonna az *res incorporales* és a jogbirtok fogalmainak fejlődésével foglalkozó tanulmányában több koncepciót mutat be, amelyek a római jogi *res incorporales* fogalma mögött meghúzódhatnak. Az egyik, jelentős nézet szerint a mezei telki szolgalmak természetének jobb megértését célozta a testetlen dolgok kategóriájának kialakulása, amely kategória ebből adódóan egy közbülső lépést jelentett a korlátolt dologi jogok fogalmának kidolgozása körében.⁶¹⁵ Egy másik felfogás a tulajdonátszállás kérdéséhez kapcsolódva tartja jelentősnek a *res incorporales* fogalmát. Eme elgondolás középpontjában az áll, hogy a fogalom bevezetése által vált lehetővé annak szabatos körülírása, hogy mely dolgok vonatkozásában kerülhet sor *traditio*ra.⁶¹⁶ Eme elgondolással kapcsolatban az alábbi megjegyzések tehetők. Jóllehet ez a felfogás összességében nem nélkülöz minden alapot, mégis egy-két további szempontra is figyelemmel kell lenni. Egyfelől Gaius az *in iure cessio* kapcsán kifejezetten említi (Gai. 2, 25), hogy az *in iure cessio* csak nagyobb nehézségek árán (*cum maiore difficultate*) volt lebonyolítható, hiszen ennek során meg kellett jelenni a praetor vagy a tartományi helytartó előtt. Könnyen belátható, hogy a *mancipatio* során követendő formaságok a mindennapi élet gyorsulásával hasonló *difficultast* jelenthettek. Ami ugyanakkor kétségesse teheti a hivatkozott érvelés teljes megalapozottságát, az éppen az Intitúciók szövege. Gaius ugyanis az előbbieken említett helyen annak alátámasztásaként utal a *maior difficultas*ra, hogy többnyire, sőt majdnem mindig a *mancipatio* használatára került sor az *in iure cessio* ellenében.⁶¹⁷ Ezen túlmenően az sem elhanyagolható, hogy a *mancipatio*ra, illetőleg tágabban a *per aes et libram* ügyletekre számos esetben történik hivatkozás az Intitúciók szövegében: egyes helyeken olyan formában, hogy kifejezetten

⁶¹⁴ BESSENYŐ *Római magánjog* 265.

⁶¹⁵ PICHONNAZ *Res incorporalis* 109-110. A mezei telki szolgalmak kezdetben *res mancipine*nek minősültek, és ebből adódóan *res corporales*ként kezelték ezeket. Iustinianusnál ugyanakkor már a *res incorporales* körébe tartoztak, ami azonban csak abban az esetben lehetséges, ha már nem tekintették ezeket *res mancipine*nek. Következésképpen ekkor már korlátozott dologi jogokként kellett, hogy felfogják ezeket a jogosultságokat, annak ellenére, hogy a *iura in re aliena* kategóriája először csak Donellusnál jelenik meg. A *res incorporales* vonatkozásában említett közbülső lépés abban állt, hogy ennek a kategóriának a használata utat nyitott a mind nagyobb fokú absztrakció irányába. Vö. PICHONNAZ *Res incorporalis* 110.

⁶¹⁶ PICHONNAZ *Res incorporalis* 110-111. A tulajdon átruházás körében az archaikus felosztás a dolgokat a *res mancipi* és *nec mancipi* kategóriába sorolta, és ebből a besorolásból szükségszerűen következett, hogy mely dolgok lehetnek a *mancipatio* tárgyai, és melyek nem. Egy későbbi fejlődési fázisban minden valószínűség szerint a *res corporales* – *incorporales* csoportosítás váltotta fel a *res mancipi* – *nec mancipi* kategóriáit. Ez a váltás a *mancipatio* használatához kötődik, amely Gaius korára – éppen a *traditio* javára – jócskán veszített jelentőségéből. Részletesen ld. PICHONNAZ *Res incorporalis* 111.

⁶¹⁷ Vö. Gai. 2, 25: „Plerumque tamen et fere semper mancipationibus utimur [...]”.

szerepel a szövegben a *nuncupatio*⁶¹⁸, máskor pedig mindössze utalás szintjén.⁶¹⁹ A hivatkozások ilyen nagy számából, valamint abból a tényből, hogy több helyen is bemutatásra kerül az is, hogyan zajlott a *mancipatio* a gyakorlatban, meglátásunk szerint arra lehet következtetni, hogy ez az ügylet Gaius korában a *mancipatio* nemcsak használatban volt, hanem széles körű gyakorlati alkalmazásnak is örvendett.⁶²⁰ Mi több, előfordult még a Kr.u. IV. század derekán is⁶²¹, eltörlésére pedig csak 531-ben, Iustinianus uralkodása idején kerül sor.⁶²²

A harmadik, Pichonna által ismertetett elmélet-kör szerint a *res incorporales* fogalma mintegy „ugródeszkaként” szolgált az alanyi magánjogok fogalmának megjelenéséhez. Azaz, a *res incorporalis* kifejezés lényegében egybe esik a *ius in re*, szűkebb, meghatározott esetkörben pedig a *ius ad rem* fordulat jelentésével. Eme nézet azon az észrevételen alapul, hogy a gaiusi felsorolás a *res incorporales* körében kizárólag olyan dolgokat említ, amelyek mainapság az alanyi magánjogok körébe tartoznak. Az elgondolás ellen felhozható, hogy a *iura in re aliena* kategóriája ismételtelen csak Donellusnál jelenik meg első alkalommal, továbbá ezek a *res incorporales* körébe tartozó jogosultságok kivétel nélkül csak akkor „működtek”, tehát abban az esetben voltak érvényesíthetők, ha a praetor *actiót* biztosított ezek érvényesítésére. Mindemellett érdemes arra is felfigyelni, hogy a legjelentősebb alanyi magánjog, a tulajdonjog, nem szerepel a gaiusi felsorolásban.⁶²³ Éppen ebből ered az a felfogás, amely a vizsgálódás kiindulópontjának a vagyont teszi meg, hiszen a *res* is a vagyon egy elemeként jelenik meg a forrásokban. A vagyon pedig egyaránt állhat olyan dolgokból, amelyek a *res corporales*, és olyanokból is, amelyek a *res incorporales* körébe tartoznak. Arra a felvetésre, hogy a *res incorporales* felsorolásában nem szerepel a tulajdon, az a válasz adható, hogy a tulajdon a tulajdonos számára éppen a dologban ölt testet; ez pedig egy jelentős különbség a tulajdonjog és a többi más jogosultság között. Római jogban ugyanis nem képzelhető el a tulajdon a dolog nélkül: nem úgy fogták fel tehát a tulajdont,

⁶¹⁸ Így az alábbi helyeken: Gai. 1, 113; 1, 119-121; 2, 102-108; 3, 173-175.

⁶¹⁹ Ld. pl. a következő helyeken: Gai. 1, 132; 2, 18-23; 4, 79.

⁶²⁰ Ezzel egyezően DIÓSDI *Ownership* 138.

⁶²¹ Vö. a 355. április 24-én kelt császári rendeletet az ajándékozással összefüggésben; C. Th. 8, 12, 7: *Cum genitoris mei scitis evidentem expressum sit nullam donationem inter extraneos firmam esse, si ei traditionis videatur deesse sollemnitas et idem huiusmodi necessitatem liberis tantum ac parentibus relaxarit, in omnibus deinceps observari negotiis oportebit, ut donatio inter extraneos minus firma iudicetur, si iure mancipatio et traditio non fuerit impleta.*

⁶²² C. 7, 31, 1, 5: *Cum etiam res dividi mancipi et nec mancipi sane antiquum est et merito antiquari oportet, sit et rebus et locis omnibus similis ordo, inutilibus ambiguitatibus et differentiis sublatis.* Ehhez ld. még FÖLDI – HAMZA 322.

⁶²³ PICHONNAZ *Res incorporalis* 111-112.

mint a dologgal összefüggő jogosultságok összességét; a tulajdon nem a tulajdonost a dologgal kapcsolatban megillető konkrét jogosítványok összegeként állt elő.⁶²⁴ Ezen a ponton pedig érthetően elkerülhetetlenné válik a *res corporales* és *incorporales* egymástól való elhatárolása, mivel csak így nyílik mód a dolog és a jogosultság egymástól való megkülönböztetésére is.⁶²⁵

2. A *res incorporales* eredete és gondolati háttere

Wieacker nézetéből⁶²⁶ kiindulva utalni kell arra, hogy a *res incorporales* kategóriájának fellelhetők előfutárai mind a filozófiában, mind a grammatikus és retorikai hagyományban.⁶²⁷

Ennek kapcsán a romanisták legtöbbször Cicero *Topica* című munkájának egy töredékére szoktak hivatkozni.⁶²⁸

⁶²⁴ Ebben a vonatkozásban idézni kell Földi Andrásnak a tulajdonosi részjogosítványokkal összefüggő tanulmányát, amelynek megállapításai egybevágnak Pichonnaz érvelésével. Ld. FÖLDI *Tulajdonjogi triász* 35-36. A tulajdonosi részjogosítványok körében használt kifejezések a Kr.e. 111-ben keletkezett *lex agraria*ban jelennek meg először, jóllehet az *uti* és a *frui* kifejezések már korábban, a Kr.e. III. században is előfordulnak. A *lex agraria* a rendelkezési jog vonatkozásában nem említ semmilyen jogosultságot, mivel római jogban a kiaknázási jogosultságok nagyobb jelentőséggel bírtak. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a rendelkezési jog egyik eleme, az elidegenítés joga kapcsán szerepel a törvényben az *abalienare* ige. Mindehhez ld. részletesen FÖLDI *Tulajdonjogi triász* 32-33; STURM *Abalienatio* 93-107. A tulajdonosi részjogosítványok elméleti jellegű kidolgozása a római jogászok munkáiból főként azért hiányzott, mert a tulajdonos helyzetét elsősorban a birtokos és az idegen dologbeli jogok jogosultjainak pozíciójával összehasonlítva vizsgálták, másrészt pedig a jogászok nem érdeklődtek különösebben az ilyen, elméleti jellegű rendszerezés iránt. Ld. FÖLDI *Tulajdonjogi triász* 35. Az ősi és a préklasszikus tulajdon jellemzői kapcsán ld. DIÓSDI *Ownership* 124-127 és 181-185. A tulajdonra használt kifejezések tekintetében ld. DIÓSDI *Ownership* 135-136. Némiképp hasonló értelemben jelenik meg az ősi tulajdon Zlinszky felfogásában is. Ld. ZLINSZKY *Állam és jog* 184-185.

⁶²⁵ Részletesen ld. PICHONNAZ *Res incorporalis* 112-113. Ezen a ponton túl Pichonnaz gondolatmenete a *quasi possessio* és a *duplex dominium* irányába halad tovább, amely kérdések elemzése a pénz *res incorporales* körébe sorolásának vizsgálatát minden bizonnyal tévútra vezetné. Mindazonáltal kétségtelenül helytálló az a meglátása, hogy a *quasi possessio* gondolata megjelenik a forrásokban (ld. pl. Ulp. D. 37, 1, 3, 1 [39 ad ed.], Ulp. D. 43, 3, 1, 8 [67 ad ed.]). Ezekben a szövegekben közös, hogy a *bona* birtoklása, az *ususfructus occupatio*ja körében nincs hasonlóság a fizikai értelemben vett dolgok birtoklásával, foglалásával. Amíg azonban a *bonorum possessio* kapcsán Ulpianus – Labeo nyomán – csak annyit állít, hogy a *iuris possessio* elképzelhető, az *ususfructus* – és hasonlóan a szolgalmak – vonatkozásában már kifejezetten állítja a jogász, hogy mód nyílik az *interdictum* útján történő védelemre. Részletesen ld. PICHONNAZ *Res incorporalis* 116-117. Ezt a birtokot mint a dolog és a rá vonatkozó jog közötti kapcsolatot tehát lehetett „birtokolni”, amely birtoklás alapja az *animus* megléte volt. Vö. PICHONNAZ *Res incorporalis* 125.

⁶²⁶ Vö. WIEACKER *Griechische Wurzeln* 108, és főként 111. Visszautal Kreller vonatkozó nézetére is; ehhez ld. KRELLER *Res* 592.

⁶²⁷ Ehhez ld. még BONFANTE *Proprietà* I. 11; KRELLER *Res* 590-591; GROSSO *Cose* 11; KASER *Gaius* 142, és különösen 33. sz. jegyzet; WIEACKER *Griechische Wurzeln* 104, 108-109; KASER *RPR* I. 376; BREONE *Fondamenti* 170, 173-174; DAJCZAK *Res incorporalis* 101-104; PICHONNAZ *Res incorporalis* 108.

⁶²⁸ Ehhez ld. az előző jegyzetben hivatkozott szerzőket.

Cic. Top. 5, 26-27

[26] [...] *Definitionum autem duo genera prima: unum earum rerum quae sunt, alterum earum quae intelleguntur. [27] Esse ea dico quae cerni tangique possunt, ut fundum aedes, parietem stillicidium, mancipium pecudem, supellectilem penus et cetera; quo ex genere quaedam interdum vobis definienda sunt. Non esse rursus ea dico quae tangi demonstrarive non possunt, cerni tamen animo atque intellegi possunt, ut si usus capionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias, quarum rerum nullum subest corpus, est tamen quaedam conformatio insignita et impressa intellegentia, quam notionem voco.*

A szöveg lényege, hogy vannak megérintható, tehát testi, illetve megérinthatetlen, vagyis testetlen dolgok, amely elválasztás a definíciók elemzése kapcsán merül fel. Ennek eredményeként Cicero akként foglal állást, hogy a testi, megfogható dolgok léteznek (*esse ea*), amíg a megfoghatatlan dolgok nem léteznek (*non esse ea*).⁶²⁹ Ehhez képest Wieacker rámutat, hogy ennek a párosításnak az alkalmazása éppen a definíciók körében meglehetősen sajátos módon, és mindenképpen félreérthetően történik.⁶³⁰ Ő maga, és más szerzők is hivatkoznak Flavius Sosipater Charisius *Institutiones grammaticae*, vagy *Ars grammatica* című munkájára, amelyben Charisius elsőként a *nomina propria* és *appellativa* felosztással él, majd utóbbi körében említi a *res corporales* és *incorporales* kategóriáit.⁶³¹ Emellett gyakran történik hivatkozás egy, Seneca tollából származó textusra is.

⁶²⁹ DAJCZAK *Res incorporalis* 99-100. Megjegyzendő, hogy a Cicero által felsorolt példák nagyon érdekesek: összességében elmondható, hogy ezek a gyakorlatból eredő példák egymással párba állíthatók, éppen úgy, ahogy ezt Cicero maga is teszi a szövegben. Ilyen párok lehetnek a *fundus* és *aedes*, amely – Bretone gyanúja szerint – a XII t.t. elbirtoklási szabályára utal, amely az *usus auctoritas* idejét a *fundus* esetében kettő, *ceterae res* esetében pedig egy év évben határozta meg. Hasonlóan az ősi jogra utal a *mancipium* és a *pecus* párosítás is. A hagyaték szempontjából lehet különösen érdekes a *supellex* és a *penus* együttes említése, amelyek gyűjtőnévi jelentéséből adódóan konkrét esetben továbbra is kétséges maradt, hogy mi tartozik ezek körébe. A *homo* és a *fructus* kapcsán gondolhatunk a híres Gaius-véleményre, amely a gyümölcsöket az embertől éppen azon az alapon választja el, hogy a gyümölcs természeténél fogva az ember javát szolgálja, ekként az ember soha nem minősülhet gyümölcsnek. Ehhez képest *paries* és *stillicidium* egységet jelenítenek meg, hasonlóan a megérinthatetlen dolgok körében felsorolt *gens*, *agnatio*, *tutela* kifejezésekkel. Nem kétséges ugyanakkor, hogy az *usucapio* nem tartozik ebbe a körbe. Ehhez ld. még BRETONE *Fondamenti* 177-179.

⁶³⁰ WIEACKER *Griechische Wurzeln* 110. Ettől eltérő álláspontot képvisel Bretone, aki szerint a *divisio* ebben a vonatkozásban azokra a dolgokra vonatkozik, amelyeket a *definitiones* érint. Részletesen ld. BRETONE *Fondamenti* 173.

⁶³¹ Ld. WIEACKER *Griechische Wurzeln* 104.

Sen. Ep. ad Luc. 6, 58, 11⁶³²

Etiamnunc est aliquid superius quam corpus; dicimus enim quaedam corporalia esse, quaedam incorporalia. Quid ergo erit ex quo haec deducantur? illud cui nomen modo parum proprium imposuimus, quod est. Sic enim in species secabitur ut dicamus: quod est aut corporale est aut incorporale.

Jól kitűnik ebből a szövegből, hogy Seneca esetében a kiindulási pont, hogy minden, ami van (*quod est*), tehát a sztoikus értelemben vett létező (τὸ ὄν)⁶³³, osztható fel *corporale* és *incorporale* kategóriáira, vagyis ehelyütt már a testi és testetlen dolgok objektív létezése is elismerésre kerül.⁶³⁴ A fentiekből tehát látható, hogy – akárcsak a *res, quae pondere numero mensura constant* esetében – a filozófia és a retorika hatása igen jelentős a római jogi fogalmak kialakulása körében. Az *incorporalia* gondolata a filozófiából ered, utóbb a retorika átvette ezt, és ennek közvetítésével került a jogi nyelvbe is, ahol a jogi érvelés egyik elemévé vált, méghozzá mint a kézzel nem megfogható vagyoni jogok megjelölésére szolgáló fordulat.⁶³⁵ Minthogy a hivatkozott szerzők munkássága időben távol áll egymástól, ekként feltehető, hogy a láthatóság, megérinthezőség kritériumai általános ismérveknek tekinthetők.⁶³⁶ Ezeket az ismérveket a jogászok minden bizonnyal azért használták fel, mivel a nyelv révén lehet leírni a

⁶³² A szöveg az alábbi kiadásból származik: FRIEDRICH HAASE: *L. Annaei Senecae opera quae supersunt*. Vol. III. Lipsiae: Teubner, 1858.

⁶³³ Ld. LIDDELL – SCOTT s. h. v. Ezzel egyezően ld. BONFANTE *Proprietà* I. 11; BRETONNE *Fondamenti* 176; DAJZAK *Res incorporalis* 102. Némiképp eltérően WIEACKER *Griechische Wurzeln* 108, 110 és különösen 43. sz. jegyzet.

⁶³⁴ Vö. MONIER *Dominium* 361. Megjegyzendő, hogy Monier megközelítésében egyfajta fejlődési ív érhető tetten a *res incorporales* fogalma vonatkozásában. Kiindulópontja azonos a romanisták többsége által választott kezdőponttal: meglátása szerint Ciceró Topicájában jelenik meg először a *res* két csoportjának megkülönböztetése, ugyanakkor jelzi, hogy ehelyütt még nem érhető tetten olyan fokú fogalmi tisztaság, mint amivel Senecánál találkozhatunk. Cicero ugyanis a *res* körében a létező, és az elme alkotta dolgok között tesz különbséget, amelyek közül az utóbbiak nem rendelkeznek olyan valódi léttel, mint azok, amelyek láthatók vagy megérinthezők. Ezzel ellentétesen – alappal – ld. WIEACKER *Griechische Wurzeln* 110. Az ilyen látható, megérinthező dolgok ellenpárját a fogalmak képezik, amelyek nem tartoznak a *corpus* kategóriájába. Ehhez képest a Seneca által képviselt nézet jóval pontosabb azáltal, hogy mind a testi, mind pedig a testetlen dolgokat objektíve létezőként kezeli. Ld. részletesen MONIER *Dominium* 360-361. a teljesség kedvéért megemlítené még Marcus Fabius Quintilianus, a Kr.u. I. században élt szónok *Institutio oratoria* című munkájában előforduló utalás is, amelyben elsőként jelenik meg *ius* és *res* összekapcsolása (vö. Inst. Orat. 5, 10, 116: „[...] *ius, quod sit corporale, apprehendi manu non posse*”). Vö. MONIER *Dominium* 361. A szöveg arról szól, hogy Nagy Sándor, Théba bevétele után olyan táblákat talált a városban, amelyek arról tájékoztattak, hogy a thébaiak a thesszalonikéieknek 100 talentumot kölcsönöztek. Nem jogász szempontról ugyan, mégis felmerült ennek kapcsán a kérdés, hogy vajon van-e lehetőség arra, hogy Nagy Sándor a thesszalonikéieknek „ajándékozta” a thébaiak által kölcsönadott összeget. A kétely alapja az volt, hogy jogot ajándékozni, tekintettel arra, hogy az *incorporale*, nem lehet, hiszen kézzel nem megfogható. Részletesen ld. DAJZAK *Res incorporalis* 104.

⁶³⁵ Ezzel lényegében egyezően GIARO *Werkmittel* 205.

⁶³⁶ Ezzel egyezően WIEACKER *Griechische Wurzeln* 108-110, aki szemléletesen mutatja be a *corporalia* – *incorporalia* háttérben álló sztoikus felfogást.

körülöttünk levő világot⁶³⁷, vagyis adódik a következtetés, hogy Gaius is ennek alapján tesz különbséget *res corporalis* és *incorporalis* között.⁶³⁸ Ezen túlmenően igen valószínűnek tűnik az a feltevés is, amely szerint Gaiusra az a felfogás is hatást gyakorolt, amely a megfoghatatlan kategóriáját is létezőként kezeli.⁶³⁹

3. *Res incorporales* a forrásokban

3. 1. A *res incorporalis* kifejezés előfordulása a Digestában

A fenti megállapításokhoz képest Monier elvi érveléssel hangsúlyozza, hogy, mivel a jogászok gondolkodásában *iura* kivétel nélkül a *res incorporales* kategóriáján belül található, ekként a csoportosítás – meglátása szerint – eredetinek mondható. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a *iura – res corporales*⁶⁴⁰ párosítás közvetlenül nem a filozófusok vagy grammatikusok munkáiból származik, tehát alaposnak tűnik a feltételezés, hogy a jogászok nem szándékoztak egybevetni, összehasonlítani a filozófusok által használt objektív létezők kategóriáját az olyan dolgok csoportjával, amelyek jogokból állnak.⁶⁴¹ Mindezek ellenére a kettősség több alkalommal előfordul a Digestában. Ennek magyarázatát Giaro például abban látja, hogy a *res incorporales / iura – res corporales* különbségtételnek dogmatikai szempontból is számos hatása tapasztalható; ennek megnyilvánulásai érhetők tetten a Digesta egyes fragmentumaiban.⁶⁴² *Iura* kategóriája a leginkább nyilvánvaló módon Paulus egyik döntésében olvasható.

⁶³⁷ Ez a sztoikusoknál a *σώματα* és *σημαινόμενα* fogalmaiban ölt testet: előbbi valamely testi létezőt, utóbbi pedig ennek nyelvi leképeződését jelöli, amely ebből adódóan semmilyen testi vonatkozással sem bír. Részletesen ld. WIEACKER *Griechische Wurzeln* 109.

⁶³⁸ DAJCZAK *Res incorporalis* 100.

⁶³⁹ DAJCZAK *Res incorporalis* 102-103.

⁶⁴⁰ Állítását azzal is alátámasztja, hogy a *res corporales* és *incorporales* kategóriái Gaius és Iustinianus Institúcióiban jelennek meg *expressis verbis*, továbbá még a gaiusi szöveggel teljes egészében egyező Digesta-fragmentumban is, amely – az egyezésből eredően – a gaiusi Institúciókból származó átvétel. Az összes többi Digesta-textus *iura* és *res corporales* szembeállításán alapul. Részletesen ld. MONIER *Dominium* 363.

⁶⁴¹ MONIER *Dominium* 364.

⁶⁴² Vö. GIARO *Werkmittel* 204-205, és különösen 90. sz. jegyzet.

Paul. D. 41, 3, 4, 26 (54 ad ed.)

Si viam habeam per tuum fundum et tu me ab ea vi expuleris, per longum tempus non utendo amittam viam, quia nec possideri intellegitur ius incorporale nec de via quis (id est mero iure) detruditur.

A jogász által bemutatott eset szerint **A**-nak útszolgalmat van **B** telkén, amelynek gyakorlásában azonban **B** **A**-t erőszakkal akadályozza. Ilyenkor a jogászi vélemény szerint a hosszú ideig tartó nem gyakorlás által (*per longum tempus non utendo*) elenyészik a szolgalmat (*amittam viam*), mivel egy testetlen jogot nem lehet birtokolni, és az útjogból – vagyis egy pusztai jogosultságból – senkit sem lehet kivetni.⁶⁴³ A szöveg elsőként tehát arra mutat rá, hogy az útszolgalmat (*via*) testetlen jogosultság (*ius incorporale*). Ennek kapcsán Pichonna az azt emeli ki, hogy a *ius incorporale* kifejezés szokatlan, a forrásokban még egy helyen fordul elő, Iustinianus egy 531-ben kelt constitutiójában.⁶⁴⁴ A *vi expuleris* fordulat arra utal, hogy a szolgáló telek birtokosa erőszakkal megfosztja a jogosultat az útszolgalmatól. Erre azonban csak akként kerülhet sor, ha a kocsisút (*via*) használatában (*uti*) akadályozza, azt kizárja. A végeredmény az lesz, hogy a használat hosszú ideig tartó elmaradásának következményeként megszűnik az út használatára feljogosító szolgalmat, vagyis az idő múlásának jogalakító hatása van. Történik mindez annak ellenére, hogy egy testetlen (*incorporale*), ha úgy tetszik pusztai jogosultságról van szó (*merum ius*), amely felett ilyen mivoltából eredően nem állhat fenn birtok, ebből eredően az útszolgalmat jogosultját abból kivetni sem lehet – nyilván *detrudere* lehetősége csak valamely *corpus* vonatkozásában állhatna fenn. Szintén a szolgálomakkal kapcsolatos egy másik Paulus-vélemény is.

Paul. D. 8, 1, 14 pr. (15 ad Sab.)

Servitutes praediorum rusticorum etiamsi corporibus accedunt, incorporales tamen sunt et ideo usu non capiuntur: vel ideo, quia tales sunt servitutes, ut non habeant certam continuamque possessionem: nemo enim tam perpetuo, tam continenter ire potest, ut nullo momento possessio eius interpellari videatur. idem et in servitutibus praediorum urbanorum observatur.

⁶⁴³ Ehhez ld. egyezően LÉVY *Usureceptio* 152.

⁶⁴⁴ Vö. PICHONNAZ *Res incorporalis* 115.

A mezei telki szolgálomak – jóllehet testi dolgokhoz kötődnek – *incorporales res*nek minősülnek, és ekként nem lehet elbirtokolni ezeket.⁶⁴⁵ Lehet az is, hogy azért van ez így, mert ezek a szolgálomak olyanok, hogy nem lehet őket *certa* és *continua* birtokolni, hiszen senki nem birtokolhat egy szolgálomát olyanként folyamatosan, hogy birtoklása megszakítatlannak legyen tekinthető.⁶⁴⁶ Ugyanez érvényesül a városi telki szolgálomak vonatkozásában is.⁶⁴⁷

Iura és *corpora* különböző jellegéről tanúskodik egy Ulpianus-szöveg is.

Ulp. D. 5, 3, 18, 2 (15 ad ed.)

Nunc videamus, quae veniant in hereditatis petitione. Et placuit universas res hereditarias in hoc iudicium venire, sive iura sive corpora sint.

A szöveg alapján állítható, hogy *iura* és *corpora* egyaránt a *hereditatis petitio* tárgyát képezik, vagyis összességében minden, az elhaltól származó dolog, tekintet nélkül azok testetlen és testi mivoltára.⁶⁴⁸

Az eddigiek jól példázzák, hogy a Digesta döntéseiben a *res corporales* mellett *iura* kategóriája bírt az elhatárolás szempontjából komolyabb jelentőséggel.⁶⁴⁹ Az eddigiekhez képest más problémát boncolgat Gaius a Digesta 41. könyvében.

Gai. D. 41, 1, 43, 1 (7 ad ed. provinc.)

Incorporales res traditionem et usucapionem non recipere manifestum est.

A lakonikus rövidségű szöveg, amely egyébként egybevág a gaiusi Institúciók egy töredékével (Gai. 2, 28) is, arról szól, hogy a *res incorporales* nem lehet sem kézről

⁶⁴⁵ Egyezően LÉVY *Usureceptio* 152. Ehhez ld. Watson nézetét, aki szerint – bár a textus a szolgálomak elbirtokolhatóságával függ össze - kérdéses, hogy a négy ősi mezei telki szolgálomát eredetileg el lehetett-e birtokolni. A jelen szöveg mindenesetre mezei telki szolgálomakról beszél általában, és a végén hozzáteszi, hogy ugyanez irányadó a városi telki szolgálomak vonatkozásában is. WATSON *Property* 23-24, és különösen 7. sz. jegyzet.

⁶⁴⁶ A *certa continua possessio* kérdéséhez ld. középkori és modern kitekintéssel CAPOGROSSI COLOGNESI *Struttura* II. 447.

⁶⁴⁷ Ezzel egyezően mind a *traditio*, mind az elbirtoklás lehetetlenségének vonatkozásában Gai. D. 41, 1, 43, 1 (7 ad ed. provinc.); csak az elbirtoklást kiemelve Gai. 2, 19; kizárólag a *traditio*t említve Gai. 2, 28. Ehhez ld. még KASER *RPR* I. 445⁵⁸; BEERMANN *Besitzschutz* 10; FINKENAUER *Stipulation* 347, és 86. sz. jegyzet.

⁶⁴⁸ Vö. MONIER *Dominium* 365. Ezzel a szöveggel teljesen összhangban van egy másik Ulpianus-vélemény is (Ulp. D. 44, 2, 7, 4 [75 ad ed.]), amely szerint a *hereditatis petitio* tárgya minden, a hagyatékban lévő testi dolog és kereset egyaránt (*et corpora et actiones omnes, quae in hereditate sunt, videntur in petitionem deduci*).

⁶⁴⁹ Ennek alátámasztására ld. még az alábbi szövegeket is: Pap. D. 5, 2, 15, 2 (14 quaest.); Scaev. D. 18, 4, 22 (2 resp.); Ulp. D. 39, 2, 13, 1 (53 ad ed.).

kézre átadni, sem elbirtokolni. A forrásszöveg alapján tehát az a klasszikus jogi nézet látszik körvonalazódni, hogy a *res incorporales* sem a *traditio*ra, sem pedig az elbirtoklásra nem alkalmasak. Ennek háttérében – Monier meglátása szerint – az a felfogás állhat, amely szerint a tulajdon alapvető eleme, hogy egy fizikai értelemben vett dolog a tulajdonos legteljesebb körű élvezetére rendelt, vagyis a tulajdon az egyetlen olyan, jogi értelemben vett hatalom, amelynek a materiális értelemben vett dolog alávethető.⁶⁵⁰

Végezetül, a Digestában található források között utolsóként érdemes említeni a dolgok osztályozásával foglalkozó titulus egyik, Gaiustól származó töredékét, amely szövegét tekintve teljes egészében megegyezik a gaiusi Institúciók vonatkozó szövegével.

Gai. D. 1, 8, 1, 1 (2 inst.)

Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. corporales hae sunt, quae tangi possunt, veluti fundus homo vestis aurum argentum et denique aliae res innumerabiles: incorporales sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, sicut hereditas, usus fructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id quod ex aliqua obligatione nobis debetur plerumque corporale est, veluti fundus homo pecunia: nam ipsum ius successionis et ipsum ius utendi fruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. eodem numero sunt et iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae etiam servitutes vocantur.

A jelen szöveg szerepeltetése vezet a gaiusi és iustinianusi Institúciók szövegeinek vizsgálatához. Az már első tekintetre látszik, hogy a kiindulási alap az, hogy a *res corporales* körén túlmenően vannak olyan dolgok, mint amilyenek lényege valamilyen jogban áll, a klasszikus példák ebben a körben a *hereditas*, a kötelmek, a szolgálmak. Meglepő módon a tulajdon nem jelenik meg ezek között, mi több, soha nem is fogták fel *res incorporalisként*.⁶⁵¹ Érdekes megállapítás, hogy a mindennapi beszédben a tulajdonjog elbirtoklását akként szokás emlegetni, mint a dolog elbirtoklását, jóllehet ebben az esetben nem a dolog kerül elbirtoklásra, hanem a felette fennálló tulajdonjog.⁶⁵²

⁶⁵⁰ MONIER *Dominium* 367.

⁶⁵¹ Ld. BUCKLAND *Manual* 108.

⁶⁵² Ezzel egyezően BUCKLAND *Manual* 109.

Eme bevezető gondolatok után érdemes részletesebben is megvizsgálni a gaiusi, és vele párhuzamosan, a iustinianusi szöveget.

3. 2. A *res incorporalis* kifejezés Gaius Institúcióiban és Iustinianusnál

A *res corporales* és *incorporales* fogalom pár kapcsán a romanisztikában közel egyöntetű a gaiusi Institúciókra történő utalás⁶⁵³, azzal a megszorítással azonban, hogy nagy bizonyossággal állítható, hogy a kifejezést ebben a formában nem Gaius találta ki: az a saját korában széles körben elterjedt és használatos volt, így okszerű, hogy ő maga is alkalmazza.⁶⁵⁴

Gai. 2, 12-14

(12) *Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. (13) Corporales haec sunt, quae tangi possunt, velut fundus, homo, vestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles. (14) Incorporales sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur, et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id, quod ex aliqua*

Inst. 2, 2 pr – 3

(pr.) *Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. (1) Corporales eae sunt quae sui natura tangi possunt: veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles. (2) Incorporales autem sunt quae tangi non possunt. qualia sunt ea quae in iure consistunt: sicut hereditas, usus fructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus qui ex fundo percipiuntur corporales sunt, et id quod ex aliqua*

⁶⁵³ Ennek kapcsán a teljesség igénye nélkül ld. BONFANTE *Proprietà* I. 10-11; KASER *Gaius* 143; WIEACKER *Griechische Wurzeln* 105; KASER *RPR* I. 376; JÖRS – KUNKEL – WENGER – HONSELL – MAYER-MALY – SELB *Römisches Recht* 82; SANFILIPPO *Istituzioni* 68-69; TALAMANCA *Istituzioni* 379-380; MAYER-MALY *Römisches Recht* 53; FÖLDI – HAMZA 278; BESSENYŐ *Római magánjog* 265. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy egyfelől nem az összes szerző hivatkozik kifejezetten Gaiusra eme csoportosítás kapcsán; ld. pl. BENEDEK *Dologi jog* 2. Másfelől kiemelendő, hogy nem minden szerzőnél fordul elő ez a párosítás; hiányzik pl. SCHULZ *CIRL*; GUARINO *Diritto romano* esetében.

⁶⁵⁴ Ld. BRETONE *Fondamenti* 172-173; DAJCZAK *Res incorporalis* 100-101. Ezzel részben ellentétesen Kaser, aki szerint – összehasonlítva az Institúciók felfogását egy Iavolenus- és egy Maecianus-véleménnyel (Iav. D. 12, 6, 46 [4 ex Plaut.]; Maec. D. 32, 95 [2 fideicom.] – Gaius *res incorporalis*-megközelítése teljességgel egyedi. Véleményét azzal támasztja alá, hogy a gaiusi nézet szerint a *res incorporales* körébe tartozik a pénz is. Ld. KASER *Gaius* 144.

<i>obligatione nobis debetur, plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia: nam ipsum ius successionis et ipsum ius utendi fruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum.</i>	<i>obligatione nobis debetur plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia: nam ipsum ius hereditatis et ipsum ius utendifruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. (3) Eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae et servitutes vocantur.</i>
---	---

A Gaius-szöveg először különbséget tesz *res* két kategóriája, *corporales* és *incorporales* között. Ezt követően megmondja, hogy ami *corporales*, azt meg lehet érinteni (*tangi possunt*), majd rögtön példákat is felsorol: telek, rabszolga, ruha, arany, ezüst. A felsorolás nyilvánvalóan példálózó jellegű, amit mi sem bizonyít jobban, hogy a példák után szerepel, hogy ugyanígy *corporalis* még számtalan más dolog is (*aliae res innumerabiles*). Ezt követően – az eddigiekhez hasonlóan – megmondja, mit ért *res incorporales* alatt: azokat, amelyeket nem lehet megérinteni (*tangi non possunt*). Ehhez kapcsolódik az az állítás, hogy ilyen, tehát nem megérinthető dolgok azok, amelyeknek valamilyen jog a lényege. Ez utóbbiak körében is említ példákat: *hereditas*, *ususfructus*, vagy a bármely szerződéssel létrehozott kötelmek (*obligationes quoquo modo contractae*). Látható tehát, hogy a különbségtétel alapja tisztán a fizikai értelemben vett érzékelhetőséghez, megérinthetőséghez kötődik.⁶⁵⁵ Ezen a ponton tisztázza, hogy a *res incorporales* szempontjából nem releváns, hogy a *hereditas* körébe testi tárgyak tartoznak, sem az, hogy a haszonélvezet körében követelt gyümölcs testi, sem pedig az, hogy amivel a másik fél a kötelelem alapján nekünk tartozik, az is többnyire testi tárgy, mint amilyen a telek, a rabszolga, a *pecunia*.⁶⁵⁶ Mindennek indoka az, hogy maga az öröklési jogosultság, a haszonélvezeti jogosultság, valamint a kötelmi jogosultság *incorporale*. Végül megjegyzi, hogy ugyanebbe a körbe, azaz a *res incorporales* csoportjába tartoznak a városi és a mezei telki szolgalmak is. Érdekes Monier megállapítása az elemzett Gaius-szöveg kapcsán, mivel szerinte ezen a helyen Gaius arról tájékoztat, hogy vannak olyan dolgok, amelyek egyszerre bírnak fizikai és jogi léttel, míg más dolgok valójában csak jogi fogalmak, ekként csak olyanként említhetők,

⁶⁵⁵ Vö. ATZERI *Natura e ius naturale* 744.

⁶⁵⁶ A szövegben szereplő 'velut' kifejezésből eredően feltehető, hogy ez a felsorolás is pusztán példálózó jellegű.

mint a jogon belüli létezők.⁶⁵⁷ Monier álláspontjával szemben ugyanakkor érdemes újfent utalni Lucretius, illetve Seneca felfogására: lényegében egyikük nézetéből sem következik a Monier által vallott nézet. Ennek kapcsán pedig azt kell figyelembe venni, hogy ha el is fogadjuk, hogy a filozófiai és retorikai hagyomány nem közvetlen átvétel képében hatott a jogászai gondolkodásra, a hatás ténye minden kétséget kizáró. Mindebből következően tehát Monier álláspontja nem áll maradéktalan összhangban a forrásokkal.

Ami a Gaius-szöveg tágabb, a dolgosztályozásokhoz kötődő kontextusát⁶⁵⁸ illeti, megállapítható, hogy Gaius a dolgok vonatkozásában elsőként azt hangsúlyozza, hogy egyes dolgok *in patrimonio*, mások *extra patrimonium* találhatók (Gai. 2, 1). Alapvető felosztása a dolgok körében, hogy azok lehetnek isteni és emberi jog alá tartozók (Gai. 2, 2). Ezt követően mutatja be az isteni jog alá tartozó dolgokat (Gai. 2, 3), tovább osztva azokat *res sacrae* (Gai. 2, 4-5), *religiosae* (Gai. 2, 6-7), és *sanctae* (Gai. 2, 8) csoportjaira. Ezek vonatkozásában megállapítja, hogy ezek egyszersmind mindig *nullius in bonis* vannak. Az emberi jog alá tartozó dolgok többnyire beleszámíthatnak valakinek a vagyonába, de meglehet, hogy némely esetekben ez nincs így, mint például az olyan hagyatéki tárgyak esetében, amelyeknek nincs örökösük (Gai. 2, 9). Ezzel vezet át az emberi jog alá tartozó dolgok bemutatására (Gai. 2, 10), amelyek tovább osztva lehetnek *publicae* és *privatae* (Gai. 2, 11). Ezt követően ír a *res corporales* és *incorporales* kategóriáiról (Gai. 2, 12-14).⁶⁵⁹ Ezt követően azonban (Gai. 2, 14a skk.) hirtelen áttért a *res Mancipi* és *nec Mancipi* felosztásra.⁶⁶⁰

⁶⁵⁷ Vö. MONIER *Dominium* 362: „Il y a donc des choses ayant, à la fois une existence physique et une existence juridique, et d'autres choses qui sont, en réalité, des notions juridiques et qui n'ont à proprement parler d'existence que dans la « vie du droit »...”

⁶⁵⁸ Ami a szöveghagyományt illeti, megjegyzendő, hogy a romanisták szerint a részletek szintjén a szövegrekonstrukció pontossága általában kétségesnek tekinthető, ugyanakkor a szövegek sorrendje vonatkozásában ilyen kételyek már nem merülnek fel. Ehhez ld. GROSSO *Cose* 11; KRELLER *Res* 583, 585; DAJZAK *Res incorporalis* 108-109.

⁶⁵⁹ Ezzel a gondolatmenettel egyezően DAJZAK *Res incorporalis* 109.

⁶⁶⁰ Bár a szöveg ezen a ponton erősen hiányos, mégis feltehető, hogy van valamilyen összefüggés a dolgok ilyen, kétféle felosztása között. Ehhez ld. DAJZAK *Res incorporalis* 108, ismertetve a vonatkozó, fontosabb nézeteket is. Grosso úgy véli, hogy a *Mancipi* – *nec Mancipi* felosztás volt az elsődleges, a *corporalis* – *incorporalis* párosítást csak a szerzőmódokat tisztázandó vezette be, mivel a *res Mancipi* – *nec Mancipi* felosztás csak a testi dolgokra terjedt ki, amely körbe eredetileg a szolgalmak is számítottak. Vö. ennek kapcsán GROSSO *Cose* 65: „Probabilmente nell'epoca originaria, quando la nostra distinzione si formò, le servitù rustiche, che nel diritto classico sono *iura* sul fondo altrui, erano qualche cosa di corporale, e si identificavano colla porzione di terreno su cui si esercitavano [...]”. Ehhez ld. még KRELLER *Res* 589. Dajczak emellett ismerteti más szerzők (Robbe, Zamorani) nézeteit is, akik úgy vélték, hogy Gaius a *res corporalis* – *incorporalis* felosztást tekintette elsődlegesnek. Ezzel egyszersmind azt is állítják, hogy a jogászok számára általában jelentősebb volt az előbbi beosztás. Ehhez részletesen ld. DAJZAK *Res incorporalis* 110-111. A magunk részéről ebben a vonatkozásban Dajczak saját véleményével értünk egyet, amely szerint a *res corporales* – *incorporales*, valamint a *res Mancipi* – *nec Mancipi* felosztás lényegében egymástól független párosítások voltak. Ld. DAJZAK *Res incorporalis* 112.

A iustinianusi Institúciókban szereplő szöveg csaknem teljes egészében megegyezik a gaiusi textussal; az eltérések jobbra csak stiláris jellegűek – ilyen például az *autem*, illetőleg a *nam* beillesztése a szövegbe egy-egy helyen, de ugyanígy az *eae* névmás használata *hae* helyett, továbbá a *veluti* kifejezés használata a gaiusi *velut* helyett.⁶⁶¹ Összességében tehát a szöveg eme változata tartalmilag megegyezik a gaiusi szöveggel, az egyetlen jelentősebbnek tűnő eltérés a *res corporales*-ra vonatkozó *sui natura* betoldás. Mindent egybevetve azonban ez a kiegészítés sem módosítja a szöveg egészének értelmét, mindössze *animorum caecitate*⁶⁶² kerülhetett bele a szövegbe: annak megerősítését szolgálja, hogy a testi – testetlen mivolt közötti különbségtétel minden esetben a természetből ered.⁶⁶³ Pontosítás jellegű tehát a betoldás, amely egyfelől a jobb érthetőséget szolgálja, másfelől pedig – mivel a jogászképzésben használt munkáról van szó – magyarázatként is felfogható. Pedagógiai célja (is) volt tehát a *naturára* utalásnak, mivel a *res corporales* esetében a megérinthezőség egyenes következménye eme dolgok sajátos természetének, a megérinthezőségnek. Egyértelművé válik tehát, hogy a *res corporales* részét képezik a fizikai világnak, ekként pedig az ember számára lehetővé válik ezeknek az emberi érzékszervek általi felfogása, így tehát az elhatárolás körében nem marad kétség.⁶⁶⁴

4. Megállapítások a pénz *res incorporalis* mivoltára vonatkozóan

Az eddigi elemzés nyomán megállapítható, hogy a Digesta szövegei között túlnyomó többségben olyan textusok szerepelnek, amelyekben *res corporales* kontrapozíciójaként *iurára* történik utalás *res incorporales* helyett, amíg Gaiusnál és Iustinianusnál *res corporales* és *incorporales* egybevetésére kerül sor. A gaiusi és iustinianusi Institúciók *res corporales*-t és *incorporales*-t körülíró szövegeiben az elválasztás alapja – összhangban a filozófiai és retorikai hagyománnyal – a megérinthezőség. Az említett szövegekben számos példa olvasható mind az előbbi, mind pedig az utóbbi csoportba tartozó dolgokra nézve. A testi dolgok példái telek, rabszolga, ruha, arany, ezüst; a „még számtalan más dolog is” fordulat mutatja a felsorolás nyilvánvalóan példálózó jellegét. A

⁶⁶¹ Eme meglátással egyezően ld. MONIER *Dominium* 363.

⁶⁶² Hasonló értelemben, ám kevésbé drámai kifejezéssel ld. még *Cic. de leg. 1, 47*: „[...] *vero animis omnes tenduntur insidiae* [...]”.

⁶⁶³ Vö. WALDSTEIN «*Ius naturale*» 227-228. A természetes rendre utalás – mint az korábban már látható volt – a klasszikus jogászok munkáiban is tetten érhető; ehhez ld. pl. *Cels. D. 50, 17, 188, 1* (17 dig.).

⁶⁶⁴ ATZERI *Natura e ius naturale* 745.

testetlen dolgok körébe utal mindent, aminek valamilyen jog a lényege; felsorolt példái pedig a hagyaték, a haszonélvezet, vagy a bármely szerződéssel létrehozott kötelmek. Ennek kapcsán mindkét szöveg felhívja a figyelmet arra, hogy a *res incorporales* körében említett példák objektíve, tehát mindig ebbe a dologosztályba tartoznak, tekintet nélkül arra, hogy akár a hagyaték, akár a haszonélvezet, akár a szerződéses kötelmek körébe rendszerint testi tárgyak tartoznak. A kötelmek körében szerepeltethető testi tárgyakra nézve hoz mindkét szöveg további példákat: telek, rabszolga, *pecunia*. Ez pedig az a pont, ahol meg kell állapítani, hogy a gaiusi, és ennél fogva a iustinianusi megközelítés nincs összhangban a forrásokkal. Az eddigiek alapján ugyanis látható volt, hogy a klasszikus jogászok véleményeiben tendenciaszerűen érvényesült egy kimondott-kimondatlan, és nem is feltétlenül éles különbségtétel *pecunia* és *pecunia numerata* vonatkozásában. Az előbbi a pénzt mint fizetési- és csereeszközt, értékmérőt, az utóbbi mindezek megjelenítésére szolgáló konkrét érmepénzt jelöli. Nyugodt szívvel állítható, hogy Gaius szóhasználata ehelyütt sokkal inkább a köznapi beszédfordulatokat tükrözi, semmint szabatos jogi terminológiát.⁶⁶⁵ Egyfelől ugyanis a *pecunia* és *pecunia numerata* közötti különbség (vagy éppen összefüggés), másfelől pedig a gaiusi (és iustinianusi) *res incorporales* felfogás alapján nem kétséges, hogy a pénz és a pénzkövetelés elválik egymástól: a szerződéssel létrehozott kötelem tárgya a pénzfizetésre irányuló kötelezettség, amely a másik fél oldalán követelési jogként jelenik meg; ez a *pecunia*. Emellett ugyanakkor kétségtelenül igaz, hogy a pénzfizetési kötelezettség valamely pénzdarabok által megjelenített konkrét pénzösszegre vonatkozik; ez a *pecunia numerata*, amely a pénzfizetési kötelezettség – pénzfizetésre vonatkozó követelési jog tárgya lesz. A gaiusi szóhasználatot az indokolhatja, hogy ekkor még nem került sor a kötelem tárgyának szabatos és szisztematikus elemzésére, ezen túlmenően pedig a vizsgált szöveg központi motívuma, ekként a szerző szemé előtt lebegő cél is a *res corporales* és *incorporales* mibenlétének megértetése, különös tekintettel utóbbinak arra a tulajdonságára, hogy az abba a körbe tartozó dolgok akkor is testetlenek, ha ténylegesen testi tárgyak alkotják a *res incorporalist*.⁶⁶⁶

⁶⁶⁵ Nem ez az egyetlen esete ennek, a szóhasználat körüli bizonytalanságnak. Ehelyütt elegendő csupán a *legis actiók* gaiusi modelljére utalni, amely a Gellius által vázolt sémától több ponton eltér. Ezeknek az eltéréseknek az érthető alapja az, hogy Gaius a *legis actiók* legutolsó használatba lévő változatát mutatta be, amely minden valószínűség szerint eltért annak eredeti formájától. Mindazonáltal ennek az eltérésnek tudható be például a romanisztikában Jhering szegény obsitosaként ismertté vált történet. Részletesen ld. ZLINSZKY *Állam és jog* 156-158 és 182-184.

⁶⁶⁶ Ez a gondolatmenet alátámasztható mindazzal, amit Bessenýő András a *res incorporales* gyakorlati jelentőségével összefüggésben ír. Kiindulási pontja, hogy a vagyont alkotó egyes vagyontárgyak mindegyikének közös vonása, hogy valamilyen – pénzben kifejezhető – értékkel bírnak, amelyet a

VIII. Részösszegzés: a *res*, a *res*, *quae pondere numero mensura constant* és a *res incorporales* vizsgálatának hozadékai

A *communis opinio* alapján látható, hogy a római jogászok kategorikusan nem foglaltak állást a pénz dologi jogi minősítésével kapcsolatban. Ennek oka talán az osztályozásoktól, az elvi rendszerezéstől való idegenkedésük lehetett, jóllehet érzékelték a pénz sajátos jellegét is.

A *communis opinio*hoz kapcsolódik a pénz „helyettesíthető” voltának vizsgálata, valamint a *res incorporalis* kérdésének körüljárása. A források alapján állítható, hogy a „helyettesíthető dolgok” körében bizonyos fokig elválaszthatók egymástól a *pecunia* és a *pecunia numerata* kifejezések. Ez a kettősség nem csupán a *res, quae pondere numero mensura constant* körében érhető tetten, hanem a kincstalálás kapcsán is érzékelhető, hogy a *pecunia* kifejezés ’pénzben kifejezhető vagyontárgyak összessége’ értelemben jelenik meg, végső soron tehát ’pénzérték’ jelentést vesz magára a *depositio pecuniae* fordulat körében. Hasonlóan, a *res incorporales* vonatkozásában is látható a szövegek elemzése nyomán, hogy a *pecunia* az, ami nem minden esetben bír testi mivolttal, ami – meglátásunk szerint – újfent alátámasztja a *pecunia* és a *pecunia numerata* kifejezések közötti különbséget, még akkor is, ha a gaiusi textus szóhasználata ebben a vonatkozásban kétségekre adhat alapot.⁶⁶⁷ A kérdés ezen a ponton az lehet, hogy miben állt ténylegesen a római jogászok által érzékelt sajátos jelleg, amit a szekunder irodalom a pénz kettős természetével, vagy a *pecunia* kifejezés metonimikus értelmével ír le. Az elvégzett vizsgálatok alapján elfogadhatónak tűnik az a nézet, hogy a fizetés, illetőleg a fizetés általi kiadás az a momentum, amely a pénz természete szempontjából döntő jelentőségű: a fizetés, ezáltal a pénz kiadása a pénz természetéből ered.

legkönnyebben akként lehet meghatározni, hogy megmondjuk, mennyi is az adott testi vagyontárgy piaci értéke. Ha a tulajdonostól különböző harmadik személynek valamilyen joga áll fenn a tulajdonos dolgán, akkor ennek a behatási lehetőségnek terhelik a tulajdonost, ekként a dolog értékével csak annyiban számolhat, amennyiben az a vagyonába tartozik. *Incorporalia* esetében viszont a helyzet az, hogy ezek értéke nem egyezik meg azokkal a cselekvési lehetőségekkel, amelyek a jogosultat megilletik, legkevésbé pedig annak a testi tárgynak az értékével, amelyhez *incorporalia* kapcsolódnak. Részletesen ld. BESSENYŐ *Római magánjog* 266.

⁶⁶⁷ Lényegében ezzel egyezően foglal állást Bretonne is, amikor azt hangsúlyozza, hogy pénz helye a testi dolgok között van, hiszen átruházható és elbirtokolható. Mindez azonban csak annyit jelent, hogy a *pecunia* testi tárgyakkól jön létre, vagyis adott egy *corpus*, ami a külvilágban felépíti, maga a *pecunia* azonban nem testi tárgy. Vö. BRETONNE *Fodamenti* 128.

Egy tágabb gondolati rendszerbe helyezve a fizetést, illetve a pénz kiadásának aktusát, azt láthatjuk, hogy a pénz eme lényegi jellemzője által a kereskedelmi forgalom eszközévé válik.⁶⁶⁸ Ennek az elgondolásnak van nyoma a római jog forrásaiban is, mégpedig Paulus egyik véleményében, amely az adásvétel eredetével foglalkozik.⁶⁶⁹

Paul. D. 18, 1, 1, pr. (33 ad ed.)

Origo emendi vendendique a permutationibus coepit. Olim enim non ita erat nummus neque aliud merx, aliud pretium vocabatur, sed unusquisque secundum necessitatem temporum ac rerum utilibus inutilia permutabat, quando plerumque evenit, ut quod alteri superest alteri desit. Sed quia non semper nec facile concurrebat, ut, cum tu haberes quod ego desiderarem, invicem haberem quod tu accipere velles, electa materia est, cuius publica ac perpetua aestimatio difficultatibus permutationum aequalitate quantitatis subveniret. Eaque materia forma publica percussa usum dominiumque non tam ex substantia praebet quam ex quantitate nec ultra merx utrumque, sed alterum pretium vocatur.

Többen megállapítják, hogy a Paulus-textus Arisztotelész felfogására vezethető vissza.⁶⁷⁰ A szöveg egy gazdaságtörténeti áttekintés arról, hogy milyen lépésekben váltotta fel az adásvétel a cserét.⁶⁷¹ A szöveg szerint az adásvétel a csereügyletekből (*permutationibus*) ered.⁶⁷² Egykor ugyanis nem létezett érmepénz (*nummus*), és nem is hívták az egyiket árunak, a másikat pedig árnak. Abban az időben mindenki az idők és dolgok szüksége⁶⁷³ szerint elcserélte a számára haszontalant valami hasznosra, minthogy gyakorta előfordult, hogy valamiből az egyiknek feleslege van, a másiknak pedig éppen az hiányzott. Mivel azonban a szükségletek nem mindig, és nem könnyen találtak, kiválasztottak egy olyan anyagot (*electa materia*), amelynek közös és állandó becsértéke (*cuius publica ac perpetua aestimatio*) a mennyiség egyenlőségénél fogva (*aequalitate quantitatis*) a

⁶⁶⁸ Vö. ezzel egyezően BRETONE *Fondamenti* 130.

⁶⁶⁹ Tágabb kontextusban, az adásvétel egy másik szegmentumához ld. JAKAB *Stipulationes*.

⁶⁷⁰ Ld. ehhez különösen; BRETONE *Fondamenti* 129; WOLTERS *Nummi signati* 356. Külön kiemelendő ebben a vonatkozásban Bessený András nézete, aki kezdetben rámutat az „arisztotelészi tanmese” és a Paulus-szöveg közötti kapcsolatra, utóbb azonban hangsúlyozza, hogy az arisztotelészi felfogás egy τόπος, az adott kor széles körben ismert és elfogadott tudományos nézete, és ebből adódi az a tény is, hogy Paulusnál is megjelennek ennek a nézetnek egyes elemei. Ezzel együtt ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy egyébként érdemi párhuzam nem mutatható ki a két szöveg között. Részletesen ld. BESSENYŐ *A pénz* 222 és 225.

⁶⁷¹ SCHERMAIER *Materia* 296.

⁶⁷² SCHERMAIER *Materia* 296; BESSENYŐ *A pénz* 222; WOLTERS *Nummi signati* 357.

⁶⁷³ Ehhez hasonlóan Arisztotelésznél a Nikomakhoszi Etikában (1133a) ez a csereügyletek közös mozgatórugója, a χρεία, vagyis az igény, a szükséglet. Ehhez ld. még HOLLANDER *Money* 8.

csereügyletek nehézségeinek oldását szolgálhatta (*difficultatibus permutationum subveniret*). Ez az anyag hivatalos formába verve (*ea materia forma publica percussa*), nem annyira a külvilágban megjelenő „materiális szubsztrátumnál”⁶⁷⁴ (*substantia*), mint inkább mennyiségénél (*quantitate*) fogva alkalmas a használatra és a tulajdonszerzésre (*usum dominiūmque praebet*). Innentől kezdve nevezik az egyiket árunak (*merx*), a másikat árnak (*pretium*).

Bessenýó András, és vele lényegében egyezően Schermaier is úgy látja, hogy Paulus a pénz fejlődésének két lépését írja le: elsőként lehet említeni egy bizonyos anyagnak a kiválasztását (*electa materia*), amely anyaghoz közös és állandó becsértéket társítottak (*publica ac perpetua aestimatio*), így a mennyiségi egyenlőség folytán (*aequalitas quantitatis*) könnyített a cserefolyamatokon.⁶⁷⁵ Schermaier ennek kapcsán kiemeli, hogy ebben az állapotban a kiválasztott anyag jogi értelemben még nem minősül pénznek; lényegét tekintve az ugyanolyan áru, mint bármely másik, vagyis ehelyütt még csak egy *Zwischenware* révén igyekeztek megkönnyíteni a csere okozta nehézségeket.⁶⁷⁶ Gaius is utal arra, hogy kezdetben a pénzfizetés nem leszámblálás, hanem lemérés által történt⁶⁷⁷, vagyis pénz gyanánt még nem valamely kiválasztott anyag szolgált; ezt a szerepet csak a súly által volt képes betölteni.⁶⁷⁸ Bessenýó arra mutat rá, hogy a *Zwischenware* – az által használt kifejezéssel *numéraire* – mennyisége által oldja a cserében rejlő nehézségeket, és ebben a fázisban az egyetlen felmerülhető probléma ennek a pénzárúnak az egyén rendelkezésére álló tényleges mennyisége, mivel csak ez szab határt annak, hogy eme pénzárú közbejöttével mely árukat lesz képes megszerezni.⁶⁷⁹ A következő fontos lépés a vert pénz megjelenése volt. Erre utal a *materia* mellett a *forma publica percussa* kifejezés: a *publica ac perpetua aestimatio* biztosítása éppen a *forma publica percussa* által vált lehetővé. A *publica ac perpetua aestimatio* jelentősége pedig abban áll, hogy ebből ered az értékegyenlőség, vagyis a használatot és a tulajdonjogot éppen az érmére

⁶⁷⁴ A kifejezés Bessenýó Andrásról származik, ld. BESSENYŐ *A pénz* 226.

⁶⁷⁵ SCHERMAIER *Materia* 297.

⁶⁷⁶ SCHERMAIER *Materia* 297; BESSENYŐ *A pénz* 222. Ezzel egyezően fogalmaz Wolters is, amikor Arisztotelész Politikájának egy passzusát elemzi (1257a), és rámutat arra, hogy az Arisztotelész által leírt pénz egyértelműen *Zwischenware*. A Nikomakhoszi Etikában (1133a-b) Arisztotelész finomítja a pénz mibenlétére vonatkozó felfogását. Fontos jellemzőként emeli ki, hogy a pénz a szükségletek kielégítése körében minden dolog mérésére és összehasonlítására szolgál, valamint társul hozzá minden jövőbeli csere garanciája is. Részletesen ld. WOLTERS *Nummi signati* 351.

⁶⁷⁷ Vö. Gai. 1, 122: „*tunc igitur et qui dabat alicui pecuniam, non numerabat eam, sed appendebat [...]*”.

⁶⁷⁸ SCHERMAIER *Materia* 297. Ezt alátámasztja az idézett Gaius-szöveg egy másik fordulata is: „*[...] eorumque nummorum vis et potestas non in numero erat, sed in pondere [...]*”.

⁶⁷⁹ BESSENYŐ *A pénz* 222-223.

nyomott *quantitas* által biztosította.⁶⁸⁰ Paradigmaváltást tapasztalhatunk tehát: amíg korábban a súly hivatalos garantálására került sor, addig a vert pénz megjelenésével az érmén feltüntetett értékjel adja az állandó és mindenki által elfogadott pénzértéket.⁶⁸¹ Ebből eredően állapítja meg Schermaier, hogy Paulus saját korának felfogását mutatja be: ekkor a hordozó anyag és a névérték nem álltak közvetlen összefüggésben egymással; a névérték a nemesfém tartalomtól függött.⁶⁸² Kétségtelen ugyanakkor, hogy a névérték mint kizárólagosan jogi értelemben megjelenő mennyiség felé vezető úton mindez csak a legelső lépést jelentette.⁶⁸³ Ennek kapcsán érdemes még néhány gondolatot szentelni a *non tam ex substantia quam ex quantitate* fordulatnak. Ez ugyanis előre jelzi azt a fejlődési folyamatot, amelyben a *substantia*, amely eredetileg együtt létezett a *quantitasszal*, előbb másodlagossá válik, majd eltűnik a *quantitas* mögül⁶⁸⁴, lényegében akként, ahogy Lewis Carroll 1865-ös meséjében eltűnik a macska, de a mosoly még ott marad. A döntő fordulatot pedig mindenképpen a *forma publica* jelenti, ugyanis ezen a ponton kerül előtérbe a *quantitas*, és szorul háttérbe a *substantia*.⁶⁸⁵ Ez a római jogászok gondolkodásában még csak annyit jelentett, hogy a pénzhez elsődlegesen kötődő cselekvés többé nem *appendere* volt, hanem *numerare*, valamint ekkor különül el *merx* és *pretium* is.⁶⁸⁶ Ennek a momentumnak azonban további jelentősége is van a pénz jogi szempontból való értékelése kapcsán, lényegében ugyanis innét ered a pénz mint értékmérő és az összes többi, jogi értelemben vett dolog közötti különbség. A *substantia* lesz ugyanis az, amihez a jogi értelemben vett dolgok felett fennálló dologi jogi jogosultságok kötődnek, éppen úgy, ahogy eme dolgok pénzértéke is a dolgok fizikai létehez tapad. Ehhez képest a pénz esetében a *substantia* és a *quantitas* szétválása eredményezi azt, hogy a pénz értékjog, Wertrecht lesz, amely független az értékjogot hordozó anyagtól; ez utóbbi csupán a pénz jele lesz – lényegében ez azt is jelenti, hogy teljességgel mindegy, hogy milyen anyag hordozza a pénz jelét.⁶⁸⁷ Összességében megállapítható tehát, hogy *substantia* és *quantitas*, tehát az értékjel és értékjog különválása vezet oda, hogy a modern jogban a pénzt fokozottan helyettesíthetőként írjuk

⁶⁸⁰ SCHERMAIER *Materia* 298.

⁶⁸¹ BESSENYŐ *A pénz* 223; ezzel egyezően WOLTERS *Nummi signati* 357.

⁶⁸² SCHERMAIER *Materia* 298.

⁶⁸³ BESSENYŐ *A pénz* 223.

⁶⁸⁴ Vö. BESSENYŐ *A pénz* 223.

⁶⁸⁵ Vö. WOLTERS *Nummi signati* 358.

⁶⁸⁶ A lemérésről a leszámításra való áttérés kapcsán a forrásokban ld. Gai. 1, 122 és Plin. Nat. Hist. 33, 46. A *merx* és *pretium* kapcsán az idézett Paulus-textus mellett kiemelendő még Gai. 3, 141. Vö. HOLLANDER *Money* 10; WOLTERS *Nummi signati* 357.

⁶⁸⁷ Ehhez ld. részletesen BESSENYŐ *A pénz* 226-227; SCHERMAIER *Materia* 299.

le. Rá kell mutatni ugyanakkor, hogy a jog által létrehozott értékjel meglátásunk szerint szükségképpen kötődik a *naturához* és a *naturalis ratióhoz*, minthogy a Zwischenware kiemelkedése a többi áru közül egy természetes folyamat eredménye, így a jog teremtette értékjel is akkor töltheti be feladatát, ha igaz rá, hogy *natura congruens*.⁶⁸⁸ Mindeme megfontolások alapján látnunk kell, hogy igaz ugyan Bessenyő András azon megállapítása, hogy a pénzérték egy jog szülte létező⁶⁸⁹, azonban a pénz természetére vonatkozó alapállás egyszersmind meghatározza a már korábban felvetett kérdésre adandó választ is, jelesül, hogy milyen jog hozza létre az értéket. Ebből a válaszból ugyanis egyértelműen látszik, hogy amit akként fogalmazunk meg, hogy a 'pénz természete', az *κατ' ἀξίαν* azt jelenti, hogy a *natura* pénzre vonatkozó szabályossága, tehát nem a pénz sajátossága, hogy természettel bír, hanem a pénz is része a *naturának*! Ezen túlmenően az is kitűnik ebből, hogy nem csak a pénz, hanem minden egyes létező bír egy konkrétan meghatározott hellyel a világban – az univerzumban, ha úgy tetszik – ezek szerint pedig a *natura* alapján értékkel bír. Ezt a szabályosságot, rendet, az ember értelme révén képes felismerni, és magáévá is tenni, vagyis egy, az embertől függetlenül létező valóság szabályosságát az ember a maga viszonyaira leképezi, és a mindennapokban használja. Az ezen a ponton adódó probléma kétrétű: egyfelől adódik abból a tényből, hogy éppen az ember „közbejötté” miatt a pénz kettős természetűvé válik: muszáj valamely testi létezőhöz (bronz, arany, ezüst) kötni, éppen a Bretoné által is említett garanciális szabályok miatt. Ennek oka nagyon képszerű módon érhető tetten a Waldstein által írott, és többször hivatkozott *caecitas animorum* gondolatában: a természettől, a természet rendjétől való eltávolodás rendszeresen az igazságtalan irányába hajszolja az embert. Ha pedig a jogász feladatának középpontjában az igazságosság művelése áll (vö. Ulp. D. 1, 1, 1, 1 [1 inst.]: *iustitiam namque colimus*), akkor a helyes és helytelen, az igazságos és igazságtalan megkülönböztetése során napi

⁶⁸⁸ Vö. Cic. de re publ. 3, 33. A fenti állítást talán megfelelően támasztja alá az a tapasztalat, hogy a pénz rohamos romlásával együtt járó válságok idején hiába igyekszik az állam fenntartani az értékjelet, a gyors értékvesztés a társadalomban az értékmérőre vonatkozó radikális paradigmaváltást eredményez.

⁶⁸⁹ Ez az elgondolás megjelenik Arisztotelésznél is a Nikomakhoszi Etikában (1133). Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Arisztotelész eredetileg a pénz görög nevét (νόμισμα) a törvényből (νόμος) eredezteti, mert mint írja: „καὶ διὰ τοῦτο τοῦνομα ἔχει νόμισμα, ὅτι οὐ φύσει ἀλλὰ νόμῳ ἐστὶ - s ezért *nomisma* a neve görögül, mert nem természetesen, hanem törvényen alapszik” (Szabó Miklós fordítása, Budapest: Európa Kiadó, 1997). A görög szöveg az alábbi kiadásból származik: *Aristotelis Ethica Nicomachea; recognovit brevique adnotatione critica instruxit I. Bywater*. Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis. Oxonii: e typographeo Clarendoniano, 1894. Másutt (1133b) ugyanakkor azt írja, hogy nyilvánvalóan (δηλον) úgy ment végbe a csere (ἀλλαγῆ), ahogyan azt bemutatja (Szabó Miklós fordításában: „Hogy a cserekereskedés valóban így ment végbe [...] egészen természetes”). Ekként a νόμισμα szóban a νόμος-ra utalás a *forma publica percussa* megfelelője lehet a római forrásokban.

szintű feladat kell, hogy legyen a *naturával* összhangba hozni az embert. Ennek az előbb is említett *caecitas animorum*nak az eredője – és ez egyben az említett probléma másik szintje – az értelem és az értelem általi felismerés kifejezése között tátongó szakadék. Eme szakadék mibenlétének talán legjobb érzékeltetéséhez a Szent Patrik nevéhez fűződő legendára érdemes hivatkozni, amely szerint a szent egy lóhere segítségével magyarázta el a Szentháromság mibenlétét.⁶⁹⁰ Az értelem általi emberi felismerés ugyanis nem minden esetben nyerhet adekvát, tehát a felismerés tartalmának megfelelő nyelvi kifejezést: valami szükségképpen hiányozni fog a felismerésről szóló közlésből – talán éppen ennek tudható be a római jogászok idegenkedése definícióktól. Innen már könnyen lehet arra a következtetésre jutni, hogy az emberi megismerés véges, holott ha ez valójában így lenne, akkor nem lennének a mai napig is olyan közösségek, amelyek a lehető legnagyobb összhangban élnek a természettel. Ez általában ahhoz a kérdéshez vezet, hogy vajon a létezők attól létezők, hogy az emberi fogalomalkotás létrehozza ezeket, vagy kell, hogy létezzen egy olyan, nagyobb összefüggés, egy szellemi valóság, amely meghatározott rendben létezik, és amelyet az ember az értelem folytán felismer, és törekszik ezzel összhangban élni – mint ahogy az Marcus Aurelius Elmélkedéseiben is olvasható.

⁶⁹⁰ Vö. *MKatLex* s. v. 'Patrik'.

A IACTUS MISSILIIUM PROBLÉMÁJA

I. Bevezető gondolatok

Mind az elsődleges, mind pedig a másodlagos forrásokban elszórtan lehet találkozni olyan véleményekkel, illetőleg munkákkal, amelyek szorosán véve a *iactus missiliumot*, a nép közé történő pénzszerzés kérdését érintik. Az elsődleges források között csak marginálisan kerül említésre ez a kérdés, valószínűleg talán azért, mert a *ius privatum* – Zlinszky János megállapítása szerint – nem elsősorban a közemberek apró-cseprő problémái nyomán fejlődött; sokkal nagyobb súllyal estek a latba az előkelőbb, vagyonosabb rétegek olyan ügyei, amelyek mögött nagy vagyontömegek mozgása állt.⁶⁹¹ Ekként – mint arra Benedek Ferenc rámutat – a pénzszerzés, illetőleg az elszórt pénz tulajdonának megszerzése nem tartozott a magánjog nagy kérdései közé.⁶⁹² Ennek egyik oka ténylegesen lehet az, hogy a római jogászok általában nem érdeklődtek különösebben az ünnepi alkalmak során szétszórt pénz és egyéb ajándéktárgyak sorsa iránt; erre a jogi források csekély számából nagy biztonsággal lehet következtetni. A jogi források ilyen elenyésző száma egyfelől kétségtelenül magyarázható azzal, hogy a *ius privatum* főként a vagyonosabbak vitái nyomán fejlődött, nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a pénz és egyéb ajándékok elszórásakor a tömegben keletkező esetleges vita nagy valószínűséggel még a helyszínen eldőlt a konkrét felek között, méghozzá akként, hogy az erősebb, a gyorsabb, a furfangosabb szerezte meg az elszórt ajándékokat. Így a *iactus missilium* tényállásának van egy, nem elhanyagolható mértékű, jogon kívüli szegmentuma, ami éppen ilyen jogon kívüli jellegéből adódóan a jogászok, ekként a jogi források számára is láthatatlan maradt. Ezen túlmenően, létezik még egy másik, ebben a körben megemlíthető ok, jelesül a magistratus vagy a császár jelenléte az ajándékosztás során, amely alapján állítható, hogy nem is kizárólag magánjogi kérdéssről van szó. Mindez azonban nem zárja ki, hogy adódjanak olyan kérdések, amelyek felvetése, és a megválaszolásukra tett kísérletek összességében előbbre vihetik a római magánjoggal kapcsolatos gondolkodásunkat is. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ezt a tényállást nem kizárólag csak a római jog kezelte

⁶⁹¹ Ld. ZLINSZKY *Római büntetőjog* 98.

⁶⁹² Ld. BENEDEK *Derelictio* 7.

szinte jelentéktelen problémaként; a különböző európai országok hatályos polgári jogi kódexei számára sem ismert ez a kérdés mint önálló tényállás. Már ezen a ponton megjegyzendő, hogy a hatályos polgári jogi kódexek hallgatása ebben a kérdésben távolról sem meglepő: a pénznek a nép közé történő szórása mint társadalmi jelenség a jóléti társadalmakra általában nem, illetőleg nem ebben a formában jellemző.

Pénznek, illetőleg tágabban mindenféle ajándéktárgyakra ünnepi játékok során a nép közé történő szórását megemlítő szövegekkel több helyen lehet találkozni Suetonius „*De vita Caesarum*” című munkájában.⁶⁹³ Megfelelő példaként szolgálhat ebben a vonatkozásban a Nero uralkodásáról szóló könyvben található szöveg.

Suet. Ner. 11:

Spectaculorum plurima et varia genera edidit: iuvenales, circenses, scaenicos ludos, gladiatorium munus. Iuvenalibus senes quoque consulares anusque matronas recepit ad lusum. Circensibus loca equiti secreta a ceteris tribuit commisitque etiam camelorum quadrigas. Ludis, quos pro aeternitate imperii susceptos appellari 'maximos' voluit, ex utroque ordine et sexu plerique ludicras partes sustinuerunt; notissimus eques R. elephantum supersidens per catadromum decurrit; inducta Afrani togata, quae Incendium inscribitur, concessumque ut scaenici ardentis domus supellectilem diriperent ac sibi haberent; sparsa et populo missilia omnium rerum per omnes dies: singula cotidie milia avium cuiusque generis, multiplex penus, tesserae frumentariae, vestis, aurum, argentum, gemmae, margaritae, tabulae pictae, mancipia, iumenta atque etiam mansuetae ferae, novissimae naves, insulae, agri.

Az idézett szövegből markánsan kitűnik, hogy a császár általi ajándékosztás multságok, ünnepi- vagy cirkuszi játékok széles skálájához (*iuvenales, circenses, ludi scaenici, munera gladiatoria*)⁶⁹⁴ kötődött, amelynek során a császár, illetve segítői ajándékok garmadát osztotta szét.⁶⁹⁵ Mindezekkel a példákkal Suetonius azonban arra akar

⁶⁹³ Hasonló szövegek megtalálhatók még Tacitusnál is, azonban eme szerző külön foglalkozik az ünnepi játékok rendezésével, a rendezvények céljaival, illetőleg az ilyen rendezvények során történetekkel, ugyanakkor ezektől a szöveghelyektől függetlenül találkozhatunk olyan tudósításokkal, amelyek a népnek történő adományosztásról szólnak. A teljesség igénye nélkül ld. pl. Tac. Ann. 3, 29; 3, 31; 12, 41; 13, 31; 13, 49; 14, 21; 15, 32; 15, 53.

⁶⁹⁴ Eme játékok átfogó bemutatását ld. pl.: FREYBURGER Ludi.

⁶⁹⁵ A segítők közreműködése kapcsán ld. pl. a játékokon való elnöklés kérdéséhez Suet. Cal. 18: *Neque spectaculis semper ipse praesedit, sed interdum aut magistratibus aut amicis praesidendi munus iniunxit.*

rámutatni, hogy a császár igazából hajlamos volt a pazarlásra⁶⁹⁶; ezek a cselekvései is féktelen és gonosz természetének mutatói⁶⁹⁷, jöllehet maga a császár kezdetben ezt palástolni igyekezett.⁶⁹⁸ A bemutatott Suetonius szövegek alapján helyesnek látszik Heleen Groot megállapítása, amely szerint a játékok, illetőleg az ajándékosztások leírásának elsősorban funkcionális szerepe van: az adott személy jobb bemutatását szolgálják ezek a tudósítások, ekként meghatározott céllal szerepelnek a szövegekben.⁶⁹⁹ Ami most már közelebről az ajándékosztást mint eseményt illeti, feltűnő lehet ezeknek az ajándékoknak az igen terjedelmes és részletes felsorolása, amelynek Suetonius munkájában másutt is megtalálhatók példái. A vonatkozó szövegek alapján a *missilia* körébe tartozhattak madarak, élelmiszercsomagok és a beváltható utalványok vagy jegyek. Ezeket a jegyeket gabonára, ruhára, arany- és ezüstneműre, drágakövekre, gyöngyökre, festményekre, rabszolgákra, igavonó állatokra és szelídített vadállatokra lehetett beváltani, de előfordult, hogy hajókra, bérházakra, vagy akár földekre szóló jegyek is szétszóra kerültek.⁷⁰⁰ Domitianus császárról szólva Suetonius megemlíti, hogy a szétszortott ajándékok között pénz, valamint kenyérral, illetőleg hússal, hallal, zöldségekkel tele kosarak is szerepeltek.⁷⁰¹ Ha most már összességében vizsgáljuk a Suetonius tollából ránk maradt, a kérdéssel foglalkozó szövegeket, megállapítható, hogy mindezeket az ajándékokat (*congiarium* – Suet. Dom. 4) vagy szétszortták (*sparsit et missilia* – Suet. Cal. 18; *sparsa et populo missilia* – Suet. Ner. 11; *missilia sparsit* – Suet. Dom. 4), vagy kiosztották (*panaria [...] divisit* – Suet. Cal. 18; *nummorum trecentorum ter dedit, plebei sportellis [...] distributis* – Suet. Dom. 4). Abból a tényből eredően,

⁶⁹⁶ Vö. Suet. Ner. 30: *Divitiarum et pecuniae fructum non alium putabat quam profusionem, sordidos ac deparcos esse quibus impensarum ratio constaret, praelautos vereque magnificos, qui abuterentur ac perderent.*

⁶⁹⁷ Vö. Suet. Ner. 26: *Petulantiam, libidinem, luxuriam, avaritiam, credulitatem sensim quidem primo et occulte et velut iuvenili errore exercuit, sed ut tunc quoque dubium nemini foret naturae illa vitia, non aetatis esse.*

⁶⁹⁸ Vö. Suet. Ner. 10: *Et cum de supplicio cuiusdam capite damnati ut ex more subscriberet admoneretur: 'quam vellem' inquit, 'nescire litteras'. Omnes ordines subinde ac memoriter salutavit. Agenti senatui gracias respondit: 'Cum meruero'.*

⁶⁹⁹ Vö. részletesen GROOT *Öffentliche Spiele* 51 skk. Erre további példák is hozhatók Suetoniustól. Miután hosszasan ír Caligula uralkodásának egyes epizódszerű eseményeiről, amelyek már-már arra lennének alkalmasak, hogy a császár jó hírét keltsék, hirtelen váltással állítja: „*Hactenus quasi de principe, reliqua ut de monstro narranda sunt*” (Vö. Cal. 22). Hasonlóképpen Domitianus kapcsán egyfelől rámutat, hogy bár korábban egyáltalán nem foglalkozott a költészettel, később pedig kifejezetten megvetette, mégis – mintegy szerénysége jeleként – úgy tett, mint aki a költészet nagy rajongója lenne (Dom. 2: „*Simulavit et ipse mire modestiam, in primisque poeticae studium, tam insuentum antea sibi quam postea spretum et abiectum, recitavitque etiam publice*”). Ugyanakkor az általa rendezett versenyek között Suetonius megemlíti a prózaversenyeket, amelyen a császár maga elnökölt (Dom. 4).

⁷⁰⁰ Suet. Ner. 11. Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'tessera'; BENEDEK *Így szórták* 698; BENEDEK *Iactus* 2109.

⁷⁰¹ Suet. Dom. 4. Vö. FINÁLY s. v. 'opsonium'

hogy Suetonius több helyen foglalkozik a császárok által rendezett ünnepi játékok részletes bemutatásával, némely esetben aprólékosan bemutatva, hogy milyen adományok kerültek szétosztásra, illetőleg néhol azt is, hogy egyik vagy másik néprétegnek milyen formában kedvezett a császár⁷⁰², körvonalazhatónak látszik egy olyan nézet, amely szerint a császár játékokon való jelenlétének politikai motivációja volt, vagyis ezek az ünnepek egyfajta propaganda célját szolgálták.⁷⁰³ Erre azért különösen fontos rámutatni, mert Gedeon Magdolna az antik Róma sport- és egyéb rendezvényeivel, valamint az ezekhez kapcsolódó további kérdésekkel foglalkozó munkájában a *tesseræ* tömegbe szórása kapcsán helyesen mutat rá arra, hogy a *iactus missilium* megértéséhez az ajándékszórás célját kell szem előtt tartani.⁷⁰⁴ Eme propaganda metaforája a „*panem et circenses*” gondolata, amely retorikai τόπος gyanánt a politikus elit, illetőleg később a császárok magatartását, cselekvéseit jellemzi.⁷⁰⁵ A kifejezés eredetileg a római költő, Iuvenalis tollából származik, aki olyanként hivatkozik a „kenyeret és cirkuszt” kifejezésre, mint az egyetlen dologra, ami a politikai részvétel lehetőségével mintegy születési előjogként bíró római lakosságot még egyáltalán képes lekötöni. Ekként a költő összességében némiképp megvetéssel szól korának római társadalmáról, összehasonlítva a régi idők korának hanyatló felfogásával: amíg egykor a római polgár szavazata nem volt áruba bocsátható, addig Iuvenalis korára a polgárok többségét mindössze két dolog érdekelte csupán – az ingyen búza, és a szórakozás lehetősége. A politikusok számára e kettő csupán a politikai hatalom növelésének egy eszköze volt.⁷⁰⁶ Mégoly röviden szólva is a nyilvános játékok kérdéséről, le kell szögezni, hogy a köztársaság korának játékaik sok tekintetben előfutárai voltak ugyan a principátus rendezvényeinek, mégis a köztársaság korának ilyen rendezvényei az ünnepi játékok történetében önálló irányvonalat is képviselnek.⁷⁰⁷ A nyilvános játékok

⁷⁰² Ld. pl. Domitianusnál: „... quia pars maior [ti. missiliarum – E.J.] intra popularia decidebat, quinquagenas tesseræ in singulos cuneos equestris ac senatorii ordinis pronuntiavit” (Dom. 4).

⁷⁰³ GROOT *Öffentliche Spiele* 307-308.

⁷⁰⁴ GEDEON „*Sportjog*” 137.

⁷⁰⁵ Mommsen rámutat, hogy a játékok a királykorban szakrális célzatúak voltak. Vö. MOMMSEN *Ludi magni* 42 skk. Csak a köztársaság korában változott meg a játékok célja és jelentősége, hiszen ekkor a Iuppiternek ajánlott rendkívüli fogadalmi játékokon kívül, a magistratusok is évente rendeztek játékokat, amelyek hagyománya a királykorra vezethető vissza. Vö. GEDEON „*Sportjog*” 14 és 18; BERNSTEIN *Ludi Publici* 13, 51 és 77.

⁷⁰⁶ Iuv. Sat. 10, 77–81: „...iam pridem, ex quo suffragia nulli vendimus, effudit curas; nam qui dabat olim imperium, fasces, legiones, omnia, nunc se continet atque duas tantum res anxius optat, panem et circenses. Ilyen hangvétellel DODGE *Amusing the Masses* 205; POTTER *Entertainers* 324. Ezzel egyezően utal erre a problémára az ókeresztény író, Tertullianus is (vö. Tert. De Spect. 1, 1 és 5, 7), aki egyenesen bálványimádásnak (*idololatria*) minősíti ezeket a játékokat. Vö. HARMON *Games in the Roman Age* 237.

⁷⁰⁷ BERNSTEIN *Ludi Publici* 13.

szolgálhatták egyes csoportok, vagy akár egyének politikai célkitűzéseit⁷⁰⁸, a későbbiekben pedig, ha jelképesen is, de alkalmasak voltak a császár hatalmának megjelenítésére is.⁷⁰⁹ A korra jellemző társadalmi gyakorlat szerint, a gazdagok egyfajta morális kötelessége volt a tömegek részeltetése saját szerencsájükből, így egyfajta társadalmi kötelezettségé vált az elit számára a játékokon való jelenlét, függetlenül attól, hogy kinek a szervezésében kerültek megrendezésre. A játékok keretében gyakorolt bőkezűség – mintegy az *euergetizmus* megnyilvánulása – egyfelől a fontosabb magistratusi tisztségek betöltése körében is elengedhetetlen szerepet játszott⁷¹⁰, másfelől pedig a császárok – ha úgy tetszik – mint kommunikációs eszközt alkalmazták: saját hatalmuk megerősítésére, népszerűségük növelésére, vagy egyes csoportok olyan jellegű befolyásolására, amely a hatalomgyakorlás során később is hasznos lehetett.⁷¹¹ Suetonius leírásai alapján állítható tehát, hogy az *euergetizmus* konkrét megnyilvánulási eszköze a császárkorban a *panem et circenses* elvben öltött testet. Akár a köztársaság kori elit, akár a császár hatalmának megerősítésére a nyilvános játékok annál is inkább megfelelő színtérül szolgálhattak, mivel nagyban-egészben a teljes római társadalom képviseltette magát ezeken a rendezvényeken.⁷¹² Mind a köztársaság korának elitje, mind a császárok számára a játékok kommunikációs célokat szolgáltak: jól lehetett használni ezeket a rendezvényeket a politikai karrier előmozdítására, vagy a politikai nézetek nyilvánvalóvá tételére – akárhogyan is, a cél a *favor populi* megszerzése volt.⁷¹³ Ugyan költséges módja volt ez a közönség befolyásolásának, hiszen a költségek legalább egy részét az állta, aki a játékokat rendezte, mégis összességében megérhette, hiszen a tömeg általi ünnepltség a népszerűség mutatójaként szolgált.⁷¹⁴ Mindezen megfontolások után, egy következő lépésben érdemes lehet a *iactus missilium* kérdését csak jogi szempontból megvizsgálni. A szekunder irodalom körében ezt a tényállást a szerzők nagy része – a *iactus missiliumra* vonatkozó szövegek forrásokban elfoglalt helye alapján – közelebbről meg nem határozott személy részére történő tulajdonátruházásként (*traditio in incertam personam*) igyekszik felfogni, holott az elnevezés egy nagyban-egészben esetleges választáson alapul. Ezen a ponton joggal merül fel a kérdés, hogy elképzelhető-e egy, a

⁷⁰⁸ Ehhez a győzelmi játékok vonatkozásában ld. BERNSTEIN *Ludi Publici* 280, a magasabb magistratusi tisztség betöltésére vonatkozóan BERNSTEIN *Ludi Publici* 281, és GEDEON „*Sportjog*” 22.

⁷⁰⁹ GROOT *Öffentliche Spiele* 305-306, 307-308 és 311.

⁷¹⁰ TONER *Leisure* 125.

⁷¹¹ GROOT *Öffentliche Spiele* 306-307.

⁷¹² GROOT *Öffentliche Spiele* 307-308. Ezzel egyezően BERNSTEIN *Ludi Publici* 300.

⁷¹³ GROOT *Öffentliche Spiele* 311 és 313; BERNSTEIN *Ludi Publici* 300.

⁷¹⁴ BERNSTEIN *Ludi Publici* 300 és 311; GROOT *Öffentliche Spiele* 313-314; DODGE *Amusing the Masses* 205; GEDEON „*Sportjog*” 16-18.

hagyományosnak mondható nézettől eltérő felfogás alátámasztása. Ugyanis a *iactus missilium*nak a tulajdon-*traditio* körébe történő utalása a modern jogi gondolkodástól meglehetősen idegen elgondolás, ekként – a tulajdon-*traditio*ra vonatkozó alapvető követelmények ismeretében – felvethető, hogy a *iactus missilium* a *traditio in incertam personam* tényállásához képest inkább egy összetett, egyszerre több tulajdonszerzési módot felölelő, komplex tényállásnak tekintendő. A *traditio in incertam personam* kérdésre vonatkozó kétely alapja Pomponius egy Digesta-beli véleménye, amely szerint az a dolog, amelyet valaki elhagyott (*pro derelicto habuerit*), nyomban – vagyis az elhagyás pillanatában – az enyém lesz.

Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.)

Id, quod quis pro derelicto habuerit, continuo meum fit: sicuti cum quis aes sparserit aut aves amiserit, quamvis incertae personae voluerit eas esse, tamen eius fierent, cui casus tulerit ea, quae, cum quis pro derelicto habeat, simul intellegitur voluisse alicuius fieri.

A jogtudós által adott példa szerint, ha valaki rézpénzt elszór (*aes sparserit*), vagy madarakat enged szabadon (*aves amiserit*), bármennyire is akarja, hogy azt valaki – azaz egy közelebről meg nem határozott személy – megszerezze, mégis az lesz a tulajdonosa, akihez a szerencse sodorja (*cui casus tulerit ea*), tehát azé lesz, aki a véletlen folytán ténylegesen megszerzi azt. A tulajdonszerzés lehetőségét Pomponius azzal magyarázza, hogy amikor az eredeti tulajdonos elhagyta a dolgot, maga is azt akarta, hogy a dolog valakié legyen. A szövegben szerepel tehát egy általános érvényű, elvi állítás, amely a vélemény normatív magját alkotja; ezt követően pedig a jogász vélemény már két, feltehetően konkrét, gyakorlati esetre fókuszál: pénz elszórása, valamint madarak szabadon engedése. Ami a pénzszórásról illeti, már első tekintetre is feltűnő a szövegben szereplő *aes* kifejezés, amely azonban még a Kr.u. II. századtól kezdődő időben is éppúgy használatos volt, mint korábban.⁷¹⁵ Mi több, az *aes* szó eredetileg fémet jelölt, ekként később használták annak a pénznek a megjelölésére is, amelynek előállításához ezt a fémet használták fel. Ugyanakkor a jelentésbeli absztrahálódás jelei már a XII tt-ben is mutatkoznak: fellelhető a törvényben olyan jelentése is, ahol adósság értelemben szerepel; ezt később Ulpianus egy véleménye is

⁷¹⁵ FINÁLY s. v. 'aes'.

megerősíti a Digestában.⁷¹⁶ Ebből a tendenciából látható, hogy a konkrét fém, illetve fémpénz jelölése mellett az *aes* tágabban, finansiális értelemben is értelmezhető.⁷¹⁷ Amikor Pomponius arról ír, hogy bármennyire is akarja a pénzt elszóró személy, hogy a pénzt, helyesebben az egyes pénzdarabokat (erre utal a többes számú névmás, *eas*) valaki megszerezze, hiábavaló a meghatározatlan személyre (*incerta persona*) irányuló akarata: tulajdonszerzés csak akkor következik be, amikor a pénzdarabot valaki – ebben az értelemben már egy konkrét személy – birtokba veszi. A viszony, amibe itt a személy kerül látszólag az egyén és a pénzt elszóró másik személy között jön létre, ez azonban csak a látszat, mivel Pomponius kifejezetten rámutat, hogy a pénz azé lesz, akihez azt a szerencse sodorja. Ennek indokát Pomponius pedig abban látja, hogy amikor valaki elhagy egy dolgot, azt akarja, hogy egy másik személy megszerezze azt. Bár a jelen indokolás elsősre nagyon logikusnak látszik, közel sem biztos, hogy minden esetben igaz, hiszen a jogtudós a pénzt szóró személynek a helyzetéhez való belső, teljesen szubjektív viszonyulását igyekszik objektivizálni. A probléma ezzel a jogászai gondolatmenettel az, hogy miután a nyilvános játékokkal foglalkozó források és a vonatkozó irodalom értékelése alapján az említett játékok, és az ezek keretében történő ajándékosztás a választási vagy más politikai előnyök megszerzésére törekvés eszközei voltak a *panem et circenses* elv égisze alatt. Mindezekkel összehasonlítva Pomponius érvelését, amely szerint, aki a pénzt elszórja, minden esetben azt is szeretné egyszersmind, hogy valaki annak a tulajdonosa legyen, az utóbbi érvelés mesterkéltnek, erőltetettnek hat. A realista szemléletből kiindulva, az ajándéktárgyakat elszóró személy tudata elsősorban a meggyőzésre, a népszerűségkeltésre irányul; az ajándékok jogi sorsának kérdése valószínűleg nem merült fel benne, vagy ha igen, akkor is legfeljebb addig terjedt, hogy az adott dolgot nem akarja tovább magánál tartani, mert a szétosztásból nagyobb előnye származhat. Kevésbé valószínű tehát a Pomponius által leírt célzatos viselkedés: valaki azért hagyja el a dolgát, hogy az másé lehessen.⁷¹⁸ Mindezek alapján gyanítható, hogy Pomponius ebben a véleményben olyan gondolatokat igyekszik az ajándékokat elszóró személy fejébe ültetni, amelyek igazából nincsenek is ott. A szöveg érzékelhetően

⁷¹⁶ Lex XII Tab. 5, 9 (Diocl. C. 2, 3, 26): *Ex lege duodecim tabularum aes alienum hereditarium pro portionibus quaesitis singulis ipso iure divisum. Ulp. D. 50, 16, 213, 1 (1 reg.): 'Aes alienum' est, quod nos aliis debemus: 'aes suum' est, quod alii nobis debent.* Vö. NADJO *L'argent* 102 és 108-109.

⁷¹⁷ Ezzel egyezően ERNOUT – MEILLET s.v. 'aes'

⁷¹⁸ A madarak szabadon engedése körében ugyan a fenti érvelés még csak-csak hihetőnek tűnik: valaki olyan megfontolásból engedi szabadon a korábban fogságban tartott madarait, hogy azok adandó alkalommal akár másé is lehessenek. Persze ez sem feltétlenül igaz, hiszen a józan ész épp nem ezt diktálná; sokkal inkább azt, hogy valaki azért engedje szabadon az addig fogságban tartott madarait, mert azt szeretné, hogy azok szabadok legyenek.

leginkább vitatható fordulata a *quamvis – ea* közötti szövegrész, amelynek körében logikusan csak arról lehet szó, hogy nem elegendő a tulajdonszerzéshez a dolog eredeti tulajdonosának abbéli akarata, hogy a dolog tulajdonát valaki meg kell, hogy szerezzé; ahhoz szükség van még a tényleges *apprehensió*ra is, vagyis arra, hogy a dolgot valaki birtokba vegye. A *quamvis* és a *tamen* kifejezések a hivatkozott szövegrészben egymásra vonatkoznak; a két kifejezés által bevezetett gondolat közötti ellentét általuk teljesen nyilvánvalóvá válik: az említett cselekvés nem valósít meg *traditiót*, mivel ehhez szükséges lenne az, hogy a célszemély megszerezze a dolgot. Márpedig az *incerta persona* és a *cui casus tulerit ea* fordulatok arra engednek következtetni, hogy itt *traditióról* általában nem lehet szó. Ezt alátámasztandó, ehelyütt szükséges hivatkozni Paulus egyik véleményére:

Paul. D. 41, 1, 31 pr. (31 ad ed.)

*Numquam nuda traditio transfert dominium, sed ita, si venditio aut aliqua iusta causa praecesserit, propter quam traditio sequeretur.*⁷¹⁹

A *traditio* római jogban egy dolog formátlan átadását jelentette, amely által elsődlegesen a dolog birtokának átruházása következett be. A *traditio* akkor vitte át az átadott dolog tulajdonát is, ha a *traditio* tárgya *res nec mancipi* volt, az átadó maga is tulajdonos volt, valamint fennforgott valamely, a tulajdonjog átvitelére alkalmas *iusta causa traditionis*.⁷²⁰ Ennek alapja a forrásokban fellelhető ama nézet, amely szerint a pusztán *traditio* nem elegendő a tulajdon átruházásához, az csak abban az esetben száll át, ha adásvétel, vagy egyéb más *iusta causa* (csere, ajándékozás, hozományrendelés, kölcsön, teljesítés stb.), tehát valamilyen kötelmi jogi jogviszony alapján került sor az átadásra.⁷²¹ A *iusta causa traditionis* központi momentuma tehát egy, a felek közötti megegyezés a tulajdonátruházás jogi céljára vonatkozóan, vagyis az átadás egy olyan jogügylet alapján

⁷¹⁹ Egyes szerzők jelzik, hogy a *praecesserit* kifejezés helyére a *processerit* szerencsésebb lenne, főként mert nem minden esetben igaz ama állítás, hogy a *causa* megelőzi a fizikai értelemben vett átadást. Vö. MIQUEL *Mechanische Fehler* 237-238; GORDON *Iusta Causa* 125-126.

⁷²⁰ BONFANTE *Proprietà* II. 203; SCHULZ *CIRL* 349; KASER *RPR* I. 139 és 416; DIÓSDI *Ownership* 139; JÖRS – KUNKEL – WENGER – HONSELL – MAYER-MALY – SELB *Römisches Recht* 156; MAYER-MALY *Römisches Recht* 74; SANFILIPPO *Istituzioni* 210; BESSÉNYŐ *Római magánjog* 339; FÖLDI – HAMZA 329, és különösen 9. sz. jegyzet; HONSELL *Römisches Recht* 58.

⁷²¹ Lényegében erről tudósít Gaius is, amikor leírja, hogy az adásvétel, ajándékozás, vagy egyéb más jogcímen átadott dolog a megszerző tulajdonába kerül, feltéve, hogy az átadó tulajdonos volt. A tulajdon az átadás révén mégis csak akkor száll át, ha arra *ex iusta causa* kerül sor. Vö. Gai. 2, 20; Ulp. 19, 7. Ehhez ld. még BENEDEK *Iusta causa* 18; KASER *RPR* I. 417; JÖRS – KUNKEL – WENGER – HONSELL – MAYER-MALY – SELB *Römisches Recht* 156-157; BENEDEK *Dologi jog* 68-70; MAYER-MALY *Römisches Recht* 75.

kell, hogy megtörténjen, amelynek magának is az a célja, hogy az átadó a megszerzőre a dolog tulajdonát is átruházza.⁷²² A *traditio* és a *iusta causa traditionis* közötti kapcsolat kétirányú. Egyfelől a jogcímként szolgáló ügylet önmagában nem elegendő a tulajdon átszállásához⁷²³, másfelől azonban a pusztán átadás ténye csak keletkeztet tulajdont, ha arra valamely *iusta causa* alapján kerül sor. Ez utóbbi alátámasztásaként szolgálhat az idézett Digesta-textus. A *traditio* és a *iusta causa traditionis* közötti eme kapcsolat hátterében az áll, hogy a tulajdon átszállására ténylegesen csak akkor kerülhet sor, ha az átadó és a megszerző között akarategység áll fenn ebben a tekintetben, vagyis az átadó akarata a tulajdon átruházására, a megszerző akarata pedig a tulajdon megszerzésére kell, hogy irányuljon.⁷²⁴ Ez az akarategység azonban a külvilágban nem közvetlenül jelenik meg, hanem a *traditio* ténye és a *iusta causa traditionis* megléte együttesen enged következtetni a felek között fennálló akarategységre.⁷²⁵ Kétségtelen ugyanakkor, hogy az a nézet, amely a *traditio*t kauzális szerzőmódként fogja fel, egyszersmind éppen az idézett Paulus-hely kapcsán hangsúlyozza, hogy a *iusta causa* objektív, a jog által meghatározott tényállás, a felek akarata pedig ebből a szempontból másodlagos.⁷²⁶ Ehhez képest Benedek Ferenc fogalmaz meg olyan közvetítő álláspontot, amely szerint egy adott ügylet megkötése során számos olyan cél képzelhető el, amely a felek szeme előtt lebeghet. Közös bennük, hogy ezek mind-mind egyetlen célfolyamatba ágyazódnak. A jog ebből kiemel egyet, és relevánssá teszi azáltal, hogy az ügyleti joghatásokat ehhez kapcsolja; az összes többi cél azonban – legalábbis jogi szempontból – irreleváns.

⁷²² BONFANTE *Proprietà* II. 205 és 242; SCHULZ *CIRL* 350; FÖLDI – HAMZA 330.

⁷²³ Ez *expressis verbis* megjelenik Diocletianus egyik rendeletében (Diocl. C. 2, 30, 20), de ugyanígy kiolvasható például Ulpianus egyes, az adásvétellel összefüggő véleményeiből is (vö. Ulp. D. 19, 1, 1 pr. [28 ad Sab.]; Ulp. D. eod. 11, 2 [32 ad ed.]).

⁷²⁴ Ebben az értelemben Benedek is utal a *causa* szó ilyen jelentéstartalmára. Vö. BENEDEK *Iusta causa* 4.

⁷²⁵ Ehhez ld. még BONFANTE *Proprietà* II. 234; BENEDEK *Iusta causa* 20; BESSENYŐ *Római magánjog* 339-340. Bessenő András utal arra is, hogy a középkorban a feleknek ezt az akarategységét *animus transferrendi et accipiendi dominii* névvel illették. Részletesen ld. BESSENYŐ *Római magánjog* 339. Megjegyzendő, hogy éppen az akarategység kérdése okozott további problémákat, a források alapján ugyanis állítható, hogy átszállt a tulajdon akkor is, ha a *traditio* mellett csak *causa putativa* szerepelt. Ennek egyik példája a forrásokban, amikor a pénzáadásra akként kerül sor, hogy az egyik fél tartozás kiegyenlítése címén adja azt, a másik pedig kölcsön gyanánt veszi át (vö. Ulp. D. 12, 1, 18 pr. [7 disp.]). Ehhez hasonló esetek, amikor az egyik fél úgy véli, hogy *ex testamento* köteles egy ingatlan átadására, míg a másik fél szerint az ingatlan átadására *ex stipulatu* került sor, illetve, amikor az egyik fél szerint a pénzáadás *donandi gratia* történt, a másik ugyanakkor mint *pecuniam creditam* veszi át azt (vö. Iul. D. 41, 1, 36 [13 dig.]). A látszólagos disszenzus ellenére mindkét esetben átszáll a tulajdon, mégpedig azért, mert a tulajdonátszállás kérdésében a felek között megvolt az egyetértés. Ez a probléma vezette Savigny arra a következtetésre, hogy lényegében maga a *traditio* is egy szerződés, minthogy megvan benne a felek akaratnyilatkozata a birtok és a tulajdon átruházására. Ténykérdés, hogy csak maga az akaratnyilatkozat nem elegendő a tulajdon átszállásához, hanem ahhoz szükség van még a dolog tényleges birtokba adására is, azonban ez nem rontja le a *traditio* szerződésként való felfogását (dinglicher Vertrag). Mindezek alapján Savigny a *traditio*t mint „dologi szerződést” absztraktnak véli. Részletesen ld. SAVIGNY *System* III. 312-313. Ennek kérdéséhez részletesen ld. FUCHS *Iusta causa* 82-92.

⁷²⁶ Ekként pl. Kaser RPR I. 416; MAYER-MALY *Römisches Recht* 74; FÖLDI – HAMZA 319.

Mindazonáltal ebből még nem szükségszerűen következik, hogy ezek, a jog által figyelmen kívül hagyott célok valamilyen formában ne jöhetnének figyelembe.⁷²⁷

Ugyanakkor a felek egybehangzó célkitűzésének a jog általi értékelése egy ügylettípus, nem pedig egy konkrét ügylet vonatkozásában történik meg, mégpedig a forgalomban való hatékonysága alapján.⁷²⁸ Ekként úgy véli, hogy a *iusta causa traditionis* akként értelmezhető, mint amely alatt a római jogászok „a feleknek egy jogügyletként tipizált oly célban való egyetértését, konszenzusát látták, mely alkalmas (*iusta*) arra, hogy ha egy dolgot ennek alapján tradálnak, ez a *traditio* tulajdonátszállást eredményezzen”.⁷²⁹

Az eddigiek alapján látható, hogy a felek akarata, a *traditio* ténye és a *iusta causa traditionis* megléte egyaránt jelentőséggel bírtak a tulajdon átruházása körében. Úgy véljük, hogy az idézett Paulus-szöveg lényege a tulajdon átszállásának vonatkozásában annyi, hogy ennek megtörténtéhez a pusztá átadás még nem elegendő, hanem a tényleges átadás mellett szükség van egy *iusta causára* is. Az eddigiekben említett jogcímek közös vonása, hogy mind olyan jogügyletek, amelyek körében elengedhetetlen a felek közötti akarategység: mindketten egyet kell, hogy értsenek abban, hogy ki, kinek és mit akar átadni, valamint abban is, hogy eme átadás nyomán a megszerző lesz a dolog tulajdonosa. Ennyiben tehát véleményünk szerint helyes az *animus transferendi et accipiendi dominii* névvel fémjelzett nézet. Mindebből összességében látható, hogy dogmatikus szemlélet szerint a *iactus missilium* kevéssé tűnik *traditio in incertam personam*nak: a tömegeből bárkivel ugyanis – meglátásunk szerint – nem lehet ügyletet

⁷²⁷ BENEDEK *Iusta causa* 33-34. A későbbi irodalomban Warmelo is hasonló nézetet képvisel, amikor rámutat, hogy a római jogászok nézete szerint is kellett egy olyan esemény, egy ok, amely megelőzte a *traditio*t, éppen azért, hogy a tulajdonjog átszállhasson. Azért hívták ezt az okot *iusta causának*, hogy a *traditio* összes többi *causájától* megkülönböztessék. Ez utóbbiak ugyanis csak egy dolog birtoka átruházásának alapjául szolgáltak, a tulajdon azonban ezek alapján nem szállt át. Vö. WARMELO *Iusta causa traditionis* 621.

⁷²⁸ Ehhez ld. még WARMELO *Iusta causa traditionis* 624, aki szerint a tulajdon átruházása csak a felek számára elegendő és megfelelő okból történhetett meg. Mi több, ennek az oknak a társadalom számára is elegendőnek és megfelelőnek kell lennie, ennek nyomán pedig a jog is elismerésben részesíti majd. Következésképpen a *iusta causa traditionis* egy olyan, a *traditio* aktusát megelőző esemény, amelyet természeténél fogva a társadalom, ekként a jog is megfelelőnek ítél, és így ennek alapján átszáll a dolog tulajdonjoga. Nem lényegtelen persze, hogy ez egybevág-e a *traditio*ban résztvevő felek akaratával, azonban jogi szempontból nem ez bír elsődleges jelentőséggel. Külön megemlítendő Evans-Jones és MacCormack nézete, akik szerint a klasszikus jogászok felfogása szerint a *traditio* ugyan kauzális szerzőmód volt, de csak annyiban, hogy a tulajdonjog átadás útján történő átruházásához egy megelőző, érvényes *causára* volt szükség. Ez állhatott valamely ügyletben vagy jogi aktusban, feltéve, hogy a jog szerint elegendő a tulajdon átszállásához. Véleményük szerint ugyanakkor arra nincs forrásbizonyíték, hogy a római jogászok a *causát* akár a felek közös akarataként (common intention to transfer and receive ownership), akár a feleknek az ügylet céljára vonatkozó megállapodásaként (the agreement of the parties as to the purpose of the transaction) fogták volna fel. Részletesen ld. EVAN-JONES – MACCORMACK *Iusta causa* 99-109.

⁷²⁹ BENEDEK *Iusta causa* 36.

kötni; annak meghatározott felek között kell végbemennie.⁷³⁰ Sokkal inkább annak vagyunk tanúi a *iactus missilium* keretében, hogy az egyik fél eldob bizonyos dolgokat, ezzel nyilvánítva ki, hogy azt többé nem akarja a tulajdonában tartani, a körülötte állók közül pedig egyesek felszedik azokat. Ebből az alapállásból szemlélve a *iactus missilium* inkább *derelictio* és *occupatio* egységére hasonlít. A Digesta hivatkozott forrása, valamint Gaius és Ulpianus tanúsága egyaránt arra engednek következtetni, hogy tulajdon-*traditio* esetén a rómaiak is elengedhetetlennek tekintették az akarategységet. Mindent egybevetve alappal állítható, hogy a Pomponius-vélemény az indokolás szempontjából némiképp sántít: mindkét esetre igaz, hogy túlzottan jogászai érveket, gondolatokat, preferenciákat igyekszik a dolgot elhagyó személy tudatába erőltetni, ám a valóság oldaláról szemlélve ezt a kérdést azt láthatjuk, hogy a pénzszerzés esetében az elhagyó preferenciái inkább a tömeg megnyerésére irányulnak, a második esetben pedig pusztán azt szeretné, hogy a madarak szabadok legyenek.

A Pomponius-vélemény kapcsán fentebb megfogalmazott meglátás nyomán, amelynek keretében a *traditio in incertam personam* inkább pénz *derelictiójának* és *occupatiójának* egysége, szükséges az *occupatio* és a *derelictio* jogintézményeinek részletesebb vizsgálata, továbbá a *iactus missilium* és a *derelictio* – *occupatio* közötti, forrásokon alapuló kapcsolat kimutatása.

II. Az *occupatio* mibenléte, helye a forrásokban

Az *occupatio*, másként foglalás – összehasonlítva a többi szerzőmóddal – komplex, több esetkörrel magában foglaló tulajdonszerzési mód.⁷³¹ A foglalásnak ugyanis több nagyobb esetköre van, alapvetően más-más szabályokkal. Annyi mindenesetre nagy

⁷³⁰ Ennek az elgondolásnak ellene lehet szegezni Kaser ama megállapítását, amely szerint a klasszikus jogászok a pénz *traditio*ja esetén nem minden esetben követelték meg valamely *iusta causa* fennforgását: pénzen átadással lehet tulajdont szerezni, jóllehet ennek esetei nem világosak („Daß die Klassiker das Erfordernis eines gültigen Kausalverhältnisses nicht ausnahmslos anerkannt haben, scheint festzustellen. Welche Fälle das waren, ist freilich noch umstritten.”). Állítását arra alapozza, hogy az érvényes jogcím nélküli pénzfizetés esetén a címzett tulajdonos lesz, a pénz csak *condictio*val lehet visszakövetelni. Vö. KASER *Das Geld* 217. Bár első tekintetre ez jelentős ellenérvnek tűnik az eddig mondottak ellen, nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a kérdéses tényállás körében *missilia* eldobásáról van szó, amely nem kizárólag pénzt jelentett, hanem tágabban ide tartoztak bizonyos ajándékok is!

⁷³¹ A szerzőmódokra általában igaz, hogy jóllehet sok életviszonyt fednek le absztrakt jelleggel, mégis az absztrakció alapja a hasonló tényállások egy körbe vonása. Ez alól az *occupatio*t leszámítva egy kivétel adódik első tekintetre, jelesül a dologegyesülés. Ez azonban tüzetesebb vizsgálat után cáfolható, ugyanis a dologegyesülés a valóságban több, különböző tulajdonszerzési tényállást egyesít, amelyek egyetlen közös eleme a joghatás, vagyis a tulajdon megszerzése. Ehhez ld. FÖLDI – HAMZA *Római jog*. 335.

bizonyossággal állítható – amint arra Bonfante is rámutatott –, hogy az ősi tulajdon a leggyakrabban nagy valószínűség szerint *occupatio* útján keletkezhetett.⁷³² Véleményét összességében Kaser is osztja; szerinte az *occupatio* kezdeti esetei között egyfelől a vadak és halak befogása, másfelől pedig az ellenségtől zsákmányolt dolgok elfoglalása jelentette.⁷³³

Az *occupatio* tényállásával foglalkozó szövegek között vannak, amelyek:

- egyes, speciális esetekre vonatkoznak (halak, vadak, madarak foglалása; tengerben keletkezett sziget, ellenség dolgának foglалása, stb.),
- általában beszélnek arról, hogy egy elhagyott dolog az azt birtokba vevő személy tulajdonába kerül (Ulp. D. 41, 7, 1 [12 ad ed.]; Pomp. D. 41, 7, 5, 1 [32 ad Sab.] első fordulata).

A vadak, madarak és halak, tulajdonjoga a *naturalis ratio* alapján azt illeti, aki ilyen állatot befog, mivel az korábban senkié sem volt.⁷³⁴ Ebből a szempontból még az sem számít, hogy a befogás a saját, vagy más ingatlanán történik-e, jóllehet az idegen ingatlanra ilyen céllal érkezőtől a tulajdonos megtagadhatja a belépés jogát.⁷³⁵ Amit ezek közül elfogunk, addig marad a miénk, amíg őrizetünkben megmarad. Ha őrizetünkől megszökött, és természetes szabadságát visszanyerte, megszűnik a miénk lenni, és ismét azé lesz, aki befogja. Akkor nyeri vissza a természetes szabadságát, ha szemünk elől eltűnt, vagy – bár látható – üldözése nehézséget jelentene.⁷³⁶ Azok, amelyek vadállatnak tekintendők (méhek, pávák, galambok, szarvasok), de az a szokásuk, hogy rendszeresen elhagyják a tanyát, majd visszatérnek oda, addig tekinthetők a miénknek, amíg hazajáró hajlamuk megmarad, ha azonban a hazatéréssel felhagynak, megszűnnek a miénk lenni, és a befogó állatai lesznek. Hazatérő hajlamuk akkor szűnik meg, ha hazajáró szokásukat elveszítik.⁷³⁷ A méhek kapcsán a Digesta és az Institúciók szövege külön kiemeli, hogy addig nem lehet őket okkupálni, amíg kasba nem zárjuk őket, mint ahogy a fán fészkelő

⁷³² BONFANTE *Proprietà* II. 74.

⁷³³ KASER *RPR* I. 138. egy másik munkájában Kaser – Cicero alapján (Cic. de leg. 1, 21, 55) – párhuzamot von az *usucapio*, szűkebb értelemben pedig az *usucapio pro herede* és az *occupatio* kifejezések között. Vö. KASER *Usucapio* 127.

⁷³⁴ Gai. D. 41, 1, 1, 1 (2 rer. cott.); Gai. D. eod. 3 pr.; Gai. 2, 66; Inst. 2, 1, 12.

⁷³⁵ Gai. D. 41, 1, 3, 1 (2 rer. cott.).

⁷³⁶ Gai. D. 41, 1, 3, 2 (2 rer. cott.); Gai. D. eod. 5 pr. (2 rer. cott.); Gai. 2, 67. Ennek kapcsán merül fel az Institúciókban és a Digestában a sebesült vad befogásának esete (Gai. D. 41, 1, 3, 5, 1 [2 rer. cott.]; Inst. 2, 1, 13). Ebben a kérdésben két vélemény ütközik: vannak, akik azt mondják, hogy az üldözés során a megsebzett vad azé, aki üldözi; a tulajdon akkor szűnik meg, ha felhagy az üldözéssel. Ha harmadik személy az üldözés során haszonszerzési céllal fogja be az állatot, lopást követ el. Az ezzel ellentétes vélemény szerint – amelyet egyébként maga Gaius is helyesnek ítél – csak a tényleges befogás nyomán lehet megszerezni a sebesült vad feletti tulajdont, mivel még az üldözés során sok minden történhet, ami miatt a befogás nem történik meg.

⁷³⁷ Gai. D. 41, 1, 5, 2 – 5 (2 rer. cott.); Gai. 2, 68; Inst. 2, 1, 14 – 15.

madarak sem kerülnek pusztán eme tény által az ingatlan tulajdonosának tulajdonába. Éppen ezért a fán lógó lép (*favus*) is szabadon birtokba vehető, azonban a tulajdonos ebben az esetben is kizárhatja az ingatlanra történő belépést.⁷³⁸ Mindezekhez képest, a tyúkok és ludak esetében, amelyek nem tekinthetők vadállatnak, hiszen éppen ezért beszélhetünk külön vadludakról és vadtyúkokról – annak ellenére megmaradnak a gazda tulajdonában, hogy esetleg ijedtükben szétrepülnek; ha harmadik személy ilyenkor haszonszerzési céllal birtokba veszi őket, lopást követ el.⁷³⁹

A háborúban szerzett zsákmány a *ius gentium* szerint szintén azé, aki elfogja, a *naturalis ratió*ból eredően.⁷⁴⁰ Ez vonatkozik egyrészt nyilvánvalóan a hadizsákmányra, másrészt a háborúban ejtett foglyokra is, akik azonban ha megszöknek és visszatérnek saját népükhöz, visszanyerik korábbi állapotukat.⁷⁴¹ A tengerparton található kavicsok, drágakövek tulajdonát is – egyezően a korábban írottakkal – a *ius gentium* alapján lehet megszerezni.⁷⁴² Bár a forrásokban is ritka esetként kerül említésre, mégis szólni kell röviden a tengerben – nem a folyóban; arra egyéb szabályok vonatkoznak – keletkezett sziget problémájáról is. Ennek tulajdonjoga azt illeti meg, aki elfoglalja, korábban ugyanis az így keletkezett sziget senkié sem volt. Ezek a szabályok nem vonatkoznak a folyóban keletkezett szigetre.⁷⁴³ Egyes vélemények szerint feltétlenül szólni kell még a *thensaurus* problémaköréről.⁷⁴⁴ Ezzel kapcsolatban rögtön rá kell mutatni arra, hogy – mint azt korábban már láthattuk – a *thensauri inventio* szabályai összességében különböznek a foglalás általános szabályaitól, másfelől pedig a tulajdon keletkezése a kincstalálás esetében a foglaláshoz képest eltérő momentumhoz kötődik.

Ebben a körben kell még megemlíteni az elhagyott dolgok tulajdonának foglalással történő megszerzését (vö. D. 41, 7), valamint a *iactus missilium* esetét (Gai. D. 41, 1, 9, 7; Inst. 2, 1, 46) is.⁷⁴⁵ Eme esetkörökről az alábbiakban részletesen is szó esik, annyit azonban már előljáróban érdemes lehet jelezni, hogy egyes szövegek az elhagyott dolgok foglalása körében további feltételeket támasztanak a tulajdonszerzés vonatkozásában.

⁷³⁸ Gai. D. 41, 1, 5, 3 (2 rer. cott.).

⁷³⁹ Gai. D. 41, 1, 5, 6 (2 rer. cott.); Gai. 2, 68; Inst. 2, 1, 16.

⁷⁴⁰ Gai. D. 41, 1, 5, 7 (2 rer. cott.); Cels. D. 41, 1, 51pr – 1 (2 dig.); Paul. D. 41, 2, 1, 1 (54 ad ed.); Gai. 2, 69; Inst. 2, 1, 17.

⁷⁴¹ Inst. 2, 1, 17.

⁷⁴² Paul. D. 41, 2, 1, 1 [54 ad ed.]; Inst. 2, 1, 18.

⁷⁴³ Gai. D. 41, 1, 7, 3 (2 rer. cott.); Ner. D. 41, 1, 14pr – 1 (5 membr.); Paul. D. 41, 2, 1, 1 (54 ad ed.); Inst. 2, 1, 22.

⁷⁴⁴ Ekként például SMITH *Antiquities* s. v. 'occupatio'. Lényegében hasonló irányba halad Voci vonatkozó fejtegetése is. Vö. VOCI *Proprietà* 11-19.

⁷⁴⁵ Ehhez ld. KASER *RPR* I. 425-426; TALAMANCA *Istituzioni* 415; SCHULZ *CIRL* 361-362; MARTON *Római magánjog* 157; FÖLDI – HAMZA 332.

Ilyen Paulusnak az a véleménye (Paul. D. 41, 7, 2 pr – 1 [54 ad ed.]), amelyben azt állítja, hogy a birtokba vétellel kizárólag a tulajdonos által elhagyott dolog felett lehet tulajdont szerezni. Utóbb szót ejt egy prokuliánus – szabiniánus véleménykülönbségről: a prokuliánusok szerint akkor szűnik meg a tulajdon, ha valaki az elhagyott dolgot birtokba veszi, míg a szabiniánus vélemény szerint már az elhagyással megszűnik a tulajdon. Ehhez képest ugyanő más helyen (Paul. D. 41, 7, 4 [15 ad Sab.]) azt írja, hogy elbirtoklás útján úgy is megszerezhetjük az elhagyott dolog tulajdonát, amennyiben nem tudjuk, hogy ki, hagyta el azt. Vagyis a tulajdonos által elhagyott dolgon foglalással szerzünk tulajdont, ha azonban a dolgot nem annak tulajdonosa hagyta el, elbirtoklásra szorulunk. Ugyanakkor erre, az elbirtoklás általi tulajdonszerzésre is Iulianus szerint (Iul. D. 41, 7, 6 [3 ad Urs. Ferocem]) csak akkor nyílik mód, ha a dolgot nem tévesen véljük elhagyottnak. Ebben a kérdéskörben külön szabály vonatkozik a hajóból kidobott árura (Iul. D. 41, 7, 7 [2 ex Minic.]), amely szerint az általános felfogás alapján ilyen dolgot semmiképpen sem lehet megszerezni – még elbirtoklás útján sem; Iulianus azonban hozzáteszi, hogy inkább csak *pro derelicto* nem lehet elbirtokolni az ilyen dolgot.

Tekintve a vizsgálódás alapvető irányát, vagyis a pénzen történő tulajdonszerzés kérdését, a vadak, halak, madarak, a tengerben keletkezett sziget és a tengerparton talált drágakövek foglalásának, továbbá az ellenség dolgai elfoglalásának kérdései nem kerülnek a fentieknél részletesebb bemutatásra, nem kívánva vitatni azonban, hogy más összefüggésben eme kérdések részletes vizsgálata is gyümölcsöző lehet. Ehelyett azonban – tekintve a vizsgálódás alapvető irányát – érdemes nagyobb figyelmet szentelni az elhagyott dolgok foglalásának, a *derelictio* mibenlétének, és az utóbbi intézmény egyes speciális eseteinek.

1. Az *occupatio* fogalma.

Az *occupatio* főnév, és az *occupare* ige *verbum – denominativum* kapcsolatban állnak egymással. Az ige – amely egyébként a *capio* ige folyamatos aspektusú derivátuma⁷⁴⁶ – elsődleges jelentése valakitől valamint elvenni: valamit a többiek kizárásával általában magához ragadni.⁷⁴⁷ Ebben az általános jelentéskörben Digesta-beli példák is hozhatók.

⁷⁴⁶ ERNOUT – MEILLET s. v. 'capio'.

⁷⁴⁷ *Oxford Latin Dictionary* s. h. v. 2a; HEUMANN – SECKEL s. h. v. 1a. Ebből további jelentések is erednek (valamit elfoglalni, birtokban tartani, valamit fel-, illetve megkapni, hatalomba keríteni, de ugyanígy valamilyen helyet elfoglalni). Vö. FINÁLY s. h. v.

Ulpianus egyik, a *praefectus urbi* feladataival foglalkozó véleményében arról ír, hogy szokás volt azokat a gyámokat és gondnokokat, akik a tisztséget nem megfelelő módon töltik be, mert például pénzt fizettek azért, hogy megszerezhessék a gyámi pozíciót (*nummis datis tutelam occupasse*), a *praefectus urbi* elé idézni, mert a vesztegetés gyanújával együtt járó *infamiánál* súlyosabb büntetést érdemeltek.⁷⁴⁸ A Pomponius által taglalt esetben egy rabszolganőt egy tanya őrzésére rendelnek, akként, hogy az ingatlan alkotórészének tekintendő, akárcsak az erdész. Mi több, mindkettő tartozékként való kezelése ugyanarra az okra vezethető vissza, jelesül, hogy az ingatlan, és maga a ház is őrzést igényel annak érdekében, hogy akár az ingatlanok, akár a gyümölcsöknek, vagy akár a tanyaházban található dolgoknak a szomszédok általi foglalását meg lehessen akadályozni (*illic, ne quid vicini aut agri aut fructuum occupent, hic, ne quid ceterarum rerum quae in villa continentur*).⁷⁴⁹ Jól látható, hogy az ige jelentése még a Digestában is tágabb; nem kizárólag a tulajdon megszerzésével kapcsolatosan fordul elő. Ugyanakkor érdemes arra is felfigyelni, hogy a hivatkozott Pomponius-szövegben az ige már közelebb áll a szigorúan jogi értelemben vett foglaláshoz, még akkor is, ha a hivatkozott vélemény alapján nyilvánvaló, hogy a szomszédok – mivel jelen esetben egyértelműen rosszhiszemű birtokosként tűnnének fel – semmiképp sem szerezhetnének tulajdont sem az ingatlanon, sem a szaporulaton, sem pedig a tanyaházban található egyéb tárgyakon. A főnévi jelentés kapcsán Ciceróra lehet hivatkozni, aki a „*De officiis*” című munkájában két, az igazságosság által támasztott kötelezettséget említ: egyfelől azt, hogy senki se ártson a másoknak, hacsak a már bekövetkezett jogtalanság erre nem készíti, másfelől pedig, hogy a közös használatú dolgokat a közösség javára, a magánhasználatra szánt dolgokat a saját hasznára fordítsa.⁷⁵⁰ Ezt követően azt írja, hogy a dolgok nem a természetüknél fogva kerülnek az egyén tulajdonába, hanem például hosszú ideig tartó *occupatio* folytán. Erre hozott példája egyebek mellett a korábban lakatlan területen való letelepedés, vagy egy terület háború útján történő meghódítása.⁷⁵¹ Ekként nyilvánvaló, hogy az *occupatio* főnév jelentése a tulajdon megszerzésénél szélesebb jelentéskört ölel fel, ugyanakkor a gondolati tartalmat tekintve mind a köznapi nyelvhasználat, mind

⁷⁴⁸ Ulp. D. 1, 12, 1, 7 (l. s. de off. praef. urb.): *Solent ad praefecturam urbis remitti etiam tutores sive curatores, qui male in tutela sive cura versati graviore animadversione indigent, quam ut sufficiat eis susceptorum infamia: quos probari poterit vel nummis datis tutelam occupasse, [...]*

⁷⁴⁹ Pomp. D. 33, 7, 15, 2 (6 ad Sab.): *Mulier villae custos perpetua fundo qui cum instrumento legatus esset aut instructo continebitur, sicuti saltuarius: par enim ratio est: nam desiderant tam villae quam agri custodiam, illic, ne quid vicini aut agri aut fructuum occupent, hic, ne quid ceterarum rerum quae in villa continentur: villa autem sine ulla dubitatione pars fundi habetur.*

⁷⁵⁰ Cic. Off. 1, 20.

⁷⁵¹ Cic. Off. 1, 21.

pedig a jogi terminológia jelentős hasonlóságokat mutatnak.⁷⁵² A főnévi jelentések között ugyanis egyfelől valaminek a birtokba vétele, másfelől pedig valamivel, különösen egy ügygel, üggyel való tényleges foglalatosság, a figyelem arra való irányítása említhető.⁷⁵³ A jelentések vizsgálata alapján okszerű a feltételezés, hogy az ige és a főnév a mindennapi beszédben és a jogi nyelvben egyaránt használatosak voltak, azonban részben eltérő jelentéskörben. A források részletesebb vizsgálata nyomán Földi – Hamza alapvetően egyetértenek ezzel az elgondolással, ugyanakkor nagyon határozottan hangsúlyozzák, hogy a főnév inkább elfoglaltság értelemben jelenik meg a forrásokban, amíg a tulajdonszerzési mód megjelölésére főként az ige szolgált.⁷⁵⁴ Még ennél is tovább megy Eberhard Heck, aki – Kaser nyomán – azt állítja, hogy a jogi források nem is használják a főnévi alakot; ott csak az ige fordul elő.⁷⁵⁵ Számos forrás szövegeinek vizsgálata alapján jut arra a következtetésre, hogy az *occupatio* és az *occupare* kifejezések mindösszesen a jogi nyelvben bírtak olyan jelentéssel, amely valamilyen dolog felett foglalás útján történő tulajdonszerzésre utal.⁷⁵⁶

2. Az *occupatio* feltételei, joghatása általában.

Eme rövid kitérő után annak vizsgálatával érdemes foglalkozni, mit is jelent maga az *occupatio* mint jogi szakkifejezés a jogi forrásokban. Ehelyütt a két nagyobb esetkör vizsgálatával célszerű kezdeni. Ezek között az első a vadak, halak, madarak elsajátítása, amelyről Gaius Institúcióiban a következőket olvashatjuk:

⁷⁵² Ezzel részben ellentétesen SMITH *Antiquities* s. v. 'occupatio'.

⁷⁵³ *Oxford Latin Dictionary* s. h. v. 1; HEUMANN – SECKEL s. h. v.

⁷⁵⁴ FÖLDI – HAMZA *Római jog* 332¹⁰. Ehelyütt érdekes lehet a két szó újlatin nyelvekben (pl. franciában, olaszban) való továbbélésére utalni. Az olaszban az *occupazione* az *occupare* igével van összefüggésben, egy bizonyos hely birtokba vételét és az ott történő berendezkedést jelenve (*occupare*: *prendere possesso di un luogo e installarvi più o meno temporaneamente e legalmente*. – ld. LO ZINGARELLI 2005. *Vocabolario della lingua Italiana*. Zanichelli, 2005. 1199.). Ugyanakkor használatos az igének „ál-visszaható” alakja is, foglalatosságnak jelentéssel (*occuparsi di qlco.: dedicarsi a qlco. in modo approfondito e continuativo, per lavoro o per coltivare interesse e inclinazioni* – Lo Zingarelli 2005 uo). Ezzel szemben a franciában a főnév megőrizte a foglalatosság jelentést (*occupation*: *ce à quoi on consacre son activité, son temps*), amíg az „ál-visszaható” ige az olaszhoz hasonló jelentést hordoz (*s'occuper de qch: y employer son temps, ses soins* – ld. LE ROBERT MICRO. *Dictionnaire de la Langue Française*. VUEF, 2002. 900.).

⁷⁵⁵ Ez a nézet ebben a formában csak fenntartásokkal fogadható el. A Heumann – Seckel-féle lexikon az *occupatio* kifejezés körében is hivatkozik forrásokat a Digestából és a Codexből egyaránt, ekként Heck fenti, általánosító megállapítása nem állja meg a helyét. Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy az *occupatio* címszó alatt hivatkozott forrásokban a kifejezés nem a tulajdonszerzésre vonatkoztatva fordul elő, ekként Heck állítása nem nélkülöz minden alapot.

⁷⁵⁶ HECK *Occupatio* 355-357.

Gai. 2, 66-67

[...] ea [...] naturali nobis ratione adquiruntur [...] quae occupando ideo adepti erimus, quia antea nullius essent, qualia sunt omnia, quae terra mari caelo capiuntur. Itaque si feram bestiam aut volucrem aut piscem ceperimus, simul atque captum fuerit hoc animal, statim nostrum fit, et eo usque nostrum esse intellegitur, donec nostra custodia coerceatur [...]

A Digesta ugyanerről a kérdésről hasonlóan nyilatkozik, amikor azt mondja:

Gai. D. 41, 1, 1, 1 (2 rer. cott.)

Omnia igitur animalia, [...] id est ferae bestiae et volucres pisces, capientium fiunt.

Másutt pedig azt:

Gai. D. 41, 1, 3pr (2 rer. cott.)

Quod enim nullius est, id ratione naturali occupanti conceditur.

Joghatásként pedig azt említi:

Gai. D. 41, 1, 3, 2 (2 rer. cott.)

*Quidquid [...] ceperimus, [...] nostrum esse intellegitur [...]*⁷⁵⁷

Az Institúciók szövegében ez áll:

Inst. 2, 1, 12

[...] omnia animalia [...] simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt: quod enim ante nullius est id naturali ratione occupanti conceditur.

Milyen emberi cselekvések valósítják meg az *occupatiót*? Gaiusnál az '*occupando*' és az '*adepti erimus*' kifejezések vonatkoznak arra a cselekvésre, amelyet a szerezni

⁷⁵⁷ Látható persze, hogy a Digestában szereplő töredékek a *Res cottidianaeből* származnak, ekként a szövegek közötti, a tartalmi kérdéseket meghaladó hasonlóság egyáltalán nem meglepő.

szándékozónak tanúsítania kell. Ehelyütt tehát az *occupare* és az *adipisci* igék egymásra mutatnak: mindkettő a dolog elfoglalására, hatalomba kerítésére utal, ám az *occupare* inkább fizikai értelemben vett foglalást jelent – ekként jelentésében a *capere* igéhez áll közel, s mint láttuk nyelvi szempontból ténylegesen eme igéből képzett –, míg az *adipisci* pedig inkább hatalomba kerítést, még hozzá ebben a párosításban elvont értelemben.⁷⁵⁸ A Digestában mindössze a '*capientium fiunt*' fordulat jelenik meg, amelyből a *capiens*, vagyis a személy, aki a foglalást véghez viszi, elnevezése a *capere* igéből ered; mellette pedig a *fieri* ige egyszerre mind a foglalás joghatására is utal. Az Institúciókban az '*(ab aliquo) capta fuerint*' kifejezés hasonló a Digestában találhatóhoz: ugyanarról az igéről van szó, csupán más grammatikai egységgel jeleníti meg a szöveg szerkesztője alapvetően ugyanazt a gondolati tartalmat. Összességében tehát az figyelhető meg, hogy három ige utal arra a jogi tényre, emberi cselekvésre, amely az *occupatio* tényállása szempontjából releváns: *occupare*, *capere* és *adipisci*. Ebből az első kettő utal a fizikai értelemben vett foglalásra, az *adipisci* pedig az elvont, elvi hatalomba vételre, talán a foglalási szándékra. Következésképp az *occupatiót* – legalábbis a vadak, madarak és halak vonatkozásában – a tényleges fizikai birtokba vétel valósítja meg, joghatások azonban csak akkor fűződnek hozzá, ha a foglalási szándék is megvan. Ezen a ponton logikusan merül fel a kérdés, milyen joghatást rendelnek a források egy dolog foglalási szándékkal történő hatalomba vételéhez? Gaius szerint '*adquiruntur*', a Digesta a '*capientium fiunt*', és a '*nostrum esse intellegitur*', az Institúciók a '*statim illius esse incipiunt*' fordulatokat használják a joghatás kifejezésére. Ezekben közös, hogy mindegyik a tulajdon megszerzésére vonatkozik, helyesebben a dolog feletti hatalom keletkezésére. Emellett mindhárom forrás megemlíti, hogy a dolog feletti hatalom *ius naturale* alapján keletkezik (Gaiusnál '*naturali ratione*', a Digestában '*ratione naturali*', az Institúciókban pedig '*iure gentium*').⁷⁵⁹

⁷⁵⁸ Az *adipiscor* ige 'megszerez', 'elnyer' értelemben tágabb, mint *occupare* – egyaránt vonatkozik konkrét és elvont dolgok megszerzésére. Vö. Ulp. D. 5, 3, 18, 1 (15 ad ed.); *Oxford Latin Dictionary* s. v. '*adipiscor*'; FINÁLY s. vv. '*adipiscor*', '*occupo*'; ERNOUT – MEILLET s. v. '*apio*'.

⁷⁵⁹ Ehhez a kérdéshez ld. Inst. 2, 1, 11.

III. A *derelictio* a Digestában, a források szerkezete.

A Digesta 41. könyvében a 7. titulus foglalkozik tüzetesen a *derelictio* kérdéskörével, egyéb, a Digestában elszórtan megtalálható források mellett.⁷⁶⁰ A „*Pro derelicto*” címet viselő titulus összesen nyolc fragmentumból áll, ebből a második és az ötödik töredék tagolódik további kisebb egységekre; mindkét esetben principium és egy további paragrafus olvasható. A nyolc töredék öt jogtudós nyolc munkájából származik: Ulpianus (Ad edictum), Paulus (Ad edictum, Ad Sabinum, Responsa), Modestinus (Differentiae), Pomponius (Ad Sabinum) és Iulianus (Ex Minicio, Ad Urseium Ferocem) tollából. Összesen tehát nyolc töredéket találhatunk a titulusban, ebből kettő tagolódik tovább, így 10 forráshely áll rendelkezésre a téma központi magjának vizsgálatához. Eme 10 forráshelyből 4 származik Paulustól, 2-2 Iulianus és Pomponius tollából, végezetül 1-1 Modestinus- és Ulpianus-hely található még ebben a címben.

A titulus forráshelyei egyrészt az edictumhoz írott kommentárokból (Ulpianus és Paulus munkái), másrészt pedig a Sabinushoz írt kommentárokból (Paulus és Pomponius munkái), valamint egyéb művekből származnak. Ebből adódhat egy olyan következtetés, hogy – bár különböző szerzőktől erednek – ezek a szövegek viszonylagos egységet, folytonosságot képviselnek a tituluson belül, továbbá feltehető, hogy amennyiben a

⁷⁶⁰ A Digestában található egyéb források is nagyban-egészben jól csoportosíthatók aszerint, hogy milyen kontextusban, minek kapcsán fordul elő a *derelictio*ra való hivatkozás. Egyes szövegek a rabszolgák valamilyen helyzetben történő *derelictio*járól írnak (Ulp. D. 9, 4, 38, 1 [37 ad ed.]; Mod. D. 40, 8, 2 [6 reg.]; Iav. D. 45, 3, 36 [14 epist.]; Ulp. D. 47, 2, 46 pr. [42 ad Sab.]; Marci. D. 48, 1, 9 [1 de iudic. publ.]), mások pedig az ingatlanok *derelictio*jával foglalkoznak (Ulp. D. 3, 5, 9, 1 [10 ad ed.]; Ulp. D. 39, 1, 20, 10 [71 ad ed.]; Gai. D. 39, 2, 6 [1 ad ed. provinc.]; Ulp. D. 39, 2, 7, 2 [53 ad ed.]; Ulp. D. 39, 2, 15, 21 [53 ad ed.]; Ulp. D. 39, 2, 15, 35 [53 ad ed.]; Pap. D. 41, 3, 45 pr. [10 resp.]; Ulp. D. 43, 8, 2, 39 – 40 [68 ad ed.]). Ehhez kapcsolódhatnak azok a vélemények, amelyekben idegen dologbeli jogok kapcsán merül fel a *derelictio* (haszonélvezet kapcsán magának a haszonélvezetnek az elhagyása: Ulp. D. 7, 1, 64 [51 ad ed.]; Pomp. D. 7, 1, 65 pr. [5 ex Plaut.]; a *servitus oneris ferrendi* kapcsán a szolgálommal terhelt ingatlan elhagyása: Ulp. D. 8, 5, 6, 2 [17 ad ed.]). A *hereditas derelictio*jának kérdésével is foglalkozik néhány szöveg (Tryph. D. 5, 2, 22, 3 [17 disp.]; Gai. D. 29, 2, 57 pr. [23 ad ed. provinc.]; Pap. D. 36, 1, 57, 3 [20 quaest.]), valamint olyan szövegekkel is találkozhatunk, amelyekben a vélemény teljesen más jogintézménnyel kapcsolatos, és a tényállás variációk körében fordul elő a *derelictio* (Ulp. D. 13, 7, 25 [31 ad ed.]; Tryph. D. 27, 2, 6 [14 disp.]; Ulp. D. 48, 23, 2 [5 opin.]). Mindezekon túlmenően létezik még a szövegeknek egy olyan csoportja, amelyek ugyan szintén más jogintézményekkel (*lex Rhodia* és *iactus*, lopás) foglalkoznak, mégis ezek a szövegek elvi értelemben a *derelictio* mibenlétéről is (Paul. D. 14, 2, 2, 8 [34 ad ed.]; Iul. D. 14, 2, 8 [2 ex Minic.]; Venon. D. 21, 2, 76 [17 stipul.]; Iav. D. 41, 1, 58 [11 ex Cass.]; Iav. D. 41, 2, 21, 1 – 2 [7 ex Cass.]; Gai. D. 42, 8, 5 [26 ad ed. provinc.]; Ulp. D. 47, 2, 43, 5 – 6 [41 ad Sab.]; Ulp. D. 47, 2, 43, 10 – 11 [41 ad Sab.]). Vö. BENEDEK *Derelictio* 8; ROMANO *Studi* 119-121, 124-127; VACCA *Derelictio* 124-149. Benedek Ferenc a fentebb hivatkozott munkájában a Digesta szövegein kívül megemlíti még a iustinianusi Institúciókban fellelhető szöveget is, valamint egyes, a kodifikáció előtti forrásokat: Ulpianus kommentárját, Paulus Sententiáit, továbbá a *Fragmentum Dositheanum*-ot, a Kr.e. II. századból származó regula-gyűjteményt.

Digesta szerkesztői beavatkoztak a szövegbe, akkor a szövegmódosítás elsősorban az egységesség, és a gördülékenység megteremtése érdekében történhetett ezeken a helyeken.⁷⁶¹

Ami a titulus címét, és elhelyezkedését illeti, a 41. könyv először a dolgok feletti uralom megszerzésével foglalkozik, ezt követően tárgyalja egy dolog birtokának megszerzését és elvesztését, a harmadik titulus szól az elbirtoklásról és ennek megszakadásáról, ezt követően pedig az egyes jogcímekről esik szó, mivel az elbirtoklás körében jelenik meg a *iusta causa* szükségessége a leginkább explicit módon. A 41. könyvben tárgyalt jogcímek a negyedik titulustól: *pro emptore*, *pro herede* és *possessore*, *pro donato*, *pro derelicto*, *pro legato*, *pro dote*, valamint *pro suo*.⁷⁶²

A *pro derelicto* titulus áttekintése nyomán már kezdetben le kell szögezni, hogy jóllehet a szövegek az elbirtoklással kapcsolatos vélemények rendszerébe lettek ágyazva, mégis a hetedik cím szövegeinek összességében kevés közülük van az elbirtoklás témájához. A titulusban található tíz szöveg közül mindössze négy áll kapcsolatban az elbirtoklás témájával.⁷⁶³ A többi szöveg vagy csak arról ír, hogy a dolog *pro derelicto habita*, vagy kifejezetten azt állítja, hogy azonnal a megszerzőé lesz a dolog, vagyis éppen nincs szükség elbirtoklásra.⁷⁶⁴

A *derelictio* régebbi irodalma körébe tartozó munkák alapvetően két jelentősebb nézetrendszer köré csoportosulnak. Jellemzően az első csoportba sorolható szerzők –

⁷⁶¹ Ezzel ellentétesen ld. Vacca álláspontját, aki általánosságban rámutat, hogy a *derelictio* vonatkozásában a doktrína által a probléma megoldására tett bármiféle kísérlet csak mind távolabb vitt a probléma megoldásától. Ennek oka, hogy a megoldásra törekvés során olyan – a forrásokból egyébként nem következő – rendszergondolatot vetítettek az ókori jogászok szavai mögé, amelyek rájuk nem voltak jellemzőek. Ez a folyamat lényegében már a iustinianusi kodifikációval kezdetét vette, hiszen a kompiláció során újrendszerelték a szövegeket, kiragadva azokat eredeti kontextusukból, és egy külső alkotás eredményeként létrejött titulus-rendszer egyik vagy másik eleme alá sorolták be őket. Részletesen ld. VACCA *Pro derelicto* 778-779.

⁷⁶² Romano ennek kapcsán rámutat, hogy a forrásokban a *derelictio* mint a tulajdon elvesztésének egy módja jelenik meg, ekként okszerű a feltételezése, hogy a Digestában kellene, hogy legyen egy olyan titulus az említett könyvön belül, amely a tulajdon elvesztésével foglalkozik. Mínt hogy ez a titulus hiányzik, ennek eredményeképpen a szövegek a Digesta különböző részeiben, elszórta szerepelhetnek; többek között ez is oka lehet a sok ellentmondásnak. A modern jogokra is az jellemző, hogy a *derelictio* elsődlegesen az *occupatio*hoz kötődően jelenik meg, kihasználva azt a tulajdonságát a derelinkvált dolognak, hogy az elhagyás következtében *res nullius* lesz, ekként okkupálható. Részletesen ld. ROMANO *Studi* 102-104. A *pro herede* titulus vonatkozásában érdemes kiemelni Letizia Vacca álláspontját, aki rámutat arra, hogy a *derelictio*ra vonatkozó szövegek egy részének a *pro derelicto* titulusban történő elhelyezése egyértelműen arra mutat, hogy ezekben az esetekben a kérdés nem az, hogy a dolog derelinkvált-e vagy sem, hanem az, hogy van-e lehetőség az elbirtoklásra vagy sem. Ugyanakkor egy konkrét forráshely (Iul. D. 41, 7, 7 [2 ex Minic.]) kapcsán részletesen kifejti, hogy véleménye szerint a *pro derelicto* titulus betoldása kizárólag a kompilátorok munkásságának köszönhető. Bővebben ld. VACCA *Derelictio* 72-73, 97.

⁷⁶³ Paul. D. 41, 7, 4 (15 ad Sab.), Pomp. D. 41, 7, 5 pr. (32 ad Sab.), Iul. D. 41, 7, 6 (3 ad Urs. Ferocem), Iul. D. 41, 7, 7 (2 ex Minic.).

⁷⁶⁴ Ilyen tartalmú Ulp. D. 41, 7, 1 (12 ad ed.) és Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.).

mint például különösen Romano és Voci – a tulajdonos által végrehajtott *derelictio* tényállásából indulnak ki, ekként *res nullius*nak kizárólag a tulajdonos által elhagyott dolgot tekintik, amely felett a tulajdon megszerzése *occupatio*val megy végbe.⁷⁶⁵ Mivel a hipotézis a tulajdonos és a nem tulajdonos által végrehajtott *derelictio* éles elkülönülésén alapul, ekként az elbirtoklás lehetősége mindössze a nem tulajdonos által végzett *derelictio* esetére korlátozódik.

A háború előtti irodalomból Romano munkájával érdemes részletesebben foglalkozni.⁷⁶⁶ A *derelictio* körében az Intitúciók szabályait tekinti kiindulási pontnak, amely szerint *pro derelicto* az a dolog tekinthető, amelyet a tulajdonosa akként dobott el magától, hogy nem akarja, hogy az továbbra is az övé legyen. Helyes értelmezése szerint két elem szükséges a *derelictio* megvalósulásához: meg kell, hogy történjen a dolog tényleges elhagyása, valamint szükséges az elhagyó személy arra irányuló akarata, hogy a dolgot többé ne legyen az övé.⁷⁶⁷ Az Intitúciókban is használt *pro derelicto habere* kifejezés megjelenése és elterjedése véleménye szerint ama kései időszakra kell, hogy tevődjön, amikor már a *res mancipi* és *nec mancipi* kategóriái között semmiféle különbség sem maradt fenn, mivel amíg ez a különbségtétel létezett, addig a foglalás szempontjából csak a *res mancipi* jöhetett számításba, a *res nec mancipi* azonban nem.⁷⁶⁸ Rámutat arra is, hogy a forrásokban számos olyan esettel lehet találkozni, amelyekben *a domino* véghezvitt elhagyásról esik szó; mindez pedig szükségtelen szóismétlést eredményezne akkor, ha feltesszük, hogy csak tulajdonos derelinkválhatná a dolgát. Ugyanakkor a hivatkozott kifejezés szoros kapcsolódást mutat magával a tulajdonnal is, ekként csak az képzelhető el, hogy valaki tévesen hiszi magáról, hogy a dolog tulajdonosa, és ekként derelinkválja azt. A forrásokban előforduló másik, némileg személytelenebb, távolságtartóbb utalás (*id quod derelicto habitum est*), arra utal, hogy nem a dolog tulajdonosa derelinkválta a dolgot, ami – a fentebb mondottak fényében – csak akként lehetséges, ha akár jó-, akár rosszhiszeműen a dolog tulajdonosának képzele magát. Ennek a megállapításnak azért is komoly a jelentősége, mert Romano úgy véli, hogy a *derelictio* tárgya nem a tulajdonjog, hanem maga az elhagyással érintett a dolog; mégpedig a maga teljességében, és minden vonatkozásában, ekként a dolgot és a

⁷⁶⁵ ROMANO *Studi* 99-164; VOCI *Proprietà*. Megemlíthető ugyanakkor ebben a körben még Berger munkássága is, aki elsődlegesen interpolációkritikai megközelítésben tárgyalja *derelictio* kérdéseit. Vö. BERGER *Derelizione* 131-190.

⁷⁶⁶ Ennek a munkának a jelentősége máig ható; talán ennek köszönhető, hogy 1933-as első kiadását követően, 2002-ben ismét megjelent a *Rivista di Diritto Romano* című online folyóirat hasábjain.

⁷⁶⁷ ROMANO *Studi* 102.

⁷⁶⁸ ROMANO *Studi* 107-108.

derelinkválót összekötő tények, ennek nyomán pedig a jogosultságok is elenyésznek. Másként kifejezve, a *derelictio* ténye a tulajdonjogot mintegy „magával rántja”, nem csupán azért, mert a törvény ezt mint bizonyos joghatást társítja a *derelictio*hoz, hanem azért is, mert a derelinkváló szeme előtt egyéb, kisebb jelentőségű célok lebegnek: nem közvetlenül a tulajdonnal való felhagyásra gondol, hanem a dologtól való megszabadulás praktikus, mindennapi hatásaira. Ezek a praktikus hatások azok, amelyeket a jogi nyelv a tulajdonjoggal való felhagyás, vagy a tulajdonjog elvesztése formájában ír le. Mindebből pedig az következik, hogy ha a derelinkváló magáról a dologról rendelkezik az elhagyás során, akkor erre kizárólag a dolog tulajdonosa képes. Amikor tehát a források *derelictio a non dominó*ról beszélnek, ilyenkor egy jogellenes magatartást kell feltételezni, amely nem jár ugyanazokkal a hatásokkal, mint amilyenekkel a tulajdonos általi elhagyás esetén járna. Ugyanakkor kétségtelen, hogy egyéb hatások tapadhatnak hozzá.⁷⁶⁹

Az elhagyás elsődleges hatása, hogy a birtok feletti felhagyással a dologon fennálló tulajdonjog – mivel a derelinkváló többé már nem akarja magáénak tudni a dolgot – is megszűnik.⁷⁷⁰ A források alapján levonja a következtetést, hogy a klasszikus jogban három elgondolás élt egymás mellett. Az első szerint a *derelictio* által a derelinkváló – a dolog jellegére tekintet nélkül – elveszítette a tulajdonjogot. A második szerint a tulajdonjog megszűnése csak akkor következett be, amikor a dolgot harmadik személy tulajdonszerzési szándékkal birtokba vette. A harmadik nézet körében már számításba jött a dolog jellege is: a *res nec mancipi* feletti tulajdonjog rögtön az elhagyással megszűnt, amíg a *res mancipi* vonatkozásában a derelinkváló tulajdonos maradt, még az esetleges harmadik személy általi birtokba vétel ellenére is; a birtokba vevő így csak elbirtoklás útján szerezhette a dolog felett.⁷⁷¹ Véleményét összegezve, meglátása szerint a szövegekből kitűnik, hogy a klasszikus jog egységes volt abban a tekintetben, hogy – függetlenül az elhagyott dolog *mancipi* vagy *nec mancipi* voltától – a tulajdonjog az elhagyás pillanatában megszűnt a dolog felett.⁷⁷² Ehhez hasonlóan, az elhagyott dolog *res nullius* lett, mivel a *derelictio* tényének figyelmen kívül hagyása, vagy nem tudása esetén sem lehetett az ilyen dolgot ellopni.⁷⁷³ Ezzel párhuzamosan, a

⁷⁶⁹ ROMANO *Studi* 119.

⁷⁷⁰ ROMANO *Studi* 128.

⁷⁷¹ ROMANO *Studi* 129.

⁷⁷² ROMANO *Studi* 140.

⁷⁷³ ROMANO *Studi* 142.

dolog elhagyott voltának ismerete (*scientia*) nem vált a megszerzés előfeltételévé, azonban az erre vonatkozó vélemények szerint nem meggyőzőek.⁷⁷⁴

A háborút követő irodalomban Voci a *derelictio* kérdése kapcsán abból indul ki, hogy kell először egy tulajdonos általi dologelhagyás, majd ezt követheti a birtokba vétel útján történő tulajdonszerzés. Azt az ideális esetet veszi alapul, amikor a dolog elhagyása a tulajdonos által történt – egyéb esetekben a pusztán birtokba vétel nem elegendő a tulajdon keletkezéséhez, akkor szükséges a *pro derelicto* címen történő elbirtoklás is.⁷⁷⁵

Pro derelicto címen birtokolja el a dolgot az a személy, aki birtokba vesz egy olyan dolgot, amelyet valaki más elhagyott. Az elbirtoklás nem szükségszerű szerzőmódja a *res derelicta* tulajdonjoga megszerzésének; az elsődlegesen birtokba vétellel történik. Elbirtoklásra csak akkor van szükség, ha a dolgot nem a tulajdonosa hagyta el, ekként ebből a szempontból a *res Mancipi* és *nec Mancipi* közötti különbségtétel nem jön figyelembe. Véleménye szerint a *pro derelicto* címen történő elbirtokláshoz mindenképpen szükséges, hogy azt tényleges *derelictio* előzze meg, Iulianus egy véleménye alapján ugyanis (Iul. D. 41, 7, 7 [2 ex Minic.]), nem szerezhető meg elbirtoklás útján a hajóból, annak megkönnyítése céljából kidobott dolgok tulajdonjoga, mivel ehelyütt nem történik *derelictio* – a dolog kidobását a szükség teszi elkerülhetetlenné, ekként nem kizárt annak a lehetősége, hogy utóbb még visszatérjenek a dologért.⁷⁷⁶ A *derelictio* extrém eseteivel nem foglalkozik; egyet emel csak ki ezek közül: a hajóból, annak megkönnyítése céljából kidobott áruk esetét, amelynek körében – véleménye szerint – *animus derelinquendi* nélkül történik a dolog elhagyása. A források ebben az esetben majdnem egyhangúan akként foglalnak állást, hogy a dolog első találója nem szerezhethet tulajdont a dolgon. Annyi bizonyos, hogy Iustinianus korában ez volt a *derelictio* dolog megszerzésének rezsímje, egyesek azonban kétségbe vonják, hogy a klasszikus jog szabályozása is hasonló lett volna.⁷⁷⁷

A *pro derelicto* címen történő elbirtoklással összefüggő további véleményét egy, az irodalomban sokat vitatott Paulus-helyre (Paul. D. 41, 7, 5 pr. [32 ad Sab.]) alapítja. A fragmentumban leírt esetek kapcsán rámutat, hogy mindkét eset a vevő *scientiájából* indul ki, azonban szerint aggályos, hogy a szöveg arról nem mond semmit, hogy az első esetben említett eladó miért szorul elbirtoklásra. Eme információ hiányában csupán két lehetőség adódik: vagy azért kell az elbirtoklás, mert a dolog *res Mancipi*, vagy pedig az

⁷⁷⁴ ROMANO *Studi* 143.

⁷⁷⁵ VOCI *Proprietà* 233.

⁷⁷⁶ VOCI *Proprietà* 191.

⁷⁷⁷ VOCI *Proprietà* 233.

elbirtoklás általában szükséges volt. Megállapítása szerint azonban, az ilyen esetekben mindig szükséges lesz az elbirtoklás, mivel olyan *res derelicta*ról van szó, amelyet nem a tulajdonos hagyott el.⁷⁷⁸

A másik csoportba tartozó nézetek közös jellemzője, hogy a *derelictio* – *occupatio* és a *traditio* között analógiát vélnek felfedezni. Eme elképzelés nagyformátumú kibontása Bonfante nevéhez fűződik, aki általánosságban nem ért egyet azzal a nézettel, hogy a *res derelicta* az első birtokba vevő tulajdonába kerül.⁷⁷⁹ Az *occupatio* körében általában szükségesnek tartja a scientia meglétét, vagyis, hogy a megszerző tudatában legyen a dolog derelinkvált voltának.⁷⁸⁰ Ezen túlmenően azonban, különbséget tesz egyfelől a klasszikus és a iustinianusi jog szabályai, valamint másfelől a *res Mancipi* és *nec Mancipi derelictae* között, amelyek mint eltérő természetű dolgok, eltérő módokon szerezhetők meg. Ami a klasszikus és iustinianusi jog közötti eltérést illeti, véleménye szerint a klasszikus jogban döntő jelentőségű volt, hogy az elhagyott dolog *res Mancipi*, vagy *nec Mancipi* volt-e, amíg a iustinianusi jogban – tekintettel arra, hogy eme két dologosztály közötti megkülönböztetés abban a korban már nem volt használatban – az ingók és ingatlanok *derelictio*ja közötti különbségre tevődik át a hangsúly.⁷⁸¹ Elgondolása szerint a klasszikus jogban a *res Mancipi derelicta* esetében azért szükséges az elbirtoklás, mert szerinte a birtokba vétellel csak *in bonis* kerülne a dolog, civiljogi tulajdon azonban még nem keletkezne rajta.⁷⁸² A iustinianusi jogban beállt változások nyomán az elbirtoklási kötelezettség elhagyott ingatlanok esetében mindig, ingók esetében pedig, csak a nem tulajdonos általi *derelictio* esetében áll fenn. Nézete szerint egyébként a *derelictio* az *occupatio* kérdésköréhez kapcsolódik szorosan, amely utóbbi szerzőmód jelentős rokon vonásokat mutat a *traditio*val; éppen eme hasonlóságnak köszönhető, hogy korszaktól függetlenül a római jog mindig elismerte a birtokba vétellel bekövetkező azonnali tulajdonszerzést – legalábbis a dolgok egy meghatározott körében.⁷⁸³ Ezek alapján összességében azzal érvel, hogy a *res Mancipi* traditioja esetén is – mivel egy származékos szerzőmódról van szó – csak a megszerző vagyonaiba kerülne a dolog, de civiljogi tulajdont csak elbirtoklással szerezhetne felette. Ezzel szemben a *res nec Mancipi* esetében elfogadhatónak véli azt a nézetet, amely szerint a dolog azé lesz, aki

⁷⁷⁸ VOCI *Proprietà* 234-235.

⁷⁷⁹ BONFANTE *Proprietà* II. 257, 260.

⁷⁸⁰ BONFANTE *Proprietà* II. 262.

⁷⁸¹ BONFANTE *Proprietà* II. 263-265.

⁷⁸² BONFANTE *Proprietà* II. 265.

⁷⁸³ BONFANTE *Proprietà* II. 257-259.

annak birtokát megszerzi.⁷⁸⁴ A *derelictio* – *occupatio*, valamint a *traditio* közötti hasonlóságot abban látja, hogy az elhagyás, illetőleg a birtokba vétel nem két, egymástól független aktus, hanem együttesen alkotnak egyetlen átruházást, amelynek keretében a megszerző tudata át kell, hogy fogja a másik félnek a dolog átengedésére irányuló akaratát is. Ennek megléte esetén a tulajdon átszállása rögvest végbemegy, éppúgy, mint a *traditio* esetében, ahol a felek átruházásban való megegyezése teszi lehetővé az azonnali tulajdonátszállást.⁷⁸⁵

Krüger elgondolása annyiban követi Bonfante nézetét, hogy ő is elkülöníti egymástól a jogfejlődés klasszikus és iustinianusi korszakát.⁷⁸⁶ A *derelictio* lényegét alapvetően abban látja, hogy a tulajdonosnak ténylegesen fel kell adnia a dolog birtokát, valamint meg kell, hogy legyen az erre irányuló akarat is.⁷⁸⁷ A birtokba vevő vonatkozásában megállapítja, hogy a *scientia* mindössze a tényekkel összefüggésben kellett, hogy meglegyen; a jogi helyzet átlátását már nem kívánták meg.⁷⁸⁸ A prokuliánus – szabiniánus nézetkülönbséget bemutató forrásszöveg ellenére hangsúlyozza, hogy klasszikus jogban a birtokba vevő minden esetben – vagyis tekintet nélkül a dolog *mancipi* vagy *nec mancipi* voltára – csak birtokosa lett a dolognak, amely azonban *possessio ad usucapionem* volt. Ebből következően a birtokba vevő minden esetben elbirtoklásra szorult a civiljogi tulajdon megszerzése érdekében.⁷⁸⁹ Véleményét meglehetősen egyedi módon támasztja alá: mindazokat a forrásszövegeket, amelyekben a derelinkvált dolog feletti azonnali tulajdonszerzésről szólnak, egyszerűen interpoláltak nyilvánítja.⁷⁹⁰ A posztklasszikus jogban a *derelictio*t a traditióval azonosították, annak érdekében, hogy a körülményesnek tartott mindenkori elbirtoklás kötelezettségét megkerüljék.⁷⁹¹ Ennek következtében a *res nec mancipi* felett pusztán birtokba vétellel keletkeztetett civiljogi tulajdon, a *res mancipi* körében azonban érthetően megmaradt az elbirtoklás követelménye egészen addig, amíg a iustinianusi jog fel nem számolja a két dologosztályt, így a derelinkvált dolog felett birtokba vétellel lehetett tulajdont szerezni –

⁷⁸⁴ BONFANTE *Proprietà* II. 265.

⁷⁸⁵ BONFANTE *Proprietà* II. 262. Bonfante elgondolása jelenik meg Meyer-Collings munkájában is; az ő jelentősége az eddig irodalomhoz képest a *derelictio* eredetéről vallott egyedi felfogásában érhető tetten. Véleménye szerint ugyanis, a *derelictio* eredőjét éppen a *iactus missilium* tényállásában kell keresni. Vagyis a *derelictio* nem más, mint a *iactus missilium* különös esete, következésképpen az utóbbi tényállás mintegy átmeneti helyet foglal el a *traditio* és a *derelictio* között. Vö. MEYER-COLLINGS *Derelictio* 11 skk.

⁷⁸⁶ KRÜGER *Derelictio* 155-189.

⁷⁸⁷ KRÜGER *Derelictio* 155.

⁷⁸⁸ KRÜGER *Derelictio* 180.

⁷⁸⁹ KRÜGER *Derelictio* 155-156.

⁷⁹⁰ KRÜGER *Derelictio* 166-167.

⁷⁹¹ KRÜGER *Derelictio* 168-169.

feltéve, hogy azt a tulajdonos hagyta el –, mivel a *res derelicta*t gazdátlan dolognak tekintették.⁷⁹²

Az újabb irodalomban Magyarországon Benedek Ferenc professzor, az olasz romanisták köréből Letizia Vacca, a hollandok közül pedig Hans Ankum foglalkozott részletesebben a *derelictio* kérdéseivel.⁷⁹³

Benedek a vonatkozó munkáiban igyekszik feltárni a *derelictio* tényállását, annak joghatását, és az elhagyott dolog jogi sorsát. Abból indul ki, hogy a rendelkezésre álló források kazuisztikus jellegűek, vagyis egymástól eltérő, és egymással szorosabban össze nem függő tényállásokat jelenítenek meg, mi több, nem is azonos korszakból származnak.⁷⁹⁴ A *derelictio* kapcsán a forrásokban megjelenő kifejezések: *derelinquere* és *pro derelicto habere* közül az utóbbit tartja jogi szakkifejezésnek, amely arra az állapotra utal, amibe a *derelictio* bekövetkezte után kerül az a személy, aki a dolgot elhagyta. Ehhez *animus derelinquendi* kell, amely nem igényel kifejezett nyilatkozatot, elegendő a ráutaló magatartás is. A fő kérdés ebben a körben az *animus derelinquendi* mikénti értelmezése: vajon az *animus derelinquendi* csak a tulajdonos esetében értelmezhető, vagy meglehet más, nem tulajdonosnál is, aki a dolgot elhagyja. A kérdésre adott válasz összefüggésben van a *res derelicta* megítélésével is.⁷⁹⁵ A *res iactae* és a rabszolgák *derelictio*jával foglalkozó szövegek elemzése nyomán levonja a következtetést, hogy a források nem egységesen közelítik a *derelictio* személyi oldalát, majd arra a következtetésre jut, hogy az *animus derelinquendi* megléte nem kötődik a tulajdonos személyéhez, mivel a római jogban általában akként fogták fel a *derelictio*t, mint a dolog birtokának végleges és szándékolt feladását.⁷⁹⁶ A *derelictio* joghatásának elemzése körében elsődlegesen a szabinianus – prokuliánus véleménykülönbségre helyezi a hangsúlyt megállapítva, hogy *res pro derelicto habita* tehát az a dolog, amelyet a mindenkori birtokos a végleges birtokfeladás szándékával hagyott el. Ebből logikusan vonja le a további következtetést, hogy a *res pro derelicto habita* nem feltétlenül lesz *res nullius*; ebbéli mivolta kizárólag attól függ, hogy a dolgot a tulajdonos hagyta-e el, vagy sem. Mindebből látható, hogy Benedek alapvetően elutasítja a korábbi irodalomban népszerű elképzelést, hogy a joghatások elsősorban ahhoz a tényhez kötődnek, hogy a dolog *res mancipi*-e, vagy sem. Véleménye szerint a klasszikus jogban teljességgel

⁷⁹² KRÜGER *Derelictio* 176.

⁷⁹³ BENEDEK *Derelictio* 7-31; BENEDEK *Így szórták* 698-706; BENEDEK *Iactus* 2109-2129; VACCA *Derelictio*; ANKUM *Occupatio* 248-274.

⁷⁹⁴ BENEDEK *Derelictio* 7-8.

⁷⁹⁵ BENEDEK *Derelictio* 9; BENEDEK *Így szórták* 699; BENEDEK *Iactus* 2112-2113.

⁷⁹⁶ BENEDEK *Derelictio* 10-12.

irreleváns volt az elhagyott dolog esetleges ilyen minősítése éppúgy, ahogy a iustinianusi jogban sem számított a dolog ingó, avagy ingatlan mivolta.⁷⁹⁷ Következésképpen a *res derelicta* jogi megítélése a derelinkváló személyétől függ, ez azonban a külvilág – így az okkupáló – számára sem nyilvánvaló, ekként a birtokba vevő legjobb meggyőződése ellenére sem lehet bizonyos afelől, hogy a birtokba vétellel tulajdont is szerzett a dolog felett. Ebből adódóan a helyzet jogi szempontból megnyugtató tisztázására csak az elbirtoklás jöhet számításba.⁷⁹⁸ Az elbirtoklási kötelezettség alól két kivételt említ: egyfelől, amikor nyilvánvaló, hogy a derelinkváló tulajdonos volt, másfelől pedig a *missilia* és az *avis amissa* esetében nem szükséges az elbirtoklás.⁷⁹⁹

Vacca a *derelictio* témakörével foglalkozó monográfiájában az egész problémakör vizsgálatát teljesen más irányból kezdi, mint az irodalomban előtte bárki.⁸⁰⁰ Jóllehet a szerzők nagy többsége hosszabban-rövidebben értekezett a *iactus mercium* problémájáról, kiindulópontként olyan formában egyikük sem használta fel, mint Vacca, aki lényegében az *animus derelinquendi* pontos ókori tartalmát és megítélését kívánja feltárni. A vonatkozó forrásokból egyértelműen kiolvasható véleménykülönbség kapcsán megfogalmazza óvatos következtetését, miszerint az *animus derelinquendi* nem értelmezhető a tulajdonosi mivolt feladására irányuló akaratként. Állítását alátámasztandó, hivatkozik a kor hajózási szokásaira, amely szerint a hajó parancsnoka volt hivatva dönteni a hajót, illetőleg a hajózást érintő konkrét kérdésekben.⁸⁰¹ Mi több, a *derelictio* körében felmerülő valódi problémát nem abban látja, hogy az elhagyott dolog *res mancipine*nek minősült-e, vagy sem, illetve, hogy a dolgot elhagyó személy tulajdonos volt-e, vagy sem, hanem abban, hogy megengedhető-e valamely harmadik személynek egy ilyen elhagyott dolog feletti tulajdonszerzése elbirtoklás útján.⁸⁰² Ehhez az alapproblémához kapcsolja az *animus derelinquendi* kérdését, amelyet a forrásokban a *derelictio*ra használt kifejezések elemzése irányából közelít meg. Ennek nyomán azt állítja, hogy a *pro derelicto habere / habita* fordulat arra utal, hogy a dolog *derelictum*, vagyis egy, a dologhoz fűződő tudati viszonyulást fejez ki; végső soron azt, hogy a tulajdonos számára már nem lehetséges annak visszaszerzése.⁸⁰³ Az irodalomban szintén elsőként elemzi a *res derelicta* megtalálásához kapcsolódó problémát intuitív módon:

⁷⁹⁷ BENEDEK *Így szórták* 703; BENEDEK *Iactus* 2120.

⁷⁹⁸ BENEDEK *Derelictio* 26-27; BENEDEK *Így szórták* 703; BENEDEK *Iactus* 2121.

⁷⁹⁹ BENEDEK *Így szórták* 706; BENEDEK *Iactus* 2128-2129.

⁸⁰⁰ VACCA *Derelictio* 92 skk.

⁸⁰¹ VACCA *Derelictio* 94.

⁸⁰² VACCA *Derelictio* 95.

⁸⁰³ VACCA *Derelictio* 95-96, 120, 122.

mint arra rámutat, a találáskor a találó közel sem teljes bizonyossággal képes a dolog elvesztése körüli összes körülményt maradéktalanul belátni, nemhogy értékelni. Ekként meglátása szerint a találó, ha úgy gondolja, hogy a dolog *pro derelicto habita*, jóhiszemű lesz, önmagában véve pedig az egész szituáció alkalmas az elbirtoklás megalapozásához.⁸⁰⁴

Hans Ankum tanulmányában főként egyetlen Digesta-szöveggel foglalkozik (Pomp. D. 41, 7, 5 pr. [32 ad Sab.]), és ennek kapcsán fejti ki többek között a *derelictio*ra vonatkozó nézeteit is. Véleménye szerint a kiválasztott szöveg jelentősége abban áll, hogy ebből ismerhető meg a legjobban a klasszikus jog *derelictio*-felfogása.⁸⁰⁵ Ugyanakkor ez a szöveg nem vizsgálható kizárólag önmagában, ekként a szerző egybeveti az utána következő, szintén Pomponiustól származó töredékekkel is, amelynek nyomán ő maga is megállapítja, ami az irodalomban általánosan ismert: jóllehet a két szöveg ugyanattól a jogtudóstól, és ugyanonét származik, mi több, a Digestában is egymás után következnek, mégis alapvetően egymásnak ellentmondó textusokról van szó.⁸⁰⁶ A szövegek – több más szöveggel együtt elvégzett – értelmezése nyomán rámutat, hogy a régebbi tan értelmében a tulajdonos a *derelictio* által a tulajdonjogot még nem veszíti el, csupán azt követően, amikor az *occupans* az elbirtoklási idő leteltét követően tulajdonossá válik.⁸⁰⁷ Ugyanakkor Paulus egy véleménye tudósít a jogtudósok közötti eltérő nézetekről is (Paul. D. 41, 7, 2, 1 [54 ad ed.]), amely alapján levonja a következtetést, hogy a Paulus-szövegben említett, Iulianus által képviselt felfogás teljességgel újszerű lehetett, amely felfogás szerint a tulajdon elvesztésével kapcsolatosan a derelinkváló akarata volt döntő. Ekként a *derelictio* nyomán a derelinkváló elveszítette a *res Mancipi* feletti tulajdonjogot is. Kifejti, hogy a vonatkozó utóbbi szövegben – mivel a principiumban a tulajdonos által elhagyott dologról esik szó – csak *res Mancipi* elbirtoklásáról lehet szó. A derelinkvált *res nec Mancipi* esetéről – összhangban Ulpianus véleményével (Ulp. D. 41, 7, 1 [12 ad ed.]) – az mondható el, hogy az *occupans* a birtokbavétel által megszerzi a dolog tulajdonát is. Mindezekből a forrásokból meglátása szerint az tűnik ki, hogy a régebbi, Proculus nevéhez fűződő felfogást, a Iulianus által képviselt nézet utóbb mintegy felülírta, Paulus pedig ez utóbbi felfogással értett egyet.⁸⁰⁸ Összességében tehát nem egy prokuliánus-szabiniánus

⁸⁰⁴ VACCA *Derelictio* 96-97.

⁸⁰⁵ ANKUM *Occupatio* 248.

⁸⁰⁶ ANKUM *Occupatio* 262.

⁸⁰⁷ ANKUM *Occupatio* 263.

⁸⁰⁸ ANKUM *Occupatio* 264.

véleménykülönbségről, hanem egy régebbi (Proculus), és egy újabb (Iulianus) nézet találkozásáról van szó, amelyek a praxisban egymást követték.⁸⁰⁹

Kijelenti, hogy a *derelictiót* követő *occupatiót* a klasszikus jogászok a *traditio*val, még hozzá *in incertam personam* végrehajtott *traditio*val azonosították, és mind a *res Mancipi*, mind a *nec Mancipi* vonatkozásában a megszerzőt ugyanúgy kezelték.⁸¹⁰ Ennek következtében a *res nec Mancipi* okkupálója mind civiljogi, mind pedig bonitár tulajdont szerzett a dolog felett; a *res Mancipi* foglalója azonban csak bonitár tulajdonos lett.⁸¹¹ Azért, hogy előbbi állítását némiképp árnyalja, rámutat, hogy a *derelictio* és *occupatio*, valamint a *traditio* bizonyosan nem azonosak jogi szempontból, ám hasonlóságuk olyan fokú, hogy ez már a jogkövetkezmények azonosságában is megnyilvánul. Ennek oka azonban nem pusztán egyszerű hasonlóságon alapszik: a *res Mancipi* okkupálójának helyzete ugyanis nem lehetett jobb, mint azé, aki *traditio* útján szerzett meg egy *res Mancipit*, azaz csak elbirtoklás révén válhatott tulajdonossá. Miután a klasszikus jogban a *res Mancipi* tulajdonjogának átruházás útján történő megszerzése *Mancipatio* vagy *in iure cessio* formájában mehetett végbe, érthető, hogy a jogászok akként vélekedtek, hogy az okkupáló is csak elbirtoklás útján szerezhet civiljogi tulajdont. Amennyiben ettől eltértek volna, az gyakorlatilag a *Mancipatio* eltörlését jelentette volna, ami pedig az adott ponton a *fraus legis* nem csekély kockázatával járt.⁸¹²

1. A 'derelictio' előfordulása a Digesta szövegeiben

A *derelictio* főnévi alakban nem található meg a forrásokban, mi több főnévi alakja a klasszikus latinban egyáltalán nem is létezik.⁸¹³ A jogi forrásokban mind a *relinquere* és a *derelinquere* igék, mind pedig a *pro derelicto habere* kifejezés egyaránt megjelennek. A *relinquere* – *derelinquere* viszonyában egyes feltevések szerint a *relinquere* klasszikus kifejezés, amíg a *derelinquere* ige csupán a kompilátorok tevékenységének köszönhetően

⁸⁰⁹ ANKUM *Occupatio* 264-265. Állítását azzal támasztja alá, hogy rámutat: Iavolenus hasonlóképpen vélekedett a kérdéstről, mint a „szabiniánusok” (Iav. D. 45, 3, 36 [14 epist.])

⁸¹⁰ ANKUM *Occupatio* 269.

⁸¹¹ ANKUM *Occupatio* 270.

⁸¹² ANKUM *Occupatio* 270-271.

⁸¹³ A szó közvetlenül a *linquere* igéből ered, amelynek nem létezik sem főnévi, sem melléknévi alakja. A prefixummal létrejövő *relinquere* igének azonban már mindkét névszói alakja ismert és használatos volt. Vö. ERNOUT – MEILLET s. v. 'liquo'.

jelenik meg a forrásokban.⁸¹⁴ Ezen a ponton már adódnak véleménykülönbségek az irodalomban: Romano a források tükrében úgy véli, hogy a birtokkal való felhagyást a *relinquere* ige jelölte, a *derelinquere* véleménye szerint annyiban bír mélyebb tartalommal, hogy ez utóbbi ige a tulajdonos általi birtokelhagyás megjelölésére volt fenntartva.⁸¹⁵ Ehhez képest Krüger és Benedek is csak annyit állapítanak meg, hogy a *derelinquere rem* kifejezés arra vonatkozik, amikor valaki egy dolog birtoklásával teljesen és véglegesen – vagyis elhagyási szándékkal – felhagy.⁸¹⁶ Ugyanakkor Benedek nagyon helyesen érzékeli, hogy a *derelinquere* ige mozzanatos voltából adódóan egyszeri, azonnal lezáruló cselekvést jelenít meg; ehhez képest a *pro derelicto habere* kifejezés sokkal inkább tűnik jogi terminusnak.⁸¹⁷ Ennek értelmezése körében is találkozhatunk árnyalatnyi eltérésekkel: Benedek szerint a kifejezés állapotot fejez ki, méghozzá azt, amibe a *derelictio* bekövetkezte után kerül az a személy, aki a dolgot elhagyta. Okfejtéséből az tűnik ki, mintha ezt az állapotot objektívnek, és minden esetben bekövetkezőnek gondolná.⁸¹⁸ Ehhez képest a többi szerző felfogása, ha sokban nem is különbözik, némiképp árnyaltabb: Krüger, Romano és Vacca is alapvetően úgy ítélik meg, hogy a *pro derelicto habere* (néhol passzív infinitívusszal: *haberi*) fordulat nem egy objektív állapotot, hanem a személy tudati viszonyulását fejezi ki: úgy véli, hogy a dolog elhagyott.⁸¹⁹ Krüger érdekesen követi végig a kifejezés egyes elemeinek jelentéstartalmát. A *pro derelicto* kifejezés önmagában egy olyan dologra használható, amelynek a birtokával valaki felhagyott. A *habere* állapotot fejez ki – akár azt, hogy valaki, illetőleg valami valamilyen állapotban van, akár azt, hogy a jelzett állapotba került. A *habere pro* kifejezés pedig azt jeleníti meg, hogy valaki valamilyennek tart egy adott állapotban lévő dolgot.⁸²⁰ Romano rámutat arra, hogy az ebbéli vélekedés nem egységes, hiszen egy dolgot három szempontból lehet elhagyottnak tekinteni. Elsőként a derelinkváló szemszögéből, aki lehet a dolog tulajdonosa, de megeshet az is, hogy nem a

⁸¹⁴ ROMANO *Studi* 105-106 korábbi irodalommal. A *liquere* ige maga is annyit tesz: elhagyni valamit vagy valakit, felhagyni valamivel; ehhez képest a *derelinquere* inkább maga mögött hagy jelentést hordoz, ekként jelentéstartalmában jóval erőteljesebb, mint *relinquere*. Vö. ERNOUT – MEILLET s. v. 'liquo', *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'derelinquere'. Megkockáztatható, hogy a *derelinquere* éppen eme 'maga mögött hagy' jelentése miatt vált inkább szakkifejezéssé, mert a jelentés képszerűen is utal az elhagyás véglegességére, ezzel egyszersmind az elhagyó személy szándékára is.

⁸¹⁵ ROMANO *Studi* 112.

⁸¹⁶ KRÜGER *Derelictio* 157; BENEDEK *Derelictio* 9.

⁸¹⁷ ROMANO *Studi* 104; BENEDEK *Derelictio* 9.

⁸¹⁸ BENEDEK *Derelictio* 9.

⁸¹⁹ ROMANO *Studi* 106; KRÜGER *Derelictio* 157; VACCA *Derelictio* 120. Vö. FINÁLY s. vv. 'habeo', 'habitus' és 'pro'.

⁸²⁰ KRÜGER *Derelictio* 157-158. Ezzel egyezően ld. még *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'derelictus': „to consider as being abandoned”.

tulajdonos hagyja el a dolgot. Másodikként elhagyottnak tekinthető egy dolog az okkupáló szempontjából, aki éppen azon az alapon veszi birtokba a dolgot, hogy elhagyottnak véli; harmadikként pedig a külvilág szempontjából. Kérdés, hogy szakkifejezésként, vagyis szigorúan jogi szempontból nézve, a három lehetőségből melyiket kell relevánsnak tekinteni. Véleménye szerint, amikor a források a *pro derelicto habere* fordulatot használják, akkor kizárólag a derelinkválóra koncentrálnak. Ennek jelentőségét abban látja, hogy amíg a kifejezés általános, köznapi értelmében pusztán egy, az adott dologra vonatkozó felfogást, vélekedést fejez ki, addig a szakmai terminus már tágabban a tényleges, fizikai elhagyásra irányuló szándékot is megjeleníti. Azt mutatja tehát, hogy a derelinkváló a maga részéről megtett ugyan mindent, az elhagyás mégsem befejezett, mivel nem követte *occupatio*, vagyis a dolog mindössze a derelinkváló szempontjából tekinthető nem az ő tulajdonába tartozónak, ez azonban ténylegesen nincs így. Ekként arra a következtetésre jut, hogy *derelinquere* és *pro derelicto habere* gyakorlatilag ugyanazt jelentik, ezért gyakran fordulnak elő együtt ugyanabban a szövegben: amíg azonban a *pro derelicto habere* kifejezés egy, a dologra vonatkozó vélekedésre helyezi a hangsúlyt (ekként a cselekvő szándékát is implikálja), addig a *derelinquere* ige a cselekvés, vagyis a tényleges, fizikai birtokfeladás oldaláról közelít; jelentéstartalmában a vélekedés és a szándék másodlagos.⁸²¹

2. A *derelictio* fogalmi elemei (D. 41, 7 és a *iactus mercium*ra vonatkozó egyes szövegek alapján).

A *derelictio* tényállásának tisztázása során elsődlegesen azt a kérdést kell megvizsgálni, hogy a Digestában szereplő jogtudósi vélemények alapján mit tekinthetünk a *derelictio* alapvető fogalmi elemeinek.⁸²² Alapvető kérdések lehetnek ebben a körben, hogy ki, milyen dolgot, és milyen magatartással derelinkválhat.

A titulus legelső, Ulpianustól származó töredéke szerint abban az esetben, ha egy dolog *pro derelicto* állapotba kerül, az abban a pillanatban megszűnik a miénk lenni, és rögtön az azt okkupálói lesz, hiszen egy dolog felett ugyanolyan módon lehet tulajdont szerezni, ahogy a dolog feletti tulajdonjog megszűnt.

⁸²¹ ROMANO *Studi* 106-107.

⁸²² Ehhez részletesen ld. ROMANO *Studi* 109-121; BENEDEK *Derelictio* 9. és skk.

Ulp. D. 41, 7, 1 (12 ad ed.)

Si res pro derelicto habita sit, statim nostra esse desinit et occupantis statim fit, quia isdem modis res desinunt esse nostrae, quibus acquiruntur.

Mind a *desinere* és a *fieri* igék, mind pedig a *statim* szó kettős használatával Ulpianus markánsan érzékelteti, hogy a *derelictio* és az *occupatio* egymás komplementerei, amelyet a *quia* utáni mellékmondat is erősít. Az első fordulatban különbség van a *desinit* és a *fieri* igékhez tartozó további bővítmények tekintetében: először *nostra esse*, utóbb pedig *occupantis* (ti. *esse*) szerepel. Ha úgy tetszik, a két bővítmény egymás tükörképei: egyértelműen egymásra mutatnak, tehát amit mi elhagyunk, azt bárki foglalással megszerezheti. Az ilyen személyt nevezi a jogtudós röviden *occupans*nak, vagyis okkupálónak, foglalással szerző személynek. A *quia* után következő magyarázó mellékmondat további, a fentieket erősítő információkkal szolgál: Ulpianus szerint a tulajdon megszűnése és megszerzése *isdem modis* történik, vagyis ugyanolyan módon. Ez nyilvánvalóan nem arra utal, hogy a *derelictio* és az *occupatio* ugyanazt jelentené, hanem mindössze arra mutat rá, hogy a két jogcselekmény rendszerint egymást kiegészíti. A forráshelyből tehát az következik, hogy ha valaki derelinkvál egy dolgot, akkor megszűnik a dolog feletti tulajdonjoga, aminek a jogkövetkezménye, hogy bárki foglalással tulajdont szerezhet a dolog felett.⁸²³

Ami a *derelictio* alanyait illeti, a szekunder irodalomban általában vitatott, hogy *derelictio*nak csak valamely dolognak a tulajdonos általi elhagyását kell tekinteni, vagy ugyanebbe a kategóriába tartozik a dolog pusztá birtokosa általi elhagyás is. Az itt vázolt zavar annál is inkább érthető, mivel még a *pro derelicto* tituluson belüli források sem egységesen közelítik meg a kérdést. A fentebb bemutatott szöveg, amely a *derelictio* és az *occupatio* egymáshoz való viszonyát tisztázza nagy valószínűséggel a tulajdonosi *derelictio*t veszi alapul, a birtokos névmás használatából eredően. Az ezt követő, Paulustól származó második töredék nem csupán valószínűleg, hanem egyértelműen a tulajdonosi *derelictio* alapján áll.⁸²⁴

Paul. D. 41, 7, 2 pr. (54 ad ed.)

Pro derelicto rem a domino habitam si sciamus, possumus acquirere.

⁸²³ Ehhez ld. még ROMANO *Studi* 104; BENEDEK *Derelictio* 13; VACCA *Derelictio* 113-114 és 130.

⁸²⁴ Ezzel egyezően ROMANO *Studi* 107; BENEDEK *Derelictio* 12-13.

A szöveg érdekessége – azon túl, hogy a dolog *pro derelicto* mivolta *expressis verbis* annak urától ered (*a domino*) – a „*si sciamus*” fordulatban érhető tetten. Jelentése nem kérdéses, ám problémásnak tűnhet, hogy mire is vonatkozik ez a fordulat.⁸²⁵ Tüzetesebb vizsgálódás után feltételezhető, hogy minden bizonnyal az előtte álló egész közlésre, mivel az utána következő mellékmondatban tárgyias ige szerepel (*acquirere*), ami mellett azonban nincs tárgy, hiszen az csak az előző mondat tárgya lehet, a közlésben ugyanis ez a téma, a már ismert elem, az új információ (réma) pedig a teljes második tagmondat: *possumus acquirere*. Vagyis *acquirere* tárgya *rem*, ahhoz pedig hozzá tartozik a *pro derelicto habita* fordulat, ennek pedig további bővítője az *a domino*. Ebből pedig logikusan csak az következhet, hogy a *si sciamus* szövegrészben megfogalmazott ismeretünk az egész témára kell vonatkozzon: *rem pro derelicto habita a domino*. Tehát ha a tudatunk átfogja azt a tényt, hogy a tulajdonos derelinkválta a dolgát, akkor az ilyen dolog felett tulajdont szerezhethetünk.⁸²⁶ Annak ellenére igaz ez az állítás, hogy a szövegben csak *acquirere* szerepel, nem pedig *dominium acquirere*.⁸²⁷ Így a forráshelyekből nyerhető ismeret az, hogy ha a dolog tulajdonosa derelinkválja a dolgát, azon bárki egyszerű birtokba vétellel tulajdont szerezhethet. A *scientiára* utalás a szövegben már túlmutat a *derelictio* alanyainak vizsgálatán, és sokkal inkább kötődik a későbbiekben tüzetesebben is górcső alá veendő *animus derelinquendi* kérdéséhez.⁸²⁸

⁸²⁵ Jelentéséhez ld. ERNOUT – MEILLET, *Oxford Latin Dictionary*, FINÁLY s. v. 'scio'.

⁸²⁶ Ezzel lényegében egyezően VACCA *Derelictio* 74; ellentétesen ROMANO *Studi* 143, aki szerint a *scientia* követelménye nem a szerzés feltétele. Ehhez kapcsolódóan annyi megjegyzendő, hogy a szövegben éppen az *acquirere* ige szerepel. Vagyis legfeljebb csak azt lehet állítani, hogy nem az azonnali szerzéshez kötődik a *scinetia* kritériuma, ám ha az okkupáló elbirtoklással szerez tulajdont a dolog felett, a jóhiszeműség annak körében is feltétel. Ezzel első tekintetre részben ellentétesen Bessenýő, aki ebben a vonatkozásban a *si sciamus* kifejezést csak a dolog elhagyott voltára vonatkoztatja. Véleménye szerint ahhoz, hogy az *occupatio* joghatályos legyen, foglalási szándék szükséges, amely értelemszerűen előfeltételezi annak ismeretét, hogy a dolog uratlan; erre utal a *si sciamus* kifejezést. A dolog uratlan voltáról való tudás nélkül nincs lehetőség a tulajdonszerzésre, annak ellenére, hogy maga a tulajdonszerzés a tudati folyamatok körén kívül esik. (Ennek a nézetnek ugyanakkor némiképp ellentmondani látszik a Iulianus nevéhez köthető azon *Digesta*-textus, amely az ilyen esetre csak a *pro derelicto* címen történő elbirtoklást nem tartja elképzelhetőnek – ld. Iul. D. 41, 7, 7 [2 ex Minic.]). Kétségtelen ugyanakkor, hogy ebbéli véleményét ő is a *Digesta* egyik szövegére alapozza (Iul. D. 41, 7, 6[3 ad Urs. Ferozem]). Ld. BESSENYŐ *Pro derelicto* 58. Másutt ugyanakkor már kifejezetten úgy foglal állást, hogy a vizsgált szövegben a derelinkváló tulajdonosi minősége kétségtelen. Vö. BESSENYŐ *Pro derelicto* 60.

⁸²⁷ Alátámasztható ez a vélemény ama ténnyel, hogy a később bemutatásra kerülő első paragrafusban Paulus (D. 41, 7, 2, 1 [54 ad ed.]) két eltérő jogtudósi véleményt ismertet, és egyszersmind választ is közölük, hogy ő melyiket tartja helyesnek.

⁸²⁸ Ezzel kapcsolatosan Vacca kiemeli, hogy a prokuliánus vélemény szerinti meggyőződés (*scientia*) elméletileg különböző körülményekből vezethető le, mint amilyen például a tulajdonos általi, a dolog feletti tulajdonnal való felhagyásra irányuló akaratnyilvánítás, vagy éppen a tulajdonosnak abbéli meggyőződése, hogy a dolog birtokának elvesztése okán nincs már módja a dolog visszaszerzésére. Ugyanakkor szerinte ez – az eme eredmény elérése irányuló bármiféle reálaktus hiányában – önmagában nem elegendő a tulajdon elvesztésének megalapozásához, a tényleges hatás tehát csak akkor áll be, amikor valaki magát a dolgot megszerzi. Mindezzel szemben a szabiniánus felfogás szerint pusztán az arra irányuló akarat, hogy a dolog *pro derelicto habita* legyen, elegendő a tulajdon elvesztéséhez, mivel a

Ezen a ponton adódik a feltevés, hogy ha olyan szövegek megtalálhatóak a Digesta eme titulusában, amelyek kimondva – kimondatlanul a tulajdonoshoz kapcsolják a *derelicti*ót, akkor okszerűen kell, hogy szerepeljen a titulusban olyan vélemény is, amely azt az esetet elemzi, amikor nem a tulajdonos hagyja el a dolgot. Első tekintetre ilyennek tetszhet az a töredék, amelyben Paulus arról ír, hogy azt a dolgot, amelyet valaki elhagyott, és amelyről úgy véljük, hogy birtokba vehető, elbirtokolhatjuk, abban az esetben is, ha nem tudjuk, hogy ki hagyta el azt.

Paul. D. 41, 7, 4 (15 ad Sab.)

Id, quod pro derelicto habitum est et haberi putamus, usucapere possumus, etiam si ignoramus, a quo derelictum sit.

A szöveg egyes elemeinek (*haberi putamus – ignoramus – a quo derelictum sit*) vizsgálata alapján állítható, hogy Paulus véleménye szerint a derelinkvált dolog elbirtoklása körében nem feltétel a jogelőd ismerete. Adott tehát egy olyan helyzet, amikor valaki birtokba vesz egy gazdátlanul heverő dolgot, jóhiszeműen *pro derelicto habit*ának tartva azt. Teszi ezt mindannak ellenére, hogy fogalma sincs arról, hogy azt a tulajdonos vagy más személy hagyta-e el.⁸²⁹ Igazság szerint a szöveg még ennél is többet állít: az okkupáló ugyanis a dolog elhagyott voltában sem lehet objektíve biztos, és minden bizonnyal a megtalálás körülményei alkalmatlanok arra, hogy hozzájusson az említett hiányzó információkhoz. Paulus véleménye értelmében pedig elbirtokolhatja a dolgot.⁸³⁰ Ezzel a megállapítással az elbirtoklás kérdése is megjelenik a *derelictio* problémakörében, amellyel szintén később foglalkozunk. Az előbbi véleményhez képest valamelyest eltérő álláspontot képvisel Pomponius is, amikor arról ír, hogy az a dolog,

harmadik személy általi megszerzés nem tekinthető *res nullius* megszerzésének. Részletesen ld. VACCA *Derelictio* 86⁹².

⁸²⁹ Ebben az értelemben ld. VACCA *Pro derelicto* 792, aki a '*si ignoramus, a quo derelictum sit*' fordulatot az objektív bizonyosság hiányaként értékeli. Érdemes figyelemmel lenni az egyes esetek közötti különbségekre is. Egy, már korábban valakinek a tulajdonában álló, tehát *nullius*nak nem minősülő dolog megszerzése körében komoly gyakorlati nehézséget jelent annak bizonyítása, hogy a tulajdonos ténylegesen meg akart-e válni a dologtól, vagy csupán átmenetileg vált meg tőle. Ezzel szemben ha valaki talál egy dolgot, amely lehet akár véglegesen elhagyott, de ugyanígy lehet elvesztett, vagy a későbbi visszaszerzés szándéka mellett ideiglenesen otthagyt, és mégis meggyőzi magát (mert tegyük hozzá: erre a körülmények is alapos okkal indítják), hogy ez a dolog most már *pro derelicto habita*, és – ekként jóhiszeműen – birtokba veszi azt, csak akkor szerzi meg a dolog tulajdonjogát, ha az elbirtoklási idő eltelt. Ehhez ld. VACCA *Pro derelicto* 795.

⁸³⁰ Mint azt Vacca megjegyzi, hogy Paulus ehelyütt tartózkodik állást foglalni abban a kérdésben, hogy az elbirtoklásra *pro derelicto*, vagy esetleg valamilyen más jogcímen kerülhet sor. Ezzel kizárja annak a lehetőségét, hogy a birtokos az *actio Publiciana* általi védelemben részesüljön, éppen azért, mivel számára közömbös, hogy ki hagyta el a dolgot, amelynek következménye, hogy a jogcím nem bizonyítható. Ld. VACCA *Derelictio* 74.

amelyet valaki elhagyott (*pro derelicto habuerit*), nyomban – tehát az elhagyás pillanatában – az enyém lesz.

Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.)

Id, quod quis pro derelicto habuerit, continuo meum fit [...]

Jóllehet ez a Pomponius-vélemény folytatódik a Digestában, azonban a teljes szöveg két, egymástól jól elkülöníthető részre oszlik. A szöveg ehelyütt idézett első fordulata általános jellegű állítást tartalmaz; ha úgy tetszik egyfajta *ratio decidendi*vel állunk szemben. Ehhez képest a szöveg későbbiekben bemutatásra kerülő folytatása már két konkrét esetet elemez: a pénz elszórását és a madarak szabadon engedését, és a szöveg végén szereplő indokolás is ehhez kapcsolódik. A szöveg első felének értelmében az elhagyott dolgot azonnal megszerezhetem. Feltűnő azonban, hogy mind Paulus, mind pedig Pomponius közel hasonlóan írja le az elhagyott dolgot. Paulus az *'id, quod pro derelicto habitum est'* kifejezést használja, amíg Pomponius az *'id, quod quis derelicto habuerit'* fordulattal írja le a dolgot. Ehhez képest a *derelictio* alanyai vonatkozásában elsőként elemzett véleményben szintén Paulus a *'res pro derelicta a domino habita'* kifejezéssel utal a dologra. Vagyis látható, hogy Paulus ebben a vonatkozásban teljesen következetes: véleményeiben a *'pro derelicto habita a domino'*, és az *'id, quod pro derelicto habitum est'* kifejezések maguk is jól érzékeltetik az esetekben szereplő dolgok bizonyos szempontból eltérő jellegét. Amikor ugyanis a tulajdonosi *derelictio* tényállásából indul ki, akkor *'pro derelicto a domino habita'*-ként jellemzi a dolgot, vagyis az elhagyó tudati viszonyulására is utal.⁸³¹ (Ennek tényleges tartalmával az *animus derelinquendi* kapcsán lesz érdekes foglalkozni.) Ezzel szemben a másik kifejezés (*id, quod pro derelicto habitum est*) egy helyzetet, egy állapotot ír le: az elhagyó személye – minthogy semmilyen utalás formájában sem jelenik meg az adott kifejezésen belül – ismeretlen, következésképpen a szöveg a dolgot megtaláló és birtokba vevő személy szemszögéből vizsgálja a kérdést.⁸³² Márpedig a megtaláló szemszögéből két eset lehetséges: vagy a tulajdonos hagyta el a dolgot, vagy annak pusztá birtokosa. Előbbi esetben az elhagyással megszűnik a tulajdonjog, az utóbbi esetben azonban nem –

⁸³¹ Ezzel egyezően Id. ROMANO *Studi* 106; KRÜGER *Derelictio* 157-158; VACCA *Derelictio* 120.

⁸³² Ezzel egyezően érvel Bessenýó András is, aki szerint nem lehet tudni, hogy az elhagyó tulajdonos volt-e, mindenestre mind Pomponius, mind Paulus egyaránt megkívánják az elbirtoklást. Rámutat ugyanakkor arra is, hogy Pomponius szerint, aki a *res pro derelicto habitát* elfoglalja, azonnal tulajdont szerez felette, anélkül, hogy az elhagyó tulajdonosi minősége megelőzően tisztázást nyert volna Vö. BESSENYŐ *Pro derelicto* 60.

a puszta birtokos cselekménye a tulajdonosnak a dologhoz fűződő jogát nem érinti. A második Paulus-szöveg azonban nem azt állítja, hogy a dolgot nem annak tulajdonosa hagyta el, hanem mindössze annyit, hogy az elhagyó személyéről egyáltalán semmit sem tudunk, éppen úgy, ahogy a megtaláló sem tudhatott semmit egy konkrét esetben. Ekként máris érthető a két Paulus-vélemény közötti tartalmi különbség: a tulajdonos általi elhagyás a tulajdonjog megszűnését eredményezi, így a dolog senkié, amelyen bárki birtokba vétellel tulajdont szerezhethet. Ha viszont nem tudjuk, hogy ki hagyta el a dolgot, azt sem tudjuk teljes bizonyossággal meghatározni, hogy megszűnt-e felette a tulajdonjog, vagy sem. Ebben az esetben a „lassabb, de biztosabb” utat a tulajdonjog megszerzése felé az elbirtoklás intézménye jelenti. Egy éven túl ugyanis hiába jelentkezik a dolog tulajdonosa, a megtaláló addigra már tulajdont szerzett a dolog felett.⁸³³ Logikus kérdésként merülhet fel, hogy vajon jóhiszeműnek tekinthető-e a megtaláló. Ez a kérdés az esetleges tulajdoni perben is felmerülhet – egy éven belül, vagy akár azon túl is. A felperes azt állítja, hogy a dolog az övé, és az az alperesnél található; mi több, állítását bizonyítani is tudja. Erre az alperes egy éven belül védekezhet azzal, hogy mivel az elhagyás körülményei nem voltak teljes mértékben tisztázhatóak, ő csupán birtokba vette a dolgot abból a célból, hogy a tulajdonos részére azt megőrizze. Egy éven túl pedig hivatkozhat arra, hogy ő úgy vélte, hogy a dolgot a tulajdonos hagyta el, ráadásul azért, mert többé már nem volt szüksége rá (vagyis a végleges tulajdonfeladás szándékával). Ez az állítás pedig egy jóval korábbi időpillanatban az alperes belső, tudati viszonyulását fejezi ki.⁸³⁴ Márpedig *de internis non iudicat praetor*: nem bizonyítható, de nem is cáfolható, hogyan vélekedett valaki egy jóval korábbi időpontban, és egy, a per terrénumától teljesen különböző helyzetben. Így legfeljebb a megtalálás körülményei – ha és amennyiben eme körülmények megállapíthatóak – vizsgálhatók meg kellő alapaossággal. Ha a körülmények nem rekonstruálhatóak, az alperest nem lehet marasztalni. A hivatkozott Paulus-hely egyébként maga is arra utal, hogy bár a megtaláló nem tud semmit az elhagyó személyéről, mégis a tulajdonosi *derelictio* hipotéziséből indul ki, mert ez felel meg a közfelfogásnak: igen furcsa lenne az ugyanis, ha például

⁸³³ Ezzel egyezően VACCA *Derelictio* 98.

⁸³⁴ Ehelyütt nem szükséges külön foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy a tulajdonos miért csak egy év elteltével próbálja meg visszaszerezni a dolgát, jóllehet egy valódi perben ez a kérdés is komoly jelentőséggel bír. Annyit azonban elvi jelleggel érdemes leszögezni, hogy a tulajdonos késlekedése minden egyes nappal érezhetően csökkentette annak az esélyét, hogy visszaszerezhesse a dolgát.

valaki, aki haszonkölcsönbe kapott egy könyvet, szándékosan eldobná azt.⁸³⁵ Ebből eredően a perben lefolytatott vizsgálat arra az eredményre fog vezetni, hogy a megtalálót a körülmények alapos okkal arra indították, hogy a dolgot a tulajdonos által, a végleges tulajdonfeladás szándékával elhagyottnak tételezze fel, következésképpen jóhiszeműnek kell tekinteni, vagyis elbirtokolhatta a dolgot egy év alatt.

Az eddig bemutatott forrásokból az alábbi következtetések vonhatók le a *derelictio* fogalmi elemeire vonatkozóan. Elsőként, a tulajdonosi *derelictio* által a birtokkal együtt megszűnik a dolog feletti tulajdonjog is, és ilyenkor *occupatio*val lehet tulajdont szerezni a dolog felett. A fenti állításból az is kiderül, hogy a *res pro derelicto habita* kétféle lehet: egyszerűen csak *pro derelicto habita*, illetőleg *pro derelicto habita a domino*: létezik tehát a bárki által elhagyott dolog, illetőleg a tulajdonos által elhagyott dolog. Ebből a szempontból Paulus különbséget tesz a tulajdonszerzés módjai között: a tulajdonos által elhagyott dolgon foglalással szerzünk tulajdont, amíg a bárki más által elhagyott dolgot elfoglalhatjuk ugyan, tulajdont azonban csak elbirtoklással szerezhethünk felette. Ehhez képest a Pomponiustól idézett vélemény ugyanakkor nem bontja két esetkörre a *derelictio* tényállását azon az alapon, hogy ki hagyja el a dolgot; ő mindösszesen annyit mond, hogy az elhagyott dolog nyomban a miénk lesz, vagyis ha elfoglaljuk, tulajdonosaivá válunk.

A *derelictio* fogalma kapcsán azt kell még megvizsgálni, hogy találunk-e olyan forráshelyet a vizsgált címen belül, amely a *derelictio*t más tényállástól elhatárolja. A titulus 7. töredéke Iulianus tollából a *merces iactatae* tényállását veti össze a *derelictio*val, rámutatva, hogy a kettő élesen elkülönítendő egymástól. Ha ugyanis valaki hajóból kidobott dolgot talál, a jogtudós álláspontja szerint nem birtokolhatja el azt, mert nem elhagyott dologról van szó.

Iul. D. 41, 7, 7 (2 ex Minic.)

Si quis merces ex nave iactatas invenisset, num ideo usucapere non possit, quia non viderentur derelictae, quaeritur. sed verius est eum pro derelicto usucapere non posse.

⁸³⁵ Ilyenkor a tulajdonos fel sem tudna lépni egy, a dolgot elvivő harmadik személlyel szemben, mert egy ilyen személy megtalálhatósága legalábbis kétséges. Éppen ezért a haszonkölcsönbe vevő személlyel szemben léphet fel szerződészegés címén, és követelhet kártérítést.

Az eset tárgya tehát *merx*, amely ha *ex nave iactata*, akkor elbirtoklással nem lehet rajta tulajdont szerezni, hiszen az nem *res derelicta*.⁸³⁶ A szövegből nem világos, miért dobták ki az árut a hajóból.⁸³⁷ Ez a probléma újfent a később vizsgálandó *animus dereliquendi* kérdéséhez kötődik, ezért ennek taglalásától jelen helyen eltekintünk. Sokkal érdekesebb pillanatnyilag a szöveg utolsó mondata, amely szerint helyesebb az a nézet, amely szerint az elbirtoklásra *pro derelicto* nincs lehetőség, vagy *pro derelicto* elbirtoklásra nincs lehetőség – *pro derelicto usucapere non posse*. Ehelyütt adódik a következtetés, hogy más jogcímen elvileg adott az elbirtoklás lehetősége; mindezt azonban a továbbiakban Iulianus nem fejti ki, ekként a szöveg értelmezhető úgy is, hogy a jogtudós csak mintegy jelzi, hogy az elbirtoklás lehetetlensége itt a *pro derelicto*-esetre korlátozódik.⁸³⁸ A *derelictio* fogalmára nézve azonban két tanulság is adódik: egyfelől a *derelictio* egyfajta fogalmi határvonalát húzza meg a Iulianus-szöveg, amikor azt mondja, hogy olyan dolgot, ami nem *derelicta*, nem lehet elbirtokolni, vagy nem lehet *pro derelicto* elbirtokolni. Másfelől pedig a jogász egy konkrét, gyakorlati esetet említ: a *merces ex navis iactatae* esetét, és rámutat, hogy ezeket nem tekintik *res derelictának*. Tüzetesebb vizsgálat után egyértelművé válik, hogy Iulianus ebben a véleményben nem arra próbál választ adni, hogy az esetben szereplő dolog derelinkvált-e, hanem arra, hogy a hajóból kidobott áruk esetében egyáltalán adott-e az elbirtoklás lehetősége, vagy sem. Mindezt pedig azért igyekszik elvi éllel tisztázni, mivel egyáltalán vitatott, hogy az a körülmény, hogy a *res iactae* nem tekintendő magától értődően derelinkváltnak, minden esetben gátat szab-e a *pro derelicto* címen történő elbirtoklásnak. Ugyanakkor – mint az már fentebb is kifejtésre került – a töredék szövegezéséből eredően valószínűtlen, hogy az a személy, aki jóhiszeműen tartja magánál a tengerparton talált dolgot, egy év elteltével ne szerezne tulajdont a dolog felett, feltéve, hogy a dolog eredeti tulajdonosa nem jelentkezik érte.⁸³⁹ Ilyenkor azonban az elbirtoklás nem *pro derelicto*, hanem *pro suo* jogcímen fog bekövetkezni.⁸⁴⁰ Az elhagyott dolog elbirtoklása körében még egy, szintén Iulianus nevéhez fűzhető fragmentumot kell megemlíteni, amelyben azt állítja a jogtudós, hogy amennyiben valaki abban a téves feltevésben van, hogy a dolog elhagyott, a dolog *pro derelicto* elbirtoklására nincs mód.

⁸³⁶ Egyezően ld. VACCA *Pro derelicto* 792.

⁸³⁷ Ezzel egyezően BENEDEK *Derelictio* 9 skk.

⁸³⁸ Ehhez ld. még VACCA *Pro derelicto* 792-793; VACCA *Derelictio* 74 és 97.

⁸³⁹ Komolyan megfontolandó Vacca álláspontja ebben a vonatkozásban, aki arra mutat rá, hogy a Iulianus-döntés az igazságosság elvi fogalmának gyakorlati alkalmazását jelenti. Ld. VACCA *Pro derelicto* 793.

⁸⁴⁰ VACCA *Derelictio* 97-100.

Iul. D. 41, 7, 6 (3 ad Urs. Ferocem)

Nemo potest pro derelicto usucapere, qui falso existimaverit rem pro derelicto habitam esse.

Ebben az egy mondatban a *falso* történő elbirtoklás lehetetlenségéről van szó, vagyis nem jogi tilalomról; a forrás nem arról szól, hogy *lex prohibet*, hanem *nemo potest*. Mindent egybevetve lehet azt mondani, hogy *falso existimare* itt annyit tesz: tévesen; tévesen hiszi a dolgot birtokba vevő személy, hogy az *res derelicta*.⁸⁴¹ A forrás ugyan nem szól a tévedés eredetéről, mindenesetre több mint valószínű, hogy valamilyen külső indíttatás, legfőképpen tapasztalat alapján kell arra a feltevésre jusson a dolgot birtokba vevő, hogy az elhagyott. Ha ugyanis ismert előtte, hogy a dolog nem elhagyott, akkor már rosszhiszemű birtokos lesz, aki viszont ilyen voltából eredően képtelen az elbirtoklásra.⁸⁴² Ugyanakkor ismételen ki kell hangsúlyozni, hogy egy pillanatra sem hagyható figyelmen kívül, hogy a birtokban lévő jó-, vagy rosszhiszeműségét kizárólag perben lehetett megkérdőjelezni, hiszen az ellenkező bizonyításáig mindenkit jóhiszeműnek tételezünk fel. Az ezzel kapcsolatos vélhető bizonyítási nehézségekről már esett szó. Mindenesetre ténykérdés, hogy a szöveg értelme alapján *res derelicta* elbirtoklásához nem pusztán az szükséges, hogy a dolgról a birtokosa azt higgye, elhagyott. Kell hozzá az is, hogy a dolog ténylegesen ilyen is legyen: a szubjektív, tudati elem tehát kevés az elbirtoklás megtörténtéhez, a dolog ilyen jogcímen való elbirtoklása körében az teszi *res habilisszá* a dolgot, ha a valóságban is derelinkvált; ez azonban – a szövegben megjelenő állítás pontos tartalmát figyelembe véve – csak azt eredményezi, hogy *res iactae* nem birtokolható el derelinkvált dolog gyanánt. Vagyis juthatunk arra a következtetésre, hogy a dolog más jogcímen elbirtokolható, hiszen közel sem biztos, hogy a *pro derelicto* elbirtoklás tilalma kizárná a *pro suo* jogcímen történő elbirtoklást is. Ismeretes, hogy a jogászok mindig a konkrét eset releváns tényeinek figyelembe vétele mellett, tehát eseti jelleggel válaszolták meg a kérdést. Párhuzamot vonva egy jogesettel

⁸⁴¹ A *fallere* ige, amiből a *falsus* melléknév ered, arra vonatkozik, hogy valaki valamit figyelmen kívül hagyott, mert nem vette észre azt, ebből eredően az a dolog vagy tény előtte ismeretlen. Vö. FINÁLY s. vv. 'fallere', 'falsus'. Ugyanígy *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'falsus'.

⁸⁴² Ezzel egyezően ld. VACCA *Pro derelicto* 789-790. A szöveg Vacca meglátása szerint arról szól, hogy a jóhiszeműen derelinkválnak vélt dolgot nem lehet *pro derelicto* elbirtoklás útján megszerezni, vagyis az elbirtoklás végbemegy, azonban jogcím nélkül, vagyis a birtokosra nem vonatkoznak a praetori *edictum* rendelkezései, tehát nem tarthat igényt az *actio Publiciana* általi védelemre. Ebben az esetben tehát nem Putativitelről van szó, mivel a *derelictio* mint *iusta causa* nem történt meg. Mindebből eredően annak sincs jelentősége, hogy az elhagyás nem tulajdonos által következett-e be, mivel a *derelictio* mint *iusta causa* ebben az esetben is hiányzik. Vö. VACCA *Pro derelicto* 791.

(Afr. D. 41, 4, 11 [7 quaest.]), amelyben az adásvétel érvénytelen volta miatt a vevő a *iusta causa* tekintetében tévedésben van, rá kell mutatni arra, hogy a római jogászok elvi élel csak a jóhiszeműen szerző harmadik személy helyzetének védelméhez ragaszkodtak.⁸⁴³ Vagyis az elbirtoklás akár még *iusta causa* hiányában is bekövetkezhet, feltéve azonban, hogy annak figyelmen kívül hagyására objektíve menthető ok indította a birtokost. Következésképpen a jóhiszeműen szerző harmadik személy védelme abban az esetben lehetséges, ha a jóhiszeműsége minden megfontolás szerint egyébként az eset valamely releváns tényezőjén – jelen esetben a megtalálás és a birtokba vétel körülményein – nyugszik.⁸⁴⁴

Összegezve tehát, a *derelictio* körében szükséges elbirtoklásra vonatkozó források egyfelől arra az esetre vonatkoznak, amikor a megtaláló nem tud semmit a dolgot elhagyó személyről, másfelől pedig – mintegy negatív módon, legalábbis a *pro derelicto* címen történő elbirtoklás határát megvonandó – rámutatnak, hogy a *merces ex navis iactatae* esetében, valamint amikor valaki tévesen véli a dolgot *pro derelicto habitának*, nincs lehetőség az elbirtoklásra. A *derelictio* körében azért merülhet fel az elbirtoklás szükségessége, mert amíg a korábban már bemutatott *res nullius* esetében okszerű lehet az azonnali tulajdonszerzés, hiszen eme dolgok éppen a közfelfogás szerinti természetük vagy jellegük miatt minősülnek *res nullius*nak, addig a *res derelictae* esetében egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy a dolog adott esetben épp *res nullius derelictae*, ezért a tulajdonjog körüli bizonytalanságot feloldandó hasznos lehet az elbirtoklás.⁸⁴⁵ Ezen túlmenően, csak a *derelictio* körében, ha valaki olyan dolgot szerzett meg, amely ténylegesen *pro derelicto habita* volt, akkor ebben az esetben semmi sem zárja ki a dolog közvetlen megszerzését – ezt támasztják alá a kezdet kezdetén elemzett Ulpianus- és Paulus-helyek, utóbbi egyértelműen a tulajdonosi *derelictio* feltevéséből kiindulva.⁸⁴⁶ Ezzel szemben probléma akkor adódik, ha *ignoramus a quo derelictum est*, ugyanis ilyenkor – mint arra már rámutattunk – a megszerző kizárólag azokra a körülményekre alapozhat, amelyek között a dolgot meglelte, különös figyelemmel magának a dolognak a természetére, így például a dolog értékére, vagy a megtalálás helyére. Az ilyen kétséges esetekben a jogászok tudták, hogy a dolog megszerzése csak abban az esetben válhat

⁸⁴³ Afr. D. 41, 4, 11 (7 quaest.): *Quod volgo traditum est eum, qui existimat se quid emissee nec emerit, non posse pro emptore usucapere, hactenus verum esse ait, si nullam iustam causam eius erroris emptor habeat: nam si forte servus vel procurator, cui emendam rem mandasset, persuaserit ei se emissee atque ita tradiderit, magis esse, ut usucapio sequatur.*

⁸⁴⁴ VACCA *Derelictio* 100-102, 114.

⁸⁴⁵ Ld. BENEDEK *Derelictio* 21.

⁸⁴⁶ Vö. VACCA *Derelictio* 74.

befejezetté, amikor maga az elbirtoklás is befejezett, mivel a dolog elhagyásának ténye is ilyenkor válik bizonyossá: igaz ugyan, hogy az elhagyással a derelinkváló a maga részéről mindent megtett annak érdekében, hogy a dologtól megváljon, a *derelictio* azonban csak akkor válik befejezetté, ha a megtaláló megszerezte a dolgot.⁸⁴⁷ Ha a megszerző meg volt győződve arról, hogy a tulajdonos elhagyta a dolgot, és eme meggyőződése hatására veszi birtokba azt, elbirtoklással fogja megszerezni a dolog tulajdonját, az elbirtoklás jogcíme viszont a dologtól való megválás konkrét körülményeitől függ.⁸⁴⁸

Mivel az eddigiekben már többször előkerült, ideje részletesebben is foglalkozni az *animus derelinquendi* kérdésével, amelyet az irodalom a *derelictio* további fogalmi elemének tekint.⁸⁴⁹ Lényege a *communis opinio* alapján az, hogy a derelinkváló személy tudata arra kell, hogy irányuljon, hogy ő az eldobás által a dolog tulajdonával is felhagy, nem pusztán annak birtokával. Vagyis az elhagyáshoz – a dologtól való *corpore* megváláson túl – *animus derelinquendi* is szükséges. A források jellemzően *animus* vagy *mens* formájában emlegetik, és a fogalmi egységesség ilyen hiánya már önmagában kellő alapot nyújthat legalább annak feltételezéséhez, hogy a későbbi korokban *animus derelinquendiként* hivatkozott tényező már a klasszikus jogban is ismert volt.⁸⁵⁰ Logikus kérdésként merül fel azonban ezen a ponton, hogy vajon az *animus derelinquendi* csak a tulajdonos esetében értelmezhető-e, vagy fennállhat-e más, nem tulajdonos személynél is, aki a dolgot elhagyja. Az irodalom összességében közös álláspontja ebben a tekintetben az, hogy az *animus derelinquendi* nem feltétlenül kötődik csak a tulajdonos személyéhez, mivel a forrásokban nem egységes a *derelictio* személyi oldalának megközelítése, sem pedig az elhagyás joghatásai.⁸⁵¹ Ezzel a felfogással – a korábban már elemzett források tükrében – egyet kell érteni. Mindebből persze rögvest adódik a logikus kérdés, hogy – amennyiben az *animus derelinquendi* a tulajdonnal való felhagyási szándékot jelenti – miként eshet szó *animus derelinquendiről* abban az esetben, ha a dolgot nem annak tulajdonosa hagyja el. A látszólagos ellentmondás feloldása érdekében az *animus derelinquendi* lényegének vizsgálatához – egyezően az

⁸⁴⁷ Vö. ROMANO *Studi* 107.

⁸⁴⁸ Vö. VACCA *Derelictio* 75, 114.

⁸⁴⁹ BONFANTE *Proprietà* II. 274-275; ROMANO *Studi* 110-117; VOCI *Proprietà* 233; VACCA *Derelictio* 119 skk; BENEDEK *Derelictio* 9-12.

⁸⁵⁰ *Animusként* hivatkozta pl. Ulp. D. 47, 2, 43, 11 (41 ad Sab.), *mens* formájában utal rá pl. Iul. D. 14, 2, 8 (2 ex Minic.) és Inst. 2, 1, 47. A további hivatkozásokat ld. ROMANO *Studi* 110.

⁸⁵¹ ROMANO *Studi* 110-117; BENEDEK *Derelictio* 8-11; VACCA *Derelictio* 94 skk.

irodalommal – elsősorban a *iactus mercium* kérdésével foglalkozó szövegeket kell segítségül hívni.⁸⁵²

A források tanúsága szerint tengeri vihar esetén a Mediterráneum általános hajózási gyakorlata volt, hogy a hajót megkönnyítendő egyes árukat a tengerbe dobtak. Önmagában a tengeri árufuvarozás egy összetett jogviszony-rendszer meglétét feltételezte.⁸⁵³ Amikor pedig egy esetleges tengeri viharban némely áruk kidobására került sor, akkor egy bonyolult elszámolási viszony keletkezett a jogviszony szereplői között, amelynek a középpontjában a *lex Rhodia de iactu mercium* szabályai szerint minősülő kármegosztás állt. Mindebből adódóan a szerzők többsége – a források logikáját követve – elsősorban kereskedelmi jogi szempontból, illetőleg a *locatio-conductio* oldaláról közelíti meg a problémát.⁸⁵⁴ A szerzők csupán kisebb része foglalkozik kifejezetten a tengerbe hajított áruk dologi jogi vonatkozásainak bemutatásával.⁸⁵⁵ Kétségtelen persze, hogy a *lex Rhodiát* dinamikájában bemutató, az elemzésnél főként a *collatióra* hangsúlyt fektető munkák egy része is említi az áruk tengerbe dobásának, valamint a tulajdonelhagyásnak a kapcsolatát, mivel azonban ezek fő témája nem az említett tárgykörbe tartozik, ekként mindössze a tradicionális irodalmi álláspontot jelenítik meg.⁸⁵⁶ Eme tradicionális álláspont – mint arra már rámutattunk – lényegét tekintve a dolgot eldobó személy részéről a tulajdonnal való felhagyásra irányuló akaratot (*animus derelinquendi*) helyezi a középpontba.⁸⁵⁷ Tehát akként lehet megállapítani egy konkrét esetről, hogy ott történt-e dologelhagyás, hogy megvan-e az *animus derelinquendi* annál a személynél, aki megválnak a dologtól. Igenlő válasz esetén a történeti tényállás szerinti eset *derelictio*, ellenkező esetben azonban nem az. Az áruk tengerbe hajításánál a tradicionális álláspont szerinti nemleges válasz egyértelmű, hiszen a dologkidobás a hajó – és a rajta lévők – megmentése érdekében történt.⁸⁵⁸

A tengeri viharban egyes dolgoknak a hajóból történő kidobását (*iactus mericum*) a jogászok több módon közelítik meg. A dologkidobással foglalkozó véleményekből

⁸⁵² Ehhez ld. kifejezetten Benedek és Vacca megközelítését: BENEDEK *Derelictio* 8-9; VACCA *Derelictio* 91-92.

⁸⁵³ Erről részletesen a hazai irodalomban ld. FÖLDI *Kereskedelmi jogintézmények* 212-223.

⁸⁵⁴ A teljesség igénye nélkül: MARTON *Római magánjog* 236-237. ROUGÉ *Commerce maritime* 397-413; KASER *RPR* I. 572. JÖRS – KUNKEL – WENGER – HONSELL – MAYER-MALY – SELB *Römisches Recht* 330. FÖLDI *Kereskedelmi jogintézmények* 212-223. WAGNER *Lex Rhodia* 357-380; PÓKECZ KOVÁCS *Lex Rhodia* 177-188. FÖLDI – HAMZA *Római jog* 529. BESSENYŐ *Római magánjog* 507.

⁸⁵⁵ BENEDEK *Így szórták* 701; BENEDEK *Iactus* 2116; BENEDEK *Derelictio* 10-11; VACCA *Derelictio* 91-92, 94-97, 103-105; ROMANO *Studi* 115, 156-157.

⁸⁵⁶ Vö. pl. FÖLDI *Kereskedelmi jogintézmények* 216¹²¹, PÓKECZ KOVÁCS *Lex Rhodia* 178-179. ROUGÉ *Commerce maritime* 401², 404-405.

⁸⁵⁷ Ld. VACCA *Derelictio* 92.

⁸⁵⁸ Ld. pl. BENEDEK *Derelictio* 10-11; ROMANO *Studi* 157.

kiindulva a legteljesebb körülírását ennek a jogi problémának Gaius egyik véleményében, valamint az Institúciókban találhatjuk.⁸⁵⁹ Ezek szerint *iactus mercium*ról akkor beszélhetünk, ha tengeri viharban (*in tempestate maris*), bármilyen dolgokat (*res*), a hajó megkönnyítése céljából (*navis levandae gratia*), nem tulajdon-*derelictio* (*non eo animo [...] quod quis eas habere non vult*), hanem a veszélyből való megmenekülés (*ut periculum effugiat*) szándékával kidobnak (*eiciuntur*). Összehasonlítva az eme két szövegből kiemelhető elemeket a többi, a *iactus mercium* kérdéssel foglalkozó véleménnyel, látható, hogy ezek az elemek nagyban-egészben a többiben is fellelhetők. Joggal merül fel azonban a kérdés, hogy a tengerbe dobott árukkal foglalkozó jogászai vélemények tartalmilag mennyiben egyeznek, és mennyiben térnek el egymástól.

Paulus, Iavolenus és egyes véleményeiben Iulianus egyértelműen dolgokról beszélnek (Paul. D. 14, 2, 2, 8 [34 ad ed.]; Iav. D. 41, 1, 58 [11 ex Cass.]; Iav. D. 41, 2, 21, 2 [7 ex Cass.]). Ugyanakkor Iulianus egy másik véleményében (Iul. D. 41, 7, 7 [2 ex Minic.]) hajóból kidobott árut említ (*merces ex nave iactatas*), vagyis a dolgok körénél szűkebben határozza meg, mi az, ami a *iactus mercium* tárgyaként számításba jöhet.⁸⁶⁰

A tengeri vihar a Gaius-szöveget, valamint az Institúciók megfogalmazását kivéve sehol sem fordul elő a *iactus mercium* kapcsán. Ezzel szemben az egyik Iavolenus-szöveg megemlíti a hajótörést (*ex naufragio* – Iav. D. 41, 2, 21, 1 [7 ex Cass.]).

A hajó megkönnyítése, illetőleg a megmenekülés mint a dologkidobás indítóoka szintén nem fordul elő az összes szövegben. A hajó megkönnyítése (*navis levandae gratia*) Gaius szövegén és az Institúciókon kívül csak Iulianus egyik véleményében (Iul. D. 14, 2, 8 [2 ex Minic.]) fordul elő. A dologkidobás másik indoka, a veszélyből menekülés, illetőleg az épségben maradás (*salutis causa dimissum*) – szintén az előzőekben említett két szöveget leszámítva – Iavolenusnál (Iav. D. 41, 2, 21, 2 [7 ex Cass.]) lelhető fel.⁸⁶¹

Megjegyzendő, hogy még két szöveg tárgyilagosabban mindössze annyit említ meg,

⁸⁵⁹ Gai. D. 41, 1, 9, 8 (2 rer. cott.); Inst. 2, 1, 48.

⁸⁶⁰ Ennek alátámasztásához elegendő mindössze két jogászai véleményt segítségül hívni. Ulpianus szerint a '*merx*' elnevezés kizárólag ingó dolgokra vonatkozhat (Ulp. D. 50, 16, 66 [74 ad ed.]: '*Mercis*' *appellatio ad res mobiles tantum pertinet*.); Africanus pedig Mela nyomán azt állítja, hogy a rabszolga-kereskedőket és a kereskedőket éppen amiatt illetik két külön elnevezéssel, mert az ember nem '*merx*' (Afr. D. 50, 16, 207 [3 quaest.]: '*Mercis*' *appellatione homines non contineri Mela ait: et ob eam rem mangones non mercatores sed venaliciarios appellari ait, et recte*.). Ebből eredően a '*merx*' a '*res*' körén belül olyan ingó dolgot jelöl, amelyet valamilyen ügylet (pl. adásvétel) céljára szántak. Vö. FINÁLY és *Oxford Latin Dictionary* s. vv. '*merces*', '*merx*'.

⁸⁶¹ Bár a hivatkozott három szöveg fordulatai eltérőek, mégis könnyű belátni, hogy tartalmi szempontból ugyanabba az irányba mutatnak: a veszélyből való sikeres megmenekülés eredménye az, hogy mind a hajó, mind pedig a legénység feltehetően épen marad.

hogy a dologkidobás hajóból történik (*ex nave* – Iul. D. 41, 7, 7 [2 ex Minic.]; Ulp. D. 47, 2, 43, 11 [41 ad Sab.]).

A *derelictio* kapcsán a szövegek alapvetően két, jól elkülöníthető csoportra oszthatók. Az elsőbe tartozó szövegek arról tájékoztatnak, hogy a kidobott dolgok objektíve nem tekinthetők *res pro derelicto habitae*-nak (Paul. D. 14, 2, 2, 8 [34 ad ed.]; Iul. D. 41, 7, 7 [ex Minic.]; Iav. D. 41, 2, 21, 1 – 2 [7ex Cass.]). A kettő közül az első, Paulus nevéhez fűződő vélemény röviden csak annyit közöl, hogy a kidobott dolog a tulajdonosé marad, vagyis a birtokba vevő nem szerezheti meg, mivel a dolog nem *pro derelicto habita*. Ehhez képest a Iavolenus-szöveg bővebben foglalkozik a kérdéssel:

Iav. D. 41, 2, 21, 1 – 2 (7 ex Cass.)

Quod ex naufragio expulsum est, usucapi non potest, quoniam non est in derelicto, sed in deperdito. (2) Idem iuris esse existimo in his rebus, quae iactae sunt: quoniam non potest videri id pro derelicto habitum, quod salutis causa interim dimissum est.

A szöveg első mondata nem említi kifejezetten a dolog kidobását, hanem hajótörés során a hajóból kizuhant dolgokról beszél, amiket a víz a partra vetett. Vagyis ez a mondat tartalmilag szélesebb kört ölel fel, mintha egyszerűen a hajóból kidobott dolgokról beszélne, mivel itt a dolog állapota kerül a középpontba, ekként két lehetőség adódik: megeshet, hogy a partra vetett dolgot tengeri viharban, menekülési céllal kidobták, ám elképzelhető az is, hogy csupán véletlenül sodródott le a fedélzetről, amit senki sem vett észre, vagyis a dolog elveszett, nem pedig kidobták azt. A második mondatban Iavolenus még egy lépést tesz előre gondolatmenetében, és rámutat, hogy a *res iactae* nem *pro derelicto habita*, mivel amit megmentés céljából (*salutis causa*) dobtak ki a hajóból, az nem lehet *pro derelicto habita*. A vélemény első mondatában tehát Iavolenus a *derelictus* és a *deperditus* kategóriáit állítja egymással szembe, míg a rá következőben a *pro derelicto habitum* és a *salutis causa dimissum* csoportjai kerülnek összehasonlításra. Mindkét esetben közös, hogy a hivatkozott kategóriákat nem tölti meg tartalommal: nem sorol fel tételes fogalmi elemeket, hanem a két kategóriát egymással szembeállítva kizáró viszonyt hoz létre a kettő között: nem lehet *pro derelicto habita* az, amit *salutis causa* dobnak ki a hajóból, valamint ami *in deperdito est*, az nem lehet *in derelicto*. Az első mondatban említett '*expulsum est*' kifejezés a szöveg egészének figyelembe vételével nyer értelmet: ha a második mondat kifejezetten a kidobott dolgokra vonatkozik, akkor

okkal adódik a feltevés, hogy az első mondat megfogalmazása csak azt az esetet érinti, amikor a vihar lesodor valamilyen dolgot a hajóról, azonban az ott tartózkodók közül ezt senki sem veszi észre. Ha ehhez a két szöveghez képest megvizsgáljuk Iavolenus egy másik véleményét, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az előbbi két véleményben a kiesett-kidobott dolgok kategorikus szétválasztása a jogász által követett csoportosítás szerint, ha mégoly tetszetős is, azonban pusztán formai szétválasztást jelent.

Iav. D. 41, 1, 58 (11 ex Cass.)

Quaecumque res ex mari extracta est, non ante eius incipit esse qui extrahit, quam dominus eam pro derelicto habere coepit.

A másik két szöveghez képest ez a „különvélemény” éppen szemlélete miatt jelentős, ugyanis az eset vizsgálatának iránya fordított: nem a hajóból kidobott, hanem a tengerből kihalászott dologról esik szó, ekként a találó szemszögéből vizsgálja a kérdést. Az ebből adódó, jogi szempontból is releváns probléma az lehet, hogy a találó nem feltétlenül tudja, hogy a hajó, a hajósok, illetőleg a dolog tulajdonosa megmenekültek-e, egyáltalán azt sem tudja, hogy a dolog tulajdonosa a hajón tartózkodott-e, vagy sem: a találó csupán kiment egy dolgot a tengerből, amely felett azonban csak akkor szerezhethet tulajdont, ha a tulajdonos felhagy a dolog tulajdonával. Ez a megközelítés – mint az később látni fogjuk – sokkal közelebb áll a valósághoz.

A *derelictió*val foglalkozó szövegek másik csoportja közvetlenül a kidobó személy szubjektív tudati viszonyulására helyezik a hangsúlyt (Gaius és az Institúciók fentebb már hivatkozott szövegein kívül még Iul. D. 14, 2, 8 [2 ex Minic.]; Ulp. D. 47, 2, 43, 11 [41 ad Sab.]).

Iul. D. 14, 2, 8 (2 ex Minic.)

Qui levandae navis gratia res aliquas proiciunt, non hanc mentem habent, ut eas pro derelicto habeant, quippe si invenerint eas, ablatturos et, si suspicati fuerint, in quem locum eiectae sunt, requisituros: ut perinde sint, ac si quis onere pressus in viam rem abiecerit mox cum aliis reversurus, ut eandem auferret.

A szöveg témája a hajóból kidobott bármiféle dolog, amelynek kapcsán Iulianus azt magyarázza, hogy ha a kidobás a hajó megkönnyítése érdekében történt, akkor figyelemmel kell lenni arra, hogy a kidobót nem az a szándék vezette, hogy véglegesen

megváljon a dologtól. Állításából következik, hogy ha megtalálja a kidobott dolgot, elviheti azt, ha pedig csupán sejti, hol vetette partra a tenger, visszakövetelheti. Az eset jobb megértését elősegítendő, egy hasonló esetet is bemutat, amikor valaki nagy terhet cipel, és mivel nem bírja, egyszerűen leteszi a dolgot az út szélére, hogy később másokkal visszatérve elvigye azt. A véleményben van egy nyilvánvaló csúsztatás, tudniillik a hivatkozott esetek egyikében sem megy semmire a dolgot kidobó, vagy letevő személy azzal, hogy tudja, hol volt (!) a dolga. Ahhoz, hogy azt visszakövetelje, azzal kell, hogy tisztában legyen, hogy a visszakövetelés pillanatában kinél (!) van. A *non – habeant* fordulatba ágyazott célhatározói mellékmondat egyértelműen mutatja az eldobó abbéli szándékát, hogy a dolog ne legyen *pro derelicto habita*. Márpedig a kezdet kezdetén láthattuk, hogy a *pro derelicto habita* fordulat a forrásokban akkor szerepelt, amikor a tulajdonos hagyta el a dolgát: a kifejezés tehát arra utal, hogy a személy a dolgot *derelictum*nak tekinti, vagyis a dologhoz fűződő tudati viszonyulást jellemezzük vele.⁸⁶² A Iulianus-szöveghez képest árnyaltabb nézetet közvetít Ulpianus véleménye, amely egyes irodalmi álláspontok szerint egyértelműen támasztja alá a klasszikus jog ama felfogását, hogy az *animus derelinquendi* annyit jelentett, hogy a tulajdonos véglegesen elvesztette a dolgot, tehát nem vonatkozott kifejezetten a tulajdon felhagyásának szándékára: ez csupán egy felismerés volt.⁸⁶³

Ulp. D. 47, 2, 43, 11 (41 ad Sab.)

Si iactum ex nave factum alius tulerit, an furti teneatur? quaestio in eo est, an pro derelicto habitum sit. et si quidem derelinquentis animo iactavit, quod plerumque credendum est, cum sciat periturum, qui invenit suum fecit nec furti tenetur. si vero non hoc animo, sed hoc, ut, si salvum fuerit, haberet: ei qui invenit auferendum est, et si scit hoc qui invenit et animo furandi tenet, furti tenetur. enimvero si hoc animo, ut salvum faceret domino, furti non tenetur. quod si putans simpliciter iactatum, furti similiter non tenetur.

Az Ulpianusnak feltett kérdés arra vonatkozik, hogy a hajóból kidobott dolog (*iactum*) elvitele lopásnak minősül-e? Ulpianus a válaszban onnét közelíti meg a problémát, hogy az ilyen dolog elhagyottnak tekinthető-e, vagy sem, és az erre a kérdésre adott választól függ, hogy lopásnak lehet-e tekinteni a dolog elvitelét. Ezek szerint Ulpianus úgy véli,

⁸⁶² VACCA *Derelictio* 120.

⁸⁶³ VACCA *Derelictio* 121.

hogy nem felel lopásért a dolgot elvivő személy, ha a dolog kidobása elhagyási szándékkal (*derelinquentis animo*) történt. Ha azonban a dolog kidobása azzal a szándékkal történt, hogy azt a tulajdonos megtartsa, akkor sem beszélhetünk még lopásról, csupán a dolog ragadtatik el a találótól (*aufferendum est*). Kifejti, hogy *derelinquentis animo* akkor dobnak ki valamit a hajóból, ha az elvesztés, megsemmisülés lehetőségét átfogja a kidobó személy tudata (*sciat periturum*).⁸⁶⁴ A szöveg vonatkozó részének értelmezéséből tehát következik, hogy az *animus derelinquendi* (*derelinquentis*) – legalábbis ebben a konkrét esetben – arra vonatkozik, hogy a kidobáskor a kidobást végző személy tudata átfogja-e a dolog elvesztésének legalább a lehetőségét.⁸⁶⁵ Márpedig ha itt elsődlegesen a derelinkváló személyről van szó, akkor a *iactus mercium* és *derelictio* tényállásai körében használt terminológia első tekintetre zavart eredményezhet. Már korábban is megismételtük azt a megállapítást, hogy a *derelictio* kapcsán a források a 'pro derelicto habita' kifejezést a tulajdonosi *derelictio* esetében használják, amíg az egyéb személyek általi elhagyás körében az 'id, quod derelictum est', vagy ehhez lényegében hasonló fordulat jelenik meg. A logikus következtetés az lehet, hogy akkor a *iactus mercium* körében – figyelemmel a vonatkozó szövegek terminológiájára – minden esetben azt kell feltételezni, hogy a dolgot annak tulajdonosa dobja ki a hajóból. Ez azonban bizonyosan nincs így, mivel az egyes dolgok hajóból történő kihajítására az esetek többségében a hajó parancsnoka adott utasítást, ekként a tulajdonos akarata közömbös volt.⁸⁶⁶ Ezzel a meglátással lényegében egyező véleményt fogalmaz meg Rougé is, aki a Mediterráneum tengeri kereskedelmi gyakorlatával foglalkozó művében önálló fejezetet szentel a *lex Rhodiának*, ennek keretében pedig áttekinti azokat a felmerülhető szituációkat is, amelyekben a hajón lévő dolgok kidobására sor kerülhetett.⁸⁶⁷ Ezekben az esetekben tehát a valódi jogi probléma az, hogy az ilyen esetekben megengedhető-e egy harmadik személynek az adott dolog feletti, elbirtoklás útján való tulajdonszerzése. Kézenfekvő megoldást jelenthet a lopásra hivatkozás, hiszen lopott dolgot nem lehet elbirtokolni.

Összefoglalva a fenti megállapításokat, látható, hogy a *iactus mercium* kérdésével foglalkozó primer forrásokból nyerhető kép sokrétű: Iavolenus egy véleményében elvi élel tagadja az elbirtoklás lehetőségét, másutt ugyanakkor megengedhetőnek tartja a

⁸⁶⁴ Ugyanígy nem minősül lopásnak, ha a találó abból a célból viszi el a dolgot, hogy azt a tulajdonos részére megőrizze, illetőleg ha a találó egyszerűen úgy vélte, hogy a dolog pusztán *iactum*. Ez utóbbi fordulat eléggé homályos, és Ulpianus nem is fejt ki részletesen, mit ért eme megfogalmazás alatt.

⁸⁶⁵ VACCA *Derelictio* 122.

⁸⁶⁶ Ezzel egyezően VACCA *Derelictio* 94.

⁸⁶⁷ ROUGÉ *Commerce maritime* 397-413, ehelyütt pedig különösen 400-401.

dolog kiemelő általi megszerzését, amikortól a tulajdonos *pro derelicto habita* tekinti a dolgot. Iulianus csupán a *pro derelicto* elbirtoklást tartja megengedhetetlennek, Ulpianus pedig egyáltalán a lopás oldaláról közelíti meg a problémát. Abban azonban minden jogász egységes álláspontot képvisel, hogy a *iactus mercium* esetében nem történik *derelictio*, vagyis az egyetlen nyitott kérdés az elbirtoklás megengedhetősége marad.⁸⁶⁸ Iavolenus érvelése szerint ugyanis a megmenekülés érdekében kidobott dolgok nem lehetnek derelinkváltak. Ebből egyértelműen kitűnik, hogy a *derelictio* tényének tagadása abból a felfogásból ered, hogy a *merx iacta* értelmezhetetlen a *derelictio* szempontjából, ahol a dolgok vagy derelinkváltak, vagy nem azok. A tengerbe hajított áru ebbe a keretbe nem szorítható be.

A másodlagos irodalomban a iavolenusi érvelést több, logikus példával igyekeztek alátámasztani. A *salutis causa dimissum* fordulat kapcsán Benedek és Rougé arra hivatkoznak, hogy a hajón tartózkodók a hajót és saját maguk mentik.⁸⁶⁹ Vacca abból az irányból vizsgálja a kérdést, hogy egyáltalán az sem biztos, hogy a dolgot annak tulajdonosa dobja ki, hiszen tengeri úton elsősorban a hajó kapitányának szava volt döntő, és amennyiben egy vihar esetén a kapitány a hajó, a személyzet és a rakomány megmentése céljából bizonyos dolgok kidobását látta szükségesnek, akkor a kidobásra ítélt dolgok tulajdonosának (tulajdonosainak) akarata közömbös volt.⁸⁷⁰ Rougé még ennél is tovább megy azt állítva, hogy a tengeri viharból adódó lelkiállapot alkalmas lehet arra, hogy a hajón tartózkodók akár a szükségesnél többet is kihajítsanak a hajóból.⁸⁷¹ Mindebből látható tehát, hogy egyes áruk hajóból történő kidobásának körülményei igen sokfélék lehetnek.

Külön kiemelendő Vacca felfogása az *animus derelinquendi* kapcsán, aki a hagyományos nézethez képest, amely a *derelictio* kulcsfontosságú elemének tekinti az *animust*, amelytől a *derelictio* megtörténte is függ, újszerű felfogást képvisel.⁸⁷² Az *animus derelinquendine* általában ulpianusi értelmet tulajdonít, vagyis *animus derelinquentis* formájában szubjektívvé teszi azt, azzal a pillanattal azonosítva, amikor a tulajdonos számára teljesen nyilvánvalóvá válik, hogy a dolog számára objektíve és végérvényesen elérhetlenné vált, tehát nincs további esély a visszaszerzésére.⁸⁷³

⁸⁶⁸ Vö. VACCA *Derelictio* 97.

⁸⁶⁹ BENEDEK *Derelictio* 10-11. ROUGÉ *Commerce maritime* 402.

⁸⁷⁰ VACCA *Derelictio* 94. Ezzel lényegében egyezően ROUGÉ *Commerce maritime* 400.

⁸⁷¹ ROUGÉ *Derelictio* 401.

⁸⁷² VACCA *Derelictio* 92.

⁸⁷³ VACCA *Derelictio* 96, 113, 121-122. Ez a gondolat teret ad a teljes körű mérlegelésnek: a tulajdonos összevetheti a dolog értékét, és a megtalálására, visszaszerzésére fordítandó időt, pénzt, fáradságot, és

Ha a – forrásokkal összhangban álló – vaccai érvelés által kínált irányba haladunk tovább, akkor adódik a feltevés, hogy a dolog tulajdonosa csak a dolog kidobását követő bizonyos idő eltelte után ébred annak tudatára, hogy számára a dolog nincs többé. A fentiekből láthatóan eleve kérdéses, hogy a szállítmánnyal együtt a tulajdonos is a hajón tartózkodik-e. Amennyiben a hajón tartózkodik, meglehet, hogy éppen ő maga dobja a tengerbe valamely áruját, hiszen – összhangban a Rougé által megfogalmazottakkal – nem biztos, hogy a tudata az adott pillanatban átfogja, hogy eme cselekménye folytán a dolog *iacta* lesz. Abban az esetben, ha nem ő dobja ki a dolgot, akkor is felmerül annak a kérdése, hogy a kapitány döntésével egyetért-e vagy sem. Ha egyetért, újfent számba kell venni a tengeri vihar okozta módosult tudatállapotot, amely nem feltétlenül teszi képessé a tulajdonost arra, hogy a hosszú távú következményeket előre lássa. Ugyanakkor az egyetértés hiánya, vagy éppen a tulajdonosi hallgatás esete, egyaránt lehetnek ugyanennek a módosult tudatállapotnak az eredményei, ám mivel a biztonság a kapitány felelőssége, a tulajdonos véleménye az adott pillanatban aligha számít. Amennyiben pedig a dolog tulajdonosa nem is tartózkodott a hajón, a dologkidobás megtörténtéről is csak utólag szerezhet tudomást, amikor már egyetértésének, vagy tiltakozásának kinyilvánítása pusztán formalitás. Látható tehát, hogy bizonyos – hosszabb-rövidebb – idő eltelik addig, amíg a tulajdonos képes felfogni, hogy a dolog *iacta* lett. Ez az időtartam *ad absurdum* napokat is jelenthet; kérdés, hogy mi történik addig a dologgal.

Ha a dolgot megtaláló személy oldaláról vizsgáljuk a helyzetet, amit Iulianus is alapul vesz egy véleményében (Iul. D. 14, 2, 8 [2 ex Minic.]), akkor a találás körülményeit kell figyelembe venni. A kérdés tehát az, hogy a körülmények objektíve alkalmasak-e arra, hogy a találó felismerje, hogy a talált dolog *merx iacta*. Amennyiben a körülményekből ez kitűnik, akkor lopást követ el, kivéve, ha a tulajdonos számára megőrzési céllal viszi el a dolgot.⁸⁷⁴ Ha a körülményekből nem nyilvánvaló a dolog *iacta* jellege, akkor további kérdés, hogy objektíve, vagy a találó szempontjából, szubjektíve nem nyilvánvaló a dolog ilyen volta: ha ugyanis objektíve nem nyilvánvaló, hogy a dolog *iacta*, akkor a találó – ha magához veszi a dolgot – jóhiszeműen jár el. Amennyiben szubjektíve nem nyilvánvaló, akkor további kérdés, hogy ennek mi az oka. Lehet, hogy kifejezetten és célzatosan magának akarja a dolgot, ilyenkor rosszhiszeműen jár el, tehát lopásért felel. Ám előfordulhat az is, hogy a találó pusztán megőrül a talált dolognak, és az adott

ennek alapján – figyelemmel a kidobás-elvesztés körülményeire és helyére – döntheti el, hogy tesz-e lépéseket a dolog visszaszerzésére, vagy sem. Nemleges válasz esetén a tudata teljes mértékben át kell, hogy fogja azt a tényt, hogy ettől a pillanattól kezdve a dolog számára végleg elveszett.

⁸⁷⁴ Ehhez ld. FÖLDI *Kereskedelmi jogintézmények* 216¹²¹.

pillanatban fel sem merül benne, hogy milyen események nyomán került oda az a dolog. Ezek a problémák megjelennek Ulpianus lopással foglalkozó véleményében (Ulp. D. 47, 2, 43, 11 [41 ad Sab.]) is. Ugyanakkor a szövegből kitűnik az a nyilvánvaló tény is, hogy mindezek a kérdések csak egy esetleges perben merülhettek fel, vagyis a találó rosszhiszeműsége bizonyítandó volt: erre utal a szöveg utolsó fordulata (*quod si putans simpliciter iactatum, furti similiter non tenetur*). Következésképpen a lopás körében elengedhetetlen *animus furandi* meglétét nem előfeltételezték; azt minden esetben kétségtelenül bizonyítani kellett. Ez pedig komoly nehézséget jelenthetett, például a tanúk hiánya miatt, de említhető éppen esetleges összejátszásuk a találóval. Márpedig kétségtelen bizonyítás hiányában a találót nem lehetett lopásért felelősségre vonni.⁸⁷⁵

Ismételten ki kell emelni, hogy a fentebb vázolt gondolati séma kizárólag arra az esetre vonatkozik, ha a dolog tulajdonosa és a dolgot megtaláló személy perbe bocsátkoznak. Erre azonban nincs mód, ha a tulajdonos a kidobás után próbálná megkeresni a dolgát, de az már nincs ott, jóllehet Iulianus állítja, hogy amennyiben a tulajdonos sejti, hogy hol sodródott partra a dolga, akkor visszakövetelheti azt.⁸⁷⁶ Mindez azonban a gyakorlatban nem működhetett, hiszen a perléshez nem csak azt kellett megnevezni, hogy mit és milyen alapon követelek, hanem azt is, hogy kitől. Ennek hiányában a visszakövetelhetőség megreked a puszta lehetőség szintjén. Ebből adódóan elfogadható Vacca azon álláspontja, hogy a dolgot megtaláló és jóhiszeműen magánál tartó személy egy év elteltével elbirtoklás útján tulajdont szerezhet a dolog felett, feltéve, hogy a tulajdonos az egy év alatt nem jutott el hozzá a keresés során.⁸⁷⁷ Mindez egybevág a többi jogászai véleménnyel is, amelyek szerint nem az a kérdés, hogy a hajóból kidobott áru derelinkváltnak minősül-e, vagy sem, hanem „mindössze” az, hogy az elbirtoklás megengedhető-e, avagy sem. Ha márpedig a dolog semmilyen megfontolás szerint sem minősül *res derelictának*, akkor okszerű a iulianusi megállapítás, hogy csupán a *pro derelicto* címen történő elbirtoklás nem lehetséges.⁸⁷⁸ Ebből Vacca következtetése, hogy Iulianus szerint a *pro suo* címen történő elbirtoklás viszont nem lehetetlen.⁸⁷⁹ A fentiekből első tekintetre úgy tűnhet, hogy a *pro suo* címen történő elbirtoklás megengedhetőségét a méltányosság mint egyenlő elbírálás alapozza meg. Nem minden alap nélküli tehát azt állítani, hogy a felek közötti egyensúly kívánalma, illetőleg a

⁸⁷⁵ Ehhez ld. részletesebben VACCA *Derelictio* 107, és különösen a 22. sz. jegyzetet, ahol kitér arra is, hogy az irodalomban Berger például egyszerűen értelmetlennek tartotta ezt a szövegrészt.

⁸⁷⁶ Vö. Iul. D. 14, 2, 8 (2 ex Minic.): „...si suspicati fuerint, in quem locum eiectae sunt, requisituros...”.

⁸⁷⁷ VACCA *Derelictio* 98.

⁸⁷⁸ Vö. Iul. D. 41, 7, 7 (2 ex Minic.)

⁸⁷⁹ Részletesen ld. VACCA *Derelictio* 72-73, és különösen 73⁶⁵.

konkrét, egyedi eset speciális körülményei okán megengedhető lehet, hogy a találó *pro suo* címen, egy év elteltével tulajdont szerezzen a dolog felett.⁸⁸⁰

Egyetlen kérdés maradt még, amiről a fentiekben nem esett szó, ez pedig annak a kérdése, hogy mi lehet a *derelictio* tárgya. A források alapján elmondható, hogy a *derelictio*val összefüggő esetekben nagyon változatos tárgyak szerepelnek: a *res* általánosnak mondható kifejezésén túl – mint azt fentebb láthattuk – gyakorta fordul elő *merx* is. Ugyanígy a forrásokban többször jelenik meg az ingatlanok (*fundus*) és a rabszolgák *derelictio*ja is; ezen kívül pedig még számtalan egyéb, konkrét eset is (*aedificium, arbor, insula, opus, rudera*, stb.) – tehát látható, hogy a *derelictio* tárgyköre bármit felölelhetett.⁸⁸¹ A *derelictio* tárgyainak ez a materiális megközelítése azért fontos kérdés, mivel okkal adódhatna egy olyan feltevés, hogy a *derelictio* tárgya lehetne a tulajdonjog is. Ezzel szemben hangsúlyozni kell, hogy a római felfogás szerint a *derelictio* középpontjában a dolog áll, a rá vonatkozó összes ténnyel, jogosultsággal együtt – eme tények és jogosultságok jelentősége ebből a szempontból csak abban áll, hogy a dolog ezek által kötődik a derelinkválóhoz. Éppen ezért a *derelictio* ténye a tulajdonjogot mintegy „magával rántja”, nem csupán azért, mert a törvény ezt mint bizonyos joghatást társítja a *derelictio*hoz, hanem azért is, mert a derelinkváló szeme előtt más, kisebb jelentőségű célok lebegnek. Vagyis a derelinkváló nem közvetlenül a tulajdonnal való felhagyásra gondol, hanem a dologtól való megszabadulás praktikus, mindennapi hatásaira, amelyek csak a jogi terminológiában vonatnak össze a tulajdonjoggal való felhagyás, vagy a tulajdonjog elvesztésének közös, technikus értelme alá.⁸⁸²

3. A *derelictio* problémakörének összefoglalása, a *derelictio* joghatásai.

A források, és a szekunder irodalom tükrében mindent egybevetve megalapozottnak tűnhet egy olyan megállapítás, amely szerint a *derelictio* joghatásai elsődlegesen a derelinkváló személyétől, valamint a dolog tulajdonosának az elhagyásra vonatkozó tudati viszonyulásától függenek. Eme felfogást alátámasztandó, érdemes újfent hivatkozni a *derelictio* alanyainak vizsgálata körében már ismerttetett forrásokra.

⁸⁸⁰ Az *aequitas* értelmezéséhez ld. FÖLDI *Jóhiszeműség* 19-22.

⁸⁸¹ Az ingatlanok és a rabszolgák *derelictio*ja kapcsán ld. BENEDEK *Derelictio* 8; ROMANO *Studi* 119-121, 124-127; VACCA *Derelictio* 124-149.

⁸⁸² Ezzel lényegében egyezően ROMANO *Studi* 119.

Ulp. D. 41, 7, 1 (12 ad ed.)

Si res pro derelicto habita sit, statim nostra esse desinit et occupantis statim fit [...]

Paul. D. 41, 7, 2 pr. (54 ad ed.)

Pro derelicto rem a domino habitam si sciamus, possumus acquirere.

Paul. D. 41, 7, 4 (15 ad Sab.)

Id, quod pro derelicto habitum est et haberi putamus, usucapere possumus, etiam si ignoramus, a quo derelictum sit.

Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.)

Id, quod quis pro derelicto habuerit, continuo meum fit [...]

Mint azt már korábban kifejtettük, a szövegek két, jól elkülöníthető alapállást képviselnek. Ahol az elhagyott dologra '*res pro derelicto habita (a domino)*' formában történik hivatkozás, ott a véleményt adó jogász nagy valószínűség szerint – figyelemmel az előtte fekvő eset releváns tényeire – a tulajdonos által végrehajtott *derelictio*t feltételezve alakította ki álláspontját. Ezzel szemben azon szövegek esetében, ahol az '*id, quod derelicto habitum est*', vagy ezzel lényegében egyező fordulatok utalnak a *derelictio* megtörténtére, ott a jogtudós kiindulásként azt feltételezi, hogy a dolgot megtaláló és birtokba vevő személy nem tudta, hogy a dolgot ki hagyta el, jóllehet az elhagyás ténye nem kérdéses.⁸⁸³ Figyelemmel arra, hogy a források alapján a *derelictio* intézményéről összességében nyerhető kép meglehetősen komplex, ezért kellő alap kínálkozik annak feltételezésére, hogy a konkrét esetekben véleményt alkotó jogászok mindig annak a személynek a szemszögéből közelítették meg a *derelictio* problémáját, aki részükre a kérdést megfogalmazta. Ha a dolog tulajdonosa fordult hozzájuk, akkor a tulajdonosi *derelictio* hipotéziséből indultak ki, ha azonban a dolgot megtaláló és birtokba vevő személy kereste meg őket, akkor az okkupáló szemszögéből kiindulva vizsgálták az adott esetet. Mindez igaz a *iactus mercium* esetére is, hiszen a vélemények

⁸⁸³ BESSENYŐ *Pro derelicto* 58.

itt is alapvetően vagy utat engednek a dolog megszerzésének, vagy elvi élel tagadják annak lehetőségét.⁸⁸⁴

A fentiek alapján először azt az esetet érdemes megvizsgálni, amikor a tulajdonos tesz fel kérdést a jogtudósnak, aki a *derelictio* vonatkozásában a tulajdonosi *derelictio* tényállásából fog kiindulni. Ebben az esetben azt mondhatta a jogász, hogy a joghatás attól függ, hogy a végleges tulajdonfeladás szándékával hagyta-e el a dolgot. Mint arra rámutattunk, ez praktikusán annak tisztázását jelentette, hogy a tulajdonos gondolt-e a dolog elhagyásával járó gyakorlati következményekre, köztük arra is, hogy az elhagyás nyomán a dolog számára a visszaszerzés reménye nélkül elveszhet. Ha igenlő válasz született a kérdésre, tehát a jogász megállapíthatta az *animus derelinquendi* meglétét, akkor a birtokba vevő tulajdont szerezhette a dolog felett (*occupantis fit* – Ulp. D. 41, 7, 1 [12 ad ed.]; *possumus adquirere* – Paul. D. 41, 7, 2 pr. [54 ad ed.]; *derelinquentis animo iactavit [...] cum sciat periturum, qui invenit suum fecit* – Ulp. D. 47, 2, 43, 11 [41 ad Sab.]). Ezen a ponton azonban a klasszikus kor két nagy iskolájának véleménye eltér egymástól.

Paul. D. 41, 7, 2, 1 (54 ad ed.)

Sed Proculus non desinere eam rem domini esse, nisi ab alio possessa fuerit: Iulianus desinere quidem omittentis esse, non fieri autem alterius, nisi possessa fuerit, et recte.

Az egyik vélemény a prokuliánus iskola Kr.u. I. században élt névadó atyamesterétől, Proculustól származik, aki szerint abban az esetben, ha a tulajdonos derelinkválja a dolgát, a dolog feletti tulajdonjoga csak abban az esetben enyészik el, ha valaki más birtokba veszi a dolgot, ellenkező esetben a tulajdonjoga fennmarad. Ebből a megállapításból az következik, hogy Proculus szerint *derelictió*val csak egy dolog birtokát lehet megszüntetni, vagyis ebből a szövegből az tűnik ki, hogy Proculus a tulajdon-*derelictió*t nem ismerte el: ha a korábbi tulajdonos tulajdonjoga csak általa szűnik meg, hogy egy másik személy birtokba vétellel tulajdont szerzett a dolog felett,

⁸⁸⁴ A *iactus mercium* a dologelhagyás szempontjából véleményünk szerint azért jelenik meg – látszólag – önálló esetkörként, mert a tengeri fuvarozás körében a dolog kidobása jóval gyakrabban fordulhatott elő, mint a dologelhagyás más esetei, hiszen a tenger még napjainkban is jobbra az elemek által uralt, kiszámíthatatlan terület. A hirtelen változások azonnali, gyors és a hajó, a legénység és a rakomány lehető legnagyobb részének vonatkozásában felelős döntést igényeltek. Minthogy a döntéshozó elsősorban kockázati tényezőket vett figyelembe, és ekként mérlegelte a lehetőségeket, a rakomány kisebb részének jogi sorsa nagy valószínűséggel nem számított döntő tényezőnek.

akkor nyilvánvaló, hogy a másik általi birtokba vételig az előző tulajdonos a tulajdonos, tehát nem történik tulajdon-*derelictio*. Ezzel szemben a Kr.u. II. század közepén tevékenykedő nagy formátumú, és más szempontból is igen jelentős jogtudós, Salvius Iulianus ellenben úgy véli, hogy a *derelictio* által a régi tulajdonos tulajdonjoga megszűnik, de ezzel a dolog még nem lesz a másé, csak abban az esetben, ha azt valaki birtokba veszi. Ebből pedig az következik, hogy a köztes időben a dolog nem tartozik senki tulajdonában, nincs fölötte *dominium*, uralom, tehát a dolog uratlan.⁸⁸⁵ Maga Paulus is ezt az álláspontot tartja helyesnek.⁸⁸⁶

A korábbi okfejtést folytatva, ha a tulajdonos nem *derelinquendi animo* hagyta el a dolgot, akkor ennek következtében semmilyen módon sem lehet tulajdont szerezni a dolog felett – sem *occupatio*, sem elbirtoklás útján. Amint arra Iulianus egy véleménye rámutat is rámutat (Iul. D. 41, 7, 6 [3 ad Urs. Ferocem]), még akkor sincs mód a dolog tulajdonának elbirtoklás útján történő megszerzésére, ha a birtokba vevő abban a téves feltevésben volt, hogy a dolog elhagyott. Egyéb szankciót azonban ez a vélemény nem fogalmaz meg. Ehhez képest összetettebb Ulpianus megközelítése (Ulp. D. 47, 2, 43, 11 [41 ad Sab.]), amely szerint, ha a birtokba vevő tudja, hogy a derelinkváló *'ut si salvum fuerit, haberet'* vált meg a dologtól, feltételezni kell az *animus furandi* meglétét, és ilyen esetben nem csupán nem szerezhet tulajdont a birtokba vevő, hanem egyenesen lopásért felel. Ama esetekben azonban, amikor a megtaláló általi birtokba vétel *'ut salvum faceret domino'* történt, valamint amikor egyszerűen úgy véli, hogy a dolog *'iactatum'*, nem felel lopásért. A két eset között véleményünk szerint annyi a különbség, hogy ha a tulajdonos részére őrizte meg a dolgot, a tulajdonos jelentkezésekor ki kell, hogy adja azt számára, ekként a tulajdonszerzés lehetősége itt eleve kizárt, addig a másik esetben csak a *pro derelicto* címen történő elbirtoklás lehetősége zárható ki a források alapján, annak azonban nincs akadálya, hogy a megtaláló *pro suo* jogcímen elbirtokolhassa a dolgot.⁸⁸⁷

Ha a jogásznak feltett kérdést a dolgot birtokba vevő tette fel, akkor – a fentebb vázolt séma ellenpárjaként – a jogász minden bizonnyal nem indulhatott ki a tulajdonosi *derelictio* feltevéséből, ekként ismeretlen elhagyó esetén a tényleges derelinkváló lehetett

⁸⁸⁵ Vö. ezzel egyezően pl. ROMANO *Studi* 19, 40; VACCA *Derelictio* 49.

⁸⁸⁶ Egy, a *derelictio* problémáját átfogóan szemlélő vizsgálódás szempontjából messze menőkig egyet kell érteni Bessenýő András megítélésével, aki a kérdést mint „nem kifejezetten mélyenszántó” nézetkülönbséget említi. Vö. BESSENYŐ *Római magánjog* 331.

⁸⁸⁷ Vö. *Iav. D. 41, 2, 21, 1 (7 ex Cass.)*; „[...] *quoniam non est in derelicto, sed in deperdito*”, ekként *Iul. D. 41, 7, 7 (2 ex Minic.)*; „*sed verius est eum pro derelicto usucapere non posse*”.

akár maga a tulajdonos is, vagy akár a dolog pusztá birtokosa.⁸⁸⁸ A nem tulajdonos által végrehajtott elhagyás leginkább tipikus esetei minden bizonnyal a *iactus mercium* problémaköréből kerültek ki. Mint fentebb már láttuk, a vélemények ebben a vonatkozásban sem voltak egységesek, jóllehet egyesek csak formai argumentumokra építenek (*in deperdito* és *in derelicto* kizáró viszonya, *non potest videri id pro derelicto habitum, quod salutis causa interim dimissum est* – Iav. D. 41, 2, 21, 1-2 [7 ex Cass.]). Más esetekben az érvelés logikailag rendben van, azonban nem korreál a per, különösen pedig a perbeli bizonyítás valóságával (*si suspicati fuerint, in quem locum eiectae sunt, requisituros* – Iul. D. 14, 2, 8 [2 ex Minic.]). Attól függetlenül, hogy a dologtól való fizikai megválást nem a tulajdonos végezte, itt is vizsgálendő az *animus derelinquendi* megléte vagy hiánya.⁸⁸⁹ A hajófuvarozás körében a tulajdonosnak a *iactus* tényéről való tudomásszerzés nyomán hozott döntéséből, jelesül hogy a dolog nyomába ered-e vagy sem, lehetett következtetni, hogy *sciat peritulum*, vagy sem. Ennek fényében a fentebb már ismertetett Ulpianus-vélemény sémáját lehet alkalmazni az egyes, konkrét estekre. Megjegyzendő, hogy az Ulpianus-szöveg éppúgy „különvélemény”, mint egy, korábban bemutatott Iavolenus-hely. Ulpianus ugyanis az *animus derelinquendi* meglétét alapesetben feltételezi (vö. *quod plerumque credendum est* – Ulp. D. 47, 2, 43, 11 [41 ad Sab.]), vélhetően azért, mert a dolog tulajdonosának eleve feltételeznie kellett a dolog végleges elvesztésének lehetőségét. Ilyenkor a joghatás – minthogy *animus furandi* is hiányzik – a birtokba vevő általi megszerzés (*qui invenit suum fecit*). *Animus derelinquendi* hiányában ugyanakkor eleve feltételezi az *animus furandi* meglétét, és a birtokba vevő lopásért köteles helytállni. Erre nyilván akkor kerülhetett sor, ha nem *plerumque credendum est, ut sciat peritulum*. Ez alóli kivételként említi az *urinatori* minőséget, és ha a megtaláló a dolgot egyszerűen *iactatumnak* tekintette.⁸⁹⁰

⁸⁸⁸ Ehelyütt az esetek látszólag kettéválnak. Ha az ismeretlen elhagyóról a jogász azt tételezné fel, hogy tulajdonos volt, ugyanazokra a megoldás-variációkra jutnánk, mint a tulajdonosi *derelictio* hipotézisének. Mivel azonban ténykérdés az elhagyó ismeretlen volta, a valóságban a tulajdonosi minőség felvetését a véleményt adó jogtudós nem vehette komolyan számításba.

⁸⁸⁹ Romano ezt a kérdést a *derelictio solo animo* esetkörében vizsgálja, és arra a következtetésre jut, hogy a dologtól való *corpore* és *animo* megválás hagyományos rezsimje alól ez az esetkör jelenti a kivételt. Vö. részletesen ROMANO *Studi* 114-116.

⁸⁹⁰ Az *urinatorok* kérdéséhez ld. ROUGÉ *Commerce maritime* 200, 402; VACCA *Derelictio* 96; FÖLDI *Kereskedelmi jogintézmények* 216¹²¹.

4. A *derelictio* speciális esetei.

Különleges kérdésként merül fel a Digesta egy helyén, hogy van-e lehetőség egyfelől arra, hogy a dolog tulajdonosa a dolgát csak részben derelinkválja, illetőleg arra, hogy egy közös tulajdonban álló dolgot csak az egyik tulajdonostárs derelinkváljon. A Modestinustól származó töredéke tanúsága szerint, a probléma rendszeresen felmerült – erre utal a *quaeri solet* kifejezés is.

Mod. D. 41, 7, 3 (6 diff.)

An pars pro derelicto haberi possit, quaeri solet. et quidem si in re communi socius partem suam reliquerit, eius esse desinit, ut hoc sit in parte, quod in toto: atquin totius rei dominus efficere non potest, ut partem retineat, partem pro derelicto habeat.

Modestinus ebben az esetben csak a közös tulajdonnal foglalkozik; azt a lehetőséget, hogy a tulajdonostársak közül az egyik a maga tulajdoni hányadát derelinkválja, a jogtudós elfogadhatónak tartja. Ezzel szemben emeli ki azt, hogy ebből nem következik, hogy ha egy dolognak csupán egyetlen tulajdonosa van, akkor ő az adott dolog meghatározott részét derelinkválja, ekként ezt a megoldást mereven elutasítja. Indokként azt hozza fel, hogy az egész dolog tulajdonosa (*totius rei dominus*) nem viheti véghez mindazt, amire közös tulajdon esetén lehetőség van, jelesül, hogy a tulajdonostárs (*socius*) a maga tulajdoni hányadát (*pars sua*) derelinkválja.⁸⁹¹ Kérdés persze, hogy a *pars suától* hogyan lehet megválni. Valószínű ugyanis, hogy a – közös tulajdon fogalmából eredően – itt a kifejezés csak a tulajdoni hányadra utal, azonban ezt kinyilvánítani vagy csak akként lehet, ha a tulajdonostárs az egész dolgot derelinkválja, vagy akként, ha *solo animo* az őt megillető hányadtól való megválás szándékát juttatja kifejezésre. A szövegben említett első eset körében arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy ha egy dolog valamely részét akarja derelinkválni a tulajdonos, az csak abban az esetben lehetséges, ha létezik ténylegesen leválasztható dologrész. Ennek elhagyása azonban már az általános szabályok szerint minősül, hiszen ha egy dologrész az egészről

⁸⁹¹ ROMANO *Studi* 121-122.

leválasztható, és dologi minősége megmarad, akkor önálló dologként kerülhet elhagyásra.⁸⁹²

Az irodalomban különösképpen vitatott Pomponius egyik véleménye, amely két konkrét esetet állít párhuzamba. Az eset szerint az egyik fél *pro derelicto habita* dolgot birtokol, a másik fél pedig – tudva, hogy a dolog elhagyott, és azt a majdani eladó ekként tartja birtokában – megveszi azt, elbirtoklás útján szerzi meg a dolog tulajdonjogát, attól függetlenül, hogy az eladó szemszögéből ez nem volt *in bonis eius*.

Pomp. D. 41, 7, 5 pr. (32 ad Sab.)

Si id, quod pro derelicto habitum possidebas, ego sciens in ea causa esse abs te emerim, me usucapturum constat nec obstare, quod in bonis tuis non fuerit: nam et si tibi rem ab uxore donatam sciens emero, quia quasi volente et concedente domino id faceres, idem iuris est.

A szövegben szereplő két eset a *res pro derelicto habita* adásvétele, valamint a feleség által a férjnek adott ajándék adásvétele. Mindkét esetben három személy szerepel: az elsőben a dolog tulajdonosa vagy birtokosa, aki a dolgot elhagyja, az eladó, aki a dolog *pro derelicto* birtokosa, és a vevő. A másodikban a feleség, a férj mint eladó és a vevő az eset szereplői. A két eset közötti párhuzam alapja, hogy a vevő elbirtoklás útján megszerezheti a dolog tulajdonát, jóllehet egyik esetben sem tekinthető jóhiszeműnek. Az elsőben azért nem, mert tisztában van a dolog jogi helyzetével (*sciens in ea causa esse*), a másodikban azért nem, mert tisztában van azzal, hogy az adásvétel tárgyát képező árut a férj a feleségétől ajándékba kapta. Az irodalomban Ankum rámutat arra, hogy a vevőnek minden bizonnyal tisztában kellett lennie a házastársak közötti ajándékozási tilalommal is, ekként azt is tudnia kellett, hogy az áru nem került a férj vagyonába.⁸⁹³ Az elbirtoklás megengedhetőségének – ezáltal a jóhiszeműség követelményétől való eltekintésnek – az alapja a jogász véleménye szerint az, hogy az eladó eljárás mintegy a tulajdonos akaratából és beleegyezésével történik (*quia quasi volente et concedente domino id faceres*).⁸⁹⁴ A forráshely nem önmagában okozott

⁸⁹² ROMANO *Studi* 124.

⁸⁹³ Vö. ANKUM *Occupatio* 258.

⁸⁹⁴ Vö. ANKUM *Occupatio* 258; VACCA *Pro derelicto* 796; VACCA *Derelictio* 59. Külön említést érdemel ebben a vonatkozásban Wubbe – Ankuméval ellentétes – véleménye, aki összehasonlítja a forrásokban előforduló *'usucapturum' participium instans activi* alak, és az *usucapiet* kifejezések használatát. Meglátása szerint az *usucapiet* kifejezéssel valamely akadály léte nyer kifejezést, amely akadály miatt a közvetlen tulajdonszerzés nem lehetséges. Ennek kinyilvánítása a szövegekben többnyire egy olyan – akár

értelmezési problémákat, hanem az utána következő töredéssel együtt értelmezve, különös figyelemmel ennek a töredéknek az első fordulatára (Pomp. D. 41, 7, 5, 1 [32 ad Sab.]: *Id, quod quis pro derelicto habuerit, continuo meum fit...*). A legnagyobb fejtörést az irodalomban az okozza, hogy egyes nézetek szerint, a két szöveg közötti ellentmondás csak akként oldható fel, ha a principium esetében *res Mancipi* tulajdonos általi elhagyását, az első töredékben pedig *res nec Mancipi* elhagyását tételezzük fel.⁸⁹⁵ Más elgondolások szerint a principiumban nem a tulajdonos által elhagyott dologról esik szó, vagyis ezeknél a szerzőknél nem merül fel a *res Mancipi* és *nec Mancipi* közötti különbségtétel.⁸⁹⁶ Romano érvei között felhívja a figyelmet arra, hogy a dolog nem kerül a harmadik személy vevő vagyonába, amely a *res Mancipi* tulajdonos általi *derelictió*ját eleve kizárja. A klasszikus jogban ugyanis evidencia volt, hogy a *res Mancipi* tradíciója nem eredményezett civiljogi tulajdont, csupán a megszerző vagyonába került.⁸⁹⁷ Ha a vevő szempontjából vizsgáljuk a kérdést, két lehetőség adódik: vagy nem tudja, hogy az eladó, aki egyébként elbirtokló félben van, nem tulajdonosa a dolognak, ekként az így jóhiszemű vevő oldalán *possessio ad usucapionem* keletkezik. Ha azonban tudja, hogy nem tulajdonostól szerez, ez útját állja az elbirtoklás útján történő tulajdonszerzésnek. Mivel az említett esetben szerepel, hogy az eladó *quasi volente et concedente domino* jár el, ebből arra lehet következtetni, hogy a körülmények alapján a vevő jóhiszeműnek tekintendő, mivel az a meggyőződése, hogy senki jogát sem sérti.⁸⁹⁸ Vacca úgy véli, hogy a szövegben szereplő '*quasi volente et concedente domino*' mellékmondat arra utal, hogy a tulajdonos általi dologelhagyás azzal az implicit felismerésével és elfogadásával is jár, hogy a dolog tulajdonát harmadik személy megszerezheti. Ekként nézete szerint, a dolog harmadik személy általi megszerzésnek hatásai valamiképpen a tulajdonosi akarat következményének tekinthetők.⁸⁹⁹ A Digesta szerkezete is Romano és Vacca álláspontját látszik alátámasztani: mivel ez a töredék közvetlenül a *res pro derelicto habita ab aliquo*

képzelt – ellenérdekű fél állításának kontrapozíciójaként fordul elő, amely ellenérdekű fél az elbirtoklás szükségességét tagadja. Ehhez képest az *usucapturum* fordulat az elbirtoklás objektív szükségességére utal, összhangban a szöveg *volente et concedente domino id faceres* részével. A vevő ugyanis mindkét esetben tudja (*sciens*), hogy nem tulajdonossal szerződik, ekként – bár ezt Paulus kifejezetten nem mondja ki – jóhiszeműsége legalábbis kétséges. Így a jogász az objektív értelmű *usucapturum* fordulatot használja, az elbirtoklás jövőben mindenképp bekövetkező jellegére utalva ezzel. Részletesen ld. WUBBE *Pro derelicto* 438-439.

⁸⁹⁵ BONFANTE *Proprietà* II. 262-265; ANKUM *Occupatio* 262-263.

⁸⁹⁶ ROMANO *Studi* 131-133; VACCA *Derelictio* 59, 125.

⁸⁹⁷ ROMANO *Studi* 132.

⁸⁹⁸ ROMANO *Studi* 133. Markáns és logikus érvelése ellen felhozható ugyanakkor, hogy a szövegben kétszer is szerepel a *scientiára* utalás: az első esetben az '*ego sciens in ea causa esse abs te emerim*' fordulattal, a másodikban a '*tibi rem ab uxore donatam sciens emero*' kitételrel. Logikus kérdésként merülhet fel, hogy akkor ezek a kifejezések mire vonatkoznak.

⁸⁹⁹ VACCA *Derelictio* 125.

kérdésével foglalkozó fragmentum után szerepel, ezért logikusnak látszik az a feltevés, hogy a Digesta szerkesztői erre a gondolati fonatra igyekeztek felfűzni egy gyakorlati esetet. Okszerű tehát a feltételezés, hogy az esetben szereplő eladó egy olyan dolgot vett birtokba, amelyet nem annak tulajdonosa hagyott el, ekként – a negyedik fragmentum logikája szerint – elbirtoklásra szorul. Következésképpen a vevő is legfeljebb elbirtoklás útján szerezheti meg a dolog tulajdonjogát, folytatva jogelődje elbirtoklását. Pomponius állítása, amely szerint a vevő elbirtoklásának nem akadály, hogy a dolog nem tartozott az eladó vagyonába (*me usucapturum constat nec obstare, quod in bonis tuis non fuerint*). Ez utóbbi állítás mintegy alátámasztja a második töredék principiumában, valamint a negyedik töredékben írottakat, hiszen itt az elbirtoklás szükségessége szempontjából a különbségtétel az volt, hogy a tulajdonos által elhagyott dolgot, vagy pedig valaki más, a tulajdonostól különböző személy által elhagyott dolgot vesz-e birtokba valaki. A fentiek fényében elvethetők a *res Mancipi* és *nec Mancipi* közötti különbségtételre hangsúlyt helyező nézetek, annak ellenére, hogy Ankum állítása szerint utólag került a szövegbe az *'id, quod'* fordulat, hiszen Iustinianus 531-ben megszüntette a *res Mancipi* és *nec Mancipi* kategóriáit.⁹⁰⁰ Ennek ellene vehető, hogy a források olyan esetben sem utalnak kifejezetten a *res Mancipi* kategóriájára, amikor a rabszolgák, illetőleg az ingatlanok *derelictió*ját tárgyalják, jóllehet ezek mindenképpen a *res Mancipi* körébe tartoztak.

Külön kell szólni Bessenýő András nézetéről, aki eme szöveghely kapcsán azt emeli ki, hogy ez az a Digesta-szöveg, amely kapcsán az *usucapio pro derelicto* mint kérdés egyáltalán figyelembe jöhet. A tényállás szerint az eladó idegen dolgot tart a birtokában, amelyet később a tulajdonos *derelinkvál*. Nem számít, hogy a birtokos ennek az elhagyásnak tudatában van-e vagy sem, mivel a dolog birtokát valamilyen jogcímen korábban már megszerezte, és ez a jogcím nem változott. A birtokos eladja ezt a dolgot egy, a dolog helyzetéről tudó harmadik személynek, aki vagy tulajdonos, vagy *pro emptore* elbirtokló lesz. Jóllehet egy uratlan dolgot vesz birtokba, és ennek teljességgel tudatában is van, mégsem száll át rá azonnal a tulajdon, mivel a birtokot egyszerű *traditio* útján szerezte. Továbbá, bár a megkötött adásvételi szerződés érvényes, mégsem *pro emptore* címen fogja elbirtokolni a dolgot, minthogy tudja, hogy az átadó nem volt tulajdonos. Ez az a tényállás, amelynek fennforgása körében Pomponius elképzelhetőnek gondolja a *pro derelicto* elbirtoklást. Vagyis mindebből Bessenýő következtetése alapján

⁹⁰⁰ ANKUM *Occupatio* 263.

az látszik, hogy az *usucapio pro derelicto* lényege nem az volt, hogy az *occupans* tulajdonszerzéshez segítse, hiszen ha ez így lenne, tehát ha az *occupans* lenne elbirtoklófélben, akkor *pro occupato* elbirtoklásról kellene beszélni, nem pedig *pro derelictó*ról. Az elhagyott dolgok felkutatásával, begyűjtésével és eladásával a társadalom legalacsonyabb rétegei foglalkoztak, akiknek státusa, ekként jog- és cselekvőképessége a legtöbb esetben tisztázatlan volt.⁹⁰¹ Ekként az *usucapio pro derelicto* főként azt a célt szolgálta, hogy az ilyen kétes eredetű dolgok tekintetében a megszerzőnek önálló, de kiegészítő jellegű szerzési címet biztosítson.⁹⁰²

Mindezeket követi az első paragrafus már röviden bemutatott töredéke, amelynek jelen esetben a második fordulata bír különös jelentőséggel. A jogtudós által adott példa szerint, ha valaki rézpénzt (*aes*) elszór, vagy madarakat enged szabadon, bármennyire is akarja, hogy azt valaki – egy meghatározatlan személy – megszerezze, mégis az lesz a tulajdonosa, aki a véletlen folytán ténylegesen megszerzi azt. Ezen a ponton lehet érdemes a vizsgálódást a *iactus missilium* tényállás irányába terelni, megvizsgálva a pénzsórásra vonatkozó szövegeket, a téma szekunder irodalmát, valamint a vonatkozó forrásokból adódó problémákat.

IV. A *iactus missilium* tényállása

Mint azt a bevezetőben már láthattuk, a különféle ajándéktárgyak nép közé szórásáról Suetonius „*De vita Caesarum*” című munkájában több helyen tudósít. A szövegek alapján megállapításra került, hogy egyfelől az ajándékok szétszórására multságokhoz, illetőleg ünnepi- vagy cirkuszi játékok keretében került sor, másfelől pedig a szétosztott ajándéktárgyak igen széles skálán mozogtak. A Suetonius-szövegek alapján látható tehát, hogy a *missilia* körébe pénz, madarak, élelmiszercsomagok, kenyérrrel, illetőleg hússal, hallal, zöldségekkel tele kosarak, valamint beváltható utalványok tartoztak. Utóbbiak érdekessége, hogy sokféle árucikkre voltak beválthatók: gabonára, ruhára, arany- és ezüstneműre, drágakövekre, gyöngyökre, festményekre, rabszolgákra, igavonó állatokra és szelídített vadállatokra, néha még hajókra, bérházakra, vagy akár földekre is.⁹⁰³

⁹⁰¹ BESSENYŐ *Pro derelicto* 62-63.

⁹⁰² BESSENYŐ *Pro derelicto* 64. Ezzel tartalmilag egyezően ROUGÉ *Commerce maritime* 402; FÖLDI *Kereskedelmi jogintézmények* 216¹²¹.

⁹⁰³ Ld. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'tessera'. Hasonlóan BERGER *Encyclopedic Dictionary* s. vv. 'missilia'; 'tessera frumentaria'; 'tessera nummaria'.

Mindezeket az ajándékokat vagy szétszórták, vagy kiosztották.⁹⁰⁴ A jogi források csak azt állapítják meg, hogy pénz, illetve tágabban ajándéktárgyak szórása történik a nép közé.⁹⁰⁵ Következő logikus lépésként szükséges eme jogi források mélyebb vizsgálata.

1. A primer források vizsgálata

Mindössze három olyan forrás említhető, amelyek közvetlenül a *iactus missilium* kérdését taglalja.⁹⁰⁶ E három közül a már bemutatott, Pomponius tollából származó, már többször hivatkozott szöveg így szól:

Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.)

Id, quod quis pro derelicto habuerit, continuo meum fit, sicuti cum quis aes sparserit aut aves amiserit, quamvis incertae personae voluerit eas esse, tamen eius fierent, cui casus tulerit ea, quae, cum quis pro derelicto habeat, simul intellegitur voluisse alicuius fieri.

Ez a szöveg a *iactus missilium*mal kapcsolatos problémafelvetésben már bemutatásra került; ehelyütt még egy szempontra érdemes felhívni a figyelmet. Mint arra már korábban rámutattunk, a szövegben jól elkülöníthető az általánosító kijelentés, és két, konkrét eset bemutatása. Mind a pénz, illetőleg pénzdarabok elszórása nagyban-egészben homogén esetkörnek tekinthető. A madarak szabadon engedésének esetkörén belül azonban a konkrét tényállások között különbséget kell tenni azon az alapon, hogy a madarak a tulajdonos őrizetéből szöktek-e meg, vagy a tulajdonos szabad akaratából engedte-e el őket. Az előbbi esetben ugyanis a tulajdonosi akarat még kiterjedhet a visszaszerzésre, ám ha a tulajdonos tudatosan engedte el a madarakat, akkor már nem.⁹⁰⁷ A pénz elszórása körében ez a kérdés nem merül fel; itt legfeljebb a pénzdarabok elvesztésére lehetne gondolni, ebben az esetben azonban a szövegben nem a *spargere* ige szerepelne. Az *amissio* esetében azonban a madarak szökése is elképzelhető: az *amittere*

⁹⁰⁴ A terminológiára vonatkozóan ld. a fejezet elején írottakat.

⁹⁰⁵ Vö. Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.): *quis aes sparserit*; Gai. D. 41, 1, 9, 7 (2 rer. cott.): *qui missilia iactat in vulgus*; Inst. 2, 1, 46: *praetores vel consules qui missilia iactant in vulgus*.

⁹⁰⁶ Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.); Gai. D. 41, 1, 9, 7 (2 rer. cott.) és Inst. 2, 1, 46.

⁹⁰⁷ VACCA *Derelictio* 117.

ige nem csak tényleges elengedést jelent, hanem utalhat arra is, hogy a tulajdonosnak nem sikerült megakadályoznia a madarak elszökését.⁹⁰⁸

A szekunder irodalomban a szöveg megítélése igen sokrétű. Többen foglaltak állást akként, hogy a szöveg interpolált – némelyek még a szöveg vélt rekonstrukcióját is elvégezték.⁹⁰⁹ Bonfante ezt a szöveget éppen arra használja fel, hogy a *derelictio* és a *traditio* közötti összefüggést kimutassa.⁹¹⁰ Ezzel szemben Romano és Vacca úgy véli, hogy ez az elgondolás nem védhető.⁹¹¹ Ezzel a nézettel egyet kell érteni. A szövegből ugyanis éppen az következik, hogy bármennyire is akarja a pénzt elszóró vagy a madarakat szabadon engedő személy, hogy azt valaki, tehát egy közelebből meg nem határozott személy megszerezze, mégis közbeszólhat a szerencse, vagyis nincs kizárva, hogy egy harmadik személy időközben megszerezze akár a pénzt, akár a madarakat. A szövegből mindenesetre bizonyosan kitűnik, hogy Pomponius a pénzsórást egyáltalán nem hozza kapcsolatban a *traditio* tényállásával, hanem a *derelictio* körében értelmezi azt.

A Digestában található Gaius-szöveg, valamint az Institúciók szövege így szól:

Gai. D. 41, 1, 9, 7 (2 rer. cott.)

*Hoc amplius interdum et in incertam personam collocata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce **qui** missilia **iactat** in vulgus, **ignorat enim**, quid eorum quisque excepturus sit, et tamen quia **vult** quod quisque exceperit eius esse, statim eum dominum **efficit**.*

Inst. 2, 1, 46⁹¹²

*Hoc amplius interdum et in incertam personam collocata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce **praetores vel consules qui** missilia **iactant** in vulgus, **ignorant** quid eorum quisque excepturus sit, et tamen quia **volunt** quod quisque exceperit eius esse, statim eum dominum **efficiunt**.*

A Gaius-töredék, valamint az Institúciók szövege egymással gyakorlatilag egyező szövegek; látható, hogy a közöttük lévő eltérések az Institúciók szövegében található betoldásból (*praetores vel consules*) eredő, pusztán nyelvtani jellegű különbségek; összességében azonban a szövegek tartalma és jelentése azonos: a *missiliát* elszóró

⁹⁰⁸ Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'amitto', ERNOUT-MEILLET s. v. 'mitto'.

⁹⁰⁹ Ehhez ld. ROMANO *Studi* 154.

⁹¹⁰ BONFANTE *Proprietà* II. 264-265

⁹¹¹ ROMANO *Studi* 154, VACCA *Derelictio* 57-61.

⁹¹² Mindkét szövegben félkövéren szerepelnek azok a részek, ahol a két hivatkozott forrás egymástól eltér.

személy számára irreleváns, hogy kihez kerül a *missilia*, aki egyébként – a felszedés által – megszerzi annak tulajdonjogát is. Mind Gaius, mind az Intitúciók szövege annyit állít tehát, hogy a *missilia* nyomban annak a tulajdonába kerül, aki birtokba veszi azt. A tulajdont pedig a *voluntas domini* viszi át, vagyis a szövegek felfogása szerint a *missiliát* a tulajdonos dobja.⁹¹³ Azért szükséges ennek előzetes tisztázása, mert a gaiusi, illetve a iustinianusi töredékek – szöveggörnyezetüket tekintve⁹¹⁴ – egyaránt a *traditio*val foglalkozó passzusok között szerepelnek. Ha a szövegeket egészsként vizsgáljuk, azt tapasztalhatjuk, hogy egy bizonyos logika mentén taglalják a *traditio* kérdéseit.⁹¹⁵ Elsőként megtudhatjuk, mi a *traditio*, méghozzá a joghatása felől megközelítve, vagyis a dolog tulajdonát birtokba adás révén szerezhethjük meg. Ezt mindkét szöveg összeegyezteti a *ius naturalé*val (Iustinianusnál *gentiummal*).⁹¹⁶ Ezután a *traditio* alanyaira tekintettel kifejti, hogy a dologátadást végezheti maga a tulajdonos, vagy az ő megbízásából valaki más.⁹¹⁷ Ezt követően a tárgyra koncentrálna rámutat, hogy bizonyos esetekben a dolog tényleges átadása nélkül a pusztá tulajdonosi akarat (*voluntas domini*) elegendő a tulajdonjog átszállásához; erre több példát is hoz mindkét szöveg.⁹¹⁸ Ezt követően mondja, hogy a tulajdonos akarata olyannyira erős, illetőleg jelentős a *traditio* körében, hogy még azt is akarhatja, hogy *incerta persona* szerezzé meg a dolgot, hiszen a tulajdonos azt akarja, hogy aki valamit a tömegben elkapott, az övé legyen.⁹¹⁹ Végül ezt az esetet megkülönbözteti a tengerbe dobott árutól: ott ugyanis a viharból való menekülés céljából dobálták el az árut, nem pedig azzal a szándékkal, hogy a tulajdonjoggal

⁹¹³ Ezzel egyezően ld. BENEDEK *Így szórták* 699; BENEDEK *Iactus* 2111.

⁹¹⁴ Gai. D. 41, 1, 9, 3-8 (2 rer. cott.); Inst. 2, 1, 40; 42; 44-46; 48.

⁹¹⁵ Ehhez ld. más összefüggésben PRINGSHEIM *Kauf* 65-70; BERGER *Encyclopedic Dictionary* s.v. 'traditio in incertam personam'.

⁹¹⁶ Gai. D. 41, 1, 9, 3 (2 rer. cott.); Inst. 2, 1, 40. Az Intitúciók szövege a tulajdon átadás révén történő átruházásának lehetőségét kifejezetten társítja a *res corporales* köréhez, kiemelve, hogy mindezek a szabályok a *praedia stipendaria* és *tributaria*, valamint az itáliai telkek elidegenítésére is alkalmazandók. Ezt követően (Inst. 2, 1, 41) foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy mikor és milyen feltételek mellett száll át az eladott és átadott dolog tulajdonjoga. Ez a két szövegrész a Digestában nem szerepel. A *ius gentium* és *ius naturale* kérdéséhez ebben a vonatkozásban ld. egyezően PRINGSHEIM *Kauf* 68.

⁹¹⁷ Gai. D. 41, 1, 9, 4 (2 rer. cott.); Inst. 2, 1, 42-43. Egyezően PRINGSHEIM *Kauf* 66.

⁹¹⁸ Gai. D. 41, 1, 9, 5 – 6 (2 rer. cott.); Inst. 2, 1, 44-45. A szövegekben a *brevi manu traditio* körében szereplő példa a tulajdonos által használatba vagy bérbe adott, illetőleg letétbe helyezett dolognak a használó, bérlő, vagy a letéteményes részére történő, fizikai átadás nélküli eladása. A *symbolica traditio* körében pedig a raktárban elhelyezett áru eladása szerepel példaként, amelynek körében az áruk fizikai átadása nem történik meg; azok tulajdonjoga a raktár kulcsának átadásával száll át a vevőre. A *voluntas* előfordulásához és alakjaihoz ld. még PRINGSHEIM *Kauf* 68.

⁹¹⁹ Gai. D. 41, 1, 9, 7 (2 rer. cott.); Inst. 2, 1, 46. Az Intitúciókban szereplő, a tulajdonos által derelinkvált dolog birtokba vétellel történő megszerzésére vonatkozó utalás (Inst. 2, 1, 47) a Digestában nem szerepel.

felhagyjanak.⁹²⁰ Ebből az áttekintésből az tűnhet ki, hogy mind Gaius, mind pedig az Intitúciók szerkesztői a *traditio*ban átadóként résztvevő személynek az ügylethez kötődő szubjektív, tudati viszonyulását akarták hangsúlyozni. Markánsan jelenik meg tehát az akarati elem: a középpontban az áll, mit akart a tulajdonos tenni a dolgával.

2. Problémafelvetés: a szövegben nyitva maradó kérdések

2. 1. A szövegek terminológiája

A pénzszerzés kapcsán ketté kell választani a terminológia vizsgálatát. Egyfelől vizsgálandó, hogy milyen igékkel kerül leírásra a pénzszerzésként aposztrofált cselekvés, másfelől pedig elemzendő, hogy milyen tárggyal fordulnak elő az adott igék. Párhuzamosan vizsgálva a gaiusi (Intitúciók-beli) és a pomponiusi szövegek szóhasználatát, megállapítható, hogy Pomponius az *aeris sparsio* tényállását írja le; Gaiusnál (és az Intitúciókban is) ez tágabb: ezekben a szövegekben *iactus missilium*ról esik szó.⁹²¹ A két ige, *iacere* (*iactare*) és *spargere* első tekintetre egyaránt dobni jelentést hordoz. A kettő közül az ősi és klasszikus időkre jellemző, köznapi *spargere* inkább szétszór, osztogat jelentésárnyalatot hordoz; néhol egyenesen pénznek, ajándékoknak és más hasonlóknak, cirkuszban, színházban a közönség közé szórására utalva.⁹²² *Iacere*, illetőleg ennek a gyakorító alakja, *iactare*, eldob, vagy valahonnét kidob jelentéssel bír.⁹²³ A *iacere* igéből képzett alak a *iactus*, amely dobást jelent, különösen pedig valamely dolognak a fedélzetről történő kidobását.⁹²⁴ Ebből származik a *iactura* kifejezés is, amely utalhat egyfelől a dologkidobás tényére, de ugyanígy a dologtól való

⁹²⁰ Gai. D. 41, 1, 9, 8 (2 rer. cott.); Inst. 2, 1, 48. Az Intitúciókban, a szöveg végén még egy mondat szerepel a Digestához képest, amely szerint a *iactus mercium* kérdésének megítélésével egy tekintet alá esik a futó kocsirol véletlenül leeső dolog sorsa.

⁹²¹ Hasonlóan BENEDEK *Derelictio* 25.

⁹²² *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'spargo', ERNOUT-MEILLET s. v. 'spargo' Jó példa ehelyütt Cicero Marcus Antonius ellen írott filippikáinak egy passzusa, amelyben Cicero Sempronius Tuditanusról, Marcus Antonius feleségének, Fulviának az anyai nagyapjáról írja, hogy szokása volt pénzét a rostráról a nép közé szórni (Cic. Phil. 3, 16: *Tuditanus nempe ille, qui cum palla et cothurnis nummos populo de rostris spargere solebat*).

⁹²³ Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'iacio', ERNOUT-MEILLET s. v. 'iacio' FINÁLY s. v. 'jacio' és 'jacto'. Egyébként Finály is az utóbbi ige körében hozza példaként *spargere numos populo*. Ezzel szemben *iacere* főnévi alakjánál (*iactus*) a *iactus mercium* kifejezést említi, amely vihar idején a hajó megkönnyítése céljából a tengerbe dobott árukat jelenti. Megemlítendő, hogy a *iacere* igéből képzett főnév, *iactura*, egyaránt utalhat egy dolognak

⁹²⁴ Vö. ERNOUT-MEILLET s. v. 'iacio'.

megválásból adódó veszteségre is.⁹²⁵ Mint arra már a kezdet kezdetén utaltunk részletesebben, Pomponius a maga szövegében a *'pecunia'* kifejezés helyett az *'aes'* szót használja, amely jelölte a rézből vert pénzérmekeket, és ugyanígy jelentett pénz általában, valamint saját pénzt és adósságot is.⁹²⁶ Ami a cselekvések tárgyát illeti, *aes* csak pénzt jelöl, míg a *missilia*, vagy *res missiles* mindenféle ajándékot jelöl, „amelyet a császár a nép közé szórattott”.⁹²⁷ *Missilia* tehát jóval tágabb, több mindent magában foglaló fogalom, mint *aes*.⁹²⁸ Összességében tehát azt lehet mondani, hogy *iacere* és *spargere* között érdemi jelentéskülönbség ugyan nincsen, a *iacere* ige, illetőleg az ebből képzett *iactus* főnév inkább tűnik szakkifejezésnek, szemben a *spargere* (és a császárkorban használatos főnévi alak, *sparsio*) mellett.⁹²⁹ Ezt alátámasztandó, elegendő csupán arra utalni, hogy az utóbbi ige egyszer fordul elő a Digestában, éppen a már hivatkozott Pomponius-helyen, amíg a *iactus* kifejezéssel nem csupán a *iactus missilium*, hanem a *lex Rhodiá*hoz köthető *iactus mercium* kapcsán is találkozhatunk.

2. 2. A *traditio in incertam personam* kérdése a szövegekben

Már első olvasásra nyilvánvaló, hogy a szövegekben sehol nem fordul elő a *traditio in incertam personam* kifejezés ebben a formában; erre a fordulatra legfeljebb csak a szövegek helyéből lehet következtetni, mivel Gaius (ekként tehát az Institúciók is) azonos logika mentén haladva, a *traditio* szabályai között, mintegy lezárásként említik meg, hogy néha előfordulhat, hogy a tulajdonátruházás nem meghatározott személy részére történik.⁹³⁰ Emellett ugyanakkor arra is érdemes rámutatni, hogy a Pomponius-szöveg a *Digesta pro derelicto* titulussal található, és éppen a *derelictio*, illetve az

⁹²⁵ Előbbire példa *Cic. de off. 3, 89: Quaerit, si in mari iactura facienda sit, equine pretiosi potius iacturam faciat an servuli vilis.* Utóbbira *Cic. Verr. 2, 1, 33: [...]*patiatur eius vita reliqua me hanc tantam iacturam criminum facere. Vö. ERNOUT-MEILLET s. v. 'iacio'; *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'iactura'.

⁹²⁶ Ld. pl. *lex XII Tab. 3, 1: Aeri confessi rebusque iure iudicatis XXX dies iusti sunt.* Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. 'aes', ugyanígy FINÁLY s. v. 'aes'.

⁹²⁷ FINÁLY s. v. 'missilis'.

⁹²⁸ Ezzel egyezően Benedek is rámutat arra, hogy a *missilia* jelentése tágabb, mint pusztán pénz; ez jelentett még gabonajegyvet, színház- és fürdőjegyeket is, csupán a Pomponius szöveg az, ami szűk értelemben a pénzre vonatkozik. Részletesen BENEDEK *Így szórták* 698. A *missilia* kérdésköréhez legújabbán ld. ZLINSZKY *Evictio* 100-101.

⁹²⁹ Ehhez ld. ERNOUT-MEILLET s. v. 'spargo'.

⁹³⁰ Mindez megjelenik Benedek Ferenc gondolatmenetében is: már ő is jelzi, hogy a *iactus missilium traditio in incertam personam*ként történő felfogása nagy valószínűséggel a kérdéssel foglalkozó gaiusi és Institúciók-beli szövegek helyére vezethető vissza. Hivatkozik az irodalomra is, amely szerint Iustinianus korában a nép közé történő pénzsórás *traditio in incertam personam*ként értékelték, jelezve azonban, hogy ezzel az állásponttal nem ért egyet. BENEDEK *Így szórták* 699, BENEDEK *Iactus* 2110-2111, BENEDEK *Derelictio* 25.

occupatio szemszögéből vizsgálja kifejezetten a pénz elszórásának és a madarak szabadon engedésének kérdéseit. Következésképpen a forrásokban elő nem forduló *traditio in incertam personam* kifejezés – akárcsak egyébként a *iactus missilium* fordulat is – önkényesen választott kifejezés, amelyet a szekunder irodalom jóvoltából használunk a pénzszerzés tényállására. Kiemelendő azonban, hogy ez az elnevezés-választás olyannyira esetleges, hogy a *iactus missilium* akár *aes sparsio* formában is szerepelhetne ma a kézikönyvekben. Eme választás oka valószínűleg nem tárható fel, ami viszont bizonyos, hogy a Pomponius-szöveg csupán egy tényállást ír le; az ennek körében felhozott érvek azonban közel sem elegendőek a kérdés megnyugtató tisztázásához.

2. 3. A Pomponius-szöveg indokolásának problémái

Pomponius a tőle idézett szövegben megállapítja, hogy az elhagyott dolgon foglalással tulajdont szerezhettek. Példája az elszórt pénz, és a szabadon engedett madarak esete, amelynek nyomán indokolás gyanánt azt állítja, hogy a dolgot elhagyó személy az elhagyáskor egyszersmind azt is akarja, hogy valaki megszerezze az általa elhagyott dolgot. Vagyis – mint arra már rámutattunk korábban is – a jogász a pénzt elszóró személy gondolatait, egy adott helyzethez kapcsolódó, vélt tudati viszonyulását használja fel érvelése körében. Ebből adódóan a vélemény alapján azt kellene feltételezni, hogy aki pénzt elszór, madarakat szabadon enged, minden esetben azt szeretné, hogy valaki annak a tulajdonosa legyen. Kevésbé valószínű, hogy a szöveg ilyen értelmezéséből eredő gépies gondolkodásmódnak lenne bármiféle realitása. Hiszen a cselekvő személy tudata nagy valószínűséggel csak annyit fog át, hogy az adott dolgot valamilyen okból nem akarja tovább a tulajdonában tartani, illetőleg praktikus szempontból közelít a kérdéshez.⁹³¹ Ekként feltehető az is, hogy az elhagyó egyáltalán nem is gondol arra, mi lesz az elhagyott dolog további sorsa. Meglehet ugyan, hogy pillanatnyilag számol annak lehetőségével is, hogy az elhagyott dolgot valaki megtalálva birtoka veheti, és tulajdont is szerezhethet felette. Amennyiben azonban tudata akár átmenetileg is, de átfogja a más általi tulajdonszerzés lehetőségét, az a tény, hogy befejezi az elhagyás aktusát, csak azt az állítást erősíti, hogy nem érdekli, mi lesz a dologgal az elhagyás után. Nem hallgatólagos beleegyezésként értelmezendő az elhagyás aktusának befejezése, mivel jelenős szerencse-elem is vegyül ebbe a szituációba: vagy megtalálja valaki, vagy nem,

⁹³¹ Vö. ROMANO *Studi* 119.

az első esetben pedig vagy birtokba veszi, vagy nem. Ebből a szempontból tehát kicsi a valószínűsége annak, hogy a Pomponius által leírtak ebben a formában valósuljanak meg. Ezen túlmenően pedig, ha kizárólag a nép közé történő pénzszerzés esetét vesszük górcső alá, akkor a jogászok indokolás körében hivatkozott célzatos viselkedés nem alap nélküli. Ugyanakkor más kérdés, hogy aki pénzt szórt a nép közé, nem elsősorban a tulajdonszerzés lehetőségére gondolt; cselekvésének indítókai sokkal inkább a tömeg meggyőzése, saját népszerűségének növelése lehetett.⁹³²

3. A források elsődleges értékelése

3. 1. A szövegekben közös állítás

Az eddig elemzett források, és a fejtegetések nyomán kibontakozó vitás kérdések rövid feltérképezése után adódik a kérdés, hogy akkor miben értenek egyet a szövegek. Mindhárom szöveg gondolati magva az, hogy az eldobott pénz tulajdonát birtokbavételrel meg lehet szerezni. Ebből az állításból, valamint a szövegek közül két töredéknek a források struktúrájában elfoglalt helyéből adódóan alakult ki az a nézet, hogy a nép közé történő pénzszerzés tulajdonátruházás nem meghatározott személy részére (*traditio in incertam personam*). Azonban ezen a ponton joggal vetődik fel a kérdés, hogy valóban elfogadható-e ez a nézet, vagy lehetséges egy ettől eltérő hipotézis kialakítása is a források alapján. Ha a szövegek központi gondolatát mélyebben vizsgáljuk, felfedezhetjük, hogy – bár a szövegekben az akarati elem dominál – a dolog eredeti tulajdonosának ama akarata, hogy a dolog tulajdonát valaki meg kell, hogy szerezze, nem elegendő a tulajdonszerzéshez; ahhoz szükség van a tényleges *apprehensióra* is, vagyis arra, hogy a dolgot valaki birtokba vegye. Önmagában ez a megállapítás még engedhetne arra következtetni, hogy a nép közé történő pénzszerzés valójában *traditio*, mivel a források szerint szükséges, hogy a másik fél megszerezze a dolgot. A szövegeknek az a fordulata azonban, ahol az *incerta personára* utalás megjelenik, már sejteti, hogy itt *traditio*ról általában nem lehet szó. A *Digesta* egy helyen írja, hogy a jogcímes ügyleteknél a *causa* jár elől, ami annyit jelent, hogy a jogcímes ügyleteket a mindennapokban a jogcím oldaláról szemléljük: amikor valaki megvesz egy

⁹³² Ehhez ld. még Benedek gondolatmenetét lentebb, a 4. pontban.

dolgot, abban adásvételt látunk, nem pedig tulajdon-*traditió*t, amelynek keretében *pro emptore* szereztük meg a dolgot.⁹³³ Márpedig a tulajdon-*traditio* leggyakoribb megnyilvánulási formája a mindennapok során az ajándékozás, vagy az adásvétel, lévén ezen a két jogcímen juttatunk másoknak bizonyos dolgokat akként, hogy annak megszerzője egyszersmind a dolog tulajdonát is megszerzi. Az adásvétel, vagy az ajándékozás oldaláról szemlélve azonban elengedhetetlen feltétel a felek közötti akarategység: mindketten egyet kell, hogy értsenek abban, hogy mi a *traditio* tárgya, illetőleg hogy az egyik kinek akarja átadni a dolgot, a másik pedig kitől akarja megszerezni azt.⁹³⁴

3. 2. Hipotézis: *derelictio* és *occupatio* egysége

Összességében szemlélve a forrásokat, az lehet a benyomásunk, hogy tulajdon-*traditio* létrejöttéhez elengedhetetlen a felek akarategysége, amely ki kellett terjedjen arra, hogy kinek, mit adok át, illetőleg kitől mit szerzek meg. Ebből a felfogásból pedig következik az állítás, hogy a *iactus missilium* nem tekinthető *traditio in incertam personam*nak. Kérdés akkor, hogy jogi szempontból miként értékelhető ez a cselekvés. Induljunk ki abból, ami a külvilág számára a *iactus missilium* tényállásából érzékelhető. Külső szemlélőként azt tapasztalnánk a *iactus* esetében, hogy a magistratus eldobja a pénzt – ezt az egyes pénzdarabok elhagyásaként lehet értékelni. A tömegeből többen pedig elkapkodják, felszedik a pénzdarabokat, vagy azok közül legalábbis jó néhányat – ezek a cselekvések pedig foglalásnak minősíthetők. Vagyis a külső szemlélő számára a *iactus missilium* akként tűnhet fel, mint *derelictio* és *occupatio* együttese, amelynek érdekessége azonban, hogy – szemben a „hagyományos” értelemben vett *derelictio*val és *occupatio*val – itt az elhagyás és a foglalás közötti időbeli távolság szinte elenyésző, mondhatni, a két cselekvés közel egy időben megy végbe. Következésképpen a feltevés az, hogy a *iactus missilium* nem valósít meg *traditió*t, főként nem meghatározatlan

⁹³³ Paul. D. 41, 1, 31pr. (31 ad ed.): *Numquam nuda traditio transfert dominium, sed ita, si venditio aut aliqua iusta causa praecesserit, propter quam traditio sequeretur.*

⁹³⁴ Kérdés, mi a helyzet a Pomponius-szöveg másik példájával, a madarak szabadon engedésével. Elsősorban az lehet szembevetendő, hogy ez utóbbi példa csak hozzávetőleg hasonlít a pénzszórás esetére. Mondhatná bárki, hogy ebben az esetben inkább hihető, hogy a madarakat olyan meg gondolásból engedi el valaki, hogy azok adandó alkalommal más tulajdonába kerülhessenek. Azonban ez a felfogás is cáfolható, hiszen minden józan megfontolás szerint akkor engedjük szabadon madarainkat, ha azt szeretnénk, hogy azok szabadok legyenek.

személy részére: ez igazából egységbe foglalt *derelictio* és *occupatio*, amelynek körében különös jelentőséget kap a pénz elszóró személy akarata is.

4. A *iactus missilium* irodalma.

A *iactus missilium*⁹³⁵ kérdését illeti, Romano azzal indítja vizsgálódását, hogy ismerteti a *traditio* és a *derelictio* kérdéskörére vonatkozó általános nézetet. Ezek szerint a *traditio* és a *derelictio* egymással összefüggő jogintézmények, mégpedig olyan formában, hogy a *derelictio* – egy derelinkvált dolog foglálás útján történő megszerzésével egységbe kovácsolva – igazából nem más, mint a *traditio* analógiájára működő intézmény.⁹³⁶ A két jogintézmény közötti tulajdonságbeli összefüggést a *iactus missilium* intézményében látja körvonalazódnia. A *traditio* körében ismert alapelvet, amely szerint *traditio*, egy dolog birtokának (és esetleg tulajdonának) átadása csak meghatározott személy számára képzelhető el, lerontja a *iactus missilium* intézménye, vagyis a *traditio in incertam personam*. A másik jogintézmény, a *derelictio* oldaláról megközelítve a kérdést, azt láthatjuk, hogy az is a *iactus missilium* mintájára alakult jogintézménnyé. Utóbbi esetében ugyanis arról van szó, hogy egy nem meghatározott személyekből álló sokaság, egy bizonyos helyen összeverődött tömeg részére történik a *missilia* szétszórása, míg az előbbi esetében a derelinkvens számára ismeretlen személy részére vagy javára történik az elhagyás.

Romano az elsődleges források vizsgálatát az *Institúciók* és a *Digesta* forrásainak (Inst. 2, 1, 46-48; Gai. D. 41, 1, 9, 7-8 [2 rer. cott.]) összehasonlításával kezdi.⁹³⁷ Mindössze csak alig észrevehetően utal a két forrásszöveg közötti hasonlóságra, figyelmét sokkal inkább az *Institúciók* szövegének szerkezete köti le. A szövegben első helyen szerepel az általa *traditio in incertam personam* névvel jelezett jogintézmény, és ehhez csatlakozik a *derelictio*ról szóló rövidebb szövegrész. A logikai és nyelvi kapcsolat vitathatatlan. A *derelictio* után következő paragrafus pedig a *iactus mercium* tényállásával foglalkozik. Véleménye szerint a iustinianusi szöveg értékét nagyban csökkenti az a tény, hogy ebből a szövegből a *traditio* és a *derelictio* közötti elvárt kapcsolat kifejezése csaknem teljes egészében hiányzik. Szerinte a klasszikus álláspontot tükröző szövegről van szó; ennek alátámasztásaként mutat rá arra a tényre, hogy az *Institúciók* szövege teljes egészében

⁹³⁵ ROMANO *Studi* 147-156.

⁹³⁶ ROMANO *Studi* 147.

⁹³⁷ ROMANO *Studi* 148.

megfelel a Digesta általa idézett szövegének, azzal az apró eltéréssel, hogy az utóbbiból hiányzik ama átvezető szövegrész, ami a gaiusi változatban megtalálható. A kérdés innentől az, vajon az Inst. 2, 1, 47 tekinthető-e gaiusi eredetűnek, amely bekerült ugyan az Institúciókba, a Digestából azonban kimaradt? Utal rá, hogy az irodalom általában tagadja ezt a nézetet, mindösszesen egyetlen szerzőt tud említeni, aki erre a kérdésre igennel válaszol.⁹³⁸ Elvégez egy szélesebb körű szövegelemzést is; az Inst. 2, 1, 44-45. szövegeinek górcső alá vétele nyomán megállapítja, hogy ezek a szövegek megegyeznek a Digesta szövegével (Gai. D. 41, 1, 9, 5-6 [2 rer. cott.]). Tartalmi szempontból a szöveg állítása az, hogy bizonyos esetben nincs szükség fizikai átadásra a tulajdon átszállásához, hanem elegendő pusztán a *nuda voluntas* is. Ennek példájaként jelenik meg a *traditio brevi manu*, vagy a *traditio clavium*. Ehhez képest nem csupán a *nuda traditio transfert rei proprietatem* esete képez kivételt a *traditio* klasszikus szabálya alól, hanem a *iactus missilium* esete is, amelynek körében a *voluntas incerta personára* irányul; a *voluntas* nyomán azonban *iactus*, nem pedig *traditio* következik.

A következő paragrafus igazából az *occupatio* egyfajta definícióját adja meg. Ezek szerint, ha valaki elfoglal egy elhagyott dolgot (*res pro derelicto a domino habita*), annak egyszersmind a tulajdonosává is válik. A *qua ratione* fordulat arra utal, hogy a *derelinkvens* akarata éppen arra irányul, hogy a dolog tulajdonát átadja. Ezután viszont a *res pro derelicto habita* definícióját írja le a szöveg, amely szerint az *occupans* tulajdonszerzésének alapja éppen az a tény lesz, hogy az elhagyás pillanatában a dolog megszűnik az elhagyóé lenni, vagyis ezáltal *res nulliusszá* válik. Következésképpen ebben a definícióban semmiféle utalás sincsen a *voluntas transferrendire*, amely azonban a következő paragrafus kapcsán ismételtelen előkerül, a *iactus merciummal* kapcsolatosan.⁹³⁹ Megtalálható nála is az a megállapítás, hogy a forrásokban nem szerepel a *traditio in incertam personam* kifejezés, mindössze csupán az *in incertam personam collocata voluntas* fordul elő mindenütt.⁹⁴⁰ Rámutat arra is, hogy a *traditio*, a *derelictio* és a *iactus missilium* közötti egyetlen összefüggés abban lelhető fel, hogy mindhárom a tulajdon megszerzésének származékos módja volt, mindannak ellenére, hogy a rómaiak magát a kifejezést, illetőleg az eredeti és származékos tulajdonszerzési módok közötti különbségtételt nem alkalmazták. Csak nagyritkán lehet találkozni a szövegekben olyan fordulatokkal, amelyek a tulajdonnak az egyik személyről a másikra

⁹³⁸ A gondolatot elutasítók között hivatkozik Bonfante, Meyer-Collings, Berger, valamint Pringsheim munkásságára; az elméletet elfogadó szerző pedig Ferrini. Ld. részletesen ROMANO *Studi* 148-149.

⁹³⁹ ROMANO *Studi* 149.

⁹⁴⁰ ROMANO *Studi* 149.

háramlását fejezik ki (*transferre dominium, dominium transit*).⁹⁴¹ Ezek után vizsgálja meg a három kifejezés egymással való összefüggését. A *traditio* és az *occupatio* között az a hasonlóság, hogy mindkét esetben a megszerző akként szerzi meg a dolog tulajdonát, hogy birtokba veszi a dolgot. Amíg azonban az *occupatio* esetében szükségszerűen *res nullius* birtokbavételéről van szó, addig a *traditio* esetén valaki más dolgot szerezzük meg, méghozzá attól az adott személytől. A *derelictio* és a *traditio* közötti összefüggés több elemből áll. Elsőként említhető ezek közül, hogy mindkét esetben meg kell válni a dologtól. Amíg azonban a *tradens* elidegenítési szándékkal válik meg a dologtól, vagyis a célja az, hogy azon a másik fél tulajdont szerezhessen, addig a *derelictio* esetében elegendő pusztán megválnia a dologtól. Ez utóbbi körben a *derelinkvens* cselekvésének nem célja, hogy egy másik személy számára lehetővé tegye a dolog tulajdonának megszerzését.

A *iactus missilium* természetével foglalkozva rámutat arra, hogy az irodalomban egyesek szerint ez a jogintézmény a *derelictio*, mások szerint inkább a *traditio* jellegzetességeit mutatja, mi több, vannak olyanok is, akik úgy vélik, hogy egyszer az egyik, másszor a másik jogintézmény jellemvonásai látszanak előtérbe kerülni.⁹⁴² Véleménye szerint a források egyaránt a *iactust* végrehajtó személy tulajdonátruházásra irányuló akaratát látszanak kihangsúlyozni. Az *Institúciók* és a *Digesta* szövegei egyaránt a *iactust* végrehajtó személy tulajdonátruházási akaratára helyezik a hangsúlyt. Így tehát úgy tűnhet, hogy ez a személy *traditiót* hajt végre, még akkor is, ha az *in incertam personam* történik. A *derelictio* esetében a tulajdonátruházási szándék nem ennyire nyilvánvaló. Maga a *iactus* egy átmeneti jogintézmény. Mi van abban az esetben, ha a valaki által a nép közé szórt dolgot senki sem szedi fel, és így az ott marad az utcán. Ilyenkor a *iactans* azt a dolgot utóbb összeszedheti, akár a *derelictio* esetében, vagy maga is otthaghatja. Utóbbi esetben a dolog uratlanná válik.⁹⁴³ A *iactus* esetében tehát az egyik pillanatban egy átadásra irányuló akaratot figyelhetünk meg, míg egy másik pillanatban már *derelictiónak* bizonyul a cselekvése. Eme pillanatok azonban nem kronológiai sorrendben követik egymást, hanem sokkal inkább egyesülve jelennek meg a *iactus* tényállásában.⁹⁴⁴

⁹⁴¹ ROMANO *Studi* 150.

⁹⁴² Ld. részletesen ROMANO *Studi* 153, irodalommal. A *iactust* inkább *derelictiónak* gondolók közül kiemelendő Pernice és egyes munkáiban Czychlarz; a *traditióként* felfogók közül Jhering, néhol Czychlarz, Windscheid, Berger és Meyer-Collings, míg Ricci és Roby kétarcúnak vélik.

⁹⁴³ ROMANO *Studi* 153.

⁹⁴⁴ ROMANO *Studi* 153.

Az Intitúciók szövegeit vizsgálva rámutat, hogy elsőként szerepel a *derelictio*, ezt követi a *iactus* tényállása, a kettőt pedig a „*qua ratione*” fordulattal vezeti át. Ebből arra lehet következtetni, hogy a *ratio* a *derelictio* és a *iactus* esetében azonos, vagyis utóbbi nem minősül *traditiónak*.⁹⁴⁵ A Digesta Pomponius-szövegének vizsgálata során megállapítja, hogy a szöveg – a gaiusi Digesta-szövegen túl – a 41. könyv *pro derelicto* titulusában nyert elhelyezést. A szöveg interpoláció-kritikai elemzése nyomán arra a következtetésre jut, hogy a *iactust* a rómaiak is *derelictiónak* vélték, vagyis nincs párhuzam a *derelictio* és a *traditio* között.⁹⁴⁶

A magyar szakirodalomban a *iactus missilium* kérdésével Benedek Ferenc egy tanulmánya foglalkozik közvetlenül; egy másik pedig – a téma hasonlóságából eredően – érinti ezt a kérdést.⁹⁴⁷ Lényegében a fentiekhez hasonló ellenérveket hoz fel Benedek is a szöveghez fűzött kritikai megjegyzéseiben, utalva rá, hogy ebben a körben a jogtudós indokolása csupán formális: az egyetlen, amit a vélemény magyarázataként fel tud hozni, az a *derelinkvens* akarata. Hiszen a jogász éppen arra hivatkozik, hogy a birtokba vevő azért szerzi meg a dolog tulajdonjogát a birtokbavétellel, mert a pénz eldobó, illetve a madarat szabadon engedő személy nyilván azt akarja, hogy valaki megszerezze azt. Ehhez képest Benedek véleménye, hogy a felsorolás – a szöveg szerkezetéből adódóan – taxatív. Ő maga nem *traditiónak*, hanem *derelictio* és *occupatio* keverékének fogja fel a *iactus missiliumot*. Az ő indokolása a szöveghez éppen az esetben szereplő *derelinkvált* dolgok természetéből indul ki. A pénz esetében arról van szó, hogy az egyes érmék egymással tökéletesen helyettesíthetők, rendes körülmények között meg sem különböztethetők egymástól, ekként a felettük fennálló tartós birtoklás igazolása nehézségekbe ütközne, ekként okszerű eltekinteni az elbirtoklás követelményétől. Végeredményben a *iactus missilium* szabályát *lex specialis*ként kezeli, amely a *derelictio* körében szerinte elvileg mindenkor szükséges elbirtoklási kötelezettség alól enged kivételt.⁹⁴⁸ Eme nézetének alátámasztására megvizsgálja az Intitúciókban a *iactus missilium*ról szóló részt követő töredéket, amelynek egyébként nincs Digesta-beli előzménye, és kicsit vitatható nézeteket tartalmaz. Ez a forráshely a *derelictio* kérdésével foglalkozik, és azt állítja, hogy aki egy, a tulajdonos által *derelinkvált* dolgot vesz birtokba, nyomban megszerzi annak tulajdonjogát. Ugyanakkor *res derelictának* azt a dolgot tekinti, amelyet a tulajdonosa azzal a szándékkal hagyott el, hogy az többé ne

⁹⁴⁵ ROMANO *Studi* 154.

⁹⁴⁶ ROMANO *Studi* 155.

⁹⁴⁷ Ld. részletesen: BENEDEK *Így szórták* 698-706, valamint BENEDEK *Iactus* 7-31.

⁹⁴⁸ BENEDEK *Így szórták* 26, BENEDEK *Iactus* 2128-2129 és BENEDEK *Derelictio* 705-706.

tartozzon az ő dolgai közé. Ezt Benedek azért tartja aggályosnak, mert ha a *res derelicta per definitionem res derelicta a domino*, akkor az első fordulatban a tulajdonosra történő utalás részben tautológia, részben pedig nem is feltétlenül igaz minden esetben. Márpedig kizárólag *traditio a domino* esetén lesz igaz a tétel, hogy a birtokba vevő azon nyomban tulajdont is szerez a dolgon, a magistratus esetében pedig nincs olyan feltétel, hogy bizonyosan a saját tulajdonát képező *missiliát* kellett szórjon. Mondhatnók, hogy ez igazából a magistratusi tisztségek vállalásához kapcsolódó vagyoni cenzusból ered, azonban abból, hogy valakinek van pénze, még nem következik, hogy a *missilia* körébe tartozó egyéb tárgyak az adott pillanatban a rendelkezésére állnak.⁹⁴⁹ A Pomponius-szöveg vizsgálata kapcsán⁹⁵⁰, amellyel kapcsolatosan elsőre szembeütő lehet, hogy nem *iactus missilium*ról beszél, hanem az *aes spargere* fordulatot használja; a szövegben a pénzszórás és madarak szabadon engedése jelenik meg.⁹⁵¹ Kiemelendő, hogy egyfelől a szöveg a *derelictio* kérdéseivel foglalkozó források között található⁹⁵², másfelől pedig Pomponius a *derelictio* eme esetével az elbirtoklás szemszögéből foglalkozott; erről szól a hivatkozott forrás principiuma is.⁹⁵³ Ez a Pomponiustól idézett vélemény – szemben Paulus-szal, aki ebből a szempontból különbséget tesz a tulajdonszerzés módjai között: a tulajdonos által elhagyott dolgon foglalással szerzünk tulajdont, amíg a bárki más által elhagyott dolgot elfoglalhatjuk ugyan, tulajdont azonban csak elbirtoklással szerezhethünk felette – nem bontja két esetre a *derelictio* tényállását. Pomponiusnál érdektelen, hogy ki hagyja el a dolgot; ő mindösszesen annyit mond, hogy az elhagyott dolog nyomban a miénk lesz, vagyis ha elfoglaljuk, tulajdonosaivá válunk. Tehát a szöveg nyelvi elemzése nyomán arra a következtetésre juthatunk, hogy Pomponius nem az *a domino derelictio* esetéből indul ki (ennek jele a *quis* szó a szövegben), mégis – eltérően a főszabálytól – nincs szükség elbirtoklásra. Ebben az első töredékben tér ki két speciális esetre: a nép közé szórt pénz, és a szabadon eresztett madarak problémájára. Rámutat, hogy ebben a körben a jogtudós indokolása csupán formális, hiszen arra hivatkozik, hogy a birtokba vevő azért szerzi meg a dolog tulajdonjogát a birtokbavétellel, mert a pénzt eldobó,

⁹⁴⁹ Benedek rámutat, hogy a *missilia* jelentése tágabb, mint pusztán pénz; ez jelentett még gabonajegyet, színház- és fürdőjegyeket is, csupán a Pomponius szöveg az, ami szűk értelemben a pénzre vonatkozik. Ld. BENEDEK *Így szórták* 698; BENEDEK *Iactus* 2110.

⁹⁵⁰ Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.); ld. fentebb.

⁹⁵¹ BENEDEK *Derelictio* 25.

⁹⁵² A 41. könyv „*pro derelicto*” titulussal található.

⁹⁵³ Uo.

illetve a madarat szabadon engedő személy nyilván azt akarja, hogy valaki megszerezze azt. Ezt az indokolást azonban Benedek merőben formainak tartja.⁹⁵⁴

Gedeon Magdolna szerint a lényeg magán az ajándékon van; ebből kiindulva még a *derelictio* gondolatát is vitatja, arra hivatkozással, hogy a *derelictio* körében a derelinkváló olyan dologtól válik meg, amely számára felesleges, ekként nem törődik további sorsával sem. A *derelictio* tehát – összhangban a iustinianusi Intitúciók szövegével – olyan dologra vonatkozott, amelyet annak tulajdonosa nem akart többé a magáénak tudni.⁹⁵⁵ Párhuzamot von a kétszemélyes ajándékozás, és a *iactus missilium* között azon az alapon, hogy igazából utóbbi esetében is ajándékozásról van szó, azzal az egyszerűsítéssel, hogy az ajándékokat a nagyszámú közönségre tekintettel inkább szétszórták, semmint egyesével kiosztották volna. Meglátása szerint az egyesével történő ajándékosztás körében az adományozó éppúgy nem tudná azonosítani az egyes megajándékozottakat, mint a szétszórás esetében.⁹⁵⁶ Eme felfogás ellen vethető, hogy nem általában volt szükséges a megajándékozott felismerése, hanem a konkrét ügylet körében azzal kellett tisztában lenni, hogy annak a meghatározott személynek akarom átadni az ügylet meghatározott tárgyát! Arra Gedeon is rámutat, hogy a *iactus missilium* során nem csupán a megajándékozott személye, hanem a jutatott ajándéktárgy is bizonytalan lehetett, hiszen előre lehetetlen lett volna megmondani, hogy ki milyen ajándékot fog elkapni.⁹⁵⁷

5. Saját koncepció

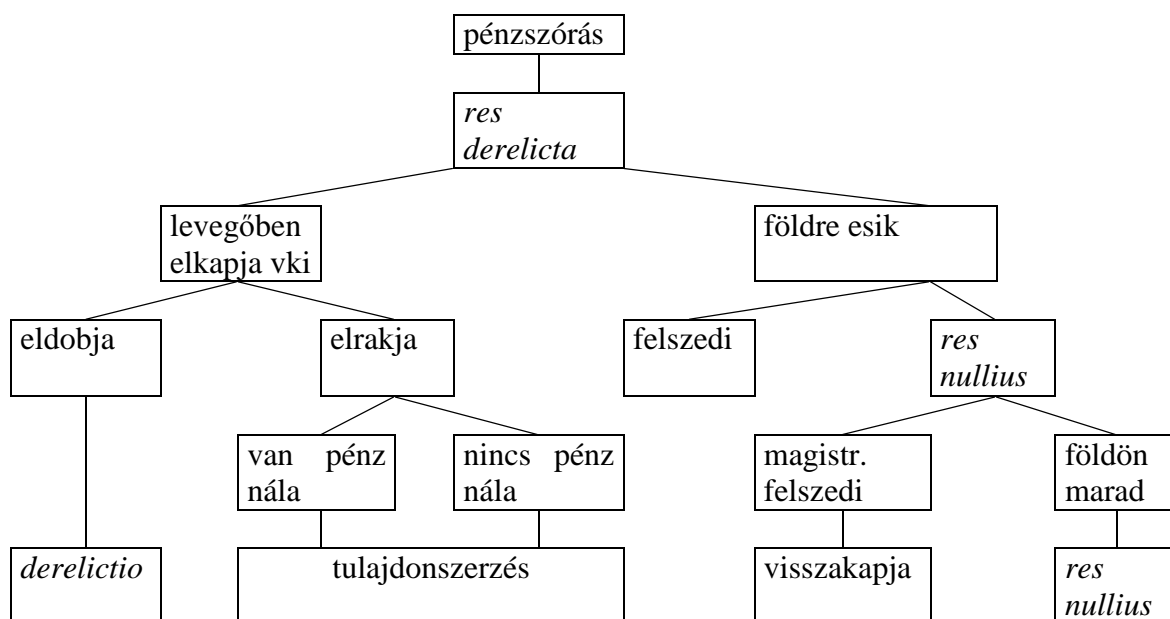
Ezen a ponton érdemes áttekinteni a *iactus missilium* kérdését abból a szempontból, hogy mi is történt akkor, amikor a magistratus *missiliát* szórt a nép közé. Eldobásának pillanatától ugyanis az elszórt *missilia* sorsa és jogi megítélése attól függ, hogy a következő lépésben mi történik vele. Logikusan végiggondolva, az elszórás pillanatától kezdve több lehetőség adódik, attól függően, hogy mi történik a *missiliával*, ezt követően pedig további variációk képzelhetők el. Tekintsük át ezeket a lehetőségeket egy ábra segítségével.

⁹⁵⁴ BENEDEK *Derelictio* 26.

⁹⁵⁵ GEDEON „*Sportjog*” 138.

⁹⁵⁶ GEDEON „*Sportjog*” 138.

⁹⁵⁷ GEDEON „*Sportjog*” 139. Bár érvelése összességében logikus, mégsem a *iactus missilium* igazi természetét tárja fel, hanem a Pomponius-szöveghez hasonlóan csak jogászai gondolatokat plántál a szereplők tudatába.

Ám ez az ábra roppant vázlatos, ezért helyes lehet részleteiben is áttekinteni minden egyes lépést. A *praetor*, vagy a *consul* elszórta a *missiliát* a tömeg közé. A kérdés itt az, hogy ebben a pillanatban mi is a *missilia*? Amikor a magistratus eldobja, az ő szemszögéből a pénz *res derelicta* lesz.⁹⁵⁸ Innentől két lehetőség adódik. Elképzelhető, hogy a körülálló sokaság bizonyos tagjai már a levegőben elkapkodják az egyes pénzdarabokat; a másik lehetőség pedig az, hogy az egyes pénzdarabok a földre esnek. Ha elsőként azt az esetet vizsgáljuk meg közelebbről, amikor a tömeg egyes tagjai a levegőben elkapják az eldobott pénzt, azt láthatjuk, hogy ez a derelinkvált dolog birtokának megszerzését jelenti, amely birtokszerzés által a megszerző egyszersmind megszerzi a derelinkvált dolog tulajdonjogát is, következésképpen ez *occupatio*.⁹⁵⁹ Ezen a ponton is további két eset képzelhető el. Egyfelől az adott személy vagy erszényébe rakja a pénzt; ekkor ez továbbra is *occupatio*, mivel a pénz erszénybe tétele csak tovább erősíti a pénz birtokának megszerzését. Másfelől elképzelhető az is, hogy megnézi az elkapott dolgot, és mivel nem az, vagy annyi, amire számított, eldobja azt. Ez pedig nem más, mint egy *derelictio*. Amennyiben ez a személy a zsebébe csúsztatja a pénzt, azonnal

⁹⁵⁸ Vö. Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.), különös tekintettel a szöveg *pro derelicto habuerit* és *aes sparserit* fordulataira.

⁹⁵⁹ Ld. ehhez az előbbi Pomponius-textus első fordulatát: „*Id, quod quis pro derelicto habuerit, continuo meum fit [...]*”. Az *occupatio* tényét alátámasztja még Gai. 2, 66 (*occupando ideo adepti erimus, quia antea nullius essent*), illetve ezzel egyezően Gai. D. 41, 1, 3 pr. (2 rer. cott.) szövege is („*Quod enim nullius est, id ratione naturali occupanti conceditur*”). Ebben az értelemben még ld. Ulp. D. 41, 7, 1 (12 ad ed.) megfogalmazását is („*Si res pro derelicto habita sit, statim nostra esse desinit et occupantis statim fit [...]*”).

bekövetkezik a tulajdonszerzés, tekintet nélkül arra a tényre, hogy az adott személynél már volt-e pénz, vagy sem. Első tekintetre csábító, hogy commixciónak tekintjük azt az esetet, amikor a pénzt elkapó személynél már van pénz⁹⁶⁰, ám nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tény, hogy a levegőben történt elkapás tényével az *occupatio* már abban a pillanatban befejezett, tehát saját pénzt tesz el az illető.⁹⁶¹ A pénz elszórásának pillanatában két lehetőség volt adott: vagy a levegőben kapják el egyesek, vagy pedig a földre hullik a pénz. Ez utóbbi esetben a dolog *res derelicta* lesz. A földre esett pénz sorsa lehet, hogy egyesek a földről felszedik; ez *occupatio*. Maradhat viszont a földön is, amelynek következtében a *res derelicta*ból *res nullius* lesz. Ilyenkor lehet, hogy a pénzt továbbra is otthagyják, ahová esett, így az továbbra is *res nullius* marad, de feltehető az is, hogy akár a magistratus, akár annak emberei felszedik az elszórt és földre esett, de a tömeg által fel nem szedett pénzt; ilyenkor a dolog visszakerül ahhoz, akitől ered.

Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy mi is a jelentősége a *iactus missilium* ilyen bonyolult folyamatként történő ábrázolásának. Ha egy pillanatra elképzeljük, hogy ott állunk a magistratus mellett, aki éppen *missiliát* dob a körülálló tömegbe, nagyban-egészben azt láthatjuk, amit a folyamatára mutat. Ez az a kép, amelyet tapasztalás útján szerezhethetünk, és ezt kell megfelelő jogérzékkel értékelni. A római jogászok pedig éppen ennek voltak a mesterei. Mégis, talán a bevezetőben is említett okból, jelesül, hogy a nép közé történt pénzszerzés magánjogi jelentősége a komoly vagyonmozgásokat előidéző öröklési kérdések hordereje mellett eltörpült, ez magyarázhatja a források kis számát, valamint azt a tény, hogy a jogászok által ezekben megfogalmazott vélemény alapvetően megmarad a puszta formális érvelés szintjén. A kiemelt probléma is igazából a tulajdon megszerzésének témájához kapcsolódik szorosan: a forrás mögött meghúzódó, valamely vita nyomán megfogalmazott kérdés talán az lehetett, hogy bekövetkezik-e a tulajdonszerzés a magistratus által elszórt *missilia* vonatkozásában, vagy sem. A jogászok pedig a kérdésre adott válaszban a tulajdonátruházás akarati oldalát hangsúlyozva (*in incertam personam collocata voluntas domini*) oldják meg az eléjük került konkrét esetet. Mindazonáltal magát a problémát ezzel még távolról sem oldották

⁹⁶⁰ Maradéktalanul helytálló lehetne ugyanis ebben az esetben mindaz, amit Iavolenus ír (Iav. D. 46, 3, 78 [11 ex Cass.]): az érmék összekeverednek (*mixti essent*), méghozzá úgy, hogy utóbb aligha lesz lehetőség az egyes érmék egymástól való megkülönböztetésére (*ita ut discerni non possent*), ekként az érmék annak a tulajdonába kerülnek, aki elfogadja azokat (*eius fieri qui accepit*). Nem kétséges ugyanakkor, hogy Iavolenus véleménye abban az esetben állja meg a helyét, ha a két összekeveredő érmeösszesség tulajdonosa két különböző személy, ami jelen esetben – éppen az *occupatio* miatt – nem áll fenn.

⁹⁶¹ Ehelyütt köszönöm meg Bessenyő Andrásnak, a PTE ÁJK Római Jogi Tanszéke egyetemi docensének, hogy – sok más egyéb, értékes kritikai észrevétele mellett – erre a tényre is felhívta a figyelmemet, ekként a korábbi írásaimban megjelent vonatkozó nézetemet a fentebb kifejtettek szerint revideálok.

meg. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a iustinianusi kodifikáció során a *iactus missilium*ra vonatkozatható források nem kerülnek egységes helyre: Gaius, és ebből adódóan az Institúciók szövege is a *traditio*val foglalkozó szövegek között szerepel, a pomponiusi pedig a *Digesta pro derelicto* tituluszában. Azután a későbbi korok jogászait éppen a gaiusi, illetve az institúciókban található szöveg vezeti félre, és – nézetem szerint – tévesen értelmezik a *iactus missilium* tényállását *traditio in incertam personam*ként.

A fenti állítás mellett számos érv sorakoztatható fel. Elsőként említendő, hogy minden esetben a szöveg jelentését kell figyelembe venni. Márpedig – mint az korábban már kifejtésre került – a szövegekben közös gondolat annyi, hogy a meghatározatlan személy irányába kifejezett akarat is alkalmas a tulajdon átruházására, ekként például elbirtoklásra sincsen szükség. Ezt követően lehet arra hivatkozni, hogy a *traditio in incertam personam* kifejezés a forrásokban nem szerepel; az elnevezés valószínűleg a két forrás helyéből adódhat (bár a kifejezés pontos eredetének feltárhatósága legalábbis kétséges).⁹⁶² Ennek a használata azonban akkor is megkérdőjelezhető lenne, ha a harmadik szöveg is egyértelműen a *traditio*hoz kapcsolná az esetet. Pomponius szövege azonban a *derelictio* témájához kapcsolódik. Összességében tehát a *traditio* általános felfogása (a *causa* jár elől), valamint a *iactus missilium*nál tapasztaltak arra engednek következtetni, hogy a *traditio in incertam personam* klasszikus koncepciója nem állja meg a helyét maradéktalanul.

Ami az alcímben jelzett saját elképzelést illeti, célszerű a fentebb szereplő ábrát, valamint a szövegeket egybevetni. A Gaius (és az Institúciók), illetve Pomponius által említett eset a fentebb felvázolt sémának csupán egyetlen esetével foglalkozik, amikor valaki elkapja a pénz, vagy a földről felszedi, és az a zsebébe kerül. (Az ebből a szempontból nem számít, hogy a megszerző zsebében van-e már korábban is pénz, vagy nincs, hiszen ha van, akkor is a birtokba vétel, illetve az *occupatio* pillanatához kötődik a tulajdon megszerzése, csupán arról van szó, hogy ebben az esetben egy *commixtio* is történik, amely véglegesen lehetetlenné teszi az egyes pénzdarabok önálló azonosítását). Ez pedig – analitikusan szemlélve az eseményeket és a felmerülhető lehetőségeket – arra enged következtetni, hogy a *iactus missilium* igazából *derelictio* és egy *occupatio* találkozásaként értelmezhető, amelynek során a tulajdon átszállásához elegendő a magistratusnak mint tulajdonosnak egy nem meghatározott személy irányába kifejezett

⁹⁶² Meglátásunk szerint a Gaiusnál (Gai. D. 41, 1, 9, 7 [2 rer. cott.]) és az Institúciókban (Inst. 2, 1, 46) előforduló „*transfert rei proprietatem*” fordulat nem értékelhető olyanként, mint ahol a *traditio* szó megjelenne a szövegekben; az idézett kifejezés a tulajdon átszállására utal.

akarata, amelynek fizikai megnyilvánulása a pénz eldobásában érhető tetten.⁹⁶³ Mindent egybevetve, a fentiek alapján talán megkockáztatható, hogy a *iactus missilium* egy olyan, alapvetően önálló tulajdonszerzési mód, amely tartalmilag a *derelictio* és az *occupatio* találkozásaként értelmezhető, amelynek kapcsán a jogászok a tulajdon átszállásához szükséges akarati tényezőt a *traditio* köréből kölcsönzik.

⁹⁶³ Ezen a ponton érdemes hivatkozni Bessenýő András nézetére is, aki szerint „itt a *derelictio* olyan határesetével találkozunk, amelynek már közvetlen közelében van a *traditio*, voltaképpen határozatlan személy részére történő tulajdonátruházásként is felfogható [...]”. Elgondolásának indoka az, hogy a dolog elhajítása, és a megszerzés között annyira rövid idő telik el, hogy a tulajdonváltás inkább az átadás – átvétel aktusára emlékeztet, semmint *derelictióra* és *occupatióra*. Vö. BESSENYŐ *Római magánjog* 331. Érvelése önmagában logikus, ugyanakkor érdemes figyelemmel lenni arra a szempontra is, hogy nézetének elfogadása azt eredményezné, hogy ugyanazt a történeti tényállást egyszerre két tulajdonszerzési mód rezsímje alá is helyezhetnénk, amely – tekintve az esetleges következményeket – kevésbé tűnik indokoltnak, még kevésbé tekinthető elfogadhatónak.

ÖSSZEGZÉS

A dolgozat által kitűzött kutatási feladat a pénz mibenlétének jogi szempontból való elemzése, valamint a pénzen történő tulajdonszerzés egy konkrét esetének, a *iactus missilium* tényállásának bemutatása volt. Mindezeket a feladatokat a dolgozat a primer forrásokból kiindulva, realista alapon állva igyekezett teljesíteni. A felvetett alapkérdésekből, illetve az ezekre született válaszokból szükségszerűen adódott egyfelől annak igénye, hogy a *rerum natura* fogalmának mibenléte és komplexitása bemutatásra kerüljön, másfelől pedig a pénz jogi megítélése kapcsán elengedhetetlen dologiság kérdésében általában a *res* kifejezés mibenlétének, valamint a „helyettesíthető” és a „testetlen” dolgok kategóriájának elemzése. Ezekhez hasonlóan, a *iactus missilium* kérdése kapcsán nem lehetett eltekinteni az *occupatio* és a *derelictio* mibenlétének bemutatásától sem.

A pénzre vonatkozó alapvetés keretében megállapításra került, hogy nem adható olyan általános érvényű definíció, amely maradéktalanul írná le a pénz fogalmát. Ekként az tűnt járható útnak, ha a pénz mibenlétének megközelítése annak jellemzőin és funkcióin keresztül történik. Előbbiek arra a kérdésre adnak választ, hogy a felhasználóknak milyen elvárásaik vannak a pénzzel szemben, utóbbi pedig azt írja le, hogy a forgalomban milyeneként tűnik fel a pénz – ezek tehát a pénz ilyen mivoltához kötődő „mozgásformák”. A vonatkozó irodalom alapján kijelenthető, hogy a jogász szemszögéből a helyettesíthetőség mint jellemző, valamint az értékmérő-, a csereeszköz- és a fizetési eszköz-funkciók bírnak nagyobb jelentőséggel. A rómaiak pénzfelfogása vonatkozásában elmondható, hogy mindegyik jellemző és funkció csak részlegesen érvényesültek, elsősorban abból a tényből eredően, hogy a pénz értékét a tényleges fémtartalom határozta meg. Ezt követően bemutatásra került a pénzre vonatkozó romanista *communis opinio*, amelynek körében a vonatkozó források alapján megállapítást nyert, hogy a forrásokban nincs egységes, általában érvényesülő kategorizálás a pénz tekintetében: a források sokfélesége arra engedett következtetni, hogy a római jogászok érzékelték a pénz sajátos jellegét.

A *rerum natura* vizsgálata abból a szempontból vált szükségessé, hogy feltárható legyen ennek a sajátos jellegnek a mibenléte. A *rerum natura* éppúgy utal valamely személy vagy dolog létezésére, vagy a létezés hiányára, mint ugyanezeknek a természetben elfoglalt helyükből eredő céljára és rendeltetésére, amely helyet, célt és rendeltetést, vagyis az ezekhez kapcsolódó rendet az ember – értelme révén – képes felismerni. A

jogászi gondolkodás szempontjából vett jelentősége ennek a fogalomnak abban áll, hogy a döntéshozatal során ez a rend, illetőleg az erről való tapasztalás egy meghatározott mederben tartja a konkrét esetben felmerülő kérdésekre adható válaszokat. Ebből a mederből való kilépésre egyáltalán nincs lehetőség, sem az egyedi-eseti döntések, sem a normaalkotás körében. Ilyenkor ugyanis az ilyen döntés vagy norma idegen marad attól a társadalmi, kulturális, jogi külvilágtól, amelybe beágyazni szándékozták; az mintegy kidobja magából az ilyen egyedi vagy általános döntéseket.

A pénz dologiságával összefüggésben szükséges volt röviden tisztázni a *res* és a német terminológia szerinti *Ding* és *Sache* fogalmait, egyszersmind elválasztva ezeket egymástól. Eme vizsgálódásra azért kellett sort keríteni, mivel a római jogászok a pénz lényegét annak dologiságban igyekeztek megragadni, tehát sok esetben elsősorban fizikai létező mivoltát hangsúlyozták. A romanista *communis opinio* által kiköveztetett úton haladva egyfelől a *res, quae pondere numero mensura constant* kategóriája került górcső alá. Ebben a körben a forrásokból levonható következtetés az volt, hogy érzékelhető valamilyen, csekély mértékű jelentés-, vagy felfogásbeli különbség a *pecunia* és a *pecunia numerata* kifejezések között, amely feltevést a kincs fogalmának elemző bemutatása is alátámasztotta. Egy másik, a *res, quae pondere numero mensura constant* kategóriájához kötődő megállapítás az volt, hogy az ebből a dologkörből teljesítendő szolgáltatás kapcsán, a forrásokban megjelenő *eiusdem naturae reddere* követelménye az igazságosság *ius suum cuique tribuens* értelemben vett posztulátumának gyakorlati alkalmazását jelenti. A romanista *communis opinio* köréből a másik, részletesen vizsgált kérdés a *res incorporales* mibenléte volt, főként a pénz vonatkozásában. Ebben a körben megállapításra került, hogy a filozófiának és a retorikának köszönhetően a jogi nyelvben is megjelenő *incorporalia* kategóriája – a vagyon fogalmára reflektálva – a kézzel meg nem fogható létezők, a vagyoni jogok megjelölésére szolgált. A gaiusi és iustinianusi Intitúciókban a *res incorporales* kategóriájára vonatkozó hosszabb, elméleti jellegű, példákat is felsoroló szövegek alapján – mind a korábbi vizsgálódások, mind a konkrét forrásszövegek tartalma alapján – állítható, hogy a gaiusi, és így a iustinianusi szöveg szóhasználata inkább köznapi jellegű, semmint technikus: a *pecunia corporalisként* való felfogása nyilvánvalóan nem helytálló; itt lényegében *pecunia numeratáról* esik szó.

A *pecunia* és a *pecunia numerata* egymástól való különválasztása azért volt elengedhetetlen, mert ezáltal válik lehetővé annak felismerése, hogy a római jogászok számára is érzékelhető, és bizonyos mértékig érthető volt a pénznek a hordozó anyagtól való különválása: *pecunia* volt (tágon 'pénz' értelemben) az érték megjelenítője és

mérője, egy fizetési- és csereeszköz, *pecunia numerata* pedig a külvilágban ezt az értékmerőt megtestesítő pénzanyag. Ennek a kettősségnek az érzékelése éppen azért volt lehetséges a római jogászok számára, mivel a pénz maga is része a *naturának*; ezt pedig az ember értelme révén felismerheti.

A pénzen való tulajdonszerzés egy gyakorlati esetkörének bemutatását célozta a *iactus missilium* tényállásának elemzése. Ez a jelenség kétségtelenül nem illeszkedik a pandektisztika által kialakított sarkos rendszerbe, mindazonáltal kétségtelen, hogy a római jogászoknak a mindennapokban jelentkező esetleges problémát valahogyan meg kellett oldaniuk. Ahhoz, hogy ez a probléma tisztázható legyen, szükséges volt a *missilia* fogalmának, valamint az ajándékszórás társadalmi kontextusának megismerése, továbbá a pénz *traditio*jával összefüggő *iusta causa traditionis* kérdésének vázlatos vizsgálata, továbbá a *derelictio* és az *occupatio*, azaz a dologelhagyás és a foglalás kérdéseinek mind a primer források, mind a szekunder irodalom alapján történő részletes elemzése, különös figyelemmel az *animus derelinquendi* (*derelinquentis*) vitatott értelmezésére. A kutatás kiindulópontja ebben a vonatkozásban annak, az egyébként pandektista gyökerű nézetnek az elvetése volt, amely szerint a *iactus missilium* voltaképpen *traditio in incertam personam*, tehát meghatározatlan személy részére történő birtokbaadás tulajdonátruházási szándékkal. Ennek az elgondolásnak maga a pandektisztika ássa meg a sírját, amikor a római jog forrásaiból nyerhető információkat rendszerbe kívánja foglalni. Márpedig a *iactus missilium* sehogy sem illeszkedik ebbe a rendszerbe, így adódik a kényelmes megoldás valamely kivételszabály képében. Azt a pandektisták fel sem vetették, hogy esetleg a megalkotott rendszer nem illik maradéktalanul magához a római jogi gondolkodáshoz, amely sokkal inkább a valóságot helyezte a középpontba, nem pedig abból indult ki, aminek „lennie kell”. Ezen az alapon a *missilia* tulajdonának megszerzése körében egy komplex rendszer látszik körvonalazódni, amely a *derelictio* és *occupatio* egységén túl a további *derelictio* vagy a *commixtio* lehetőségével is számol.

A JEGYZETEKBEN HASZNÁLT SZAKIRODALMI HIVATKOZÁSOK
RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

- ADAMIK *Római irodalom* ADAMIK TAMÁS: *Római irodalom. A kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig*. Pozsony: Kalligram, 2009.
- ALBANESE *Persone* BERNARDO ALBANESE: *Le persone nel diritto privato romano*. Palermo, 1979.
- ALBANESE *Atti negoziali* BERNARDO ALBANESE: *Gli atti negoziali nel diritto privato romano*. Pubblicazioni del Seminario Giuridico dell'Università di Palermo. Palermo: Università di Palermo, 1982.
- VON ALBRECHT *Római irodalom* MICHAEL VON ALBRECHT: *A római irodalom története I.* [ford.: TAR IBOLYA]. Budapest: Balassi Kiadó, 2003.
- ALMÁSI *Dologi jog I-II.* ALMÁSI ANTAL: *Dologi jog I-II*. Budapest: A TÉBE Kiadóvállalata, 1928.
- ANKUM *Occupatio* HANS ANKUM: Pomp. D. 41, 7, 5pr.: Die occupatio einer res Mancipi derelicta und der Ausdruck in bonis alicuius esse in den klassischen römischen Rechtsquellen. ZSS RA CIII (1986): 248-274.
- APATHY *Animus novandi* PETER APATHY: *Animus novandi. Das Willensmoment beim römischen Schuldenerneuerungsvertrag*. Wien – New York: Springer Verlag, 1975.
- APATHY *Procurator* PETER APATHY: Procurator und solutio. ZSS RA XCVI (1979). 65-88.
- APEL - LUDZ MAX APEL – PETER CHRISTIAN LUDZ: *Philosophisches Wörterbuch*. Berlin: De Gruyter, 1958⁵.
- ARANGIO-RUIZ *Compravendita* VINCENZO ARANGIO-RUIZ: *La compravendita in diritto romano*. Vol. I. Napoli: Jovene, 1987.
- ARJAVA *Women and Law* ANTTI ARJAVA: *Women and Law in Late Antiquity*. Oxford: Clarendon Press, 1998².

- ARNOLD *Cultur* WILHELM ARNOLD: *Cultur und Recht der Römer*. Berlin, 1868.
- ATZERI *Natura e ius naturale* LORENA ATZERI: *Natura e ius naturale fra tradizione interna ed esterna al Corpus Iuris giustiniano*. In: DARIO MANTOVANI – ALDO SCHIAVONE (a cura di): *Testi e problemi del giusnaturalismo romano*. Pavia: IUSS Press, 2007. 715-758.
- BABUSIAUX *Aequitas naturalis* ULRIKE BABUSIAUX: *Zur Funktion der aequitas naturalis in Ulpian's Ediktlaudationen*. In: DARIO MANTOVANI – ALDO SCHIAVONE (a cura di): *Testi e problemi del giusnaturalismo romano*. Pavia: IUSS Press, 2007. 603-644.
- BACKHAUS *Casus perplexus* RALPH BACKHAUS: *Casus perplexus. Die Lösung in sich widersprüchlicher Rechtsfälle durch die klassische römische Jurisprudenz*. Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte 72. München: Verlag C. H. Beck, 1981.
- BACKHAUS *Maiore* RALPH BACKHAUS: *In maiore minus inest. Eine justinianische „regula iuris“ in den klassischen Rechtsquellen – Herkunft, Anwendungsbereich und Funktion*. ZSS RA C (1983). 136-184.
- BÁCSKAI – HUSZTI – SIMONNÉ *A pénz* BÁCSKAI TAMÁS – HUSZTI ERNŐ – SIMONNÉ PÉTERNÉ: *A pénz. A kaori kagylótól az euróig*. Budapest: Yuki Stúdió, 2003.
- BEERMANN *Besitzschutz* CHRISTOPHER BEERMANN: *Besitzschutz bei beschränkten dinglichen Rechten. Eine Untersuchung zum Rechtsbesitz. Versuch der Rechtfertigung eines verkannten Instituts aus rechtshistorischer Sicht*. Diss., Münster: LIT, 2000.
- BENEDEK *Iusta causa* BENEDEK FERENC: *A iusta causa traditionis a római jogban*. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 8. Budapest: Tankönyvkiadó, 1959.
- BENEDEK *Pénztulajdon* BENEDEK FERENC: *Pénztulajdon és kondíció a római jogban*. In: *Jogtörténeti tanulmányok I*. Budapest: Közgazdasági és

- Jogi Könyvkiadó, 1966. 251-267.
- BENEDEK *Így szórták* BENEDEK FERENC: *Így szórták a pénzt Rómában. Jogtudományi Közlöny* 9/1982. 698-706.
- BENEDEK *Derelictio* BENEDEK FERENC: *Derelictio, occupatio, usucapio*. In: *Jogtörténeti Tanulmányok V*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1983. 7-31.
- BENEDEK *Iactus* BENEDEK FERENC: *Iactus missilium*. In: *Sodalitas. Scritti in onore di Antonio Guarino V*. Napoli: Editore Jovene, 1984. 2109-2129.
- BENEDEK *Dologi jog* BENEDEK FERENC: *Római jog IV – Dologi jog*. Pécs: JPTE-ÁJK, 1988.
- BENKE *Eigentumserwerb* NICOLAUS BENKE: *Zum Eigentumserwerb des Unternehmers bei der „locatio conductio irregularis”*. ZSS RA CIV (1987). 156-237.
- BERGER *Derelizione* ADOLF BERGER: *In tema di derelizione. Osservazioni critico-esegetiche*. BIDR 32 (1922). 131-190.
- BERGER *Encyclopedic Dictionary* ADOLF BERGER: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. New Jersey: Clark, 2010⁸.
- BERNSTEIN *Ludi Publici* FRANK BERNSTEIN: *Ludi Publici. Untersuchungen zur Entstehung und Entwicklung der öffentlichen Spiele im republikanischen Rom*. Historia Einzelschriften 119. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1998.
- BESSENYŐ *A pénz* BESSENYŐ ANDRÁS: *A pénz problémája a római magánjogban*. Kandidátusi értekezés. Pécs, 1994.
- BESSENYŐ *Pro derelicto* ANDREAS BESSENYŐ: *Zum Problem des Ersitzungstitels pro derelicto*. In: *Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére*. Studia Iuridica 123. Pécs: Jannus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1996. 52-64.
- BESSENYŐ *Római magánjog* BESSENYŐ ANDRÁS: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*. Budapest-Pécs:

- Dialóg Campus Kiadó, 2010⁴.
- BONFANTE *Proprietà I-II*.
PIETRO BONFANTE: *Corso di diritto romano. La proprietà. II,1-2*. Milano: Giuffrè, 1968.
- BORCHERT *Geld und Kredit*
MANFRED BORCHERT: *Geld und Kredit. Einführung in die Geldtheorie und Geldpolitik*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2003.
- BREHM – BERGER *Sachenrecht*
WOLFGANG BREHM – CHRISTIAN BERGER: *Sachenrecht*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006².
- BRETONE *Tecniche*
MARIO BRETONE: *Tecniche e ideologie dei giuristi romani*. Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane, 1982.
- BRETONE *Fondamenti*
MARIO BRETONE: *I fondamenti del diritto romano. Le cose e la natura*. Roma: Editori Laterza, 2001.
- BRETONE *Ordine della natura*
MARIO BRETONE: Labeone e l'ordine della natura. In: DARIO MANTOVANI – ALDO SCHIAVONE (a cura di): *Testi e problemi del giusnaturalismo romano*. Pavia: IUSS Press, 2007. 249-267.
- BRÓSZ *Osztható és oszthatatlan dolgok*
BRÓSZ RÓBERT: Az „osztható” és „oszthatatlan” dolgok fogalma a római jogban. *AUB VIII* (1966). 3-9.
- BUCKLAND *Manual*
WILLIAM WARWICK BUCKLAND: *A Manual of Roman Private Law*. Scientia Verlag: Aalen, 1981.
- BUND
MARIO TALAMANCA: Lo schema 'genus – species' nelle sistematiche dei giuristi romani. (Colloquio italofrancese: La filosofia greca e il diritto romano II = Accademia Nazionale dei Lincei, anno CCCLXXIV – 1977, Quad. 221). Besprochen von ELMAR BUND *ZSS RA C* (1983). 611-613.
- BÜRGE *Geld*
ALFONS BÜRGE: Geld- und Naturalwirtschaft im vorklassischen und klassischen römischen Recht. *ZSS RA XCIX* (1982). 128-157.

- CAIAZZO *Furiosus* ELVIRA CAIAZZO: « Il furiosus tra potestas e patria potestas ». *Index* 21/1993. 563-572.
- CAPOGROSSI COLOGNESI *Struttura I-II*. LUIGI CAPOGROSSI COLOGNESI: *La struttura della proprietà e la formazione dei «iura praediorum» nell'età repubblicana I-II*. Milano: Giuffrè Editore, 1976.
- CAYGILL HOWARD CAYGILL: *A Kant Dictionary*. Blackwell Publishing Ltd, 1995.
- COLISH *Stoic Tradition* MARCIA L. COLISH: *The Stoic tradition from antiquity to the early Middle Ages. Vol. I. Stoicism in Classical Latin Literature*. Leiden: E. J. Brill, 1985.
- CRAWFORD *Coinage* MICHAEL HEWSON CRAWFORD: *Coinage and Money under the Roman Republic. Italy and the Mediterranean Economy*. Berkley: University of California Press, 1985.
- CRAWFORD *Geld* MICHAEL HEWSON CRAWFORD: Geld, Geldgeschäfte. III Rom. In: HUBERT CANKIK – HELMUTH SCHNEIDER (herausgegeben von): *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*. Band 4. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler, 1998.
- CUENA BOY *Rerum natura* FRANCISCO CUENA BOY: La idea de *rerum natura* como criterio básico de la imposibilidad física de la prestación. *RIDA XL* (1993). 227-262.
- CZUCZOR – FOGARASI CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS (szerk.): *A magyar nyelv szótára*, Pest: Emich Gusztáv, 1862-1864.
- DAJCZAK *Res incorporalis* WOJCIECH DAJCZAK: Der Ursprung der Wendung *res incorporalis* im römischen Recht. *RIDA L* (2003). 97-117.
- DAJCZAK *Natur des corpus* WOJCIECH DAJCZAK: Erwägungen des Pomponius zur Natur des *corpus* im dreißigsten Buch des Kommentars ad Sabinum (D.41.3.30pr.). Inspirationsquelle für die historisch-vergleichende Diskussion über den Eigentumsgegenstand. *RIDA LII* (2005). 117-130.

- DELI *Generális klauzulák* DELI GERGELY: *A generális klauzulák dogmatikai, történeti és összehasonlító elemzése, különös tekintettel a jóerkölcsbe ütköző szerződések tilalmára*. Doktori értekezés. Budapest: PPKE-JÁK, 2009.
- DIÓSDI *Familia pecuniaque* DIÓSDI GYÖRGY: *Familia pecuniaque. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* Tom. XII. Fasc. 1-2, 1964. 87-105.
- DIÓSDI *Ownership* DIÓSDI GYÖRGY: *Ownership in Ancient and Preclassical Roman Law*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.
- DOBECK – ELLIOTT *Money* MARK F. DOBECK – EUEL ELLIOTT: *Money*. Westport: Greenwood Press, 2007.
- DODGE *Amusing the Masses* HAZEL DODGE: *Amusing the Masses: Buildings for Entertainment and Leisure in the Roman World*. In: D. S. POTTER – D. J. MATTINGLY (ed.): *Life, Death and Entertainment in the Roman Empire*. The University of Michigan Press, 1999. 205-255.
- EL BEHEIRI *Lex Claudia* EL BEHEIRI NADJA: *Die lex Claudia de nave senatorum*. *RIDA XLVIII* (2001). 57-63.
- ERMANN *D. 18, 1, 1 pr.* H. ERMANN: *D. (18,1) 1 pr. ZSS RA XXII* (1901).
- ERNOUT – MEILLET ALFRED ERNOUT – ANTOINE MEILLET: *Dictionnaire étimologique de la langue latine. Histoire des mots*. Paris, 1951³.
- ERNST *Nutzungsrisiko* WOLFGANG ERNST: *Das Nutzungsrisiko bei der Pacht in der Entwicklung seit Servius*. *ZSS RA CV* (1988). 541-591.
- EVAN-JONES – MACCORMACK *Iusta causa* ROBIN EVAN-JONES – GEOFFREY D. MACCORMACK: *Iusta causa traditionis*. In: PETER BIRKS (ed.): *New Perspectives in the Roman Law of Property. Essays for Barry Nicholas*. Oxford: Clarendon Press, 1989. 99-109.
- FERRETTI *Rerum natura* PAOLO FERRETTI: *In rerum natura esse in rebus humanis nondum esse. L'identità del concepito nel pensiero giurisprudenziale classico*. Milano: Giuffrè Editore, 2008.

- FINÁLY
FINÁLY HENRIK: *A latin nyelv szótára*. Budapest: Franklin-Társulat, 1884.
- FINKENAUER *Stipulation*
THOMAS FINKENAUER: *Vererblichkeit und Drittwirkungen der Stipulation im klassischen römischen Recht*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010.
- FÖLDI *Kereskedelmi jogintézmények*
FÖLDI ANDRÁS: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997.
- FÖLDI *Institutio-hagyomány*
FÖLDI ANDRÁS: Az institutio-hagyomány a jogi oktatás történetének tükrében. In: ORSOLYA MÁRTA PÉTER – BÉLA SZABÓ (herausgegeben von): *A bonis bona discere. Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag*. Miskolc: Verlag Bíbor, 1998.
- FÖLDI *Jóhiszeműség*
FÖLDI ANDRÁS: *A jóhiszeműség és a tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*. Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis, Fasc. IX. Budapest, 2001.
- FÖLDI *Tulajdonjogi triász*
FÖLDI ANDRÁS: Adalékok a „tulajdonjogi triász” kérdéséhez. *AUB XLII* (2005). 23-64.
- FÖLDI – HAMZA
FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2010¹⁵.
- FREYBURGER *Ludi*
GÉRARD FREYBURGER: Ludi. In: HUBERT CANCIK – HELMUT SCHNEIDER (herausgegeben von): *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*. Altertum, Band 7. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler, 1999.
- FRIVALDSZKY *Eszmetörténet*
FRIVALDSZKY JÁNOS: *Természetjog – eszmetörténet*. Budapest: Szent István Társulat, 2001.
- FRIVALDSZKY *Természetjog*
FRIVALDSZKY JÁNOS: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*. Budapest: Szent

István Társulat, 2007.

- FUCHS *Iusta causa* JOHANNES GEORG FUCHS: *Iusta causa traditionis in der Romanistischen Wissenschaft*. Basel: Helbing & Lichtenhahn, 1952.
- GAUDEMET *Uti legassit* JEAN GAUDEMET: « Uti legassit...». In: *Hommages à Robert Schilling*. Paris: Les belles lettres, 1983. 109-115.
- GEDEON „Sportjog” GEDEON MAGDOLNA: *Az antik Róma „sportjoga”*. Miskolc: Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, 2005.
- GENZMER *Pondere* ERICH GENZMER: «Pondere, numero, mensura». *RIDA* I (1952). 469-494.
- GERKENS –VIGNERON *Emancipation of Women* JEAN-FRANÇOIS GERKENS – ROGER VIGNERON: The Emancipation of Women in Ancient Rome. *RIDA* XLVII (2000). 107-121.
- GIARO *Werkmittel* TOMASZ GIARO: Über methodologische Werkmittel der Romanistik. *ZSS RA CV* (1988). 180-262.
- GÓMEZ-ROYO *Usucapio* ENRIQUE GÓMEZ-ROYO: Bona fides und usucapio pro herede. *RIDA* XXXIX (1992). 167-184.
- GORDON *Possession* WILLIAM M. GORDON: Acquisition of Ownership by *traditio* and Acquisition of Possession. *RIDA* XII (1965). 279-300.
- GORDON *Iusta Causa* WILLIAM M. GORDON: The Importance of the Iusta Causa of Traditio. In: PETER BIRKS (ed.): *New Perspectives in the Roman Law of Property. Essays for Barry Nicholas*. Oxford: Clarendon Press, 1989. 123-137.
- GROOT *Öffentliche Spiele* HELEEN GROOT: *Zur Bedeutung der öffentlichen Spiele bei Tacitus, Sueton und Cassius Dio*. Münster: LIT Verlag, 2008.
- GROSSO *Rationes decidendi* GIUSEPPE GROSSO: « Rationes decidendi ». *Index* 2/1971. 105-122.

- GROSSO *Cose* GIUSEPPE GROSSO: Corso di diritto romano. Le cose. *Rivista di Diritto Romano* I (2001). 1-137.
- GUARINO *Diritto romano* ANTONIO GUARINO: *Diritto privato romano*. Napoli: Editore Jovene, 1992⁹.
- HADOT *Citadelle intérieure* PIERRE HADOT: *La citadelle intérieure. Introduction aux Pensées de Marc Aurèle*. Paris: Fayard, 1992.
- HAMZA *Ius Naturale* HAMZA GÁBOR: Zum Begriff des Ius Naturale bei Cicero. *Iura antiqua ac iura moderna methodo comparativa investigata – Opera selecta. Tomus I. / Ausgewählte Schriften zur antiken Rechtsgeschichte, zur Rechtsvergleichung und zum geltenden Recht. Erster Band*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 19-35.
- HANARD *Adgnatio* GILBERT HANARD: Observations sur l'*adgnatio*. *RIDA* XXVII (1980). 169-204.
- HARMON *Games in the Roman Age* DAVID P. HARMON: The Religious Significance of Games in the Roman Age. In: WENDY J. RASCHKE (edited by): *Archaeology of the Olympics and other Festivals in Antiquity*. Univ. of Wisconsin, 1988. 236-255.
- HECK *Occupatio* EBERHARD HECK: *Occupatio*. *ZSS RA* LXXXIV (1967). 355-357.
- HEERMANN *Geld* PETER W. HEERMANN: *Geld und Geldgeschäfte*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003.
- HERVADA *Természetjog* JAVIER HERVADA: *Introducción crítica al derecho natural*. Pamplona, 1998. Magyarul: *Kritikai bevezetés a természetjogba* (fordította: HÁRSFAI KATALIN). Budapest: Szent István Társulat, 2004.
- HEUMANN – SECKEL HERMANN GOTTLIEB HEUMANN – EMIL SECKEL: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Jena: Verlag Gustav von Fischer, 1926.

- HÖCKER *Thesaurus* CHRISTOPH HÖCKER: *Thesaurus*. In: GOTTFRIED SCHIEMANN (herausgegeben von): *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*. Band 12/1. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2002.
- HOLLANDER *Money* DAVID BRUCE HOLLANDER: *Money in the Late Roman Republic*. BRILL, 2007.
- HONSELL *Römisches Recht* HEINRICH HONSELL: *Römisches Recht*. Berlin – Heidelberg: Springer Verlag, 2010⁷.
- HORAK *Rationes decidendi* FRANZ HORAK: *Rationes decidendi. Entscheidungsbegründungen bei den älteren römischen Juristen bis Labeo*. Band I. Aalen: Scientia Verlag, 1969.
- HUMBERT *Équité* MICHEL HUMBERT: *Équité et raison naturelle dans les oeuvres de Celse et Julien*. In: DARIO MANTOVANI – ALDO SCHIAVONE (a cura di): *Testi e problemi del giusnaturalismo romano*. Pavia: IUSS Press, 2007. 419-474.
- JAKAB *Stipulationes* JAKAB ÉVA: *Stipulationes aediliciae*. Szeged, 1993.
- JHEERING *Entwicklungsgeschichte* RUDOLPH VON JHEERING: *Entwicklungsgeschichte des römischen Rechts. Einleitung. Verfassung des römischen Hauses*. Leipzig, 1894.
- JÖRS – KUNKEL – WENGER – HONSELL – MAYER-MALY – SELB *Römisches Recht* PAUL JÖRS – WOLFGANG KUNKEL – LEOPOLD WENGER – HEINRICH HONSELL – THEO MAYER-MALY – WALTER SELB: *Römisches Recht*. Springer Verlag, 1987⁴.
- KANT *Prolegomena* IMMANUEL KANT: *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*. Riga, 1783.
- KANT *Metaphysik* IMMANUEL KANT: *Die Metaphysik der Sitten: Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*. Königsberg, 1789.
- KASER *Gaius* MAX KASER: *Gaius und die Klassiker*. ZSS RA LXX (1953).
- KASER *Detention = Ausgew. Schriften* MAX KASER: *Wesen und Wirkung der Detention in den antiken Rechten. Atti del Terzo Congresso di Diritto Comparato I*.

1953. 259-300. = *Ausgewählte Schriften II*.
 Pubblicazioni della Facoltà di
 Giurisprudenza dell'Università di Camerino.
 Napoli: Jovene Editore, 1976. 3-49.
- KASER *Partus ancillae* MAX KASER: *Partus ancillae*. *ZSS RA LXXV*
 (1958). 156-200.
- KASER *Das Geld* MAX KASER: *Das Geld im römischen*
Sachenrecht. *TJ XXIX* (1961). 169-229.
- KASER *Contractus mohatrae* MAX KASER: *Die Verteilung der Gefahr*
beim sogenannten «contractus mohatrae».
 In: *Syntelesia Arangio-Ruiz I*. Jovene,
 Napoli, 1964. 74-82.
- KASER *RPR I-II*. MAX KASER: *Das römische Privatrecht I-II*.
 Handbuch der Altertumswissenschaft X. 3.
 3. 1-2. München: C. H. Beck'sche
 Verlagsbuchhandlung, 1971², 1975².
- KASER *Methodologie* MAX KASER: *Zur Methodologie der*
römischen Rechtsquellenforschung.
 Österreichische Akademie der
 Wissenschaften. Philosophisch-Historische
 Klasse Sitzungsberichte 277, 5.
 Abhandlung. Wien: Verlag Böhlau, 1972.
- KASER *Usucapio* MAX KASER: *Altrömisches Eigentum und*
„usucapio“. *ZSS RA CV* (1988), 122-164.
- KASER *Ius gentium* MAX KASER: *Ius gentium*. Köln – Weimar –
 Wien: Verlag Böhlau, 1993.
- KASER *Zivilprozessrecht* MAX KASER: *Das römische*
Zivilprozessrecht. Handbuch der
 Altertumswissenschaft X. 3. 4. München: C.
 H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1996².
- KIEFNER *Geld und Geldschuld* HANS KIEFNER: *Geld und Geldschuld in der*
Privatrechtsdogmatik des 19. Jahrhunderts.
 In: HELMUT COING – WALTER WILHELM
 (herausgegeben von): *Wissenschaft und*
Kodifikation des Privatrechts im 19.
Jahrhundert, Band V. Frankfurt am Main,
 1980. 27-54.

- KNÜTEL *Kautionen* ROLF KNÜTEL: Der mehrfache Verfall von Kautionen. *ZSS RA XCII* (1975). 130-161.
- KNÜTEL *Haftung* ROLF KNÜTEL: Die Haftung für Hilfspersonen im römischen Recht. *ZSS RA C* (1983). 340-443.
- KNÜTEL *Arbres errants* ROLF KNÜTEL: Arbres errants, îles flottantes, animaux fugitifs et trésors enfouis. *RHD* 1998/2. 187-214.
- KOLOSVÁRY KOLOSVÁRY BÁLINT: A tulajdonjog. SZLADITS KÁROLY (szerk.): *Magyar magánjog V. Dologi jog*. Budapest: Grill Kiadó, 1942.
- KRELLER *Res* HANS KRELLER: Res als Zentralbegriff des Institutionensystems. *ZSS RA LXVI* (1948). 572-599.
- KRÜGER *Derelictio* HUGO KRÜGER: Derelictio und usucapio. *Mnemosyne Pappulias*. Athen, 1934. 155-189.
- KRÜGER – KASER *Fraus* HUGO KRÜGER – MAX KASER: *Fraus*. *ZSS RA* 63 (1943). 117-174.
- KUNKEL – SCHERMAIER *Römische Rechtsgeschichte* WOLFGANG KUNKEL – MARTIN JOSEF SCHERMAIER *Römische Rechtsgeschichte*. Köln – Weimar – Wien: Verlag Böhlau, 2005¹⁴.
- LÁBADY *Magyar magánjog* LÁBADY TAMÁS: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 1997.
- LENEL *Edictcommentare* OTTO LENEL: Beiträge zur Kunde des Edicts und der Edictcommentare. *ZSS RA II* (1881).
- LENEL *Palingenesia I-II*. OTTO LENEL: *Palingenesia iuris civilis. Iuris consultorum reliquiae quae Iustiniani Digestis continentur ceteraque iurisprudentiae civilis fragmenta minora secundum auctores et libros*. Vol. I-II. Lipsiae: Ex officina Bernhardi Tauchnitz, 1889.
- LENEL *EP* OTTO LENEL: *Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*. Leipzig, 1927³.

- LENKOVICS *Dologi jog* LENKOVICS BARNABÁS: *A dologi jog vázlata*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1999.
- LÉVY *Natural Law* ERNST LÉVY: *Natural Law in Roman Thought. Gesammelte Schriften I*. Köln – Graz: Verlag Böhlau, 1963. 3-20.
- LÉVY *Usureceptio* ERNST LÉVY: *Usureceptio servitutis. Gesammelte Schriften II*. Köln – Graz: Verlag Böhlau, 1963. 149-155.
- LThK* *Lexikon für Theologie und Kirche* (herausgegeben von JOSEF HÖFER und KARL RAHNER). Herder, Freiburg im Breisgau, 1986.
- LIDDELL – SCOTT HENRY GEORGE LIDDELL – ROBERT SCOTT: *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, 1940.
- LIEBS *Klagenkonkurrenz* DETLEF LIEBS: *Die Klagenkonkurrenz im römischen Recht: zur Geschichte der Scheidung von Schadenersatz und Privatstrafe*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1972.
- LONG *Hellenistic Philosophy* ANTHONY ARTHUR LONG: *Hellenistic Philosophy. Stoics, Epicureans, Sceptics*. Berkley – Los Angeles: University of California Press, 1986².
- LONGCHAMPS DE BÉRIER *Rispetto per la volontà* FRANCISZEK LONGCHAMPS DE BÉRIER: *Il rispetto per la volontà del de cuius sull'esempio dei fedecommissi romani*. *RIDA XLV* (1998). 479-500.
- VON LÜBTOW *Iustitia* ULRICH VON LÜBTOW: *De iustitia et iure*. *ZSS RA LXVI* (1948) 458-565.
- MACCORMACK *Naturalis possessio* GEOFFREY MACCORMACK: *Naturalis Possessio*. *ZSS RA LXXXIV* (1967). 47-69.
- MKatLex* *Magyar katolikus lexikon I–XV*. Főszerk. DIÓS ISTVÁN; szerk. VICZIÁN JÁNOS. Budapest: Szent István Társulat. 1993–2010.

- MAGDELAIN *Legare et heres*
- ANDRÉ MAGDELAIN: Les mots « legare » et « heres » dans la Lois des XII Tables. In: *Jus imperium auctoritas. Études de droit romain*. Collection de l'École Française de Rome 133. Palais Farnèse, 1990. 659-677.
- MALENICA *Notion de res*
- ANTUN MALENICA: *De la notion de res dans la doctrine juridique romaine*. In: *Diritto e Storia*
<http://www.dirittoestoria.it/5/Tradizione-Romana/Malenica-Res-dans-la-doctrine-juridique-romaine.htm>
- MANTELLLO *Natura e diritto*
- ANTONIO MANTELLO: *Natura e diritto da Servio a Labeone*. In: DARIO MANTOVANI – ALDO SCHIAVONE (a cura di): *Testi e problemi del giusnaturalismo romano*. Pavia: IUSS Press, 2007. 201-248.
- MANTOVANI *Giuristi*
- DARIO MANTOVANI: *I giuristi, il retore e le api. Ius controversum e natura nella Declamatio maior XIII*. In: DARIO MANTOVANI – ALDO SCHIAVONE (a cura di): *Testi e problemi del giusnaturalismo romano*. Pavia: IUSS Press, 2007. 323-382.
- Elmékedések*
- MARCUS AURELIUS: *Elmékedések*. (Fordította: Huszti József). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- MARTINI «Genus» e «species»
- REMO MARTINI: «Genus» e «species» nel linguaggio gaiano. In: *Syntelesia Vincenzo Arangio-Ruiz I*. Biblioteca di Labeo II. Napoli: Editore Jovene, 462-468.
- MARTON *Római magánjog*
- MARTON GÉZA: *A római magánjog elemeinek tankönyve*. Debrecen, 1943⁵.
- MAYER *Die Rechte*
- SAMUEL MAYER: *Die Rechte der Israeliten, Athener und Römer, mit Rücksicht auf die neuen Gesetzungen, für Juristen, Staatsmänner, Theologen, Philologen, Philosophen und Geschichtsforscher in Parallelen dargestellt. Ein Beitrag zu einem Systeme und zu einer Geschichte des Universalrechts*. Zweiter Band: Das

- Privatrecht. Leipzig, 1866.
- MAYER-MALY *Natur der Sache* THEO MAYER-MALY: Romanistisches über die Stellung der Natur der Sache zwischen Sein und Sollen. In: *Studi in onore di Edoardo Volterra II*. Milano: Giuffrè Editore, 1971. 113-125.
- MAYER-MALY *Thensaurus meus* THEO MAYER-MALY: Thensaurus meus. *AUSZ* Tomus XXXIII Fasciculus 1-31. Szeged, 1985. 283-289.
- MAYER-MALY *Ducente fortuna* THEO MAYER-MALY: Ducente fortuna. In: ROGER S. BAGNALL – WILLIAM VERNON HARRIS (ed.): *Studies in Roman Law in Memory of A. Arthur Schiller*. BRILL, 1986. 141-146.
- MAYER-MALY *Römisches Recht* THEO MAYER-MALY: *Römisches Recht*. Wien – New York: Springer Verlag, 1999².
- MAYER-MALY *Ius* THEO MAYER-MALY: Reflexionen über ius I. *ZSS RA* CXVII (2000). 1-30.
- MEINHART *Intestaterbrecht* MARIANNE MEINHART: D. 50, 16, 231. Ein Beitrag zur Lehre vom Intestaterbrecht des ungeborenen Kindes. *ZSS RA* LXXXII (1965). 188-210.
- MENYHÁRD *Dologi jog* MENYHÁRD ATTILA: *Dologi jog*. Budapest: Osiris Kiadó, 2010⁴.
- MEYER-COLLINGS *Derelictio* JOACHIM JOHANNES MEYER-COLLINGS: *Derelictio – Die Dereliktion im römischen Recht bis zum Corpus Juris Civilis*. Kallmünz, 1932.
- MICKWITZ *Geld und Wirtschaft* GUNNAR MICKWITZ: *Geld und Wirtschaft im römischen Reich*. New York: Arno Press, 1979.
- MIQUEL *Mechanische Fehler* JUAN MIQUEL: Mechanische Fehler in der Überlieferung der Digesten. *ZSS RA* LXXX (1963). 233-287.
- MISERA *Besitzerwerb* HANS-PETER BENÖHR: Der Besitzerwerb durch Gewaltabhängige im klassischen römischen Recht. (Schriften zur Rechtsgeschichte 3. Berlin: Duncker und

- Humblot, 1972.) Besprochen von KARLHEINZ MISERA. ZSS RA XCI (1974). 443-452.
- MISERA *Javoleni* BERND ECKHARDT: *Javoleni epistulae*. (Freiburger Rechtsgeschichtliche Abhandlungen, N. F. Bd. 1. Berlin: Duncker und Humblot, 1978.) Besprochen von KARLHEINZ MISERA. ZSS RA XCVIII (1981). 457-468.
- MOLNÁR *Haftungsordnung* MOLNÁR IMRE: *Die Haftungsordnung des römischen Privatrechts*. Szeged: Diligens GmbH, 1998.
- MOMMSEN *Geschichte* THEODOR MOMMSEN: *Geschichte des römischen Münzwesens*. Berlin, 1860.
- MOMMSEN *Ludi magni* THEODOR MOMMSEN: *Die ludi magni und Romani. Römische Forschungen II*. Berlin, 1879.
- MOMMSEN *Römisches Staatsrecht 3* THEODOR MOMMSEN: *Römisches Staatsrecht*. Bd. 3, Abt. 1. Leipzig, 1887.
- MONIER *Dominium* RAYMOND MONIER: *La date d'apparition du dominium et de la distinction juridique des res en corporales et incorporales*. In: *Studi in onore Siro Solazzi nel cinquantesimo anniversario del suo insegnamento universitario (1899-1948)*. Napoli: Editore Jovene, 1948. 357-374.
- NADJO *L'argent* LEON NADJO: *L'argent et les affaires à Rome des origines au IIe siècle avant J.-C.* Louvain-Paris : Peeters, 1989.
- NICOSIA *Legis actio per condictioem* GIOVANNI NICOSIA: *La legis actio per condictioem e la novità dell'intervallo dei trenta giorni*. AUPA LIII (2009). 55-70.
- NÓTÁRI *Festuca* NÓTÁRI TAMÁS: *Festuca autem utebantur quasi hastae loco*. AUB XLI (2004). 133-162.
- NÖRR *Vera filosofia* DIETER NÖRR: *Alla ricerca della vera filosofia. Valori etico-sociali in Giulio Paolo*. In: DARIO MANTOVANI – ALDO SCHIAVONE (a cura di): *Testi e problemi del giusnaturalismo romano*. Pavia: IUSS Press,

2007. 521-562.
- OFNER *Ur-Entwurf* JULIUS OFNER: *Der Ur-Entwurf und die Berathungs-Protokolle des Österreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches*. Wien, 1889.
- Oxford Companion* TED HONDERICH (ed.): *The Oxford Companion to Philosophy*. Oxford University Press, 2005².
- Oxford Latin Dictionary* *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1968.
- PATT *Idealismus* WALTER PATT: *Transzendentaler Idealismus. Kants Lehre von der Subjektivität der Anschauung in der Dissertation von 1770 und in der „Kritik der reinen Vernunft“*. Berlin – New York: De Gruyter, 1987.
- PETERS *Greek Philosophy* F. E. PETERS: *Greek Philosophical Terms. A Historical Lexicon*. New York, 1967.
- PÉTER *Magzati élet* PÉTER ORSOLYA: „...statum sumunt ex conceptionis tempore.” A magzati élet és a jogképeség megközelítésének sajátos kérdései a régi Rómában és a modern európai jogi gondolkodásban. In: *Facultas nascitur. 20 éves a jogászképzés Miskolcon*. Miskolc, 2001. 361-376.
- PETRUCCI *Mensam exercere* ALDO PETRUCCI: *Mensam exercere. Studi sull'impresa finanziaria romana*. Napoli: Editore Jovene, 1991.
- PFLÜGER *Sachen* HEINRICH HACKFELD PFLÜGER: Über körperliche und unkörperliche Sachen. *ZSS RA LXV* (1947). 339-343.
- PICHONNAZ *Res incorporalis* PASCAL PICHONNAZ: *Res incorporales et possessio iuris. Questions choisies sur les relations entre choses et droits. OIR IX* (2004). 105-131.
- PIZZORNI *Giustizia* REGINALDO PIZZORNI: *Giustizia e carità*. Collana «Civis» 10. Edizioni Studio Domenicano, Bologna, 1995.
- PIZZORNI *Diritto naturale* REGINALDO M. PIZZORNI: *Il diritto naturale*

- dalle origini a S. Tommaso d'Aquino.*
Bologna, 2000.
- PLESCIA *Boni mores* JOSEPH PLESCIA: The Development of the Doctrine of *Boni Mores* in Roman Law. *RIDA XXXIV* (1987). 265-310.
- PÓKECZ KOVÁCS *Lex Rhodia* PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: Les problèmes du 'iactus' et de la 'contributio' dans la pratique de la lex Rhodia. In: ORSOLYA MÁRTA PÉTER – BÉLA SZABÓ (herausgegeben von): *A bonis bona dicere. Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag.* Miskolc: Bíbor Verlag, 1998. 177-188.
- PÓLAY *Római jogászok* PÓLAY ELEMÉR: *A római jogászok gondolkodásmódja.* Budapest: Tankönyvkiadó, 1988.
- POTTER *Entertainers* DAVID S. POTTER: Entertainers in the Roman Empire. In: D. S. POTTER – D. J. MATTINGLY (ed.): *Life, Death and Entertainment in the Roman Empire.* The University of Michigan Press, 1999. 256-326.
- PRINGSHEIM *Kauf* FRITZ PRINGSHEIM: *Der Kauf mit fremdem Geld.* Leipzig: Veit, 1916.
- PUCHTA *Vorlesungen* GEORG FRIEDRICH PUCHTA: *Vorlesungen über das heutige römische Recht I.* Leipzig, 1862.
- PUCHTA *Cursus* GEORG FRIEDRICH PUCHTA: *Cursus der Institutionen.* Band 2. Leipzig: Verlag von Breitkopf und Härtel, 1866⁶.
- PUCHTA *Pandekten* GEORG FRIEDRICH PUCHTA: *Pandekten.* Leipzig: Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1866¹⁰.
- PUGLIESE *Ususfruct* GIOVANNI PUGLIESE: On Roman Ususfruct. In: *Scritti giuridici scelti II. Diritto romano.* Napoli: Editore Jovene, 1985. 389-422.
- PUGLIESE *Res corporales res incorporales* GIOVANNI PUGLIESE: Res corporales e res incorporales e il problema del diritto soggettivo. In: *Scritti giuridici scelti III.* Napoli: Jovene Editore, 1985. 223–263.

- RATKE *Handlexikon zu Kant* HEINRICH RATKE: *Systematisches Handlexikon zu Kants Kritik der reinen Vernunft*. Philosophische Bibliothek Band 37b. Hamburg: Meiner, 1991.
- RATZINGER *Glaube* JOSEPH RATZINGER: *Glaube – Wahrheit – Toleranz. Das Christentum und die Weltreligionen*. Freiburg – Basel – Wien: Herden, 2005⁴.
- RATZINGER *Werte* JOSEPH RATZINGER: *Werte in Zeiten des Umbruchs. Die Herausforderungen der Zukunft bestehen*. Freiburg – Basel – Wien: Herden, 2005.
- ROMANO *Studi* SILVIO ROMANO: Studi sulla derelizione nel diritto romano. *Rivista di Diritto Romano II* 2002. 119-121.
- ROUGÉ *Commerce maritime* JEAN ROUGÉ: *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'Empire Romain*. Paris, 1966.
- RÜFNER *Vertretbare Sachen* THOMAS RÜFNER: *Vertretbare Sachen? Die Geschichte der res, quae pondere numero mensura constant*. Berlin: Duncker und Humblot, 2000.
- SACCOCCIO *Si certum petetur* ANTONIO SACCOCCIO: *Si certum petetur. Dalla conditio dei veteres alle conditiones giustinianee*. Milano: Editore Giuffrè, 2002.
- SACCONI *Pluris petitio* GIUSEPPINA SACCONI: *La « pluris petitio » nel processo formulare. Contributo allo studio dell'oggetto del processo*. Milano: Editore Giuffrè, 1977.
- SANFILIPPO *Istituzioni* CESARE SANFILIPPO: *Istituzioni di diritto romano*. Rubbettino Editore, 2002¹⁰.
- SAVIGNY *System I.* FRIEDRICH CARL VON SAVIGNY: *System des heutigen römischen Rechts*, Band 1. Berlin, 1840.
- SAVIGNY *System III.* FRIEDRICH CARL VON SAVIGNY: *System des heutigen römischen Rechts*, Band 3. Berlin, 1840.
- SAVIGNY *System V.* FRIEDRICH CARL VON SAVIGNY: *System des*

- heutigen römischen Rechts, Band 5. Berlin, 1841.
- SAVIGNY *Obligationenrecht I.* FRIEDRICH CARL VON SAVIGNY: *Das Obligationenrecht als Theil des heutigen römischen Rechts*, Band 1. Berlin, 1851.
- SCHAMBECK *Natur der Sache* HERBERT SCHAMBECK: *Der Begriff der „Natur der Sache“*. Ein Beitrag zur rechtsphilosophischen Grundlagenforschung. Wien: Springer Verlag, 1964.
- SCHERMAIER *Materia* MARTIN JOSEF SCHERMAIER: *Materia. Beiträge zur Frage der Naturphilosophie im klassischen römischen Recht*. Köln – Weimar – Wien: Verlag Böhlau, 1992.
- SCHERMAIER *Teilvindikation* MARTIN JOSEF SCHERMAIER: Teilvindikation oder Teilungsklage? Auf der Suche nach dem klassischen Vermischungsrecht. ZSS RA CX (1993). 124-183.
- SCHILLER *Roman law* A. ARTHUR SCHILLER: *Roman law: Mechanisms of Development*. The Hague – Paris – New York: Mouton Publishers, 1978.
- SCHULZ *Schatzerwerb* FRITZ SCHULZ: Fr. 63 D. 41, 1 (Zur Lehre vom Schatzerwerb). ZSS RA XXXV (1914). 94-112.
- SCHULZ *CIRL* FRITZ SCHULZ: *Classical Roman Law*. Oxford, 1951.
- SCOTT *Money* WILLIAM A. SCOTT: *Money and Banking*. New York, 1916.
- SIKLÓSI *Theou bia* SIKLÓSI IVÁN: Adalékok a „theou bia” kifejezés értelmezéséhez. AUB XLII (2005). 189-195.
- SIKLÓSI *Érvénytelenség* SIKLÓSI IVÁN: A jogügyletek érvénytelenségével összefüggő terminológiai kérdések a római jogban. AUB XLIII (2006). 203-222.
- SIKLÓSI *Custodia* SIKLÓSI IVÁN: *A custodia-felelősség néhány kérdése a római jogban*. Publicationes

- Instituti Iuris Romani Budapestinensis (Redigit: Prof. Gábor Hamza), Fasc. X., Budapest, 2009.
- SMITH *Nature of Things* MARTIN FERGUSSON SMITH: *On the Nature of Things*. Hackett Publishing, 2001².
- SMITH *Antiquities* WILLIAM SMITH (edited by): *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. Boston, 1870².
- SOKOLOWSKI *Philosophie* PAUL SOKOLOWSKI: *Die Philosophie im Privatrecht. Bd. I. Sachbegriff und Körper in der klassischen Jurisprudenz und der modernen Gesetzgebung*. Halle, 1902.
- SZEMÉLYI *Római jog* SZEMÉLYI KÁLMÁN: *Római jog I*. Kolozsvár, 1941².
- SZLADITS *Általános rész* SZLADITS KÁROLY (szerk.): *Magyar magánjog I. Általános rész, személyi jog*. Budapest: Grill Kiadó, 1940.
- STEIN *Regulae iuris* PETER STEIN: *Regulae iuris. From Juristic Rules to Legal Maxims*. Edinburgh: Ediburgh University Press, 1966.
- STEIN *A római jog* PETER STEIN: *Roman Law in European History*. Cambridge University Press, 1999. Magyarul: *A római jog Európa történetében* (fordította: Földi Éva). Budapest: Osiris Kiadó, 2005.
- STURM *Abalienatio* FRITZ STURM: *Abalienatio. Essai d'explication de la définition des Topiques (Cic. Top. 5, 28)*. Milano: Giuffrè Editore, 1957.
- STURM *Actio Publiciana* FRITZ STURM: Zur ursprünglichen Funktion der actio Publiciana. *RIDA IX* (1962). 357-416.
- TABORDA *Jurisprudence classique* MAREN GUIMARÃES TABORDA: La jurisprudence classique Romaine et la construction d'un droit des affaires fondé sur la fides. *RIDA XLVIII* (2001). 151-183.
- TALAMANCA *Genus – species* MARIO TALAMANCA: *Lo schema 'genus –*

- species' nelle sistematiche dei giuristi romani.* In: La filosofia greca e il diritto romano (Roma, 14-17 aprile 1973). Tomo II. Roma: Accademia Nazionale dei Lincei, 1977.
- TALAMANCA *Istituzioni* MARIO TALAMANCA: *Istituzioni di Diritto Romano*. Milano, 1990.
- THIELMANN *Fruchterwerb* GEORG THIELMANN: Produktion als Grundlage des Fruchterwerbs. *ZSS RA XCIV* (1977). 76-100.
- THOMAS *La valeur* YAN THOMAS: La valeur des choses. Le droit romain hors la religion. *Annales Histoire, Sciences Sociales* 6/2002. 1431-1462.
- TONER *Leisure* J. P. TONER: *Leisure and Ancient Rome*. Oxford: Blackwell Publishers, 1995.
- VACCA *Pro derelicto* LETIZIA VACCA: Osservazioni in tema di iusta causa e bona fides in relazione all' usucapio pro derelicto. In: *Studi in onore di Cesare Sanfilippo IV*. Milano: Giuffrè Editore 1983. 773-799.
- VACCA *Derelictio* LETIZIA VACCA: *Derelictio e acquisto delle res pro derelicto habitae*. Milano, 1984.
- VISKY *Kincstalálás* VISKY KÁROLY: Kincs és kincstalálás. *Jogtudományi Közlöny* 2/1982. 125-129.
- VOCI *Modi* PASQUALE VOCI: *Modi di acquisto della proprietà. Corso di Diritto Romano*. Milano: Giuffrè Editore, 1952.
- VAN WARMELO *Justa causa* PAUL VAN WARMELO: *Justa causa traditionis*. In: *Studi in onore di Cesare Sanfilippo I*. Milano: Giuffrè Editore, 1982. 615-653.
- VAN DER WAERDT *Philosophical Influence* PAUL A. VAN DER WAERDT: *Philosophical Influence on Roman Jurisprudence?* *ANRW* II, 36. 7. De Gruyter, Berlin – New York, 1994. 4851-4900.
- VISKY *Opere* VISKY KÁROLY: Le « opere » dei liberti.

Index 1/1970. 221-230.

- WACKE *Rerum amotarum* ANDREAS WACKE: *Actio rerum amotarum*. Forschungen zum römischen Recht, 17. Abhandlung. Köln – Graz: Böhlau Verlag, 1963.
- WACKE *Zahlung* ANDREAS WACKE: Die Zahlung mit fremdem Geld. *BIDR LXXIX* (1976). 29-144.
- WACKE *Arbeitsverhältnisse* ANREAS WACKE: Faktische Arbeitsverhältnisse im Römischen Recht? Zur sogenannten „notwendigen Entgeltlichkeit“, besonders bei Arbeitsleistungen vermeintlicher Sklaven. *ZSS RA CVIII* (1991). 123-154.
- WACKE *Beweislast* ANDREAS WACKE: Zur Beweislast im klassischen Zivilprozeß. Giovanni Pugliese versus Ernst Levy. *ZSS RA CIX* (1992). 411-449.
- WAGNER *Lex Rhodia* HERBERT WAGNER: Die lex Rhodia de iactu. *RIDA XLIV* (1997). 357-380.
- WALDE – HOFMANN ALOIS WALDE – JOHANN BAPTIST HOFMANN: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Bern –München 1956³.
- WALDSTEIN *Topik und Intuition* WOLFGANG WALDSTEIN: Topik und Intuition in der römischen Rechtswissenschaft. In: FRANZ HORAK – WOLFGANG WALDSTEIN (herausgegeben von): *Festgabe für Arnold Herdlitzka zu seinem 75. Geburtstag*. München – Salzburg, 1972. 237-263.
- WALDSTEIN *Entscheidungsgrundlagen* WOLFGANG WALDSTEIN: Entscheidungsgrundlagen der klassischen römischen Juristen. *ANRW II*, 15. Berlin – New York, 1976. 3-100.
- WALDSTEIN *Gerechtigkeit* WOLFGANG WALDSTEIN: Zu Ulpian's Definition der Gerechtigkeit (D. 1, 1, 10 pr). In: *Festschrift für Werner Flume zum 70. Geburtstag I*. (herausgegeben von: HORST HEINRICH JAKOBS – BRIGITTE KNOBBE-KEUK – EDUARD PICKER – JAN WILHELM). Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 1978.

213-232.

- WALDSTEIN *Operae libertorum* WOLFGANG WALDSTEIN: *Operae libertorum. Untersuchungen zur Dienstpflicht freigelassener Sklaven.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1986.
- WALDSTEIN *Teoria generale* WOLFGANG WALDSTEIN: *Teoria generale del diritto. Dall'antichità ad oggi.* Pontifica Università Lateranense, 2001.
- WALDSTEIN *Elementi «pre-positivi»* WOLFGANG WALDSTEIN: *Elementi «pre-positivi» dell'ordinamento nel diritto romano.* In: UMBERTO VINCENTI (a cura di): *Saggi sul diritto non scritto.* Padova, 2002. 7-56.
- WALDSTEIN *Diritto naturale* WOLFGANG WALDSTEIN: *Sulla nozione di diritto naturale attraverso il diritto romano.* In: UMBERTO VINCENTI (a cura di): *Saggi sul diritto non scritto.* Padova, 2002. 57-86.
- WALDSTEIN *Giustizia* WOLFGANG WALDSTEIN: *Sulla definizione della giustizia di Ulpiano (D. 1,1,10 pr.).* In: UMBERTO VINCENTI (a cura di): *Saggi sul diritto non scritto.* Padova, 2002. 87-132.
- WALDSTEIN «*Ius naturale*» WOLFGANG WALDSTEIN: «*Ius naturale*» nel diritto romano postclassico e in Giustiniano. In: UMBERTO VINCENTI (a cura di): *Saggi sul diritto non scritto.* Padova, 2002. 205-316.
- WALKER *Money* FRANCIS AMASA WALKER: *Money.* New York, 1978.
- WATSON *Obligations* ALAN WATSON: *The Law of Obligations in the Later Roman Republic.* Oxford: Oxford University Press, 1965.
- WATSON *Persons* ALAN WATSON: *The Law of Persons in the Late Roman Republic.* Scientia Verlag: Aalen, 1984.
- WATSON *Property* ALAN WATSON: *The Law of Property in the Late Roman Republic.* Scientia Verlag: Aalen, 1984.

- WESTCOTT – HORT *New Testament* BROOKE FOSS WESTCOTT – FENTON JOHN ANTHONY HORT (text revised by): *The New Testament in the Original Greek*. New York: Harper & Brothers, 1885.
- WIEACKER *Griechische Wurzeln* FRANZ WIEACKER: Griechische Wurzeln des Institutionensystems. ZSS RA LXX (1953). 93-126.
- WIEACKER *Textkritik* FRANZ WIEACKER: Textkritik und Sachforschung. ZSS RA XCI (1974). 1-40.
- WIEACKER *Offene Wertungen* FRANZ WIEACKER: Offene Wertungen bei den römischen Juristen. ZSS RA XCIV (1977). 1-42.
- WIELING *Sachenrecht* HANS JOSEF WIELING: *Sachenrecht. Band 1: Sachen, Besitz und Rechte an beweglichen Sachen*. Berlin – Heidelberg: Springer Verlag, 2006².
- WILLVONSEDER VINCENZO SCARANO USSANI: Empiria e dogmi, la scuola proculiana fra Nerva e Adriano. Giappichelli, Torino, 1989. Besprochen von REINHARD WILLVONSEDER ZSS RA CVIII (1991). 447-456.
- WINDSCHEID *Lehrbuch* BERNHARD WINDSCHEID: *Lehrbuch des Pandektenrechts*. Band I. Düsseldorf, 1870³.
- WINKEL *Gerechtigkeit* LAURENS C. WINKEL: Die stoische οἰκείωσις–Lehre und Ulpians Definition der Gerechtigkeit. ZSS RA CV (1988). 669-679.
- WINKEL *Ius naturale* LAURENS C. WINKEL: Einige Bemerkungen über das ius naturale und ius gentium. In: *Ars boni et aequi. Festschrift für Wolfgang Waldstein zum 65. Geburtstag*. Stuttgart, 1993. 443-449.
- WINKEL *Das Geld* LAURENS WINKEL: Das Geld im römischen Recht. In: *Roman Law as a Formative of Modern Legal Systems. Studies in Honour of Wiesław Litewski*. Jagellonian University Press, 2003. 281-288.
- WOLTERS *Nummi signati* REINHARD WOLTERS: *Nummi signati. Untersuchungen zur römischen*

Münzprägung und Geldwirtschaft.
München: Verlag C. H. Beck, 1999.

WUBBE *Pro derelicto*

FÉLIX WUBBE: Pomp. D. 41, 7, 5, pr. et l'usucapio pro derelicto. In: *Mélanges Philippe Meylan. Recueil de travaux publiés par la Faculté de droit.* Vol. I. Lausanne, 1963. 435-449.

ZIMMERMANN *Obligations*

REINHARD ZIMMERMANN: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition.* Oxford University Press, 1996.

ZLINSZKY *Familia pecuniaque*

ZLINSZKY JÁNOS: Familia pecuniaque. In: *Jogtörténeti Tanulmányok VI.* Budapest: Tankönyvkiadó, 1986. 395-406.

ZLINSZKY *Actes à cause de mort*

ZLINSZKY JÁNOS: Actes à cause de mort dans le droit Romain archaïque. In: *Actes à cause de mort. Recueils de la Société Jean Bodin pour l'Histoire Comparative des Institutions LIX.* Bruxelles, 1992. 123-129.

ZLINSZKY *Római büntetőjog*

ZLINSZKY JÁNOS: *Római büntetőjog.* Budapest, 1996.

ZLINSZKY *Állam és jog*

ZLINSZKY JÁNOS: *Állam és jog az ősi Rómában.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997.

ZLINSZKY *Ius privatum*

ZLINSZKY JÁNOS: *Ius privatum.* Budapest: Osiris Kiadó, 1998.

ZLINSZKY *Evictio*

ZLINSZKY JÁNOS: Evictio missilium. *Iustum Aequum Salutare* II. 2006/1-2. 99-102.